

2016'DA TÜRKİYE

SİYASET • DIŞ POLİTİKA • EKONOMİ • GÜVENLİK VE TERÖRLE
MÜCADELE • EKONOMİ • ENERJİ • HUKUK VE İNSAN HAKLARI •
EĞİTİM VE SOSYAL POLİTİKALAR • MEDYA

2016'DA TÜRKİYE

Bölüm Editörleri

Nebi Miş • Ufuk Ulutaş • Murat Yeşiltaş • Cem Duran Uzun • Erdal Tanas Karagöl
Sadık Ünay • Muhittin Ataman • İsmail Çağlar

Yazarlar

Can Acun • Mert Hüseyin Akgün • Ali Aslan • M. Erkut Ayvaz • Mümine Barkçin • Enes Bayraklı
Hacı Mehmet Boyraz • Kılıç Buğra Kanat • Mustafa Caner • Filiz Cicioğlu • İpek Coşkun • İsmail Çağlar
Nergis Dama • Sertaç Timur Demir • Şerif Dilek • Hazal Duran • Sibel Düz • İbrahim Efe • Seren Erciyas
Metin Erol • Serdar Güleney • Nurullah Gür • Erdal Tanas Karagöl • Hatice Karahan • Salihe Kaya
Emrah Kekilli • Bünyamin Keskin • Kazım Keskin • Yusuf Emre Koç • Muhammet Koçak • Taceddin Kutay
Baki Laleoğlu • Nebi Miş • Müberra Nur Emin • Rifat Öncel • Bilgehan Öztürk • S. Hüseyin Öztürk
Bilal Salaymeh • İsmail Numan Telci • Dilruba Toklucu • Nigar Tuğsuz • Mehmet Uğur Ekinci • Ufuk Ulutaş
Cem Duran Uzun • Sadık Ünay • Turgay Yerlikaya • Murat Yeşiltaş • Sümeyra Yıldız

COPYRIGHT © 2016

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımını yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

ISBN : 978-605-4023-92-9

Redaksiyon : Mehmet Akif Memmi, Ahmet Öztürk, Mustafa Said İşeri
Uygulama : Erkan Söğüt, Hasan Suat Olgun
Kapak : Erkan Söğüt
Baskı : Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Caddesi No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel:+90 312 551 21 00 | Faks :+90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüp İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 1106
Washington, D.C., 20036 USA
Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen Flat No 19 Cairo EGYPT
Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985 | @setakahire

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	5
2016'DA SİYASET	9
GİRİŞ	11
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)	14
CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)	30
MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)	42
HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ (HDP)	52
15 TEMMUZ FETÖ DARBE GİRİŞİMİ	63
HÜKÜMET SİSTEMİ TARTIŞMALARI	69
ETKİN, AKTİF VE KURUCU CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ	77
2016'DA DIŞ POLİTİKA	87
GİRİŞ	89
TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	92
TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ	96
TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ	103
TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	108
TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ	116
TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	120
TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ	124
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	129
TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ	135
TÜRKİYE-KIBRIS İLİŞKİLERİ	139
TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	145
TÜRKİYE-KUZAY AFRIKA İLİŞKİLERİ	151
TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ	155
TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	160
TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	165
SONUÇ	171

2016'DA GÜVENLİK VE TERÖRLE MÜCADELE	175
GİRİŞ	177
2016'DA PKK SALDIRILARI VE PKK TERÖRÜ İLE MÜCADELE	180
SONUÇ	214
2016'DA EKONOMİ	217
GİRİŞ	219
EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM	222
DIŞ TİCARET VE CARİ AÇIK	226
KAMU MALİYESİ	229
PARA POLİTİKASI	234
15 TEMMUZ SONRASI TÜRKİYE EKONOMİSİ	236
KREDİ DERECELENDİRME KURULUŞLARININ KARARLARI	240
SONUÇ	243
2016'DA ENERJİ	251
GİRİŞ	253
TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ	254
SONUÇ VE ÖNERİLER	262
2016'DA HUKUK VE İNSAN HAKLARI	265
GİRİŞ	267
YASAMA FAALİYETLERİ	270
YARGI	278
İNSAN HAKLARI	285
15 TEMMUZ SONRASI HUKUK VE YARGI	297
2016'DA EĞİTİM VE SOSYAL POLİTİKALAR	307
GİRİŞ	309
MİLLİ EĞİTİM	310
YÜKSEKÖĞRETİM	334
SOSYAL POLİTİKALAR	343
SONUÇ	348
2016'DA MEDYA	351
GİRİŞ	353
FETÖ, MEDYA VE 15 TEMMUZ	356
TÜRKİYE'DE BASIN-DEMOKRASİ İLİŞKİSİ	362
ULUSLARARASI RAPORLARDA TÜRKİYE	367
BATI MEDYASI VE TÜRKİYE	371
BATI MEDYASINDA SURİYELİ SİĞİNMACILAR	377
2016'NİN ÖNEMLİ OLAYLARININ MEDYAYA YANSIMASI	381

GİRİŞ

Türkiye siyasetinin tarihsel, demografik ve coğrafi dinamizmi geçen bir yılı değerlendirmeyi zorlu bir iş haline getiriyor. Cumhuriyet döneminde biriken sorunlar Arap isyanları sonrasında yaşanan kaos ile birleşerek makro bir düzlem yaratmış bulunmakta. Bu düzlemde oluşan şartlar sebebiyle 1 Kasım seçimlerinin getirdiği siyasal istikrara rağmen pek çok ciddi sorunla karşılaşıldı. 2016 yılında iç ve dış siyasetteki PKK, DEAŞ, FETÖ ve darbe girişimi gibi sorunlarla Fırat Kalkanı Harekatı, hükümet sistemi değişimi arayışları ve olağanüstü hal ilanı gibi yöntemlerle yüzleşildi. Elinizdeki çalışmada 2016 yılında Türkiye’de Siyaset, Dış Politika, Güvenlik ve Terörle Mücadele, Hukuk ve İnsan Hakları, Ekonomi, Enerji, Eğitim ve Medya alanlarında yaşanan gelişmeler detaylı bir şekilde betimlenmiş ve içine doğdukları makro düzlemin bağlamı içinde kapsamlı bir analize tabi tutulmuştur.

1 Kasım 2015 seçimlerinde AK Parti oyunu 9,5 puan yükselterek 317 milletvekili ile Meclis çoğunluğunu elde etti. “Hayır”cı tavrı sebebiyle seçimlerde cezalandırılan MHP’de parti içi muhalefetin Bahçeli’ye karşı mücadelesi 2016 yılı ortalarında yoğunlaşırken 15 Temmuz sonrası geriledi. PKK terörü ile arasına mesafe koyamayan HDP gittikçe marjinalleşirken, yeni önerilerle gündemi yönlendiremeyen CHP ise etkili olmayan bir muhalefet sergiledi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu arasındaki yetki paylaşımı gerginliği 22 Mayıs’taki Olağanüstü Kongre’de Davutoğlu’nun yerini Binali Yıldırım’a bırakmasıyla sonuçlandı. Dört bakanın Yüce Divan’a gönderilmesi, Beştepe’de düzenlenen kabine toplantıları, parti ve bürokrasi atamalarına kadar pek çok meselede gözlemlenen gerginliğin altında yatan sebep milletin doğrudan seçimiyle göreve gelen Cumhurbaşkanının yerinin yeniden yapılandırılmamış olmasıydı. Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş bu sistem sorununa nihai bir çözüm bulmak amacıyla gündeme geldi.

15 Temmuz'dan sonra hız kesen hükümet sistemi ve başkanlık tartışması, Bahçeli'nin Ekim ayında AK Parti'ye "önerinizi getirin" çağrısı ve "referanduma gitme" söylemi ile yeni bir canlılığa kavuştu. AK Parti yoğun bir mesai harcayarak hükümet sistemi değişikliğini içeren Anayasa değişikliği önerisini hazırladı. AK Parti ile MHP arasındaki müzakereler sonucu oluşturulan 22 maddelik değişiklik teklifi 10 Aralık günü TBMM Başkanlığına sunuldu. Tercih edilen "Cumhurbaşkanı" tabirinin Türkiye'ye özgün bazı nitelikler taşıdığı görülüyor. Ayrıca teklifte yargıyla ilgili bazı temel düzenlemelerin yapıldığı, sıkıyönetimin kaldırıldığı ve silahlı kuvvetler üzerindeki sivil denetimin artırıldığı dikkat çekmekte. Anayasa değişikliği teklifinin Ocak 2017'de Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlanması ve bahar aylarında referandum yapılması ihtimalinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.

Geçtiğimiz yılda Türkiye siyasetinin en önemli gündem maddesi FETÖ ile mücadele idi. 17-25 Aralık'tan bu yana devlet kurumlarındaki sinsi örgütlenmesini siyasi iktidara karşı kullanan ve devlet katında güvenlik tehdidi olarak kodlanan FETÖ 15 Temmuz gecesi kanlı bir darbe teşebbüsünde bulundu. Darbe girişiminin Türk milletinin cesareti ve Erdoğan'ın liderliği ile bastırılması Türkiye siyaseti için bir dönüm noktası teşkil etti. Bu hain darbe girişimi karşısında seçilmiş iktidara tankları durdurarak ve geri püskürterek sahip çıkan milletin sağduyusu ile yeni bir vatan anlayışı ve millilik tanımlamasının temelleri atıldı.

FETÖ'nün devlet kurumlarından tasfiyesi kanlı 15 Temmuz tecrübesi sonrasında olağanüstü bir ivme kazandı. 248 kişinin şehit olduğu ve 2 bin 193 kişinin de yaralandığı bu darbe girişimi sonrasında Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi üst normlarına dayanılarak olağanüstü hal ilan edildi ve insan haklarını koruma yükümlülükleri bu normlar çerçevesinde askıya alındı.

FETÖ, dini ve manevi eğitimde yaşanan boşluğu büyük bir manevra alanı olarak doldurmuş ve sosyolojik ikna mekanizmalarını eğitim misyonu üzerinden kurgulamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde 2016 yılı eğitimde de büyük bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Bu yılda öğretmen seçim stratejilerindeki değişiklikler, müfredat çalışmaları, terör mağduru bölgelerdeki telafi eğitimleri ve yükseköğretim kurumlarının yönetiminde yapılan değişiklikler bu dönüşümün önemli köşe taşlarını oluşturmaktadır.

Türkiye ekonomisi 15 Temmuz başarısız darbe girişimi, küresel ticaretteki zayıflık ve ciddi jeopolitik risklerin gölgesinde 2016 yılının ilk yarısında önemli bir büyüme performansı gösterirken, darbenin gerçekleştiği üçüncü çeyrekte kısmi bir daralma kaydetmiştir. 15 Temmuz başarısız darbe girişimi sonrasında aktif bir kriz yönetimi performansı sergilenmiş, ekonomik aktivitelerde canlılığın devamlılığı için önemli adımlar atılmış, ulusal ve uluslararası yatırımcılara yönelik güven verici açıklamalarla pozitif ortamın istikrarı sağlanmıştır. Enerji ihtiyacını dışardan karşılayan ve cari açığının önemli bir kısmına enerji ithalatının sebep olduğu Türkiye, kendi enerji arz güvenliğinin sağlanmasına yönelik Rusya, Katar ve Azerbaycan gibi ülkeler ile küresel enerji ticaretine yön verecek öncü adımlar atmıştır. Türkiye 2016 yılında enerji arz güvenliğini sağlama

yönünde dış politikasına uyumlu olarak tek bir coğrafya ve bölge ile yakınlaşmaktan ziyade kendisine yakın ve uzak olan tüm coğrafyalar ile temas sağlamıştır. Bu bağlamda enerji arz güvenliği ve kaynak çeşitlendirmesinde çabalarını artırmıştır.

Büyük güçlerin vekalet savaşlarına sahne olan Suriye'deki krizden beslenen PKK ve DEAŞ bölgedeki savaşlarını ülkemize taşıdılar. İdeolojik karşıtlığa rağmen eylemleriyle birbirini besleyen bu iki terör örgütü İstanbul, Ankara, Adana, Kayseri, Gaziantep ve Diyarbakır illerinde katliamlar gerçekleştirdi. Bu iki örgütün sivilleri öldüren saldırıları 2016 yılında Türkiye'de yoğun bir terörle mücadele gündemini zorunlu kıldı. Kuzey Suriye'deki kantonları Güneydoğu ile birleştirmeyi hedefleyen PKK, Güneydoğu'nun şehir merkezlerinde özyönetim kurma amacıyla hendekler kazarak bölge kontrolünü sağlamaya çalışırken aynı zamanda büyükşehirlerde bombalı saldırılar gerçekleştirerek terörü metropollere taşıdı. HDP'li vekillerin Cizre, Silopi, Sur, Şırnak ve İdil'deki PKK terörüne açık desteği ve sonrasında dokunulmazlıklarının kaldırılması HDP'yi gittikçe marjinalleştirdi. Türkiye içerisindeki yenilgisine rağmen ABD'nin Suriye'deki partneri haline gelen YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde kesintisiz bir koridor kurması Fırat Kalkanı Harekatı ile engellendi. TSK destekli ÖSO tarafından Azez-Cerablus hattının DEAŞ'tan temizlenmesi ise hem DEAŞ hem de PKK ile mücadelede önemli bir adımdı.

Esed rejimine desteğini 2015 yılı sonlarında gittikçe görünür kılan Rusya'nın 24 Kasım 2015'te savaş uçağının düşürülmesi sonrasındaki sekiz ay karşılıklı suçlamalar ve Moskova'nın Ankara'ya uyguladığı ekonomik ambargolarla bozulan Türkiye-Rusya ilişkileri Türkiye'nin sağduyulu ve kararlı normalleşme çabaları ile düzeldi. 2009'da İsrail ile bozulan ilişkiler de Rusya ile yakınlaşmanın sağlandığı dönemde normalleşti. Rusya ve İsrail ile normalleşme siyaseti Türkiye'nin dış politikada bölgesel dinamiklere ve aktörlerin değişen stratejik değerlendirmelerine adaptasyon çabasının bir ürünüydü.

2016 yılında Türkiye milli güvenliğine yönelik tehditleri sınır ötesinde karşılayarak tek taraflı güç kullanımını mümkün kılan proaktif bir güvenlik anlayışına yöneldi. TSK'nın sınır ötesi operasyonları kolaylaştıran bir yapılanmaya geçmesi, yurt dışında yeni askeri üslerin açılması, Suriye ve Irak'taki eğitim donatı programları, MİT'in dış istihbarat birimi olarak şekillendirilmesi ve yerli savunma sanayinin büyütülmesi savunma temelli değil önleyici mücadeleyi öngören yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde yürütülen politikalar arasında değerlendirilebilir.

Obama yönetiminin Arap isyanları ve sonrasındaki süreçteki başarısız politikaları, YPG'yi yerel partner olarak görmesi, Gülen'i iade etmemesi Türkiye'yi -diğer pek çok ABD müttefiki ülkelerle birlikte- hayal kırıklığına uğratmış ve kendi başının çaresine bakma arayışına itmiştir. Bu çerçevede Ankara'nın oyun değiştirici bir adım atarak Azez-Cerablus hattında güvenli bölge oluşturmaya girişmesi ve Irak'ta DEAŞ sonrası yapının belirlenmesinde aktif olma çabası Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan krize önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Burhanettin Duran
SETA Genel Koordinatörü

2016'DA

SİYASET

NEBİ MİŞ • SERDAR GÜLENER • HAZAL DURAN • M. ERKUT AYVAZ
SEREN ERCİYAS • S. HÜSEYİN ÖZTÜRK • BAKİ LALEOĞLU

GİRİŞ

Bu bölümde TBMM’de temsil edilen dört siyasi partinin siyaset gündemleri, parti içinde yaşanan gelişmeler ve parti içi yükselen muhalif seslerin etkisi, yeni anayasa ve hükümet sistemi tartışmalarındaki pozisyonları, dokunulmazlıkların kaldırılması ve terörle mücadele bağlamındaki tutumları, 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi ve sonrasındaki mücadele sürecine yaklaşımları ve son olarak yeni dönemdeki olası siyasi projeksiyonları değerlendirildi. Siyasi partilerin 2016’daki genel Türkiye siyasetine yönelik tutumlarının yanı sıra bazı özel gelişmeler de ilgili siyasi partiler özelinde ele alındı. Partiler dışında bu bölümde ayrıca 2016’da Cumhurbaşkanlığı’nın gündemi, 15 Temmuz darbe girişimi ve FETÖ ile mücadele süreci detaylı olarak incelendi. Son olarak 2016 yılı içerisinde sıkça tartışılan başkanlık sistemi ve yeni anayasa tartışmalarına ayrı bir başlıkta yer verildi.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), 1 Kasım 2015 genel seçimleriyle birlikte yeniden tek başına iktidar olmasına rağmen, bu görece istikrarlı dönemde çeşitli iç ve dış sebepli meydan okumalarla karşılaştı. 2016 yılının 2002’den bu yana AK Parti’nin geride bıraktığı en zorlu dönem olmasının bazı sebepleri bulunmaktaydı. Bunların başında özellikle 15 Temmuz darbe girişimi geldi. Diğer yandan hükümet sistemi ve yeni anayasa tartışmaları gölgesinde AK Parti’nin kurumsallaşma ve devamlılık tecrübesine ilişkin önemli kırılmalar da yaşandı. Türkiye’deki çift başlılık sorunu da 2016 yılının ilk aylarında bir kez daha siyasetin en tartışmalı konusu oldu. Mayıs ayında AK Parti’de gerçekleşen genel başkanlık değişimi, bu değişime gidilen süreç ve bunu gerekli kılan etkenler de 2016’da öne çıkan gelişmelerden biri oldu. Davutoğlu başbakanlığındaki 64. Hükümet’ten görevi devralan 65. Hükümet’in bazı politika alanlarında belirginleşen farklı tercihleri bu süreçte öne çıkarken, sonuç itibarıyla yeni Başbakan Binali Yıldırım ve hükümeti Cumhurbaşkanı Erdoğan ile daha uyumlu bir performans sergiledi.

Ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise 2016 yılına kurultay gündemi ile başlarken, yıl içerisinde de belirginleşen parti içi muhalefetin değişim isteği devam etti. Gerçekleşen 35. Olağan Kurultay öncesinde CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun genel başkanlığına yönelik parti içerisinde ciddi

eleştiriler yapıldı. Partinin sosyalist sola yakın kanadı ile birlikte hareket etme eğiliminde olan CHP lideri sonuç itibarıyla genel başkanlığını koruyabildi. Dokunulmazlık tartışmaları süresince parti içinde farklı eğilimler ortaya çıksa da dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik Kemalist duruşa yakın bir siyaset izlendi. Böylelikle yeni bir manevra alanı açmak isteyen CHP lideri, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yaptığı açıklamalarda FETÖ'ye karşı laikliğin önemine işaret ederek, yeni anayasa ve başkanlık sistemi tartışmalarında da benzer bir bakış açısını sürdürdü ve rejimin bekası söyleminde ısrarcı oldu. CHP'nin 2016'da genel olarak çeşitli boyutlardaki parti içi tartışmalara sahne olmasında öne çıkan diğer hususların başında, Atatürk posterinin indirilmesi olayı ile birlikte Kemalist kesimin partinin politikalarına yönelik eleştirilerini artırması gelmektedir. Benzer bir parti içi ayrışma dokunulmazlık tartışmalarında sol kesimin, CHP'nin tartışmalı Cizre Raporu'nda ise daha farklı kesimlerin eleştirilerinin dozunu artırmasıyla yaşandı. En son Kılıçdaroğlu'nun Adana mitinginde Nazlı Ilıcak ve Ahmet Altan gibi FETÖ tutuklularına sahip çıkan tavır parti içerisinde rahatsızlığa sebep oldu. Böylelikle 2016'da CHP söylem birliği içerisinde hareket eden bir ana muhalefet partisinden ziyade parçalı bir parti görünümü izlenimini uyandırdı.

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 2016 yılının ilk yarısında parti içerisindeki muhaliflerin genel başkan değişimi için olağanüstü kurultay gerçekleştirme mücadelesine tanık oldu. Parti yönetiminden duydukları rahatsızlığı 2016'da daha yüksek bir sesle dillendiren muhalifler ile parti yönetimi arasında başlayan süreç bir kriz haline gelerek yargıya intikal etti. Temmuz 2016'ya kadar süregelen dönemde muhalifler Yargıtay kararı ile bir tüzük kurultayı gerçekleştirse de mahkeme tarafından kurultay hakkında yürütmeyi durdurma kararı alındı. Bu aşamadan sonra bir çıkmaza giren süreç 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi ile beraber rafa kalktı. MHP lideri Devlet Bahçeli 15 Temmuz darbe girişiminin ardından darbe karşıtı tutumunu sürdürdü. FETÖ'nün devlet kurumlarından tasfiyesi sürecini destekleyen Bahçeli, OHAL kararının uzatılmasına olumlu yaklaştı. Son olarak MHP lideri Ekim ayında mevcut siyasal sistem sorununun aşılmasına yönelik AK Parti'yle bir araya gelinebileceğine işaret ederek, yeni anayasa ve sistem tartışmaları çerçevesinde yeni bir sürecin başlamasına katkı sağladı.

Diğer taraftan Halkların Demokratik Partisi (HDP), 2016'ya özerklik ve özyönetim tartışmaları ile başladı. Demokratik Toplum Kongresi'nde alınan "Özerk bölgeler ve öz yönetim oluşturulması" kararının HDP tarafından desteklenmesi, partiye yönelik meşruiyet tartışmalarını gündeme getirdi. Partinin aynı zamanda PKK'ya verdiği desteği açıkça sürdürmesi meşruiyet tartışmalarının daha geniş çaplı ele alınmasını zorunlu kıldı. HDP'li siyasetçilerin teröre açıkça verdikleri maddi ve manevi destek sebebiyle TBMM'deki tüm partilerin mutabakatıyla dokunulmazlıkların kaldırılması neticesinde partinin eş başkanları da dahil olmak üzere HDP'li siyasetçilere yönelik yurt çapında tutuklamalar ger-

çekleştirildi. Bunun yanı sıra PKK'lılara açıkça destek veren ve örgütün özerklik ilan edilmesi çağrısına uyan belediyelere yönelik soruşturmaların derinleştirilmesi neticesinde söz konusu belediyelere kayyum atandı. Tüm bu gelişmeler partinin ciddi bir meşruiyet krizi yaşamasına ve 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında "Yenikapı Ruhu" üzerinden oluşan toplumsal mutabakat resminin dışında kalmasına neden oldu.

Kuşkusuz 2016 yılı içerisinde gerçekleşmiş en önemli olay 15 Temmuz darbe girişimi oldu. 15 Temmuz gecesi Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) içinde uzun süre boyunca kadrolaşmış FETÖ kanlı bir darbe girişiminde bulundu. Ordunun yanı sıra pek çok kurumun içerisinde de gizlice örgütlenmiş olan örgüt mensupları devletin kritik kurumlarını doğrudan hedef alırken, kendilerine direnen insanları öldürmekten çekinmedi. Toplam 248 kişi şehit olurken, 2 bin 195 kişi ise yaralandı. Darbe girişimi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halkı direnmeye çağırması, Türk halkının bu çağrıya olumlu yanıt vermesi ve emniyet güçlerinin özverili tutumu sonucu başarısız oldu. Başarısız darbe girişimi sonrası FETÖ'ye karşı yasal düzlemde çok ciddi önlemler alınması ihtiyacı sebebiyle birçok hukuki düzenleme yapıldı. Bakanlar Kurulu kararıyla ilan edilen olağanüstü hal (OHAL) neticesinde FETÖ'ye yönelik alınan tedbirler artırılarak devlet kurumlarının örgüt mensuplarından arındırılması süreci hızlandırıldı.

2016 hükümet sistemi tartışmalarının da önceki yıllarda olmadığı kadar yoğun ve somut sonuçları olan bir bağlamda gerçekleştiğini gözler önüne serdi. Başkanlık sistemi arayışları çerçevesinde gerçekleşen bu tartışmaların somut sonuçlar vermesinde 15 Temmuz'da FETÖ tarafından girilen askeri darbe girişiminin etkisi yadsınamaz. Özellikle MHP'nin 15 Temmuz sonrasındaki yapıcı yaklaşımı sonucu hükümet sisteminin yeni bir anayasal çerçeveye kavuşmasına hiç olmadığı kadar yaklaşıldı. Anlaşılan o ki AK Parti ve MHP arasında sürdürülen yeni anayasaya ilişkin müzakereler olumlu sonuçlanırsa 2017 yılının ilk aylarında TBMM gündemine gelecek anayasa değişikliğinin yeni yılın ilkbaharında halkoyuna sunulması beklenmektedir.

2016 Türkiye gündemiyle paralel olarak Cumhurbaşkanlığı gündemi açısından da yoğun ve kritik gelişmelerin yaşandığı bir yıldır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın genel olarak iç siyaset konularında yaptığı konuşmaları ve hükümet sistemi tartışmalarına ilişkin açıklamaları güncel siyasete yön verirken, dış siyasete yönelik karar ve söylemleri, katıldığı zirveler ve özellikle Rusya'yla ilişkilerin düzeltilmesindeki yaklaşımı en fazla dikkat çeken hususlardı. Bunların yanı sıra terörle mücadelede gösterdiği kararlı tutum, Fırat Kalkanı Harekatı'na verdiği özel önem ve tüm bunların ötesinde 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ve sonrasındaki tutumu kendisinin Türkiye siyasetinin en önemli aktörü olduğunu ortaya koydu.

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)

2016 yılı Türk demokrasi tarihi için dönüm noktası sayılabilecek gelişmelere sahne oldu. Her ne kadar AK Parti 1 Kasım 2015 genel seçimleriyle birlikte yeniden tek başına iktidar olsa da 2016 partinin kuruluşundan bu yana geride bıraktığı en zorlu dönemlerden biriydi. Buna neden olan etkenlerin başında kuşkusuz 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi gelmektedir. Bunun yanı sıra hükümet sistemi ve yeni anayasa tartışmaları gölgesinde partinin kurumsallaşma ve devamlılık tecrübesine ilişkin önemli gelişmeler de yaşandı.

AK Parti'de öne çıkan husus genel başkan değişimi ve bu süreçteki kurumsal dönüşümdü. 1 Kasım 2015 sonrası Davutoğlu başbakanlığındaki 64. Hükümet'in yerine 22 Mayıs 2016'da yapılan olağanüstü kongrede Binali Yıldırım yeni genel başkan seçildi ve sonrasında 65. Hükümet kuruldu. Yıldırım döneminde iç ve dış siyasette süregelen uygulamaların yanı sıra önceki dönemden ayrılan bir dizi yeni uygulamalar hayata geçirildi.

1 Kasım 2015 seçimleri sonrası oluşan görece siyasi istikrara rağmen, siyasetin en önemli gündem maddelerinden biri hükümet sistemi ve yeni anayasa tartışmaları etrafında şekillendi. Ancak AK Parti'nin başkanlık sistemi tasavvuru muhalefet partilerinde karşılık bulmadı. Recep Tayyip Erdoğan'ın doğrudan halkoyu ile cumhurbaşkanı seçildiği Ağustos 2014'ten itibaren belirginleşen Türkiye'nin çift başlılık sorunu 2016 yılında AK Parti içinde bir yönetim değişimini de gerekli kıldı. Davutoğlu yerine göreve gelen Yıldırım döneminde yeniden ivme kazanan sistem tartışmaları bu süreçte de somut bir neticeye ulaştırılamadı. Ancak 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi sonrası oluşan siyasi konjonktürle birlikte sistem tartışmalarının çerçevesi –MHP'nin de etkisiyle– 2016 sonunda somutlaştırılabildi.

64. HÜKÜMET REFORM PAKETLERİ

Ahmet Davutoğlu başbakanlığında 1 Kasım 2015 sonrası kurulan 64. Hükümet 2016'nın başından itibaren çeşitli alanlarda reform ve teşvik paketleri açıkladı. Bunların bazıları da Meclise gelerek yasalaştı. 2016'nın ilk aylarında Başbakan Davutoğlu zaman zaman 64. Hükümet tarafından üç aylık vaatlerin yüzde 100'ü ve reformların ise yüzde 70'inin, 6 aylık vaatlerin de yüzde 30'unun gerçekleştirildiğini vurgulayarak istikrarlı bir performansın altını çizdi. İlk olarak 14 Ocak tarihinde düzenlenen AR-GE Reform Paketi Tanıtım Toplantısı'na katılan Davutoğlu, "AR-GE reform paketini hazırlarken Türkiye'nin niteliksel bir sıçramaya ihtiyacı var, bu açıdan Türkiye'nin mührünü vurduğu bir dönem olacak" ifadelerini kullandı.¹ Şubat ayı içerisinde Meclis Genel Kurulu'nda da görüşülmesini müteakip² yasalaşan AR-GE Reform Paketi, 33 maddeden oluşmakla birlikte 64. Hükümet'in programı çerçevesinde hazırlandı.³

8 Nisan tarihinde ise kapsamlı bir reform tanıtım toplantısına katılan Başbakan Davutoğlu yeni reformları tanıttı. Bunlar arasında öne çıkanlar, Yükseköğretim Kalite Kurulunun oluşturulması, Türkiye Uzay Ajansının kurulması ve yeni anayasa ile ilgili takvimin öne alınmasıydı.⁴ Sonraki günlerde gerçekleşen grup toplantısında detaylı bir şekilde reform paketini açıklayan Davutoğlu, 3 ila 6 ay içerisinde yapılması planlanan reformları tanıttı. Bunlar arasında bilhassa dikkat çeken ise AB'ye vize muafiyetinin Haziran ayına kadar gerçekleştirileceğiyle ilgili söylem ve yeni anayasa konusundaki kararlı tavrı.⁵

AK PARTİ'DE GENEL BAŞKANLIK DEĞİŞİMİ

1 Kasım sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından 64. Hükümeti kurmakla görevlendirilen Davutoğlu, 5 Mayıs'ta bir kararı açıklayarak başbakanlık görevini bırakacağını ve 22 Mayıs'ta olağanüstü kongreye gidileceğini duyurdu. AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Ahmet Davutoğlu, partisinin Merkez Yönetim Kurulu (MYK) toplantısının ardından gerçekleştirdiği basın toplantısında "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'dan 28 Ağustos 2014'te kutsal bir görev devraldığını" belirtti ve "Aziz milletimin hizmetinde olmak benim için gurur vesilesi olmuştur" ifadelerini kullandı.⁶ Sözlerini AK Parti'nin yeni bir dönemin eşliğinde olduğunu vurgulayarak sürdüren Davutoğlu, "Son MKYK Toplantısı'nda yaşanan gelişme-

1. "Başbakan Davutoğlu AR-GE Reform Paketi'ni açıkladı", *Haber Türk*, 14 Ocak 2016.

2. "Ar-Ge Reform Paketi'nde Geri Sayım", TRT Haber, 13 Şubat 2016.

3. "Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 29636, 26 Şubat 2016.

4. "Başbakan Davutoğlu Yeni Reformları Açıkladı!", *Haber Türk*, 8 Nisan 2016.

5. "Başbakan Davutoğlu'ndan Flaş Açıklamalar", *internethaber.com*, <http://www.internethaber.com/basbakan-davutoglundan-flas-aciklamalar-1581384h.htm>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

6. "Başbakan Davutoğlu Görevi Neden Bıraktığını Açıkladı", *A Haber*, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/05/05/basbakan-ahmet-davutoglu-gorevi-neden-biraktigini-acikladi>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

ler çerçevesinde yaptığımız istişarelerle ve son olarak da bugün MKYK'da arkadaşlarımla istişare ettikten sonra 22 Mayıs 2016 gününde olağanüstü kongreye gideceğiz" açıklaması yaptı. Kendisinin aday olmayacağını belirten Davutoğlu, bunun gerekçesini ise, "Yaptığım muhasebe, bütün arkadaşlarımla ve Cumhurbaşkanı'mızla yaptığım istişare neticesinde AK Parti'nin birliğinin, beraberliğinin devamı için refik değişmektense, bir genel başkan değişiminin daha doğru olacağı kanaati bende hasıl oldu" şeklinde belirtti.⁷ Davutoğlu'nun Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 2014 yılında Genel Başkanlığı devraldığına Erdoğan'ın söylediği "Emanetçi bir Başbakan istemiyorum" sözlerine işaret etmesi ve tavsiyeye kendisinin uygun bir şekilde hareket ettiğini belirtmesi de ayrıca dikkat çekti.

AK Parti'de gerçekleşen genel başkanlık değişikliğinin arka planındaki sebepler ve yeni genel başkanın seçimine giden sürece ilişkin çeşitli değerlendirmeler arasında özellikle öne çıkan husus, genel başkanlık değişikliğini gerekli kılan sebepler ve sonrasındaki sürece ilişkin beklentilerdi. Başbakan Davutoğlu'nun görevi bırakacağını açıklamasının hemen öncesinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Davutoğlu arasında birtakım anlaşmazlıkların yaşandığı ve farklı konularda da bazı görüş ayrılıklarının var olduğu hususları gündeme geldi. Bu bağlamda 7 Haziran ve 1 Kasım seçimleri arasında ayrışmaların yaşanmasına sebep olan bazı kırılmalar yaşandı. Bunlar arasında öne çıkanlar; koalisyon süreci, AK Parti kurulları ve milletvekili listelerinin oluşturulması, teröre destek bildirisi yazan akademisyenlerin yargılanması gibi politika alanlarındaki farklı eğilimlerdi. Bununla birlikte milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılması ve son olarak AB ile varılan mülteci anlaşması gibi konularda da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başbakan Davutoğlu'nun görüş ayrılıkları yaşadıkları kamuoyuna yansdı. Art arda devam eden bu anlaşmazlıklar neticesinde her iki aktör arasındaki farklılaşma, Nisan sonunda AK Parti MKYK'sının teşkilat üzerinde tasarrufta bulunma yetkisini AK Parti Genel Başkanı Davutoğlu'ndan almasıyla beraber artma tehlikesi gösterdi.⁸

Erdoğan ve Davutoğlu'nun arasında vuku bulan ayrışma ideolojik nedenlerden ziyade, yapısal sorunların varlığını ve mevcut siyasi şartlar karşısında farklı tepki ve yöntemleri benimsemiş oldukları gerçeğini gösteriyordu. Bu sebeple yeni genel başkan ve başbakan adayının yapısal sorunların aşılması konusunda daha uyumlu hareket etmesi bekleniyor ancak kapsamlı bir sistem reformunun gerçekleşmemesi durumunda bu uyumlu siyasetin de uzun soluklu olamayacağı varsayılıyordu.⁹

Böylelikle bu beklentiler ışığında 22 Mayıs'ta gerçekleşecek olan olağanüstü kongre öncesinde kamuoyunda yeni genel başkan aday ve başbakanın konumu

7. Gizem Karakiş ve Selahattin Sönmez, "Davutoğlu Neden Biraktığını Açıkladı", *Hürriyet*, 6 Mayıs 2016.

8. İsmail Çağlar, "5 Soruda AK Parti'de Yeni Dönem", *Sabah Perspektif*, 18 Mayıs 2016.

9. Ali Aslan, "Davutoğlu Sonrası AK Parti", *Star Açık Görüş*, 15 Mayıs 2016.

belirsizliğini korudu. Yeni başbakanın öncelikle mevcut Türkiye siyasetinin yapısal durumunun farkında olması beklentileri öne çıkarken, Cumhurbaşkanı ile olan ilişkileri de önem arz etti. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ağustos 2014'te doğrudan halkoyu ile seçilmesi sonrası üç ihtimal öne çıkmıştı: Bunlardan ilki, Cumhurbaşkanı'nın icracı bir makam sahibinden ziyade sembolik bir çerçevenin dışına çıkmayarak, güçlü ve icracı bir başbakanın varlığını kabul etmesiydi. Beklendiği üzere bu seçenek gerçekleşmeyecekti. Burada Erdoğan'ın seçim süresince başvurduğu "terleyen Cumhurbaşkanı" söylemini seçim sonrasındaki ciddi meydan okumalar bağlamında fiiliyata dökmesi önemli bir etkendi. İkinci seçenek güçlü bir cumhurbaşkanının yanı sıra güçlü bir başbakanın varlığını öngörmektedir. Nitekim Ahmet Davutoğlu toplamda 20 aya tekabül eden başbakanlığı süresince bu formülün uygulanmaya çalışıldığını kongre konuşmasında dile getirdi.

Son seçenek ise, güçlü ve icracı bir cumhurbaşkanının yanında çerçevesi daha net çizilmiş uyumlu bir başbakanın varlığını öngören denklemdi.¹⁰ Sonuç itibarıyla bu yaklaşım fiilen bir yarı başkanlık sisteminin uygulanması anlamına gelmekte¹¹ ve göreve gelecek olan yeni başbakanın da bu gerçeğe uygun bir şekilde hareket etmesini öngörmektedir.

Dönemin Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Binali Yıldırım 19 Mayıs 2016 tarihinde AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik tarafından partinin yeni genel başkan adayı olarak açıklandı. Çelik, AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki gerginlik söylentilerine de tepki gösterdi. Çelik'in, "Sayın Cumhurbaşkanı'mızla, zat-ı devletleri ile, liderimizle, kurucu Genel Başkan'ımızla AK Parti kadroları arasında bir milim bile mesafe yoktur, dün olmamıştır, bundan sonra da olmayacaktır" sözleri AK Parti'nin bilhassa bundan sonraki dönem için temel yaklaşımını ve yeni genel başkanının belirlenmesindeki esas dinamikleri içermektedir. Aday olarak açıklanması sonrası partililere yönelik ilk konuşmasını gerçekleştiren Binali Yıldırım terörle mücadeledeki kararlığı vurguladı.¹²

22 Mayıs 2016 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen AK Parti 2. Olağanüstü Büyük Kongresi'nde tek aday olan Binali Yıldırım, bin 470 delegeden bin 411'in oy kullanması sonucu bin 405 oy alarak AK Parti'nin yeni genel başkanı seçildi.¹³ Kongre esnasında veda konuşmasını yapan Ahmet Davutoğlu "vefa" vurgusu yaparak "Bu kongre bir veda kongresi değil bir vefa kongresidir demiştim. Daima partimizin birliğini gözettilik, son nefesimize kadar da bunu gözeteceğiz" açıklamalarında bulundu. Davutoğlu medyada yer alan spekülasyonların aksine, herhangi bir kırgınlığın olmadığını da altını çizdi. Davutoğlu'nun ardından konuşmasını gerçekleştiren Yıldırım, ağırlıklı olarak terörle mücadele konusunda

10. Burhanettin Duran, "Ne Oldu Ne Olacak?", *Sabah*, 6 Mayıs 2016.

11. M. Erkut Ayvaz, "Sistem Sorununun Çözümünde Yarı Başkanlık Modeli", *Star Açık Görüş*, 29 Mayıs 2016.

12. "AK Parti'de Genel Başkan Adayı Binali Yıldırım", NTV, 19 Mayıs 2016.

13. "AK Parti'de Yıldırım dönemi", *Sabah*, 22 Mayıs 2016.

kararlılık mesajı verirken, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ilişkin açıklamalar da yaptı. Yıldırım, "Recep Tayyip Erdoğan bir dava adamıdır, milletin adamıdır, büyük Türkiye'nin yılmaz savunucusudur. Her zaman başımız dik, gururla, 'Ben Recep Tayyip Erdoğan'ın yol arkadaşayım, kader arkadaşayım, gönül arkadaşayım' dedik. Bundan sonra da demeye aynen devam edeceğiz. Sayın Cumhurbaşkanım, söz veriyoruz, sevdan sevdamız, davan davamız, yolun yolumuzdur" sözleriyle yeni döneme ilişkin uyumlu bir sürecin çerçevesini çizdi.¹⁴ Kongre'de ayrıca AK Parti'nin Merkez Karar Yönetim Kurulu (MKYK), Merkez Disiplin Kurulu, Genel Merkez Parti İçin Demokrasi Kurulu ile Siyasi Erdem ve Etik Kurulu asil ve yedek üyelikleri de belli oldu.

AK PARTİ'DE BİNALİ YILDIRIM DÖNEMİ

Binali Yıldırım'ın yeni genel başkan seçilmesi ve 23 Mayıs tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından 65. Hükümeti kurmakla görevlendirilmesi¹⁵ yalnızca "parti disiplini" ile açıklanmamaktaydı. Yıldırım'ın genel başkan seçilerek başbakan olması aynı zamanda AK Parti'nin "kurumsallaşma becerisi" ve "yeniliğe açık olma" deneyimi olarak da değerlendirildi.¹⁶ Bu bağlamda bilhassa Yıldırım'ın uzun yıllar AK Parti iktidarlarında Ulaştırma Bakanı olarak görev yapmış olması, bu sebeple partinin "kalkınmacı yüzü"nü temsil etmesi ve partinin "hizmet siyaseti"nin sembol ismi olması gibi sebepler de öne çıktı. Aynı şekilde Yıldırım'ın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasi vizyonuyla uyumlu bir şekilde hareket edeceği beklentisi, kendisinin başbakanlık görevindeki siyasi performansı açısından da neredeyse bir ön şart mahiyeti taşıdı.

24 Mayıs'ta Başbakan Yıldırım tarafından açıklanan 65. Hükümet'in kabinesinde yeniden bakanlık görevine getirilirken bir önceki kabinede de yer almış 18 bakan dan 4'ünün (Fikri Işık, Lütfi Elvan, Nabi Avcı ve İsmet Yılmaz) 64. Hükümet'te başında buldukları bakanlıklar değişti. Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan'ın hem yeni kabine hem de parti yönetiminde yer almayışı ise öne çıkan değişikliklerden birisi oldu. Akdoğan gibi bir önceki kabinede görev almış olan Sema Ramazanoğlu, Volkan Bozkır, Fatma Güldemet Sarı, Cevdet Yılmaz, Mahir Ünal, Mehmet Müezzinoğlu ve Mustafa Elitaş da yeni kabinede yer almadı.¹⁷ Diğer yandan yeni kabinenin belirlenmesinde çeşitli dinamikler dikkate alınmış, bilhassa seçim bölgeleri ve bakan profilleri de göz önünde bulundurularak Yıldırım'ın geçmişten bu yana birlikte çalıştığı AK Parti'li siyasiler ve bunlar arasına yeni katılan bakanlar ile bir denge kabinesi kurulduğu intibası oluşmuştu.¹⁸ Bu çerçevede başta Başbakan Yıldırım olmak üzere 27 üyeli kabinede yedi bakanlık yeniden üç dönemliklere emanet edildi.

14. "AK Parti'de Yeni Dönem: Binali Yıldırım Genel Başkan Seçildi", NTV, 23 Mayıs 2016.

15. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yıldırım'a Hükümeti Kurma Görevini Verdi", NTV, 23 Mayıs 2016.

16. Fahrettin Altun, "Binali Yıldırım", *Sabah*, 21 Mayıs 2016.

17. "Binali Yıldırım 65. Hükümet'i Açıkladı", Aljazeera Turk, 24 Mayıs 2016.

18. Nebi Miş, "Yeni Kabine Bir Denge Kabinesi", TRT Haber, 25 Mayıs 2016.

Yine aynı gün AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Yıldırım tarafından 65. Hükümet programı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) sunulurken¹⁹ 29 Mayıs tarihinde 453 milletvekilinin katıldığı oylamada 315 kabul, 138 de ret oyu ile güvenoyu aldı.²⁰

Yıldırım başbakanlığındaki 65. Hükümet ve programına yönelik ilk izlenimler, terörle mücadelenin kararlılıkla devam edeceğinin yanı sıra ekonomi performansı ve icraatların ivme kazanacağı yönündeydi. Programın ekonomiye ilişkin bölümünde öne çıkan maddelerden biri prim borçlarındaki yapılandırılmaya ilişkin bir sınırlandırmanın getirilmesi oldu.²¹ Bunun yanı sıra kalkınma projelerinin sürdürülmesi, eğitim politikalarında bazı yeniliklerin getirilmesinin yanı sıra Temmuz 2015'ten bu yana Güneydoğu başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli illerinde terör saldırıları düzenleyen PKK'ya yönelik kararlı bir mücadelenin devam ettirilmesi ve PKK teröründen zarar gören Güneydoğu il ve ilçelerinde bir rehabilitasyon dönemine geçilmesi Yıldırım kabinesinin öncelikleriydi.²² Geçmiş AK Parti iktidarları döneminde seçmenler için seçme yaşının 18'e indirilmesi gibi seçilme yaşının da 18'e düşürülmesi 65. Hükümet'in hedefleri arasındaydı. Dikkat çeken bir diğer husus ise iş hayatı ve iş güvenliği ile ilgiliydi. Konunun öneminin vurgulandığı programa göre, iş güvenliği ve kıdem tazminatına ilişkin hususlar tüm sosyal taraflarla görüşülerek, çalışanın hak ve hukuku gözetilmek suretiyle çözüme kavuşturulacaktı.²³

Sistem tartışmalarının da Türkiye'nin gündeminden çıkarılarak yeni bir anayasa ile sonuçlandırılması yeni kabinenin hedefleri arasındaydı. Siyaset alanının genişleyeceği, vesayet yerine millet iradesinin tam anlamıyla tahkim edileceği, yeni anayasa ve sistemle birlikte yeni TBMM İçtüzüğü, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunu da hazırlanarak yürürlüğe konulacaktı. Bu hususların yanı sıra dış politikada da yeni bir sayfa açılarak "Düşmanları azaltacağız, dostlarımızın sayısını artıracamız" perspektifi doğrultusunda hareket edileceği Başbakan Yıldırım tarafından 65. Hükümet programı tanıtımı vesilesiyle ve sonraki süreçte sıklıkla dile getirildi.²⁴ Bu bağlamda Suriye ve Irak'taki krizin Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlandırma düşüncesi programda yer almaktaydı.

65. HÜKÜMET'İN 2016 PERFORMANSI

65. Hükümet'in göreve gelmesini müteakip Türkiye siyasetinde bazı değişiklikler meydana gelirken, bazı politika alanlarında ise süreklilik arz eden hususların yanı sıra yeni adımlar da atıldı. Genel olarak dış politikada, özelde ise Ortadoğu po-

19. "Başbakan Yıldırım 65. Hükümet Programını Sundu", AA, 24 Mayıs 2016.

20. "65. Hükümet Güven Oyu Aldı", *Yeni Şafak*, 29 Mayıs 2016.

21. "65. Hükümet'in 4 Planı", *Haber Türk*, 26 Mayıs 2016.

22. Burhanettin Duran, "AK Parti'de Yeni Dönemin Anlamı", *Sabah*, 21 Mayıs 2016.

23. "Başbakan Yıldırım 65. Hükümet Programını Sundu".

24. "Dostlarımız Artacak Düşmanlar Azalacak", *Vatan*, 24 Mayıs 2016.

litikasındaki yeni yaklaşımların yanı sıra iç siyasete yönelik bazı farklı eğilimler de benimsendi. Bunlar dokunulmazlıkların kaldırılması sürecinin hızlandırılması, yeni anayasa ve sistem tartışmalarının nihai bir neticeye ulaştırılması, terör örgütü PKK ve DEAŞ'a yönelik mücadelenin genişletilerek sürdürülmesi ve kalkınma hamlelerinin devamlılığıydı.

Rusya ve İsrail ile Normalleşme

65. Hükümet'in dış politikadaki ilk somut adımları, 24 Kasım 2015 tarihinde düşürülen Rus jetiyle birlikte kopma noktasına gelen Rusya ile ilişkilerin düzeltilmesi ve 2010 yılında Mavi Marmara olayı sebebiyle bozulan İsrail ile ilişkilerin onarılmasıydı. Genel Başkan seçilmesini müteakip Yıldırım'ın sıklıkla işaret ettiği, “Dostlarını artıran düşmanlarını azaltan bir dış politika anlayışını güçlendireceğiz” perspektifine uygun olarak²⁵ Haziran sonunda Rusya ve İsrail ile olan ilişkilere yönelik atılan adımlar somut bir çerçeveye kavuşturuldu.

24 Kasım 2015 tarihinde Rus Su-24 savaş uçağının Türk hava sahasına gerçekleştirdiği sınır ihlali sebebiyle Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesinden sonra Rusya Türkiye'ye yönelik ulusal ve uluslararası platformlarda bir dizi siyasi, diplomatik ve ekonomik yaptırımları gündemine almış ve ilişkilerin düzelmesi için Türkiye'nin özür dilemesi, tazminat ödemesi ve sorumluları cezalandırması şartlarını ileri sürmüştü. Ancak 28 Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Putin'e gönderdiği mektupla iki ülke arasında bir yumuşama sürecine girilmiş, Rusya tarafından Cumhurbaşkanı'nın mektubu bir özür olarak değerlendirilerek ilk şartın yerine getirildiği kabul edilmişti. Ancak Türkiye bu durumu bir özür mektubu olarak değerlendirmekten ziyade yalnızca ölen Rus pilotun ailesini muhatap aldığını vurguladı ve duyulan üzüntünün altını çizdi. Sonuç itibarıyla ise bu diplomatik hamle ile birlikte ilişkilerin düzelmesi yönünde yeni bir adım atıldı.²⁶ Bu çerçevede 65. Hükümet'in programını kamuoyu ile paylaşırken Rusya'ya yönelik “ilişkileri normalleştirme ve asgari müştereklerde buluşarak ortak menfaatler temelinde geliştirme” hedefini dile getirmiş olan Yıldırım, krize yönelik atılan son adımlara ilişkin normalleşme sürecine girildiğini ancak tazminat ödenmesinin söz konusu olmadığını da belirtti.²⁷

Rusya ile girilen normalleşme sürecinin hemen öncesinde ise İsrail ile bir mutabakatın sağlandığı da kamuoyu ile paylaşılarak Türkiye'nin taleplerinin çoğunun İsrail tarafından karşılandığı duyuruldu. Türkiye, İsrail'in resmen özür dilemesini, Mavi Marmara'da ölenlerin ailelerine tazminat ödenmesini ve Gazze Şeridi'ndeki ablukayı kaldırmasını talep ederken, varılan 8 maddelik mutabakat gereği bu taleplerin çoğu yerine getirildi. 28 Haziran'da imzalanan mutabakata²⁸ göre Mavi

25. “Başbakan Binali Yıldırım: Dostlarını Artıran Düşmanlarını Azaltan Bir Dış Politika Anlayışını Güçlendireceğiz”, *Hürriyet*, 16 Haziran 2016.

26. Fatih Özbay, “Türk-Rus İlişkileri İçin Küssadan Hisse”, *Aljazeera Türk*, 1 Temmuz 2016.

27. “Binali Yıldırım: Rusya'ya Tazminat Ödenmesi Söz Konusu Değil”, *NTV*, 28 Haziran 2016.

28. “Türkiye İsrail Mutabakatı İmzalandı”, *Sabah*, 28 Haziran 2016.

Marmara baskınında hayatını kaybedenler için 20 milyon dolar tutarında tazminat ödenecek, Gazze'ye uygulanan ambargoyla ilgili olarak ise kısmi bir esneklik sağlanacaktı. Mart 2013'te Türkiye'den resmen özür dileyen İsrail tazminat şartından sonraki üçüncü şartı da söz konusu mutabakatla birlikte büyük ölçüde yerine getirdi.²⁹ 15 Kasım 2016 tarihinde ise normalleşmenin son adımı olarak İsrail tarafından Ankara'ya Eitan Naeh büyükelçi olarak atanırken, Türkiye'nin İsrail'e atadığı büyükelçi ise Kemal Ökem oldu.³⁰

Binali Yıldırım Dönemi Ekonomi, Teşvik Reform Paketleri ve Ulaşım Hamleleri

65. Hükümet'in önem verdiği bir diğer husus teşvik ve reform paketleri ile ulaşım alanındaki yatırımlardır. Bu çerçevede Başbakan Yıldırım'ın göreve gelişinden yaklaşık 40 gün sonra 4 Temmuz tarihinde "Ekonomik Müjdeler Paketi" adlı yatırım desteği ve teşviklere yönelik yeni bir paket kamuoyu ile paylaşıldı. Pakette öne çıkan hususların başında damga vergisinin teke düşürüleceği, teknoloji alanında yatırım yapacaklara kolaylıkların sağlanacağı, iş yeri açma-kapatmanın kolaylaşacağı gibi hususların yanı sıra şehit yakınlarını yakından ilgilendiren gelişmeler geliyordu. Taşımacılık sektöründe araçlarını yenileyeceklerden taksiciler de dahil olmak üzere 2016 sonuna kadar ÖTV alınmayacağı da paket bağlamında dikkat çekenler arasındaydı.³¹

Eylül ayında ise Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da 23 ili ilgilendiren kapsamlı bir yatırım destek paketini Diyarbakır'da açıklayan hükümet, dört yıl içinde kamu ve özel sektörü kapsayacak şekilde toplamda 140 milyar TL değerinde yatırım yapılacağını kamuoyuna duyurdu. Paketin temel amacının bölgeyi yatırımlar için cazibe merkezi haline getirmek olduğunu vurgulayan Başbakan Yıldırım, sadece Diyarbakır Sur'da 1,9 milyar TL yatırım yapılacağını, bunun yanı sıra Şırnak, Cizre ve Silopi gibi kentler için ise 7,5 milyar TL yatırımda bulunulacağını duyurdu. Paketin terörden zarar gören il, ilçe ve vatandaşları da kapsadığını ifade eden Yıldırım, 23 ilde toplam 67 bin konutun inşa edileceğini³² ve terör yüzünden mağdur olan vatandaşların eşya kayıplarına karşılık 255 milyon TL ödeme yapılacağını vurguladı.³³

Geçmişte uzun yıllar Ulaştırma Bakanlığı görevinde bulunmuş olan Binali Yıldırım, "Türkiye merkez sağının Menderes-Demirel-Özal çizgisinde gördüğü ve tanıdığı yatırımcı, kalkınmacı/büyümcü siyasetçi tipi"nin³⁴ bir temsilcisi ve devamı olarak başbakanlığı döneminde de bu çizgiyi sürdürdü. Böylelikle yeni dönemde de çeşitli yatırımların açılış ve temel atma törenleri gerçekleştirildi. Bu bağlamda öne çıkan büyük projelerin başında 26 Ağustos'ta açılışı gerçekleşen ve kendisi Ulaştırma

29. "Gazze'ye 10 Bin Ton Bayram Kolisi Gidiyor!", *Vatan*, 28 Haziran 2016.

30. "Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Belli Oldu", *Yeni Şafak*, 16 Kasım 2016.

31. "Dev Paket Geldi, Bakın Neler Değişecek?", *Hürriyet*, 4 Temmuz 2016.

32. "Başbakan Binali Yıldırım Güneydoğu Teşvik Paketini Açıkladı", *Sabah*, 4 Eylül 2016.

33. "Başbakan, Diyarbakır'da Yatırım Destek Paketini Açıkladı", *Haber Türk*, 4 Eylül 2016.

34. Hasan Bülent Kahraman, "Davutoğlu'ndan Yıldırım'a", *Aljazeera Turk*, 3 Kasım 2016.

Bakanı iken 2013 yılında temeli atılan Yavuz Sultan Selim Köprüsü³⁵ ve Haziran sonunda açılan İzmit Körfez Geçiş Köprüsü (Osman Gazi Köprüsü) gelmekteydi.³⁶ Yine benzer bir devamlılığın yansıması olan ve Yüksek Hızlı Tren atılımlarının Ankara'daki yeni sembol yapıtı olan Ankara Yüksek Hızlı Tren Garı 29 Ekim 2016'da³⁷ Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ve modern havalimanı olan Yeni Diyarbakır Havalimanı da 28 Mayıs 2016 tarihinde hizmete açıldı.³⁸ Bu açılışların yanı sıra İstanbul'da Avrupa ve Asya kıtalarını araç trafiği için düşünülen tüp geçit ile birleştirecek olan Avrasya Tüneli 20 Aralık'ta açıldı.³⁹ Benzer şekilde Ankara Keçiören Metro'sunun 2016 sonunda hizmete açılması ile ilgili çalışmaları yakından takip etmesi⁴⁰ Doğu Anadolu ile Karadeniz arasındaki trafik sorununu çözecek olan dev ulaşım projesi Ovit Tüneli'nin Kasım'da "Işık Göründü Töreni"ne katılması⁴¹ Binali Yıldırım'ın kalkınmacı siyaset anlayışına dair önemli ipuçları vermektedir.

Çifte Terörle Mücadele

2016 yılında öne çıkan ve hem 64. hem de 65. Hükümet'in üzerinde durduğu bir diğer husus "çifte terörle mücadele"⁴² konusundaki kararlılıktı. Bu bağlamda ülke çapında artan PKK⁴³ ve DEAŞ saldırılarının yanı sıra Doğu ve Güneydoğu illerinde gerçekleşen PKK'nın "hendek terörizmi"⁴⁴ yönelik bazı yeni adımların atılması gündeme geldi. Bu çerçevede ilk olarak 5 Şubat 2016'da Başbakan Davutoğlu tarafından açıklanan Terörle Mücadele Eylem Planı'nda 10 maddeye yer verildi. Planı Mardin'de kamuoyu ile paylaşan Davutoğlu, "1990'lı yıllara dönülüyor" eleştirilerine değinerek, "Halka şefkat, teröriste kudret ile muamele edilecek. Bizi 12 Eylül'den, 90'lı yıllardan ayıran budur" ifadelerini kullandı. 10 maddelik eylem planı başlıca "psikolojik unsur, kamu düzeni, demokratik reform, sosyal seferberlik, ekonominin güçlendirilmesi ve terörden mağdur ailelerin zararlarının telafisi, mekanın ihyası, etkin iletişim, yasal ve idari düzenlemeler, milli birlik ve kardeşlik dönemi ve birleştirici ruh hareketi" gibi maddeleri kapsadı.⁴⁵

Binali Yıldırım kabinesinin göreve gelmeden önceki konuşmalarından da anlaşılacağı üzere, terörle mücadele AK Parti iktidarının en öncelikli konusu olurken⁴⁶

35. "Yavuz Sultan Selim Köprüsü Açıldı", AA, 26 Ağustos 2016.

36. "Osmangazi Köprüsü'nün Açılışı Gerçekleşti", *Sabah*, 30 Haziran 2016.

37. "Ankara Yüksek Hızlı Tren Garı Açıldı!", *Milliyet*, 29 Ekim 2016.

38. "Yeni Diyarbakır Havalimanı Açıldı", 28 Mayıs 2016, DHMİ, 28 Mayıs 2016, <http://www.dhmi.gov.tr/haberler.aspx?HaberID=2789>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

39. "Avrasya Tüneli 20 Aralık'ta Açılıyor", *Hürriyet*, 11 Haziran 2016.

40. "Keçiören Metro'su Yıl Sonu Bitiyor", *Hürriyet*, 2 Haziran 2016.

41. "Ovit Tüneli'nde Işık Göründü", AA, 11 Kasım 2016.

42. Burhanettin Duran, "İki Kasım'ın Hikayesi", *Aljazeera Türk*, 3 Kasım 2016.

43. Murat Yeşiltaş ve Necdet Özçelik, "PKK Terörünün Yeni Dinamikleri: Radikalleşme ve Şehir Çatışması", *SETA Analiz*, Sayı: 157, (Nisan 2016).

44. M. Erkut Ayvaz, "Hendekli Terörizmin Propaganda Dili", *Yeni Şafak*, 16 Nisan 2016.

45. "Davutoğlu'nun 'Teröre Karşı 10 Maddelik Eylem Planı'nda Neler Var?", BBC Türkçe, 5 Şubat 2016.

46. "Binali Yıldırım'dan Terörle Mücadele Mesajı", *Takvim*, 22 Mayıs 2016.

65. Hükümet'in Mayıs sonu göreve gelmesinden sonraki dönemde de bu yaklaşım sürdürüldü. Zaman zaman Avrupa Birliği (AB) tarafından yapılan eleştirilerin de gündeme geldiği bir dönemde 65. Hükümet, terörle mücadele konusundaki kararlılığın bilhassa AB vize muafiyeti bağlamında müzakere konusu yapılamayacağını altını çizdi.⁴⁷

Hükümetin yürüttüğü terörle mücadele bağlamında gündeme gelen bir diğer husus, PKK'nın Temmuz 2015'te başlattığı terör saldırıları sonrası rafa kaldırılan çözüm süreciydi. Burada 64. ve 65. Hükümetlerin konuya ilişkin pozisyonları arasında keskin ayrışmalar olmasa da bazı farklılıklardan bahsetmek mümkündür. Öncelikle Başbakan Davutoğlu'nun Nisan'da dile getirdiği, "Halkın çözüm sürecinden beklemediği şey silahların tümüyle terk edilmesi. Böyle bir şey olursa 2013 Mayıs'ına dönlürse, o zamanki gibi PKK tüm silahlı unsurları Türkiye dışına çıkarıp ülke içinde tek bir silahlı unsur kalmazsa, her şey konuşulabilir" ifadeleri gündeme gelirken bu sözlere yönelik Cumhurbaşkanı'ndan gelen tepki sonrasında ise Davutoğlu bu söylemini kısmen revize etti. Binali Yıldırım döneminde benimsenen yaklaşım ise çözüm süreci esnasında örgütün fırsatı kaçırdığı ve bundan sonra kesinlikle "çözüm" adı altında bir araya gelinmeyeceği ve muhatap alınmayacağıydı.⁴⁸

Son olarak terörle mücadelede yurt içinde gerçekleştirilen operasyonlara ilaveten, 24 Ağustos'ta Türkiye'nin Suriye sınır hattını DEAŞ ve PYD/PKK gibi terör unsurlarından arındırmak amacıyla Fırat Kalkanı Harekatı başlatıldı. Bu harekatla benzer bir yaklaşımın yansıması olduğu anlaşılan yeni güvenlik stratejisine ilişkin 6 Eylül'de açıklamalarda bulunan Yıldırım, "Savunmada değil taarruz" da olunacağını duyurdu. Böylelikle yeni dönemde güvenlik hususunda hem yurt içi hem de yurt dışında geçerli olacak bazı hususlar belirginleşti.⁴⁹

Dokunulmazlıkların Kaldırılması

Benzer bir ayrışma, dokunulmazlıkların kaldırılma sürecinde de yaşandı. Dokunulmazlıkların kaldırılması sürecini HDP'nin terörle arasına mesafe koymaması bağlamında değerlendiren 64. Hükümet, Mart ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Meclisin dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin gerekli adımları atmadığı eleştirisine muhatap oldu. Erdoğan "Parlamento gereğini yapmazsa, bu millet, tarih, bu parlamentodan hesabını sorar" ifadeleri sonrası süreç hızlanırken Davutoğlu'nun görevi bırakacağını duyurulmasından sonra tasarı Mecliste kabul edildi.⁵⁰ Olağanüstü kongreden 2 gün önce Mecliste kabul edilen dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin yasa tasarısının odağında HDP milletvekilleri yer almış, konuya ilişkin anayasa değişikliği teklifinin tamamı 140 hayır oyuna karşı 376 evet oyuyla 20 Mayıs tarihinde Mecliste kabul edilmişti. Söz konu-

47. "Başbakan Yıldırım: Terörle Mücadele Pazarlık Konusu Yapılmaz", AA, 24 Haziran 2016.

48. "Binali Yıldırım: Çözüm Mözüm Yok, Çözüm Vatandaşa", NTV, 2 Eylül 2016.

49. Bülent Aydemir, "İşte Hükümetin Yeni Terörle Mücadele Stratejisi", *HaberTürk*, 6 Eylül 2016.

50. Ali Aslan, "7 Soruda Dokunulmazlıkların Kaldırılması", *Sabah*, 21 Mayıs 2016.

su anayasa değişikliğinin referanduma götürülmeden kabul edilmesi için gerekli olan TBMM üye tamsayısının (550) en az üçte ikisi (367), MHP ve ilk turdaki tavrının aksine CHP'li bazı vekillerin de desteğiyle aşılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da değişiklik teklifini onaylaması ve Kanun'un 8 Haziran'da *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmesiyle birlikte hakkında 799 fezleke bulunan 152 milletvekili için yargı yolu açıldı.⁵¹ 55 HDP'li milletvekili hakkında suç işlemek amacıyla örgüt kurma, Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti devletini, devletin kurum ve organlarını aşağılama, suçu ve suçluyu övme, halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama, devletin birliği ve ülke bütünlüğünü bozma gibi çoğunluğu terörden olmak üzere 511 ceza dosyası bulunurken, HDP'nin kurumsal kimliğine yönelik herhangi bir yaptırım veya itham söz konusu olmadı. Bununla birlikte dokunulmazlıkların kaldırılmasının tüm milletvekillerini kapsıyor olması sebebiyle AK Parti, MHP ve CHP'li bazı milletvekilleri de ifadeleri alınmak üzere savcılığa davet edilirken AK Parti Grup Başkanvekili Bülent Turan'ın yanı sıra MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli bu davete icabet etti. Savcılıkta ifade vermeye davet edilen 55 HDP milletvekilinden ise yalnızca Siirt Milletvekili Kadri Yıldırım ifade vermeye gitti. Bu sebeple Kasım ayında diğer HDP'lilerin zorla gözaltına alınmaları ve sonrasında tutuklanmaları gündeme geldi. Örneğin Diyarbakır, Şırnak, Hakkari, Van ve Bingöl Cumhuriyet Başsavcılıklarınca yürütülen soruşturmalarda ifade vermeye gitmedikleri sebebiyle 4 Kasım tarihinde gözaltına alınan HDP Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ ile birlikte HDP Grup Başkanvekili İdris Baluken, Diyarbakır Milletvekili Nursel Aydoğan, Şırnak Milletvekili Leyla Birlik, Mardin Milletvekili Gülser Yıldırım, Hakkari Milletvekili Selma Irmak, Şırnak Milletvekili Ferhat Encü ve Hakkari Milletvekili Abdullah Zeydan tutuklandı.⁵²

YENİ ANAYASA VE HÜKÜMET SİSTEMİ TARTIŞMALARI

Türkiye'nin kronikleşmiş bir sorunu haline gelen ve güncelliğini hala koruyan hükümet sistemi meselesi ve buna ilişkin tartışmalar 2016 yılı içerisinde de siyaset gündemindeki yerini korudu. Sistem sorununun daha somutlaşmış bir hali olarak yeni anayasa tahayyülü kapsamındaki başkanlık sistemi tartışmaları 1 Kasım 2015 genel seçimleri sonrasında yeniden gündeme gelirken⁵³ 2016'da da zaman zaman farklı bir bağlamda gündemdeki yerini korudu. Diğer taraftan 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi ile birlikte belli bir süreliğine güncelliğini yitirerek arka plana itildi. Ancak Ekim ayı içerisinde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin sistem tartışmalarını yeniden gündeme getirerek "malum ve meşum

51. Aylin Sarıklı Dal, "Milletvekillerinin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Yürürlükte", AA, 8 Haziran 2016.

52. "HDP Eş Genel Başkanları Demirtaş ve Yüksekdağ Tutuklandı", AA, 4 Kasım 2016.

53. "Başkanlık Sistemi İçin Referandum Sinyali", *Vatan*, 5 Kasım 2015.

bir sorunun demokratik yollarla çözülmesi çağrısı”nda bulunması⁵⁴ başkanlık sistemini yeniden gündemin en önemli maddesi haline getirdi. Dolayısıyla başkanlık sistemi ve yeni anayasa tartışmalarını 15 Temmuz öncesi ve sonrası olarak iki ana başlık etrafında ele almak gerekmektedir.

1 Kasım seçimleri sonrasında AK Parti'nin anayasa değişikliği teklifi için gerekli olan 330 milletvekili sayısına ulaşamamış olması, yeni anayasa ve sistem tartışmalarının çözümüne ilişkin muhalefet partilerinin atacağı adımları önemli kıldı. Bu bağlamda AK Parti iktidarı ve Cumhurbaşkanlığı kanadından yapılan bazı açıklamalar, sistem sorununun nihayete erdirilmesi bağlamında gerekirse AK Parti'nin başkanlık sistemi hassasiyetinde esneklik sağlayarak bir yarı başkanlık⁵⁵ veya partili cumhurbaşkanlığı modelinde⁵⁶ mutabakat sağlanabileceğine işaret etti. Bu doğrultuda ilk açıklama Aralık 2015'te Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından yapılan, “Çift başlılığı ortadan kaldırmak lazım. Aksi takdirde birbirinizi ne kadar sevseniz de, geçmişte ne kadar beraber olsanız da, zaman zaman sıkıntılar söz konusu olabilir. Ama partili cumhurbaşkanlığı olduğu zaman Fransadaki sistemin farklı bir versiyonu söz konusu olacak demektir. Bunun da ayrı bir güç katabileceğini düşünüyorum” şeklindeki değerlendirmeleri sürecin gidişatı açısından önem arz etti.⁵⁷

Her ne kadar bu açıklama sonrası siyaset gündeminde somut bir çerçevenin ortaya çıkması yine mümkün olmamışsa da Şubat ayında Meclisteki tüm partilerin katılımı ile bir Anayasa Mutabakat Komisyonu oluşturuldu. 10 Şubat'ta ilk toplantısını gerçekleştiren Anayasa Mutabakat Komisyonu'na AK Parti'den Ahmet İyimaya, Cemil Çiçek ve Abdülhamit Gül; CHP'den Bülent Tezcan, Namık Havutça ve Ömer Süha Aldan; MHP'den Oktay Öztürk, Mehmet Parsak ve Kadir Koçdemir; HDP'den Meral Danış Beştaş, Mithat Sancar ve Garo Paylan katıldı. TBMM Başkanı İsmail Kahraman başkanlığında bir araya gelen komisyonun ilk toplantısı sonrası AK Parti'li Abdülhamit Gül makul süre olan altı ay içinde bir metnin ortaya çıkabileceğini düşündüklerini ifade etti.⁵⁸ Ancak Komisyon henüz çalışma ilkelerinin görüşüldüğü üçüncü toplantısının ardından CHP ve AK Parti'li komisyon üyeleri arasında gerçekleşen ve başkanlık sistemi etrafında yoğunlaşan tartışmalar neticesinde dağılırken, CHP tarafından ise AK Parti'ye yönelik “komisyon başkanlık sisteminin planı” ithamında bulunuldu. AK Parti adına bir açıklama yapan Genel Başkan Yardımcısı Ömer Çelik ise CHP'nin süreci sabote ettiğini ileri sürerek ana muhalefet partisinin eski anayasada ısrar ettiğini ve toplumun değişim talebine direndiğini belirtti.⁵⁹

54. Devlet Bahçeli, Twitter, 20 Ekim 2016, <https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/789125405210992640>, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2016).

55. M. Erkut Ayvaz, “Sistem Sorununun Çözümünde Yarı Başkanlık Modeli”, *Star Açık Görüş*, 29 Mayıs 2016.

56. Serdar Güler, “Partili Cumhurbaşkanlığı Ne Anlama Geliyor?”, *Sabah*, 12 Aralık 2015.

57. “Türkiye Bunu Konuşuyor: Partili Cumhurbaşkanı”, *A Haber*, 4 Aralık 2015, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2015/12/04/turkiye-bunu-konusuyor-partili-cumhurbaskani>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

58. Seval Güler, “Anayasa Mutabakat Komisyonu Toplandı”, *AA*, 10 Şubat 2016.

59. “Anayasa Uzlaşma Komisyonu 3. Toplantısında Dağıldı”, *Hürriyet*, 16 Şubat 2016.

Komisyonun dağılması sonrasındaki süreçte de yeni anayasa ve başkanlık sistemi tartışmaları sürdürüldü. Örneğin dağılan Anayasa Mutabakat Komisyonu'nun yeniden toplanması için Meclis Başkanı İsmail Kahraman'a 2 Mart 2016 tarihinde CHP tarafından ret cevabı verilmiş, gerekçeli şart olarak ise, "Başkanlık sistemine kapı açan bir çalışmanın parçası olmayız" denilmişti. Bununla birlikte Kılıçdaroğlu'nun, "Başkanlık sistemini kabul etmiyoruz. Parlamenter sistemi güçlendirilecekse masaya oturacağımızı söyledik" sözleriyle CHP'nin pozisyonunda bir değişiklik olmadığını gösterdi.⁶⁰ Benzer şekilde MHP'nin de AK Parti'nin başkanlık sistemi temelindeki olası önerisine olumlu bakmayacaklarını ifade etmesine karşılık⁶¹ AK Parti'de Başbakan Davutoğlu'nun yanı sıra Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş tarafından bu tutum eleştirildi.⁶²

Mayıs ayında ise bilhassa Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın milletin onayı ile "er ya da geç başkanlık sisteminin ve yeni anayasanın geleceği"ni ifade etmesi sonrası sistem değişikliğine ilişkin tartışmalar yeni bir boyut kazandı. Bu bağlamda CHP lideri Kılıçdaroğlu'nun, "Başkanlık sistemini kan dökmeden getiremezsiniz" sözleri hem Cumhurbaşkanlığı hem de iktidar kanadı tarafından eleştirilmiş, Kılıçdaroğlu "kan ticareti" yapmakla suçlanmıştı.⁶³ Kılıçdaroğlu'nun siyaset alanının daraltılması tehdidinde bulunması karşısında AK Parti sert tepkiler vermekten kaçınarak yeni anayasa üzerinde çok ciddi bir şekilde çalışıldığını ve taslağın hazır hale gelmesinin ardından Meclise gönderileceğini vurguladı.⁶⁴ Diğer taraftan "partili cumhurbaşkanlığı"na ilişkin tartışmalar sürdürülürken Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı Mustafa Şentop "partili cumhurbaşkanlığı"na ilişkin olarak Atatürk ve İnönü'nün de partili cumhurbaşkanı olduğunu hatırlattı. Ancak Şentop asıl olması gereken sistemin başkanlık sistemi olduğunu belirtti.⁶⁵ Dolayısıyla burada başkanlık sisteminin kabul görmemesi durumunda diğer alternatifler üzerine yoğunlaşılabilir ve belli çaptaki bir mutabakata AK Parti tarafından hazır olduğu sinyalleri verilmişti.

22 Mayıs'ta AK Parti'de gerçekleşen genel başkanlık değişimi sonrası yeni genel başkan ve 65. Hükümet'in Başbakanı Binali Yıldırım, "Cumhurbaşkanı'mızın milletiyle ilişkisindeki fiili durumunu anayasaya uygun hale getirmek bizim için en önemli işimizdir" açıklamalarında bulunarak bu konudaki temel yaklaşımın bir kez daha altını çizdi.⁶⁶ Kongre ile birlikte fiili olarak "partili cumhurbaşkanlığı"na

60. "Kurucu İradeye Dokundurtmayız", *Milliyet*, 13 Mart 2016.

61. "Bahçeli'den Çok Sert Başkanlık Sistemi Açıklaması", *internethaber.com*, 9 Mart 2016, <http://www.internethaber.com/bahceliden-cok-sert-baskanlik-sistemi-aciklamasi-1573345h.htm>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

62. "Kurtulmuş: Yeni Anayasa Bu Parlamentoda Yapılmak Mecburiyetindedir", *Haber Türk*, 10 Mart 2016.

63. "Erdoğan'dan Kılıçdaroğlu'na Sert 'Kan' Yanıtı", *Hürriyet*, 12 Mayıs 2016.

64. "Bizim Öncelikli Tercihimiz Başkanlık Sistemidir", *TRT Haber*, 10 Mayıs 2016.

65. "Mustafa Şentop: Başkanlık Önerisi AK Parti'den Önce Başladı", *Gazete Vatan*, 16 Mayıs 2016.

66. "Binali Yıldırım'dan İlk Grup Toplantısında Başkanlık Vurgusu", *Aljazeera Türk*, 24 Mayıs 2016.

geçildiğinin ileri sürülmesinin⁶⁷ yanı sıra 65. Hükümet'in öncelikli işinin sistemin dönüşümüyle ilgili olduğu da vurgulandı.⁶⁸

Haziran ayında Kılıçdaroğlu'nun yaptığı, "Amerika tipi başkanlık sistemi olacaksa olabilir" açıklamalarına Başbakan Yıldırım, "Biz ona da varız, gelin, bu işi gündemden kaldıralım" ile karşılık vererek ABD sisteminde mutabakat sağlanabileceği izlenimi uyandırdı.⁶⁹ Daha sonra bu çağrıya karşılık somut bir yaklaşım sergilemekten kaçınan CHP lideri, Haziran sonlarında yeniden AK Parti'nin başkanlık sistemi teklifine yönelik müzakerelere kapılarını kapattı. 15 Temmuz darbe girişiminden önceki açıklamalara bakıldığında ise son olarak 8 Temmuz'da AK Parti Grup Başkanvekili Bülent Turan ve 10 Temmuz'da Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı Mustafa Şentop sistem tartışmalarını değerlendirdi. Yeni anayasa metninin bu yaz tamamlanacağını ifade eden Turan'ın⁷⁰ yanı sıra Şentop anayasa metninin 10 gün içinde TBMM'ye sunulacağını açıkladı. Ancak Şentop, "Olmayacak, gerçekleşmeyecek başkanlık sisteminden, gerçekleştirecek partili cumhurbaşkanını tercih ederiz"⁷¹ sözleriyle mutabakat kapılarını açık tutmayı sürdürdü.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası bir süreliğine gündemde yer bulmamış ve bu sebeple muhalefet tarafından "rafa kaldırıldığı" yorumları yapılmış olan başkanlık sistemi tartışmaları, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin partisinin 11 Ekim tarihli toplantısındaki sürpriz çıkışıyla birlikte bir kez daha siyasetin bir numaralı gündem maddesine dönüştü. Bahçeli, mevcut siyasi tıkanmanın aşılmasına yönelik iki öneride bulundu: Buna göre, "En doğru, en sağlıklı olanı Sayın Cumhurbaşkanı'nın fiilli başkanlık zorlamasından vazgeçmesi, yasa ve anayasal sınırlarına çekilmesidir" olarak tanımlanırken bunun gerçekleşmemesi durumunda ise "ikinci olarak fiilli durumun hukuki boyut kazanabilmesinin süratle yol ve yöntemlerinin aranması" önerildi.⁷² Böylelikle MHP lideri devlet ve siyasetin tıkanmak üzere olduğu bir anda söz konusu durumu aşmak düşüncesiyle yapısal adımların hayata geçirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Sonraki haftalarda sistem tartışmalarına ilişkin görüşlerini yineleyen Bahçeli, başkanlık sistemine MHP olarak olumlu bakmadıklarını, parlamenter sistemden yana olduklarını fakat fiilli durumun düzelmemesi ya da hukuki bir içerik kazanmamasının anarşi ve kaosu tetikleyeceğini belirtti.⁷³ Bunun yanı sıra Bahçeli, "Türkiye'de fiilli durumun devamını arzulayanlar 15 Temmuz'dan sonra çok ciddi olayların yaşandığı bir ortamda kaos,

67. Abdülkadir Selvi, "Erdoğan Kongresi", *Hürriyet*, 23 Mayıs 2016.

68. Abdülkadir Selvi, "Kabine Bugün Sırada Partili Cumhurbaşkanlığı", *Hürriyet*, 24 Mayıs 2016.

69. "Başbakan Binali Yıldırım AK Parti Grup Toplantısı'nda", *Aksam*, 14 Haziran 2016.

70. "AK Parti Grup Başkanvekili Turan: Anayasa Çalışmamızı Yeni Yasama Yılında Getirmeyi Planlıyoruz", AA, 8 Temmuz 2016.

71. Nuray Babacan, "Yeni Anayasa Rötuşla Tamam: 10 Gün Yeter", *Hürriyet*, 10 Temmuz 2016.

72. "Bahçeli'den Başkanlık Sistemi Çıkışı", NTV, 11 Ekim 2016.

73. "MHP Başkanlığa Evet mi, Hayır mı Diyecek? Bahçeli Son Sözü söyledi", *Haber Türk*, 25 Ekim 2016.

kriz arzulayanlar ikinci dalga darbecilerdir, onu da önümüzdeki günlerde hep beraber görürsünüz”⁷⁴ sözleri ile bu konudaki kararlı yaklaşımını yineledi.

MHP'nin 15 Temmuz sonrasında böyle bir siyasi hamlede bulunmasının bazı gerekçeleri bulunmaktaydı. Bunlardan öne çıkan 15 Temmuz'da FETÖ'nün başarısızlığa uğratılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni dengelerdi. Bu çerçevede MHP ya yeni bir umuda kapılarak bürokratik sisteme müdahil olma isteğini yineleyen eski Kemalist bürokratik seçkinlerle hareket edecek ve daha da marjinal konumda yer alacak ya da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti ile birlikte yeni bir sistem tasavvurunun hayata geçirilme sürecinde söz sahibi olacaktı.⁷⁵

Bahçeli'nin sistem tartışmalarına yönelik uzlaşmacı yaklaşımı Yıldırım tarafından “taksire şayan” olarak değerlendirilirken, CHP'ye yönelik de, “Gelin bu şerefe, bu önemli karara siz de katılın, siz de bu kararın içerisinde olun” çağrısında bulundu.⁷⁶ AK Parti'nin bir anayasa teklifi hazırlığı içerisinde olduğuna değinen Yıldırım, taslağın hazırlanışında MHP'nin hassasiyetlerinin de dikkate alındığını sıklıkla belirtti.⁷⁷ Diğer taraftan CHP ve HDP yeni anayasa ve başkanlık sistemi konusunda AK Parti ve MHP arasındaki yakınlaşmaya yönelik mesafeli durmayı sürdürürken, bununla da kalmayıp yeniden siyaset alanını daraltma söylemine başvurarak kendi tabanına yönelik konsolidasyon hamlelerinde bulundu. Zira AK Parti ve MHP'nin uzlaşarak 330 sayısını bulmaları neticesinde halkoyuna sunulacak yeni anayasa teklifinde CHP'nin devre dışı kalacak olması seçmen nezdindeki inandırıcılığını da sarsmış olacaktı. Bu bağlamda Kılıçdaroğlu'nun başkanlık sisteminin kabulünü Türkiye'de bir “rejim değişikliği” olarak yorumlama gayreti bir taraftan gerginlik ve kutuplaşmayı hedefleyen bir siyasal amacın tezahürü olmuş diğer taraftan ise bu yaklaşımı iktidar tepkiyle karşılamıştı.⁷⁸

AK Parti tarafından hazırlanan anayasa teklifinin 15 Kasım tarihinde MHP'ye resmi olarak ulaştırılması sonrası grup toplantısında açıklamalarda bulunan MHP lideri Bahçeli, Türkiye'nin 15 Temmuz'dan sonra değiştiğini ve MHP'nin amacının Türkiye'nin önünü açmak olduğunu belirtti. AK Parti'nin anayasa metnini büyük bir dikkatle incelemeyi sürdürdüklerini ifade eden Bahçeli, MHP'nin kırmızı çizgilerinin dikkate alındığı her türlü müspet teşebbüse hazır olduklarını vurguladı. Bahçeli ayrıca bir kez daha CHP'yi de anayasa çalışmalarına müdahil olmaya davet etti.⁷⁹

Sonuç olarak 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi ve sonrasında mücadele sürecinin yanı sıra 2016 yılında doğrudan AK Parti'yi ilgilendiren devamlılıklar ve kırılmalar yaşandı. Bu hususların başında kuşkusuz Türkiye'deki çift-başlılık

74. “Bahçeli: Zoka Yutmuşuz”, *Yeni Şafak*, 25 Ekim 2016.

75. Ali Aslan, “MHP ve Başkanlık Sistemi”, *Star Açık Görüş*, 30 Ekim 2016.

76. “Başbakan Binali Yıldırım'dan CHP'ye Çağrı”, NTV, 22 Ekim 2016.

77. “Başbakan Binali Yıldırım: İdam Teklifini Meclis'e Getireceğiz”, *Milliyet*, 1 Kasım 2016.

78. “Başbakan Yıldırım: ‘Rejim Tartışması 1923'te Bitti’”, İHA, 15 Kasım 2016.

79. “Devlet Bahçeli: AK Parti'nin Metninde ‘Cumhurbaşkanı’ Deniyor”, NTV, 15 Kasım 2016.

sorununun en net yansıması olan AK Parti'deki genel başkanlık değişim süreci gelmekteydi. 64. Hükümet'ten görevi devralan 65. Hükümet'in bazı alanlarda belirginleşen farklı tercihleri de bu süreçte öne çıkarken, Başbakan Binali Yıldırım ve kabinesinin Cumhurbaşkanı Erdoğan ile daha uyumlu bir siyaset eğilimi içerisinde olma gayreti belirginleşti. Son olarak bu uyumun bir neticesi olarak bilhassa 15 Temmuz sonrası süreçte somutlaşan sistem tartışmaları 2016 sonunda çözüm odaklı bir çerçeveye kavuşturuldu.

KRONOLOJİ-AK PARTİ	
14 Ocak	64. Hükümet'in Başbakanı Ahmet Davutoğlu tarafından AR-GE Reform Paketi tanıtıldı.
5 Şubat	Başbakan Davutoğlu 10 maddeden oluşan Terörle Mücadele Eylem Planı'nı açıkladı.
5 Mayıs	Başbakan Ahmet Davutoğlu başbakanlık görevini bırakacağını açıkladı.
20 Mayıs	Milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ilişkin yasa tasarısı Mecliste kabul edildi.
22 Mayıs	AK Parti 2. Olağanüstü Büyük Kongresi'nde tek aday olan İzmir Milletvekili ve Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Binali Yıldırım yeni AK Parti Genel Başkanı seçildi.
23 Mayıs	AK Parti Genel Başkanı Binali Yıldırım, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından 65. Hükümet'i kurmakla görevlendirildi.
24 Mayıs	Başbakan Binali Yıldırım 65. Hükümet'in kabinesini açıkladı.
29 Mayıs	65. Hükümet Programı Mecliste güvenoyu aldı.
28 Haziran	Başbakan Binali Yıldırım, Rusya ile Türkiye arasında normalleşme sürecine girildiğini açıkladı.
28 Haziran	Türkiye ile İsrail arasında mutabakat imzalandı.
4 Temmuz	65. Hükümet "Ekonomik Müjdeler Paketi"ni açıkladı.
15 Temmuz	FETÖ askeri bir darbe girişiminde bulundu.
21 Temmuz	Bakanlar Kurulu tarafından ilan edilen OHAL kararı Meclisten onay aldı.
7 Ağustos	Demokrasi nöbetlerini taçlandıran "Yenikapı Demokrasi ve Şehitler Mitingi" gerçekleştirildi.
24 Ağustos	Türkiye'nin Suriye sınır hattını DEAŞ ve PYD/PKK gibi terör unsurlarından arındırmak amacıyla Fırat Kalkanı Harekatı başlatıldı.
4 Eylül	Başbakan Binali Yıldırım Güneydoğu Teşvik Paketi'ni açıkladı.
18 Ekim	OHAL kapsamında çıkarılan ilk ve 667 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) Meclis Genel Kurulu'nda kabul edilerek kanunlaştı.
15 Kasım	AK Parti'nin başkanlık sistemini içeren anayasa teklifi MHP'ye resmi olarak ulaştırıldı.
1 Aralık	Başbakan Yıldırım ve MHP lideri Bahçeli'nin anayasa değişikliğiyle ilgili yaptıkları görüşmenin sonunda AK Parti ve MHP'nin üzerinde anlaştığı teklifin bir hafta sonra TBMM'ye sunulacağı açıklandı.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)

2016 CHP içinde Kılıçdaroğlu ile başlayan dönüşüm sancılarının artık bir sonuç doğurmayacağıının anlaşıldığı ve parti içinde muhalif grupların yönetime karşı seslerini artırdığı bir yıl olarak tarihe geçti. CHP Ocak ayında gerçekleştirilen 35. Olağan Kurultay'a CHP liderlik tartışmaları ile giderken, Kurultay sonrasında da Kılıçdaroğlu'nun liderliği parti içinde hala tartışmaların odağındaydı. Dokunulmazlık tartışmaları ile siyasetin gündemi iyice gerilirken, CHP kendi içerisinde ortak söylem geliştiremeyen bir siyasi parti izlenimi verdi. CHP ve Türkiye adına birbirinden farklı vizyonlara sahip muhalif gruplar parti yönetimine ağır eleştirilerde bulunurken, seçimli olağanüstü kurultay sesleri Haziran ayı itibarıyla tekrar yükseldi. 15 Temmuz darbe girişimi CHP içindeki grupların tek bir söylem içinde bir araya gelmelerine neden olmasa da kamuoyu önünde süren parti içi tartışmaların azalmasına sebep oldu.

Kılıçdaroğlu'nun CHP adına parti içi muhalif grupları bir arada tutmak için ürettiği siyaset Erdoğan karşıtlığı üzerine oldu. CHP içinde muhalif grupların tek ortak noktasını Erdoğan karşıtlığının oluşturması, Kılıçdaroğlu'nun bu karşıtlık üzerinden söylem geliştirerek parti içi liderliğini tahkim etmeye çalışmasına neden oldu. Darbe girişimi sonrasında oluşan uzlaşma kültürünün korunmasına yönelik olağanüstü kamuoyu baskısıyla CHP, Erdoğan karşıtlığı üzerine kurduğu negatif siyasetine ara vermek durumunda kaldı. Kamuoyunda Kılıçdaroğlu CHP'si adına ilk defa pozitif siyaset beklentisi oluşurken zamanla darbe sonrası oluşan yapıcı, uyumlu ve iş birliğine açık pozitif siyasetinden uzaklaşmaya başladı. Yenikapı Ruhundan uzaklaşan CHP, Türkiye'nin on yıllara yayılmış yapısal sorunlarının çözümünde etkili olacak sistem arayışlarında eski uzlaşmaz ve negatif siyasetine geri döndü.

Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nu Şubat 2016'da bozan CHP siyaset gündemine yön verebilecek rasyonel itirazlardan uzaklaşarak kendisini marjinalleştiren bir siyaset izlemeye başladı. 15 Temmuz sonrasında darbe ile mücadele için kurulan Anayasa Komisyonu'na yön verebilecek bir yer edinen CHP, FETÖ ile mücadele ve tekrar gündeme gelen sistem tartışmalarında pozitif siyasetinden uzaklaşarak Türkiye siya-

setine yön verici rolünü tekrar kaybetti. 15 Temmuz öncesinde CHP ana muhalefet partisi konumunun uzağında kalarak marjinal muhalefet gruplarının sözcüsü gibi hareket ederken, darbe girişimi sonrası tekrar gündeme gelen sistem tartışmalarında rejimin bekası söylemini ön plana çekerek “yeni CHP” ile uzaklaştığı Kemalist ideolojiye dönüş sinyalleri verdi.

CHP'DE DAİMİ GÜNDEM: KURULTAY VE LİDERLİK TARTIŞMALARI

CHP 2016'ya Kurultay gündemiyle başladı. 1 Kasım seçimlerinde CHP göreceli olarak oy ve milletvekili artışı yakalamış olsa da her seçimde öne sürdüğü iktidara gelme hedefine tekrar ulaşamaması parti içinde muhalif seslerin artmasına neden oldu. 7 Haziran'da ilk defa elde ettiği iktidara gelme olasılığını gerek muhalefet partilerini bir araya getirememesi gerekse AK Parti ile koalisyon görüşmelerini olumlu sonuçlandıramaması parti içinde ciddi eleştirilere sebep oldu. 4 Kasım'da Umut Oran⁸⁰ ve 9 Kasım'da Muharrem İnce⁸¹ Genel Başkanlığa adaylıklarını açıklayarak olağanüstü kurultay çağrısı yaptı. CHP Genel Merkezi kurultay seslerinin yükseldiği ortamda kurultay takvimini örgütlerine gönderdiği genelgeyle ilan etti. İlçe kongrelerinin 20 Kasım itibarıyla başlayacağı ve Ocak ayı içerisinde de 35. Olağan Kurultay'ın gerçekleşeceği genelgeyle öngörüldü. Kasım sonu itibarıyla artan parti içi muhalefete yönelik bir açıklama yapan CHP Genel Sekreteri Gürsel Tekin, 35. Olağan Kurultay'ın 17-16 Ocak 2016'da gerçekleştirileceğini ilan etti. Açıklamasında Olağanüstü Kurultay kararı alınabilmesi için 600 delegenin imzasına gerek olduğuna işaret eden Tekin, bu durumda gerekli adımların atılabileceğini ifade etti.⁸²

Muharrem İnce TBMM'de gerçekleştirdiği basın toplantısında Kurultay kararının ancak Parti Meclisi (PM) tarafından alınabileceğini belirterek, PM kararı olmadan Kurultay tarihinin açıklanmasıyla olağanüstü kurultay için imza atan 500 delege ve PM'nin saf dışı bırakıldığını iddia etti.⁸³ Genel başkanlığa adaylığını koyan Mustafa Balbay da yaptığı açıklamada genel merkez yönetiminin mevcut delegelerin önüne çıkıp hesap vermesi gerektiğini belirterek, olağan kurultay takviminin işletilerek bunun önüne geçilmeye çalışıldığını iddia etti.⁸⁴ Parti içi muhalefet olağanüstü kurultay çağrısı ile kendilerine destek veren mevcut delegelerin olağan kurultay takvimin işletilmesi durumunda parti genel merkezine yakın yeni delegelerle değiştirilmesini önleme hesabı yaparken⁸⁵ olağanüstü kurultay için gerekli delege imzasını toplayamadı. 25 Kasım 2015'te gerçekleşen PM toplantısı kararlarını açıklayan

80. “Umut Oran Kurultay Çağrısı Yaptı, Başkan Adaylığını Açıkladı”, NTV, 4 Kasım 2015.

81. “CHP Milletvekili Muharrem İnce'den Olağanüstü Kurultay Çağrısı”, NTV, 9 Kasım 2015.

82. “CHP'de Kurultay Tarihi Belli Oldu”, *Sabah*, 22 Kasım 2015.

83. “CHP'li İnce'den Kurultay Tepkisi Geldi”, *Haber Türk*, 24 Kasım 2015.

84. “CHP'de Kurultay Atışmaları Devam”, *Hürriyet*, 23 Kasım 2015.

85. “CHP'de ‘İnce’ Kurultay Hesapları”, *Aljazeera Turk*, 9 Kasım 2015.

Gürsel Tekin, olağanüstü kurultay için girişimde bulunan partililerin taleplerinden vazgeçtiğini ifade ederek, olağan kurultayın oy birliğiyle 16-17 Ocak'ta gerçekleştirilmesi kararı alındığını açıkladı.⁸⁶

Kurultay yaklaşırken parti içinden gelen talepler doğrultusunda ciddi tüzük ve program değişikliği beklentisi oluştu. Ancak istenilen değişiklik önerilerinin yetiştirilememesi üzerine olağan kurultay dışında 2016 içinde ayrı bir tüzük ve program kurultayı yapılması gündeme geldi.⁸⁷ Olağan kurultay takviminin işlenmesi sonunda Muharrem İnce, Umut Oran ve Mustafa Balbay'ın genel başkanlık iddiaları iyice zora girdi. Belirlenen yeni delegelerin beklenildiği gibi parti merkezine yakın isimlerden oluşması Muharrem İnce'nin genel başkan adaylığından vazgeçmesine neden oldu. Mustafa Balbay ise kurultay gününe kadar bekleyerek aday gösterilmek için gerekli olan 120 delege desteğini sağlamaya çalıştı.⁸⁸ Ankara Spor Salonu'nda gerçekleşen kurultayda tek aday olan Kemal Kılıçdaroğlu, bin 238 delegenin kullandığı 990 geçerli oyun tamamını alarak yeniden CHP Genel Başkanı oldu.

248 oyun geçersiz olduğu kurultay sonrasında CHP'de genel başkanlık tartışmaları sona ermedi. Kılıçdaroğlu ilerleyen günlerde ortaya çıkan krizlerin ardından daha parçalı ama daha fazla muhalefet ile karşı karşıya kaldı. Tartışmalı Cizre Raporu ile zaten uzun süre önce kaybettiği ulusalcı kanadın tepkisini çeken Kılıçdaroğlu, dokunulmazlık tartışmaları sonunda kurultayda kendisini destekleyen ve partinin yeni yüzleri olan sol ağırlıklı kesimlerin hedef tahtasına oturdu. PM seçimlerinde Kılıçdaroğlu'nun anahtar listesini delen Fikri Sağlar⁸⁹ Kılıçdaroğlu'na karşı muhalefetin baş aktörü olarak ortaya çıktı. Kılıçdaroğlu, liderliğinin sorgulandığı ortamda parti içi muhalefeti etrafında birleştirebileceği tek söylem üzerinden siyasetini sürdürdü: Erdoğan karşıtlığı. Kurultay konuşmasında Kılıçdaroğlu, CHP'de değişimi sağlamada ve seçimlerde vaat ettiği başarıya ulaşmadaki başarısızlığını sığ ve negatif bir Erdoğan karşıtlığına indirgeyerek telafi etmeye çalıştı.⁹⁰

CHP gerginlikler ve karşıtlıklar üzerinden sürdürdüğü siyasetini, Şubat ayında Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndan rasyonel gerekçelerden uzak sebeplerle çekilerek sürdürdü. Çalışma usullerinin belirleneceği üçüncü toplantıda CHP'nin parlamenter sistemden başka bir siyasal sistemin tartışılmaması gerektiği yönündeki ısrarı sonucunda komisyon henüz gerçek anlamda çalışmaya başlayamadan dağıldı.⁹¹ Uzlaşma Komisyonu'ndan çekilmesi CHP'nin ideolojiden uzaklaşarak pragmatist bir siyasete kapı aralamasının sonucu olarak yorumlandı.⁹² CHP'nin parlamenter sistem etrafındaki ısrarı ve bunu ileri sürerek demokratik tartışmaların

86. "CHP'de Olağan Kurultay Tarihi Belli Oldu", NTV, 25 Kasım 2015.

87. "CHP'de 35. Olağan Kurultay'ın Gündemi Belli Oldu", *Haber Türk*, 10 Aralık 2015.

88. "CHP'de 'Kurultay Delegeleri' Belirlendi", *Akşam*, 30 Aralık 2015.

89. "Kılıçdaroğlu'nun Anahtar Listesi Delik Deşik Oldu", *Sabah*, 19 Ocak 2016.

90. Fahrettin Altun, "CHP Bunu Hak Ediyor mu?", *Sabah*, 18 Ocak 2016.

91. "CHP Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndan Ayrıldı", NTV, 16 Şubat 2016.

92. Nebi Miş, "İdeolojiden Pragmatizme CHP'nin Yeni Anayasa Sınarı", *Sabah Perspektif*, 20 Şubat 2016.

önünü tıkaması ve siyaset alanının daraltılmasına yönelik çizdiği son dönem stratejisinin bir yansıması olarak okundu.⁹³

Kılıçdaroğlu'nun Erdoğan karşıtlığı üzerine geliştirdiği siyaset parti içi muhalefetin eleştirilerinden vazgeçmesine neden olmadı. CHP'li bir vekilin Meclis odasındaki Atatürk portresini indirmesi ile ilgili kriz, bağlamından koparılarak parti içi muhalefetin yönetime karşı eleştirilerini artırmasına neden oldu. Aralık 2015'te başlayan tartışmalar Mart 2016'ya kadar parti gündemini meşgul etti. CHP parti yönetiminden daha önce tasfiye olan ve delege desteği son olağan kurultay ile budanan Kemalist kesim olayı sorunsallaştırarak Kılıçdaroğlu'nu eleştirilerin hedefi haline getirdi. Onur Öymen, Kemal Anadol ve Nur Serter gibi partinin eski kurmayları bir bildiri yayımlayarak Kemal Kılıçdaroğlu'na olayı aydınlatması için çağrıda bulundu.⁹⁴ Hadiseyi gündeme getiren Aylin Nazlıaka konu hakkında yeterince açık davranmadığı için partililer tarafından ağır eleştiriler alırken, Kılıçdaroğlu'nun talimatıyla başlayan soruşturma sonunda CHP Yüksek Disiplin Kurulu'nun kararıyla CHP'den kesin olarak ihraç edildi.⁹⁵

CHP içi tartışmaların alevlenmesine neden olan konulardan birisi de Cizre'ye gerçekleştirilen ziyaret sonrasında Mayıs ayında kamuoyu ile paylaşılan Cizre Raporu oldu. Zeynep Altıok başkanlığında İlhan Cihaner, Fatma Hürriyet Kaplan, Fikri Sağlar, Ali Şeker ve Sezgin Tanrıkulu tarafından hazırlanan rapor parti içinde özellikle ulusalçı kanat tarafından sert eleştirilere muhatap oldu. 4 Mart Cizre ziyareti özetindeki rapor CHP'li vekiller tarafından daha önce gerçekleştirilen 18 Aralık 2015 Diyarbakır, 25 Aralık 2015 ve 11 Ocak 2016 Diyarbakır Sur, 9-10 Şubat Diyarbakır ve Mardin ziyaretlerine de atıfların yer aldığı, vekiller tarafından gerçekleştirilen görüşmeler ve ziyaretlerin özeti mahiyetinde ortaya çıkan çok kısa bir çalışma raporu görünümdeydi.⁹⁶ Rapor sadece CHP içinde rahatsızlık yaratmadığı gibi kamuoyundan da PKK'nın gerçekleştirdiği yıkıma yer vermediği ve örgütün söylemini tekrar ederek devleti suçladığı iddiasıyla ciddi bir eleştiri aldı.⁹⁷

CHP eski Genel Başkanı Deniz Baykal da terörle mücadelenin arttığı ortamda CHP'nin HDP çizgisine kaymasını, "Öyle bir nokta ortaya çıktı ki bizim içimizde bazı arkadaşlar bu konuda çizgiyi HDP çizgisine taşıyan açılımlar içine girdi. Mesela şimdi bu son dönemde Güneydoğu'da terörle, şiddetle bir mücadele var. Ülkenin içinde kente, mahalleye, yatak odasına kadar gerçekleşen bir terör var. İktidarın terör politikasının doğal sonucu olarak yerleşti bunlar. Yanlış mı? Yanlış. Sorumlu iktidar mı? Evet, iktidar. Hiç tereddüt yok. Ama burada şimdi iki temel unsur var; oraya yerleşen teröre göz yumamayız, doğal karşılayamayız"

93. Ali Aslan, "CHP ve Parlamenter Demokrasinin Krizi", *Yeni Şafak Düşünce Günlüğü*, 1 Mart 2016.

94. "CHP'li Eski Vekillerden CHP Yönetimine Çağrı", ODA TV, 29 Ocak 2016.

95. "Aylin Nazlıaka CHP'den İhraç Edildi", *Milliyet*, 4 Mart 2016.

96. "CHP 'den Güneydoğuya yardım", CHP, 2 Mayıs 2016, <https://www.chp.org.tr/Haberler/39/chp-cizre-raporu-20851.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

97. "CHP'nin PKK'dan Bahsetmeyen Cizre Raporu", *Sabah*, 2 Mayıs 2016.

sözleriyle eleştirerek parti içinde bu yönde bir rahatsızlığın olduğunu dile getirdi. Aynı röportajında CHP'de köklü bir değişim ihtiyacı olduğunu belirten Baykal, Kılıçdaroğlu'nun bunun farkında olduğunu ifade ederek, CHP içinde Genel Başkan'ın liderliğinin sorgulandığını ortaya koydu.⁹⁸

DOKUNULMAZLIK TARTIŞMALARI

CHP'nin 2016'da gündemini meşgul eden önemli konulardan birini de Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye gündeminin üst sıralarında yer alan dokunulmazlık tartışmaları oluşturdu. Kemal Kılıçdaroğlu'nun AK Parti tarafından sunulacak dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik teklife “evet” diyeceklerini açıklaması⁹⁹ partide ciddi tartışmalara ve eleştirilere neden oldu. CHP Milletvekilleri Sezgin Tanrıkulu ve Eren Erdem ilk andan itibaren dokunulmazlıkların kaldırılmasına “hayır” diyeceklerini açıklarken¹⁰⁰ oylamanın yaklaştığı süre içinde kulislere yansıyan bilgi CHP'li birçok milletvekilinin “hayır” oyu kullanacağı yönündeydi. Gerçekleştirilen ilk tur oylama sonunda tasarı 330 oyun altında kaldı. Gündem kimin fire verdiği yönünde tartışmalarla ilerlerken Kılıçdaroğlu'nun ret oyu kullandığı iddiaları ortaya atıldı.¹⁰¹ CHP sözcüsü Selin Sayek Böke, parti genel merkezinde yaptığı açıklamada, “Dün TBMM'de görüşülenler, dokunulmazlıkların kaldırılması ile ilgili bir teklife dair değildi” ifadelerini kullanıp, getirdikleri önerilerin tasarıda yer olmadığını ve bundan dolayı da tasarının tam manasıyla dokunulmazlıkları kaldırmadığını iddia etti. Kılıçdaroğlu'nun “evet diyeceğiz” açıklamasına rağmen ortaya çıkan fire tartışmalarına da Böke, “CHP bu konuda tek tutarlı parti. Kürsü dokunulmazlığı dışında dokunulmazlıkların kaldırılması gerekiyor. Bu yönde verilecek her oy da milletvekilinin vicdanına kalmış. Bu dün de böyleydi, Cuma günü de böyle olacak” yanıtını verdi.¹⁰²

Dokunulmazlık tasarısı 20 Mayıs'ta gerçekleşen ikinci tur oylamada 376 oyla kabul edildi.¹⁰³ Parti adına tartışmalar bu sefer CHP'lilerin oylamada “evet” oyu vermesinin nedenleri üzerinden yürütüldü. Dokunulmazlık tartışmalarının başından itibaren “hayır” oyu vereceklerini açıklayan Sezgin Tanrıkulu, Eren Erdem, Muharrem İnce ve Fikri Sağlar gibi milletvekilleri “evet” oyunun ağır sonuçları olacağını ifade ederek, CHP'liler ve Genel Başkan Kılıçdaroğlu'na yönelik sert eleştirilerde bulundu. Ağır eleştirilere rağmen olası bir referandumda ülkenin daha zor duruma düşeceği korkusu ve HDP ile yan yana görünme çekincesiyle CHP'li bir kısım vekilin “evet” oyu verdiği kulislere yansıdı.¹⁰⁴ Dokunulmazlık tartışmalarıyla parti içindeki

98. “Deniz Baykal: CHP'de Köklü Bir Değişime İhtiyaç Olduğu Açık, Dört Yıl Böyle Geçmez”, *Haber Türk*, 16 Şubat 2016.

99. “Kılıçdaroğlu: Dokunmaya Oyumuz Evet”, *Hürriyet*, 14 Nisan 2016.

100. “CHP'de Dokunulmazlık İsyanı Çıktı”, *Hürriyet*, 15 Nisan 2016.

101. “Şok İddia: Kılıçdaroğlu Hayır Oyu kullandı”, *Sabah*, 18 Mayıs 2016.

102. “CHP Sözcüsü Böke'den 'Dokunulmazlık' Açıklaması”, NTV, 18 Mayıs 2016.

103. “Dokunulmazlık Teklifi Meclis'te Kabul Edildi”, A Haber, 20 Mayıs 2016.

104. “CHP'liler Neden 'Ever' Dedi?”, Aljazeera Türk, 23 Mayıs 2016.

“sol kanat”ın ilk kez Kılıçdaroğlu'yla fikir ayrılığı yaşadığı ve bu kesimin parti genel merkezi ile ilişkilerini gözden geçirme kararı aldığı kulislere yansdı.

Parti içinde ağır bir çatlak yaratan dokunulmazlık tartışmaları gündemiyle CHP 21 Mayıs'ta Antalya'da kampa girdi. İki gün süren kamp ciddi tartışmalara tanık oldu. Dokunulmazlık tartışmalarının neredeyse tek gündem olduğu toplantılarda bazı milletvekilleri tarafından, HDP'nin CHP ile birlikte yasayı Anayasa Mahkemesine götürme teklifi gündeme taşındı. Kılıçdaroğlu böyle bir durumun söz konusu olamayacağını ifade ederek, “Kurumsal olarak böyle bir adım atılmayacak. Kimse de gidip HDP'nin itirazına imza atmayacak. Atan olursa ya HDP'ye gitsin ya da istifa edip bağımsız milletvekili olarak çalışsın” restini çekti.¹⁰⁵

Kamptan sonra özel bir televizyon kanalında soruları cevaplayan Kılıçdaroğlu, bu konuda partilerin AYM'ye gidemeyeceğini hatırlatarak, HDP'nin 110 milletvekili ile mahkemeye gidilmesi teklifini de siyaseten doğru bulmadıklarını ifade etti. Milletvekillerini kabul oyu vermeye yönlendirip yönlendirmediğine yönelik soruya, dokunulmazlık tartışmalarında hiçbir milletvekiliyle hangi yönde oy kullanacağına dair görüş alışverişinde dahi bulunmadığını belirterek, dokunulmazlığı kalkan ve hakkında fezlekesi olan tüm vekillere hukuki destek vereceklerini açıkladı. İsteyen vekillerin AYM'ye bireysel olarak başvurabileceğini ifade eden Kılıçdaroğlu, bu itiraz yoluyla dokunulmazlıklarla alakalı hukuki mücadelenin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kadar gidebileceğini ifade etti.¹⁰⁶ Kılıçdaroğlu'nun açıklamasında sonra AYM'ye ilk bireysel başvuruyu Sezgin Tanrıkulu gerçekleştirdi.¹⁰⁷

Dokunulmazlık tartışmaları CHP içinde ciddi çatlakların oluşmasına neden oldu. Haziran ayı CHP içinde kurultay seslerinin yükseldiği, parti yönetimi ve Kılıçdaroğlu'nun sert eleştirilere maruz kaldığı bir ay oldu. 2015 seçimlerinde ilk defa uygulanan ön seçim sonunda parti içinde önemli bir konum elde eden sol kanat, dokunulmazlık tartışmalarındaki tavrından dolayı Kılıçdaroğlu'na yüklenmeye başladı. Başını Fikri Sağlar'ın çektiği Devrimci Demokratik Hareket, gerçekleştirdikleri toplantılarda CHP'nin dönüşümünde söz sahibi olmayı hedeflediklerini açıklamaya başladı. Kılıçdaroğlu'na yönelik tepkileri artıran bir diğer konu, Kılıçdaroğlu'nun bir önceki dönem yönetimde yer verdiği ancak kurultayda yeterli oy alamadığı için PM dışında kalan ve bunun sonunda kendisine danışman olarak atadığı Mehmet Bekaroğlu'nun hazırladığı rapor oldu. Bekaroğlu'nun laiklik konusunu tartışmaya açması partililer tarafından sert tepkilere neden oldu.¹⁰⁸ Antalya kampında en sert eleştirileri gerçekleştiren isim olan Muharrem İnce'nin parti örgütleriyle sürekli programlar ger-

105. “CHP'nin Antalya Kampında Dokunulmazlık Krizi Yaşandı”, *Karar*, 22 Mayıs 2016.

106. “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, NTV'de Yayınlanan “Kılıçdaroğlu Özel” Programında Gündemi Değerlendirdi”, *CHP Kadın*, 25 Mayıs 2016, <http://chpkadin.chp.org.tr/Haberler/11/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-ntvde-yayinlanan-kilicdaroglu-ozel-programinda-gundemi-degerlendirdi-22186.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

107. “CHP'li Sezgin Tanrıkulu ve HDP'lilerden ‘Dokunulmazlık’ Başvurusu”, *Haber Türk*, 26 Mayıs 2016.

108. “Bekaroğlu'ndan Eleştirilere Sert Yanıt: Faşistler!”, *Vatan*, 25 Haziran 2016.

çektirmesi de CHP Genel Merkezi'ni rahatsız etti. CHP Genel Merkezi tarafından örgütlere İnce'nin programlarına katılmama baskısı yapıldığı kulislere yansdı.¹⁰⁹ Artan muhalefetin etkisiyle 35. Olağan Kurultay'a yetiştirilemeyen tüzük ve program değişiklikleri için öngörülen tüzük ve program kurultayının, seçimli kurultaya dönüştürülmesine yönelik parti içi baskı artmaya başladı.¹¹⁰ 15 Temmuz darbe girişimi tam da CHP içinde seçimli kurultay seslerinin yükseldiği bu ortamda gerçekleşti.

DARBE GİRİŞİMİ VE DARBE KARŞITI MÜCADELEDE CHP'NİN TUTUMU

15 Temmuz gecesi gözlenen olağanüstü askeri hareketliliğin FETÖ tarafından gerçekleştirilen bir darbe girişimi olduğunun kesinleşmesinden sonra Kemal Kılıçdaroğlu, Twitter hesabından yaptığı, "Bu ülke darbelerden çok çekmiştir. Aynı sıkıntıların yeniden yaşanmasını istemiyoruz. Cumhuriyet'e ve demokrasimize sahip çıkıyor, inancımızı eksiksiz bir şekilde koruyoruz. Herkes çok iyi bilmeli ki Cumhuriyet Halk Partisi, parlamenter demokrasimizin vazgeçilmezi olan yurttaşlarımızın özgür iradesine bağlıyız" açıklamalarıyla darbe girişimine karşı olduklarını ilan etti. 15 Temmuz darbe girişimi Kılıçdaroğlu'nun 16 Temmuz darbeye karşı ortak bildirisinin okunduğu TBMM Genel Kurul özel toplantısındaki konuşmasında değindiği gibi tüm Türkiye'yi ortak bir paydada buluşturdu. CHP darbe girişimine karşı yürütülen mücadeleye desteğini sundu. Siyaset iklimine hakim olan uzlaşmayı bozacak açıklamalardan kaçınan Kılıçdaroğlu, CHP'ye yöneltilen darbe girişimi ile mücadeleye tüm üyeleri ve tabanıla karşı koymadığı eleştirilerine ilk önce Taksim'de ve sonrasında ise İzmir Gündoğdu meydanında düzenlenen "Cumhuriyet ve Demokrasi Mitingleri"yle karşılık verdi.

24 Temmuz saat 18.00'da başlayan Taksim Cumhuriyet ve Demokrasi Mitingi'nde yalnızca Kemal Kılıçdaroğlu bir konuşma gerçekleştirdi. Konuşmasına katılanların onayına sunduğu "Taksim Manifestosu" ile başlayan Kılıçdaroğlu, mitingin düzenlendiği Taksim Meydanı'nın tarihi önemine atıfta bulunarak, darbe girişiminin parlamenter demokrasiye yapıldığını ve buna karşı toplumun hep birlikte Cumhuriyet'e ve demokrasiye sahip çıktığını ifade etti.¹¹¹ "Darbeye karşı omuz omuza", "Yağma yok, Cumhuriyet var", "Mustafa Kemal'in askerleriyiz", "Türkiye laikdir, laik kalacak", "Darbeye geçit yok" sloganlarının sık sık atıldığı meydana darbe karşıtı tüm kesimler yer alarak CHP'nin darbe karşıtı duruşuna destek verdi.¹¹² CHP, 4 Ağustos saat 19.30'da Gündoğdu meydanında Taksim

109. "CHP Genel Merkezi'nde 'Miting' Korkusu", A Haber, 3 Haziran 2016, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/06/03/chp-genel-merkezinde-miting-korkusu>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

110. "CHP'de Lider Tartışması Kurultay Gündemiyle Alevlendi", BBC Türkçe, 10 Haziran 2016.

111. "CHP Lideri Taksim Meydanı'nda", *Haber Türk*, 24 Temmuz 2016.

112. Nebi Miş, Serdar Gülener, İpek Coşkun, Hazal Duran ve M. Erkut Ayvaz, *Demokrasi Nöbetleri: Toplumsal Ağda 15 Temmuz Darbe Girişimi*, (SETA Rapor, İstanbul:2016), s. 44.

mitingiyle benzer temalı darbe karşıtı bir miting daha gerçekleştirdi. Kılıçdaroğlu İzmir mitinginde “Taksim Manifestosu”nun okunup onaylatılması dahil önceki mitingle benzer mesajlar verdi.

7 Ağustos'ta Yenikapı'da düzenlenen Demokrasi ve Şehitler Mitingi'ne CHP liderinin katılıp katılmayacağı gündemde uzun süre yer edindi. Gelen ilk açıklama CHP'yi temsilen Yenikapı mitingine bir heyetle katılım yönündeydi. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım'ın CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nu uzlaşma iklimini artırmak için ısrarla mitinge davet etmesi ve bu yönde toplumsal bir isteğin artışı sonunda, CHP lideri Yenikapı mitingine katılacağını açıkladı.¹¹³ MHP lideri Devlet Bahçeli'den sonra konuşmasını gerçekleştiren Kılıçdaroğlu'nun açıklamaları “Taksim Manifestosu”nu tekrardan öteye gidemedi.

Siyasetçilerin 15 Temmuz'un ardından darbe girişimiyle mücadele etrafında bir araya gelmesi ve ortaklıklara açık olacaklarını ifade etmeleri toplumda büyük bir rahatlama oluşturdu. 15 Temmuz öncesi parti liderlerinin açıklamalarıyla tırmandırıldığı siyasi gündem kendisini uzlaşma bıraktı. Siyasi parti liderlerinin darbe gecesi destek verdiği ve tüm parti vekillerinin oy birliği ile kabul ettiği darbe karşıtı bildiri, partilerin ilerleyen günlerde uzlaşma içinde hareket edeceğinin bir göstergesi olarak okundu.

15 Temmuz darbe girişimi ile mücadelede atılacak önemli adımlardan biri de kuşkusuz Anayasa'da gerekli değişikliklerin yapılmasıydı. 25 Temmuz'da Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Cumhurbaşkanı, Başbakan, CHP ve MHP Genel Başkanlarını bir araya getiren toplantı mini bir anayasa değişikliği mutabakatı ortaya çıkardı. Başbakan Binali Yıldırım aynı gün gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu sonrası yaptığı açıklamada parti genel başkanlarıyla yeni anayasa üzerine birlikte çalışması konusunda uzlaşıldığını ifade etti. Ancak darbe girişimi ile mücadele özelinde kısa vadede küçük ölçekli bir anayasa değişikliğinin mutabakatla yapılabileceğini açıkladı.¹¹⁴ Anayasa değişikliği görüşmelerinde ön şart sunan tek taraf CHP oldu. CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu anayasa değişikliğiyle ilgili yaptığı ilk açıklamadan¹¹⁵ itibaren yargının bağımsızlığı konusunu ön plana çekti. Darbe girişimi sonrası gerçekleştirdiği açıklamalar ve sunduğu manifestolarda Kılıçdaroğlu, yargının bağımsızlığı ve parlamentonun kuvvetlendirilmesini CHP'nin kırmızı çizgileri olarak sundu. Kırmızı çizgileri ile mini anayasa değişikliği çalışmalarında belirleyici olan CHP, Kılıçdaroğlu'nun parlamentonun kuvvetlendirilmesi gerektiği ısrarı ile kapsamlı bir anayasa değişikliğine ayak direyen taraf oldu.

113. “Kılıçdaroğlu Yenikapı'da Yapılacak Mitinge Katılacak”, AA, 5 Ağustos 2016.

114. “Başbakan Binali Yıldırım Bakanlar Kurulu Sonrası Açıklama Yaptı”, *Haber Türk*, 25 Temmuz 2016.

115. “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Özel Harekat Daire Başkanlığını Ziyaret Etti”, CHP, 26 Temmuz 2016, <https://www.chp.org.tr/Haberler/11/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-ozel-harekat-daire-baskanligi-ni-ziyaret-etti-25738.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

YENİKAPI RUHUNUN RAFA KALDIRILMASI VE ESKİ SİYASETE DÖNÜŞ

CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu adli yıl açılış töreninin Beştepe Külliyesi'nde yapılmasına kuvvetler ayrılığı ve yargı bağımsızlığını ihlal ettiği gerekçesiyle karşı çıktı ve toplantıya katılmadı. Bu gerekçeyle yetinmeyen Kılıçdaroğlu yaptığı konuşmalarda Külliye'nin kaçak olduğunu gündeme getirerek kutuplaştırıcı sembol siyasetine devam sinyalleri verdi. Kılıçdaroğlu'nun uzlaşma diline ara vermesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uzlaşma ortamında tabanını genişletmesine karşı hamle olarak okundu. Terörle mücadelenin yanında Yenikapı Ruhuna ile yeni bir vatanseverlik olgusunun ortaya çıkışı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu iklimi iyi kullanmasına karşılık verecek siyaset üretememesi CHP'nin sert muhalefet yaparak marjinalleşmesi tehlikesini doğurdu.¹¹⁶

Kılıçdaroğlu kullandığı negatif dil ile Yenikapı Ruhuna sahip çıkmadı. Hatta Kılıçdaroğlu'nun Yenikapı mitingi ve darbe girişimi sonrası oluşan uzlaşma iklimine sahip çıkmak için değil başarısız "yeni CHP" girişiminin terk edildiğini; cumhuriyet, laiklik, demokrasi ve parlamenter sisteme sahip çıkılması vurgusuyla eski Kemalist kodlara geri dönüldüğünü ilan etmek için katıldığı gündeme getirildi.¹¹⁷ MHP lideri Bahçeli'nin hükümet sistemi tartışmalarını yeniden gündeme getiren açıklamasına, başkanlığa "evet" oyunun "Türkiye'yi ateşe atmak, iç savaşa ve bölünmeye götürmek" olacağı çıkışıyla karşılık veren Kılıçdaroğlu, 15 Temmuz öncesi kullandığı negatif dile geri dönüşün işaretlerini verdi. Başkanlık tartışmalarında milliyetçi tabanın korkularına oynayan Kılıçdaroğlu, federalizm korkusu üzerinden rejimin bekasının tehlikede olduğunu dile getirerek 15 Temmuz öncesindeki tavrından daha katı bir yerde olduğunu ilan etti.¹¹⁸

OHAL KHK'larını Anayasa Mahkemesi'ne taşıyan CHP'nin, KHK'larla kamudan uzaklaştırılanlara yönelik izleme komisyonu kurması ve kapatılan PKK ve FETÖ yayın organlarına sahip çıkması, 15 Temmuz sonrası oluşan FETÖ ile mücadele uzlaşısını baltalama olarak değerlendirildi.¹¹⁹

SİSTEM TARTIŞMALARI

Kılıçdaroğlu'nun Yenikapı Ruhunun oluşturduğu uzlaşma kültüründen uzaklaşmasının en önemli nedenlerinden birisi başkanlık sistemi tartışmalarının tekrar gündeme gelmesiydi. MHP lideri Bahçeli'nin çıkışıyla tekrar siyasetin en önemli gündem maddesi haline gelen hükümet sistemi tartışmalarında CHP, eski Kemalist kodlarının da etkisiyle rejimin bekası üzerinden tartışmalara dahil oldu. 2016 yılı

116. Burhanettin Duran, "Yenikapı Kodları CHP'yi Zorluyor", *Sabah*, 2 Eylül 2016.

117. Ali Aslan, "CHP 'Yenikapı Ruhunu' Terk mi Ediyor?", *Star Açık Görüş*, 2 Ekim 2016.

118. Burhanettin Duran, "CHP'nin 'Beka' Söylemi Tutmaz!", *Sabah*, 29 Ekim 2016.

119. İsmail Çağlar, "CHP, Yenikapı'da Hiç Olmadı!", *Türkiye*, 4 Ekim 2016.

içerisinde CHP için sistem tartışmaları tek bir düzlem içerisinde devam etti: Parlamenter sistemin güçlendirilmesi. 15 Temmuz darbe girişimi öncesi neredeyse hiçbir temellendirme yapmadan, sadece Erdoğan karşıtlığı üzerinden sistem tartışmalarını tıkayan CHP, Ekim ayı itibarıyla tekrar gündeme gelen tartışmaları rejimin bekası üzerinden dar bir alana hapsetmeye çalıştı.

Şubat ayında Anayasa Uzlaşma Komisyonu çalışmalarının, “Başkanlık sistemine kapı açan bir çalışmanın parçası olmayız”¹²⁰ itirazıyla sona ermesine neden olan CHP, masaya geri dönüş tekliflerini de, “Parlamenter sistem güçlendirilecekse masaya oturacağımızı söyledik”¹²¹ yanıtıyla geri çevirdi. AK Parti'nin başkanlık sistemi esas alan bir anayasa taslağı hazırlığına başlaması üzerine, CHP'nin de Mart ayı itibarıyla parlamenter sistemi esas alan bir anayasa taslağı hazırlığına başladığı gündeme geldi.¹²² Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın “parlamenter sistem bekleme odasında” açıklamasına Kılıçdaroğlu, “Başkanlık sistemini kan dökmekten bu ülkede gerçekleştiremezsiniz”¹²³ sözleriyle karşılık vererek sistem tartışmalarında alternatif anayasa teklifiyle pozitif bir katkı sunmak yerine, Erdoğan karşıtlığı üzerinden negatif siyasetine devam edeceğini ilan etti.

Haziran ayı içerisinde Kılıçdaroğlu katıldığı bir TV programında dile getirdiği, “ABD'deki gibi başkanlık sistemini getirekseniz buyur getirin”¹²⁴ önerisiyle gündemi bir anda değiştirdi. Kılıçdaroğlu'nun ABD tipi başkanlık önerisine Başbakan Binali Yıldırım, “Biz ona da varız, gelin, bu işi gündemden kaldıralım”¹²⁵ ifadeleriyle karşılık verdi. Kılıçdaroğlu'nun kilitlediği sistem tartışmalarını kendi eliyle açması kısa süreli bir şaşkınlığa yol açsa da ilerleyen günlerde yaptığı açıklamalarda önce “kurucu ayarlara geri dönüş”¹²⁶ vurgusu ve ardından da, “ABD'deki eyalet sistemiyle Türkiye'yi bölmek istiyor musun, istemiyor musun?”¹²⁷ çıkışı ile Kılıçdaroğlu başlattığı tartışmaları tekrar kendisi tıkamış oldu.

Devlet Bahçeli'nin sistem değişikliği çıkışıyla tekrar gündeme gelen başkanlık sistemi tartışmalarına CHP, rejimin bekası korkusu üzerinden dahil oldu. Kılıçdaroğlu tartışmaları iki ana eksende yürüttü. İlk eksen 15 Temmuz öncesi ABD tipi başkanlıkta var olan eyalet sistemiyle Türkiye'nin bölüneceğini iddia eden Kılıçdaroğlu, Ekim ayında tekrar başlayan tartışmalarda Öcalan'ın da başkanlık sistemi istediğine referans vererek başkanlık tartışmalarının ülkenin bekası için bir tehdit olduğu,

120. “CHP'den Meclis Başkanı'nın Çağrısına Ret”, TRT Haber, 2 Mart 2016.

121. “Kurucu İradeye Dokundurtmayız”, *Milliyet*, 13 Mart 2016.

122. “CHP'den Alternatif Anayasa Taslağı”, *Milliyet*, 31 Mart 2016.

123. “Kan Dökmeden Başkanlık Sistemini Gerçekleştiremezsiniz”, NTV, 11 Mayıs 2016.

124. “Kılıçdaroğlu'ndan şaşkırtan Başkanlık açıklaması”, *Akşam*, 9 Haziran 2016.

125. “Başbakan Binali Yıldırım AK Parti Grup Toplantısı'nda”, *Akşam*, 14 Haziran 2016.

126. “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu: 'Bu bozuk düzeni yıkacağız, bu bozuk düzene ortam hazırlayanları da alaşağı edeceğiz’”, CHP, 11 Haziran 2016, <https://www.chp.org.tr/Haberler/11/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-bu-bozuk-duzeni-yikacagiz-bu-bozuk-duzene-ortam-hazirlayanlari-da-alasagi-edecemiz-23991.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

127. “CHP Grup Toplantısında İlginç An”, *Milliyet*, 14 Haziran 2016.

başkanlık sistemi ile ülkenin eyaletlere bölüneceği, demokrasiyi sindiremeyenlerin kendilerine özel bir rejim değişikliği istediği ve başkanlık sisteminin ülkeyi iç savaşa götüreceği iddialarıyla negatif bir siyaset üreterek tartışmaları tıkamaya çalıştı.

İkinci ana ekseninde ise Kılıçdaroğlu başkanlık sistemi tartışmalarını rejim tartışması olarak sunarken parlamenter sisteme sahip çıktı. Cumhuriyet Bayramı sebebiyle yayımladığı mesajda, “Cumhuriyet, birlik ve bütünlüğümüzün teminatıdır. 150 yıllık tarihe sahip, Osmanlı'nın en zor günlerinde pusula, Kurtuluş Savaşı'nda rehber olan parlamenter sistemimiz Cumhuriyet ile ülkemizi inşa etti, sınırlarımızı korudu, her türlü saldırıyı yok etti. Üniter devleti ve parlamenter sistemi korumak, ülkemizin bekasını korumak demektir”¹²⁸ ifadelerini kullandı. Kılıçdaroğlu partisinin düzenlediği Anayasa Çalıştayı sonrası yaptığı açıklamada CHP'nin parlamenter sisteminin güçlendirilmesinden yana olduğu ve hazırladıkları taslağın da bu yönde hazırlandığını ifade etti. Aynı açıklamasında, “Bu anayasa yüzde 91,37 ile kabul edilmiştir. Yüzde 91 ile kabul edilen demokratik parlamenter sistemi +1 ile değiştiremezsiniz. +1 ile rejim mi değiştirilir?” ifadelerini kullanan Kılıçdaroğlu, parlamenter sistemi korumak adına 12 Eylül darbesi sonrası hazırlanan anayasaya da sahip çıktı.¹²⁹ Katıldığı bir açılış töreninde, “Parlamenter demokratik sistemden asla vazgeçmeyeceğiz. Rejimimizi asla değiştirmeyeceğiz. Çünkü bu düzeni, bu rejimi kuran Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları. Çünkü biz Mustafa Kemal'in askerliyiz”¹³⁰ sözleriyle ile Kılıçdaroğlu geride bıraktığı Kemalist söyleme sahip çıkarak sistem tartışmalarına yön vereceklerini ilan etti.

Sistem tartışmalarının MHP'nin katkısıyla artık geri dönülemeyecek bir noktaya varmasının sonunda CHP, sistem değişikliği tartışmalarını negatif bir siyaset dili kullanarak tıkamaya çalışmanın yanında kendi tekliflerini gündeme getirerek değişimde söz sahibi olmak adına yeni bir siyaset geliştirdi. Rejimin bekası söylemi ile bir yandan değişime ayak direyen CHP, aynı gerekçeyle alternatif anayasa taslağı çalışmalarında bulundu. Korumak istediği rejim olarak parlamenter sistemi sunan CHP, üzerinde çalıştığı anayasa taslaklarıyla parlamenter sistemin kuvvetlendirilmesi gerektiğini savundu.

15 Temmuz darbe girişimi Türkiye siyasetinde ileriye yönelik ciddi sonuçlar doğuracak bir girişim olurken aynı zamanda CHP için de Kemalist söyleme geri dönüşün anahtarı oldu. 2016 yılına kurultay gündemi ile başlayan CHP'de parti içi muhalefetin eleştirileri yıl boyunca devam etti. Kurultay sürecinde partinin sol kanadı ile birlikte hareket eden Kılıçdaroğlu süreç sonunda genel başkanlığını korudu. Dokunulmazlık tartışmaları sürecinde karşısına aldığı sol kanat yerine Kemalist kodlara geri dönerek yeni bir manevra alanı açmak isteyen Kılıçdaroğlu, darbe girişimi sonrası yaptığı konuşmalarda FETÖ'ye karşı laikliğin önemini vurgularken sistem tartışmalarında da rejimin bekası söylemine sarılarak Kemalist kanada hitap etmeye başladı.

128. “Kılıçdaroğlu'ndan 29 Ekim Mesajı”, NTV, 28 Ekim 2016.

129. “+1 ile Rejim Mi Değiştirilir?”, *Milliyet*, 13 Kasım 2016.

130. “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu: Parlamenter Demokratik Sistemden Asla Vazgeçmeyeceğiz!”, CHP, 26 Kasım 2016, <https://www.chp.org.tr/Haberler/38/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-ataschir-belediyesi-toplu-acilis-torende-konustu-26-kasim-2016-49332.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

2016 yılı boyunca CHP parti içi birçok tartışma ile de gündeme geldi. Kılıçdaroğlu, Atatürk posterinin indirilmesine yönelik krizde ve Cizre raporuna yönelik eleştirilerde Kemalist kesimin, dokunulmazlık tartışmalarında ise sol kesimin ağır eleştirilerine maruz kaldı. CHP'nin kendi istekleri doğrultusunda bir dönüşüm sürecine girmesini talep eden bu grupların CHP adına farklı vizyonlar çizmesi, 2016 sonundan partinin söylem birliği içinde olmayan parçalı bir görünüm kazanmasında etkili oldu. Kemal Kılıçdaroğlu ise parti içi farklı görüşleri bir araya getirmek için söylemini Erdoğan karşıtlığı üzerine inşa ederek kendisine yönelik parti içi muhalefeti manipüle etti.

KRONOLOJİ-CHP	
16-17 Ocak	CHP 35. Olağan Kurultayı Ankara Spor Salonunda gerçekleştirildi. Genel Başkanlık seçimi tek aday olan Kemal Kılıçdaroğlu, kullanılan 1.238 oyun 990'ını alarak dördüncü kez genel başkan seçildi.
16 Şubat	CHP eski Genel Başkanı Deniz Baykal, "Öyle bir nokta ortaya çıktı ki bizim içimizde bazı arkadaşlar bu konuda çizgiyi HDP çizgisine taşıyan açıklamalar içine girdi" eleştirisinde bulundu.
16 Şubat	CHP parlamenter sistemin tartışmaya açıldığını öne sürerek Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun dağılmasına neden oldu.
2 Mayıs	CHP'nin Cizre Raporu yayınlandı. Raporda devletin Doğu ve Güneydoğu'da sivilleri öldürdüğüne yönelik iddiaların yer alması CHP'li isimlerden de sert tepki aldı.
11 Mayıs	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu sistem tartışmalarında, "Böyle bir başkanlık sistemi kan dökmeden bu ülkede gerçekleştiremezsiniz" çıkışında bulundu.
20 Mayıs	Dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin Anayasa maddesi TBMM'de kabul edildi.
21 Mayıs	Dokunulmazlık tartışmalarının parti içi muhalefeti artırdığı ortamda CHP Antalya'da kampa girdi. Kılıçdaroğlu partililerden ağır eleştiriler alırken CHP'nin kurumsal kimliği dışında hareket eden milletvekillerinin siyasi hayatlarına bağımsız devam edebileceği restinde bulundu.
14 Haziran	Kemal Kılıçdaroğlu kendi önerdiği ABD başkanlık sistemi modelini, "ABD'deki eyalet sistemiyle Türkiye'yi bölmek istiyor musun, istemiyor musun?" argümanı ile eleştirdi.
15-16 Temmuz	FETÖ tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi başarısız oldu.
24 Temmuz	CHP Taksim'de darbe girişimine karşı "Cumhuriyet ve Demokrasi Mitingi" düzenledi.
4 Ağustos	CHP İzmir Gündoğdu Meydanı'nda darbe girişimine karşı "Cumhuriyet ve Demokrasi Mitingi" düzenledi.
7 Ağustos	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu Yenikapı Mitingi'ne katılarak bir konuşma gerçekleştirdi.
26 Kasım	Kılıçdaroğlu katıldığı bir açılış programında, "Parlamenter demokratik sistemden asla vazgeçmeyeceğiz. Rejimimizi asla değiştirmeyeceğiz. Çünkü bu düzeni, bu rejimi kuran Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları. Çünkü biz Mustafa Kemal'in askerleriyiz" ifadelerini kullandı.

MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)

MHP 2015 yılında gerçekleştirilen iki genel seçimin parti içerisinde ve tabanında oluşturduğu etkinin şiddetini 2016'da da hissetti. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin Haziran seçimleri sonrasında koalisyon tekliflerinin hiçbirine yanaşmaması parti içerisindeki rahatsızlıkların dışa yansımaya sebep oldu. 1 Kasım seçimlerinde Meclisteki sandalye sayısının 80'den 40'a düşmesi ile beraber MHP içerisindeki rahatsızlıklar muhaliflerce yüksek sesle dillendirilmesinin ardından yerini partiyi dönüştürme arzu ve mücadelesine bıraktı.

2016 yılının ilk önemli gelişmesi parti içerisindeki muhaliflerin MHP'nin yıllardır çizdiği "iktidarı hedeflemeyen statüko partisi" imajını dönüştürmek ve değişime direnen MHP siyasetini yenilemek iddiası ile genel başkan değişikliği talep etmesi oldu. Muhalefetin bu talebi gerçekleştirmek amacıyla harekete geçmesi ile 2016 yılının MHP için kongre yılı olacağı anlaşıldı. Yılın ilk yarısı Genel Merkez ile muhalifler arasında tüzük değişikliği ve olağanüstü kongre yapılması konusunda sık sık yargıya intikal eden karşılıklı hukuk mücadelesi ile geçti. İki tarafın da geri adım atmadığı bu süreçte muhalifler yargı kararı ile düzenlenecek olağanüstü bir kongrede genel başkan seçilmesini mümkün kılacak tüzük değişikliğini gerçekleştirdiler. Ancak FETÖ tarafından gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe girişimi sadece MHP'nin değil tüm siyasetin gündemini değiştirdi.

15 Temmuz darbe girişimi sırasında tepkisini ortaya koyan ilk muhalefet partisi lideri Devlet Bahçeli oldu. Bahçeli 15 Temmuz gecesi yaşanan olayların bir darbe girişimi olduğunun anlaşılmasının akabinde darbeye karşı seçilmiş hükümetin yanında olduğunu ifade eden bir açıklama yaptı. MHP bu açıklamasından sonra da hükümet ile çeşitli noktalarda uzlaşma sağladı. Bu uzlaşmayı sağlayan önemli unsurlardan birisi Bahçeli'nin darbe girişiminin öncesinde de paralel yapıya karşı etkili bir duruş almasıdır.

Darbe girişimi ile beraber ikinci planda kalan hükümet sistemi tartışmaları 2016'nın son aylarında Devlet Bahçeli'nin "yeni toplum sözleşmesi" vurgusu ile tekrar siyasetin gündemine girdi. Bahçeli Anayasa'nın ilk 4 maddesinin korunması şartı ile sistem değişikliğine sıcak bakacağını ifade etti. Bu ifadenin ardından gündem yeniden başkanlık sistemine yoğunlaştı ve AK Parti yeni anayasa çalışmalarına hız vererek bir taslak oluşturup MHP'ye sundu. Sistem değişikliğine yönelik süreçte henüz ilk adımlar atılmasına rağmen 2017 yılının ilk ve en önemli gündemini oluşturacağı ifade edilmektedir. Atılacak yeni somut adımların başarılı olması durumunda gerçekleştirilecek referandumun da 2017 gündeminde önemli bir yer edineceği ve MHP'nin de bunun baş aktörlerinden olacağı söylenebilir.

MHP'NİN KURULTAY SINAVI

Yılın ilk yarısı MHP içerisindeki muhalifler ve Devlet Bahçeli arasındaki olağanüstü kurultay çekişmesi ile geçti. Muhalif kanadın amacı öncelikle bir tüzük kurultayı gerçekleştirerek olağanüstü kurultayda genel başkan seçilemeyeceğini kurala bağlayan tüzük maddesini değiştirmek, sonrasında ise olağanüstü kurultaya giderek yeni bir genel başkanın seçilmesiydi. Bunun için gerekli imza sayısının toplanıp toplanamayacağı kamuoyunda ciddi bir merak konusu oldu. Ancak 15 Ocak'ta muhalifler kurultaya gidilmesi için 547 delegeden topladıkları imzaları MHP Genel Merkezi'ne teslim ettiler. Akabinde Devlet Bahçeli imzaları tanımadığını açıkladı. Bunun üzerine muhaliflerin yargı yoluna başvurması üzerine mahkeme tarafından MHP'yi kongreye götürmek üzere üç kişilik kayyum heyeti atanması ile sonuçlandı. Temmuz ayına kadar yargı yolu ile karşılıklı bir çekişme süreci başladı.

Muhalif kanatta harekete geçen ilk isim Meral Akşener oldu. 30 Kasım 2015'te olağanüstü kurultay çağrısı yapan Akşener'e daha sonra bir dönem partiden ihraç edilen Sinan Oğan, eski bakan Koray Aydın ile MHP MYK üyesi ve Genel Başkan Yardımcısı Ümit Özdağ da katıldı. İlerleyen süreçte muhaliflerin sayısı daha da artarak tabandan gelen değişiklik isteği de merkeze yansımaya başladı. Olağanüstü tüzük kurultayına gitme çağrısı yapan muhalifler, tüzükteki "Olağanüstü kurultayda genel başkan değişmez" maddesinin değişimini istediler. Muhalifler olağanüstü kurultayın gerçekleşmesi için 543 kongre delegesinin imzasını toplayarak avukatlar eşliğinde 15 Ocak'ta Genel Merkez'e iletiler. Genel Merkez imzaların 422'sinin geçerli olduğunu ve bunların içinden de 131 imzanın geri çekildiğini öne sürdü.¹³¹ Devlet Bahçeli imzaları tanımadığını ve kurultayın 2018'de yapılacağını açıkladı. Devlet Bahçeli'nin muhaliflerin kurultay isteğine belirtilen sürede resmi bir dönüş yapmaması üzerine muhaliflerin avukatları 5 Şubat'ta "Kurultay Çağrı Heyeti oluşturularak partinin olağanüstü kurultaya götürülmesi" talebiyle 12. Sulh Hukuk Mahkemesinde dava açtılar. 8 Nisan'da Mahkeme tarafından partiyi kurultaya gö-

131. "MHP'de 131 İmza Geri Çekildi", *Ortadoğu*, 17 Ocak 2016.

türecek üç kişiden oluşan bir Çağrı Heyeti (kayyum) atandı. MHP Genel Merkezi vakit kaybetmeden bu karara karşı Yargıtay 18. Hukuk Dairesine temyiz başvurusunda bulundu. Başvurunun gerekçesi olarak Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesinin kararının Türk Medeni Kanunu'nun 75/2. maddesi uyarınca verilmiş olup, HMK 367/2. maddesi uyarınca kesinleşmeden uygulanmasının mümkün olmaması gösterildi. Bu sırada çalışmalarına devam eden kayyum heyeti ise kararını 19 Nisan'da açıkladı ve kurultayın tarihini 15 Mayıs olarak belirledi. Kayyum heyetinin bu kararı 12. Sulh Mahkemesi'nin kayyum atanması kararı henüz kesinleşmediği için Genel Merkez tarafından geçersiz kabul edildi ve kayyum heyetinin kaos yaratma girişimi şeklinde nitelendirildi.¹³²

MHP Genel Merkezi bu karara itiraz etmek için ilk olarak Yargıtay'a başvurdu. Ancak Yargıtay kararını Mayıs ayında açıklayacağını ilan etti. Partinin çeşitli kademelerinde yönetici konumunda bulunan parti mensupları buldukları ilçelerdeki Asliye Hukuk mahkemelerine başvurdular. 29 Nisan'da Tosya ve Gemerek Asliye Hukuk Mahkemeleri kayyum heyetinin yetkilerini 12. Sulh Hukuk Mahkemesinin kararının infazı Yargıtay incelemesi sonuna kadar ihtiyati tedbir yoluyla durdurdu. Gerekçe olarak kararın kesinleşmeden uygulanamayacağını tespit edilmiş olması gösterildi. Parti içi muhalifler sürecin durdurulmasına tepki gösterdiler. Sinan Oğan karar için, "Tedbir kararı hukuksuzdur" açıklaması yaparken Meral Akşener ise, "Yetkisiz ve görevsiz ne Gemerek mahkemesinin vereceği karar geçerli ne de Tosya mahkemesinin vereceği karar geçerlidir. Bu iş, kafasına göre imam arayan Temel'in işine benziyor. Bu işin herhangi bir karşılığı yoktur. Biz 15 Mayıs 2016 tarihinde Ankara Büyük Anadolu Otel'de Olağanüstü Kongre'de tüzük değişikliği oylamamızı yapacağız" şeklinde bir açıklama yaptı.¹³³

Bu kararın ardından muhalifler 13 Mayıs'ta Ankara 2. İcra Hakimliğine başvurarak itiraz ettiler. Mahkeme muhaliflerin kararını kabul ederek 15 Mayıs günü kurultayın yapılmasının önünü açtı. Aynı gün Gemerek mahkemesi kurultayın yapılamayacağı kararını verdi. Bu iki kararın ardından Ankara 25. İcra Dairesi, 2. İcra Hukuk Mahkemesinin kararının geçerli olmadığını belirterek tedbirin devam ettiğini açıkladı. Ankara Valiliği, "Verilen mahkeme kararları sonrasında MHP kongresinin yapılamayacağı anlaşılmıştır" açıklamasında bulundu.¹³⁴ Sonuç olarak Yargıtay 24 Mayıs'ta Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesinin olağanüstü kurultay yapılmasına ilişkin kararını oy birliğiyle onadı. Genel Merkez bu karara uyacağını açıkladı ve Devlet Bahçeli de bir yazılı açıklama yaparak olağanüstü kongrenin 10 Temmuz'da gerçekleştirileceğini ve kendisinin de aday olarak yarışacağını ilan etti.¹³⁵ Bu açıklama ile birlikte genel başkan aday sayısı Meral Akşener, Sinan Oğan, Ümit Özdağ, Koray

132. "MHP'den Son Dakika Gelişmesi", *Hürriyet*, 29 Nisan 2016.

133. "MHP'de Muhalifler Tepkili: Hukuksuz Karar", *Hürriyet*, 29 Haziran 2016.

134. "MHP'de Kurultay Bilmecesi", NTV, 13 Mayıs 2016.

135. "MHP Kongresi 10 Temmuz'da Bahçeli Yeniden Aday", BBC Türkçe, 25 Mayıs 2016.

Aydın, Mustafa Sait Gönen, Süleyman Servet Sazak, Suat Başaran, Hüseyin Sözlü ve Devlet Bahçeli olmak üzere 9'a çıktı.

Yargıtay kararından sonra kayyum heyeti ilk adım olarak olağanüstü tüzük kurultayının 19 Haziran'da Ankara Büyük Otel Kongre Merkezi'nde yapılmasını kararlaştırdı. Devlet Bahçeli 19 Haziran'ı kabul edilemez art niyetli bir dayatma ve MHP'ye yönelik darbe girişimi olarak nitelendirerek tüzük kurultayına katılmayacağını açıkladı.¹³⁶ 19 Haziran'da gerçekleşen olağanüstü tüzük kurultayında 14 tüzük değişikliğinin 13'ü gerçekleştirildi. Bunlar arasında en önemlisi olağanüstü kurultayda genel başkan seçilmesini engelleyen maddenin kurultayda genel başkan seçilebileceği yönünde değiştirilmesidir. Bir diğer önemli tüzük değişikliği ise kurultaya kadar işlenen disiplin suçlarının affedilmesi için yapıldı. Kurultay sürecinde muhalif genel başkan adayları arasında bir kriz çıktı. Bazı adaylar oylamaya sunulan tüzük değişikliklerinin bir kısmından haberdar olmadıklarını söylediler. Devlet Bahçeli kurultaya katılmayarak süreci Genel Merkez'den takip etti ve kurultay sonrasında alınan kararları tanımadıklarını açıkladı.

MHP kararları tanımama gerekçesi olarak delege sayısı, kongrenin yapıldığı adres, yasa dışı şekilde gündeme madde eklenmesi ve Çağrı Heyeti'nin tutumu gibi başlıklarda yedi önemli hata bulunduğunu öne sürdü.¹³⁷ Genel Merkez tarafından kurultayın iptali için dava açıldı. 24 Haziran'da 3. Asliye Hukuk Mahkemesi 19 Haziran'da yapılan tüzük değişikliğiyle ilgili yürütmeyi durdurma kararı aldı. Mahkemenin yürütmeyi durdurma kararı ile 10 Temmuz'daki kurultayın gerçekleşmesi de tehlikeye girdi. 27 Haziran'da Çankaya İlçe Seçim Kurulu MHP'nin tüzüğündeki "Olağanüstü kurultayda genel başkan seçilemez" maddesini gerekçe göstererek 10 Temmuz'da olağanüstü kurultay yapılamayacağı kararı vermesiyle olağanüstü kongre ile genel başkan değişimi rafa kalktı. Çankaya İlçe Seçim Kurulu'nun kararına itiraz için Yüksek Seçim Kurulu'na başvuran muhalifler buradan da olumlu sonuç alamadılar. 10 Temmuz kurultayının askıya alınmasının üzerinden çok geçmeden 15 Temmuz'da gerçekleştirilen darbe girişimi ile beraber MHP'nin gündemi tamamen değişti. Sonraki süreçte ise muhalifler partiden ihraç edildiler.

MHP'nin yaşadığı yenilik krizi, partinin değişime direnen muhafazakarlığı ile taban tabana zıttır.¹³⁸ Liderin hami baba rolünün diğer partilere oranla ağır bastığı bir gelenekselliğin temsilcisi olmasına karşın içeride muhalif grupların bir araya gelerek lider değişikliği talebi ile parti yönetimini baskı altına alması alışıldık MHP görüntüsünü yerle bir eden konuma sahiptir. Muhafazakar çizgiyi aşarak partiyi liderinden siyaset tarzına kadar yenileme isteği ile yola çıkan muhaliflerin bu görüntüsünün altında yatan başlıca sebepler üç aşamada sıralanabilir:

136. "19 Haziran MHP'ye Darbe Teşebbüsüdür", NTV, 14 Haziran 2016.

137. "MHP'de Çağrı Heyeti'nin Topladığı Olağanüstü Kongre", *Haber Türk*, 19 Haziran 2016.

138. İsmail Çağlar, "Bahçeli ve MHP'ye Rağmen Siyaseti Savunmak", *Star Açık Görüş*, 17 Nisan 2016

Öncelikle Devlet Bahçeli'nin tüm koalisyon tekliflerine olumsuz yaklaşması, 7 Haziran genel seçimlerinden sonra başlayıp 1 Kasım genel seçimlerine kadar geçen süreçte, Bahçeli'nin siyasetine karşı parti içerisinde eleştirilerin artmasına neden olmuştu. Siyasi başarının bir ölçütü olan seçim başarısı her ne kadar MHP'nin önceliği olmamışsa da Bahçeli'nin 7 Haziran ile 1 Kasım arasında partiyi her türlü koalisyon denkleminin dışında tutması, partinin bu süreçte daha aktif ve yapıcı bir politika yürütmesini isteyenlerin eleştirel bir tutum takınmasına yol açtı.

Bu gerginlik 1 Kasım'da gerçekleştirilen erken seçimlerde partinin yaşadığı oy kaybı ile daha da arttı. HDP'nin arkasından dördüncü parti olarak Meclise giren MHP baraj altında kalmaktan kıl payı kurtuldu. Söz konusu durum parti içerisinde dile getirilen rahatsızlıkların artmasına sebep oldu. Öte yandan HDP'nin Meclise girmesi ile MHP'nin HDP üzerinden yaptığı milliyetçi siyaset zemini de alt üst oldu.¹³⁹

Terörün tırmanması ile ülkenin içine girdiği güvensizlik ortamı acilen koalisyon sorununun çözülmesi ihtiyacını doğurdu. Bunun gerçekleştirilememesi de Devlet Bahçeli'nin koalisyon sürecindeki tavrına yönelik eleştirilerin tonuna yansıyan bir başka etken oldu.

Devlet Bahçeli parti içerisindeki krizi ve muhaliflerin harekete geçmesini paralel yapının MHP'ye müdahalesi olarak gördü. MHP'nin yenilenecek iktidarda söz sahibi olacak pozisyona gelmesi amacıyla yola çıktıklarını iddia eden muhalifler, 15 Temmuz darbe girişimi ile terör örgütü olduğunu ispat eden FETÖ'nün partiyi şekillendirme isteğinin bir aracı olarak görüldü. Meral Akşener'in FETÖ'ye yakınlığı iddiası bu dönemde çeşitli kaynaklar tarafından sıkça gündeme getirildi. Kongre sürecinde Akşener'in FETÖ'den sempati ile bahsetmesi ve örgütün kanallarına çıkması bu argümanı güçlendirdi. Muhaliflerin beraber başlattığı değişim sürecinden koparak yollarını ayıran Akşener'in yalnız hareket etmesi de bu örgüt ile olan ilişkisine bağlandı. Birçok kişiye göre devletin her kurumunda önemli pozisyonlara sızan bu örgüt, partiyi yeniden kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmek için muhalifler aracılığıyla kurultay düğmesine bastı.

15 Temmuz darbe girişimi gerçekleşmeseydi MHP'nin kurultay sürecinin nasıl işleyeceği bilinmemektedir ancak partinin yaşadığı bu iç çekişmenin siyasi açıdan doğru okunması da önemlidir.

MHP'NİN 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE FETÖ'YE KARŞI TUTUMU

Türk Silahlı Kuvvetleri'ne (TSK) sızan FETÖ mensupları tarafından 15 Temmuz gecesi gerçekleştirilen kanlı darbe girişiminin ilk saatlerinde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli darbeye karşı ve seçilmiş hükümetin yanında oldukları açıklamasını

139. Ali Aslan, "MHP'de Neler Oluyor?", *Sabah Perspektif*, 23 Nisan 2016.

yaparak tepkisini koyan ilk muhalefet partisi lideri oldu. Akabinde Başbakan Binali Yıldırım ile hemen iletişime geçerek darbenin kabul edilemez olduğunu ilettiler. MHP'nin 15 Temmuz sonrası süreçte darbe girişimi ile mücadele kararlılığı devam etti ve hükümeti destekleyen bir söylem kullandı.

Darbe girişimi sonrasında Devlet Bahçeli'nin ilk önemli çıkışı idam cezası ile ilgili oldu. 19 Temmuz'da, "AK Parti hazırsa idam cezası için biz de hazırız" açıklamasını yaparak idam cezasını destekleyeceğini gösterdi.¹⁴⁰ Bu açıklamasından sonra da sık sık gündeme gelen tartışmalarda idam cezasını destekleyici konuşmalar yaptı. Bahçeli 21 Temmuz'da alınan OHAL kararını da partisinin resmi internet sitesi üzerinden bir açıklama ile destekledi. Açıklamasında devleti tasfiye süreçlerinde titiz ve dikkatli olması konusunda uyardı. Hükümetin 7 Ağustos'ta Yenikapı'da düzenlediği Demokrasi ve Şehitler Mitingi için yaptığı daveti kabul eden Bahçeli miting öncesinde parti teşkilatlarına bir genelge yollayarak partililerden alana sadece Türk bayrakları ile gelmelerini istedi. Bahçeli mitingte tarihi bir konuşma gerçekleştirdi. Konuşmasında birlik ve beraberlik mesajı vererek FETÖ'nün bir terör örgütü olduğunu ve bu yapıyla hep beraber mücadele edilmesi gerektiğini vurguladı. Yenikapı Ruhunu olarak nitelendirilen uzlaşma iklimine sahip çıkan Bahçeli 29 Eylül'de OHAL'in üç ay daha uzatılması gerektiğini ifade etti.

Darbe sonrasında Devlet Bahçeli sık sık CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu ve Başbakan Binali Yıldırım ile bir araya geldi. Üç parti liderinin yıllar sonra bir araya gelmesi Yenikapı Ruhunu hem pekiştirdi hem de topluma birliktelik mesajı verdi. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde düzenlendiği için CHP lideri Kılıçdaroğlu ve Barolar Birliği'nin boykot ederek katılmayacaklarını açıkladıkları adli yıl açılış törenine MHP lideri Devlet Bahçeli katıldı. Bahçeli 1 Eylül'de gerçekleştirilen törene katılarak Yenikapı Ruhuna katkıda bulunmaya devam etti.

MHP lideri Devlet Bahçeli darbe girişiminden önceki süreçte paralel yapı olarak adlandırılan FETÖ'nün ne kadar tehlikeli olabileceğini örgütün kendi partisi içerisinde gerçekleştirdiği operasyon sonucunda anlamıştı. Darbe girişiminden önceki söylemini de bu örgüte karşı biçimde kurguladı. MHP'nin FETÖ karşıtlığının bir diğer önemli dinamiği ise kendisini doğru konumlama arzusu üzerinedir. MHP kendi varlığı açısından AK Parti'nin değil CHP-PDY (Paralel Devlet Yapılanması) blokunun daha büyük tehdit olduğunu anladığı noktada söylem değiştirdi ve yıkıcı siyaset yerine devletin yanında yer almayı seçti.¹⁴¹ Darbe girişimi sonrasında hükümet terörle mücadelede zafiyet oluşmasına meydan tanımamak için birtakım önlemler aldı. Bu önlemler kapsamında söylemleriyle PKK'yı meşrulaştıran HDP'li vekiller dahil teröre destek veren her bir unsura karşı mücadele süreci başlattı. Bu mücadelede CHP'nin insan hakları ihlali söylemi altında terörle mücadelede yeterli kararlılığı göstermemesi MHP'nin hükümetle daha da yakınlaşmasını sağladı.

140. "Devlet Bahçeli'den Flaş İdam Açıklaması", *Türkiye*, 19 Temmuz 2016.

141. Ali Aslan, "MHP'de Neler Oluyor?", *Sabah Perspektif*, 23 Nisan 2016.

Bahçeli'nin darbe sonrasındaki FETÖ karşıtı söylemi incelendiğinde millet, hak, milli güvenlik ve devlet vurguları ile beraber anti Batıcı bir söylem de dikkat çekmektedir. FETÖ'nün uluslararası alanda destek alarak Türkiye Cumhuriyeti'ni içeriden şekillendirmek ve kargaşaya sürüklemek adına dizayn edilmiş bir örgüt olduğu MHP tarafından da şüpheye yer verilmeden kabul edildi. Bu bağlamda Bahçeli'nin, "12 Eylül'de bizim çocuklar başardı diyorlardı, çok şükür 15 Temmuz'da onların gayrimişru çocukları kaybetti"¹⁴² sözleri dikkate değer bulundu. Ayrıca Bahçeli darbe girişimi sonrasında iş birliğine sıcak bakacağı sinyalini vererek ve ortak siyaset çağrısı da yaparak MHP'nin yeni bir sayfa açmaya hazır olduğunu ifade etti.

Muhalefetin seçilmiş hükümetin yani demokrasinin yanında yer alması ile beraber daha yumuşak ve ılımlı bir siyaset dili ortaya çıktı. MHP ve Bahçeli demokrasiden yana tutum olarak bu dili pekiştirdi. CHP'nin darbe karşıtı söylemi yeniden hükümet karşıtı söyleme dönüşse de MHP darbe karşıtı ve devleti destekleyici tutumunu devam ettirdi. Darbe girişimi sonrasındaki ilk açıklamalarında demokrasi ve parlamenter sistemin devamının önemi üzerine vurgu yapan Bahçeli'nin Ekim ayında başkanlık sistemine yeşil ışık yakması hükümet ile arasında yeni bir uzlaşma kapısı daha açtı.

Başarısız darbe girişimi ile gündeme gelen idam cezası tartışmalarının MHP'nin gündeme taşıdığı sistem tartışmaları açısından bir anlamı da mevcuttur. Bahçeli "İmralı canisi" olarak nitelendirdiği terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın idam edilmesine yönelik mücadelelerinde hükümet ile karşılıklı temaslarında konuyu sıkça dile getirdi. Sistem değişikliğinin idam yasası ile beraber geldiği takdirde MHP'nin başkanlık sistemine karşı olan parti tabanının direncini kırabileceği ve idam cezasına "hayır" dememek için başkanlık sistemine "evet" diyebileceği tartışıldı.

Genel olarak bakıldığında 15 Temmuz darbe girişimi sonrası süreç, Devlet Bahçeli'nin Türkiye'nin dışarıdan müdahale ile iç karışıklığa çekilmek istendiğini ve milli güvenliğin tehdit altında olduğunu görüp devletin yanında durduğu tarihi bir süreç oldu. Zor durumlarda kritik rol oynayarak devlete destek verme görevi artık gelenekselleşmiş olan MHP'nin 15 Temmuz sonrasında da devletçi bir tutum takınması sürpriz olmadı.

MHP'NİN SİYASAL SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİNE YAKLAŞIMI

İki yıldır gündemdeki yerini koruyan başkanlık sistemi tartışmaları 15 Temmuz darbe girişimi ile ilk defa uzun süre gündemden düştü. Ancak Ekim ayında MHP lideri Devlet Bahçeli'nin sistem değişikliğine yeşil ışık yakan konuşması ile yeniden gündeme geldi. Bahçeli 18 Ekim'deki konuşmasında sistemin tıkanıldığını, tıkanıklığı açmak için yapısal değişikliklere ihtiyaç duyulduğunu ve halk istediği takdirde mevcut halin meşrulaştırılarak bunun gerçekleşebileceğini ifade etti.¹⁴³ Sistem değişikliğine kapı aralayan bu beklenmedik

142. "Devlet Bahçeli: 15 Temmuz'da Onların Gayri Meşru Çocukları Kaybetti", *Sabah*, 22 Kasım 2016.

143. "Bahçeli: Başkanlık İnadı Süreceks 2 Seçenek Var...", *Haber Türk*, 22 Kasım 2016.

açıklama tüm siyasi çevrelerce şaşkınlıkla karşılandı. AK Parti ise vakit kaybetmeden bir taslak oluşturma çalışmalarına başladı. Kısa sürede bir taslak metin oluşturan AK Parti, hazırladığı taslağı 15 Kasım'da MHP'ye iletti. MHP'nin anayasa komisyonu bu taslak üzerinden gerekli çalışmaları yapıp 19 Kasım'da Devlet Bahçeli'ye rapor olarak sundu.

MHP'nin başkanlık sistemi tartışmalarında aldığı tutumun 2016 yılı boyunca geriye doğru izi sürüldüğünde Genel Başkan Devlet Bahçeli'nin sene başında yaptığı açıklamalarda başkanlık sistemine karşı çıktığı görülmektedir. Anayasa değişikliği tartışmalarında Bahçeli sık sık başkanlık sistemine karşı yorumlarda bulundu. Bu yorumların genel mahiyetini başkanlık sisteminin Türkiye'nin gerçek sorunlarına çözüm getirmeyeceği için MHP tarafından desteklenmediği oluşturdu. Devlet Bahçeli, "Parlamentar sisteme neşter vurmaya teşebbüs etmek, geçmişe sünger çekilmesi, 93 yıllık Cumhuriyet mirasının hiçe sayılması anlamına gelecektir"¹⁴⁴ yorumunu yaparak konunun tartışmaya açık olmadığını ifade etti. Yeni anayasa yapım sürecinde MHP'nin kırmızı çizgileri Anayasa'nın ilk dört maddesinin değişmemesi ve totaliter sisteme kayabilecek bir başkanlık sistemi teklifinin yapılmaması oldu.

MHP lideri Bahçeli'nin 15 Temmuz sürecinden sonra başkanlık sistemine sıcak bakmasının temelinde birkaç önemli sebebin yattığı ifade edilebilir. Bu sebeplerden ilki darbe sonrası hükümet ile Bahçeli'nin ortak bir dil üzerinden konuşması ve Bahçeli'nin hükümete destek veren tavrını sürdürmesi şeklinde ifade edilebilir. Darbe girişimi sonrası milli güvenliği tehdit eden FETÖ ve PKK'ya karşı başlatılan topyekun mücadelede aynı tarafta yer alan iki partinin arasındaki buzların erimesi diğer önemli gündem konularının en azından tartışmaya açılmasına da zemin oluşturdu. Buradan hareketle ikinci sebebin MHP'nin darbe sonrasında umutlanarak bürokraside yer edinmeyi amaçlayan Kemalist seçkinlerle hareket edip iyice marjinalleşmek yerine AK Parti ile hareket edip yeni Türkiye'nin inşasında söz sahibi olmayı tercih etmesi olarak okundu.¹⁴⁵ Bu doğrultuda attığı adımların sonuncusu olan AK Parti'nin sistem değişikliği isteğine yeşil ışık yakması –ki ilk adımları hükümete OHAL, PKK ve sınır dışı operasyonlarda destek sağlamasıdır– iki parti arasında buzların erimesi ve MHP'nin Türkiye siyasetinde söz sahibi olma isteğine bağlanabilir.

Devlet Bahçeli'nin sistem değişikliğine kapı aralamasının ardında yatan bir başka önemli sebep 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye'de olası bir durumda ortaya çıkabilecek güçlü lider eksikliğinde dışarıdan müdahaleye açık ve savunmasız olduğunu anlamasıdır.¹⁴⁶ Bahçeli 15 Temmuz'a giden süreci ve sonrasını bir arada değerlendirdiğinde ülkenin dışarıdan operasyona her daim açık olduğunu, darbe girişimi gecesi Erdoğan'ın güçlü lider konumunun darbe girişimini engelleyebilecek önemli etkenlerden biri olduğunu hesaba katarak, devletçi ve milliyetçi reflekslere sahip MHP'yi bu durumu göz önüne alarak konumlandırdı.

144. "Bahçeli: Başkanlıkla Gelinirse Anayasaya Sıcak Bakmayız", *Karar*, 9 Mart 2016.

145. Ali Aslan, "MHP ve Başkanlık Sistemi", *Star Açık Görüş*, 29 Ekim 2016.

146. Nebi Miş, "Sistem Değişiminde Siyasal Yapıların Dönüşüm İmkânı", *Star Açık Görüş*, 23 Ekim 2016.

Son olarak MHP'nin merkez-çevre ayrışmasının yerle bir olduğu 15 Temmuz darbe girişiminden sonra siyaset zemininin kayması, partiyi hükümet ile iş birliğine götüren bir başka sebep oldu. Varlık sebebini devlet-toplum ayrışmasına borçlu olan MHP, bu ayrışmayı koruyan ve bu bağlamda devletin topluma sert müdahalesini yumuşatma, toplumsal güçlerin de devleti dönüştürücü etkisini engelleme görevi üstlenen bir parti olageldi.¹⁴⁷ Bu ayrışmayı koruduğu müddetçe var olabileceğinin farkında olan MHP'nin, AK Parti'nin çevreyi merkeze yaklaştırması ile siyaset alanı daraldı. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ise bu daralma ileri bir boyuta taşındı. FETÖ'nün darbe girişimi sonrasında bürokrasiden tasfiye edilmesi ile merkez-çevre ayrışması ciddi bir kırılma yaşarken, OHAL KHK'larının bir sonucu olarak çevre daha çok merkeze doğru taşındı. Bu da MHP'nin siyasi zeminini neredeyse ortadan kaldırdı. Bu durum MHP'yi ancak AK Parti ile beraber hareket etmesi durumunda ülke gündeminde söz sahibi olabileceği bir konuma itti.

Öte yandan parti tabanının ise sistem değişikliğine nasıl bakacağı henüz tartışmalı görünmektedir. MHP içerisinde son bir yılda meydana gelen ayrışma Bahçeli'nin partisi üzerindeki otoritesini eskisi gibi devam ettirip ettirmeyeceğini akıllara getirmektedir. Referanduma gidilen süreçte Bahçeli'nin parti üzerindeki ikna mekanizmasını nasıl bir dil ile kuracağını zaman gösterecektir.

MHP'de 2015 genel seçimlerindeki başarısızlıklar ile başlayan parti içi muhalefet 15 Temmuz darbe girişimi ile beraber gündemdeki yerini koruyamadı. Darbe girişiminin parti içerisindeki sancılı kongre sürecini bitirmesinin tek sebebi terör ile mücadeleye odaklanma ve partiler arası mutabakat sağlama ihtiyacı değildir. Aynı zamanda Devlet Bahçeli'nin kendi partisi açısından bu süreci iyi yöneten bir lider olması da değişiklik isteğini ikinci plana atan unsurlardan birisidir. 15 Temmuz sonrası süreçle beraber 2016'nın ikinci yarısı MHP ile AK Parti'nin birbirine yaklaştığı bir dönemin başlangıcı oldu. Devlet Bahçeli OHAL, PKK, sınır ötesi operasyonlar ve idam cezası gibi konularda hükümeti destekledi. Bunda HDP kanadının marjinalleşerek terör destekli bir dil oluşturması, CHP'nin terörle mücadele ve sınır ötesi operasyonlarda net bir siyaset üretmemesi, MHP'nin FETÖ'nün dışarıdan desteklenen ve ülke için tehlike oluşturan bir terör örgütü olduğunu görebilmesi gibi sebepler etkilidir. MHP ve Devlet Bahçeli FETÖ'nün iç meseleden ziyade ciddi bir dış mesele olduğunu görerek, Türkiye üzerinde kurgulanacak çeşitli senaryolarda ülkenin önemli bir lidere sahip olmasının yaratacağı farkı anladı. Bu sebeple Bahçeli'nin hükümete son desteği sistem değişikliği üzerinden oldu ve darbe girişimi sonrasında sistem değişikliği tartışmalarını gündeme getirdi. AK Parti çalışmalarına vakit kaybetmeden başlayarak MHP'ye bir anayasa değişikliği taslağı gönderdi. Bu aşamada 2017 yılını siyasal sistem tartışmalarının domine edeceği söylenebilir.

147. Aslan, "MHP ve Başkanlık Sistemi".

KRONOLOJİ-MHP	
15 Ocak	547 delegeden kurultay için toplanan imzalar MHP Genel Merkezi'ne teslim edildi.
5 Şubat	Muhaliflerin avukatları "Kurultay Çağrı Heyeti" oluşturarak partinin olağanüstü kurultaya götürülmesi talebiyle Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesinde dava açtı.
17 Şubat	Parti yönetimi imzalarla ilgili açılan davada karar vermek için Ankara 2. Sulh Ceza Mahkemesinden süre istedi.
24 Şubat	Genel Başkan Yardımcısı Ümit Özdağ istifa etti.
23 Mart	Ümit Özdağ genel başkanlık için resmen aday oldu.
8 Nisan	Mahkeme tarafından MHP'ye üç kişilik çağrı heyetinden oluşan kayyum heyeti atandı.
19 Nisan	Kayyum heyeti kurultay tarihini 15 Mayıs olarak belirledi.
29 Nisan	Tosya ve Gemerek Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından kayyum heyetinin yetkileri ihtiyati tedbir yoluyla durduruldu.
13 Mayıs	Ankara 2. İcra Hakimliği kurultayın yapılmaması yönündeki kararı iptal etti. Hemen ardından Gemerek "Yapılamaz" kararı verdi. Bu iki kararın ardından Ankara 25. İcra Dairesi, 2. İcra Hukuk Mahkemesinin kararının geçerli olmadığını belirterek tedbirin devam ettiğini açıkladı.
24 Mayıs	Yargıtay, Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesi'nin MHP'de olağanüstü kurultay toplanmasına ilişkin kararını oy birliğiyle onadı.
30 Mayıs	Kayyum heyeti kongrenin 19 Haziran'da Ankara Büyük Otel Kongre Merkezi'nde toplanmasına karar verdi.
19 Haziran	Olağanüstü tüzük kurultayı gerçekleştirildi.
24 Haziran	3. Asliye Hukuk Mahkemesi 19 Haziran'da yapılan tüzük değişikliğiyle ilgili yürütmeyi durdurma kararı aldı.
27 Haziran	Çankaya İlçe Seçim Kurulu MHP'nin tüzüğündeki "Olağanüstü kurultayda genel başkan seçilemez" maddesini gerekçe göstererek 10 Temmuz'da olağanüstü kurultay yapılamayacağı kararını verdi.
15 Temmuz	Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişimi gerçekleştirildi.
7 Ağustos	Devlet Bahçeli Yenikapı Demokrasi ve Şehitler Mitingi'nde konuşma yaptı.
26 Ağustos	Sinan Oğan Disiplin Kurulu tarafından partiden ihraç edildi.
8 Eylül	Meral Akşener Disiplin Kurulu tarafından partiden ihraç edildi.
11 Ekim	Devlet Bahçeli başkanlık sistemi için anayasa değişikliği teklifi getirilirse inceleyeceklerini söyleyerek sistem değişikliğine kapı araladı.
15 Kasım	AK Parti'nin hazırladığı ve içerisinde yeni sistemin gereklerinin yer aldığı yeni anayasa taslağı MHP'ye iletildi. Ümit Özdağ MHP'den ihraç edildi.
19 Kasım	MHP'nin anayasa komisyonu yeni anayasa taslağı üzerinden gerekli çalışmaları yapıp Devlet Bahçeli'ye rapor olarak sundu.

HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ (HDP)

2016 yılı Halkların Demokratik Partisi (HDP) açısından “özerklik” ve “özyönetim” tartışmaları ile başlarken Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ da dahil pek çok siyasetçisinin teröre yardım ettiği gerekçesiyle tutuklu yargılanması ve çok sayıda HDP’li belediyeye kayyum atanması ile sona erdi. PKK’nın hendek kazarak ve güvenlik güçleriyle çatışarak hayata geçirmeye çalıştığı “şehir savaşı” sadece PKK’ya karşı değil HDP’ye karşı da bir toplumsal tepkinin oluşmasına neden oldu. HDP 2016 yılı içerisinde bir yandan PKK’ya verdiği desteği açıkça sürdürürken bir yandan da özerklik tartışmalarını dolaşıma sokarak toplum gözündeki meşruiyetini yitirdi. Bu da HDP’nin 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Yenikapı Ruhu üzerinden oluşan toplumsal mutabakat resminin dışında kalmasına neden oldu. HDP bu süreçte dahi toplumsal mutabakat resmine dahil olmak için çabalamak yerine PKK’ya verdiği desteği her alanda açıkça sürdürerek hükümet ve Cumhurbaşkanı’nın meşruiyetini sorgulamaya devam etti. Sürecin devamında ise HDP’li siyasetçiler teröre açıkça verdikleri maddi ve manevi destek sebebiyle yargılandı. 2016 yılı içerisinde HDP’nin gündemini oluşturan temel olaylar PKK terörü ile arasına mesafe koymaması sebebiyle oluşan meşruiyet krizi ve bu bağlamda gelişen dokunulmazlık tartışmaları, 15 Temmuz sonrası HDP’li belediyelere kayyum atanması ve HDP’li siyasetçilere yönelik tutuklamalar oldu.

TÜRKİYELİLEŞME PROJESİNİN SONU

2016 yılının başlarında HDP gündeminin en üst sıradaki maddesi, HDP’nin de dahil olduğu Demokratik Toplum Kongresi’nin (DTK) 27 Aralık 2015’te düzenlediği kongrede aldığı “özerk bölgeler ve öz yönetim oluşturulması” kararıydı. Kongrenin sonuç bildirgesinde “ülke genelinde kültürel, ekonomik, coğrafi yakınlıkları dikkate

olarak bir veya birkaç komşu şehri kapsayacak biçimde demokratik özerk bölgelerin oluşturulması” önerisi yapılarak “meşru direniş” olarak nitelendirilen hendek siyasetine sahip çıkılması gerektiği belirtildi. Kongrede alınan kararlar özerk bölgelerde Türkçenin yanı sıra bütün ana dillerin eğitim ve öğretim dili olması gerektiğini vurguluyordu. HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş bildiriye yönelik, “İnşallah muhataplarımız bu ciddi deklarasyonu bir kez daha serinkanlılıkla dinleyip, okuyup aslında öz yönetimin, özerkliğin hepimiz açısından birlikte yaşama için çok önemli bir fırsat sunduğunu görecekler” açıklamasını yaptı.¹⁴⁸ Bu açıklama HDP'nin PKK ve KCK'nın Doğu ve Güneydoğu'daki şehirlerde özerklik ilan edilmesi çağrısını sorgusuz sualsiz kabul ettiğini gösterdi. Bildirinin içeriği eleştirilirken alınan kararların Türkiye'nin bütünlüğüne zarar verecek mahiyette olduğu yorumları yapıldı. Zira bu karar halktan aldığı destekle TBMM'ye giren partinin halkın talepleri ve ihtiyaçlarını gündeme getirmekten çok PKK'nın aldığı kararları uygulamaya çalışmasının bir yansımasıydı. Bu doğrultuda partinin 2014 yılından itibaren aktif bir şekilde kullandığı “Türkiyelileşme” söyleminin popülist bir anlayıştan öteye taşınmadığı görüldü.

Türkiyelileşme projesinin sona erdiğini gösteren ikinci olay 24 Ocak'ta “Yerel Demokrasi Demokratik Cumhuriyet” sloganıyla düzenlenen HDP 2. Olağan Kongresi'nde Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın yeniden partinin eş genel başkanlığına seçilmesiyle başlayan süreçte yaşandı. Kongrede aynı zamanda HDP'nin yeni parti meclisi üyeleri de belli olurken, partinin olağanüstü bir gelişme olmadığı taktirde 2018 yılına kadar sürecek yönetimi de şekillenmiş oldu. Partide daha ılımlı isimler olarak bilinen ve çözüm sürecinde aktif bir şekilde rol almış siyasilerin yönetim kademelerinden uzaklaştırılmaları ve sert söylemleri ile gündeme gelen Fatma Kurtulan, Aysel Tuğluk ve Osman Baydemir başta olmak üzere HDP'nin şahinler kanadının güçlenmesi partide önemli bir politika değişikliği gerçekleştiğini ortaya koydu. Zira “özerklik” konusunda yalnızca politik söylem düzeyinde kararlar alınmakla kalınmıyor, bu konu üzerine HDP'li belediyelerce toplantılar, konferanslar ve çalıştaylar düzenleniyordu. Bu durum ise “özerklik” konusunun 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nin ardından tekrar partinin ana gündem meselesi haline geldiğini gösteriyordu. Parti 7 Haziran ve 1 Kasım seçimlerinin ardından tekrar eski gündemine geri dönüyor ve önemli bir kırılma yaşıyordu.

PKK'NIN YENİ DÖNEM STRATEJİSİ VE HDP

Bütün bu süreçlerin yanı sıra PKK'nın Temmuz 2015'te bozduğu ateşkes kararının akabinde gerçekleşen terör olayları da HDP'de bir başka önemli kırılmanın eşiğine gelmesine neden oldu. PKK yöneticileri bölgedeki gelişmeler sebebiyle Türkiye'deki çözüm sürecinde elde edebileceklerinden çok daha fazlasını Türkiye, Suriye ve Irak topraklarını kapsayacak şekilde bölgede bağımsız bir Kürt ulus dev-

148. “DTK'dan Özerk Bölge Çağrısı”, BBC Türkçe, 28 Aralık 2015.

leti kurarak elde edebileceği yanılıgına kapıldı.¹⁴⁹ 7 Haziran seçimlerinin akabinde yeni dönemde ana stratejilerini “devrimci halk savaşı” üzerinden yürüteceklerini beyan ederek başkaldırı çağırısı yaptı. Bu süreçte savaşı kırsal alandan şehirlere çekti ve doğrudan sivilleri hedef alan saldırılar gerçekleştirmeye başladı. Bu saldırılardan birisi, 17 Şubat'ta Ankara Çankaya'da Genelkurmay Başkanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı gibi stratejik kurumların bulunduğu bölgede TSK mensuplarını taşıyan servis araçlarının geçişi sırasında meydana geldi. Gerçekleştirilen bombalı saldırı sonucunda aralarında sivillerinde bulunduğu 29 kişi hayatını kaybederken 61 kişi de yaralandı. Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK) isimli PKK terör örgütüne bağlı bir oluşumun üstlendiği bu patlama pek çok sivil vatandaşı da etkilemesi sebebiyle kamuoyunda büyük bir tepki topladı.

HDP ise bu süreçte çok eleştirilecek açıklamalar ve faaliyetlerde bulundu. Olayın akabinde tıpkı diğer terör saldırılarında olduğu gibi saldırılar karşısındaki pasif tutumunu sürdürmeye devam etti. Katliamı gerçekleştiren teröristin evine HDP milletvekili Tuba Hezer'le birlikte diğer bazı HDP ve DBP yöneticilerinin taziye ziyaretinde bulunması çok büyük bir infial yarattı. Kamuoyunda HDP yöneticilerinin bu ziyaretten ötürü özür dilemesi beklenirken, partiden yapılan açıklamada söz konusu vekiller ile alakalı parti içerisinde soruşturma açılmayacağı belirtildi.¹⁵⁰ Olayın ardından TBMM'de AK Parti, CHP ve MHP'nin imzaladığı teröre karşı ortak bildiri HDP tarafından imzalanmadı.¹⁵¹ Bu olaylar partiye karşı daha önce kamuoyunun çeşitli kesimlerince verilen desteğin de azalmasına neden oldu. Düzenli olarak yapılan seçim anketlerinde HDP'nin batıdan aldığı oylarda ciddi bir düşüş olduğu görülürken,¹⁵² 9 Ekim'de 16 ilden Kürt, Türk ve Arap 181 aşiret temsilcisi tarafından hazırlanan bildiride HDP'nin PKK'ya destek vermesinin Kürtlerde ciddi bir hayal kırıklığı yarattığına vurgu yapıldı.¹⁵³

HDP yönetiminin olaylara yönelik tavrı, partideki bazı isimlerden de tepki topladı. Partili bazı isimlerin HDP'ye yönelik eleştirileri partinin terörle arasına mesafe koyamaması ve 7 Haziran ve 1 Kasım seçim süreçlerinde yürüttüğü politika ile ilgiliydi. Altan Tan'ın HDP'nin siyaseten sıkışmış bir noktada olduğunu belirterek, PKK ile arasına mesafe koyamamasının aynı zamanda örgütün partiye yönelik toplumsal teveccühü kendisine yönelik olarak algıladığını ifade etmesi, ses getiren parti içi eleştirilerden birisi olarak gündemde yer aldı. Tan, terör saldırısının ardından da

149. Ali Aslan, “HDP İçin Hesap Verme Vakti”, *Star Açık Görüş*, 7 Mayıs 2016.

150. “TAK'ı Kınadı Tuğba Hezer'e Sahip Çıktı”, *Haber Türk*, 26 Şubat 2016.

151. Bildiride şu ifadeler yer verildi: “Ülkemiz bugün vahim bir terör saldırısı ile daha karşı karşıya kalmıştır. Öncelikle bu menfur saldırıda hayatını kaybeden Türk Silahlı Kuvvetleri personelimize ve aziz vatandaşlarımıza Allah'tan rahmet, yaralılarımıza acil şifalar diliyoruz. Milletimizin başı sağ olsun. Bizler TBMM'de grubu bulunan siyasi partiler olarak birlik ve bütünlüğümüze, huzur ve güvenliğimize yönelik insanlık dışı terör saldırılarını şiddetle kınıyoruz. Terör ve şiddet hiçbir zaman hedefine ve amacına ulaşamayacaktır. Aziz milletimizin teröre asla boyun eğmeyeceğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu oyunu bozacak güç ve kudrete sahip olduğunu kararlılıkla ilan ediyoruz.”

152. “HDP'nin Yaptığı Anket Sonuçları: Oyları Batı'da Eriyor”, *Hürriyet*, 9 Nisan 2016.

153. “Van'da 181 Aşiret Liderinden Teröre Tepki”, *Haber Türk*, 9 Ekim 2016.

partisinin tutumunu eleştirerek, “Bana göre de bu tip olaylar karşısında net bir tavır sergilemek gerekir. Bu tip eylemler terör eylemleridir. Bunların kınanması lazım. Bu tip eylemleri kutsayan, doğru bulan, buna prim veren doğrudan ya da dolaysız eylemler de yanlışdır. Daha ne diyeyim. Taziye çadırına gitmek de yanlışdır” dedi.¹⁵⁴

Tan'ın ardından zaman zaman Ayhan Bilgen, Kadri Yıldırım gibi isimler de partiye yönelik eleştirilerde bulunarak, partinin kendisinin de bazı söylemlerine yönelik bir özeleştiri yapması gerektiğini belirttiler. Özellikle Kadri Yıldırım eleştirilerinde parti içerisinde bazı bileşen veya bireylerin İslami değerleri ve kutsalları hiçe saydığını ve “Müslüman Kürt” halkının beklentilerinin karşılanmadığını dile getirdi.¹⁵⁵ Bir diğer ifadeyle söylemek gerekirse HDP'nin terörle arasına mesafe koymak yerine bu eylemleri sahiplenmesi ve toplumsal duyarlılıkları gözetmemesi parti içerisinde de zaman zaman HDP'ye yönelik tepkilere neden oldu. Partinin bu tavrı AK Parti, CHP ve MHP tarafından da sert bir dille eleştirildi.

HDP'nin terörle arasına mesafe koyamamasının bir diğer örneği de 13 Mart'ta Ankara Kızılay Güvenpark'ta 36 kişinin hayatını kaybettiği ve 125 kişinin de yaralandığı bombalı araç saldırısının ardından yaşandı. Tıpkı Şubat'taki gibi PKK'ya bağlı TAK'ın gerçekleştirdiği bu saldırının akabinde de HDP tarafından yapılan açıklamada tıpkı önceki saldırılarda olduğu gibi olay kınanırken, olayın faillerine yönelik herhangi bir kınama gerçekleşmediği gibi faillerin isimleri dahi zikredilmiyordu. Bu HDP'nin gerçekleştirilen terör olayları ile PKK arasında bir özdeşlik oluşmasının önüne geçme çabasıydı. Fakat bu durumda bile HDP'ye yönelik toplumsal tepkinin boyutları gün geçtikçe artıyordu. HDP Diyarbakır Milletvekili Ziya Pir'in Bağlar semtinde gerçekleştirilmek istediği ziyarette halkın sert tepkisiyle karşılaşması hafızalara kazınan bir olaydı.¹⁵⁶

Bu süreçte Doğu ve Güneydoğu'da bazı yerleşim yerlerinde çatışmaların sürmesi sebebiyle sivil halkın zarar görmemesi için sokağa çıkma yasakları uygulanmaya devam ederken bazı yerler geçici süreyle askeri güvenlik bölgesi ilan edilmişti. Sokağa çıkma yasağı çatışmaların gerçekleştiği yerlerde şartlara bağlı olarak geçici sürelerle ilan edilirken, bazı yerleşim yerlerinde ise kısmi sokağa çıkma yasakları uygulandı. Tüm bunlar terörün sivillerin hayatını çok büyük ölçüde olumsuz olarak etkilemeye devam ettiğini gösterdi. Bunun yanı sıra daha vahim örnekler de yaşandı. 12 Mayıs'ta Bingöl'ün Genç ilçesinde kamyonla patlayıcı taşıyan PKK'lı teröristler yerel halkın kendilerini engellemek istemesi üzerine Dürümlü mezrasında patlayıcıları infilak ettirmişti. 16 kişinin yaşamını yitirdiği ve 23 kişinin yaralandığı patlama sonrasında HDP'liler halkın karşı çıkması üzerine köye planladıkları ziyareti iptal etti. Bütün bunlar Türkiye kamuoyunda yalnızca PKK'nın değil HDP'nin de meşruiyetinin tartışılmasına giden bir yol açtı.¹⁵⁷

154. “Altan Tan'dan HDP'ye Ağır Eleştiri”, *Star*, 23 Şubat 2016.

155. “HDP'li Vekilden, ‘İslami Değerlere Saygısızlık’ Eleştirisi”, *Hürriyet*, 29 Haziran 2016.

156. “HDP'li Vekile Vatandaştan Sert Tepki”, *Milliyet*, 23 Mart 2016.

157. Nebi Miş, “Hendek ve Barikatların Gerisinden Halkı Sokağa Çağırarak”, *Sabah Perspektif*, 29 Ekim 2016.

DOKUNULMAZLIKLARIN KALDIRILMASI TARTIŞMASI

HDP'ye yönelik meşruiyet tartışmalarının ilk ayağı, partinin eş genel başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ ile milletvekilleri Sırrı Süreyya Önder, Ertuğrul Kürkçü ve Selma Irmak hakkında DTK kongresinde yayınlanan “özyönetim” deklarasyonu sebebiyle hazırlanan fezlekelerin Adalet Bakanlığınca Başbakanlığa gönderilmesi sürecinde gerçekleşti. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, “Dokunulmazlıklar meselesini süratle neticelendirmeliyiz. Parlamento bu konuda adımını süratle atmalıdır... Bunlara karşı parlamento eğer gerekli tavrı ortaya koymazsa bu millet ve bu tarih bu parlamentodan hesabını sorar. Şehitler hesabını sorar” şeklindeki açıklaması da dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik tartışmalarda önemli bir rol oynadı.¹⁵⁸ O dönemde artan terör olayları karşısında HDP'nin tutumunun toplumda ciddi bir reaksiyon yarattığı ve teröre destek verenlerin dokunulmazlıklarının kaldırılması ile ilgili toplumda bir beklenti olduğu sıklıkla gündeme geldi.¹⁵⁹ 2015 yılı içerisinde PKK'nın “özerklik” çağrısının HDP'li belediyelerce doğrudan uygulamaya konması, PKK'luların şehirlerde hendek kazmasına yardımcı olunması ve örgüt eylemlerinin HDP'li siyasetler tarafından “direniş” olarak yorumlanması kendilerine yönelik hukuki sürecin başlatılması taleplerini artırmıştı.¹⁶⁰ HDP'nin bu sürece yönelik tavrı, kendilerine karşı alınacak herhangi bir dokunulmazlıkların kaldırılması kararını kendilerini siyasetin dışına itmek olarak algılayacakları ve gerekirse halka dönecekleri yönünde oldu. Partiden bir kişinin bile dokunulmazlığının kaldırılması durumunda en son çare olarak Meclisten çekilineceğine yönelik ifadeler basına yansdı. Bu sürece kadar HDP'liler hakkında Adalet Bakanlığı tarafından TBMM'ye gönderilen fezlekelerin sayısı 700'ün üzerindeydi.

316 AK Parti milletvekilinin imzası ile Adalet Bakanlığı, Başbakanlık, TBMM Başkanlığı veya Anayasa ve Adalet Komisyonu üyelerinden kurulu Karma Komisyon Başkanlığına ulaşan fezlekelerde milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasını öngören Anayasa değişikliği teklifi TBMM'ye sunuldu. 12 Nisan'da sunulan teklifin gerekçesinde, “Türkiye, tarihinin en büyük ve en kapsamlı terörle mücadelesini yürütürken, bazı milletvekillerinin seçilmeden önce ya da seçildikten sonra yapmış oldukları teröre manevi ve moral destek manasındaki açıklamaları, bazı milletvekillerinin teröre ve teröristlere fiili manada destek ve yardımları, bazı milletvekillerinin ise şiddet çağrıları kamuoyunda büyük infial meydana getirmektedir. Türkiye kamuoyu, milletvekillerinden, her şeyden önce, terörü ve teröristi destekleyen, şiddete çağrı yapan milletvekillerinin dokunulmazlığı istismar ettiğini düşünmekte, bu tür fiilleri olanların yargılanmasına Meclis tarafından izin verilmesini talep etmektedir”

158. “Erdoğan'dan Meclis'e Dokunulmazlık Çağrısı”, Aljazeera Türk, 16 Mart 2016.

159. Fahrettin Altun, “HDP'nin Yeni Ayaklanma Siyaseti”, *Sabah*, 28 Nisan 2016.

160. “2015'te Halkların Demokratik Partisi (HDP)”, *2015'te Türkiye*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2016).

açıklaması yer aldı.¹⁶¹ Dokunulmazlık ile ilgili Anayasa değişikliği teklifinin TBMM Anayasa Komisyonu'ndaki görüşmelerinde HDP'li milletvekilleri ile diğer partililer arasında çok sert tartışmalar yaşandı. Tartışmalar neticesinde HDP milletvekilleri dokunulmazlık teklifinin görüşüldüğü TBMM Anayasa Komisyonu'nu terk etti. Devam eden görüşmelerde dokunulmazlık teklifi komisyonunda AK Parti, CHP ve MHP'nin oylarıyla kabul edildi.

Dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik tartışmalar yaşanırken, CHP ve MHP ilk etapta TBMM'de gerçekleştirilecek oylamada "evet" oyu vereceklerini açıkladı. Bu durum dokunulmazlıkların kaldırılması için geçerli 367 oya ilk turda ulaşılması anlamına geliyordu. Fakat 18 Mayıs'ta gerçekleştirilen oylamada Anayasa değişikliği teklifinin 1. maddesi 350 oy ve 2. maddesi ise 357 oyla kabul edildi. Daha sonra yapılan açıklamalar ilk iki maddenin oylanmasında CHP milletvekillerinin büyük bir bölümünün hayır oyu verdiğini ortaya koydu. Fakat CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu 13 Nisan'da yaptığı bir açıklamada AK Parti'li vekillerin imzası ile TBMM Başkanlığına sunulan dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin Anayasa değişikliği oylamasında her ne kadar Anayasa'ya aykırı olsa da parti olarak evet yönünde oy kullanacaklarını söylemişti. Bununla birlikte parti içinde bazı vekillerin hayır oyu verilmesi yönündeki telkinleri ön plana çıktı. CHP içerisinde dokunulmazlıkların kaldırılmasına dair fikir ayrılıkları yaşandığını gösteren bu durum, ikinci tur oylamasında kısmen ortadan kalktı. Zira ikinci tur oylaması sonucunda dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin teklif 376 oyla kabul edildi.

Bu sonuç üzerine HDP Eş Genel Başkanı Demirtaş olası bir mahkeme veya savcılığa ifade için çağrılma durumunda hiçbir HDP'li milletvekilinin mahkeme veya savcılıkların davetine gitmeyeceğini açıklarken, Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunmak için gerekli teşebbüslerde bulunulacağını belirtti. Bunun için 110 milletvekilinin imzası gerekirken, Kemal Kılıçdaroğlu CHP milletvekillerine hitaben, "HDP'nin başvurusu için imza verilmesi de yasak. Başvuru için imza veren olursa partiden atarım. Ancak fezlekesi olan arkadaşlarımız AYM'ye bireysel başvuru hakkını kullanabilir" açıklaması yaparak HDP'ye verilecek herhangi bir desteğin önünü kesmiş oldu.¹⁶² CHP'nin bu tutumu da terörün Türkiye'de siyasetin yeni fay hattı haline geldiğini ve doğrudan ya da dolaylı bir biçimde teröre destek verme görüntüsünden kaçınmanın çok önemli olduğunu gösterdi.¹⁶³

Dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin Kanun Cumhurbaşkanı'nın onaylamasının ardından 8 Haziran'da *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe konuldu. HDP tarafından "Darbeye Karşı Direniş Mitingi" adıyla çeşitli mitingler düzenlenerek Kanun protesto edildi. Yine de bu mitinglere katılım, HDP'nin tahmin ettiği-

161. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi", TBMM Genel Kurul Kayıtları, 17 Mayıs 2016.

162. "CHP Lideri Kemal Kılıçdaroğlu'ndan HDP Çıkışı", *Haber Türk*, 22 Mayıs 2016.

163. Burhanettin Duran, "Dokunulmazlıkların Kaldırılması Kimlere 'Dokunacak'?", *Sabah*, 19 Nisan 2016.

den daha azdı. Bu da HDP'nin politikalarının halkın gözünde meşruiyetini kaybetmesine dair argümanı güçlendirdi.

15 TEMMUZ SONRASI YENİ SÜREÇ

Her ne kadar HDP dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik çıkan Kanun ile Türkiye'de bir darbe gerçekleştiğini iddia etse de Türkiye tarihinin en kanlı darbe girişimi ile 15 Temmuz gecesi karşılaştı. TSK içerisinde örgütlenmiş FETÖ mensuplarının gerçekleştirdiği darbe girişimine yönelik siyasal partiler içerisinde en son açıklama yapan HDP, darbe gecesi saat 01.30'da Twitter'da yayımladığı açıklamasında, "Türkiye'nin içinden geçtiği bu zorlu ve kritik dönemde, gerekçesi ne olursa olsun hiç kimse kendini halkın iradesi yerine koymamalıdır. HDP, her koşulda ve ilkesel olarak her tür darbeye karşıdır. Demokratik siyasete sahip çıkmak dışında bir yol yoktur" ifadelerini kullandı.¹⁶⁴ Yine TBMM'de 16 Temmuz'da okunan darbe karşıtı ortak metne diğer partilerle beraber imza attı. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra miting düzenleyen AK Parti ve CHP'nin ardından HDP de miting çağrısında bulunarak 23 Temmuz'da İstanbul'da "Darbelere Hayır Demokrasi Hemen" başlıklı bir miting düzenledi. Demirtaş darbe sonrasında yeniden düzenin sağlanması ve FETÖ unsurlarının kamudan tasfiyesi için Bakanlar Kurulu'nun MGK'nın tavsiyesi üzerine üç ay süreyle 81 ilde OHAL uygulanması kararını eleştirdi.

HDP'nin 15 Temmuz öncesindeki söylemleri, darbe sonrasında görece bütünleşen Türk siyasetinin dışarısında kalmasına neden oldu. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 15 Temmuz sonrasında darbe girişimindeki tutumlarından dolayı teşekkür etmek amacıyla AK Parti, MHP ve CHP genel başkanlarını Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ne davet ederken HDP bu görüşmeye davet edilmedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın HDP'li Sırrı Süreyya Önder'in darbe sonrasında TOBB heyetinin Meclisi ziyaret ettiği sırada söylediği, "Öcalan İmralı'da, ilk günlerinde, 'Eğer bu ülkede demokratikleşme hayata geçmezse darbe gündeme gelir'" sözü sebebiyle HDP'yi davet etmediği basına yansdı.¹⁶⁵ Yine 7 Ağustos'ta İstanbul Yenikapı'daki Demokrasi ve Şehitler Mitingi için tüm parti liderlerine davetiye gönderilirken, HDP Eş Başkanları Demirtaş ve Yüksekdağ'a davet gönderilmedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu hususta sorulan soruya, "HDP yönetiminin 7 Ağustos'a davet edilmemesini eleştirenler var. Kendilerine katılmıyorum. Zira darbe girişiminin hemen ardından yurt dışındaki Fetullahçı bir gazeteye konuşup darbeye direnen milyonlara 'İŞİD'çi' diyenlerin, o şerefli insanların arasında yeri yok. Ama kuşkusuz darbe girişiminin ardından ülkeye, kentlerine sokakta sahip çıkan tüm Kürt vatandaşlarımız Yenikapı'da olacak. Her gün kendilerinden mesajlar, telefonlar alıyorum. Darbe ile terörü ayrı tutmam. PKK ile FETÖ'yü ayrı kefeyle

164. "HDP: Demokratik Siyaset Tek Çıkış Yoludur", Aljazeera Türk, 16 Temmuz 2016.

165. "Erdoğan HDP'yi Neden Çağırmadı", Haber 7, 27 Temmuz 2016.

koymam. Böyle bir örgütle iş birliği yapmanı davet etmem. Davet edersem gazilere, şehitlere bunu anlatamam” şeklinde yanıt verdi.¹⁶⁶

Bunun yanı sıra darbenin akabinde özellikle Batı basınında darbe ile seçilmiş hükümet ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı aynı kefeye koyan açıklamaları büyük tepki topladı. Demirtaş başta OHAL kararı olmak üzere darbeye karşı alınan bütün tedbirleri senaryo olarak niteliyordu. Tüm bunlar HDP'nin sürecin dışında kalmasına yol açtı. HDP ise bu süreçte alternatif arayışlara girdi. Selahattin Demirtaş başkanlığındaki HDP heyeti Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) liderlerinden Kürtler arası diyalogun sağlanması ve çözüm sürecine yeniden dönülmesi için yardım istedi. Fakat aynı zamanda PKK'ya desteğini de devam ettiriyordu. Demirtaş 2 Eylül'de Almanya'nın *Süddeutsche* gazetesine verdiği röportajda hem kişisel olarak hem de parti bazında PKK'yı terör örgütü olarak tanımlamadıklarını belirtti. PKK'nın siyasi kolu olmadıklarını fakat PKK'yı devletin ya da hükümetin tanımladığı şekilde tanımlamak zorunda da olmadıklarını söyledi.¹⁶⁷

HDP'Lİ BELEDİYELERE KAYYUM ATANMASI VE TUTUKLAMALAR

1 Ekim itibarıyla TBMM'de yeni yasama yılı başlarken Mecliste ele alınan ilk gündem maddelerinden birisi, torba yasaya dahil edilen ve belediye başkanı, başkanvekili ve meclis üyelerinin “terör ya da teröre yardım” suçları nedeniyle görevlerinden uzaklaştırılmalarını mümkün kılan maddeydi. Fakat bu madde 19 Ağustos'ta Mecliste oylanmasından hemen önce torba yasadan çıkarıldı. Darbe sonrasında FETÖ ya da PKK ile ilgili yürütülen soruşturmalar neticesinde bu hususlarda sorunlu görülen belediyelere kayyum atanabileceği tartışmaları sıkça gündeme gelmişti. Dolayısıyla maddenin torba yasadan çıkarılması şaşırtıcı bir gelişme olarak yorumlandı.

Kısa bir süre sonra maddenin torba yasadan çıkarılmasının PKK ya da FETÖ ile ilişkili belediyelere kayyum atanması sürecinde başka bir yol izlenmesi ile ilgili olduğu anlaşıldı. Bu yol 2 Eylül'de *Resmi Gazete*'de yayımlanan ve terör bağlantısı nedeniyle görevden uzaklaştırılan veya tutuklanan belediye başkanları ve meclis üyelerinin yerine il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğerlerinde ise Vali tarafından seçilme yeterliliğine sahip kişiler arasından atama yapılmasını mümkün kılan KHK düzenlemesiydi. Düzenleme sonrasında ilk olarak Diyarbakır'ın Sur ve Silvan ilçe belediyelerine mevcut belediye başkanlarının yargılanmaları devam ettiği için Valilik tarafından kayyum atandı. Sonrasında ise 11 Eylül'de İçişleri Bakanlığından yapılan açıklamada ikisi il, 28 belediyeye kayyum atandığı duyuruldu. Bu atama-

166. “Erdoğan: Bu İşin Bittiğine İnanmıyorum, Rehavete Kapılmayacağız”, *Türkiye*, 6 Ağustos 2016.

167. “HDP Eş Genel Başkanı Demirtaş PKK'ya “Terör Örgütü” Demedi”, *Hürriyet*, 2 Eylül 2016.

lardan dördü FETÖ ile ilişkili belediyelere yapılıırken, 24'ü ise PKK bağlantısı sebebiyle gerçekleştirildi. KHK ile kayyum atanan iki il olan Hakkari ve Batman'da bazı cılız gösteriler yapıldı.

Belediyelere kayyum atanma sürecinde en dikkat çekici olaylardan birisi, terör örgütü PKK'ya yönelik soruşturma kapsamında gözaltına alınan Diyarbakır Büyükşehir Belediye Eş Başkanları Gültan Kışanak ve Fırat Anlı'nın 30 Ekim'de tutuklanması oldu. Demirtaş, Gültan Kışanak ve Fırat Anlı'nın tutuklanmasını rehlin alma olarak adlandırdı. 17 Kasım itibarıyla İçişleri Bakanlığında yapılan açıklamaya göre ise Demokratik Bölgeler Partisi'nin üçü büyükşehir, dördü il belediyesi olmak üzere toplam 34 belediyesine kayyum atandı. Öte yandan görevden alınan 38 eş başkanın 36'sı da tutuklandı. Kayyum atanan yerlerde ön plana çıkanlar Diyarbakır, Mardin ve Van büyükşehir belediyeleri ile Hakkari, Siirt, Şırnak ve Batman belediye başkanlıkları oldu. Bunlardan Siirt, Tunceli, Hakkari, Diyarbakır ve Van belediye başkanlarının yargılanması tutuklu olarak devam etti.¹⁶⁸ Hakkında hukuki soruşturma yürütülen belediye başkanlarının başında buldukları belediyelerde terör örgütü PKK ile doğrudan ilintili kişileri işe aldıkları ve iş başvurusu için gelenleri PKK'lı bir yakınlarının olup olmadığına göre değerlendirdikleri basına yansdı.¹⁶⁹ Ayrıca bu belediyelerin bütçelerinden maaş ödemesi adı altında terör örgütüne kaynak aktardıkları açıklandı.¹⁷⁰ Bu bağlamda Haziran ayında Van'da polise ateş açan ve içerisinde teröristlerin bulunduğu aracın Van Belediyesi'ne ait olduğunun anlaşılması ve teröristlerden birisinin Van Belediyesi'nde çalıştığına ortaya çıkması hafızalarda önemli bir yer bırakmıştı.¹⁷¹

Belediyelere atanan kayyumlara yönelik tartışmalar devam ederken, haklarında fezleke bulunan ve dokunulmazlıkları kaldırıldıktan sonra ifade vermeye gitmeyen HDP milletvekillerine yönelik Cumhuriyet Başsavcılıklarınca yürütülen terör soruşturmaları kapsamında gözaltı kararı alındı. HDP Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ da bu karar kapsamında 4 Kasım'da gözaltına alındı. Adliyeye çıkarılan Demirtaş ve Yüksekdağ ifade işlemlerinin ardından tutuklama talebiyle mahkemeye sevk edildikten sonra Diyarbakır 2. Sulh Ceza Hakimliği tarafından tutuklandı. Bu süreçte terör soruşturması kapsamında ifade vermeye gitmedikleri için Demirtaş ve Yüksekdağ'ın yanı sıra HDP Grup Başkanvekili İdris Baluken, Diyarbakır Milletvekili Nursel Aydoğan, Şırnak milletvekilleri Leyla Birlik ve Ferhat Encü, Mardin Milletvekili Gülser Yıldırım ile Hakkari milletvekilleri Selma Irmak, Abdullah Zeydan ve Nihat Akdoğan çıkarıldıkları mahkemelerce tutuklandı. Milletvekilleri terör örgütü üyeliği ve terör örgütlerine yardım başta olmak üzere bu minvaldeki farklı gerekçelerle tutuklandı. HDP'li vekillerin tutuklanmasının ardından dünyadan ve AB'den Türkiye'ye pek çok kınama mesajı geldi.

168. "DBP'nin Kazandığı 106 Belediyeden 33'üne Kayyum Atandı", *Milliyet*, 17 Kasım 2016.

169. "HDP'li Belediyelerin İşçi Referansı Kandil", *Sabah*, 8 Kasım 2016.

170. "Bakan Açıkladı: 7 Bin Lira Maaş", *Milliyet*, 7 Ekim 2016.

171. "Belediye Çalışanı O Terörist Tutuklandı", *Sabah*, 22 Haziran 2016.

Tutuklamaların ardından HDP Meclis Grubu ve MYK'sı 6 Kasım'da TBMM'den çekileceklerini açıkladılar. HDP Sözcüsü Ayhan Bilgen, "Yasama organındaki faaliyetlerimizi durdurma kararı verdik" açıklamasında bulunurken bu sebeple komisyonlara ve genel kurula katılmayacaklarını belirtti. Fakat bu kararın kamuoyuna açıklanmasının ardından 8 Kasım'da TBMM'de haftalık olağan grup toplantısı yapıldı ve bu toplantıya pek çok AB ülkesinin büyükelçisi de katıldı. Toplantıda Demirtaş'ın tutuklanmasının ardından yayımladığı mesajlar da okundu.

Her ne kadar Eş Başkanlar Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ da dahil milletvekillerinin tutuklanmasının ardından yapılan ilk açıklamalarda HDP yönetimi yasama faaliyetlerinden çekildiğini duyursa da HDP İstanbul İl Eş Başkanı Doğan Erbaş'ın 20 Kasım'da yaptığı, "Eş başkanlarımız ve vekillerimiz rehin alındıktan sonra Parlamentodan fiili çekilme kararı aldık. Fakat yoğun toplantılar sonrasında Parlametodaki çalışmalarda daha etkin şekilde yer alma kararı verdik" açıklamasıyla beraber HDP'nin sürecin geleceğine dair farklı bir yol izlemeye karar verdiği görüldü. Bu kararın ardından HDP milletvekillerinin TBMM'de yasama faaliyetlerine katılmaya devam etmesi kararın uygulandığını göstermesi açısından önemliydi.

2016 yılı için genel bir değerlendirme yapmak gerekirse HDP'nin 2015 seçimlerinde gündemini oluşturan ve partiye yeni bir kimlik ve imaj kazandırma çalışmasının bir ürünü olan "Türkiyelileşme" projesinin, HDP'nin izlediği Kürt milliyetçiliğinin ağırlığı altında ezildiği söylenebilir. HDP'nin teröre ve şiddet olaylarına karşı net bir tavır sergilememesi, siyasi mekanizmaları etkili bir biçimde kullanmaması ve son süreçte dahi tüm politikalarını yine AK Parti karşıtlığı ekseninde şekillendirmesi partinin içerisinde de şiddetli tartışmalara yol açtı. Tüm bu tartışmaların yanı sıra eş genel başkanlar da dahil olmak üzere partili pek çok ismin 2016 yılının sonlarına doğru tutuklanması, partinin geleceğinde yeni yönetimin nasıl şekilleneceğine dair önemli sorulara yol açtı.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki tüm bu gelişmeler şu noktayı açıkça gösterdi: HDP sivil siyaset alanında halktan aldığı desteğe rağmen, bir terör örgütünün toplumu da doğrudan hedef almaya yönelik stratejisini desteklemenin onu hem sivil siyasetin alanını hem de kamuoyunun gözünden düşüreceğini hesaplayamadı. Bir anlamda gündelik hırslar ve öngörüsüzlük partinin işlevsiz hale gelmesine neden oldu. Zira sivil siyaseti de domine eden bir terör örgütü varken o örgütünün hendek siyaseti başta olmak üzere sistemi dizayn etme çabasını desteklemek, bir adım sonrasında bizatihi o siyasi partiyi işlevsiz kılıyor ve halkın gözünde itibarsız hale getiriyordu. HDP böyle bir son noktaya yürüyüşü kendi adımlarıyla gerçekleştirdi. Bundan sonrasında ne olacağına dair yorumlara bakıldığında HDP'nin meşruiyetini toplum nezdinde kaybetmesi sebebiyle ilerleyen süreçte parti içerisinde Türkiye merkezli bir siyasi anlayış ortaya koyacak yeni bir oluşum çıkabileceği vurgulanmaktadır.¹⁷² Bunun yanı sıra PKK ile arasına mesafe koyan ve toplumun hassasiyetlerine duyarlı yeni baştan kurulacak bir partinin önümüzdeki yıllarda siyaset sahnesine çıkabileceği ihtimali de dile getirilmektedir.

172. Burhanettin Duran, "HDP Bu Noktaya Nasıl Geldi?", *Sabah*, 5 Kasım 2016.

KRONOLOJİ-HDP	
24 Ocak	"Yerel Demokrasi Demokratik Cumhuriyet" sloganıyla düzenlenen HDP 2. Olağan Kongresi'nde Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ yeniden partinin eş genel başkanlığına seçildi.
17 Şubat	Ankara Çankaya'da Genelkurmay Başkanlığı yakınlarında TSK mensuplarını taşıyan servis araçlarının geçişi sırasında canlı bomba saldırısı meydana geldi. TAK'ın düzenlediği saldırıda 29 kişi hayatını kaybederken 61 kişi de yaralandı.
29 Şubat	Selahattin Demirtaş Diyarbakır'ın Sur ilçesinde PKK'lılara yönelik düzenlenen operasyonlar konusunda halkın ayaklanması gerektiğini ifade ederken halka operasyonlar son bulmadan evlerine dönmelerine yönelik çağrı yaptı.
13 Mart	TAK'ın Ankara Kızılay'da bir otobüs durağında bomba yüklü araçlarla düzenlediği saldırıda 37 kişi hayatını kaybetti.
20 Mayıs	Dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin teklif ikinci tur oylamasında 376 oyla kabul edildi.
15 Temmuz	Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) içerisinde örgütlenmiş Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensupları bir darbe girişiminde bulundu.
2 Eylül	Demirtaş, Almanya'nın <i>Süddeutsche</i> gazetesine verdiği röportajda hem kişisel olarak hem de parti bazında PKK'yı terör örgütü olarak tanımlamadıklarını belirtti.
2 Eylül	<i>Resmi Gazete</i> 'de terör bağlantısı nedeniyle görevden uzaklaştırılan veya tutuklanan belediye başkanları ve meclis üyelerinin yerine il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğerlerinde ise Vali tarafından seçilme yeterliliğine sahip kişiler arasından atama yapılmasını mümkün kılan düzenleme ilan edildi.
11 Eylül	İçişleri Bakanlığında yapılan açıklamada ikisi il 28 belediyeye kayyum atandığı duyuruldu. Bu atamalardan 24'ü PKK bağlantısı sebebiyle DBP'li belediyelere gerçekleştirildi.
30 Ekim	Terör örgütü PKK'ya yönelik soruşturma kapsamında gözaltına alınan Diyarbakır Büyükşehir Belediye Eş Başkanları Gültan Kışanak ve Fırat Anlı tutuklandı.
4 Kasım	Hakkında gözaltı kararı olan HDP Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ tutuklama talebiyle mahkemeye sevk edildikten sonra Diyarbakır 2. Sulh Ceza Hakimliği tarafından tutuklandı.

15 TEMMUZ FETÖ DARBE GİRİŞİMİ

15 Temmuz Cuma gecesi Türkiye, Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) içine uzun yıllar boyunca sızmış Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) darbe girişimine tanık oldu. TSK başta olmak üzere devletin stratejik birçok kurumunda kadrolaşmış bu terör örgütünün mensupları tarafından organize edilen darbe girişimi Türkiye tarihinin de en kanlı darbesiydi. FETÖ askeri cuntası TBMM, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Genelkurmay Başkanlığı, Emniyet Müdürlüğü ve MİT gibi kritik kurumları F-16 uçakları ve helikopterlerden attıkları bombalarla hedef aldı. Devletin stratejik kurumlarının yanı sıra darbeye karşı direnen sivil halkı da bombalayan ve ağır silahlarla saldıran cuntacılar 248 kişiyi şehit etti ve 2 bin 195 kişiyi de yaraladı. Darbe girişiminin yaşandığı gece Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, iktidar ve muhalefet partisi yöneticileri ile halkı darbecilere karşı direnmeye çağırdı. Toplumun direnişi, siyasal partiler, medya ve sivil toplum kuruluşlarının darbecilere karşı kararlı duruşuyla darbe girişimi başarısız oldu.

15 Temmuz gecesinde sergilenen bu sivil duruş devamındaki günlerde her türlü yeniden kalkışmaya karşı sokaklarda tutulan nöbetlerle devam etti. Türkiye'nin tüm illerinde her gece binlerce insan sokak ve meydanlara çıkarak darbecilere karşı tepkisini dile getirdi. 27 gün süren demokrasi nöbetleri 10 Ağustos'ta sona erdi. Bir tarafta nöbetler devam ederken diğer tarafta başarısız darbe girişimi sonrası FETÖ'ye karşı yasal düzlemde mücadele ihtiyacı Mecliste yer alan siyasal partileri bir araya getirerek birçok hukuki düzenleme yapılmasını sağladı.

Darbe girişiminin hemen ardından FETÖ ile mücadele konusunda siyasal partiler arasında ciddi bir uzlaşma iklimi oluşurken, CHP Erdoğan karşıtlığı üzerine kurduğu negatif siyasetine geri dönerek Yenikapı Ruhu olarak adlandırılan ve FETÖ ile mücadeleyi de içeren iklimle sahip çıkmamakla itham edildi. MHP ise hem artan terör olayları karşısında PKK hem de FETÖ ile mücadelede hükümete ciddi bir destek sunarak Ankara'nın elini rahatlattı. 15 Temmuz darbe girişimine karşı Türkiye demokrasisinin yanında yer almayan Batılı devletler Ankara'nın tüm

terör örgütlerine karşı yoğunlaştırdığı mücadelesine muhalif bir tavır sergilediler. Söz konusu durumu Türkiye ile Batılı devletlerin arasının açılmasına ve Ankara'nın dış politikasını çeşitlendirmesine neden oldu.

SIYASİ LİDERLERİN DARBE KARŞITI TUTUMU VE YENİKAPI RUHU

Darbe girişiminin bertaraf edildiği gecenin ertesinde 16 Temmuz'da olağanüstü toplanan TBMM Genel Kurulu'nda dört parti ve Meclis Başkanı İsmail Kahraman'ın imzasını taşıyan darbe karşıtı ortak bir metin okundu.¹⁷³ Darbe girişimine karşı ortak mücadelenin önemini vurgulandığı metin bir anlamda ileriki günlerde oluşacak Yenikapı Ruhu ile özetlenen siyasi iklimde uzlaş ve birlikteliğin mutabakat metni oldu.

15 Temmuz darbe girişimi ile mücadelede önemli ayaklardan biri kuşkusuz Anayasa'da gerekli değişikliklerin yapılmasıydı. 25 Temmuz'da Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Cumhurbaşkanı, Başbakan, CHP ve MHP Genel Başkanlarını bir araya getiren toplantı mini bir Anayasa değişikliği mutabakatı ortaya çıkardı. Başbakan Binali Yıldırım aynı gün gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu sonrası yaptığı açıklamalarda parti genel başkanlarıyla Yeni anayasa üzerine birlikte çalışma konusunda uzlaşıldığını açıkladı. Ancak kısa vadede darbe ile mücadele gündemiyle küçük ölçekli bir anayasa değişikliğinin yapılabileceğini duyurdu.¹⁷⁴

Ertesi günlerde siyasi parti liderlerinden gelen açıklamalar da benzer uzlaş söylemi içinde gerçekleşti. CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu Özel Harekat Daire Başkanlığına gerçekleştirdiği taziye ziyareti sonrası yaptığı açıklamada oluşan uzlaş ortamından duyduğu memnuniyeti açıkladı.¹⁷⁵ MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli sonraki günlerde yaptığı açıklamalarda anayasa değişikliği konusunda hiçbir ön şart koşmadıkları gibi toplumda artan idam cezasının getirilmesi isteği konusunda engel olmayacaklarını ve hatta destekleyeceklerini açıkladı.

Darbe girişimi ile siyasi düzlemde mücadelede bir diğer adım FETÖ darbe girişimini araştırma komisyonunun kurulması oldu. 4 Ekim'de çalışmalarına başlayan komisyonun¹⁷⁶ üç aylık çalışma süresinde eski ve yeni siyasetçiler, üst düzey bürokratlar, gazeteciler ve darbe girişimi ile alakalı bilgilendirmede bulunabilecek ilgili kişiler dinlenilmek üzere komisyona çağırıldı.¹⁷⁷

173. "Meclis Olağanüstü Toplandı! Ortak Bildiri Okundu", *Milliyet*, 16 Temmuz 2016.

174. "Bakanlar Kurulu Toplantısı Sonrası Açıklama: Boğaziçi Köprüsü'nün Adı Değiştirildi", NTV, 25 Temmuz 2016.

175. "Kılıçdaroğlu'ndan Gölbaşı Özel Harekat'a Ziyaret", *Aljazeera Türk*, 26 Temmuz 2016.

176. "FETÖ Darbe Girişimini Araştırma Komisyonu İlk Toplantısını Yaptı", *AA*, 4 Ekim 2016.

177. "Darbe Girişimini Araştırma Komisyonu'na Çağrılan İsimler Belli Oldu", *Aljazeera Türk*, 13 Ekim 2016.

OHAL İLANI VE DEVLETİN FETÖ'DEN ARINDIRILMASI

20 Temmuz günü Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu durumun ciddiyetine binaen OHAL ilan etti.¹⁷⁸ 17-25 Aralık Operasyonlarından itibaren FETÖ'ye yönelik alınan tedbirler, darbe girişimi sonrasında daha güçlü bir yasal zemine kavuşturularak devletin FETÖ'den arındırılması süreci hızlandırıldı. Başbakan Binali Yıldırım'ın ifadesiyle devletin kendisine karşı ilan ettiği OHAL ile devlete sizan FETÖ mensuplarının kamu kurumlarından temizlenmesi süreci başladı.¹⁷⁹

Ağustos ayının ilk günlerinde İstanbul Yenikapı'da AK Parti, MHP ve CHP liderlerini buluşturan ve Genelkurmay Başkanı'nın da bir konuşma yaptığı Yenikapı Mitingi darbe girişimin faili FETÖ ile mücadelede oluşturulan uzlaşa ve iş birliği ikliminin sembolü oldu.¹⁸⁰ Fakat liderlerin FETÖ ile mücadelede sergiledikleri ortak tavır çok uzun sürmedi. OHAL ilanı ve çıkarılan KHK'lara ana muhalefet partisi CHP'nin gösterdiği tepki sonucunda 15 Temmuz öncesinin negatif siyaset dili yeniden gündeme hakim oldu. CHP, OHAL KHK'larını Anayasa Mahkemesine götürmek suretiyle daha önce destek verdiği FETÖ ile mücadele kararlılığından geri adım attı.¹⁸¹ OHAL ilanı ve bu süreçte çıkarılan KHK'lar hukuk ve insan hakları başlığında ayrıntılı bir şekilde ele alındığından burada kısaca değinilmekle yetinilmiştir.

15 Temmuz sonrası başlatılan FETÖ ile mücadelede moral-motivasyon sağlanması noktasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamaları belirleyiciydi. Erdoğan sık sık mücadelenin hukuk çerçevesi içinde ve adil bir şekilde yapılacağını ancak teröristlere karşı acımasız davranmak zorunda olduklarını ve örgütle ilişkisi olanların da mağdur olarak gösterilmesinin doğru olmayacağını belirtti.¹⁸²

İDAM TARTIŞMALARI

15 Temmuz sonrasında özellikle darbe girişiminin ülkeye verdiği zararlar hem devlet hem de toplum nezdinde idam cezasının tekrar tartışılmasını gündeme getirdi. Önce 2001 ve sonrasında 2004 yılında yapılan Anayasa değişiklikleriyle Türkiye'de idam cezası kaldırılmıştı ancak darbe girişiminden sonra toplum nezdinde idam cezasının geri getirilmesi konusunda ciddi bir istek oluştu. Erdoğan toplumdaki gelen istek üzerine yaptığı açıklamalarda idamla ilgili yasal bir değişiklik yapılırsa onaylayacağını belirterek konunun çeşitli kesimlerce tartışılmasının önünü açtı.¹⁸³ Başbakan Binali Yıldırım idam konusunda yaptığı açıklamada bu konunun bir anayasa meselesi ol-

178. "Erdoğan: Tüm Ülkede 3 Ay Süreyle Olağanüstü Hal İlan Edildi", NTV, 20 Temmuz 2016.

179. Serdar Güleler, "Dünyada Arındırma Politikaları ve Devletin FETÖ'den Arındırılması", *SETA Perspektif*, Sayı: 142, (Eylül 2016).

180. "Yenikapı Ruhü", Aljazeera Türk, 7 Ağustos 2016.

181. "Kılıçdaroğlu'ndan TSK Düzenlemesi Açıklaması", Haber Türk, 20 Ağustos 2016.

182. "Erdoğan: FETÖ'ye Acımasız Olmaya Mecburuz", *Yeni Şafak*, 20 Kasım 2016.

183. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Meclisten Gelecek İdam Kararını Onaylarım", NTV, 7 Ağustos 2016.

duğunu, anayasa değişikliği için de diğer partilerle uzlaşma sağlayarak sınırlı bir idam düzenlemesi getirilebileceğini belirtti.¹⁸⁴ Ana muhalefet partisi CHP ise böyle bir düzenlemeye karşı çıkarken bunun gerçekçi ve uygulanabilir olmadığını ifade etti. MHP ise milletin idam konusundaki talebinin göz ardı edilemeyeceği ve hükümet kabul ediyorsa bir an önce somut adımların atılması gerektiği açıklamasını yaptı.¹⁸⁵

15 TEMMUZ SONRASI ARTAN TERÖR OLAYLARI

15 Temmuz sonrasında PKK ve DEAŞ terör faaliyetlerini artırdı. Artan saldırılar karşısında 15 Temmuz ruhunun önemli bir sonucu olarak MHP, hükümete terörle mücadelede destek verdi. Hükümet kanadından artan terör eylemlerinin 15 Temmuz'da başarısız darbe girişiminin devamı olduğunu ifade eden açıklamalar geldi. PKK ve DEAŞ ile ilişkisi bulunan FETÖ'nün darbe girişiminin başarısız olması sonrası bu terör örgütleriyle ortak gündemlerini artırabileceği, bu sebeple daha ciddi önlemlerin alınması gerektiği vurgulandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan da 15 Temmuz sonrası artan terör saldırılarında FETÖ'nün parmağının olduğunu ve devletin bunlarla mücadele edecek güçte olduğunu ifade ederek, FETÖ ile diğer terör örgütleri arasındaki ilişkiye devlet organlarının bakışını ortaya koydu.¹⁸⁶

Hükümetin FETÖ, PKK ve DEAŞ gibi terör örgütlerine karşı birlikte mücadele edilmesi ve ayırım yapılmadan her terör örgütünün üye ve destekçilerinin cezalandırılması gerektiği yönündeki tavrı, FETÖ'nün ülkenin yaşadığı diğer güvenlik sorunlarının da kaynağı olarak görüldüğünü gösterdi.¹⁸⁷ Yapılan açıklamalardan hükümetin arındırma süreçlerinde ortaya çıkması muhtemel sorunlara ilişkin bir farkındalığa sahip olduğu anlaşıldı. Zira Başbakan Yıldırım artık devletin bünyesinden FETÖ'cülerini temizleme zamanının geldiğini, kurunun yanında yaşın yanmasına müsaade etmeyeceklerini ifade etti.¹⁸⁸

Terör konusunda hükümete desteğini açıklayan Bahçeli ise FETÖ'nün darbe girişimi sonrası terörü kullanarak farklı yollardan başarılı olmaya çalıştığını ancak milli birlik ve beraberlik içerisinde devlete ve Türk halkına karşı yapılanlarla mücadele edileceğini belirtti. Bahçeli ayrıca 15 Temmuz'dan hiçbir ders almamış olanların ciddi bir yanılma içerisinde bulunduğunu, darbelerin bir kez daha benzer bir teşebbüste buldukları takdirde tekrar alt edileceğini vurguladı.¹⁸⁹

15 Temmuz sonrası terörle mücadele kapsamında 4 Kasım'da HDP Eş Başkanları Demirtaş ve Yüksekdağ dahil dokuz vekil,¹⁹⁰ 13 Aralık'ta da iki vekil¹⁹¹

184. "Binali Yıldırım'dan İdam Açıklaması", *Haber Türk*, 1 Kasım 2016.

185. "Bahçeli'den İdam Açıklaması", *Haber Türk*, 1 Kasım 2016.

186. "Erdoğan'dan PKK Açıklaması", *Haber Türk*, 18 Ağustos 2016.

187. "Güvenlik Açıklaması", *Haber Türk*, 22 Ağustos 2016.

188. "Yıldırım'dan FETÖ'cü Açıklaması", *Haber Türk*, 2 Kasım 2016.

189. "Bahçeli'den Darbe İddialarına Tepki: Teneşir Özlemleri Artmıştır", *Haber Türk*, 4 Ekim 2016.

190. "HDP Eşbaşkanları Demirtaş ve Yüksekdağ Tutuklandı", *Aljazeera Turk*, 4 Kasım 2016.

191. "HDP'li Demirel ve Konca Gözaltında", *Yeni Şafak*, 13 Aralık 2016

gözüne alınarak tutuklandı. Vekillerin tutuklanmasına yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli çevrelerden tepkiler geldi. Hükümet masumiyet karinesi vurgusuyla suçlu olanların asla affedilemeyeceği açıklaması yaptı. Hükümet özellikle uluslararası kuruluşlar ve Avrupa'dan gelen tepkileri hukuk sistemleri ve hukuki süreçlere karışma çabası olarak yorumladı ve hukukun bağımsızlığına vurgu yaparak Avrupa'nın tavrının kabul edilemeyeceğini belirtti.¹⁹²

15 TEMMUZ'UN DIŞ İLİŞKİLERE YANSIMASI

Yapılan araştırmalarda FETÖ darbe girişiminin ardından dış güçlerin varlığının, Türk toplumunun önemli bir bölümünde kabul gördüğü anlaşıldı.¹⁹³ Böylesi bir ortamda gerek Avrupa gerekse ABD'nin tavrının toplum nezdinde de önemli tepkilere neden olduğu ortaya çıktı. Nitekim özellikle Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerindeki en önemli husus, FETÖ lideri Gülen'in iadesiydi. Buna vurgu yapan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, "Terörist başı Gülen'in iadesi basit bir adli yardımlaşma konusu değildir. Ulusal güvenliğimiz bakımından çok ciddi bir tehdit söz konusudur"¹⁹⁴ şeklindeki açıklamalarıyla durumu ortaya koydu. Bu hususla ilgili olarak ABD ve AB'nin tutumu birçok tartışmayı beraberinde getirdi. ABD ve AB'nin, Türkiye ile iş birliklerini tehlikeye atacak biçimde hareket ettikleri görüldü.

Devletin üst kademesinde Türkiye'nin 15 Temmuz sonrası yoğunluğunu artırarak devam ettiği, FETÖ ve diğer terör örgütleriyle mücadelesinde yalnız bırakıldığı yönündeki kanaat zaman içerisinde güçlendi. Bu kanaatin oluşmasında terörle mücadele konusunda uluslararası kuruluşlardan gelen farklı tepkiler de etkili oldu. Örneğin Numan Kurtulmuş yaptığı bir açıklamada AB'nin Türk demokrasisini savunması beklenirken darbecilere ve FETÖ üyelerine arka çıktığını belirtti.¹⁹⁵

Cumhurbaşkanı'nın belirttiği üzere NATO Parlamenteler Toplantısı'nın İstanbul'da yapılmış olması terörle mücadeleye verilen önemi vurgulama amacı taşıyordu. Erdoğan'a göre Türkiye'de terörle mücadele başarısız olduğu takdirde diğer ülkelerde de terör olayları artacaktı.¹⁹⁶

Kasım ayı içinde Avrupa Parlamentosu'nun (AP) 15 Temmuz sonrası süreçte gerçekleştirilen uygulamaları gerekçe göstererek Türkiye ile müzakereleri durdurma yönündeki kararı AB-Türkiye arasındaki ilişkileri daha da gergin bir hale soktu.¹⁹⁷ AP'nin bu kararına tepki gösteren Cumhurbaşkanı Erdoğan, alınan kararın Türkiye nezdinde hiçbir anlam ifade etmediğini açıkça belirtti.¹⁹⁸ Öte yandan Türkiye'nin AB'ye muhtaç

192. "Yıldırım'dan CHP Açıklaması", *Haber Türk*, 8 Kasım 2016.

193. Nebi Miş, Serdar Gülener, İpek Coşkun, Hazal Duran ve M. Erkut Ayvaz, *Demokrasi Nöbetleri: Toplumsal Algıda 15 Temmuz Darbe Girişimi*, (SETA, İstanbul: 2016), s. 64.

194. "Terörist başı Gülen'in İadesi Basit Bir Adli Yardımlaşma Konusu Değildir", *Haber Türk*, 25 Ağustos 2016.

195. "Başbakan Yardımcısı Kurtulmuş: Ciddi Bir Hayal Kırıklığı İçindeyiz", *Milliyet*, 27 Kasım 2016.

196. "Erdoğan'dan NATO Uyarısı", *Yeni Şafak*, 21 Kasım 2016.

197. "Kurtulmuş'tan Avrupa Açıklaması", *Yeni Şafak*, 25 Kasım 2016.

198. "Erdoğan'dan AP Oylaması Açıklaması", *Haber Türk*, 24 Kasım 2016.

olmadığı aksine Birliğin Türkiye'nin yer altı ve yer üstü kaynaklarına ihtiyaç duyduğu ifade edilerek AB'nin ona göre karar almasının daha doğru olacağı dile getirildi.

15 Temmuz sonrasındaki gelişmelerin Türkiye'nin uluslararası ilişkilerindeki önemli bir diğer sonucu, Avrupa ve ABD'nin tutumu karşısında dış politikasını çeşitlendirmesi ile farklı iş birliklerine açık olduğunu ilan etmesi oldu. Darbe girişiminin hemen ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ilk yurt dışı ziyaretini Rusya'ya gerçekleştirmesi¹⁹⁹ ve Türkiye'nin Şanghay İş Birliği Örgütü'nün (ŞİÖ) 2017 Enerji Kulübü Başkanlığı'nı üstlenmesi²⁰⁰ bu yönde atılan önemli adımlar olarak değerlendirildi.

15 Temmuz 2016 gecesi Türkiye'de yaşananlar yalnızca ülke içinde değil vesa yetle mücadele eden tüm toplumlara örnek teşkil edecek bir mücadele ortaya koydu. Bu mücadelenin başarıya ulaşması Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısı ve buna uyan milyonlarca insanın çabasıyla mümkün oldu. Darbe girişiminin püskürtülmesinin ardından darbenin başlıca aktörü olan FETÖ ve müttefikleri ile önemli bir hesaplaşma süreci başladı. Bu mücadelenin ilk ayağı devletin FETÖ'den arındırılması oldu. Ardından 15 Temmuz'u fırsat bilen diğer terör örgütleri ile radikal bir mücadele içine girilerek bunların siyasi, ekonomik ve uluslararası ayakları etkisiz kılınmaya başlandı.

15 Temmuz, Türkiye'nin uluslararası ilişkileri açısından da önemli bir farklılaşmaya neden oldu. Özellikle Avrupa ve ABD'nin Türkiye'yi terörle mücadelede yalnız bırakan tutumları, söz konusu ülkelerle olan ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi adına hem devlet yöneticileri hem de toplumda bir talep oluşturdu. 2016 yılı biterken 15 Temmuz'un etkileri halen fazlasıyla hissedilmeye devam etmektedir. Görünen odur ki bu darbe girişiminin açtığı yaraların tedavi edilebilmesi daha uzun yıllar alacaktır.

KRONOLOJİ-15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

15 Temmuz	TSK içindeki Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensubu subaylar darbe girişiminde bulundu.
19 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, CNN'e verdiği röportajda idam tartışmalarıyla ilgili olarak, "Cumhurbaşkanı olarak önüme gelirse onaylarım" dedi.
20 Temmuz	15 Temmuz sonrası ilk kez toplanan Cumhurbaşkanı başkanlığındaki Bakanlar Kurulu, yine aynı gün içerisinde gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında alınan olağanüstü hal tavsiye kararına uyarak tüm Türkiye'de üç ay süreyle OHAL ilan etti.
22 Temmuz	Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, 667 sayılı OHAL Kanun Hükümünde Kararnamesi'ni çıkardı.
7 Ağustos	Cumhurbaşkanlığı himayesinde Yenikapı'da "Demokrasi ve Şehitler Mitingi" düzenlendi.
3 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu OHAL'i üç ay uzatma kararı aldı.
12 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı konuşmada FETÖ suçlularıyla ilgili "mağduriyet yok" açıklamasında bulundu.
4 Kasım	Aralarında Eş Başkanlar Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın da bulunduğu 12 HDP'li vekil gözaltına alındı.
20 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB ile gerilen ilişkiler sonrası gazetecilere yaptığı açıklamada, "Varsa yoksa AB olmamalı, Türkiye Şanghay Beşlisi'nde niye olmasın?" dedi.

199. "Erdoğan ve Putin Uçak Krizinden Sonra İlk Kez Bir Araya Geldi", *Haber Türk*, 9 Ağustos 2016.

200. "Şangay 5'lisinde Türkiye'ye İlk Görev", *NTV*, 24 Kasım 2016.

HÜKÜMET SİSTEMİ TARTIŞMALARI

Hükümet sistemine dair tartışmalar, 2016 yılında Türkiye siyasetinin başlıca gündem maddelerinden birisi olmayı sürdürdü. Parlamenter sistemin açmazları ve oluşturduğu sorunlardan hareket ederek başkanlık sisteminin bir çözüm olduğu söylemi üzerinden işleyen bu tartışmalar özellikle 15 Temmuz sonrası süreçte somut bazı adımların atılması sonucunu doğurdu. Esas itibarıyla hükümet sistemi tartışmaları, 2015 yılının 1 Kasım günü yapılan ve AK Parti'nin tek başına iktidarının halk tarafından yeniden onaylandığı seçimlerin hemen ertesinde gündemdeki yerini tekrar aldı. Bu ortamın oluşmasında 7 Haziran seçimleri sonrası ortaya çıkan ve koalisyon ihtimalini gündeme getiren seçim sonuçlarının yarattığı kaosun bir daha tekrarlanmaması gerektirdiği yönünde özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ortaya konulan iradenin önemli bir etkisi oldu.

BAŞKANLIK SİSTEMİNE DUYULAN İHTİYACIN KAYNAKLARI

2016'da yapılan başkanlık sistemi tartışmalarında odak konulardan birisi "Türk tipi başkanlık sistemi" idi. Hem AK Parti hem de muhalefetin argümanlarında merkezde yer alan bu kavramın çerçevesine dair yapılan açıklamalarda, parlamenter sistemin ürettiği vesayet odaklarıyla mücadelede başkanlık sisteminin sağlayacağı avantajlar vurgulandı. 1982 Anayasası'nın parlamentarizm tasarımı cumhurbaşkanlığı kurumunu merkeze alan bir vesayet sistemi üzerine kurulmuştu. 2007 yılından itibaren cumhurbaşkanını halkın seçmeye başlamasıyla büyük ölçüde etki kapasitesi zayıflatılan vesayetçi sistem halen birtakım bürokratik/siyasi hamlelerde bulunarak, başta yürütme organı olmak üzere karar vericilerin ellerini zayıflatıyordu.

1 Kasım sonrası yeni yılın ilk aylarında AK Parti'de aslında bütün yıl sürecektir tartışmaların ilk kıvılcımlarının yakıldığı görüldü. Siyasal sistemin istikrara kavuşturulmasının başlıca amaç olduğu AK Parti'den gelen birçok açıklamada yer aldı.

AK Parti kurmaylarından Mustafa Şentop, yılın ilk aylarında yaptığı bir açıklamada başkanlık sistemi ile belediye başkanlığı arasındaki analogiye dikkat çekerek amaçlananın yerel yönetimlerde uygulanan bu sistemin mantığını merkezi yönetime taşımak olduğunu ifade etti.²⁰¹

Şentop'un yaklaşımına benzer başka bir açıklama da TBMM Başkanı İsmail Kahraman tarafından da dile getirildi. Kahraman Türkiye'de toplumun aslında başkanlık sistemine oldukça aşina olduğunu, "Türkiye başkanlık sistemi ile daha istikrarlı hale gelir. Türk toplumu zaten başkanlık sistemi ile yaşamaktadır. Köylerde muhtar, şehirlerde belediye başkanları idare ediyor" sözleriyle açıkladı.²⁰² Kahraman bunun başlıca nedenlerinden birinin sistemin sahip olduğu hantal ve krizler üreten yapı olduğunu da dile getirdi.²⁰³ Ayrıca istikrarsız yönetimlere işaret eden koalisyon idarelerine yer vermemesinin de başkanlık sistemini tercih edilebilir kıldığı ifade edildi.²⁰⁴

AK Parti cenahında başkanlığa duyulan ihtiyacın kaynağı olarak yapılan "istikrar" vurgusuna karşılık Cumhurbaşkanı Erdoğan, konuyu çok daha makro bir düzeyde ele alarak parlamenter sistemin ihtiyaçlara karşılık veremediği, miadını doldurduğu ve yeni Türkiye'nin inşasında katkı sağlamayacağını dile getirdi. Erdoğan ayrıca bu tartışmaların kişiler üzerinden değil bütün olarak sistemin bizi kendisi üzerinden tartışılması gerektiğine dikkat çekti.²⁰⁵ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, başkanlık sisteminin bir sistem tartışması olduğu yönünde Cumhurbaşkanı'na destek veren bir beyanda bulunarak, "Başkanlık sistemi Sayın Cumhurbaşkanı'nın kendi şahsıyla ilgili mesele değil. AK Parti'nin kurumsal kimliğiyle ilgili bir mesele de değil. Türkiye'nin meselesidir" tespitinde bulundu.²⁰⁶

TÜRKİYE TİPİ BAŞKANLIK MODELİ

Türkiye'de başkanlık sistemi tartışılırken gündemi meşgul eden hususlardan biri de "Türkiye tipi" başkanlık modeli oldu. Başkanlık sistemini Türkiye açısından eleştirenler başkanlık modeline yönelik böyle bir yaklaşımın kabul edilemeyeceğini dile getirirken, başkanlık sistemini savunanlar hangi sistem olursa olsun Türkiye'nin kendi şartlarına uyarlanması gerektiğini ileri sürdü. 2016 yılında hükümet sistemi tartışmalarında da bu başlık sıkça gündeme geldi. Nitekim AK Parti tarafından zaman zaman bu konuya açıklık getirildi. Eski Başbakan Yardımcısı, TBMM Güvenlik ve İstihbarat Komisyonu Başkanı ve AK Parti Ankara Milletvekili Emrullah İşler buna dair yaptığı bir açıklamada ABD'deki başkanlık sisteminin Türkiye'de aynen uygulanmasının gerekmediği, bu sistemde çift parlamento veya eyalet sisteminin bir şart

201. "TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Şentop: Darbecilerin Müdahale Edemediği Bir Sistem Kurmak İstiyoruz", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2016.

202. "Kahraman: Türkiye Başkanlık Sistemi ile Daha İstikrarlı Hale Gelir", *Star*, 2 Şubat 2016.

203. "Başkanlık Seferberliği", *Yeni Şafak*, 30 Ocak 2016.

204. "AK Partili Baybatur: Yeni Anaya çalışmaları Eylül-Ekim Ayında Başlar", *Hürriyet*, 14 Haziran 2016.

205. "Başkanlığı Dışlayan Anayasa Sakat Doğar", *Milliyet*, 29 Ocak 2016.

206. "Bu Mesele Türkiye'nin Meselesidir", TRT Haber, 5 Şubat 2016.

oluşturmadığı ve mevcut idari yapı ile başkanlık sistemine geçilebileceğini dile getirdi. Emrullah İşler, bu noktada başka bir hususa da dikkat çekerek Türkiye'nin bir an önce içinde bulunduğu fiili duruma resmîyet kazandırması gerektiğini vurguladı.²⁰⁷

Emrullah İşler'in dile getirdiği kurumsal özgünlüğün yanında sistemin özünün Amerikan sisteminden alınacağı da zaman zaman dile getirilen konulardan biri oldu. Söz konusu kurumsallığın bu topraklardan beslenmesi gerektiğine işaret eden Mustafa Şentop ise Türkiye'nin tarihi ve yaşanmışlıklarından yararlanması gerektiğini belirtti.²⁰⁸

Nisan ayına gelindiğinde AK Parti'nin gündemindeki başkanlık sistemi önerisinin yavaş yavaş şekillendiği anlaşıldı. Zira bu tarihler olası bir anayasa değişikliğinin tarihinin de dillendirildiği bir döneme denk geldi. Buna göre başkanlık sistemi bir eyalet sistemi kurmayacaktı. Aksine üniter yapı korunacak ve başkan doğrudan halk tarafından seçilecekti.²⁰⁹

PARTİLİ CUMHURBAŞKANLIĞI TARTIŞMASI

Yıl ortasından itibaren hükümet sistemi tartışmalarında gündeme gelen önemli bir başlık “partili cumhurbaşkanlığı” oldu. Cumhurbaşkanı ile başbakan arasındaki olası bir gerilimi ortadan kaldırmayı hedefleyen bu modelde bir kişi cumhurbaşkanı seçilse bile partisi ile olan bağına resmî olarak da sürdürme imkanına sahipti. Ancak AK Parti tarafından dile getirilen bu modelin kalıcı değil fiili durumu düzeltici bir öneri olarak ileri sürüldüğü belirtildi. AK Parti Grup Başkanvekili Nurettin Canikli'nin, “Bu sorunun da mutlaka giderilmesi gerekiyor. Bu yapı içinde Türkiye çok uzun süreli, istikrarlı yapı oluşturamaz. Özellikle farklı siyasi partiler tarafından bu makamların işgal edildiği dikkate alınır ya da o hayal edilirse o zaman çatışma riskinin çok daha büyük boyutlara çıkabileceği hatta sistemi kilitleyebileceği, ciddi bir yönetim krizinin doğabileceğini de kabul etmek gerekiyor. Dolayısıyla bu meselenin çözülmesi gerekiyor”²¹⁰ şeklindeki beyanının yanı sıra geçiş formülü olarak “partili cumhurbaşkanlığı” düzenlemesini Haziran ayında Meclise sunacaklarını²¹¹ dile getirmesi bu duruma işaret etti. Nitekim bu açıklamaların ardından Haziran ayı içinde partili cumhurbaşkanlığı düzenleyen mini bir anayasa paketinin Meclis gündemine alınması tartışılmaya başlandı.

MUHALEFETİN TAVRI

İktidar partisinin henüz yılın ilk aylarında gündeme getirmeye başladığı hükümet sistemi tartışmalarına müdahil olan muhalefet konuyu daha baştan reddederek, konuşulanların yapay tartışmalar olduğu ve dikkat çekilmesi gerekenlerin başka

207. “Başkanlıkta Kararı Millet Vermeli”, *Yeni Şafak*, 4 Şubat 2016.

208. “TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Şentop: Bizim Önerdiğimiz Model Üniter Başkanlık”, *Akşam*, 24 Ekim 2016.

209. “Bakan Müezzinoğlu: Devlet Asla Kabul Etmez”, *Yeni Şafak*, 19 Nisan 2016.

210. “Ak Parti Başkanvekili Canikli: Partili Cumhurbaşkanlığına Destek Geleceğini Tahmin Ediyoruz”, Anadolu Ajansı, 10 Mayıs 2016.

211. “Canikli Geçiş Formülünün Detaylarını Açıkladı”, *Haber Türk*, 10 Mayıs 2016

sorunlar olduğu şeklinde bir tepkisel tavır geliştirdi.²¹² Bunun ilk örnekleri 1 Kasım sonrası yeniden gündeme gelen yeni anayasa tartışmaları ve bu kapsamda kurulması planlanan “uzlaşma komisyonu” çalışmaları sırasında ortaya çıktı. CHP, başkanlık sistemine karşı olan tutumunu bir adım daha ileri götürerek ve sistem değişikliğinin engellenmesi noktasında ellerinden geleni yapacaklarını bizzat parti sözcüsü Selin Sayek Böke tarafından dile getirdi.²¹³

İsmail Kahraman tarafından yeni anayasa tartışmalarının başlaması için yazılan çağrı mektubuna partinin verdiği cevabı açıklayan CHP Grup Başkanvekili Levent Gök, “200 yıllık siyasal birikimimizi yok sayarak parlamenter sistemden kopuşu öngören ve kişisel arzu etrafında şekillenen patronlu başkanlık sistemine kapı açan bir çalışmanın parçası olmamız düşünülemez” dedi.²¹⁴ CHP, hükümet sistemi konusundaki sıkıntılarının bir sistem değişikliğinden ziyade parlamenter sistemin daha da güçlendirilerek aşılabileceğini vurguladı.²¹⁵

Başkanlık sisteminin katı bir kuvvetler ayrılığına dayanması ve daha etkin bir yasama organı ve milletvekilliği statüsüne yer vermesinin sağladığı avantajlar, AK Parti'nin CHP'nin eleştirilerine karşı geliştirdiği önemli argümanlar oldu. Nitekim Adalet Bakanı Bekir Bozdağ, “Sanki başkanlık sisteminde yasama yokmuş, milletvekili yokmuş, yasama denetimi yokmuş gibi bir algı oluşturmaya çalışıyor” diyerek söz konusu duruma işaret etti.²¹⁶

Özellikle partili cumhurbaşkanlığı ve bu çerçevede bir anayasa değişikliğinin gündeme geldiği günlerde CHP'nin başkanlık sistemine dair yaklaşımında dikkat çekici bir değişiklik gözlemlendi. Parti artık kategorik bir karşıt pozisyon üretmek yerine ABD modelini örnek göstermeye başladı. Bu noktada Kılıçdaroğlu'nun, “Ne başkanlık sistemi, ABD'deki gibi başkanlık sistemi getirecekseniz buyurun getirin. Oturalım, tartışalım. Hayır öyle bir sistem olmayacak” şeklindeki açıklaması da buna örnek teşkil etti.²¹⁷ CHP başkanlık karşısındaki tutumunu somutlaştırarak hazırladığı 119 sayfalık raporda “Türk tipi başkanlık” önerisinin “patronlu bir hiper başkanlık” olacağını iddia etti.

MHP'nin hükümet sistemi tartışmalarında aldığı pozisyon CHP kadar sert değildi. MHP'nin tutumundan özellikle Anayasa'nın ilk dört maddesinin partinin kırmızı çizgisi olduğu anlaşılırken, bunlar dışındaki olası değişikliklere sıcak bakabilecekleri görüldü.²¹⁸ Kaldı ki yılın son günlerinde MHP lideri Bahçeli'nin açıklamalarının ardından AK Parti'nin mini bir anayasa değişikliğini Meclise sunması ile

212. “CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu: Bölgesel Özerkliği Kabul Etmiyoruz Ve Doğru Bulmuyoruz”, Anadolu Ajansı, 7 Ocak 2016.

213. “Böke: Başkanlık Sistemi Tartışması Gündemine Engel Olacağız”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 2016.

214. “Kılıçdaroğlu'nun Mektubu TBMM Başkanı İsmail Kahraman'a Takdim Edildi”, Anadolu Ajansı, 2 Mart 2016.

215. “CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu: Demokratik Bir Anayasa İstiyorsanız Destek Verelim”, Anadolu Ajansı, 9 Nisan 2016.

216. “Adalet Bakanı Bozdağ: Başkanlık Sistemi Türkiye'ye Milletin İradesiyle Gelecektir”, Anadolu Ajansı, 12 Mayıs 2016.

217. “Kılıçdaroğlu'ndan Şaşırtaan Başkanlık Açıklaması”, *Akşam*, 9 Haziran 2016.

218. “MHP İlk Dört Maddeyle Oynanmasına Sıcak Bakmayacak”, Anadolu Ajansı, 9 Mart 2016.

bu durum daha da netlik kazandı. Dolayısıyla MHP'nin takındığı bu tavır CHP'nin hem ilk dört madde hem de parlamenter sistemi kırmızı çizgi olarak gören yaklaşımından daha yapıcıydı.

15 TEMMUZ SONRASI SÜREÇTE BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI

15 Temmuz'da FETÖ tarafından gerçekleştirilen askeri darbe teşebbüsü yaklaşık iki ay boyunca başkanlık sisteminin gündemin arka sıralarına itilmesine neden oldu. Ekim ayı itibarıyla ise yeniden daha somut biçimde tartışılmaya başlandı. 15 Temmuz'dan kısa bir süre önce partili cumhurbaşkanlığı etrafında gerçekleşen hükümet sistemi arayışları artık daha ciddi ve somut sonuçlar veriyordu. Ayrıca daha önce dile getirilen nedenler dışında artık devletin yeniden yapılandırılması ihtiyacının da gerekliliği başkanlık tartışmalarının farklı bir zemin üzerinde yürütülmesini de zorunlu kıldı. Bu çerçevede ilk açıklamalardan birini yapan Başbakan Binali Yıldırım sürekli güçlü bir siyasi iradeyi oluşturacak ve istikrarı kalıcı hale getirecek bir sistem değişikliğinin Türkiye'nin vazgeçilmez ihtiyacı olduğunu dile getirdi.²¹⁹ Başbakan Yıldırım bunun ekonomik gelişmenin de zorunluluklarından biri olduğunu ifade etti. AK Parti'nin bu sefer gündeme getirdiği modelin tam başkanlık modeli olduğu, ara bir model olmadığı anlaşıldı.²²⁰

BAŞKANLIK SİSTEMİNE MHP DESTEĞİ

Ekim ayından itibaren AK Parti anayasa değişikliğine dair ilk somut adımları atmaya başladı. Bu noktada MHP'nin 15 Temmuz sonrası başkanlık sistemine dair tavrındaki farklılık önemli bir gelişme olarak kaydedildi. MHP, 15 Temmuz öncesinde başkanlık sistemine dair CHP kadar radikal tepkiler vermese de parlamenter sistemin devam etmesi yönünde bir tutum geliştirmişti. Ancak 15 Temmuz sonrası süreçte Devlet Bahçeli'nin yapmış olduğu bir konuşmada ortada fiili bir durum olduğunu ve bunun böyle devam etmesi halinde ülkenin kriz ve kaos ortamına sürükleneceğini, dolayısıyla söz konusu durumun aşılması gerektiğini ifade etmesi hükümet sistemi arayışlarında bir dönüm noktası oldu.²²¹ Bahçeli'nin bu açıklamalarına tepki gösteren Kılıçdaroğlu ise çözümün fiili durumun yasal hale getirilmesi olmadığını aksine mevcut yasalara uyulması gerektiğinin hatırlatılması olduğunu ifade etti.²²²

Bahçeli'nin açıklamalarının ardından AK Parti cephesinden olası bir başkanlık sistemine dair yapılacak düzenlemenin yine Türk tipi olarak adlandırılabilir; üniter yapının korunduğu, federal sisteme yer vermeyen ve tek meclisli bir parlamen-

219. "Başbakan Binali Yıldırım'dan Başkanlık Sistemi Açıklaması", NTV, 13 Ekim 2016.

220. "Başbakan Yardımcısı Canikli: Tam Başkanlık Sistemini Önereceğiz", Anadolu Ajansı, 30 Ekim 2016

221. "MHP Lideri Devlet Bahçeli'den Başkanlık Sistemi Açıklaması", NTV, 15 Ekim 2016.

222. "CHP Lideri Kılıçdaroğlu: Fiili Durumu Niye Yasal Hale Getirelim", NTV, 18 Ekim 2016.

toyu önceleyen bir öneri etrafında şekillendiği anlaşıldı.²²³ Cumhurbaşkanı Erdoğan da başkanlık sisteminin “Türk tipi” olması gerektiğini ve Türkiye’nin bu şekilde çok daha hızlı kalkınacağını belirterek AK Parti’nin önerisine bir anlamda destek verdi.²²⁴

Kasım ve Aralık ayları hükümet sistemi tartışmaları, AK Parti ile MHP arasında gerçekleşen müzakerelerin damga vurduğu bir zeminde gerçekleştirildi. AK Parti tarafından hazırlanan bir taslak üzerinden yürütülen müzakerelerin kapsamlı bir anayasa değişikliğinden ziyade kısmi bir düzenlemeyi öngördüğüne dair önemli işaretler verildi. Kuşkusuz bu çerçevede dikkat çeken bir detay sistemin her ne kadar tam bir başkanlık sistemine işaret etse de “cumhurbaşkanlığı sistemi” biçiminde adlandırılmasıydı.²²⁵

Siyasilerden verilen işaretler ve kulislere sızan bilgilere dayandırılarak yapılan yorum ve değerlendirmelerin yerini somut gelişmelere bırakması ise Başbakan Binali Yıldırım ve MHP lideri Devlet Bahçeli’nin 1 Aralık tarihinde Çankaya Köşkü’nde buluşması ve anayasa değişiklik teklifi üzerinde uzlaşının sağlanmasıyla oldu.²²⁶ Buluşmanın ardından basın mensuplarının karşısına beraber çıkan ve ortak açıklama yapan liderler, teklifi tekrar gözden geçirmelerinin ardından sonraki hafta içerisinde Meclise sunacaklarını söyledi. Başbakan Yıldırım ayrıca Cumhurbaşkanı’nun partiyle ilişkisinin devam edebileceğini açıkladı ve bunu yapılan en önemli değişiklik olarak nitelendirdi. Öte yandan anayasa değişiklik teklifinin ayrıntılarıyla açıklanması ise 10 Aralık tarihinde gerçekleşti. AK Parti, teklifi 316 vekilinin imzasıyla TBMM Başkanı İsmail Kahraman’a sundu ve ardından teklif üzerinde parti temsilcileri olarak çalışan AK Parti Genel Sekreteri Abdülhamit Gül ve MHP milletvekili Mehmet Parsak ortak basın toplantısı düzenleyerek teklifi kamuoyuna açıkladı.²²⁷

Teklifin içeriğine bakıldığında ise en önemli değişikliğin yürütme organında çift başlılığın kaldırılması olduğu dikkat çekmektedir. Teklife göre devletin başı olan cumhurbaşkanı aynı zamanda yürütme yetkisine sahip kişi olurken, cumhurbaşkanı yardımcısı, bakanlar ve üst düzey kamu görevlilerinin atanması ve yine bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görev ve yetkilerinin belirlenmesi cumhurbaşkanının görev ve sorumluluğu kapsamına girmektedir. Ayrıca cumhurbaşkanının partisiyle ilişkisinin kesilmesi kuralı da anayasadan çıkarken cezai sorumluluğu genişleyip yargılanması kademeli bir sisteme bağlanmaktadır. Öte yandan milletvekili sayısı 550’den 600’e çıkmakta, seçilme yaşı 18’e inmekte ve ara seçimler kaldırılarak yedek milletvekilliği sistemi getirilmektedir. Cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimleri beş yılda bir ve aynı zamanda yapılması öngörülürken kanun teklif etme yetkisi –bütçe kanunu hariç– sadece meclise verilmektedir. Sistemin tıkanması durumunda ise cumhurbaşkanına

223. “Numan Kurtulmuş’tan Başkanlık Açıklaması”, NTV, 19 Ekim 2016.

224. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Başkanlık Sistemi Türkiye’ye Daha Hızlı Kalkınma Fırsatı Verecek”, Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2016.

225. Muharrem Sarıkaya, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, *Haber Türk*, 16 Kasım 2016.

226. “Başkanlık İçin Tarihi Uzlaşma”, *Yeni Şafak*, 2 Aralık 2016.

227. “AK Parti ve MHP Anayasa Teklifini Beraber Açıkladı”, *Yeni Şafak*, 10 Aralık 2016.

ve meclise karşılıklı seçimlerin yenilenmesi yetkisi verilirken sıkıyönetim kaldırılmakta, OHAL ilan yetkisi cumhurbaşkanına verilmekte ve meclis onayı aranmaktadır. Ayrıca yargıda da önemli değişiklikler yapılarak Askeri Mahkemeler kaldırılmakta, HSYK'nın isminden "yüksek" ibaresi çıkarılarak üye sayısı 12 olarak düzenlenmekte ve üyelerin yarısı cumhurbaşkanı ve diğer yarısı da meclis tarafından belirlenmektedir.

2016 yılı hükümet sistemi tartışmalarının önceki yıllarda olmadığı kadar yoğun ve somut sonuçları olan bir bağlamda gerçekleştiğini gözler önüne serdi. Başkanlık sistemi arayışları çerçevesinde gerçekleşen bu tartışmaların somut sonuçlar vermesinde 15 Temmuz'da FETÖ tarafından girişilen askeri darbe girişiminin etkisi görüldü. Özellikle MHP'nin yapıcı yaklaşımı sonucu başkanlık sisteminin anayasal bir çerçeveye kavuşmasına hiç olmadığı kadar yaklaşıldı. Tüm bu gelişmeler ışığında iki parti arasındaki müzakereler olumlu sonuçlanırsa 2017 yılının ilk aylarında TBMM gündemine gelecek anayasa değişikliğinin yeni yılın ilkbaharında halkoyuna sunulması beklenmektedir. Sonuç olarak 2016 yılında hükümet sistemi tartışmaları önceki yıllarda olmadığı kadar yoğun ve somut sonuçları olan bir bağlamda gerçekleşti. Uzun yıllardır devam eden başkanlık sistemi arayışları çerçevesinde gerçekleşen bu tartışmaların somut sonuçlar vermesinde 15 Temmuz'da FETÖ tarafından gerçekleştirilen askeri darbe girişiminin etkisi görüldü. Özellikle MHP ve Devlet Bahçeli'nin yapıcı yaklaşımı sonucunda başkanlık sisteminin anayasal bir çerçeveye kavuşmasına hiç olmadığı kadar yaklaşıldı. Müzakerelerin olumlu sonuçlanmasının ardından sıradaki adım olarak teklifin Meclisten geçmesi ve muhtemelen yeni yılın ilkbaharında gerçekleşecek halk oylamasının sonucuna bağlı olarak Türkiye'nin cumhurbaşkanlığı sistemine geçişi hususu nihayete erdirilecektir.

KRONOLOJİ-HÜKÜMET SİSTEMİ TARTIŞMALARI

30 Ocak	TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Mustafa Şentop, Türkiye’de parlamenter sistemin yerine istikrarı vaat eden bir sisteme ihtiyaç duyulduğunu belirterek başkanlık sisteminin bu konuda en iyi seçenek olduğunu ifade etti.
2 Şubat	TBMM Başkanı İsmail Kahraman Türk toplumunun tarihsel olarak başkanlık sistemine daha aşina olduğunu dile getirdi ve istikrarsız yönetimlere işaret eden koalisyon idarelerine yer vermemesi sebebiyle de daha avantajlı olduğunu vurguladı.
5 Şubat	Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, “Başkanlık sistemi Sayın Cumhurbaşkanı’mızın kendi şahsıyla ilgili mesele değil. AK Parti’nin kurumsal kimliğiyle ilgili bir mesele de değil. Türkiye’nin meselesidir” dedi.
19 Nisan	Sağlık Bakanı Mehmet Müezzinoğlu, AK Parti’nin hazırladığı anayasa önerisinde devletin üniter yapısının kesinlikle korunacağını ifade etti.
10 Mayıs	Başbakan Yardımcısı Nurettin Canikli başkanlık sistemine geçiş düzenlemesi olarak partili cumhurbaşkanlığına mümkün kılan mini bir anayasa paketinin Meclis gündemine Haziran’da getirilmesi için çalışıldığını açıkladı.
9 Haziran	Kılıçdaroğlu, “ABD’deki gibi başkanlık sistemi getirecekseniz buyurun getirin. Oturalım, tartışalım” açıklamasını yaptı.
15 Temmuz	Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) içerisinde örgütlenmiş Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensupları bir darbe girişiminde bulundu.
11 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlık sisteminin Türk tipi olması gerektiğini dolayısıyla üniter yapının korunacağı tek meclisli bir sistemde Türkiye’nin bu şekilde çok daha hızlı kalkınacağını söyledi.
15 Ekim	MHP lideri Devlet Bahçeli sistem tartışmalarına yönelik yaptığı açıklamada, ortada filli bir durum olduğunu ve bunun böyle devam etmesi halinde ülkenin kriz ve kaos ortamına sürükleneceğini, bunun aşılması için gerekli adımların atılması gerektiğini ifade etti.
15 Kasım	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, MHP’ye sunulan AK Parti’nin anayasa teklifinde sistemin adının “cumhurbaşkanlığı” olarak adlandırıldığını söyledi.

ETKİN, AKTİF VE KURUCU CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ

İÇ SİYASET

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, adaylığı sürecinde vaat ettiği ve seçildiği tarihten itibaren hayata geçirmeye başladığı “etkin, aktif ve yönlendiren” cumhurbaşkanlığı görevini 2016 yılında da aynı şekilde sürdürdü. Türkiye’yi ilgilendiren tüm konularda gündem belirleyici açıklamalar yapan ve icracı bir siyaset yürüten Cumhurbaşkanı Erdoğan özellikle Türkiye’nin kendi iç meselelerindeki tartışmalara aktif bir biçimde katıldı.

Seçildikten sonra kendi isteğiyle Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde başlatılan ve son olarak 14 Aralık tarihinde 32.si gerçekleştirilen Muhtarlar Toplantıları’nı düzenlenmeye devam etti. Gündem hakkındaki görüşlerini Türkiye’nin çeşitli illerinden gelen muhtarlarla paylaşan ve “seçimle gelinen görevlerin ilk halkası olarak demokrasinin temeli”²²⁸ kabul ettiği muhtarlar vasıtasıyla vatandaşlara ulaşmayı amaçlayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2016 yılında toplam 15 kez muhtarlarla buluştu. Erdoğan’ın bu toplantılarda yaptığı konuşmaların temeli güncel tartışmalara dayanırken zaman zaman gündem de oluşturdu ve çeşitli mesajlar içerdi. Örneğin 29 Eylül’de düzenlenen ve 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ilk toplantı özelliği taşıyan 27. Muhtarlar Toplantısı’nda yaptığı Lozan çıkışı²²⁹ Türkiye’nin güncel tartışma konularının başına yerleşti.

228. “29. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma”, T. C. Cumhurbaşkanlığı, 26 Ekim 2016, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/55757/29-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

229. “27. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma”, T. C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Eylül 2016, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/52447/27-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

2015 yazında PKK'nın terör saldırılarına tekrar başlaması ve ardından bazı Güneydoğu illerinde hendeklerin kazılmasıyla başlayan çatışmalar sonucunda başta eş başkanlar olmak üzere birçok HDP'li vekil "Hendek Siyaseti" olarak tanımlanan terör eylemlerini meşru gösteren açıklamalarda bulundu. PKK terörüne verdikleri bu açık destek yeni bir gündem maddesi oluşturarak "dokunulmazlık" tartışmalarını başlatırken, bu tartışmaların en önemli aktörü yine Recep Tayyip Erdoğan oldu. 2016'nın ilk aylarında başlayan tartışmaların bir sonuca varamaması ve terörle mücadelenin yoğunlaşması sebebiyle halk nezdinde artan hassasiyet, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sürece daha aktif olarak katılımıyla sonuçlandı. Özellikle 16 Mart'ta gerçekleşen Muhtarlar Toplantısı'nda sarf ettiği, "Parlamento eğer gerekli tavrı ortaya koymazsa, bu millet ve bu tarih bu Parlamentodan hesabını sorar. Şehitler hesabını sorar, bu kadar açık konuşuyorum" sözleri Meclisi harekete geçirdi ve 20 Mayıs tarihinde 376 oyla mevcut dosyalara ilişkin dokunulmazlıklar tek seferliğine kaldırıldı. Sonuç olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halk tarafından seçilmenin verdiği sorumlulukla konu üzerinde sıklıkla durması ve halkın hassasiyetlerine dayanarak ısrarcı olması bu düzenlemenin yapılması için atılan ilk ve en önemli adım olarak değerlendirildi.²³⁰

Cumhurbaşkanı Erdoğan iç siyasetteki etkinliğini yurt içinde gerçekleştirdiği çeşitli ziyaret ve gezilerle de gösterdi. 2016 yılında 24 farklı ili 31 kez ziyaret eden Erdoğan toplu açılış ve temel atma gibi törenlere katılırken, bu illerde sivil toplum temsilcileriyle buluştu ve çeşitli mitingler aracılığıyla vatandaşlara hitap etti. Özellikle Gaziantep'te DEAŞ'ın bir düğün sırasında yaptığı terör saldırısı sonrası düzenlenen "Birlik, Beraberlik ve Kardeşlik Mitingi" bu ziyaretlerden en dikkat çekeniydi. Ayrıca 15 Temmuz darbe girişimi sonrası İstanbul Yenikapı'da düzenlenen ve AK Parti, CHP ve MHP Genel Başkanları'nın da katılımcı olduğu "Demokrasi ve Şehitler Mitingi" de milyonlarca insanın katıldığı bir şenliğe dönüştü. Açılışlar arasında ise Osmangazi ve Yavuz Sultan Selim köprülerinin açılış törenleri dikkat çekti.

Türkiye'nin hükümet sisteminin cumhurbaşkanı ve başbakan olmak üzere çift başlı bir yürütme organına sahip olması ve Erdoğan'ın kendisinden önceki cumhurbaşkanlarına kıyasla yetkilerini sembolik olmaktan ziyade aktif olarak kullanması sebebiyle yürütme içerisinde bir koordinasyon ve iş birliği ihtiyacı ortaya çıktı. 1 Kasım 2015 seçimleri sonrası tekrar tek başına iktidara gelen Ahmet Davutoğlu genel başkanlığındaki AK Parti, 64. Hükümeti kurdu. Erdoğan başkanlığındaki ilk Bakanlar Kurulu ise ilk kez 22 Şubat 2016 tarihinde Ankara'daki terör saldırısı, güvenlik ve terörle mücadele gündemiyle toplandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçildiğinden beri ortalama iki ayda bir Beştepe'de düzenlenen Bakanlar Kurulu'nun bu ilk toplantısından sonraki toplantı 2 Mayıs'ta düzenlendi. 2016'nın bahar aylarında ortaya çıkan yürütme içerisindeki koordinasyon problemi²³¹ sebebiyle Ahmet Davutoğlu kendisi ve hükümetinin istifasını vererek hem Başbakanlık hem de AK Parti

230. Ali Aslan, "7 Soruda Dokunulmazlıkların Kaldırılması", *Sabah Perspektif*, 21 Mayıs 2016.

231. Fahrettin Altun, "Yeni Kabine ile Ne Değişecek?", *Sabah*, 25 Mayıs 2016.

Genel Başkanlığı görevlerinden ayrıldı. Yerine ise Binali Yıldırım AK Parti Genel Başkanı seçildi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni hükümeti kurma görevini Binali Yıldırım'a verdi. Binali Yıldırım başbakanlığında kurulan 65. Hükümet Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında ilk kez 25 Mayıs tarihinde Beştepe'de toplandı ve bu toplantıların sıklığı ayda bire yükseltilerek yürütme içerisindeki koordinasyon sağlandı.²³² Sayılarla anlatmak gerekirse bu sene içinde toplam 107 kanunu onaylayan Erdoğan ayrıca 10 kez Bakanlar Kurulu'na başkanlık etti. Bunun haricinde yine 10 kez Beştepe'de toplanan ve Türkiye'nin güvenlik politikaları, sınır içi ve dışındaki terörle mücadeleyi konu alan Güvenlik Toplantıları düzenlendi.

2016 Cumhurbaşkanlığı gündemi bakımından siyasal sistem tartışmalarının devam ettiği bir yıl oldu. Türkiye'nin dinamik gündemi sebebiyle tartışmalar dalgalar halinde devam etse de sürekli olarak ana gündem maddelerinden birini oluşturan siyasal sistem tartışması ve özellikle başkanlık sistemi, Davutoğlu'nun istifasıyla birlikte en önemli konulardan biri halini aldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı çeşitli konuşma ve açıklamalarında konuyu defaten gündeme getirerek başkanlık sisteminden yana olduğunu belirtti. Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesinin etkisiyle de Erdoğan'ın kendisinden evvelki cumhurbaşkanlarından farklı olarak yetkilerini aktif bir biçimde kullanmasının fiilen bir yarı başkanlık getirdiği çeşitli kesimler tarafından dile getirildi.²³³ Ayrıca hızlı karar alma mekanizmasının Türkiye'nin gelişmesi ve istikrarı için gerekli olduğu özellikle AK Parti tarafından savunulurken, muhalefet partileri ise Erdoğan'ı cumhurbaşkanlığı yetkilerini aşmak, makamla çelişmek ve bağımsızlığını kaybetmekle suçladı.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası gündemdeki yerini kaybeden sistem tartışmaları, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin 11 Ekim'de partisinin TBMM Grup Toplantısı'ndaki konuşmasında yaptığı çıkışla tekrar tartışılmaya başlandı.²³⁴ MHP lideri Bahçeli'nin sistem tartışmalarının siyaseti tıkaması durumunda Türkiye'nin bir rejim kriziyle karşı karşıya kalabileceğini ve özellikle 15 Temmuz sonrası yeni bir anayasa ihtiyacının ortaya çıktığını belirterek çözüm olarak da fiili durumun yasallaşmasını önermesi sonucunda AK Parti kurmayları harekete geçti. Bahçeli'nin özellikle kendilerinin parlamenter sistemden yana olduğunu fakat referandum yoluyla halka sorulması durumunda Türk milletinin her kararına saygı duyacaklarını açıklaması sonucu başkanlık sistemi ve siyasal sistem tartışmaları hiç olmadığı kadar ciddi bir şekilde tartışılmaya başlandı.

Bu tartışmaların başlamasının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tavrı ise 15 Temmuz öncesinden farklı olmadı. Genel olarak Türkiye'nin güçlü kalkınma ve kalıcı istikrara ihtiyaç duyduğunu ve bunu sağlamanın en uygun yolunun başkanlık

232. Burhanettin Duran, "AK Parti'de Yıldırım Dönemi", *Sabah*, 23 Mayıs 2016.

233. Ali Aslan, Nebi Miş ve Abdullah Eren, "Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı'nın Demokratikleşmesi", *SETA Analiz*, Sayı:103, Ağustos 2014.

234. "Bahçeli'den Başkanlık Sistemi Çıkışı", NTV, 11 Ekim 2016.

sistemi olduğunu belirten Erdoğan ayrıca 2007'deki Anayasa değişikliğiyle hukuken ve 2014 yılında kendisinin seçilmesiyle fiilen uygulanmaya başlanmış cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin de bunu gerekli kıldığını savundu. Öte yandan konuyla ilgili her açıklamasında kararı milletin vermesi gerektiğini ve millete güvendiğini belirten Erdoğan, olası bir referandumda halkın doğru kararı vereceğine inandığını sürekli tekrarlamaktadır.²³⁵

DIŞ POLİTİKA

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan iç siyasetle ilgili konularda olduğu kadar Türkiye'nin dış siyasetiyle ilgili konularda ve diğer ülke ve uluslararası kuruluşlarla ilişkiler hususlarında da aktif bir konumda bulundu. Hatta Cumhurbaşkanlığı döneminde dış politikanın tüm unsurlarının Erdoğan tarafından yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Gerek dış ülkelere ziyaretleri ve uluslararası kuruluşların toplantılarına katılımı, gerekse konuşma ve açıklamalarıyla ilgili konular hakkında fikirlerini beyan ederek güncel politikalara etki etti. Ayrıca Türkiye'de düzenlenen birçok uluslararası organizasyona Cumhurbaşkanlığı olarak ev sahipliği yapıldı veya kendisi bizzat katılarak Türkiye'yi temsil etti.

2016 senesinde toplamda 22 ziyaretle 20 farklı ülkeye giden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin bölgesel ve küresel etkinliğinde de önemli rol oynadı ve yabancı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi için çaba harcadı. Özellikle 2016 yılı içinde gerçekleşen Şili, Peru ve Ekvador'u kapsayan Latin Amerika ziyareti Türkiye ile bölge arasındaki ilişkilerin gelişimi bakımından önem taşıırken, son yıllarda ikili ilişkilerde daha fazla önem verilen²³⁶ Afrika ülkeleriyle de temaslarda bulundu. Bu kapsamda Fildişi Sahilleri, Gana, Nijerya ve Gine'yi kapsayan Batı Afrika ziyareti; Uganda, Kenya ve Somali'yi kapsayan Doğu Afrika ziyareti önem taşımaktadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan 2016 yılı içerisinde uluslararası kuruluşların önemli zirve ve toplantılarına da katılarak Türkiye'yi "devlet başkanı" sıfatıyla en üst seviyede temsil etti. 29 Mart'ta ABD'de gerçekleşen Nükleer Güvenlik Zirvesi, 25-26 Nisan tarihlerinde Azerbaycan'da gerçekleşen Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı 7. Küresel Forumu, 7-9 Temmuz tarihleri arasında Polonya'da gerçekleşen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Çin'de 2-5 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen G20 Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi ve son olarak ABD'de toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Erdoğan'ın katıldığı önemli toplantı ve zirvelerdir. Özellikle Birleşmiş Milletler 71. Genel Kurulu'nun 15 Temmuz darbe girişimi sonrası gerçekleşen en büyük uluslararası organizasyon olmasından kaynaklanan önemi; Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Genel Kurul'da yaptığı 15 Temmuz gecesi yaşananları ve FETÖ tehlikesini dünyaya anlatan ay-

235. "Erdoğan: Telafer Ve Sincar Bizim İçin Hassas Hedefler", *Yeni Şafak*, 29 Ekim 2016.

236. Fahrettin Altun, "Siz Kumda Oynarken Türkiye...", *Sabah*, 3 Mart 2016.

rıca “Dünya 5'ten büyüktür” düşüncesini tekrar vurgulayan konuşması²³⁷ dikkat çeken hususların başındaydı.²³⁸

Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca Türkiye’de düzenlenen birçok uluslararası organizasyona da katıldı. 2016 yılında Türkiye’nin ev sahipliği yaptığı 9. Avrasya İslam Şurası, 23. Dünya Enerji Kongresi ve İslam İşbirliği Teşkilatı 13. İslam Zirvesi’ne katılan Erdoğan bu organizasyonlarda konuşmalar yaparak Türkiye’nin ilgili konular hakkında konumunu, istek ve düşüncelerini çeşitli ülkelerden gelen devlet ve hükümet başkanları ve temsilcilerine anlattı. Erdoğan ayrıca BM tarafından ilk kez düzenlenen ve yine Türkiye’nin ev sahipliğini yaptığı, küresel çapta insanlığın karşılaştığı sorunlara çözümler üretilmesi ve insani yardımların geleceğini tartışmayı amaçlayan Dünya İnsani Zirvesi’ne de katıldı. Erdoğan yaptığı açılış ve kapanış konuşmaları ve ikili görüşmelerde zirvenin önemine dikkat çekti. Türkiye’nin insani konularda örnek teşkil eden konumunun altını çizerek sahip olunan bilgi ve tecrübeleri uluslararası kamuoyuyla paylaştı.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 2016 yılı içerisinde yaptığı konuşma ve açıklamalarla üzerinde durduğu konulardan birisi de AB ile ilişkilidir. Özellikle yapılan mülteci anlaşması sonrası Türkiye’ye sözü verilen Schengen Bölgesi’nde vize serbestisi ve mülteciler için harcanacak üç milyar avroluk maddi yardımın yerine getirilmemesi sonrası, Erdoğan AB’ye birçok kez sözünü tutmadığını hatırlattı ve Suriye’de yaşanan insanlık dramını görmezlikten gelmekle eleştirdi. Ayrıca özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası AB ve üye ülkelerin resmi makamlarından gelen geç ve yetersiz destek açıklamaları sonrası ilişkiler gerilirken, bu durum Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın da tepkisini çekti. İlişkilerin neredeyse kopma noktasına gelmesine sebep olan süreç ise darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalara ve yine 15 Temmuz sonrası gündeme gelen idam tartışmalarına karşı AB’nin Türkiye’ye karşı takındığı eleştirel, tek taraflı ve tehditkar tavrıyla başladı. Bu gelişmeler sonucu Cumhurbaşkanı Erdoğan özellikle FETÖ ve PKK konularında AB’yi teröre destek olmakla eleştirirken, yine Türkiye’nin AB üyelik süreciyle oyalandığını ifade ederek çeşitli makamlardan gelen tehditkar açıklamalara AB üyelik sürecini referanduma götürme ihtimaliyle karşılık verdi.²³⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın dış politikada en etkin rol oynadığı konu ise yaşanan jet krizi sonrası en alt seviyeye düşürülen Rusya’yla ilişkilerin düzeltilmesiydi. 2015 Kasım’ında Türk hava sahasına giren Rus jetinin düşürülmesi sonrası tüm ilişkilerin kopma noktasına geldiği ve karşılıklı sert söylemlerin gerçekleştiği kriz 2016 yılında da devam ederek yaklaşık yedi ay boyunca sürdü. Erdoğan ilişkilerin düzeltilmesi için

237. “Birleşmiş Milletler 71. Genel Kurulu’nda Yaptıkları Konuşma”, T. C. Cumhurbaşkanlığı, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/52364/birlesmis-milletler-71-genel-kurulunda-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

238. Fahrettin Altun, “Tayyip Erdoğan Değil mi O?”, *Sabah*, 22 Eylül 2016.

239. “Erdoğan: Yıl Sonuna Kadar Sabredelim Sonra Millete Gidelim”, *Sabah*, 14 Kasım 2016.

ilk adımı atarak 12 Haziran Rus Günü sebebiyle yolladığı kutlama mesajında iki ülke arasındaki ilişkilerin hak edilen seviyede olması temennisinde bulundu. Ardından yine Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e bir mektup yazarak yaşanan krize ilişkin "Üzgünüm" ifadesini kullandı ve ilişkilerin düzelmesi için en mühim adımı attı. Mektup sonrası iki lider arasında önce telefonla resmi temasta bulunulurken 15 Temmuz sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayan ve desteklerini belirten ilk yabancı liderlerden biri Putin oldu.²⁴⁰ Erdoğan da 15 Temmuz sonrası ilk dış ülke ziyaretini Rusya'ya yaparak Putin'le görüştü ve iki lider de ilişkilerin kriz öncesinden daha ileriye götürülmesi konusunda kararlılık mesajları verdi.²⁴¹

TERÖRLE MÜCADELE

Türkiye için 2016 yılı başta PKK ve DEAŞ olmak üzere terörle mücadelenin yoğun geçtiği bir yıl olarak göze çarparken yine bu mücadelede başat aktörlerden biri Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan oldu. Birçok konuşma ve açıklamasında terörle mücadelenin tüm terör oluşumları yok olana dek ve herhangi bir terör örgütü ayrımı yapılmadan kararlılık ve tavizsiz sürdürüleceğini belirten Erdoğan, bu konuyla yakından ilgilendiğini Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde yetkili makamların katılımıyla 11 kez düzenlenen "Güvenlik Toplantıları"nda da gösterdi.²⁴²

Terörle mücadele Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın başkanlığında gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantılarının da ana gündem maddelerinden biriydi. Özellikle büyük kayıplara sebep olan terör saldırılarının ardından gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantıları sonrası sert mesajlar verildi. Erdoğan ayrıca 20 Ağustos günü Gaziantep'te gerçekleşen ve 54 vatandaşın şehit olduğu saldırı sonrası 28 Ağustos'ta şehri ziyaret ederek "Birlik, Beraberlik ve Kardeşlik Mitingi"ne katıldı, şehit ve yaralı yakınlarını ziyaret ederek terörle mücadele mesajları verdi.

2016 yılında terörle mücadeleyle alakalı en önemli gelişme ise Suriye'ye düzenlenen Fırat Kalkanı Harekatı oldu. Suriye'de fiili bir güvenli bölge kurmayı ve Türkiye'nin sınır komşusu olduğu bölgeleri DEAŞ'tan temizlemeyi amaçlayan operasyon ayrıca Fırat Nehri'nin batısına geçerek faaliyetlerini artıran PKK'nın Suriye kolu olan PYD'nin Türkiye sınırında bir terör koridoru kurmasını engellemeyi hedeflemektedir. TSK'nın hava ve kara kuvvetleriyle desteklediği Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) gruplarının Cerablus'tan başlayarak bölgeyi temizlemesi şu ana kadar başarıyla devam ederken, Cumhurbaşkanı Erdoğan da yine çeşitli konuşma ve açıklamalarında birçok kez operasyonun amacının Türkiye'nin güvenliğini sağlamak ve terörle mücadele etmek olduğunu belirtti. Ayrıca çeşitli ülke ve kişilerden gelen eleştirilere de karşılık veren Erdoğan operasyonun yürütülmesi için kararlı bir duruş sergiledi.²⁴³

240. "Putin'den Erdoğan'a Telefon", *Hürriyet*, 17 Temmuz 2016.

241. Burhanettin Duran, "Türkiye'nin Yeni Rusya Politikası", *Sabah*, 12 Ağustos 2016.

242. "Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Güvenlik Toplantısı Yapıldı", *A Haber*, 13 Ekim 2016.

243. "Erdoğan'dan 'Fırat Kalkanı' Harekatı İçin İlk Açıklama, Salih Müslim'e Sert Yanıt", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 2016.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE FETÖ İLE MÜCADELE

Türkiye’de 2016 yılında gerçekleşen en önemli olay şüphesiz 15 Temmuz gecesi FETÖ’nün darbe girişimi oldu. FETÖ’nün ordu içerisindeki elemanlarının Türkiye’nin anahtar kurum ve kuruluşlarını ele geçirerek gerçekleştirmeye çalıştığı bu kalkışma Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın liderliği ve Türk halkının gösterdiği büyük kahramanlık sayesinde engellendi. Bunun üzerine Türkiye’de terör örgütleriyle tam olarak mücadele edilmesi amacıyla OHAL ilan edildi.

15 Temmuz Cuma günü saat 22.00’de Genelkurmay Başkanlığında başlayan ve ertesi gün 20.02’de bütünüyle bertaraf edilen kalkışmanın ana hedeflerinden biri de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’dı. Haberi Marmaris’te ailesiyle birlikte konakladığı otelde alan Erdoğan hemen harekete geçerek yerel kanallar ve gazetecilere ilk açıklamasını yaptı.²⁴⁴ Fakat bu açıklama darbecilerin TÜRKSAT altyapısına zarar vermesi sebebiyle yayınlanamadı. Bunun üzerine bir mobil uygulama aracılığıyla ilk olarak 00.26’da televizyon kanallarına bağlanan Erdoğan bu kalkışmaya tepki göstererek darbecilere gerekli cevabın verileceği açıklamasını yaptı.²⁴⁵ Fakat bu açıklamasında kalkışmanın da seyrini değiştiren nokta Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın halkı demokrasiye sahip çıkmak ve darbecilere karşı koymak için buldukları illerin meydan ve havalimanlarına çağırması oldu.²⁴⁶ Bu çağrıdan sonra milyonlarca vatandaş meydanlara, havalimanlarına ve stratejik noktalara akın ederek darbecilere karşı direniş gösterdi ve darbenin gerçekleşmesini engelleyen en büyük unsur oldu.

Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklama sonrası önce helikopterle Dalaman Havalimanı’na, buradan da uçakla İstanbul Atatürk Havalimanı’na gelerek basın mensuplarına açıklamalarda bulundu. Marmaris’te konakladığı oteli bombalanan ve darbeci pilotların kullandığı F-16’larca uçağı taciz edilen Erdoğan, Atatürk Havalimanı’ndaki açıklamalarında kalkışmanın bir vatana ihanet ve ayaklanma hareketi olduğunu, darbenin başarısız olacağını ve darbeci askerlerin en ağır şekilde cezalandırılacağını belirterek kalkışmaya katılan tüm kişilere yanlıştan dönme çağrısında bulundu.²⁴⁷

Darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan önce 19 Temmuz’da “Milletle Hitap” adıyla yayınlanan bir video mesajla ulusa seslendi. Ardından ise 20 Temmuz’da toplanan Milli Güvenlik Kurulu ve Bakanlar Kurulu sonrası yaptığı açıklamalarda²⁴⁸ üç ay süreyle OHAL ilan edildiğini kamuoyuna açıkladı ve sürecin amaçlarını anlattı. 23 Temmuz’da ise Beştepe’den

244. “Erdoğan’ın Darbe Girişimi Gecesi Yayınlanmayan Konuşması”, *Haber Türk*, 23 Temmuz 2016.

245. “Cumhurbaşkanı Erdoğan Açıklama Yaptı”, *CNN Türk*, 16 Temmuz 2016.

246. Nebi Miş, Serdar Güleler, İpek Coşkun, Hazal Duran ve M. Erkut Ayvaz, *Demokrasi Nöbetleri–Toplumsal Algıda 15 Temmuz Darbe Girişimi*, (SETA Kitapları, Ankara: 2016).

247. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İhanetin bedelini çok ağır ödeyecekler”, *İHA*, 16 Temmuz 2016

248. “Bakanlar Kurulu Toplantısı Sonrasında Yaptıkları Basın Açıklaması”, T. C. Cumhurbaşkanlığı, 20 Temmuz 2016, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/49706/bakanlar-kurulu-toplantisi-sonrasinda-yaptiklari-basin-actiklamasi.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

meydanlarda “Demokrasi Nöbeti” tutan vatandaşlara canlı bağlantı aracılığıyla seslendi ve şükranlarını belirterek yeni bir döneme girildiğinin mesajını verdi.²⁴⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 15 Temmuz sonrası milletin meydanlarda göstermiş olduğu birlik ve beraberliğin devletin en üst kademelerinde de gerçekleşmesini sağladı. Önce 25 Temmuz tarihinde AK Parti, CHP ve MHP liderlerini Beştepe’de ağırlayan Erdoğan, bu zirvede liderlere 15 Temmuz’da sergiledikleri tavır ve duruştan ötürü teşekkür etti ve FETÖ ile mücadelede fikir alışverişinde bulundu.²⁵⁰ Ardından 7 Ağustos’ta yine Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde²⁵¹ İstanbul Yenikapı’da “Demokrasi ve Şehitler Mitingi” düzenlendi ve Erdoğan’la birlikte AK Parti, CHP ve MHP liderleri de bu mitingte birlik ve beraberliği vurgulayan mesajlar verdi. Yenikapı Ruhu olarak adlandırılan bu birlik görüntüsü siyaset kurumunda yeni uzlaşma umutları doğururken 15 Temmuz’da başlayan Demokrasi Nöbetleri 10 Ağustos günü yine Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çağrısıyla son buldu.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın öncüsü olduğu ve 25-17 Aralık’tan itibaren süregelen FETÖ ile mücadele, 15 Temmuz sonrasında daha hızlı ve güçlü bir şekilde devam etti. 20 Temmuz ve 28 Eylül’de toplanan Milli Güvenlik Kurulu’nda FETÖ ile mücadele ana gündem maddesi olurken, iki toplantıdan da OHAL tavsiye kararı çıktı ve yine 15 Temmuz sonrası OHAL kapsamında yayımlanan Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Yüksek Askeri Şura’nın (YAŞ) yapısı değiştirilerek sivil üye sayısı asker sayısını geçti. YAŞ; Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ve Milli Savunma Bakanı ile birlikte kuvvet komutanlarından oluşurken yeni YAŞ’ta alınan kararlar sonrasında ise 586 albay emekliye sevk edildi ve subayların görev süresi 30 yıldan 28 yıla indirildi.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın FETÖ konusunda haklılığı 15 Temmuz’la birlikte ülkenin tüm kesimleri tarafından anlaşıldı. Dershanelerin kapatılması tartışmaları ve 7 Şubat MİT kriziyle anlaşılmaya başlanan, 17-25 Aralık’ta da bariz bir şekilde ortaya çıkan FETÖ tehlikesi, Erdoğan tarafından yapılan “Paralel Devlet” ve “Silahlı Terör Örgütü” tanımlarının haklılığı ve bu yapılanmanın gerçek yüzü bazı kesimler tarafından ancak 15 Temmuz’da görülebildi. 15 Temmuz’da başkanı olduğu halkın büyük fedakarlıklar göstererek darbe girişimini önlemesi ve bu mücadelenin Erdoğan tarafından “2. Kurtuluş Savaşı”²⁵² olarak tanımlanması, millet ile Erdoğan arasındaki bağın en güçlü göstergesi oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bir konuşmasında yaptığı, “Özellikle de 25-17 Aralık emniyet, yargı darbe girişimi ile birlikte net bir duruş sergilediğim de yanımda milletimden başka kimseyi bulamadım”²⁵³ açıklaması

249. “15 Temmuz Darbe Girişimi ile İlgili Meydanlara Yaptıkları Konuşma”, T. C. Cumhurbaşkanlığı, 23 Temmuz 2016, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/49742/15-temmuz-darbe-girisimi-ile-ilgili-meydanlara-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

250. “Beştepe’de Tarihi Zirve”, NTV, 25 Temmuz 2016

251. Burhanettin Duran, “Siyasetin Yeni Trendi Yenikapı Ruhu!”, *Sabah*, 6 Ağustos 2016

252. “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan ‘Misak-ı Milli’ Mesajı”, *Hürriyet*, 19 Ekim 2016.

253. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yanımda Milletimden Başka Kimseyi Bulamadım”, *Sabah*, 27 Ekim 2016.

da bunun kanıtı olurken, 15 Temmuz sonrası mücadelenin taviz verilmeden gerçekleşeceği ve bu yapının bitirilmesinin “Demokrasi Şehitleri” ve tüm millete karşı sorumlulukları olduğunu söyledi. Bu açıklamalar kararlılık mesajı olarak kabul edilirken aynı zamanda FETÖ ile mücadelede, var olan tehlikenin bazı kesimler tarafından kavranamaması sebebiyle aksaklıkların yaşandığı ve Erdoğan’ın bu mücadelede yalnız kaldığı da tekrardan ortaya çıktı.

Sonuç olarak 2016, Türkiye gündemi açısından oldukça yoğun ve kritik gelişmelerin yaşandığı bir yıl olarak dikkat çekerken, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da gerek iç ve dış siyaset konularındaki karar ve söylemleri gerekse terörle mücadeledeki konumu ve özellikle de 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında gösterdiği liderlik ile Türkiye siyasetinin baş aktörü olduğunu tekrar kanıtladı. Millet tarafından seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olması ve kendisinin deyimiyle “koşan” ve “terleyen” bir cumhurbaşkanlığı yapması, Erdoğan’ı sadece seleflerinden farklı kılmayarak cumhurbaşkanlığı gündemini de Türkiye gündeminin ana unsurlarından biri haline getirdi ve siyasetle ilgili tüm konu ve tartışmalarda cumhurbaşkanlığı makamını etkin ve önemli bir taraf kıldı.

KRONOLOJİ-CUMHURBAŞKANLIĞI

31 Ocak- 4 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2016 yılındaki ilk yurt dışı gezisine Şili, Peru ve Ekvador'u kapsayan Latin Amerika ziyaretiyle çıktı.
22 Şubat	Ahmet Davutoğlu Başbakanlığında kurulan 64. Hükümet'in Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında ilk kez toplandı.
21-24 Mayıs	Birleşmiş Milletler tarafından ilk kez düzenlenen Dünya İnsani Zirvesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ev sahipliğinde İstanbul'da toplandı.
25 Mayıs	Binali Yıldırım Başbakanlığında kurulan 65. Hükümet'in Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında ilk kez toplandı.
27 Haziran	Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e yaşanan jet kriziyle ilgili taziyelerini sunan ve üzüntülerini belirten bir mektup gönderdiğini açıkladı.
15 Temmuz	FETÖ mensubu subaylar darbe girişiminde bulundu.
19 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, 15 Temmuz sonrası yayınladığı video mesajla ulusa seslendi.
20 Temmuz	15 Temmuz sonrası ilk kez toplanan Cumhurbaşkanı başkanlığındaki Bakanlar Kurulu, yine aynı gün içerisinde gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu toplantısında alınan olağanüstü hal tavsiye kararına uyarak tüm Türkiye'de üç ay süreyle OHAL ilan etti.
7 Ağustos	Cumhurbaşkanlığı himayesinde Yenikapı'da "Demokrasi ve Şehitler Mitingi" düzenlendi.
9 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan, yaşanan jet krizi sonrası ilk kez Rusya'yı ziyaret etti. Bu ziyaret ayrıca Erdoğan'ın 15 Temmuz'un ardından çıktığı ilk yurt dışı gezisi oldu.
28 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan, DEAŞ'ın düzenlediği terör saldırısı sonrası Gaziantep'e giderek "Birlik, Beraberlik ve Kardeşlik Mitingi"ne katıldı.
20 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Birleşmiş Milletler 71. Genel Kurulu'nda konuşma yaptı.
28 Eylül	MGK, OHAL'i uzatma tavsiyesi kararı aldı.
3 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu OHAL'i üç ay uzatma kararı aldı.
14 Aralık	Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde 32. Muhtarlar Toplantısı düzenlendi.

2016'DA

DIŞ POLİTİKA

UFUK ULUTAŞ • ENES BAYRAKLI • KILIÇ BUĞRA KANAT • MEHMET UĞUR EKİNCİ
CAN ACUN • EMRAH KEKİLLİ • İSMAİL NUMAN TELCİ • FİLİZ CİCİOĞLU • BÜNYAMİN KESKİN
MUHAMMET KOÇAK • BİLAL SALAYMEH • MUSTAFA CANER • KAZIM KESKİN
HACI MEHMET BOYRAZ • DİLEK KÜTÜK

GİRİŞ

Türkiye'nin dış politikasındaki öncelikli konu başlıklarını geçtiğimiz birkaç yılda olduğu gibi 2016 yılında da Ortadoğu'daki meseleler teşkil etti. Başta Suriye ve Irak olmak üzere bölgedeki sıcak çatışma ve istikrarsızlıklar, Türkiye'nin bölgesel aktörlerle ilişkilerini etkilemesinin ötesinde kendi iç dinamikleri üzerinde göç, terörizm ve ekonomi gibi alanlarda da belirleyici oldu. Türkiye'nin AB, ABD ve Rusya gibi üçüncü taraflarla olan ilişkileri de çoğunlukla Ortadoğu meseleleri üzerinden şekillendi. Örneğin Ortadoğu'daki otorite boşluğu ve sıcak çatışma ortamında zemin bulan ve Türkiye'de kanlı eylemler gerçekleştiren terör örgütlerinin zaman zaman Batı ülkelerinden sempati, destek ve hatta himaye görmesi Ankara ile Batılı siyasetçiler arasında tartışmalara neden oldu. Ortadoğu'daki krizlerin beslediği uluslararası göçün önlenmesi yıl içerisinde Türkiye, AB ve Balkan ülkeleri arasındaki ilişkileri etkileyen önemli bir konu başlığı oldu. Suriye gündemi sebebiyle bir önceki yılın sonlarında krize giren Türkiye-Rusya ilişkileri ancak yılın ikinci yarısında normale dönerken Kremlin'in Suriye rejimi ile ittifakını devam ettirmesi ilişkilerin daha da güçlenmesinin önünde bir engel teşkil etti.

Yıl içinde Türkiye'nin yaşadığı en önemli olay olan 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye'nin dış ilişkilerine yansımaları da oldu. Darbe girişimi karşısında Rusya, Türk Cumhuriyetleri, Balkan ve Körfez ülkelerinden Türkiye'ye güçlü destek geldi. Batı dünyasında darbe girişiminin olduğu gece sergilenen "bekle gör" tavrı, ABD'nin Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) lideri Fetullah Gülen'in iadesi konusunda isteksiz hareket etmesi ve AB çevrelerinden olağanüstü hal (OHAL) önlemlerine karşı gelen tepkiler, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde zaman zaman pürüzler meydana getirdi. 15 Temmuz'un akabinde Türkiye girişiminin yurt dışında anlatılması, firari durumdaki FETÖ mensuplarının iadesi ve bu yapıya bağlı kuruluşların kapatılması yönünde yoğun bir diplomatik çaba gösterdi.

2016 yılında Türkiye Suriye'de çeşitli meydan okumalarla karşı karşıya geldi. PKK/PYD ve DEAŞ eş zamanlı terör saldırılarıyla Türkiye'yi hedef aldı. Türkiye ise oluşan bu tehdit ortamına cevap olarak güvenlik politikalarında yeni bir strateji geliştirerek Fırat Kalkanı Harekatı ile Suriye'de oyunu değiştirmeyi hedefleyen bir hamlede bulundu. Irak ile ilişkiler de gergin bir atmosferde çeşitli gelişmelere sahne oldu.

DEAŞ ile mücadele için Türkiye'nin Başka'da yerel unsurlara eğitim vermesi Bağdat ve bölgesel hamisi İran tarafından rahatsızlıkla karşılandı. Irak hükümeti bir yandan Türkiye'yi işgalcilikle suçlarken diğer taraftan üçüncü aktörlerin (İran) nüfuz araçları haline gelmiş olan Haşdi Şabi gibi yapılanmaları meşrulaştırdı.

Türkiye-AB ilişkileri ise 2016 yılında inişli çıkışlı bir seyir izledi. Kasım 2015 ve Mart 2016'daki zirvelerden mülteci krizi temelinde bir dizi mutabakata varılması gelişmelerin daha iyiye doğru gideceğini düşündürse de bu beklenti gerçekleşmedi. Vize serbestisi konusunda Mayıs ayında Avrupa Komisyonu tarafından alınan tavsiye kararına rağmen Avrupa Parlamentosu (AP) şartların yerine getirilmesi konusunda daha sert bir tutum sergiledi. Türkiye'de yaşanan terör saldırıları ve özellikle 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye-AB ilişkileri üzerinde olumsuz etkileri oldu. Darbe girişiminin ardından güvenlik ve kamu düzeninin yeniden tesisi amacıyla ilan edilen OHAL ve bu kapsamda alınan önlemler AB'de rahatsızlık meydana getirdi. Özellikle AP'nin OHAL bitinceye kadar Türkiye ile üyelik müzakerelerin dondurulmasına dair Kasım ayında aldığı tavsiye kararı Ankara'da tepkiyle karşılandı. Türkiye ise AB'yi göçmen mutabakatında verdiği sözleri yerine getirmemesi ve terörle mücadele konusunda yeterince destek olmamasından dolayı eleştirdi.

Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerine bağlı olarak Almanya ile olan ilişkiler de iniş ve çıkışlara sahne oldu. Mülteciler konusunda Almanya adeta AB'nin yetkili temsilcisi gibi hareket ederek Türkiye ile sıkı görüşmeler gerçekleştirdi ve mutabakata ön ayak oldu. Almanya'nın Suriye'de uçuşa yasak bölge fikrine sıcak bakması da Türkiye tarafından olumlu karşılandı. Öte yandan 1915 olaylarının Almanya Parlamentosu tarafından "soykırım" olarak tanınması ilişkilerde soğumaya yol açtı. Alman medyasında Türkiye ve özellikle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik sergilenen olumsuz tutum 15 Temmuz sonrasında daha da netleşti. Ayrıca Almanya'nın PKK, DHKP-C ve FETÖ gibi örgütlere faaliyet alanı sağlaması Türkiye için bir başka eleştiri konusu oldu.

Türkiye NATO'daki müttefiki ABD ile ilişkilerinde de kayda değer bir güven bunalımı yaşadı. Suriye'de güvenli bölge ilan edilmesi konusunda ABD inisiyatif almadı ve DEAŞ'a karşı PKK ile organik bağı olan PYD'yi desteklemeyi sürdürdü. 15 Temmuz darbe girişimi hakkında ABD'li yetkililerden gelen karışık tepkiler de Türkiye'nin terörle mücadeledeki hassasiyetinin yeterince dikkate alınmadığına dair şüpheleri artırdı.

Rusya ile ilişkiler Kasım 2015'teki jet krizinin ardından yılın ilk yarısında fazlasıyla sorunlu ilerledi. Enerji, turizm ve ticaret alanlarındaki iş birliğini neredeyse durma noktasına getiren bu kriz her iki ülke için de büyük bir ekonomik maliyete yol açarken Suriye gibi önemli bir konuda diyalog ve olası iş birliği imkanlarını da ortadan kaldırdı. Nihayet yaz aylarında Türkiye'nin normalleşme adımına Rusya'dan olumlu karşılık geldi ve ilişkilerdeki soğukluk kısa bir süre içinde giderildi. Rusya'nın darbe girişimi karşısında Türkiye hükümetine verdiği kuvvetli destek de ilişkilerin

ivme kazanmasını sağladı. Böylelikle iki ülke arasındaki turizm ve ticaret faaliyetleri yeniden canlandırıldı ve enerji konusunda önemli anlaşmalara imza atıldı.

Ankara'da bir sanat galerisini ziyaret eden Rusya Büyükelçisi Andrey Karlov'un 2016'nın son ayında polisin içerisine sızmış FETÖ mensubu olduğu değerlendirilen bir terörist tarafından öldürülmesi Türk-Rus yetkililer tarafından iki ülke ilişkilerine yapılan bir suikast olarak nitelendirildi ve bu olayın iki ülke ilişkilerine zarar vermesine müsaade edilmeyeceği ifade edildi.

Ortadoğu'daki yoğun gündem karşısında Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında diplomatik temaslar arttı. Türkiye başta Suriye'deki iç savaş olmak üzere birçok bölgesel meselede Katar ve Suudi Arabistan ile mutabık hareket etti. Kuzey Afrika ile ilişkiler son yıllardaki olağan seyrini devam ettirirken 2013 darbesinden beri varolan Mısır ile Türkiye arasındaki gerginlik bu yıl da giderilemedi. 2016 yılında birçok önemli politik gelişmenin ışığında şekillenen Türkiye-İran ilişkilerinde Suriye ve Irak'taki gelişmeler bir hayli belirleyici oldu. Sorunların çözümü noktasında farklı taraflarda bulunan iki ülke bu farklılıkların diplomatik çabaların önünü tıkamasına müsaade etmedi ve diplomatik temaslar en üst düzeyde sürdürüldü.

Türkiye ile İsrail arasında Mavi Marmara olayından sonra bozulan diplomatik ilişkiler 2016 yılında varılan mutabakatla normalleşme yoluna girdi. Mutabakata göre İsrail, Mavi Marmara saldırısı mağdurlarına tazminat ödemeyi ve Türkiye'nin Gazze'ye yardım göndermesini kabul ederken iki ülke karşılıklı olarak büyükelçi atadılar. Mutabakat İsrail'in Filistin'e uyguladığı ablukanın hafiflemesini sağladı. Türkiye bu sırada Gazze konusundaki hassasiyetini sürekli vurgularken gerek kalkınma gerekse sağlık hizmetleri ve ekonomi alanındaki desteğini sürdürmeye devam etti.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

Türkiye-ABD ilişkileri 2016'da oldukça ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. 2015 yılının Kasım ayında G20 zirvesi ve Aralık ayında Paris İklim Zirvesi sırasında yapılan üst düzey görüşmeler sonrasında oldukça olumlu bir atmosfere giren ikili ilişkiler 2016 yılında bu trendi sürdüremedi. Her ne kadar üst düzey görüşmeler özellikle Mart ayında Washington'da yapılan Nükleer Zirve sırasında da devam etmiş olsa da bu diplomatik yakınlık kendini ikili ilişkilerin sorunlu alanlarında gösteremedi. Bu süreçte özellikle askeri anlamda yapılan karşılıklı ziyaret ve zirvelerin sayısının oldukça fazla olduğu görüldü. Bu toplantıların elbette birçoğu DEAŞ ile mücadele konusuna odaklanmıştı. ABD'de seçim kampanyalarının da başlaması ile birlikte Türkiye'nin belli başlı konulardaki pozisyonları Amerikan yönetimince yeterince dikkate alınmadı. Son olarak 15 Temmuz'daki darbe girişimi sonrasında gerek ABD tarafından gelen ilk açıklamalar gerekse FETÖ liderinin iadesi konusundaki anlaşmazlıkla ilişkiler oldukça türbülanslı bir döneme girdi. Bu noktada DEAŞ ile mücadele konusunda koordinasyona dönük askeri çalışmalar iki ülke arasında güvenlik meselelerinde önemli yeni bir ortak paydanın ortaya çıkmasını sağladı.

Aslında ilişkilerin yönünü belirleyen temel meselelerde 2016 yılı içinde çok ciddi bir değişim olmadı. 2014 ve 2015'den miras kalan sorunlar aynı şekilde devam etti. Ancak gerek PKK'nın artan saldırıları gerekse darbe girişimi sonrasında bu problemlerin etkisi ciddi bir şekilde arttı. Her ne kadar iki ülke DEAŞ ile mücadele konusunda daha koordineli hareket etmeye başlamış olsa da YPG konusunda yaşanan ayrışma ve gerilim 2016'da ciddi bir şekilde yükseldi. Bu kriz hatırlanacağı üzere Kobani krizi sırasında ABD'nin YPG güçlerine Türkiye'nin tamamen karşı durmasına rağmen silah yardımı yapmaya başlaması ile tırmanış sürecine girmişti. Mesele YPG'nin örgütsel olarak bağlı bulunduğu PKK'nın Temmuz 2015'te Türkiye'de yeniden saldırılara başlaması üzerine daha ciddi bir hal almaya başladı. 2015 yılının ikinci yarısında giderek artan PKK saldırıları ve YPG-PKK bağlantısının tüm göstergelerine rağmen aynı dönemde ABD'nin söz konusu örgüte yardımının sürekli

olarak artması meseleyi daha da sorunlu bir hale getirdi. Türkiye 2015 yılı boyunca ABD ile yaptığı her görüşmede bu soruna dikkat çekerek yapmakta olduğu silah yardımlarının Türkiye'nin ulusal güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturduğu mesajını yineledi. Ancak 2015 sona ererken bu konuda hiçbir gelişme yaşanmadı. Dahası ABD'de kimi çevreler PKK'nın saldırıları sonrasında bölgede Türkiye'nin uygulamaya koyduğu terörle mücadele adımlarının Amerika'nın DEAŞ'a karşı mücadelesine zarar verip vermeyeceğini tartışmaya başladı. 2016 yılında PKK'nın bölgede yaptığı saldırılara bir de Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde düzenlediği intihar saldırıları eklendi. Şubat ve Mart aylarında Ankara'da düzenlenen iki araçlı intihar saldırılarında 70'e yakın kişi hayatını kaybederken yüzlercesi de yaralandı. Söz konusu eylemler PKK'nın bu tip saldırılar ve operasyonel anlamda daha fazla etkili olmaya başladığını ortaya koydu. Türkiye'nin bu konuda yaptığı tüm uyarı ve taleplere rağmen Amerikan yönetimi YPG'ye aktif desteğini sürdürdü. Bu patlamaların hemen öncesinde ABD'nin DEAŞ ile mücadele konusunda özel temsilcisi olan Brett McGurk'ün Ayn el-Arap'a giderek YPG üyelerinden plaket alması ve bunu sosyal medya hesaplarında paylaşması meseleyi daha da derinleştirdi. Gerek Türkiye'deki dış politika yapımcılar ve güvenlik yapılanmasında gerekse Türkiye'deki kamuoyunda ABD'nin bu politikası oldukça sert tepki gördü. Aralık ayında İstanbul Beşiktaş'ta yine PKK'ya bağlı TAK örgütü tarafından düzenlenen ve 45 kişinin öldüğu ve 160'dan fazla yaralandığı saldırı sonrasında bu tepkinin daha da artması hiç Şaşırtıcı olmayacaktır.

YPG meselesinde Türkiye ile ABD arasındaki ikinci önemli fay hattı da YPG'nin Kuzey Suriye'de Kobani'den sonra alanını giderek genişletmesi ve artık demografik bir mühendislik ile bölgedeki yerel nüfusu oradan ayrılmaya zorlamasıyla yaşanmaya başladı. Telafer özelinde açıkça yaşanan bu durum insan hakları örgütleri ve Suriye'deki muhalif güçlerce de defalarca gündeme getirildi. YPG, ABD'nin silah yardımını, eğittiği güçler ve uluslararası koalisyonun hava desteği ile bu bölgeleri ele geçirdi ancak DEAŞ ile mücadeleden hemen sonra yerel nüfusla mücadeleye girerek Arap ve Türkmen nüfusu göçe zorladı. Bazı uluslararası kuruluşlar bu durumu savaş suçu olarak tanımladı. Bu yayılma ve etnik mühendislik Türkiye'nin tüm protestolarına rağmen ABD'nin desteği ile devam etti.

2016 yılında bu sefer YPG, Türkiye'nin "kırmızı çizgi" olarak tanımladığı Fırat'ın batısını ciddi anlamda ihlal çabalarına girişti. Bu noktada özellikle Menbic konusunda Türkiye ile ABD yönetimi arasında yeni bir kriz baş gösterdi. Menbic'in YPG'ye bağlı güçler tarafından ele geçirilmesinden sonra beklenildiği gibi örgütün bölgeyi terk etmemesi ve dahası bunu Fırat'ın batısındaki toprakları da ele geçirmek için bir adım olarak görmesi ciddi anlamda krize yol açtı. ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden'ın 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye ziyareti sırasında YPG'ye yönelik Fırat'ın batısına geçmeme uyarısı Türkiye'de kimseyi yeterince ikna etmedi. Türkiye'nin, bu konuda Fırat Kalkanı Harekatı olmaması durumunda ABD'nin yeterince kararlı davranması hususunda ciddi Şüpheleri bulunuyor. 2016 sona ererken

özellikle el-Bab operasyonu sırasında YPG'nin müdahale çabaları ve bölgede buna benzer çalışmaları sürdürmesi Türkiye-ABD ilişkilerinde ciddi sorunlar ortaya çıkarabilir. Bu noktada elbette Irak'taki Musul operasyonu sırasında bu sefer de HPG güçlerinin bu operasyona müdahale girişimleri önümüzdeki dönemde ikili ilişkilerde benzer sorunlara yol açabilir.

2016 yılında Türk-Amerikan ilişkilerinin ikinci ciddi kriz noktası da 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yaşandı. Meselenin ilk boyutu darbe sırasında ABD'nin gösterdiği tepkiyle ilgiliydi. Darbe girişimi sırasında yapılan ilk açıklamada ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'nin demokrasiden ve demokratik olarak seçilmiş hükümetin meşruiyetinden ziyade istikrar, barış ve dış politikada devamlılığa vurgu yapması Türkiye kamuoyunun belirli bir kesiminde ABD'nin darbecilere yeşil ışık yakması olarak algılandı. Bunda elbette Türkiye'de daha önce yaşanan darbelerde ABD'nin dahil konusunda söylenenler de önemli bir rol oynamıştı. Bu ilk açıklama sonrasında Türkiye'nin tepkilerini müteakiben yapılan ikinci açıklamada seçilmiş hükümete destek ifade edilirken bu sefer de darbe kelimesinin kullanılmamasına özel bir hassasiyet gösterildiği duygusu yayıldı. Bu duygu elbette 2013 yazında Mısır'da yaşananlar ve bunlara karşı ABD'nin verdiği tepkiyle doğrudan alakalıydı. Gerek Türkiye hükümeti gerekse ülke kamuoyu ABD'nin bu konudaki tepkisini bir "bekle gör" tavrı olarak değerlendirdi ve darbe girişiminin başarısız olmasından sonra tepkilerini oldukça yüksek bir perdeden sergiledi. Elbette darbeden sonra ABD'nin bu algıyı ortadan kaldırmak için pek de fazla çaba göstermemesi bu duruma daha da fazla katkıda bulundu. Siyasi anlamda Türkiye'ye darbeden sonra yapılan ilk ziyaret 45 gün sonra Biden tarafından gerçekleştirildi. Bu durumu Biden da kabul ederek böyle bir durumda Türkiye'nin daha önce ziyaret edilmesi gerektiğinden bahsetti. Söz konusu süreçte elbette ABD Dışişleri Bakanlığının Türkiye ile ilgili yaptığı seyahat uyarıları ve darbe girişiminin hemen sonrasında Türkiye'den ABD'ye olan uçuşların yeniden başlaması konusunda sergilediği tavır bu durumu etkiledi. Neticede iyi bir kamu diplomasisi ve gösterilecek hassasiyetle ortadan kaldırılabilir durum maalesef daha da kronik bir hale gelmiş oldu.

15 Temmuz'la ilgili yaşanan ikinci ciddi anlaşmazlık da darbe girişiminden hemen sonra Türkiye'nin Fetullah Gülen'in iadesine dair beklentilerini en yüksek seviyeden açıklamasına rağmen bunun ABD yönetiminde karşılık bulamamasıyla ilgiliydi. 17-25 Aralık operasyonları sonrasında Türkiye ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü FETÖ hakkında hukuki işlemler yapmaya başladı. Bununla eşzamanlı olarak da Gülen'in ABD'de bulunuyor ve örgütü yönetiyor oluşu sebebiyle ikili zirvelerde bu mesele sıklıkla gündeme getirildi. Ancak 15 Temmuz'a kadar bu çağrılar sonuçsuz kaldı. 15 Temmuz darbe girişiminin yine aynı örgütün çalışmalarıyla gerçekleştiğinin ortaya çıkmasından hemen sonra Türkiye ABD'ye bu konudaki taleplerini bir kez daha ilettiler. Şu ana kadar bu konuda herhangi bir somut ilerleme olmaması ve Türkiye açısından örgütün hala aynı yerden idare ediliyor oluşu ciddi

bir sorun teşkil ediyor. Bu durum önümüzdeki dönemde darbe soruşturmasının da sonuçlanması sonrasında yeni bir boyut kazanabilir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	
7 Ocak	ABD Genelkurmay Başkanı General Dunford çalışma ziyareti için Ankara'ya geldi. Ziyaret sırasında temel olarak DEAŞ ile mücadele konusu öne çıktı.
14 Ocak	ABD yönetimi PKK'nın Diyarbakır'da yaptığı terör saldırısını kınadı.
22 Ocak	ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında Biden ilişkileri stratejik ortaklık olarak adlandırdı ve temellerinin iki ülkenin ilişkilerinin tarihinde yat-tığını dile getirdi.
28 Ocak	Türkiye'nin isteği üzerine ABD yönetimi PYD'nin Cenevre'deki Suriye görüşmelerine ka-tılmayacağını açıkladı.
29 Mart	ABD yönetimi Türkiye'de bulunan Amerikalı asker ve diplomatlarının güvenlik sebebiyle Türkiye'yi terketmesini istedi.
31 Mart	Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan Nükleer Güvenlik Zirvesi sırasında ikili bir görüşme yaptı. Ana gündem maddesi yine DEAŞ idi.
7 Nisan	Cumhuriyetçi Senatör Lindsey Graham Obama yönetiminin PYD politikasını eleştirdi.
16 Mayıs	Türk ve Amerikan uçakları Halep'deki DEAŞ hedeflerine ortak bir saldırı gerçekleştirdi.
18 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Obama arasında DEAŞ ile mücadele konusu mer-kezlili bir telefon görüşmesi yapıldı.
31 Mayıs	ABD'li askerlerin YPG safında savaşırken örgüt amblemini kullanması Türkiye tarafından sert şekilde tepki gördü.
15 Haziran	Orlando'da meydana gelen terör saldırısından sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan Obama'yı arayarak saldırıyı kınadığını ifade etti ve taziyelerini sundu.
28 Haziran	İstanbul'da Atatürk Havalimanı'nda meydana gelen terör saldırısı sonrasında Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında bir telefon görüşmesi gerçekleşti.
19 Temmuz	Darbe girişimi sonrası Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki ilk telefon görüşmesi gerçekleşti.
19 Temmuz	Beyaz Saray Türkiye'nin Gülen'in iadesi konusunda bir dosya sunduğunu açıkladı.
1-2 Ağustos	ABD Genelkurmay Başkanı General Dunford Türkiye'yi ziyaret etti.
24 Ağustos	ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ortak bir basın toplantısı düzenledi.
7 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Başkan Obama ile son görüşmesi sırasında Rakka'ya ortak bir operasyon üzerine konuştuklarını ifade etti.
13 Ekim	Türkiye PKK'nın Musul operasyonuna katılma ihtimaline karşı olduğunu ifade etti.
26 Ekim	Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan DEAŞ'a karşı mücadele konusunda bir tele-fon görüşmesi yaptılar.
30 Ekim	ABD Dışışleri Bakanlığı İstanbul Konsoloslüğünde çalışan görevlilerin ailelerinin Türki-ye'yi terk etmesine yönelik bir direktif yayınladı.
6 Kasım	ABD Genelkurmay Başkanı General Dunford Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
9 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan başkan seçilen Donald Trump ile bir telefon görüşmesi ger-çekleştirdi.

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkilerin her yıl olduğu gibi 2016'da da inişli çıkışlı bir seyir izlediği söylenebilir. İlişkiler 2015 yılının son aylarında yaşanan olumlu gelişmelerin etkisiyle iyi başlamıştı. Ancak 15 Temmuz'da Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içerisine sızan bir grup FETÖ mensubu subayın demokratik düzene karşı başlattıkları kanlı darbe girişimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin sorgulanmasına neden olmuş ve hatta yıl sonunda ilişkiler durma noktasına gelmiştir.

2015 yılının İlerleme Raporu ağırlıkla Türkiye'ye dönük eleştirel bir bakış açısını yansıtırken mülteci krizinde iş birliği oluşturma ekseninde düzenlenen 29 Kasım 2015 tarihli AB-Türkiye Zirvesi ilişkilerde umut veren bir ısınmayı getirmişti. Zirvede AB mülteci sorununa destek amacıyla üç milyar avro fon sağlamayı taahhüt ederken 14 Aralık 2015'de Ekonomik ve Parasal Politika faslı müzakereye açılmıştır. AB Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker tarafından Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) tarafından kapalı tutulan beş faslın 2016'ın ilk çeyreğinde açılabileceğinin bildirilmesi yeni yıla tarafların daha umutlu girmesine sebep olmuştur. Türkiye-AB Zirvesi'nin oluşturduğu umut verici atmosfer, Türkiye'nin müktesebata yaklaşma yolunda reform politikasına gelecek dönemde ağırlık vermesine zemin hazırlanmıştır. Zirvede Ekonomi ve Parasal Politika faslının açılmasının kararlaştırılması ve aralarında Yargı ve Temel Haklar ile Adalet, Özgürlük ve Güvenlik fasıllarının da bulunduğu beş faslın daha açılabileceğine dair umut verici atmosfer reform sürecini canlandırabilecek potansiyelde görülmüştür.¹

2016'nın Ocak ayında bir önceki yılın da gündem konusu olan mülteci krizi ile ilgili AB'nin motor gücü Almanya ile iş birliğine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun Almanya'ya yaptığı ziyarette iki ülke arasında gerek mülteci krizi gerekse terörle mücadele konusunda birlikte hareket et-

1. Onuralp Aydın, "Türkiye AB İlişkilerinde Yakınlaşmanın Getirisi 3 Milyar € Değil 76,5 Milyar €", TEPAV, 4 Ocak 2016, <http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3990>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

meye yönelik karşılıklı açıklamalar yapılmıştır. İki ÷lke arasında sağlanan bu yakınlaşma AB liderlerinin m÷lteci krizini masaya yatırmak için düzenleme kararı aldıkları Türkiye-AB zirvesi öncesinde gerçekleşmesi bakımından dikkat çekiciydi.

2016 yılının ilk altı ayında gerçekleşen en önemli gelişme kuşkusuz 7 Mart'ta gerçekleşen Türkiye-AB Zirvesi'ydi. Brüksel'de gerçekleştirilen zirvede Türkiye'nin AB'ye hazırladığı teklifte, Türkiye'den Yunanistan'a giden yeni düzensiz göçmenlerin geri gönderilmesi, vize serbestisi yol haritasının hızlandırılması, Suriyeli m÷ltecilere harcanacak üç milyar avronun tahsisinin hızlandırılması ve ek fonların kullanılması, üyelik müzakerelerinde yeni fasılların açılması için çalışmalar yapılması, Suriye'de daha güvenli olabilecek alan imkanlarına bakılması ve bir Suriyeliye karşı bir Suriyelinin yeniden yerleştirilmesi yer almaktaydı.² Zirvenin ardından AB Devlet ve Hükümet Başkanları Schengen Anlaşması'nın tam olarak uygulanmasına karar vermişlerdir. Sığınmacıların bir ÷lleden diğerine gönderilmesi yaklaşımının sonlandırılmasında da mutabık kalan liderlerin zirve sonunda yayınlanan ortak açıklamalarında, "Batı Balkan güzergahı boyunca düzensiz göçmen akışı şimdi sona erdi" ifadesi kullanılmıştır. Bu kararların sürdürülebilir olması için de yapılması gerekenler belirlenmiştir. Bu çerçevede, sığınmacı krizinde Yunanistan'a gereken tüm desteklerin verilmesine ve ÷lke'deki çok zor insani durum için derhal ve etkili bir şekilde harekete geçilmesine karar verilmiştir. Yunanistan'ın Makedonya ve Arnavutluk dahil dış sınırlarının daha sıkı kontrol edilmesi için fazladan katkı sağlanması, uluslararası korumaya muhtaç olmayan göçmenlerin karşılıklı geri kabul anlaşmaları çerçevesinde Türkiye'ye gönderilmesi için Atina yönetimine yardım edilmesi de verilen kararlar arasında yer almıştır. Uygulamanın 1 Haziran itibarıyla da AB ve Türkiye arasındaki geri kabul anlaşması ile devam etmesi planlanmıştır.

7 Mart'taki zirvede Türkiye'nin yaptığı teklifleri 17-18 Mart'ta gerçekleşen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde değerlendiren AB'li liderler Türkiye'nin önerilerini büyük ölçüde kabul etmiştir. Sadece Türkiye'nin AB ile beş faslın müzakereye açılması talebi GKRY engeline takılmıştır. Türkiye'nin, Türk vatandaşlarının Avrupa'ya vizesiz seyahati için koyduğu tarih olan Haziran da zirvede kabul edilen konular arasında yer almıştır.

2016 yılının başında olumlu bir atmosferde ilerleyen ilişkiler AB'nin yıl boyunca Türkiye'nin mücadele ettiği PKK terörüne verdiği destekle ilişkilerdeki ivme aşağıya doğru inmeye başlamıştır. 13 Mart'ta Ankara Kızılay'da PKK'nın düzenlediği terör saldırısının hemen ardından AB'nin başkenti kabul edilen Brüksel'de PKK'nın çadır kurmasına izin verilmesi bu olumsuz durumun ilk göstergesi olmuştur. Türkiye'den gelen tepkiler üzerine çadır kaldırılmıştır. Hemen ardından bu kez bir başka terör örgütü olan DEAŞ 22 Mart'ta Brüksel'de havalimanı ve metroda art arda canlı bomba patlamaları gerçekleştirmiştir. Bu patlamalardan sonra her iki taraftan teröre karşı ortak hareket etme mesajları verilirken Temmuz ayında Avrupa Parlamentosu'nun Brüksel'deki binasında terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan ve örgü-

2. "AB liderleri ve Türkiye Haftaya Yeniden Bir Araya Gelecek", *Hürriyet*, 7 Mart 2016.

tün Suriye uzantısı PYD'lilerin fotoğraflarının yer aldığı bir serginin açılması AB'nin terör konusunda Türkiye'yi kızdıran bir diğer hamlesi olmuştur.

Nisan 2016'da AP'nin Türkiye hakkındaki raporu yayınlanmış ve bu yıl da AB, Türkiye'ye pek çok konuda eleştiri oklarını göndermiştir. AP'nin başlıca eleştirileri arasında basın ve medya özgürlüğü ve Türkiye'nin terörle mücadelede uyguladığı yöntemler yer almıştır. Bu eleştirilerin yanında Türkiye'nin mülteci sorununa yönelik izlediği politikalar, dış politika ve güvenlik politikası konusunda AB ile ilişkileri raporun olumlu notları arasındadır. Türkiye'yi en fazla rahatsız eden hususlardan biri de sözde Ermeni soykırımı iddialarının raporda yer alması olmuştur. Bu nedenle de Türkiye raporu AP'ye iade etmiş ve yok hükmünde saymıştır.

Mart 2016'da gerçekleşen Türkiye-AB Zirvesi'nin Türkiye açısından en önemli maddesi kuşkusuz Haziran sonu itibarıyla vize muafiyetinin sağlanmasına dair yapılan anlaşmaydı. Bu süreçte Mayıs başında Avrupa Komisyonu Türk vatandaşlarına yönelik vizelerin kaldırılması için tavsiye kararında bulunmuştur. Kararın teknik ayağının böylelikle tamamlanmasının ardından siyasi ayakta AP ve Avrupa Konseyi'nin onayı beklenmeye başlanmıştır. Komisyon'un tavsiye kararında Türkiye'nin AB tarafından sunulan 72 şarttan 67'sini yerine getirdiği belirtilerek geriye kalan 5 şartın da acilen tamamlanması tavsiye edilmiştir. AP ise bu konuda Komisyon'dan daha sert bir tutum takınmış ve Başkan Martin Schulz bu beş şart tamamlanmadan vizesiz seyahatin mümkün olmayacağı konusunda açıklamalarda bulunmuştur.

AB ile vizelerin kaldırılması süreci devam ederken Türkiye'de yaşanan hükümet değişikliği ve artan terör olaylarına karşı alınan tedbirlerin AB tarafından sürekli eleştirilmesi neticesinde Terörle Mücadele Kanunu'nda değişiklik yapılmasının istenmesi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Türkiye'nin bu konuda gösterdiği kararlı tutum nedeniyle AP vize muafiyetine yönelik kararı gündemine almamıştır. Başkan Schulz Türkiye'nin 72 şartın tamamını yerine getirmeden konunun Parlamento gündemine gelmeyeceğini açıklamıştır. Böylelikle vize muafiyeti konusu belirsiz bir tarihe ertelenmiştir.

23 Haziran'da İngiltere Lizbon Anlaşması'nın 50. maddesine dayanarak yaptığı referandumda yüzde 51,8 oy oranıyla AB'den ayrılma (Brexit) kararı almıştır. İngiltere'nin Birlik'ten ayrılma kararı AB ülkelerinde büyük bir şok yaratmıştır. AB'nin gündemini 2016'nın ikinci yarısında ziyadesiyle meşgul eden bu karar Türkiye ile ilişkileri doğrudan etkilememiştir. Ancak AB'nin enerjisinin bu konuya daha fazla ayrılması ve genişlemenin ikinci plana bırakılması Birliğin geleceğinin daha fazla tartışılır olması bakımından önem arz etmektedir.

Haziran sonu itibarıyla AB ile müzakere sürecinde Mali ve Bütçesel Hükümler başlığına geçilmesiyle açılan fasıl sayısı 16'ya yükselmiştir. Altı yıldan sonra ilk kez altı ay içerisinde ikinci bir fasıl açılmıştır.

Temmuz'un Türkiye için 2016 yılının en önemli ayı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira 15 Temmuz'da TSK içerisine sızan FETÖ mensupları bir darbe

girişiminde bulunmuştur. Ancak bu girişim toplum, siyasi liderler, medya ve emniyet güçlerinin topyekün darbe karşısında durmasıyla bertaraf edilmiştir. Her fırsatta demokrasinin ve insan haklarının üstünlüğüne vurgu yapan AB'nin darbe girişimi karşısında Türkiye'ye gösterdiği desteğin çok zayıf kaldığını söylemek mümkündür. Bu tavır 2016 yılının diğer yarısındaki ilişkilerin de olumsuz gitmesinin temel sebebi olmuştur. Türkiye'ye bu teşebbüs sonrası ilk destek mesajının Rusya'dan gelmiş olması ve AB liderlerinin ancak darbe girişiminin başarısız olduğu anlaşıldıktan sonra açıklamalarda bulunması Türk kamuoyundaki AB'ye yönelik olumsuz algının güçlenmesine neden olmuştur.

Darbe girişiminden sonra Türkiye'nin özellikle tutuklamalar ve işten çıkarmalar gibi OHAL kapsamındaki uygulamaları ve idam cezasının geri getirilmesine dair Türkiye kamuoyunda yapılan tartışmalar AB yetkililerinden gelen eleştirilerin daha da sertleşmesine neden olmuştur. Bu kapsamda AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini yaptığı açıklamada idam cezası uygulayan hiçbir ülkenin AB üyesi olamayacağını belirtmiştir. Avrupa Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker ise Türkiye'de idam cezasının geri gelmesi durumunda AB üyelik sürecinin durdurulacağını belirtmiştir. Son olarak AB Parlamentosu Başkanı Martin Schulz Mogherini ve Juncker'ın açıklamalarını harmanlayarak şunları ifade etmiştir: "Türkiye son aylardaki baskıcı önlemler ve aktüel gelişmeler yüzünden üyelik perspektifini bozdu. Eğer idam cezası geri gelirse üyelik sürecinin sonu olur. İdam cezasının kaldırılması tam üyelik için bir şarttı. Ankara, Avrupa perspektifini tutmak istiyorsa politik dönüşüm yapmak zorunda..."³

AB'nin bu çerçevede en çok eleştirdiği konulardan biri de darbe sonrası süreçte bazı medya kuruluşlarının kapatılması ve kimi gazetecilerin tutuklanması oldu. AB bu konuya basın özgürlüğü çerçevesinden bakarken Türkiye'nin bu süreçteki haklı kaygılarını göz ardı etmiştir. Bu ve benzeri açıklamalar gerek AB yetkilileri gerekse AB ülkelerinin liderleri tarafından yıl boyunca sık sık dile getirilmiştir.

Ağustos ayı başında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye'ye vize serbestisi verilmediği takdirde AB ile yürürlükteki göçmen mutabakatının dondurulacağı yönündeki açıklaması AB çevrelerinde geniş yer bulmuştur. AB Komisyonu Başkanı Juncker AB'nin vize serbestisi için sunduğu 72 şartı tekrar hatırlatarak, bu şartların yerine getirilmesi durumunda vizelerin kaldırılacağını belirtmiştir.

Ekim ayı vize muafiyeti açısından önemli bir tarihi işaret ediyordu. Zira Mart'ta yapılan anlaşmada vize muafiyeti için Haziran ayı belirlenmiş olsa da Türkiye ile AB arasındaki anlaşmazlıklar ve yaşanan darbe girişimi bu tarihin Ekim'e ertelenmesine neden olmuştur. İki taraf belirlenen 72 şarttan özellikle Terörle Mücadele Kanunu ile ilgili olan maddede anlaşma sağlayamamıştır. Türkiye bu madde ile ilgili Komisyon'a, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Thorbjorn Jagland'ın konuyu çözmek üzere taraflar arasında "dürüst arabulucu" olmasını ve Avrupa Konseyi'nin Türkiye'deki terör yasası kapsamındaki

3. Hacı Mehmet Boyraz, "15 Temmuz Sonrası Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği", *Star Açık Görüş*, 27 Ağustos 2016.

uygulamalarını izlemesi formülünü teklif etmiştir. Aynı zamanda Türkiye bu yol haritasında terörle mücadele meselesi dışındaki konuları bir ay içerisinde çözme taahhüdünde bulunmuştur. Bu konular “kişisel verilerde istismar değişikliği”, “EUROPOL Anlaşması”, “GKRY'nin şerhi” ve “Etik Kanunu” şeklinde sıralanmıştır. Ancak Türkiye'nin bu teklifine AB tarafından müspet ya da menfi bir cevap gelmemekle birlikte bu durum iki taraf arasında bir restleşme konusu haline gelmiştir. 2016 yılı içerisinde anlaşmanın sağlanmaması durumunda hem vize serbestisinin hem de Geri Kabul Anlaşması'nın (GKA) gerçekleşmeyeceği taraflar tarafından daha sık dile getirilmeye başlanmıştır.

Sıkıntılı süren ilişkiler Ekim ayının son günü *Cumhuriyet* gazetesine yapılan operasyonla gazetenin genel yayın yönetmeninin de aralarında bulunduğu 18 yazar hakkında çıkarılan arama ve gözaltı kararına AB tarafından verilen sert tepkilerle daha da gerilmiştir. Bu operasyon ve terörle bağlantılı olduğu tespit edilen bazı gazete ve dergilerin Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kapatılması kararlarını değerlendiren AP Türkiye Raportörü Kati Piri, Türkiye'de yaşanan bu gelişmelerin Avrupa'da kaygı uyandırdığını dile getirmiştir. Almanya Başbakanı Merkel de Türkiye'de basın özgürlüğü konusunda sıkıntı yaşandığını belirterek bunu bir alarm durumu olarak lanse etmiş ve Türkiye'nin attığı bu adımların müzakereleri etkileyeceği uyarısında bulunmuştur. Operasyondan sonra AB üyesi 10 ülkenin temsilcileri *Cumhuriyet* gazetesini ziyaret ederek destek mesajları vermişlerdir.

Bu gelişmenin hemen ardından Halkların Demokratik Partisi (HDP) eş başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ dahil dokuz milletvekili hakkında terör eylemlerini destekleme suçlamasıyla çıkarılan tutuklama kararları AB'nin Türkiye'ye yönelik kaygılarını “aşırı derecede” artırmıştır. Bu olaydan sonra Kati Piri yaptığı tutuklamalar hakkındaki açıklamasında Türkiye ile üyelik müzakerelerinin derhal askıya alınması çağrısı yapmıştır. Tutuklamaların hemen ardından yapılan HDP grup toplantısına AB ülkelerinin büyükelçilerinin katılımı Türkiye tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Türkiye AB'yi PKK ve FETÖ ile mücadelesinde kendisini yalnız bırakmakla ve her iki örgüt mensuplarının da Batı başkentlerinde mevzilenmesine izin vermekle eleştirmiştir.⁴ Türkiye'nin tüm bu haklı endişelerine karşılık AB tarafından müzakerelerin dondurulacağı tehditleri gelmeye devam etmiştir.

İlişkiler bu kadar gerilmişken Avrupa Komisyonu tarafından her yıl yayımlanan İlerleme Raporu'nda Türkiye'ye 2016 yılı için olumsuz eleştiriler yöneltilmiştir. Raporla en çok dikkat çeken konulardan biri FETÖ oluşumundan bahsedilirken “Gülen Hareketi” ifadesinin kullanılması olmuştur. Mayıs ayında dokunulmazlıkların kaldırılması ve HDP milletvekillerinin tutuklanması, ifade özgürlüğü, yargı bağımsızlığı ve terörle mücadele gibi konulara değinen rapor hemen hemen tüm başlıklarda Türkiye'ye yönelik eleştiriler içermiştir. AB Bakanı Ömer Çelik raporun yapıcı ve yol gösterici olmaktan uzak olduğunu belirterek Türkiye'nin terörle mücadelesinin AB tarafından anlaşılmadığını ifade etmiştir.

4. Burhanettin Duran, “Almanya Anlamamakta Israrlı”, *Sabah*, 4 Kasım 2016.

AB'nin müzakereleri dondurma tehditleri üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamada AB ile ilişkilerin yıl sonuna kadar düzelmemesi durumunda bu konuyu halka götüreceklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine AB Dışışleri Bakanları toplantısında Avusturya dışındaki diğer ülkelerin dışışleri bakanları Türkiye ile diyalogun devam ettirilmesi çağrısında bulunmuşlardır. Ancak bu çağrı AP'deki milletvekillerinin fikrini değiştirmemiştir. 24 Kasım'da yapılan oylamada Türkiye ile müzakerelerin dondurulmasına yönelik tavsiye kararı 37 oya karşılık 479 oyla kabul edilmiştir. Oylamada 109 milletvekili çekimser kalmıştır. Kabul edilen tasarıda 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye hükümetinin AB normları ile uyuşmayan aşırı sert önlem ve kararlar aldığı iddia edilerek ülkede her şey "normal"e dönene kadar müzakerelerin dondurulması tavsiye edilmiştir. Parlamento'nun kararı bağlayıcı olmamakla birlikte siyasi açıdan önem taşımaktadır. Türkiye'nin karara dair ilk açıklaması Parlamento'nun bu kararının yok hükmünde sayıldığı şeklinde olmuştur. Karara en sert tepkiyi Cumhurbaşkanı Erdoğan vermiş ve yaptığı açıklamada AB'yi sınırları göçmenlere açmakla tehdit etmiştir. Erdoğan'ın bu tehdidi özellikle Türkiye'nin komşu ülkeleri Bulgaristan ve Yunanistan'da büyük etki yaratmıştır.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

TÜİK verilerine göre AB'nin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı 2015 Ekim ayında yüzde 47,3 iken 2016 Ekim ayında yüzde 48,4 olmuştur. AB'ye yapılan ihracatın miktarı ise 2015 yılının aynı ayına göre yüzde 0,8 azalarak 6 milyar 211 milyon dolar olarak gerçeleşmiştir. Önceki yıllarda olduğu gibi en çok ihracat yapılan ülke 1 milyar 308 milyon dolarlık bir ihracat payıyla Almanya olmuştur. Bu ülkeyi sırasıyla İngiltere (1 milyar 49 milyon dolar), Irak (774 milyon dolar) ve İtalya (739 milyon dolar) takip etmiştir. İthalat rakamlarına bakıldığında ise AB'nin Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı 2015 Ekim ayında yüzde 38,5 iken 2016 Ekim ayında bu oran yüzde 39,3'e yükselmiştir. Ülke bazında Almanya 1 milyar 757 milyon dolarlık ithalat payıyla Çin'den (2 milyar 214 milyon dolar) sonra ikinci sırada yer almıştır. Almanya'yı Rusya (1 milyar 204 milyon dolar) ve İtalya (850 milyon dolar) izlemiştir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

22 Ocak	Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, Almanya'ya bir ziyarette bulundu.
7 Mart	Türkiye-AB Zirvesi yapıldı.
17-18 Mart	AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi yapıldı. Zirvede Türkiye önemli bir gündem maddesi oldu.
17 Mart	PKK Brüksel'de AP yakınında bir çadır kurdu.
14 Nisan	AP Türkiye raporu yayınlandı.
2 Haziran	Alman Parlamentosu sözde "Ermeni soykırımı" nı kabul etti.
23 Haziran	İngiltere'de yapılan referandumdan AB'den ayrılma kararı çıktı.
30 Haziran	Türkiye ile AB arasındaki müzakere sürecinde 33. fasıl olan "Mali ve Bütçesel Hükümler" başlığı açıldı.
12 Temmuz	AP'de PKK lideri Abdullah Öcalan ve örgütün Suriye uzantısı PYD'lilerin fotoğraflarının yer aldığı bir sergi açıldı.
4 Kasım	AB üyesi 10 ülkenin temsilcileri <i>Cumhuriyet</i> gazetesine destek ziyaretinde bulundu.
8 Kasım	Bazı AB üyesi ülkelerin büyükelçileri HDP grup toplantısına katıldı.
9 Kasım	Avrupa komisyonu tarafından Türkiye İlerleme Raporu yayınlandı.
24 Kasım	AP, yaptığı oylamayla Türkiye ile müzakerelerin dondurulması konusundaki tavsiye kararını kabul etti.

TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ

Türkiye-Almanya ilişkileri 2016 yılında da inişli çıkışlı bir çizgi izlemiştir. Geçmiş dönemlerden kalan siyasal alışkanlıklar nedeniyle birçok vesile ile Türkiye'nin iç işleyişine müdahaleyi kendinde bir hak olarak gören Almanya, tutarsız bir tutum takınarak Türkiye yönetiminin bu ülkedeki soydaşlarına yönelik ilgi ve alakasından rahatsızlığını her fırsatta ortaya koymaktan çekinmemiştir. Almanya'nın yumuşak karnı olan mülteci krizi haricinde yıl içinde Türkiye ile Almanya birçok meselede karşıt konumda bulunmuşlardır.

İki ülke yetkililerinin birçok defa gerek yüz yüze gerekse telefon diplomasisi yoluyla çok sayıda görüşme gerçekleştirdiği 2016 yılında öne çıkan başlıca konu başlıkları şunlardır: Mülteci krizi, 1915 olaylarının Almanya Parlamentosu'nca "soykırım" olarak tanınması, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik hakaret içerikli yayınlar (Jan Böhmermann), 15 Temmuz darbe girişimi ve Almanya'nın terör örgütleri PKK ve FETÖ'yü kollayıcı tutumu.

MÜLTECI KRİZİ

Çoğunluğu Suriyeli yüz binlerce mültecinin Almanya'ya akın etmelerinin etkileri 2016'da da devam etti. Almanya Başbakanı Angela Merkel ve dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun ortak çabaları ile Mart ayında Türkiye ve AB arasında ana hatlarıyla Türkiye üzerinden düzensiz göçmen akışının durdurulması, Türkiye vatandaşlarının Schengen ülkelerine vizesiz seyahat edebilmesi ve Türkiye'de bulunan üç milyon civarındaki sığınmacının yarısına 6 milyar avro kaynak verilmesi hususlarında bir anlaşmaya varılmıştı. AB'nin gerek vize serbestisi sözünü yerine getirmemesi gerekse Türkiye'deki mülteciler için öngörülen finansal kaynağın ancak onda birini ödemiş olması, buna mukabil Türkiye'nin yapılan anlaşmalara uygun bir şekilde düzensiz göçmen akınının durdurulmasını etkin bir şekilde sağlaması yıl içinde taraflar arasında çok sayıda sürtüşmeye neden olmuştu. Sözkonusu durum her ne kadar Türkiye-AB arası sürtüşmeler olarak görünüyorsa de Ankara yönetiminin göçmen

mutabakatını uygulamaması ve sınırlarındaki etkin denetimi hafifletmesi durumunda yüz binlerce mültecinin Almanya'ya akın edeceği gerçeği bu ülkeyi Türkiye'ye yönelik politikalarda daha az saldırgan kıldı. Öyle ki mülteciler konusunda Türkiye-AB mutabakatı henüz gerçekleştirilmemişken Merkel hükümetinin Mülteci Politikaları Koordinatörü Peter Altmaier Türkiye'nin bazı Avrupa ülkelerinden daha Avrupalı hareket ettiğini ve birçok bölge ülkesinden daha demokratik bir hukuk devleti olduğunu ifade etti. Aynı şekilde Almanya, Türkiye'nin Suriye savaşının başından beri oluşturulmasını istediği "Suriye'de uçuşa yasak bölge" savını da desteklemeye başladı.⁵

1915 OLAYLARI VE ALMANYA PARLAMENTOSU'NUN "SOYKIRIM" KARARI

İlk olarak geçtiğimiz yıl Almanya Cumhurbaşkanı Joachim Gauck'un "soykırım" olarak nitelendirmesi ile gündeme gelen 1915 olaylarına ilişkin Almanya'nın tutumu o dönem Türkiye tarafından çok sert bir tepki ile karşılanmıştı. Alman medyasında yer alan yorumlarda da ifade edildiği üzere mülteci krizinde Türkiye'ye muhtaç durumda olan hükümet yetkilileri Parlamento'da görüşülüp oylanması istenen önergeyi sessizce rafa kaldırmışlar ve mülteci krizi anlaşmasının ertesine kadar beklemeyi tercih etmişlerdi. Mülteci anlaşmasının imzalanmasının ardından "soykırım" tasarısı tekrar gündeme getirildi. Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier'in "Türkler ve Ermeniler arasındaki son derece hassas yakınlığı Federal Meclis'in kararı ile tehlikeye atmanın akıllıca olmayacağı" şeklindeki uyarılarına rağmen Alman Federal Meclis'inde milletvekillerinin yarısının katılmadığı bir oturumda "soykırım tasarısı" bir çekimser ve bir ret oyuna karşı büyük bir çoğunlukla geçti. Başbakan Merkel, Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi Bakanı Sigmar Gabriel, Dışişleri Bakanı Steinmeier ile birçok bakanın Türkiye'nin tepkilerini minimize etmek amacıyla katılmadıkları oylamada çıkan karar üzerine Türkiye, Berlin Büyükelçisi Hüseyin Avni Karslıoğlu'nu istişareler için Ankara'ya çağırdı. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, "Kararın Türkiye açısından hiçbir hükmü ve anlamı yoktur. Bu kararı en şiddetli şekilde kınıyoruz" şeklindeki açıklaması⁶ ile Almanya'yı "derin bir suçluluk ve belki de aklanma duygusuyla 'tek katliam/soykırım yapan ben değilim, başkaları da yaptı' diyebilmek için 'Ermeni soykırımı' yalanının arkasına sığınıyor" ifadeleri ile mahkum etmesi de iki ülke ilişkilerinin ne kadar zedelendiğini özetler mahiyetteydi.⁷

Türkiye'nin Almanya'ya karşı en anlamlı tepkilerinden biri Ankara Büyükelçisi Martin Erdmann'a hükümet ve dışişleri yetkilileri tarafından randevu verilmemesi⁸

5. "Merkel'in Uçuşa Yasak Bölge Desteği Ne Anlama Geliyor?", BBC, 16 Şubat 2016.

6. "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Türkiye Yalan ve Algı Operasyonlarına Seyirci Kalamaz", Anadolu Ajansı, 2 Haziran 2016.

7. "İbrahim Kalın: Almanya, Tek Soykırım Yapan Ben Değilim Demek İçin Tasarıyı Çıkardı", T24, 2 Haziran 2016, <http://t24.com.tr/haber/ibrahim-kalin-almanya-tek-soykirim-yapan-ben-degilim-demek-icin-tasariyi-cikardi,343488>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

8. "Türk Hükümeti Almanya Büyükelçisi İle Görüşmüyor", Deutsche Welle, 28 Temmuz 2016.

iken diğeri de İncirlik Üssü'nde bulunan Alman askerlerin politikacılar dahil askeri olmayan heyetler tarafından ziyaret edilmesine izin verilmemesiydi.

İNCİRLİK ÜSSÜ TARTIŞMALARI

Türkiye'nin "soykırım" kararının meclisten geçmesinden kısa bir süre sonra Almanya'dan aralarında Savunma Bakanı Ursula van der Leyen'in müsteşarı Ralf Brauksiepe'nin de olduğu bir grup milletvekilinin İncirlik'e yapmayı planladıkları ziyarete onay vermemesi Almanya'da büyük rahatsızlık yarattı. Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında sadece Almanya Savunma Bakanı Leyen kendisine verilen ziyaret izni sayesinde İncirlik'teki Alman askerlerini ziyaret edebildi. İncirlik krizinin devam ettiği zaman zarfında karşılıklı salvoların yanı sıra Almanya'nın, İncirlik Üssü yerine Ürdün'de yeni bir üs kurma,⁹ DEAŞ karşıtı mücadelede kullanılmak istenen AWACS uçaklarının gönderilmeyebileceđi¹⁰ ve İncirlik'ten tamamen çekilme¹¹ gibi tehditlerle Türkiye'yi dize getirme çabaları olumlu bir netice vermemiş, bilakis Türkiye eski dönemlerden farklı olarak Almanya'yı istediği çizgiye çekmeyi başarmıştır. Eylül ayı başlarında konuyla ilgili Almanya Hükümeti'nden yapılan açıklama ile Federal Meclis'in aldığı "soykırım" kararının yasal bağlayıcılığı olmadığı ifade edilmiş, diğertarafıtan meclisin de gücendirilmek istenmemesi nedeniyle tasarıya mesafe koyulmadığı da deklare edilmiştir.¹²

JAN BÖHMERMANN DAVASI

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a ve Türk milletine yönelik ırkçı hakaretler içeren bir şiiri Alman televizyon kanalı ZDF'de okuyan komedyen Jan Böhmermann hakkında Alman Ceza Yasası'nın yabancı liderlere hakaret etmeyi yasaklayan 103. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Almanya'da dava açıldı. Dava sürecinde Başbakan Merkel ve sağ kolu Hristiyan Demokrat Birlik (CDU) Grup Başkanı Volker Kauder Böhmermann olayının mahkemelere sevk edilmesinin doğru karar olduğunu savunan açıklamalar yaptılar.¹³ Bununla birlikte Almanya'da gerek medya gerekse siyasal partiler düzleminde olay Cumhurbaşkanı Erdoğan'a saldırı için yeni bir malzeme olarak kullanıldı.¹⁴ Mayıs ayında Hamburg Eyalet Mahkemesi Erdoğan'ı haklı bularak hakaret içerikli şiirin kısmen yasaklanması ve Böhmermann'ın bu kısımları okuması durumunda cezalandırılmasına hükmettiyse de Erdoğan, avukatı aracılığıyla şiirin tamamen yasaklanmasında ısrar etti.¹⁵ Dava halen devam etmekte olup duruşmanın Şubat 2017 tarihinde yapılması bekleniyor.

9. "Almanlar İncirlik'e Alternatif Arıyor", *Türkiye*, 26 Kasım 2016.

10. "Alman Savunma Bakanı'ndan İncirlik Uyarısı", *Deutsche Welle*, 14 Temmuz 2016.

11. "Steinmeier: İncirlik'e İzin Verilmezse Çekiliriz", *Deutsche Welle*, 29 Ağustos 2016.

12. "Alman Hükümeti: Ermeni Tasarısının Bağlayıcılığı Yok", *Hürriyet*, 2 Eylül 2016.

13. "Böhmermann'a 'Sınırı Aştın' Tepkisi", *Hürriyet*, 30 Nisan 2016.

14. "Özdemir Fordert von Bundesregierung im Fall Böhmermann Demonstration für Meinungsfreiheit", *Nachrichtenexpress*, 12 Nisan 2016.

15. "Alman Mahkemesi Erdoğan'ı Haklı Buldu", *Hürriyet*, 17 Mayıs 2016.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE ALMANYA'NIN TUTUMU

15 Temmuz darbe girişimine karşı Almanya, Batı ülkelerinin çoğunda olduğu gibi bir “bekle gör” tavrı geliştirdi. Darbecilerin başarısız olduğunun anlaşıldığı saatlerde Almanya Hükümet Sözcüsü Steffen Seibert, “Türkiye’deki demokratik düzene saygı duyulmak zorundadır. İnsan hayatını korumak için elden gelen her şey yapılmalı” şeklindeki zoraki ifadelerle Türkiye demokrasisine zayıf tonda destek açıklamasında bulunmuştur.¹⁶ Alman siyasilere destek anlamına gelecek ziyaretlerden kaçınmalarından da anlaşıldığı gibi darbe girişiminin başarısız olmasından duyulan şaşkınlık ile karışık hayal kırıklığı iki üç gün sonra yerini karşıtlığa bırakmıştır. Almanya’daki Türkiye kökenli on binlerce kişinin demokrasi yanlısı ve darbe karşıtı Köln gösterisini, güvenlik gerekçesiyle yapturtmamak mümkün olmadıysa da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın telekonferans yöntemiyle bağlanıp halka hitap etmesi Almanya Anayasa Mahkemesi’nin rekor hızla aldığı bir kararla engellendi. Uzun zamandır Türkiye’de basın özgürlüğünün iptal edildiği yolundaki görüşlerden geçilmeyen Alman medyasını temsilen *Süddeutsche Zeitung*’un şu ifadesi düşündürücüdür: “Erdoğan’ın kendi taraftarlarına video bağlantısı ile seslenmek istemesi de küstahçaydı.”¹⁷

TERÖR ÖRGÜTLERİ SORUNU

Darbe girişiminin arkasında FETÖ’nün bulunduğu anlaşılmasının ardından Almanya’ya iltica eden veya buraya kaçan asker ve sivillerin bu ülkede barındırılmaması çağrularına Alman yetkililer Türkiye’nin kendilerine delil sunmadığı gerekçesiyle olumlu yanıt vermediklerini söylemektedirler.¹⁸ Eğer Almanya resmi makamlarca da bir terör örgütü olarak tanınan PKK’nın da ülkede kamu yararına çalışan herhangi bir STK gibi faaliyet göstermesine, kanunlara aykırı bir şekilde Suriye ve Irak’a savaşçı götürmesine, PKK gösterilerinde Alman polislerini yaralamasına, çok sayıda cami ve Türk kuruluşuna saldırmasına yönelik sert tedbirler almış olsaydı bu argümana da inanmak mümkün olabilirdi. Almanya Cumhurbaşkanı’nın adli kontrol şartı ile serbest bırakılan gazeteci Can Dündar’ı Bellevue Sarayı’nda ağırlaması ve Almanya’nın Avrupa İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Michael Roth’un Türkiye’de “tüm muhalif zihniyetler” ile dayanışma içinde olduklarını belirtip bu kişilerin Almanya’ya iltica başvurusunda bulunabileceklerini açıklaması¹⁹ iki ülke ilişkilerini çıkmaza soktu.

Yukarıda zikredilen Türkiye karşıtı tutumlara ilk olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, “Almanya teröre çanak tutuyor”²⁰ diyerek cevap verdi. Ardından Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, “Teröristlerin Almanya’ya gitmesi tesadüf değil”

16. “Almanya’dan, Türk Hükümetine Tam Destek”, *Hürriyet*, 16 Temmuz 2016.

17. “Basın Yasaklarına Gösteri Yasağı ile Karşılık Verilmez”, *Deutsche Welle*, 1 Ağustos 2016.

18. “Erdoğan’dan Almanya’ya Sert Sözler”, *Deutsche Welle*, 3 Kasım 2016.

19. “Türkiye’deki Muhaliflere İltica Seçeneği”, *Deutsche Welle*, 8 Kasım 2016.

20. “Erdoğan’dan Almanya’ya Sert Sözler”, *Deutsche Welle*, 3 Kasım 2016.

diyerek Almanya'dan dört binin üzerinde PKK'ının istendiği ve fakat olumlu netice alınmadığını ifade edince iki ÷lke ilişkileri daha da gerildi. B÷y÷k baskı altına giren Almanya kurtuluŐu T÷rk tarafına suçlamaları reddeden bir nota vermekte buldu.²¹

KRONOLOJİ-T÷RKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ	
22 Ocak	Başbakan Davutoğlu Berlin'de Almanya-T÷rkiye H÷k÷metler Arası Stratejik İŐtiŐareler Toplantısı'nda Almanya Başbakanı Angela Merkel ile bir araya geldi.
15 Şubat	Merkel Suriye'de T÷rkiye'nin "uçuşa yasak bölge" tezine destek verdi.
15 Nisan	T÷rkiye'nin, Cumhurbaşkanı Erdoğan hakkında Alman ZDF kanalında hakaret iÇerikli Őiir okuyan komedyen Jan Böhmermann hakkında yargılanma talebine Angela Merkel yeşil ışık yaktı.
23 Mayıs	Merkel BM İnsani Yardım Zirvesi işin T÷rkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'la görüştü.
2 Haziran	Federal Almanya Meclisi 1915 olayları işin "soykırım" tanımlaması kararı aldı.
15 Temmuz	T÷rkiye'deki darbe girişimini Almanya tarafından da zayıf tonda kınandı.
4 Ekim	Uzun süredir Alman askerlerini ziyaretleri engellenen Alman Parlamentosu'ndan bir heyet iznin ıŐıkmasının ardından İncirlik Üssü'ne geldi.
3 Kasım	Erdoğan, "Almanya teröre ıŐanak tutuyor" aÇıklamasını yaptı.
15 Kasım	Almanya Dışişleri Bakanı ve Alman H÷k÷meti'nin Cumhurbaşkanı adayını Frank Walter Steinmeier resmi temaslar işin T÷rkiye'ye geldi.
23 Kasım	Almanya PKK suçlamaları nedeniyle T÷rkiye'ye nota verdi.
1 Aralık	Almanya G20'nin yeni dönem başkanı oldu.

21. "Almanya'dan T÷rkiye'ye Nota", Deutsche Welle, 23 Kasım 2016.

TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

2016 yılında Türkiye'nin gündemi, önceki birkaç yılda olduğu gibi büyük ölçüde iç siyaset konuları ve Ortadoğu meselelerince şekillendi. Bu ortamda Türkiye-Balkanlar siyasi ilişkilerinde yeni bir inisiyatif ortaya çıkmadı. Türkiye ekonomik iş birliği ve yumuşak güç unsurlarına dayanan çok yönlü ve dengeli bir bölgesel siyaset takip etmeyi sürdürdü. Türkiye'den resmi kurumların ve sivil toplumun Balkanlarda yürüttüğü sosyal ve kültürel faaliyetler ile kalkınma destekleri bu yıl da devam etti.

Yıl içinde zaman zaman Yunanistan ve Bulgaristan ile yaşanan kısa polemiklerin dışında Türkiye ve Balkan hükümetleri arasında kayda değer bir siyasi kriz yaşanmadı. İlişkiler genelde sakin ve olumlu bir çizgide seyrederken Balkan hükümetleri Türkiye ile iş birliğine verdikleri önemi her fırsatta vurguladılar. Özellikle yılın ilk yarısında Balkan ülkelerinin Türkiye ile ortak gündemi göçmen krizi oldu. Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan yetkilileri düzensiz göçün kontrol altına alınması için ortak çalışmalar yürütürken Avrupa'ya göç güzergahının üzerinde bulunan diğer Balkan ülkeleri, Türkiye'nin AB ile geliştirdiği çözüm mekanizmalarını yakından takip etti. Mart ayında önce Balkan göç rotasının kapatılması, daha sonra da AB-Türkiye mutabakatının imzalanması Balkan ülkeleri üzerindeki göçmen baskısını azaltırken yılın ilerleyen aylarında Türkiye-AB ilişkilerinin soğuması bu ülkeleri yeniden endişeye sevk etti.

İKİLİ İLİŞKİLER

Haziran ayının sonlarında **Arnavutluk** Başbakanı Edi Rama Türkiye'ye bir resmi ziyaret gerçekleştirdi. Başbakan Binali Yıldırım ile Rama'nın yaptıkları görüşmede iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının güncellenmesi, Arnavutluk'ta organize sanayi bölgelerinin kurulması, altyapı ve enerji alanında ortak projeler geliştirilmesi

gibi ekonomik konular ele alındı. Türkiye ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile de bir görüşme gerçekleştiren Rama, Osman Gazi Köprüsü'nün açılışına da katıldı. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Türkiye, birçok ülkede olduğu gibi Arnavutluk'taki FETÖ'ye mensup kuruluşların takip edilmesi ve özellikle üniversite, kolej ve dil okullarının faaliyetlerinin durdurulması için girişimlerde bulundu. Ekim ayı sonlarında Arnavutluk Dışışleri Bakanı Ditmir Bushati'nin Türkiye'de yürüttüğu temaslarda da bu konu görüşüldü. Türkiye'nin talebi üzerine Arnavutluk Eğitim Bakanlığı FETÖ'ye bağlı okulların Türk bayrağı kullanmalarını yasakladı. Aralık ayında Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştiren Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bujar Nishani, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yıldırım ile görüştü. Görüşmelerde iki taraf özellikle terörle mücadele ve ekonomi alanlarındaki mevcut iş birliğinin daha da geliştirilmesine vurgu yaptı.²²

7 Nisan'da **Bosna Hersek** Bakanlar Kurulu Başkanı Denis Zvizdić Türkiye'yi ziyaret etti. Bařbakan Ahmet Davutođlu ile Zvizdić'in yaptıkları görüşmede iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ele alındı. Türkiye'ye enerji, ulaştırma, tarım, aşıp ve metal sanayii gibi alanlarda projeler öneren Zvizdić, Türk yatırımcıları ülkeye davet etti. Türkiye, Bosna Hersek et endüstrisine destek olmak amacıyla 2014'te başlattığı yıllık 15 bin tonluk gümrüksüz et ithalatı politikasını sürdürerek bunun için Tuzla'dan doğrudan kargo seferleri başlattı. TİKA'nın bu ülkede yürüttüğu kalkınma ve restorasyon projeleri devam etti. Tamamlanan en önemli projelerden biri özerk Sırp Cumhuriyeti'nin başkenti Banja Luka'da bulunan ve 7 Mayıs 1993'teki Sırp bombardımanı ile zarar gören Ferhad Pařa (Ferhadiye) Camii'nin restorasyonu oldu. Cami bombalanmasından 23 yıl sonra aynı tarihte dönemin Başbakanı Davutođlu, başbakan yardımcısı Yalçın Akdođan, Lütfi Elvan ve Tuđrul Türkeř ile Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in de yer aldığı bir törenle yeniden hizmete açıldı. Açılış töreninde geniş bir kitleye hitap eden Davutođlu konuşmasında Türkiye'nin Bosna Hersek'te birlik, kardeşlik ve çok kültürlülüğün gelişmesi için çalıştığını, ülkenin NATO ve AB üyelik hedeflerini desteklediğini söyledi.²³

Her yıl olduğu gibi Türkiye 11 Temmuz'daki Srebrenica Katliamı anmalarına verdiği önemi Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun katılımıyla göstermiş oldu. Aralarında ikili dostluk bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Üyesi Bakir Izetbegović yıl içinde birkaç kez bir araya geldiler. 15 Temmuz darbe teşebbüsünden sonra Türkiye'nin bu ülkedeki FETÖ'ye bağlı okulların kapatılması için yaptığı çağrılara Izetbegović ve Dışışleri Bakanı Igor Crnadak gibi birçok devlet adamından olumlu yanıtlar geldi.²⁴

22. "Atentatet Terroriste, Nishani i Shpreh Ngushëllimet Erdogan: Shqipëria, Solaridet të Palëkundur Ndaj Turqisë", Agjensia e Lajmeve SOT, 22 Aralık 2016.

23. "Turkey Reiterates Support for Bosnia's EU, NATO Bids", *Hürriyet Daily News*, 7 Mayıs 2016.

24. "Turkey's Gulen Crackdown Comes to Bosnia", Deutsche Welle, 20 Ağustos 2016; "Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Bosna Hersek Dışışleri Bakanı Igor Crnadak ile Ortak Basın Toplantısı", Dışışleri Bakanlığı, 8 Kasım 2016.

2016 yılında **Bulgaristan** ile ilişkilerin en önemli konu başlıklarından birini, bu ülkedeki Türk azınlığının siyasi örgütlenmesinde yaşanan kriz ve değişimler oluşturdu. 2015 yılı sonlarında Türkiye ile Rusya arasında başlayan gerginlik, Bulgaristan'daki Türk azınlığının en büyük partisi konumundaki Hak ve Özgürlükler Hareketi'nde (HÖH) bölünmeye sebep oldu. Jet krizinde Türkiye'yi destekleyici açıklamalarda bulunan genel başkan Lütfi Mestan, parti içinde hala kuvvetli bir nüfuzu bulunan kurucu onursal başkan Ahmet Doğan tarafından görevinden alındı. Bunun üzerine Mestan ve üç milletvekili partilerinden istifa etti ve birkaç ay sonra Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü İçin Demokratlar (DOST) adlı yeni bir parti kurdular. Mestan'ın görevden alınmasından sonra bir süre Türkiye'nin Sofya Büyükelçiliği'ne sığınmış olması ve Türkiye'nin HÖH'ten bazı üst düzey kişilere giriş yasağı ilan etmesi Türkiye'nin Bulgaristan'ın içişlerine karıştığına dair yorumlara sebep oldu. Bu durum, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde bazı pürüzlere yol açtı. Bulgaristan ve Türkiye, karşılıklı olarak birer diplomatik personeli istenmeyen adam ilan ettiler. Yine de ilişkilerde uzun süreli ve derin bir çatlak yaşanmazken Türkiye ile Rusya'nın yıl ortalarında anlaşmaya varmaları bu konunun daha fazla uzamasını önledi.

15 Temmuz darbe girişiminin ardından bazı FETÖ mensuplarının Bulgaristan'a kaçmasının ardından Türkiye'nin talebi üzerine bu şahıslar kısa süre içinde yakalanarak Türkiye'ye iade edildi. Şahısların yargılanmadan iade edilmesine dair ülke içerisinde gelen eleştirilere Bulgaristan hükümeti Türkiye ile ilişkilerin bozulmaması adına aldırış etmedi. Ağustos ayı sonlarında Türkiye'ye gelen Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov, darbe teşebbüsü sonrasında AB üyesi ülkelerden Türkiye'yi ziyaret eden ilk üst düzey lider oldu. Bulgaristan'dan yetkililerin açıklamalarına bakılırsa Türkiye ile ilişkiler konusunda sergilenen bu hassasiyetin özellikle yeni bir sığınmacı akını endişesinden kaynaklandığı söylenebilir.²⁵ Öte yandan, Türkiye'den Avrupa'ya mal taşıyan TIR'ların Bulgaristan sınır kapılarında uzun kuyruk oluşturmalarına bu yıl da bir çözüm bulunamadığı gibi, insan kaçakçılığına karşı getirilen ekstra kontroller durumun daha da zorlaşmasına sebep oldu.

10 Ekim tarihinde Rusya ile Türkiye arasında Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı için resmi anlaşmanın imzalanması, Balkanların enerji güvenliğini de yakından ilgilendiren bir gelişme oldu. Boru hattının Türkiye üzerinden Yunanistan'a uzatılacak olması, AB mevzuatını dikkate alarak Güney Akım projesini durdurmuş olan Bulgaristan'da kaygıya yol açtı. Bulgaristan hükümeti, AB'den bu projenin de mevzuata uyumluluğunun titizlikle denetlenmesini isterken diğer taraftan ülkenin Balkanlar için bir doğalgaz dağıtım merkezi haline gelmesi adına alternatif proje arayışlarına başladı.

26-27 Nisan tarihlerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, beraberindeki beş bakanla beraber **Hırvatistan**'a resmi bir ziyarette bulundu. Hırvatistan Cumhurbaşkanı

25. "Bulgarians Outraged at Deportation of Gulen Supporter to Turkey", *Balkan Insight*, 16 Ağustos 2016; "Her Gece 200-300 Göçmen Türkiye'ye Yollanıyor", *Haber Türk*, 24 Ekim 2016; "Yunanistan ve Bulgaristan'dan Mülteci Önlemi", *Türkiye*, 29 Kasım 2016.

Kolinda Grabar-Kitarović ile görüşen Erdoğan iki ülke arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesine vurgu yaparken Grabar-Kitarović ise Türkiye'den özellikle turizm, tarım, enerji, bankacılık ve yüksek teknoloji alanlarında yatırım beklediklerini kaydetti.²⁶ Ziyareti sırasında Zagreb'deki Yunus Emre Kültür Merkezi'nin açılışını yapan Erdoğan, iki ülkeden birkaç yüz iş adamının bir araya geldiği Türk-Hırvat İş Forumu'na da katıldı.

Kosova ile Türkiye arasındaki yakın ilişkiler 2016 yılında da devam etti. Kosova Türklerinin milli bayramı olan 23 Nisan tarihinde Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş bu ülkeyi ziyaret ederek bayram etkinliklerine katıldı. Kurtulmuş bu ziyaretinde Kosova Başbakanı İsa Mustafa'nın da katıldığı törenle Türkiye'nin Prizren'deki başkonsolosluk binasının resmi açılışını yaptı. Böylece Türkiye, Kosova'nın nüfus bakımından ikinci şehri olan ve kayda değer bir Türk nüfusun yaşadığı Prizren'de başkonsolosluk açan ilk ülke oldu. Prizren'in tam merkezinde bulunan başkonsolosluk binasına Arnavutların Bayrak Günü olarak kutladıkları 28 Kasım tarihinde molotoflu saldırıda bulunuldu ve Türk bayrağı indirildi. Aşırı milliyetçi, marjinal bir grup tarafından yapıldığı tahmin edilen bu saldırı, iki ülke ilişkileri arasında herhangi bir olumsuz etki meydana getirmedi. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından 18 Ekim tarihinde İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Kosova iş forumunda iki ülkenin ilgili bakanları ve iş adamları bir araya geldi. Yılın son günlerinde Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi, Türkiye'ye iki günlük resmi bir ziyarette bulundu. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Thaçi arasındaki görüşmede Kosova'daki FETÖ yapılanması ele alınırken Maarif Vakfı hakkında konuk cumhurbaşkanına bilgi verildi. Thaçi, görüşmeler sonrasında yaptığı basın toplantısında Türkiye'ye tehdit oluşturabilecek her türlü terör örgütünün karşısında olduklarını vurgularken Türk şirketlerini Kosova'da daha fazla yatırım yapmaya davet etti.

Türkiye ile Makedonya arasında da bu yıl cumhurbaşkanı ya da başbakan düzeyinde bir resmi ziyaret gerçekleşmedi. Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş'un Uluslararası Balkan Üniversitesi'nin mezuniyet töreni için 3 Haziran tarihinde Makedonya'ya yaptığı ziyaretin yanı sıra bakan düzeyinde karşılıklı ziyaretlerde bulunuldu. STK faaliyetleri arasında MÜSİAD'ın Balkanlarda Romanya'dan sonraki ilk şubesini Ekim ayında Makedonya'da açması, buradaki ve civar ülkelerdeki Türk yatırımları için olumlu bir gelişme olarak kaydedilebilir.

Dönemin AB Bakanı ve Başmüzakereci Volkan Bozkır 11 Şubat'ta **Romanya**'ya bir resmi ziyaret gerçekleştirerek bu ülkenin başbakanı ve dışişleri bakanı ile görüştü. 23-24 Mart tarihleri arasında Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Ioannis'in Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğ-

26. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Hırvatistan'da Resmi Törenle Karşılandı", AA, 26 Nisan 2016; Vedran Pavlic, "Turkish President Erdogan Concludes Visit to Croatia", Total Croatia News, 27 Nisan 2016, <http://www.total-croatia-news.com/politics/11608-turkish-president-erdogan-concludes-visit-to-croatia>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

lu başta olmak üzere birçok yetkiliyle yaptığı görüşmelerde stratejik ve ekonomik iş birliği, göçmen krizi ve Bükreş'e cami inşası gibi konular ele alındı. Türkiye-Romanya arasındaki ikili diyalogun yanı sıra Türkiye-Romanya-Polonya dışişleri bakanları yıl içerisinde üçlü toplantılar düzenleyerek özellikle NATO çerçevesindeki ortak konu başlıklarını değerlendirdiler. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra birçok ülkede olduğu gibi Romanya'da bulunan FETÖ okullarının kapatılması için Türkiye tarafından girişimler başlatıldı.²⁷

Sırbistan Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ivica Dačić 5-6 Ekim tarihlerinde Türkiye'ye resmi ziyarette bulunarak Başbakan Yıldırım ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü. Görüşmelerde iki ülke bakanları bölgede barış ve istikrarın devamına vurgu yaptılar.²⁸

Yunanistan ile ilişkilerde yılın ilk aylarında en önemli gündem maddesi olarak göçmen krizi öne çıktı. 29 Kasım 2015'teki Türkiye-AB Zirvesi'nde alınan karar uyarınca Türkiye Yunanistan'dan üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabul süreçlerini hızlandırdı. Bunun yanı sıra 18 Mart tarihli Türkiye-AB mutabakatı sonrasında Türkiye kendi toprakları üzerinden Ege'deki Yunan adalarına geçen bütün düzensiz göçmenleri geri almayı kabul etti. Bu uygulamalar Türkiye'den Yunanistan'a düzensiz göçü büyük ölçüde durdurdu. İki ülke dışişleri bakanlarının Ocak ve Mart aylarında karşılıklı ziyaretlerinin ardından Türkiye-Yunanistan 4. Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantısı, iki ülke başbakan ve bakanlarının katılımıyla 8 Ekim tarihinde İzmir'de düzenlendi. Göçmen krizinin ana gündem olarak ele alındığı toplantıda iki ülkenin ilgili kurumları arasında turizm, radyo-televizyon ve habercilik konularında iş birliği anlaşmaları imzalandı. Toplantıda ayrıca İzmir ile Selanik arasında doğrudan feribot seferleri başlatılmasına ve İstanbul ile Selanik arasında bir hızlı tren hattı inşa edilmesine karar verildi.

Yıl içinde Türkiye ve Yunanistan yetkilileri arasında bazı kısa süreli polemikler de yaşandı. Mart ayında Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın Yunanistan ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Prokopis Pavlopulos ve Başbakan Aleksis Tsipras'ın tarihte Ermeni ve Pontus soykırımları yaşadığı hakkındaki ortak açıklaması Ankara tarafından sert biçimde eleştirildi.²⁹ Ramazan'da Ayasofya'dan canlı sahur yayını yapılması Yunanistan Kültür Bakanı tarafından eleştirilince Türkiye Dışişleri, Yunanistan'ın öncelikle kendi ülkesindeki Müslümanların ibadet hürriyeti konusunda gereken adımları atmasının uygun olacağını hatırlattı.³⁰ Cumhur-

27. "Ce se Intampla cu Scolile Din Romania Asociate Clericului Turc Gulen: Universitatea Lumina Negociaza un Consortiu cu alta Institutie Privata. Scolile Spectrum Acuza Presiuni ale Ankarei Asupra Parintilor Turci", HotNews.Ro, 20 Eylül 2016, <https://goo.gl/1xeeBW>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

28. "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Sırbistan Dışişleri Bakanı Sayın Ivica Dacic İle Ortak Basın Toplantısı", Dışişleri Bakanlığı, 5 Ekim 2016.

29. "Ankara'dan; Çipras, Pavlopulos ve Sarkisyan'a Çok Sert Tepki: 'Siz Hastasınız!'", *Milliyet*, 17 Mart 2016.

30. "Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Tanju Bilgiç in Response to a Declaration Made by the Ministry of Foreign Affairs of Greece Condemning the Reading of Quran in Hagia Sophia During the Month of Ramadan", Dışişleri Bakanlığı, 8 Haziran 2016, <https://goo.gl/NEjJO7>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

başkanı Erdoğan'ın Lozan AntlaŐması'nın içeriğine yönelik sorgulayıcı yaklaşımı, Yunanistan'da başta Başbakan Tsipras ve Savunma Bakanı Panos Kammenos olmak üzere birçok bakan ve siyasetçi tarafından eleştiri konusu yapıldı. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından helikopterle Yunanistan'a firar eden 8 askerin yargılanması neticesinde yalnızca 3 asker hakkında Türkiye'ye iade kararı alınmasına Ankara tepki gösterdi.³¹ Kıbrıs sorunu, Ege'deki karasuları ve hava sahası konularında devam eden görüş ayrılıkları da zaman zaman karşılıklı tartışmalar meydana getirdi.

ÇOK TARAFLI İLİŞKİLER

Yukarıda sayılan ikili temasların dıŐında Balkan lkeleri liderleriyle birçok farklı etkinlikte st düzey görüŐmeler gerçekleŐtirildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kızı Sümeyye Erdoğan ile Selçuk Bayraktar'ın 14 Mayıs'ta gerçekleŐtirilen nikah törenine Balkanlardan Bosna Hersek l BaŐkanlık Konseyi yesi Bakir Izetbegović ve Arnavutluk BaŐbakanı Edi Rama katılarak nikah ŐahitliĐi yaptılar. 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Dünya İnsani Zirvesi'ne de Balkan ülkelerinden cumhurbaşkanı ve baŐbakan düzeyinde katılımlar gerçekleŐti. Bu katılımcılar İstanbul'da buldukları esnada Cumhurbaşkanı Erdoğan ve DıŐiŐleri Bakanı avuŐoĐlu ile bir araya gelerek gündemi değerlendirdiler. 26 AĐustos'taki Yavuz Sultan Selim Köprüsü açılıŐ törenine de en yoğun st düzey katılım yine Balkan ülkelerinden gerçekleŐti. Törende Bosna Hersek l BaŐkanlık Konseyi BaŐkanı Izetbegović, Makedonya Cumhurbaşkanı Gjorge Ivanov, Bulgaristan BaŐbakanı Boyko Borisov, Sırbistan BaŐbakan Yardımcısı Rasim Ljaji hazır bulundular. İstanbul Avrasya Tüneli'nin 20 Aralık tarihindeki açılıŐına ise Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bujar Nishani katıldı. Bütün bu rnekler, Türkiye ve Balkan siyasi liderleri arasındaki kiŐisel yakınlığın olduğu kadar bu ülkelerin Türkiye ile iliŐkilere verdiği önemin göstergesidir.

Balkan lkelerinin Türkiye'ye yönelik hassas yaklaŐımı, 15 Temmuz darbe giriŐiminin ardından bir kez daha gözlemlendi. 15-16 Temmuz tarihlerinde bütün Balkan lkelerinin resmi yetkililerinden Türkiye'de seçilmiş hükümete ve sivil demokrasiye destek mesajları geldi. Bakir Izetbegović, Edi Rama ve Hashim Tai gibi liderler bu yöndeki mesajlarını darbe gecesi sosyal medya üzerinden yayınladılar.³² Balkanların eŐitli Őehirlerinde yaŐayan Türk ve Müslüman gruplar da sokaklara çıkararak darbe giriŐimine tepkilerini ve hükümete desteklerini gösterdiler.

Avrupa Parlamentosu'nun (AP) Türkiye ile üyelik müzakerelerinin dondurulmasına yönelik Kasım ayında aldığı karar da Hırvatistan, Sırbistan ve Makedonya gibi birçok Balkan ülkesinde kaygıyla takip edildi. Bu ülkelerin yetkilileri, Türkiye ile

31. "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hüseyin Müftüoğlu'ndan Yunanistan'a Tepki!", *Türkiye*, 9 Aralık 2016.

32. "Balkan Leaders Praise Erdogan for Defeating Coup", *Balkan Insight*, 16 Temmuz 2016; "Izetbegović Uputio PodrŐku Vladi Turske i Erdoganu, te Poruio: Vojska Treba da se Vрати u Kasarne", *Oslobodjenje*, 15 Temmuz 2016; "Rama: Turkey Emerged Triumphant from a Nightmare, Happy about Turkish People and Precious Friend Erdogan", Albanian Telegraphic Agency, 16 Temmuz 2016; "Reagimet e Politikės Kosovare pr Ngjarjet n Turqi", KOHAnet, 16 Temmuz 2016, <http://koha.net/?id=&cl=124038>, (EriŐim tarihi: 29 Aralık 2016).

AB arasında iyi ilişkilerin önemini vurgulayan beyanlarda bulundular. Balkanlarda bu konuya gösterilen yakın ilginin ana sebebini, Türkiye-AB ilişkilerinin bozulmasının bölgeye yönelik yeni bir göç dalgası doğurabileceği endişesi oluşturdu.³³

Türkiye'nin 2009 yılından itibaren yürütmekte olduğu Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan ve Türkiye-Bosna Hersek-Hırvatistan üçlü istişare mekanizmaları, Eylül ayında bu ülkelerin dışişleri bakanlarının New York'ta bir araya gelmeleriyle devam ettirildi. Bu mekanizmalardan ilkinin ticaret ayağında bazı somut ilerlemeler de kaydedildi. 26 Ekim tarihinde İstanbul'da Bosna Hersek ve Sırbistan için ortak bir ticaret ofisi açıldı ve üç ülkeden bakanların ve çok sayıda iş adamının katılımıyla ortak iş forumu düzenlendi. Aynı gün yapılan Üçlü Ticaret Komitesi toplantısında Türkiye'nin Bosna Hersek ve Sırbistan ile olan ikili ticaret ve yatırım anlaşmalarının güncellenmesi ve başta ulaştırma olmak üzere çeşitli sektörlerde ortak projeler geliştirilmesi üzerinde uzlaşıldı.³⁴

TÜİK'in 2016 yılının ilk 10 ayı için kesin olmayan verilerine göre Türkiye'nin 11 Balkan ülkesiyle yaptığı ticaret hacmi 13,4 milyar dolar civarında oldu. Bir önceki yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında bu miktarın yaklaşık yüzde 2,71 düştüğü görülür. Bu düşüşün ana faktörleri Yunanistan ve Romanya'dan yapılan ithalatta yaşanan büyük düşüşlerdir. Nitekim bu dönemde Türkiye'nin bölgeden yaptığı toplam ithalat yüzde 18,67 azalırken bölgeye olan ihracatı yüzde 12,21'lik bir artış gösterdi. Daha önce olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2016 yılında da devam ederek bölgeyle olan toplam ticaretin yüzde 84'ünden fazlası yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti. Diğer altı ülkeyle gerçekleştirilen ithalat ve ihracatın hacmi ise son yıllardaki düzenli artış trendini devam ettirdi. Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına gelince, Türkiye ve Kosova merkez bankalarının verilerine göre 2016'nın ilk üç çeyreğinde Türkiye'den 11 Balkan ülkesine yaklaşık 137 milyon dolarlık doğrudan dış yatırım yapıldı. Bu dönemde Türkiye'den en yüksek miktarda yatırım çeken ülkeler sırasıyla Romanya, Kosova ve Arnavutluk oldu.

Yıl boyunca Türkiye'nin Balkanlar ile sosyal ve kültürel bağlarını güçlendirecek çalışmalara devam edildi. Türkiye'nin Balkanlardaki en etkin kurumlarından olan TİKA, faaliyet gösterdiği ülkelerde eğitim, sağlık, tarım ve altyapı alanlarında birçok proje gerçekleştirdi. Prizren'deki Emin Paşa Camii ve Manastır'daki Haydar Kadı Camii gibi birçok tarihi eser de yine TİKA tarafından restore edildi ve yıl içinde kullanıma açıldı. Türkiye'nin uluslararası projeler yürüten bir diğer resmi kurumu Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), 2016 yılını Kosova Yılı ilan ederek bu kapsamda çeşitli etkinlikler gerçekleştirdi. YTB ayrıca önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlar Burs Programı adı

33. Kayhan Gül, "Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye Kararı Balkanları Endişelendirdi", AA, 30 Kasım 2016; "Avrupa Birliği Üyesi Hırvatistan AP'nin Türkiye Kararını Eleştirdi", *Karar*, 25 Kasım 2016.

34. "Balkan Açılımı", *Yeni Şafak*, 27 Ekim 2016.

altında bölgeden lisans ve lisansüstü öğrencilerine Türkiye'de öğrenim görme imkanı sağladı. Yunus Emre Enstitüsü, Zagreb'de bir kültür merkezinin açılmasıyla Balkanların sekiz ülkesinde dil öğretimi ve kültür faaliyetlerini sürdürürken Diyanet İşleri Başkanlığı, din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara desteğini 2016 yılında da devam ettirdi.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

11 Şubat	AB Bakanı ve Başmüzakereci Volkan Bozkır Romanya'yı ziyaret etti.
8 Mart	Türkiye ve Yunanistan hükümetleri arasında 4. Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantısı gerçekleştirildi.
23-24 Mart	Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.
26-27 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hırvatistan'da resmi temaslarda bulundu.
7 Mayıs	Bosna Hersek'i ziyaret eden Başbakan Davutoğlu, Banja Luka'da restorasyonu tamamlanan Ferhad Paşa Camii'ni hizmete açtı.
29 Haziran-1 Temmuz	Arnavutluk Başbakanı Edi Rama Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
11 Temmuz	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Srebrenica anma törenleri için Bosna Hersek'e gitti.
26 Ağustos	Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov Türkiye'yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yıldırım ile görüştü.
5-6 Ekim	Sırbistan Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ivica Dačić Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
26 Ekim	Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü Ticaret Komitesi'nin toplantısı için üç ülkenin ilgili bakanlar İstanbul'da bir araya geldi.
1-3 Kasım	AB Bakanı ve Başmüzakereci Ömer Çelik resmi temaslarda bulunmak üzere Yunanistan'a gitti.
7-8 Kasım	Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Igor Crnadak Ankara'da resmi temaslarda bulundu.
20-21 Aralık	Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bujar Nishani Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
29-30 Aralık	Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

2015 yılında olduğu gibi 2016'nın siyasi gündeminin de oldukça yoğun geçmesine rağmen Türk dış politikasında Filistin öncelikli yerini korudu. İsrail tarafından çeşitli saldırılara maruz kalan Filistin, her zaman Türkiye'nin desteğini aldı. Özellikle Gazze'ye yönelik uygulanan ablukaların hafifletilmesi için Türkiye farklı adımlar attı. Diğer taraftan Filistin ve halkı Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı tehdit ve meydan okumalara karşı, Türkiye'nin yanında tarafını belli etti. Gerek terör saldırılarından sonra gerekse farklı sıkıntılı dönemler esnasında Filistin yönetimi desteğini her seferinde dile getirdi.

Geçtiğimiz yıl turizm sektöründe Filistin'in özel bir yere sahip olmasıyla beraber, özellikle Kudüs'e yapılan seyahatlerin 2016 yılında da farkındalık yaratma açısından etkin olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları bağlamında ise Filistin'e yönelik çalışmalar bu yıl da devam etti. Buna göre Gazze başta olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerine insani yardım kuruluşları tarafından destekler sürdürülmüştür. Bunun dışında Türkiye, Gazze'deki sağlık sektörünün faaliyetlerini sürdürebilmesi amacıyla yılın ilk aylarında mali destekte bulunmuştur. Ayrıca yıl boyunca Ramazan ayı ve Kurban Bayramı gibi çeşitli vesilelerle gıda, tıbbi malzeme ve insani ihtiyaç konusunda Türk Kızılayı tarafından yardım yapılmıştır.

Burada en önemi husus ise İsrail ile normalleşme sürecinin ardından Gazze'ye yönelik insani yardım konusudur. İsrail ile gerçekleştirilen ikili görüşmeler neticesinde mutabakata varılan noktalardan biri Filistin halkının temel ihtiyaçlardan mahrum bırakılmamasıdır. Buna göre hem Ramazan bayramı, hem de Kurban bayramı öncesinde insani yardımları Gazze'deki ihtiyaç sahiplerine dağıtmak üzere iki gemi Aşdod limanına ulaşmıştır. İnsani yardımların dışında kalkınma alanlarında da Türkiye desteğini devam ettirmiştir. Buna göre Gazze'deki elektrik sorunlarının çözülmesi amacıyla bölgeye heyet gönderilmiş ve incelemelerde bulunulmuştur. Bunun dışında İsrail yönetiminin Filistin topraklarına yapmış olduğu saldırılardan dolayı hasar gören veya tamamen kullanılamaz hale gelen camilerin onarılması ve yeniden inşası da Türkiye-Filistin ilişkilerinde önemli bir yer almıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı öncü-

lögünde daha önce yapılan incelemeler sonucu tespit edilen noktalara yeni camilerin inŐaatlarına başlanılmış, bazı inŐaatlar ise sonuçlanmıştır.

Bölge siyasetinde önemli bir rol oynayan Türkiye, Nisan 2016'dan itibaren İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) dönem başkanlığını devralarak dış politikasının önceliklerini burada da uygulayacağını göstermiştir. Nitekim İstanbul'da düzenlenen İİT zirvesinde ele alınan başlıklar arasında Filistin meselesinin de bulunması Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu yönde etkin rolünü göstermiştir. Cumhurbaşkanı zirvenin açılış töreninde özellikle Filistin'e dikkat çekerek, "Filistin ile birlikte tüm bölgede kalıcı barış sağlanmasının yegane yolu bir an önce iŐgalin sona ermesi ve başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin'in kurulmasıdır" ifadelerini kullanmıştır. Nitekim zirvenin sonuç bildirgesinde Filistin'in merkezi bir yer alması, Türkiye'nin dönem başkanlığının etkilerinden sadece biridir. Bunun dışında Türkiye, uluslararası platformlarda her fırsatta Filistin meselesinin çözümüne yönelik nihai adımların atılmasından yana tavır sergilemeye devam etmektedir.

Türkiye-Filistin ilişkilerinin iyi seyri 2016 yılının şüphesiz en önemli gelişmesi sayılan 15 Temmuz darbe girişiminde de kendini göstermiştir. Girişimin hemen akabinde çok sayıda Filistinli, HAMAS hareketinin çağrısıyla sokaklarda Türkiye'yi ve hükümeti destekleyici gösteriler düzenlenmiştir. İki ülke yöneticileri arasındaki telefon trafiği ve ziyaretler de Türkiye-Filistin ilişkilerinin olumlu gidişatının göstergeleridir. Filistin Dışişleri Bakanı Riad Maliki'nin Ağustos ayında Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaretle beraber Başbakan Binali Yıldırım ve HAMAS Siyasi Büro Şefi Halid Meşal'in telefon görüşmeleri bu ilişkiye katkı sunmuştur. Aynı zamanda Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesinde özellikle 15 Temmuz sonrasında Filistin halkının Türkiye ile dayanışma içerisinde olduğu yönündeki ifadeleri iki ülke arasındaki olumlu ilişkileri göstermektedir.

Son olarak Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin yeniden normalleşme sürecine girmesiyle birlikte Filistin meselesinin Türkiye için ne denli önemli olduğu tekrar gündeme gelmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir mutabakatla düzelmesi, ilk etapta kamuoyunda farklı tepkilere neden olsa da asıl itibarıyla bu hususta yine Türkiye, Filistin konusuna öncelik verip Şu ana kadar yapılan en kapsamlı yardımlardan birine imza atmıştır. Buna göre Gazze'ye uygulanan ablukanın hafifletilmesi ve diğer insani yardımların ulaştırılması konusunda ciddi başarı elde eden Türkiye'ye, Filistin tarafından da olumlu yönde karşılık verilmiştir. Nitekim anlaşma TBMM'de kabul edildikten ve buna rağmen İsrail'in Gazze'deki bazı noktalara hava saldırısı düzenlemesinden hemen sonra Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama, Türkiye'nin Filistin konusundaki samimiyetini göstermiştir. Açıklamada, "Ülkemizin İsrail'le ilişkilerinin normalleşmesi, Filistin halkını hedef alan böyle saldırılar karşısında sessiz kalacağımız anlamına gelmemektedir. Aksine, İsrail'in uluslararası hukuka ve her Şeyden önce vicdanlara aykırı eylemlerinin karşısında Filistin Davası'nın takipçisi olmaya devam edeceğiz" ifadelerine yer verilmiştir.

Filistin 2017 yılı içerisinde de Türk dış politikasındaki önemli yerini koruyacaktır. Türkiye şimdiye kadar yapmış olduğu insani yardımlara devam edecek, özellikle kalkınma ve sağlık alanlarındaki desteğini sürdürecektir. İsrail ile varılan anlaşmadan yola çıkarak, Türkiye-Filistin ilişkilerinin gelecek dönemde yeni bir boyut kazanaacağı değerlendirilmektedir. 2016 yılında olduğu gibi, Türkiye'nin başta İİT dönem başkanlığı çerçevesinde ve uluslararası örgütlerde Filistin'e yönelik hassasiyetini ve pozisyonunu koruyacağı tahmin edilmektedir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

13 Ocak	Filistin Alimler Birliği, İstanbul'da meydana gelen terör hadisesini kınadı.
19 Ocak	AB Dışişleri Bakanları toplantısının sonuç bildirgesinde Filistin topraklarındaki İsrail yerleşim yerlerinin uluslararası hukuka aykırı olduğu bildirildi.
8 Şubat	İsrail'in 30 bin Filistinliye çalışma izni verilmesine yönelik proje başlattığı iddia edildi.
12 Şubat	Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada Gazze'deki hastane ve sağlık merkezlerinin faaliyetlerini yürütebilmelerini temin etmek amaçlı, Filistin'e 1,5 milyon ABD doları tutarında mali desteğin aktarıldığını ifade etti.
2 Mart	HAMAS, İsrail ve Filistin arasındaki barış müzakerelerinin tekrar başlaması amacıyla Fransa'nın konferans düzenleme girişimini reddetti.
18 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, 13. İslam Zirvesi çalışmalarına katılan Filistin Cumhurbaşkanı Abbas ve yanındaki heyet başkanları onuruna bir çalışma yemeği düzenledi.
23 Mayıs	BM Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu'nun (UNRWA) mültecilere gıda yardımı yerine "para kartı" uygulamasına geçtiği için bölgedeki kuruluşa ait ofisler kapatıldı.
26 Mayıs	İsrail ordusu Gazze'de HAMAS'ın silahlı kanadı İzzeddin Kassam Tugayları'nın eğitim alanına iki hava saldırısı düzenledi.
8-9 Haziran	Tel Aviv merkezde yer alan Sarona bölgesinde silahlı iki kişinin yoldan geçenlere ateş açması sonucu 4 İsraili öldü, 9'u yaralandı. Saldırının ardından İsrail ordusu Batı Şeria'daki asker sayısını artırmaya karar verdi.
23 Haziran	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu İsrail ile ilişkilerin normalleşmesi için "HAMAS diye bir şartın olmadığını" belirtti.
24 Haziran	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, HAMAS Siyasi Büro Başkanı Halid Meşal ve beraberindeki heyeti kabul etti.
27 Haziran	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Filistin yönetimi lideri Mahmud Abbas'ı arayarak İsrail ile yürütülen müzakerelere dair bilgi verdi.
28 Haziran	HAMAS yönetimi Türkiye ile İsrail arasında varılan mutabakat üzerine yaptığı açıklamada Gazze halkına olan destekleri ve ablukanın hafifletilmesi yönündeki çabalarından dolayı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Türk halkına teşekkür etti.
28 Haziran	Filistin Dışişleri Bakanı Maliki, Türkiye-İsrail mutabakatını memnuniyetle karşıladıklarını bildirdi.
3 Temmuz	Filistin'e yardım götüren ilk gemi Aşdod limanına ulaştı.
12 Temmuz	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'ndan bir heyet, Gazze Şeridi'nde devam eden elektrik sorununun çözüm yollarını görüşmek amacıyla Gazze'deki Filistin Enerji ve Doğal Kaynaklar Yönetimi (PENRA) yetkilileriyle bir araya geldi.
13 Temmuz	ABD'nin BM Daimi Temsilcisi Samantha Power, BM Güvenlik Konseyi'ndeki Ortadoğu toplantısında İsrail'e Filistin topraklarında genişlemeyi sona erdirmeye çağrısında bulundu.

14 Temmuz	Başbakan Yardımcısı Veysi Kaynak, Gazze'ye insani yardımların süreceğini belirterek "Kurban Bayramı'ndan önce inşallah bir gemi yine hazır edeceğiz" dedi.
16 Temmuz	HAMAS Hareketi'nin çağrısıyla toplanan onlarca Filistinli, Gazze'de Türkiye ile dayanışma için gösteri yaptı. Türk bayrağı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın resimlerini taşıyan Filistinliler, "Gazze'den Türkiye'ye selam" ve "Türkiye kontrol altında" sloganları attı.
11 Ağustos	Başbakan Yıldırım ve HAMAS Siyasi Büro Şefi Halid Meşal telefonda görüştü. Gündemde 15 Temmuz darbe girişimi, Filistin meselesi ve İsrail'le varılan mutabakat vardı.
12 Ağustos	Filistin Dışişleri Bakanı Riad Maliki, 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Filistin'in dayanışmasını sergilemek üzere Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi.
22 Ağustos	Dışişleri Bakanlığı, "Ülkemizin İsrail'le ilişkilerinin normalleşmesi, Filistin halkını hedef alan saldırılar karşısında sessiz kalacağımız anlamına gelmemektedir. Aksine, İsrail'in uluslararası hukuka ve her şeyden önce vicdanlara aykırı eylemlerinin karşısında Filistin davasının takipçisi olmaya devam edeceğiz" açıklamasında bulundu.
5 Eylül	Gazze'ye yardım götüren ikinci gemi Aşdod limanına ulaştı.
24 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Filistin Devlet Başkanı Abbas görüştü. Cumhurbaşkanlığı kaynaklarından alınan bilgiye göre Abbas, 15 Temmuz terörist darbe girişimi sonrasında dost ve kardeş Filistin halkının Türkiye ile dayanışma içinde olduğunu göstermek ve Filistin meselesiyle ilgili son gelişmeleri ele almak üzere Türkiye'yi ziyaret etti.
29 Kasım	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul'da düzenlenen Parlamentolar Arası Kudüs Platformu Kudüs ve Sürecin Problemleri Sempozyumu'nda konuştu.

TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

2016 senesinde Türkiye'nin Güney Kafkasya politikalarına etki eden en önemli gelişmeler, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki gerginliğin ciddi safhaya ulaşması ve 15 Temmuz darbe girişimi oldu. 2016'da Türkiye-Güney Kafkasya ilişkilerinin analize tabi tutulduğu bu bölümde öncelikle bu iki olayın Türkiye ile Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki ilişkilere etkisi irdelenecek daha sonra üç Güney Kafkasya ülkesi ile Türkiye arasındaki münferit başlıklara değinilecektir.

NİSAN 2016 AZERBAJYCAN-ERMENİSTAN ÇATIŞMALARI

Türkiye, 2-6 Nisan tarihleri arasında gerçekleşen çatışmaların başından itibaren Azerbaycan hükümetine destek vermiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Ermenistan hükümeti ateşkese uymaya davet edilmiş ve tarafların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde bir sonuca ulaşmaları tavsiye edilmiştir.³⁵ Aliyev ise desteklerinden dolayı Türkiye hükümetine teşekkür etmiştir.³⁶ Çatışmaların ardından Türkiye'nin Azerbaycan'a destek veren tek devlet olduğuna dikkat çeken Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan ise bölgedeki mücadelenin sürmesi halinde Ermenistan'ın Karabağ'ın bağımsızlığını tanıyacağını açıklamıştır.³⁷

35. "Temas Hattında ve Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında Devam Eden Çatışmalar Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 2 Nisan 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-82_-2-nisan-2016_-temas-hattinda-ve-azerbaycan-ermenistan-sinir-hattinda-devam-eden-catismalar-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

36. "İlham Aliyev'den Türk Hükümetine Teşekkür", *Karar*, 3 Nisan 2016.

37. "Ermenistan'dan Türkiye'ye Sitem", *Hürriyet*, 5 Nisan 2016.

Yaşanan gerginlikler 21. yüzyılın en önemli donmuş çatışmalardan birinin önümüzdeki dönemlerde tekrar tekrar gündeme geleceğini göstermiştir. Nitekim 2016'nın sonlarında iki ülke sınırında çatışmalar düşük seviyede de olsa devam etmekteydi. Türkiye'nin Dağlık Karabağ meselesinde ortaya koyduğu tavır Azerbaycan ile ilişkilerine olumlu, Ermenistan ile olan ilişkilerine ise olumsuz yönde yansırken sorunun yarattığı gerginlik tüm bölgeyi olumsuz yönde etkilemiştir.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

15 Temmuz darbe girişimi karşısında gerek Azerbaycan gerekse Gürcistan Türkiye hükümetinin yanında durmuş ve gerekli desteği vermekten çekinmemişlerdir. Azerbaycan ve Gürcistan'da ciddi oranda örgütlü bir yapıya sahip olan FETÖ'ye karşı Türkiye iki ülke hükümetleriyle iş birliği yapmayı hedeflemiştir.

Darbenin gerçekleştirilmesinden sorumlu şahısların pasaportsuz geçişten faydalanarak Gürcistan'a kaçma ihtimalinden dolayı Türkiye darbenin hemen ardından Gürcistan sınırındaki kontrolleri artırmıştır. 16 Temmuz'da Sarp Sınır Kapısı tamamen kapatılmış, 18 Temmuz'a kadar da kapalı kalmıştır. Ayrıca darbenin ardından aralarında akademisyen, yargı mensubu ve askerlerin de bulunduğu birçok FETÖ üyesi Gürcistan'a kaçmak üzereyken yakalanmıştır.³⁸ Darbe girişiminin hemen ardından Türkiye-Gürcistan Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantısı çerçevesinde Türkiye'ye gelen Gürcistan Başbakanı Kvirikaşvili de Türkiye'ye FETÖ ile mücadelede Türk demokrasisinin yanında olduğunu ifade etmiştir.³⁹ Gürcistan makamları ile kurulan temaslar sonucunda, Gürcistan makamları ülkede olduğu iddia edilen FETÖ zanlıları Adil Öksüz ve Zekeriya Öz'ün yakalanmaları halinde Türkiye'ye iade edileceklerine söz vermiştir.⁴⁰

FETÖ'nün güçlü olduğu bir diğer ülke Azerbaycan'da da hükümet Türkiye'deki demokrasiye ve söz konusu örgüt ile mücadeleye büyük destek verdi. 15 Temmuz gecesi boyunca gelişmeleri an be an takip eden Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, girişimi sert bir şekilde kınayan bir bildiri yayınladı.⁴¹ Darbe girişiminin hemen ardından Azerbaycan Başsavcılığı tarafından gerçekleştirilen operasyon çerçevesinde örgüte bağlı Kafkas Üniversitesi devlete bağlandı; FETÖ'ye bağlı orta öğretim okulları da kapatıldı.⁴² Darbe girişimi sonrasında FETÖ lideri Fetullah Gülen'in röportaj verdiği ANS televizyonunun yayınına son verildi.⁴³

Gerek Azerbaycan gerekse Gürcistan'ın Türkiye'ye olan coğrafi yakınlığı ve bu ülkelerdeki FETÖ yapılanmaları dikkate alındığında önümüzdeki dönemde bu ül-

38. "Sarp Sınır Kapısı'nda 2 Yarbay 1 Hakim Yakalandı", *Hürriyet*, 22 Temmuz 2016.

39. "Yıldırım-Kvirikaşvili Ortak Basın Toplantısı", *Haber Türk*, 19 Temmuz 2016.

40. "Tiflis'ten Ankara'ya FETÖ Garantisi", *Akşam*, 15 Ağustos 2016.

41. "İlham Aliyev'den FETÖ Darbe Girişimine Sert Kınama", TRT Haber, 16 Temmuz 2016.

42. "Azerbaycan'da FETÖ Soruşturması", NTV, 16 Ağustos 2016.

43. "Azerbaycan'da Fethullah Gülen ile Röportaj Yapan Kanal Kapatıldı", *Hürriyet*, 18 Temmuz 2016.

kelere kaçan ya da bu ülkelerde yakalanan FETÖ mensupları ve örgütün Güney Kafkasya yapılanmaları üzerinden Türkiye-Azerbaycan ve Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin tekrar gündeme gelmesi beklenebilir.

İKİLİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin kardeş ülke Azerbaycan ve komşu Gürcistan ile arası oldukça iyi olup Ermenistan ile ilişkileri ise Erivan'ın, Türkiye'nin 1915 olaylarını "Ermeni soykırımı" olarak tanıması yönündeki ısrarları ve Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle gerilimlidir.

2016 senesinde Türkiye-Gürcistan arasında yaşanan en önemli temaslar Şubat ayında gerçekleşen Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Üçlü Dışişleri Bakanları Konseyi ve iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İstişare Konseyi'nin (YDİK) başlatılması oldu. Konseyin ilk toplantısı sonrasında imzalanan Ankara Anlaşması çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin köşe taşı oluşturulan konulara vurgu yapıldı. İmzalanan anlaşma çerçevesinde Gürcistan, Türkiye'nin yakından takip ettiği Ahıska Türkleri'nin ana vatanları olan Gürcistan'a dönüşleri konusundaki iş birliğinde Türkiye'ye garanti verdi. İki ülke arasındaki proje aşamasında olan karayolu, demiryolu ve enerji hattı projelerinin gerçekleştirilmesindeki kararlılık yinelendi ve bir sonraki YDİK'nin Gürcistan'da toplanmasına karar verildi.⁴⁴ Türkiye ile Gürcistan arasındaki ilişkiler iki ülke sınırından pasaportsuz geçişe imkan verecek ölçüde olumlu seyretmektedir. Bu karşılıklı güven, 2016 senesinde çeşitli vesilelerle sınanmış ve gerçekliğini başarıyla kanıtlamıştır. Önümüzdeki dönemde de karşılıklı irade ile iki ülke arasındaki ilişkilerin pozitif seyrinin devam etmesi beklenebilir.

Merhum Azerbaycan lideri Haydar Aliyev'in işaret ettiği "bir millet iki devlet" ilkesi çerçevesinde şekillenen Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 2016 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar ve 15 Temmuz darbesi gibi sınavlardan güçlenerek çıktı. Türkiye ile Azerbaycan arasında bu sene beşincisi gerçekleştirilen YDİK iki ülke arasında imzalanan altı anlaşma ile son buldu.⁴⁵ Toplantıda TANAP projesinin iki yıl içerisinde, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun ise 2016 Aralık ayında açılacağı müjdesi verildi.⁴⁶ 2015 yılında Türkiye sınırını ihlal eden Rus savaş uçağının Türk F-16'ları tarafından düşürülmesiyle gerilen Rusya-Türkiye ilişkilerinin 2016'da düzelmesi sonucunda darbe sonrası ilk ziyaretini Rusya'ya yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüşmesinin ardından Türkiye-Rusya-Azerbaycan üçlü zirve mekanizması kurulacağını açıkladı.⁴⁷ Rusya ile Türkiye arasındaki buzlar eridikçe bu durumun Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine de olumlu etkilerde bulunacağı söylenebilir.

44. "Türkiye-Gürcistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Toplantısı Sonunda İmzalanan Ankara Bildirisi", T.C. Tiflis Büyükelçiliği, 20 Temmuz 2016.

45. "Türkiye ile Azerbaycan Arasında 6 Anlaşma İmzalandı", *Milyet*, 15 Mart 2016.

46. "Kritik Toplantıdan 2 Müjde Birden Çıktı", *Sabah*, 16 Mart 2016.

47. "Rusya'yla Yeni Dönem", *Aljazeera Türk*, 10 Ağustos 2016.

Uzun yıllardır Dağlık Karabağ sorunu ve 1915 olaylarının Ermenistan tarafından uluslararası alanda “soykırım” olarak tanınması isteğinin gölgesinde kalan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde 2016'da da müspet bir gelişme olmadı. Ermeni diasporası ve Ermenistan hükümetinin lobi faaliyetleri neticesinde Almanya Federal Meclisi “Ermeni Soykırımı”nı tanıyan 29. ülke oldu.⁴⁸ Daha önceden “Ermeni Soykırımı”nı tanıyan Fransa'da ise bunu inkarın hapis cezasıyla sonuçlanabileceğine ilişkin bir yasa tasarısı onaylandı.⁴⁹ Dağlık Karabağ sorunu ve Ermenistan hükümetinin sözde soykırım ısrarı sürdükçe Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde herhangi bir ilerleme yaşanması önümüzdeki dönemde beklenmemektedir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	
15 Mart	5. Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli İstişare Konseyi toplantısı Türkiye'de düzenlendi.
2-6 Nisan	Azerbaycan-Ermenistan sınırında çatışmalar arttı.
2 Haziran	Almanya sözde “Ermeni soykırımı”nı tanıyan 29. ülke oldu.
3 Temmuz	Fransız Meclisi'nde sözde “Ermeni soykırımı”nı inkarı hapisle cezalandırmayı öngören yasa onaylandı.
19 Temmuz	Türkiye-Gürcistan 1. Yüksek Düzeyli İstişare Konseyi toplantısı Türkiye'de düzenlendi. Toplantının ardından iki ülke arasında iş birliği alanlarını belirleyen Ankara Anlaşması imzalandı
10 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya ziyaretinin ardından yapılan açıklamada Türkiye-Azerbaycan-Rusya üçlü zirve mekanizmasının kurulma kararı alındığı bildirildi.

48. “Almanya Sözde Soykırımı Tanıyan 29. Ülke Oldu”, *Türkiye*, 2 Haziran 2016.

49. “Fransa'da ‘Soykırım’ Demeyene Hapis Cezası”, *Hürriyet*, 3 Temmuz 2016.

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

Irak'ta 2016 yılında vuku bulan gelişmeler bir önceki yıla benzer bir doğaya sahiptir. Siyasi istikrarsızlık ve ülke çapındaki çatışmalar yıl boyu devam etmiş, DEAŞ ile mücadele en temel gündem maddesi olmuştur. Sünnilere yönelik baskı her geçen gün artmaya devam ederken ülkedeki mezhep gerilimi de varlığını sürdürmüştür. İran ile ABD'nin nüfuz alanları arasında bir denge oluşturarak ülkeyi yönetme gayreti içerisinde olan Başbakan İbadi ve hükümeti, iç siyasi çekişmelerden dolayı bağımsız politika izlemekte hayli zorluk çekmiştir. Ayrıca Irak eski başbakanı Nuri Maliki'nin Temsilciler Meclisi'ndeki ağırlığı İbadi'yi zorlamaya devam eden ayrı bir faktör olmuştur. Düşük petrol fiyatları, DEAŞ ile mücadelenin getirdiği yük ve yolsuzluklar nedeniyle devam eden ekonomik kriz ve Mukteda Sadr'ın başını çektiği muhalif hareketler Bağdat'ta siyasi krizi derinleştiren bir etkiye neden olmuştur.

Türkiye-Irak ilişkileri Bağdat'ta yaşanan siyasi kaosun etrafında şekillenmiş, iki ülke arasında gerginlikler yaşanmıştır. Özellikle Türkiye'nin Kuzey Musul'da DEAŞ ile mücadele için inşa ettiği Başika askeri kampı iki ülke arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Türkiye, Irak ile Başika ve diğer kriz alanlarında diyalogu sürdürmeyi tercih etmiştir. Ancak baskı altında siyaset üretmeye çalışan Bağdat yönetimi, Türkiye ile ortak bir zeminde buluşamamıştır. Türkiye-Irak ilişkilerinin bir diğer boyutunu da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile olan ilişkiler teşkil etmektedir. Türkiye IKBY'yi gerek ekonomi ve kalkınma alanlarında gerekse askeri açıdan desteklemektedir. Özellikle askeri alandaki destekler başta terör örgütü PKK ile olan mücadeleye ek olarak bölgede faaliyet gösteren DEAŞ'ın etkisizleştirilmesi adına yapılan askeri eğitim faaliyetlerinden oluşmaktadır.

Irak ile ilişkiler bağlamında 2016 yılında en önemli konu başlığı Musul operasyonu ve Türkiye'nin Başika'daki askeri varlığıdır. Türkiye bir taraftan Suriye'de Fırat Kalkanı Harekatı ile oyun değiştirici bir hamle yaparken diğer taraftan ABD'ye Rakka ve Musul operasyonlarında iş birliği çağrısında bulunmuştur. Türkiye'nin 2015 yılında Başika kampına sevkıyat yapılmasıyla yaşanan krizin arkasında aslında

İran'ın bölgede faaliyet gösteren Sünni güçlerin desteklenmesini kendisine tehdit olarak görmesi yatmaktadır. İran kendi etkisini zayıflatabilecek böyle bir adımı engellemeye çalışmaktadır.

Türkiye, Başika kampını DEAŞ'ın Irak'ın birlik ve toprak bütünlüğüne oluşturduğu güvenlik tehdidine karşı bir hamle olarak görmektedir. Başika askeri kampının varlığı sorun oluşturmaktan ziyade sorun çözücü bir karaktere sahiptir. Nitekim bu gibi kampların tarihçesine bakıldığında bu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. 1990'lı yıllar içerisinde Kuzey Irak'ta Barzani ve Talabani çevrelerinin karşı karşıya gelmesinden kaynaklanan gerilimlerde Türkiye'nin arabuluculuk rolünün hatırlanması gerekmektedir. Böylelikle başta terörle mücadele için Türkiye elini güçlendirerek Başika'ya asker konuşlandırmaya başlamıştır. Başika kampının dışında başka kamplar da bulunmaktadır. Bu kampların temel hedefleri terör örgütü PKK ile mücadele, Başika özelinde ise yerel unsurlar, Sünni gruplar ve Peşmergelerin DEAŞ'la etkin mücadele için eğitilmesi olduğu bilinmektedir. Başta Ninova eyaletinin polis güçlerinin yanı sıra Sünni Musullulardan oluşan Haşdi Vatani de (Ninova Muhafızları) Başika'da eğitime devam edilmektedir. Türkiye'nin Irak'ta yerel unsurları eğitmesi, Musul operasyonu için temelde fayda sağlayıcı bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin Musul operasyonu ile alakalı tutumunun önemli bir boyutu, katılacak taraflarla ilgili olmuştur. Türkiye bölgesel istikrarın yeniden tesisi için Başika'da eğitilen unsurların Musul operasyonuna katılmasından yana tavır almıştır. Başlangıçta operasyona Irak ordu birlikleri ve Peşmergelerin karadan katılımının yanı sıra ABD'nin de DEAŞ'a karşı oluşturulan uluslararası koalisyon çerçevesinde hava desteği vereceği belirtilmiştir. Ancak 16 Ekim tarihinde başlatılan Musul operasyonuna sadece Irak ordusunun unsurları, İKBY'ye bağlı Peşmerge güçleri ve İran güdümündeki Şii örgüt Haşdi Şabi katılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan bir televizyon kanalına verdiği mülakatta, "Musul Musulluların, Telafer Telaferlilerindir. Hiç kimsenin buralara gelip girmeye hakkı yok. Musul'un DEAŞ'tan kurtarılmasından sonra da burada sadece Sünni Araplar, Türkmenler ve Sünni Kürtler kalmalıdır" şeklinde ifadeler kullanarak Suriye'deki kriz esnasında terör örgütü PYD'nin yürüttüğü demografik mühendisliğin Musul'da da yaşanmamasına dikkat çekmiştir. Bu ifadelerin ardından Şii örgüt Haşdi Şabi bir açıklama yapmış, Cumhurbaşkanı'nı ırkçılık, mezhepçilik ve dışlayıcılık ile suçlamıştır. Ayrıca Türk askerleri çekilmezse, saldırabileceklerini ifade etmişlerdir.

Türkiye Haşdi Şabi gibi Şii milislerinin de katılmaları halinde, operasyon sonrasında Telafer'i ele geçirerek Suriye-Irak-İran üzerinde bir Şii hattının oluşmasını istemediğini defalarca göstermiştir. Musul'un demografik yapısı gereği Sünnilerin çoğunlukta olduğundan dolayı Şii milislerin katılımına Türkiye dışında ilk etapta ABD de sıcak bakmamıştır. Şii milislerin katılımı bir başka tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Irak'ta bulunan terör örgütü PKK mensuplarının da operasyona katılma çabası vardır. Yine PKK'nın Sincar'da Ezidilerden teşkil ettiği unsurların doğrudan

Irak merkezi hükümeti tarafından finanse edildiğine yönelik bilgiler mevcuttur ve bu unsurlar Haşdi Şabi örgütüne entegre bir şekilde faaliyet yürüteceklerini vurgulamaktadır. Bu noktada ABD'nin Suriye'de YPG'yi kullandığı gibi, PKK'yı da Irak'ta Haşdi Şabi milisleri gibi kent merkezi dışındaki bölgelerde bir araç haline getirmeye çalıştığını yönelik iddiaları güçlendirmektedir. PKK'nın Sincar Dağı çevresindeki bölgelerde etkinlik gösteren unsurlarıyla operasyona katılması, uzun vadede Türkiye'nin eğittiği yerel unsurlarla karşı karşıya gelme ve kontrol alanını genişletme tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Tüm çabalara rağmen Haşdi Şabi örgütü Musul operasyonunun her aşamasına dahil olmuştur. Dahası 26 Kasım tarihinde Irak Temsilciler Meclisi'nde bir yasa ile Haşdi Şabi örgütü meşrulaştırılmış ve Irak ordusunun bir parçası haline getirilmiştir. Bu durum Bağdat üzerinde İran'ın etkisini artıracak, ülkedeki mezhep gerilimini tırmandıracak bir etki yaratacaktır.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-İRAK İLİŞKİLERİ

11 Ocak	Dışışleri Bakanlığından yapılan açıklamada, 11 Ocak'ta Irak'ın başkenti Bağdat'ta ve Di-yale'de yaşanan terör saldırıları ile ilgili baŐsađlıđı mesajı yayınlandı.
8 Şubat	Irak'ta Reform koalisyonu başkanı Usame Nuceyfi, Irak hkmetini Türk askerlerin Mu-sul'a girmesi konusunda Türkiye ile imzaladığı anlaşmaya i baskılar nedeniyle uyma-makla suçladı.
25 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan Güney Amerika dönüŐü yaptığı açıklamada: "Irak'ta düŐülen hataya Suriye'de düŐmek istemiyoruz... 1 Mart Tezkeresi ilk anda kabul edilip Türkiye Irak'ta masada olsaydı, Irak'ın durumu böyle olmazdı" dedi.
28 Şubat	Dışışleri Bakanlığı Bağdat'ta 28 Şubat günü meydana gelen terör saldırısı hakkında baş-sağlığı mesajında bulundu.
14 Mart	IKBY Başkanı Mesud Barzani, Başbakan Ahmet Davutoğlu'nu telefonla arayarak Anka-ra'da vuku bulan terörist saldırı karşısında taziye ve dayanışma mesajları verdi.
3 Temmuz	Dışışleri Bakanlığı Irak'ın başkenti Bağdat'ta 2 Temmuz akşam saatlerinde düzenlenen bombalı saldırı sonrasında taziye mesajı yayınladı.
19 Temmuz	Barzani, IKBY'nin Erbil kentindeki bir programı sonrası yaptığı açıklamada, Türkiye'deki tüm darbelerin tarihine bakıldığı zaman oradaki Kürtler için bile hiçbir zaman iyi sonuç-larının olmadığını ve halkın desteğini alan meşru hükümetin tekrar iş başında olmasın-dan memnuniyet duyduklarını ifade etti.
29 Temmuz	IKBY Dış İlişkiler Sorumlusu Felah Mustafa Ankara'da temsilcilik açılması konu-sunda Erbil ve Ankara'nın anlaşmaya vardđını açıkladı. Erbil BaŐkonsolosu Akif İnam ise IKBY'nin temsilcilik açma talebine hükümetin olumlu yanıt verdiğini bildirdi.
7 Ağustos	Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) Hükümet Sözcüsü Sefin Dizayi, sorumluluk alanların-daki FETÖ okullarının Eğitim Bakanlığına devredileceğini bildirdi.
7 Ağustos	16 Temmuz sabahı Irak'ta "calan İmralı'da öldürüldü" mesajıyla örgütü darbe sonrası ha-rekete geçirmeye alıŐan FETÖ'nn sözde Irak sorumlusu Nurettin Aytağ, akşam saatle-rinde Kürt yönetimi tarafından tutuklanarak Habur Sınır Kapısı'ndan Türkiye teslim edildi.
18 Ağustos	Irak'ın yeni Ankara Büyükelçisi HiŐam Alavi Türkiye-Irak ilişkilerinin yeni bir dnemeye girdiğini ve ziyaretlerin yeniden başlayacağını söylemesinin ardından Türkiye'nin Bas-ra'daki BaŐkonsolosluđunun yeniden açılacağını ve Necef'te de yeni bir başkonsolosluk açılması için görüşmelerin yapıldığını söyledi.
23 Ağustos	IKBY Başkanı Mesud Barzani Ankara'ya geldi. Ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Baş-bakan Binali Yıldırım'la görüşen Barzani'nin gündeminde 15 Temmuz darbe girişimini, FETÖ'ye bağlı okullar, DEAŞ, PKK ve Musul operasyonunda Türkiye'nin oynayacağı rol vardı.
20 Eylül	Irak ve Suriye'ye bir yıllık sınır ötesi operasyon ulusal güvenlik, sınırları terör, risk ve teh-dide karşı korumak gerekleriyle Mecliste kabul edildi.
4 Ekim	Irak Meclisi "Türkiye'nin Musul'a bağlı Başika'daki askeri varlığını kabul etmediğini, Tür-kiye'nin Bağdat Büyükelçisi'nin çağrılıp nota verilmesi ve Türk güçlerinin 'işgalci güçler' olarak sayılması" kararı aldığını duyurdu. Irak Meclisinin aldığı bu karar zerine Türk Dışışleri Bakanlığından kınama ve protesto bildirisi yayınlandı.
6 Ekim	Irak'ın Ankara Büyükelçisi HiŐam Alavi, Irak Meclisinde Türkiye aleyhine alınan karar ne-deniyile DıŐıŐlerine ağrıldı.
6 Ekim	Irak, Türkiye ile arasındaki Başika krizini egemenliklerinin açık ihlali gerekçesiyle BM'ye taşıdı ve BMGK'dan konuya ilişkin acil toplantı talep etti.
7 Ekim	Irak'ın Başika'daki Türk askeri varlığına ilişkin kararına karşı Başbakan Yıldırım, bölgedeki demografik yapının zorla deđiŐtirilmemesi için Türk varlığının orada kalmaya devam edeceğini söyledi.

8 Ekim	Türkiye ve Irak Arasında Diplomatik, Hizmet ve Hususi Pasaport Hamilleri İçin Vizelerin Karşılıklı Olarak Kaldırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası <i>Resmî Gazete</i> 'de yayımlandı.
10 Ekim	İKBY yönetimi bölgede faaliyet gösteren biri üniversite olmak üzere FETÖ ile bağlantılı 38 okulun yönetimine el koydu.
10 Ekim	Irak Başbakanı Haydar İbadi, Türkiye hakkında yaptığı açıklamada Türkiye'nin hiçbir şekilde Musul operasyonuna katılmasına izin vermeyeceklerini, Türk askerinin bulunmasını, Irak'ın egemenliğine müdahale olduğunu söyledi.
11 Ekim	Başbakan Binali Yıldırım, Irak'ın Başika'daki Türk askeri ve Musul operasyonu ile ilgili açıklamalarına yanıt verdi: "Önce siz ülkenizin içerisinde yaşayan bütün vatandaşlarınıza sahip çıkın, onların yok olmasının önüne geçin, devlet olmayı bilin. Ondan sonra Türkiye'ye laf edin" dedi.
11 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan Musul'da yapılacak operasyonlara Türkiye'nin Cerablus'ta, Rai'de olduğu gibi yine katılacağını söyleyerek, Irak'ın tutumunun Türkiye nezdinde bir anlam ifade etmediğini söyledi. İbadi'nin sözcüsü Saad Haditi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu sözleriyle "ateşe benzin döktüğünü" iddia etti.
13 Ekim	Bağdat yönetimi, Türkiye Büyükelçisi Faruk Kaymakçı'yı Dışişleri Bakanlığına çağırıp protesto notası verdi ve Başika Üssü'nde bulunan askerleri gerekçe gösterdi.
14 Ekim	Irak Dışişleri Bakanı İbrahim Caferi, bütün yollara başvuracaklarını, diplomatik yollar tükenince uluslararası yasalara başvuracaklarını söyledi.
15 Ekim	Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada, Irak'ın başkenti Bağdat'ta gerçekleşen ve 30 kişinin ölümüyle sonuçlanan intihar saldırısının şiddetle kınandığı bildirildi.
16 Ekim	Musul operasyonu başladı.
17 Ekim	Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, Başika'da eğitim verilen 4 bin yerel unsurdan 3 bininin Peşmerge'yle birlikte Musul operasyonuna katıldığını açıkladı. Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye'nin tüm imkanlarıyla Musul operasyonuna katılacağını söyledi.
18 Ekim	Irak Başbakanı İbadi, Türkiye'nin, Irak'a yönelik tutumları ve özellikle olayları tırmandırması konusunda iyimser olmadığını, Irak'ın egemenliğini ihlal etmeleri konusunda da ileri gitmemeleri için uyardıklarını söyledi. Yaklaşık 10 bin kişiyle toplanan Sadr grubu sabah saatlerinde Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği önünde protesto gösterisi yaptı.
19 Ekim	Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, Türkiye'nin istediğinin aksi bir şey yürümediğini, Türkiye'yi tehdit eden bir durum olursa müdahaleden çekinilmeyeceğini söyledi. Bakan Çavuşoğlu, "Başika'da Mehmetçiğin varlığından ötürü Türkiye'yi 'işgalcilik' ile suçlayan Bağdat yönetimi yumuşama sinyalleri veriyor" diyerek Türkiye'ye de Bağdat'tan bir heyetin geleceğinin de haberini verdi
23 Ekim	PKK Kerkük kent merkezine inerek provokatif faaliyetlerde bulundu.
25 Ekim	Bakan Çavuşoğlu bir basın toplantısında Musul operasyonuna destek sağlandığını ve dört F-16'nın koalisyon içerisinde yer aldığını duyurdu.
27 Ekim	Haşdi Şabi örgütü Telafer'e yöneldi. Çavuşoğlu buna karşı Türkiye'nin endişelerini dile getirdi.
1 Kasım	Irak ordusuna ait unsurlar ilk kez Musul'un kent merkezindeki bazı noktalara girdi.
10 Kasım	Irak'ın Ankara büyükelçisi Milli Savunma Bakanı Fikri Işık'ı ziyaret etti.
25 Kasım	İKBY Başbakanı Neçirvan Barzani, Ankara'da Başbakan Binali Yıldırım ile bir araya geldi.
26 Kasım	Irak Temsilciler Meclisi'nde "Haşdi Şabi Yasası" onaylanarak örgüte meşru bir statü verildi.

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

2016 yılında Türkiye-İran ilişkileri birçok önemli politik gelişmenin ışığında şekillendi. Türkiye’de 15 Temmuz’da yaşanan darbe girişimi ve art arda maruz kaldığı terör eylemleri Türk dış politikasının yönünü önemli ölçüde tayin ederken İran ile olan ilişkileri de dönüştürdü. Öte yandan Suriye ve Irak’taki krizlerin dengelerini değiştirecek gelişmelerin yaşanması da iki ülke ilişkilerini şekillendiren başlıca değişkenler oldu. Bilindiği üzere iki ülke Suriye ve Irak’taki sorunların çözümü noktasında farklı taraflarda bulunmaktadır. Ancak bu görüş ayrılıkları diplomatik çabaların önünü alamadı. Bir diğer önemli gelişme de şüphesiz İran’a nükleer faaliyetlerinden dolayı uygulanan ambargoların kaldırılması oldu. Ambargo sonrası dönemde, son yıllarda durgunlaşan ticari ilişkilerin ivme kazanacağı beklentisi ve ilk gelen verilerin de bu beklentiyi doğrulaması, Türkiye-İran arasında ekonomik ilişkiler anlamında yeni bir dönemin başladığını gösteriyordu.

KARŞILIKLI ZİYARETLER İLE GELİŞEN İLİŞKİLER

2016 yılında iki ülke arasında dikkat çeken en önemli gelişme dışişleri bakanlarının karşılıklı ziyaretlerindeki artış oldu. 2015 yılında Türkiye’yi ziyaret etmesi planlanırken bu programını son anda iptal eden İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, 2016 yılında Türkiye’yi üç kez ziyaret etti. Aynı şekilde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da biri sürpriz olmak üzere Tahran’a iki ziyaret gerçekleştirdi. Şüphesiz ki artan bu ziyaret trafiği, önemli meseleler üzerindeki karşılıklı iş birliği ve koordinasyonun göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Cevad Zarif, 19 Mart’ta gerçekleştirdiği ilk ziyaretinde önce Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile ortak bir basın toplantısı gerçekleştirdi. Bu toplantıda iki bakan da İstanbul’da gerçekleştirilen terör saldırılarını kınarken iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesine vurgu yaptılar.⁵⁰ Daha sonra Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan

50. “Visit of the Foreign Minister of Iran to Turkey”, <http://www.mfa.gov.tr/visit-of-the-foreign-minister-of-iran-to-turkey.en.mfa>, (Erişim tarihi: 24 Aralık 2016).

ve dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu ile görüşen Zarif, bölgesel sorunların çözümünde iki ülkenin iş birliğinin önemine dikkat çekti.⁵¹ Zarif'in asıl önemli ziyareti ise 12 Ağustos'ta gerçekleşti. Bu ziyaretin önemi, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra yapılan ilk resmi ziyaret olmasından kaynaklanıyordu. Avrupa ülkelerinden darbe girişimi sonrası beklenen destek gelmezken İran'dan yapılan bu ziyaret, ilişkilerin sağlamlığını göstermesi açısından önemli bir jest oldu.

Zarif'in ilk görüştüğü isim mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu oldu. Ortak bir basın toplantısı düzenleyen ikili, ilişkilerin geliştirilmesi ve önemine dikkat çektiler. Çavuşoğlu darbe girişimi sırasında Türkiye'yi desteklemelerinden ötürü Zarif'e teşekkür ederken Zarif de Türk halkının darbeye karşı direnişinden dolayı Çavuşoğlu'nu kutladı.⁵² Basın toplantısının ardından Zarif, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi. 3 saat 15 dakika boyunca önemli bölgesel meselelerin konuşulduğunun kaydedildiği toplantının ardından Zarif, 15 Temmuz gecesi bombalanan Gazi Meclisi ziyaret etti.⁵³ Zarif'in ziyareti İran basını tarafından da oldukça önemsendi. Pek çok gazetenin geniş yer ayırdığı ziyaretin ilişkilerde yaşanacak ivmenin habercisi olarak değerlendirildiği görüldü.⁵⁴

Bu ziyaretten hemen bir hafta sonra ise Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, sürpriz bir şekilde Tahran'ı ziyaret etti. Önceden duyurulmayan bu ziyaret, Çavuşoğlu'nun Hindistan yolculuğu öncesi gerçekleşti. Söz konusu ziyarette Suriye meselesinin önemli bir gündem maddesi olduğu kaydedildi.⁵⁵ Dört gün sonra ise İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Caberi Ensari Türkiye'yi ziyaret etti. Beraberindeki bir heyet ile temaslarda bulunan Ensari'nin ziyareti de Suriye konusunu görüşmek amacıyla gerçekleşti.⁵⁶ 28 Eylül tarihinde Cevad Zarif, yapmış olduğu bir dış geziden İran'a dönerken gayriresmi olarak Türkiye'ye uğradı. Zarif, bu ziyaretinde de Başbakan Binali Yıldırım ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü. İki ülke ticari ilişkileri ve bölgesel meseleler ziyaretin gündemini teşkil etti.⁵⁷

26 Kasım tarihinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, beraberinde MİT Müsteşarı Hakan Fidan ile birlikte Tahran'da temaslarda bulundu. İlk olarak Cumhurbaşkanı Ruhani ile görüşen Çavuşoğlu, ardından Hakan Fidan ile birlikte mevkidaşı Cevad Zarif ile bir araya geldi. Görüşmelerde Suriye ve Irak başta olmak üzere bölgesel meselelerin konuşulduğu bildirildi.⁵⁸ Çavuşoğlu'nun, Fidan'ı da beraberinde götürmesi, önemli stratejik meselelerin masaya yatırıldığı

51. "Iran, Turkey Cooperation can Resolve Regional Crisis: Zarif", Press TV, 19 Mart 2016.

52. "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun İran Dışişleri Bakanı Sayın Cevad Zarif ile Ortak Basın Toplantısı", 12 Ağustos 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-iran-disisleri-bakani-sayin-cevad-zarif-ile-ortak-basin-toplantisi_-12-agustos-2016_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2016).

53. "İran Dışişleri Bakanı Zarif, Erdoğan ile Görüştü", *Tasnim*, 13 Ağustos 2016.

54. "Zarif'in Ankara Temasları İran Basınında Geniş Yer Buldu", *Tasnim*, 16 Ağustos 2016.

55. "Çavuşoğlu'ndan Tahran Ziyareti", *Aljazeera Turk*, 19 Ağustos 2016.

56. "İran Deputy FM in Ankara", IRNA, 23 Ağustos 2016.

57. "İran Dışişleri Bakanı Zarif Ankara'da", *Aljazeera Turk*, 28 Eylül 2016.

58. "Zarif Receives Turkish Counterpart, Intelligence Chief", IRNA, 26 Kasım 2016.

işaret ediyordu. Bütün bu seyahat ve ziyaret trafiğinin gösterdiği ise İran ile olan ilişkilerde 2016 yılında önemli ilerlemeler kaydedildiğidir. Özellikle darbe girişiminin ardından ilişkilerin yoğunlaştığı, bölgesel krizleri çözmek için daha fazla bir araya gelindiği müşahede edilmektedir.

TERÖR EYLEMLERİ VE DARBE GİRİŞİMİ GÖLGESİNDE ŞEKİLLENEN İLİŞKİLER

2016 yılında Türkiye’de yaşanan terör olayları ve 15 Temmuz darbe girişimi iki ülkenin birbiriyle olan irtibatını yüksek seviyeye çıkardı. 19 Mart tarihinde İstanbul’da düzenlenen bombalı terör eylemi sonucu bir İranlının hayatını kaybetmesi ve üç İranlının da yaralanması üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani’ye bir mektup yollayarak taziyelerini ilettiler.⁵⁹ Haziran ayının sonunda yaşanan Atatürk Havalimanı saldırısı sonrası ise Cevad Zarif, atmış olduğu bir tweette, “Terör, çirkin yüzünü bir kere daha arkadaş ve dostlarımızın havaalanında gösterdi. Aşırı şiddet küresel bir tehdittir; ona birlikte karşı koymalıyız”⁶⁰ diyerek saldırıya karşı Türkiye’nin yanında olduğunu ilan etti.

Temmuz ayının ortasında Türkiye, TSK içerisine sızmış FETÖ mensubu kişilerce düzenlenen darbe girişimiyle sarsıldı. Şüphesiz ki böyle bir tehdidin ve yarattığı tahribatın atlatılmasında başta komşu ülkeler olmak üzere dost ve müttefik ülkelerin desteği oldukça önemliydi. Darbe karşısında en erken reaksiyon gösteren ülkelerden biri İran’dı. İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, darbe teşebbüsünün devam ettiği sıralarda, sabaha karşı attığı bir tweet ile, “Türk halkının demokrasi ve seçilmiş hükümetini kahramanca savunması, darbelerin bölgemizde yeri olmadığını ve başarısızlığa mahkum olduğunu göstermiştir”⁶¹ diyerek demokrasiden yana tavır aldı.

Türkiye’deki durumun kendi güvenliği için tehdit arz edeceğini öngören İran, tedbir almakta gecikmedi. Darbe teşebbüsünü haber alır almaz Cumhurbaşkanı Ruhani, İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyini acil olarak toplantıya çağırdı. Gerçekleştirilen toplantının ardından Konseyin Sekreteri Ali Şemhani, İran’ın, “Türkiye’nin kanuni hükümetinin yanında” ve “darbelere karşı” olduğunu duyurdu. Şemhani ayrıca İran’ın kendi güvenliği için gereken tedbirleri aldığını, Türkiye-İran sınırını kontrol altına aldıklarını ve güvenlik amacıyla sınıra asker sevk ettiklerini açıkladı.⁶² 18 Temmuz tarihinde Hasan Ruhani, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı telefonla arayarak kendisine İran’ın “Türkiye halkının ve seçilmiş hükümetinin yanında yer aldığını ve alacağını” ifade etti.⁶³

59. “President Erdogan Offers Condolences to Iranian Counterpart Rouhani for Istanbul Attack Victims”, *Daily Sabah*, 20 Mart 2016.

60. Javad Zarif, Twitter, <https://twitter.com/jzarif>, 29 Haziran 2016, 02.35.

61. Javad Zarif, Twitter, <https://twitter.com/jzarif>, 16 Temmuz 2016, 03.43.

62. “Top Iranian Official Highlights Security Along Borders After Turkey Coup”, *Tasnim*, 16 Temmuz 2016.

63. “ایران در کنار دولت قانونی و ملت ترکیه بوده و خواهد ماند...”, <http://www.president.ir/fa/94410>, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2016).

20 Aralık tarihinde Moskova'da, Rusya, Türkiye ve İran'ın bir araya gelip Suriye meselesini görüşmeleri planlanıyordu. Söz konusu toplantıdan bir gün önce, Ankara'da bir sanat galerisini ziyaret eden Rusya Büyükelçisi Andrey Karlov'un, polislin içerisinde sızmış bir terörist tarafından suikaste kurban gitmesi, şüphesiz ki öngörülen diplomatik çabaları sekteye uğratma amacı taşıyordu. Türkiye, Rusya ve İran arasında tesis edilmesi düşünülen, Suriye krizini çözmeye matuf iradenin hedef alındığının apaçık olduğu bu saldırı sonrası Moskova'da öngörülen toplantı iptal edilmedi. Ancak İran, güvenlik endişesiyle İstanbul, Trabzon ve Erzurum'daki konsoloslukların geçici olarak kapatıldığını duyurdu ve vatandaşlarından gerekmedikçe Türkiye'ye seyahat etmemeleri istendi.⁶⁴ İran'ın kendi vatandaşlarının emniyeti için her türlü önlemi alma hakkı olmasına karşın yapılan seyahat uyarısının aşırı ve iki ülke arasındaki ilişkileri toplum ve ekonomi bazında geriletecek nitelik taşıdığı söylenebilir.

SURİYE VE IRAK KRİZLERİNDE YAŞANAN GELİŞMELERİN İLİŞKİLERE ETKİSİ

2016 yılında Türkiye ve İran'ı söz konusu iki sorun alanında karşı karşıya getiren üç önemli gelişme yaşandı: Bu gelişmelerden ilki, Türk ordusunun, Suriye'nin kuzeyindeki bölücü terör örgütü yapılanmasına karşı giriştiği Fırat Kalkanı Harekatı olmuştur. İkinci gelişme Irak'ın Musul kentini 2014 yılından beri elinde tutan DEAŞ terör örgütüne karşı Bağdat yönetiminin öncülüğünde başlatılan Musul operasyonunda Türkiye ve İran'ın konumudur. Son önemli gelişme ise Halep'in kontrolünün Esed güçlerine geçmesi ve bunun genel olarak Suriye iç savaşının dengelerini radikal biçimde değiştirme olasılığıdır.

24 Ağustos'ta Türk ordusunun Suriye'ye girerek başlattığı Fırat Kalkanı Harekatı, İran makamları tarafından hoş karşılanmasa da Tahran'ın tepkisi operasyondan yaklaşık bir hafta sonra Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasımı'nın, "Türk ordusunun Suriye'deki varlığı, bölgesel sorunları karmaşıklaştırır" şeklindeki sözleriyle geldi.⁶⁵ Bu geç ve görece fazla sert olmayan tepki, İran'ın bir dereceye kadar Türk ordusunun Suriye'deki operasyonlarına istemese de göz yumacağı şeklinde anlaşılabilir. Nitekim Suriye üzerinde Rusya ile yakın çalışan İran'ın, Kremlin'in bilgisi dahilinde olan⁶⁶ bir operasyona açıktan karşı çıkması çok mümkün gözükmemektedir.

17 Ekim tarihinde başlayan Musul operasyonunda Türkiye, Musul ile sahip olduğu tarihsel ve kültürel bağa istinaden operasyonun dışında kalmak istemiştir. Ancak daha da önemlisi Türkiye'nin Musul operasyonuna ilişkin tavrını iki önemli "endişe" belirlemektedir. DEAŞ'tan boşalacak yerin PKK tarafından doldurulması olasılığı ve Musul'un etnik ve mezhepsel dengesinin diken üstünde

64. "Iran Foreign Ministry Warns Nationals on Visit to Turkey", MEHR, 20 Aralık 2016.

65. "حضور نظامی ترکیه در سوریه موجب پیچیده تر شدن اوضاع منطقه می شود", MEHR, 31 Ağustos 2016.

66. "Suriye Sınırına Fırat Kalkanı", *Sabah*, 25 Ağustos 2016

olması, Türkiye'nin operasyona katılma iradesini şekillendirmektedir.⁶⁷ Buna mu-
kabil İran, Türkiye'yi operasyonun dışında tutmak istemektedir. Dışışleri Bakanlığı
sözcüsü Behram Kasımi, yapmış olduğu bir değerlendirmede, merkezi hükümetin
izni olmadan operasyonda yer almanın mümkün olmadığını, aksi takdirde merkezi
yönetimin egemenlik hakkının ihlali anlamına geleceğini söylemiştir.⁶⁸ İran'ın bu
tavrının arkasında, bölgedeki uzantısı Haşdi Şabi grupları vasıtasıyla rahat hareket
edebilme arzusu bulunmaktadır.⁶⁹

Bu gelişmelerin yanı sıra Aralık ayının ortasında Halep'in rejim güçleri tarafın-
dan alınmasının ardından Suriye krizinin çözümü ihtiyacı ertelenemez bir şekilde
gündeme geldi. Son zamanlarda Türkiye, Rusya ve İran arasında artan ziyaret trafi-
ğinin de karşılıklı iş birliği şansını yükseltmesi sonucu, 20 Aralık Salı günü bir araya
gelen Rusya, Türkiye ve İran dışışleri bakanları, 8 maddelik bir ortak bildiriye imza
attılar.⁷⁰ Üç ülkenin mutabık kaldıkları metin, Türkiye ve İran'ın, Suriye'deki krizi
bitirmek adına iş birliği yaptıklarını gösteriyordu.

EKONOMİK GELİŞMELER

İran ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin beklenenin altında olduğu ve 30 milyar
dolarlık ticaret hacmi hedefi, ikili ilişkiler bağlamında sürekli dillendirilen hususlardır.
Ancak 2015 yılı itibarıyla ticaret hacmi maalesef 10 milyar doların altına düşmüştür.
İran'a yönelik uygulanan ambargoların kaldırılması, bu anlamda önemli bir fırsat ola-
rak değerlendirilmektedir. Haziran ayında Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci,
İran ile ticaretin, ambargoların kalkmasının ardından üç katına yükseleceğinin müjde-
sini vermiş ve 30 milyar dolarlık dış ticaret hacmi hedefini yinelemiştir.⁷¹ Yine Ağustos
ayında Bakan Tüfenkçi İran-Türkiye arasındaki ticaretin, ambargoların kaldırılmasın-
dan sonraki dönemde yüzde 30 oranında bir artış gösterdiğini kaydetmiştir.⁷²

Türkiye-İran ilişkilerinin ekonomik açıdan gelişmesinin bir başka göstergesi ise
21 Mart-21 Ekim tarihleri arasında iki ülke arasında gerçekleşen ticaret hacminin,
geçen yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 80 oranında artması oldu.⁷³ Aralık ayının
ortalarında Türkiye'den bir firmanın yetkilileri, İsfahan Ticaret Odası Başkanı ile
görüşerek çeşitli ekonomik iş birliği alanları üzerine konuştular.⁷⁴ Yine Türkiye'den
Otokar firması ile İran'ın Oghab firması arasında üç yıllık bir anlaşma yapıldı. Bu
anlaşma kapsamında iki firmanın Navigo tipi araçların üretiminde iş birliği yapması

67. Kemal İnat, Mustafa Caner, Recep Tayyip Gürler, Abdullah Erboğa ve Veysel Kurt, "Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları", *SETA Analiz*, Sayı: 177, (Aralık 2016).

68. "قاسمی: ایران وکانادا به دنبال دفتر حافظ منافع هستند/ ایران نمی خواهد در قره باغ میانجی گری کند", ISNA, 24 Ekim 2016

69. İnat, Caner, Gürler, Erboğa ve Kurt, "Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları", s. 14.

70. "Türkiye, Rusya ve İran'dan Suriye Mutabakatı", *Aljazeera Türk*, 21 Aralık 2016.

71. "İran'la Ticaret 3'e Katlanacak", *Milliyet*, 16 Haziran 2016.

72. "Iran-Turkey Trade Volume Up 30%: Turkish Minister", *Tasnim*, 10 Ağustos 2016.

73. "Tehran-Ankara Trade Up 80%", *Financial Tribune*, 12 Aralık 2016.

74. "Türkiye ile İran'ın Ekonomik İşbirliği Gelişiyor", *Pars Today*, 19 Aralık 2016.

öngörülmektedir.⁷⁵ Genel olarak değerlendirildiğinde iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin de tıpkı siyasi ilişkileri gibi gelişme doğrultusunda ilerlediği görülmektedir.

SONUÇ

2016 iki ülke için önemli siyasi gelişmelerle yüklü bir yıl olmuştur. Bu siyasi gelişmeler neticesinde ilişkilerin düzeyinde yükselme dikkati çekmektedir. Bölgesel meselelerde taşıdıkları farklı bakış açıları söz konusu olsa da iki ülke sorunların çözümü için birlikte masaya oturabilme kararlılığını göstermektedir. Karşılıklı ziyaretler ile bu kararlılık pekiştirilmiş ve sorunların çözümü noktasında önemli adımlar atılmıştır. Türkiye demokrasisi ve güvenliğini tehdit eden darbe girişimi ve yaşanan terör eylemlerine karşı İran'ın dayanışmacı tavrı da ilişkilere katkı sağlayan bir başka faktör olmuştur. Gelişen siyasi ilişkilere paralel şekilde ekonomik ilişkilerdeki ilerleme de dikkat çekmektedir. Özellikle İran'a yönelik ambargoların kaldırılmasının ardından son dönemlerde daralan ticaret hacminin yeniden artacağı öngörülmektedir. Ambargo sonrası dönemde İran pazarına girmek için Türk firmalarının girişimde buldukları ve anlaşmalar imzaladıkları görülmüş, bu da ticari ilişkilerin geleceğine dair olumlu beklentiler yaratmıştır.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	
16 Mart	İstanbul'da düzenlenen bombalı terör eylemi sonucu bir İranlinin hayatını kaybetmesi ve üç İranlinin yaralanması üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'ye bir mektup yollayarak taziyelerini iletti.
19 Mart	İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirerek Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile ortak bir basın toplantısı gerçekleştirdi.
18 Temmuz	İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı telefonla arayarak, kendisine İran'ın "Türkiye halkının ve seçilmiş hükümetinin yanında yer aldığı ve alacağı" ifade etti.
12 Ağustos	İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif Türkiye'ye bir ziyaret daha gerçekleştirdi hem mevkidaşı hem de Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi.
19 Ağustos	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Hindistan ziyareti öncesi İran'ı ziyaret etti.
23 Ağustos	İran Dışişleri Bakan Yardımcısı (Arap ve Kuzey Afrika İşleri) Hüseyin Caberi Ankara'ya geldi.
30 Ağustos	İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasımi, Fırat Kalkanı Harekatı ile ilgili, "Türk Ordusunun Suriye'deki varlığı, bölgesel sorunları karmaşıklaştırır" ifadesini kullandı.
21 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, New York'taki BM Genel Merkezi'nde İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile bir araya geldi.
28 Eylül	İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif, yapmış olduğu bir dış geziden İran'a dönerken gayri-resmi olarak Türkiye'ye uğradı.
26 Kasım	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, beraberinde MİT Müsteşarı Hakan Fidan ile birlikte Tahran'da temaslarda bulundu.
20 Aralık	Rusya, Türkiye ve İran dışişleri bakanları bir araya gelerek Suriye konusunda sekiz maddelik bir ortak bildiriye imza attılar.

75. "Otokar ile İranlı Firma Arasında Anlaşma İmzalandı", *Pars Today*, 19 Aralık 2016.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Türkiye ile İsrail arasında önceki yıllarda yaşanmış olan siyasi kopukluk 2016'da yerini daha çok uzlaş konularına bırakmıştır. İsrail'in Filistin'e yönelik baskıcı politikalarına Türkiye daima tepki göstermiştir. Filistinlilere ait topraklarda yasa dışı yerleşim yerlerinin oluşturulmasına gösterilen tepkiler diplomatik düzeyde her zaman kınanmıştır. Bunun dışında İslam dünyası için kutsal sayılan Kudüs ve bilhassa Mescid-i Aksa'da İsrail'in yürüttüğü faaliyetler zaman zaman Türkiye tarafından eleştirilmiştir. Yine yıl boyunca Gazze'ye yönelik uygulanan abluka ve askeri saldırılar Türkiye'nin tepkilerine yol açmıştır. Her şeye rağmen Türkiye, oldukça önem verdiği Kudüs'e ve İslam kutsallarının korunmasına yönelik adımlar atmıştır. Sadece bununla yetinmeyip, TİKA aracılığı ile Hristiyanlarca Hz. İsa'nın doğduğuna inanılan Doğuş Kilisesi'nin restorasyonu için oluşturulan fona katkı sağlamıştır.

Ancak bilindiği üzere 2016 yılında Türkiye-İsrail ilişkilerinin merkezinde normalleşme yer almıştır. 2015 yılının ortalarında yoğunlaşan çözüm odaklı ikili görüşmeler bu yıl içerisinde oldukça önemli mesafe kat etmiştir. Burada ilişkilerin düzelmemesinin belirleyici faktörünün İsrail'in tavrı olduğu belirtilmelidir. Nitekim Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmemesi veya başka bir tabirle normalleşmenin uzun sürmesi tamamen Tel Aviv'in yaklaşımından kaynaklanmıştır. Türkiye bu süreç içerisinde sıklıkla normalleşme konusundaki şartlarını dile getirmeye devam etmiştir. Sonuç itibarıyla 2016 yılında ilk yakınlaşma Netanyahu tarafından atılan adımla gerçekleşmiştir. Dünya Ekonomik Forumu kapsamında Netanyahu, yapılacak olan anlaşmanın her iki ülkenin yararına olacağı açıklamalarında bulunmuştur. Bunun dışında birçok ortamda ilişkilerin düzeltilmesine yönelik çalışmaların devam edeceğine vurgu yapmıştır. Anlaşmanın iki ülkenin bölgedeki etkinliği ve gelecekteki istikrarı açısından önemli olduğu bu noktada belirtilmelidir. Örnek olarak İsrail Enerji Bakanı Steinitz Akdeniz'in belirli bölgelerinde çıkartılacak olan doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya satılması için ilişkilerin normalleşmesi gerektiğini vurgulamıştır. Anlaşılacağı üzere reel politik bağlamda Türkiye-İsrail ilişkileri sadece mutabakat

metninde yer alan maddelerle sınırlı kalmayacak, ileriki dönemlerde karşılıklı çıkarların yararına farklı politikalar ve hamlelerin yapılmasını sağlayacaktır.

Anlaşmaya varılmadan önce çok sıkı görüşme trafiği yaşanmıştır. Bu görüşmeler sadece siyasi boyutta değil aynı zamanda sivil toplum boyutunda da yürütülmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türk Musevi Cemaati ve ABD'nin önde gelen Yahudi kuruluşların temsilcileriyle bir araya gelmiştir. Diplomatik anlamda ise belirtildiği gibi sık görüşmeler yapılırken en etkili toplantılardan biri Londra'da gerçekleşmiştir. Burada iki tarafın heyetleri mutabakat metni üzerinde anlaşmak üzere görüşmeler yapmış, nihai metni hazırlamışlardır. Sonuç olarak 26 Haziran tarihinde Roma'da bir araya gelen Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sinirlioğlu ve İsrail Başbakanı Netanyahu'nun özel temsilcisi Joseph Ciechanover tarafından üç yılın sonunda anlaşmaya varıldığı duyurulmuştur. Hemen akabinde konuyla ilgili olarak hem Başbakan Binali Yıldırım hem de İsrail Başbakanı Netanyahu birer basın açıklaması yapmışlardır. 28 Haziran 2016 tarihinde ise Türkiye ve İsrail arasında "Tazminat Usul Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma ilk olarak 30 Haziran'da İsrail güvenlik kabinesinde onaylanmış, 17 Ağustos tarihinde ise TBMM Dış İlişkiler Komisyonu'ndan geçerek, 20 Ağustos'ta TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sunulan kanunu onaylamasının ardından anlaşma 9 Eylül'de yürürlüğe girmiştir. İsrail anlaşmada belirlenen 20 milyon ABD doları tutarındaki tazminatı 30 Eylül tarihinde ödemiştir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar normalleşmesinin ardından diplomatik ilişkiler de yeniden eskiye dönmüştür. İsrail Enerji Bakanı Steinitz İstanbul'da düzenlenen 23. Dünya Enerji Kongresi'ne katılarak, İsrail'den Türkiye'ye altı yıl aradan sonra ilk bakan düzeyinde ziyareti gerçekleştirmiştir. Kongre sırasında Steinitz ile bir araya gelen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak, İsrail'den Türkiye'ye doğalgaz ihracatı ve Türkiye'nin Filistinlilere elektrik temin etme konularını görüşmüştür. Dışişleri Bakanlığı iki ülke makamlarının karşılıklı olarak büyükelçi atanmasına yönelik çalışmalarını tamamlamış, Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi olarak Başbakanlık Dış Politika Başdanışmanı Kemal Ökem atanmıştır. İsrail'in Ankara Büyükelçisi ise Eitan Naeh olmuştur.

İki ülke ilişkilerini normalleşmeye götüren anlaşma sayesinde Mavi Marmara mağdurlarına İsrail tarafından tazminat ödenmesinin yanı sıra Gazze'ye uygulanan ablukanın hafifletilmesi de sağlanmıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin tekrar normalleşmesi sayesinde Filistin'e kalkınma yardımlarının artması ve Türkiye'nin bölge siyasetindeki rolünü yeniden güçlendirmesi beklenmektedir.⁷⁶

Kasım 2016'da İsrail'in farklı noktalarında meydana gelen yangınlar karşısında Türkiye ülkeye yangın söndürme uçakları yollamıştır. Türkiye'nin bu hamlesini ilişkilerdeki normalleşme ile doğrudan bağdaştırmamak lazımdır. Ancak bu desteğin ar-

76. Mavi Marmara davası olarak bilinen dava, ilgili savcının talebi ve mahkemenin onayı ile 9 Aralık 2016 tarihinde düşürüldü. "Mavi Marmara'ya Saldırı Davası Düştü", AA, 9 Aralık 2016.

dından İsrail cumhurbaşkanının Türkiye'ye teşekkür etmesi, ilişkilerin önümüzdeki dönemde daha olumlu bir boyutta seyredeceği şeklinde değerlendirilebilir. 2017 yılı içerisinde Türkiye'nin Filistin önceliğini gündemde tutarak, başta Gazze'ye yardım olmak üzere Filistinlilerin haklarını arayan türlü desteğinin artacağı beklenmektedir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

5 Ocak	Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), İsrail ordusu tarafından 2002'de 200 Filistinli sındığı gerekçesiyle kuőatılan ve Vatikan'ın çağrılarına rağmen saldırılar sırasında hasar gören Filistin'in Beytullahim kentinde bulunan ve Hristiyanlarca Hz. İsa'nın doğduğuna inanılan Doğuş Kilisesi restorasyonu amacıyla kurulan fona katkı sağladı.
21 Ocak	Dışışleri Bakanlığı İsrail'in işgal altındaki Batı Şeria'da Eriha yakınlarında Filistinlilere ait 1.545 dönümlük tarım arazisine el koyma kararı almasını şiddetle kınadı.
23 Ocak	Netanyahu dört gün süren Dünya Ekonomik Forumu için gittiği Davos'ta Türkiye ile varılacak muhtemel anlaşmanın her iki ülke için de iyi olacağını dile getirdi.
28 Ocak	Dışışleri Bakanlığı İsrail'in 1967'den beri işgal altında tutmakta olduğu Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki çeşitli yasa dışı yerleşimlerde toplam 153 yeni konut inşasına onay vermesini şiddetle kınadı.
28 Ocak	İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Kudüs'te Yunanistan Başbakanı Aleksis Tsipras'la yaptığı görüşmenin ardından Ankara ile ilişkileri normalleştirme çabalarının süreceğini ifade etti.
9 Şubat	İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz bir Yunan gazetesine verdiği demeçte İsrail, Kıbrıs ve Mısır deniz bölgesinden çıkarılacak doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya satılması için Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyileşmesi gerektiğini söyledi.
10 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türk Musevi Cemaati Lideri İshak İbrahimzadeh ve ABD'nin önde gelen Yahudi kuruluşlarından "Conference of Presidents" heyetini Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etti.
16 Mart	Dışışleri Bakanlığı İsrail'in Batı Şeria'da Eriha şehri yakınlarındaki 2 bin 340 dönüm araziye el koyma kararını şiddetle kınadı.
30 Mart	İsrail, Doğu Kudüs'ün güneyindeki Cebel el-Makber mahallesinde 18 Yahudi yerleşim biriminin inşasına onay verdi.
8 Nisan	Türk ve İsrail heyetleri mutabakat metninin nihai hale getirilmesi ve farklılıkların giderilmesi için Londra'da bir araya geldi.
26 Nisan	İsrail Savunma Bakan Yardımcısı Eli Ben Dahan, Başbakan Binyamin Netanyahu'ya işgal altında tuttıkları Batı Şeria'yı ilhak etme çağrısı yaptı.
3 Mayıs	İsrail, Filistin yönetimine arama yapmak için izin vermediği Batı Şeria'da petrol rezervi tespit etti.
30 Mayıs	İsrail Parlamentosu, aşırı sağcı siyasetçi Avigdor Liberman'ın savunma bakanlığına getirilmesini onayladı.
26 Haziran	Dışışleri Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu İtalya'nın başkenti Roma'da İsrail Başbakanı Netanyahu'nun özel temsilcisi Joseph Ciecchanover'la bir araya geldi. Türkiye ve İsrail heyetleri arasında ilişkilerin normalleşmesi için üç senedir devam eden müzakerelerde anlaşmaya vardı.

27 Haziran	Başbakan Binali Yıldırım ve Başbakan Binyamin Netanyahu anlaşma ile ilgili olarak birer basın açıklaması yaptılar.
28 Haziran	İsrail ve Türkiye arasında Tazminat Usul Anlaşması imzalandı.
30 Haziran	İsrail güvenlik kabinesi, Başbakan Binyamin Netanyahu başkanlığında toplanarak Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi amacıyla taraflarca imzalanan mutabakatı üç ret ve yedi lehte oyla onayladı.
10 Ağustos	El-Emari ve Kalendiye mülteci kamplarında, "silah arama" gerekçesiyle evlere baskın yapan İsrail askerleri ile Filistinli gençler arasında çıkan olaylarda dört Filistinli yaralandı.
17 Ağustos	Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkileri normalleştirecek anlaşma TBMM Dış İlişkiler Komisyonu'ndan geçti.
20 Ağustos	Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı, TBMM Genel Kurulu'nda kabul edildi.
22 Ağustos	Dışişleri Bakanlığı İsrail ordusunun Gazze Şeridi'ne son 24 saatte ikinci defa düzenlediği hava saldırısını kınadı.
1 Eylül	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun'u onayladı.
9 Eylül	İsrail'le ilişkilerin normalleştirilmesi hususunda varılan uzlaşma çerçevesinde imzalanan Tazminat Usul Anlaşması yürürlüğe girdi.
26 Eylül	ABD'de Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayı Donald Trump, başkan seçilirse Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyacağını bildirdi.
30 Eylül	İsrail, Türkiye'nin Mavi Marmara mağdurları için talep ettiği 20 milyon ABD doları tutarındaki tazminatı ödedi.
6 Ekim	Dışişleri Bakanlığı İsrail'in, Filistin topraklarındaki yasa dışı yerleşimlerde 98 ilave konuta onay vermesini kınadı.
14 Ekim	İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz, 23. Dünya Enerji Kongresi'ne katılmak için İstanbul'a geldi. Bu İsrail'den Türkiye'ye bakan düzeyinde 6 yıl aradan sonra ilk ziyaret oldu. Kongrede bir araya gelen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak ile Steinitz İsrail'den Türkiye'ye doğalgaz ihracatı ve Türkiye'nin Filistinlilere elektrik temin etme konuları üzerine görüşmelerde bulundular.
17 Kasım	Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, işgalci İsrail'in camilerden hoparlörle ezan okunmasının yasaklanmasını öngören yasa tasarısını eleştirerek, "İslam'ın ve Kudüs'teki Müslümanların varlığını inkar manasına gelir" dedi.
25 Kasım	Ülke genelindeki yangınlara müdahale etmek amacıyla Türkiye İsrail'e üç yangın söndürme uçağı gönderdi.
5 Aralık	İsrail Büyükelçisi Eitan Naeh, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a güven mektubu sundu.
7 Aralık	Türkiye'nin İsrail nezdinde Tel Aviv büyükelçisi olarak Kemal Ökem'in atanması <i>Resmî Gazete</i> 'de duyuruldu.

TÜRKİYE-KIBRIS İLİŞKİLERİ

2016 Kıbrıs adasında yarım asra yaklaşan iki parçalı düzenin sonlandırılması ve siyasi birliğin yeniden kurulması yolunda iyimser başladı. 2015 Mayıs ayı itibarıyla BM'nin de destek verdiği müzakerelerde siyasi ve toplumsal eşitlik temelinde iki toplumlu ve iki bölgele "Birleşik Kıbrıs Federasyonu" kurulması yönündeki müzakereler yıl boyunca devam etti. Gerek Türk ve Rum liderlerin çözüm yolunda göstermiş oldukları ılımlı tavır gerekse garantör ülkeler olarak Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık'ın çözüme destek vermesi müzakerelerin seyrini yıl boyunca genel olarak olumlu yönde etkiledi. Bunun yanı sıra Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) son dönemde yaşadığı ekonomik krizi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) uzun zamandır yaşadığı siyasi tecrit halini sonlandırmak istemeleri, yıl boyunca iki tarafı daha fazla çözüm yoluna itti. Zira sürecin sonunda Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) tarafından tanınan ve tek bir uluslararası kimliğe ve egemenliğe sahip bir devletin kurulmasının adanın jeopolitik ve jeoekonomik değerini daha fazla artıracığı düşüncesiyle müzakeredeki aktörler, çözüm için 2015 yılına göre daha istekli davrandı.

Yukarıda belirtildiği üzere 2015 Mayıs ayı itibarıyla Kıbrıs'ta BM'nin destek verdiği ve garantör ülkelerin gözlemci olarak yer aldığı müzakerelerin seyri açısından kamuoyuna çok fazla bilgi verilmemiş olsa da liderlerin yaptıkları açıklamalar doğrultusunda en azından geçen sene ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Özellikle 2016 yılının ikinci yarısında İsviçre'nin Mont Pelerin şehrinde başlayan ikinci tur görüşmelerde toprak paylaşımı, güvenlik, sınırlar, vatandaşlık, mülkiyet hakkı, askerden arındırma ve garantör ülkeler konuları gibi Birleşik Kıbrıs Federasyonu hedefi için kritik önemi haiz konular masaya yatırıldı.

Mont Pelerin görüşmelerindeki önemli başlıklardan bir diğeri federal yapının temelleri ve ilkeleri ile ilgili oldu. Tarafların yaptığı görüşmelerde federal sistemin genel bir yansıması olarak yürütmenin devlet başkanlığı ve devlet başkan yardımcısı-

lığına dayalı olması büyük oranda kabul edilmişse de KKTC dönüşümlü başkanlık modelinde ısrar etmiş, GKRY ise buna pek sıcak bakmamıştır. Ancak müzakerelerde iki tarafın da kırmızı çizgilerinden belirli bir noktaya kadar feragat etmeye meyilli olması sebebiyle sürecin sonunda dönüşümlü başkanlık modelinin kabul edilmesi muhtemel gözükmektedir.

Yıl boyunca Kıbrıs'taki yeni siyasi düzenle ilgili olarak taraflar arasında bazı muhtemel model tartışmaları da yapıldı. Kamuoyundaki tartışmalar ekseninde yer alan modeller arasında merkezi otoritenin nispeten zayıf olduğu "İsviçre modeli" ile merkezi otoritenin nispeten güçlü olduğu "Almanya modeli" ön plana çıktı. Ancak ada halklarının sahip olduğu farklı siyasi, ekonomik, tarihi ve kültürel dinamikler göz önüne alındığında Kıbrıs'ta adil ve kalıcı bir çözüm için taraflar arasında, adaya özgü Annan Planı'nı temel alan iki toplumlu ve iki bölgeci federal "Kıbrıs Modeli" ağır bastı.

2016 yılındaki müzakereler, ağırlıklı olarak olumlu bir havada seyretmişse de kronik gerginlikler olarak adlandırılacak bazı duraklamalar da yaşandı. Özellikle Mayıs ayında İstanbul'da gerçekleşen Dünya İnsani Zirvesi'ne katılan KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın zirve kapsamında BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon ve Genel Sekreter Kıbrıs Özel Danışmanı Espen Barth Eide ile bir araya gelmesi üzerine Rum Yönetimi'nin 27 Mayıs'ta gerçekleşmesi planlanan ikili görüşmeyi iptal etmesi BM ve KKTC tarafından eleştiri konusu oldu. Bu noktadan hareketle, müzakere masasındaki taraflar arasında hala karşılıklı güvenin tam olarak inşa edilemediği gerçeği bir kez daha ortaya çıktı.

Kıbrıs'taki çözüm süreci için özellikle eski Genel Sekreter Kofi Annan döneminden beri arabuluculuk faaliyetlerinde bulunan BM, müzakere sürecinde her ne kadar orta yolu bulmaya çalışsa da yıl boyunca masadan kalkan siyasileri tekrar masaya oturtmakta zorlandı. Bu noktada BM'nin son dönemde uluslararası siyasette itibar kaybetmesinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Özellikle devam eden müzakere sürecine rağmen Rum Yönetimi'nin, bölgede tek taraflı hidrokarbon kaynaklarına yönelik araştırma faaliyetleri yürütmesi ve KKTC'yi dışlayarak üçüncü ülkelerle anlaşmalar yapmasına BM'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi Elizabeth Spehar'ın ve Özel Danışman Espen Barth Eide'nin içeriği ve etkisi zayıf açıklamalarla tepki göstermesi BM'nin yaşadığı itibar kaybını daha fazla netleştirmektedir. Hal böyle iken adanın kaderi 2016 yılında da ağırlıklı olarak Türk ve Rum liderlerin iradelerine bağlı kaldı.

Müzakere sürecini başından itibaren takip eden ve gözlemci olarak müzakerelerde yer alan AB ise yıl boyunca çözümden yana olduğunu zaman zaman beyan etse de yararlı bir adım atmaktan geri durdu. Hatta zaman zaman gerginliklere bile sebep oldu. Örneğin Kıbrıs'ta devam eden müzakere süreci ile ilgili olarak Ekim ayında Avrupa Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker'ın, "Eğer bu iki toplumun bir araya gelmesini 20 yıl daha bekleyecek olursak, Kıbrıs'ın

yeniden birleşmesi çabaları tarihe kaybedilmiş bir vaka olarak geçecek. Bu fırsatı da kaybedersek şans bir daha geri gelmeyecektir” açıklaması bilhassa Rum tarafından tepki ile karşılandı.⁷⁷

2010 yılının Mart ayında ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu'nun bölgede yaklaşık 3,5 milyar metreküp doğalgaz ve yaklaşık 2 milyar varil petrol rezervleri tespit etmesi üzerine⁷⁸ adanın jeoekonomik değeri hızlı bir şekilde artmış ve uluslararası enerji piyasasında yer alan aktörlerin ilgisi bir anda Akdeniz'e yönelmişti. Böylelikle Kıbrıs sorununun denklemine eski aktörlerin (Birleşik Krallık, Türkiye ve Yunanistan) yanı sıra İsrail ve Mısır gibi yeni aktörler de eklendi. Amerikan menşeli Noble şirketinin 19 Eylül 2011'de Akdeniz'in 12. parselinde “Afrodit” olarak adlandırılan bölgede doğalgaz ve petrol sondaj çalışmalarını başlatmasıyla ABD de bölgedeki enerji trafiğinin bir parçası oldu. GKRY'nin yine tek taraflı olarak parsellediği 2, 3 ve 9 numaralı parselleri İtalyan ENI ve Koreli Kogas konsorsiyumuna vermesi üzerine bölgedeki enerji diplomasisinde yer alan aktör sayısı da arttı.⁷⁹ Bu noktadan hareketle, GKRY'nin son dönemde kendi çıkarları doğrultusunda Akdeniz'de yeni bir enerji denklemi yaratma gayreti içerisine girdiği argümanı ortaya çıkmaktadır. Aslında GKRY, bu enerji denklemine daha fazla bölgesel ve uluslararası aktörü dahil ederek Türkiye'den gelebilecek karşı hamlelerin önünü kesmeye çalışmıştır. Ancak GKRY'nin bu politika dahilinde attığı adımların birçoğu olumlu sonuç vermemiştir.

Bu enerji rezervlerinin ortaya çıkması başlangıçta Kıbrıs'ta çözüm için bir araç olarak tahayyül edilmişse de yukarıda belirtildiği gibi GKRY'nin enerji kaynaklarını tek başına sahiplenmesi ve KKTC'yi bypass edecek anlaşmalar imzalaması barış müzakerelerinde duraklamalara yol açtı. Özellikle 2016 yılında müzakerelerin ivme kazandığı bir dönemde GKRY'nin sözde münhasır ekonomik bölge olarak belirlediği alanda yeni bir uluslararası hidrokarbon arama ruhsat ihalesine çıkması, KKTC tarafından protesto edildi. Ankara da duruma şu bildiri ile tepki koydu:

Kıbrıs'ta yeni bir ortaklık kurulmasını hedefleyen kapsamlı çözüm müzakerelerinin kritik bir safhaya ulaştığı aşamada, Rum Yönetimi'nin aldığı ihale kararı bir yandan Kıbrıs Türk tarafının Ada'nın doğal kaynakları üzerindeki eşit, ayrılmaz hak ve çıkarlarını hiçe saymakta, diğer yandan ülkemizin bölgedeki kıta sahanlığından kaynaklanan haklarını ihlal etmektedir... Bu dahilde, Rum tarafının Kıbrıs Türk halkıyla yeniden ortaklık kurma iradesini en somut şekilde ortaya koyması gereken bu dönemde, Ada'nın tek sahibi gibi davranmaya, Ada'nın ortak sahibi olan Kıbrıs Türk halkının doğal kaynaklar üzerindeki asli haklarını göz ardı

77. “AB'nin Kıbrıs Açıklaması Rumları Kızdırdı”, *Türkiye*, 12 Ekim 2016.

78. Mehmet Direkli, “A New Period in the Cyprus Conflict: Can Anastasiadis and Akıncı Change the Status Quo?”, *European Review*, Cilt: 24, Sayı: 1, s. 143.

79. Serdar Örnek ve Baransel Mızrak, “Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs'ın Enerji Politikaları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları”, *Bilge Strateji*, Cilt: 8, Sayı: 15, (Güz 2016), s. 22.

etmeye ve bu kaynaklar üzerinde tek yanlı tasarrufta bulunmaya devam etmesi, ilgili tüm tarafları kaygıya sevkedecek niteliktedir.⁸⁰

Bilindiği üzere Türkiye açısından Kıbrıs sorunu ve bu sorunun yansımaları dış politika ve ekonomide uzun zamandır birçok probleme neden olmaktadır. Özellikle KKTC'nin Türkiye'ye ekonomik açıdan getirdiği yük ve GKRY'nin Kıbrıs sorununu bahane ederek Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecini engellemesi gibi iki kritik sorun ile baş etmeye çalışan Türkiye, Ada'daki soydaşları için her daim hakkaniyete dayalı bir çözümden yana oldu ve bu iradesini 2004 yılında referanduma sunulan Annan Planı'nı destekleyerek en sağlam şekilde gösterdi. 2016 yılında Ankara ve Lefkoşa arasında yapılan görüşmelerde Türkiye, Ada'da kalıcı barış için Lefkoşa'ya şu hususlarda hassas olunması gerektiğini tavsiye etti: Dönüşümlü başkanlık sistemi, karar alma süreçlerine adil katılım, etkin garantörlük, karşılıklı serbest dolaşım imkanı ile can ve mal güvenliğinin sağlanması.

Türkiye'nin Kıbrıs'taki müzakere süreci ile ilgili önem verdiği bir diğer husus ise Ada'daki Türk askeri varlığı ile ilgili oldu. Bilindiği üzere Türkiye Kıbrıs Barış Harekati sonrasında bölgeye askeri üs kurarak Ada'daki soydaşların güvenliğini sağlamaya çalıştı. Bugün müzakerelerde gelinen nokta itibarıyla, GKRY Ada'da Türk askeri varlığına tamamen karşı çıkarken Türkiye ise ancak Ada'nın tamamının silahsızlandırılması ve kalıcı barışın anayasal ve uluslararası güvencelerle desteklenmesi halinde bu hususun tartışma konusu olacağını vurguladı.

Türkiye Ada'daki barışın sağlanması adına yıl boyunca adım atmaktan geri durmadı. Özellikle Rum Yönetimi lideri Nikos Anastasiadis'in Türkçenin AB'nin resmi dillerinden biri olması için çalışma başlatacağını açıklaması üzerine Türkiye'nin Kıbrıs'ta uzlaşmanın sağlanması halinde 2015 yılının sonunda açılışı yapılan ve 2016 yılında aktifleştirilen "Türkiye'den KKTC'ye Su Temini ve Elektrik Nakil Projeleri"nden Rum tarafının da faydalanabileceğini açıklaması⁸¹ sürece vermiş olduğu desteği bir kez daha ortaya koydu. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Mart ayında ABD'de Brookings Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada Türkiye'nin bu niyetini bir kez daha yeniledi.⁸²

Diğer taraftan, müzakerelerin sonucunda siyasi karar alıcılar arasında bir uzlaşma olsa bile adadaki iki halkın sahip olduğu farklı tarihi, siyasi ve dini bağlar sebebiyle "tarafsız ve yeni bir kimlik" inşası için daha uzun bir süreye ihtiyaç duyulacaktır. Zira şu anda KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis arasında önceki liderlere nazaran daha samimi bir ilişki olsa da bu iki liderin ilelebet görevde kalmayacakları açıktır. Ayrıca bilhassa Rum tarafındaki radikal milliyetçi gruplar düşünüldüğünde kalıcı barış için Kıbrıs'ta her kesimin ikna edilmesi ihtimal dahilinde değildir. Haliyle geçmişte yaşanan acı tecrü-

80. "GKRY'nin Açtığı Üçüncü Uluslararası Hidrokarbon Arama İhalesi Hakkında", Dışişleri Bakanlığı, 25 Mart 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-74_-25-mart-2016_-gkry_nin-actigi-ucuncu-uluslararasi-hidrokarbon-arama-i-halesi-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

81. "Türkiye'den KKTC'ye Su Temini ve Elektrik Nakli Projeleri Konusundaki Gelişmeler", MGK Genel Sekreterliği.

82. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Brookings Enstitüsü'nde Konuştu", *Sabah*, 31 Mart 2016.

beler unutulmadan ve gelecekte ortaya çıkma ihtimali bulunan siyasi ve toplumsal ihtilaflar düşünülmeden birleşmenin gerçekleşmesi riskli bir durumdur. Bu noktada 2016 yılındaki müzakerelerde tartışılan bir başka konu hangi hukuk sisteminin temel alınacağı ile ilgili oldu. Nüfus olarak Rumların Türklerden fazla olması sebebiyle GKRY, kendi hukuk sisteminin temel alınmasını istemesine karşın KKTC, nispeten tarafsız hukuk ilkelerine sahip olması sebebiyle AB hukuk sisteminin birincil hukuk sistemi olmasını talep etti.

Ada'da kalıcı barışın sağlanması adına yürütölen müzakere sürecinin geleceği ile ilgili olarak mevcut durum göz önüne alındığında masada sonuçlanmayı bekleyen birçok başlık, garantör ölkelerin de yer alacağı nihai siyasi zirve ve Ada'nın iki tarafında gerçekleşecek olan referandumlar gündemi işgal etmektedir. Haliyle Birleşik Kıbrıs Federasyonu için müzakereler 2017 yılında tamamlansa bile uygulama aşamasına en erken 2018 yılında geçilebilecektir. Bir başka ifadeyle yarım asırlık Kıbrıs sorunu için 2017 yılında ortaya bir anlaşma metni çıksa bile diploması trafiği bir süre daha devam edecektir.

2016 yılının bir özeti olarak Akdeniz'in kalbi Kıbrıs'ta çözüm için Rum tarafı çoğunlukçu bir çözümden yana tavır göstermişken Türk tarafı hakkaniyete dayalı bir çözüm için uğraş vermiştir. Ada'nın iki tarafındaki siyasi ve toplumsal aktörlerin tamamını kapsayan bir süreç, teorik ve pratik gerçekliklerin çok uzağında olması sebebiyle müzakere sürecinde öncelikle siyasi karar alıcıların ve sonrasında kamuoylarının genel olarak tatmin olması gerekmektedir. Ada'daki fiili bölünmüşlüğün sonlandırılması hem son dönemde oldukça gergin bir yön izleyen uluslararası siyaset adına olumlu bir gelişme olacak hem de adanın jeopolitik ve jeoekonomik pozisyonunu güçlendirecektir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-KIBRIS İLİŞKİLERİ

28 Ocak	BM Güvenlik Konseyi kararıyla BM Kıbrıs Barış Gücü'nün görev süresi uzatıldı.
21 Şubat	GKRY sınırları içinde bulunan Denya tarihi camii ikinci kez kundaklandı. TC ve KKTC Dışişleri Bakanlıkları saldırıyı kınadı.
2 Mart	TC ve KKTC arasında Su Temini Yönetimine İlişkin Hükümetlerarası Anlaşma imzalandı.
24 Mart	GKRY 6, 8 ve 10. parsellerde hidrokarbon aramaları için üçüncü ihale duyurusunu yaptı.
16 Nisan	UBP-DP Koalisyonu, KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı tarafından onaylandı ve Hüseyin Özgürün Başbakanlık görevini devraldı.
1 Temmuz	Mustafa Akıncı ve Nikos Anastasiadis, mülkiyet konusunu görüşmeye başladı. Akıncı yapılan bu görüşmeyle ilk kez mülkiyet konusunda tek bir belge çıkarmayı başarabildiklerini ve bir sonraki görüşmede ikametgah ve vatandaşlık konularının ele alınacağını belirtti.
26 Temmuz	26 Temmuz tarihinde BM Güvenlik Konseyi, Kıbrıs Barış Gücü'nün görev süresinin 31 Ocak 2017 tarihine kadar uzattı.
29 Temmuz	Mustafa Akıncı ve Anastasiadis bir araya geldi. Yapılan görüşmede ilk kez toprak, güvenlik ve garantiler konuları ele alındı.
31 Ağustos	GKRY ve Mısır arasında Kıbrıs adasının doğalgaz kaynaklarından Mısır'a boru hattı ile iletilecek gazla ilgili çerçeve anlaşma imzalandı.
4 Ekim	Yoğunlaştırılmış Kıbrıs müzakerelerinde üçüncü tur başladı. Yapılan görüşmenin ardından KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı, 2017 ortalarında referanduma gidebileceklerini açıkladı.
11 Ekim	23. Dünya Enerji Kongresi kapsamında bir araya gelen Berat Albayrak ve Sunat Altun, Türkiye-KKTC Enerji İş Birliği Anlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşma ile KKTC'ye deniz altından kablo ile elektrik temin edilmesi planlandı.
27 Ekim	Kıbrıs müzakereleri çerçevesinde KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis bir araya geldi.
7 Kasım	İsviçre'nin Mont Pelerin kasabasında görüşmeler tekrar başladı.
1 Aralık	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis, Ocak 2017'de tekrar masaya oturma kararı aldı.

TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

2016 Türkiye ve Körfez ülkeleri açısından gerek iç gerekse bölgesel gelişmeler bakımından oldukça hareketli bir yıl geçmiştir. Başta Irak, Suriye ve Yemen olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki gelişmeler ve dönüşümler Türkiye ve Körfez ülkeleri arasındaki ortak gündem maddeleri olmuştur. Körfez ülkeleri ve Türkiye arasındaki karşılıklı ilişkiler kadar bölgede yaşanan gelişmelere yaklaşımları da söz konusu ülkelerin arasındaki ilişkiler açısından belirleyici faktörlerdir. Türkiye, Suudi Arabistan'la iyi ilişkilerini devam ettirmiş, Katar'la olan yakın ilişkisini geliştirerek sürdürmüş, Birleşik Arap Emirlikleri'yle bir süredir var olan sorunların giderilmesi noktasında karşılıklı adımlar atılmış, Kuveyt, Bahreyn ve Umman ile olan dostane ilişkilerini de korumuştur.

Türkiye ve Körfez ülkelerinin bölgede yaşanan gelişmelere yaklaşımlarında görüş ve fikir birliğini göstermesi açısından Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog Mekanizması'nın Ekim ayında Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da gerçekleştirilen beşinci toplantısının sonuç bildirgesi bir hayli önemlidir. Bu metinde, Irak'taki kurtarılmış bölgelerdeki yerel halka karşı insan hakları ihlalleri ve işkence yapan ayrılıkçı milis güçlerin muhtemel Musul operasyonuna yönelik planlara dahil edilmesinin operasyonun başarısını tehlikeye atabileceği belirtilmiştir. Suriye'nin birliği, istikrarı ve toprak bütünlüğüne yönelik taahhütlerin yinelenildiği bildirimde, ülkede siyasi çözüme destek verildiği ifade edilmiştir. Suriyelilerle dayanışma içinde bulunduğu belirtilen bildirimde şehirlerdeki kuşatmanın kaldırılması, yerleşim yerlerinin bombalanmaması, kuşatma altındaki sivillere insani yardım ulaştırılması, tutukluların serbest bırakılması ve keyfi infazların durdurulması istenmiştir. Suriye rejimi ve destekçilerinin hastaneleri, ibadethaneleri, okul ve su kaynaklarını hedef alan hava saldırılarıyla

Halep'te sivillere ve kentin altyapısına yönelik askeri operasyonlarının uluslararası hukuku ihlal ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin üç milyona yakın Suriyeliye ev sahipliği yapmasından övgü ile söz edilmiştir. Bölge ülkelerinin iç işlerine İran'ın karışmaması çağrısını yineleyen bakanlar, bölge ülkeleri arasındaki ilişki ve iş birliğinin artırılmasına vurgu yapmıştır. Yemen'in bağımsızlığı, egemenliği ve birliğine tam destek verileceği ifade edilerek ülkenin iç işlerine herhangi bir müdahalenin kabul edilemeyeceği belirtilen bildiriye, ülkede siyasi bir çözüme ulaşılmasının önemini altı çizilmiştir. Filistin devletinin kurulması için adil, sürdürülebilir ve kapsamlı bir barış anlaşmasına ihtiyaç olduğuna vurgu yapılan bildiriye İsrail'in işgal ettiği yerleşim yerlerinin uluslararası hukukla bağdaşmadığı ve bölge barışına engel olduğu kaydedilmiştir. Bakanlar, Kıbrıs'ta BM müzakereleri neticesinde ulaşılacak adil, kapsamlı ve sürdürülebilir bir çözüme ulaşılmasını desteklediklerini açıklamıştır.⁸³

Türkiye'nin Körfez'de dostluk ilişkisi içinde olduğu Bahreyn Kralı Hamad bin İsa el Halife'nin Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret iki ülke ilişkileri açısından 2016'da en öne çıkan başlık olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Halife'yi resmi törenle karşılarken onuruna akşam yemeği vermiştir.⁸⁴ Halife ayrıca Başbakan Yıldırım ile İstanbul'da görüşmüştür. İki ülke arasındaki dostane ilişkiler ticari ilişkilerde güçlü bir şekilde kendini göstermiştir.

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Türkiye arasındaki karşılıklı ilişkilerde iki ülkenin "Arap Baharı"na ilişkin takındığı tavır belirleyici olmuştur. Özellikle Mısır'da seçilmiş cumhurbaşkanına karşı gerçekleştirilen darbe karşısında iki ülkenin farklı tavır takınması Arap Baharına yaklaşım konusundaki farkı net bir şekilde ortaya koymuş ve 2013-2015 yılları iki ülke ilişkilerinde gergin bir dönem olmuştur. Ancak 2015 yılının Aralık ayında Suudi Arabistan'da Kral Selman'ın yönetime gelmesiyle Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki yakınlaşma Türkiye-BAE arasındaki buzların eriyeceği bir sürece zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BAE ile ilişkilerin geliştirilmesi şeklindeki olumlu açıklamaları olumlu karşılık bulmuş ve atılan en önemli adım ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 25 Nisan 2016 tarihinde BAE'ye gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur. Devlet Başkan Yardımcısı, Başbakan ve Dubai Emiri Şeyh Muhammed bin Raşid el-Maktum tarafından kabul edilen Çavuşoğlu ziyarete ilişkin olarak, "Ziyaretim, gerçekten Türkiye-BAE ilişkileri için adeta bir dönüm noktası oldu. Yeni bir sayfa açtığımızı söyleyebilirim" ifadelerini kullanmıştır. Çavuşoğlu görüşmenin samimi bir ortamda gerçekleştiğini ifade ederek iki ülkenin her alanda ilişkilerini geliştirmek için mutabakata vardığını kaydetmiştir.⁸⁵ Bu ziyaretin ardından 2013 yılından beri

83. "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi Dışişleri Bakanları Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 13 Ekim 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-turkiye_korfez-isbirligi-konseyi-yuksek-duzeyli-stratejik-diya-log-disisleri-bakanlari-toplantisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

84. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Bahreyn Kralı Halife'yi Törenle Karşıladi", *Sabah*, 26 Ağustos 2016.

85. "Ziyaretim Türkiye-BAE İlişkileri İçin Dönüm Noktası Oldu", TRT Haber, 25 Nisan 2016.

görevinin başında bulunmayan BAE Ankara Büyükelçiliği'ne Halife Şahin El-Marar gönderilmiş, El-Marar Haziran ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan'a güven mektubunu sunarak göreve başlamıştır.⁸⁶

BAE Dışışleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed el-Nahyan'ın Ekim ayında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret iki ülke arasında gelişen ilişkileri pekiştirmiştir. Nahyan Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiş, Çavuşoğlu ve Nahyan baş başa görüşmüş ve iki ülke heyetleri arası görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁸⁷ Bu toplantıların ardından gerçekleştirilen basın toplantısında Çavuşoğlu, "Sözlerimin başında 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Birleşik Arap Emirlikleri yönetiminin, halkının ve kardeşim Şeyh Abdullah bin Zayed'in bize verdikleri destek ve dayanışma için şükranlarımı sunmak istiyorum" diyerek BAE'nin darbe girişimi karşısında Türkiye'nin yanında olduğunun altını çizmiştir. Zayed ise körfezde İran'ın kontrol altında tuttuğu adalara ilişkin, "İran'ın işgali altında bulunan adaların, Birleşik Arap Emirlikleri'ne iadesi hususunda Birleşik Arap Emirlikleri'nin tezine ve davasına destek çıktıkları için şahsım, hükümetim ve halkım adına kardeş ülke Türkiye'ye teşekkür etmek istiyoruz" ifadelerini kullanmıştır. Böylece Türkiye'nin bu konuda BAE'nin yanında durduğuna dikkati çekerek karşılıklı iş birliğinin daha da geliştirilmesinin önemine vurgu yapmıştır.⁸⁸

Türkiye ve Katar arasındaki iyi ilişkiler 2016 yılında gelişerek devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2015 yılının Aralık ayında gerçekleştirdiği ziyarette Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamad el-Sani tarafından resmi törenle karşılanmış, iki lider "Türkiye Cumhuriyeti ile Katar Devleti Arasında Yüksek Stratejik Komite Kurulmasına İlişkin Ortak Mutabakat" çerçevesinde oluşturulan Yüksek Stratejik Komite'nin birinci toplantısına başkanlık etmiştir. Bu toplantıda taraflar 15 anlaşmaya imza atmış ayrıca Türkiye ve Katar arasında vizelerin kaldırılması kararı alınmıştır.⁸⁹ Türkiye ve Katar arasında en üst düzeyde gerçekleştirilen ziyaretler 2016 yılında devam etmiş, Şubat ayında Katar Emiri Hamad el-Sani Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Erdoğan, Hamad el-Sani ve beraberindeki heyetler Yıldız Sarayı Mabeyn Köşkü'nde üç saat süren bir çalışma yemeğinde bir araya gelmiştir.⁹⁰ Haziran ayında Katar Emiri Türkiye'ye bir ziyaret daha gerçekleştirmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Katar Emiri Hamad el-Sani Tarabya'da bulunan Huber Köşkü'nde görüşmüştür. Ayrıca Katar Emiri Hamad el-Sani Ekim ayında, Türkiye'ye bir ziyaret daha gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'la Tarabya'daki Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde görüşmüştür.⁹¹

86. "Erdoğan BAE Büyükelçisi Al-Marar'ı Kabul Etti", *Milliyet*, 14 Haziran 2016.

87. "Cumhurbaşkanı Erdoğan El Nahyan'ı Kabul Etti", *TGRT Haber*, 17 Ekim 2016.

88. "Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun BAE Dışışleri Bakanı Sayın Şeyh Abdullah bin Zayed Al Nahyan ile Ortak Basın Toplantısı", *Dışışleri Bakanlığı*, 16 Ekim 2016.

89. "Katar ile Vizeler Kalktı, Önemli 'Gaz' İşbirliği İmzalandı", *Hürriyet*, 2 Aralık 2015.

90. "Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Katar Emiri Al Sani İstanbul'da Buluştu", *TRT Haber*, 12 Şubat 2016.

91. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Katar Emiri ile Görüştü", *Sabah*, 23 Ekim 2016.

Devlet başkanları düzeyinde gerçekleşen görüşmelerin yanı sıra dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, Nisan ayında Katar'a bir ziyaret gerçekleştirerek Katar Emiri Şeyh Tamim Bin Hamad el-Sani ve Katar Başbakan ve İçişleri Bakanı Şeyh Abdullah bin Nasser bin Khalifa el-Sani ile bir araya gelmiştir.⁹² Bu ziyarette 2014 yılında start verilen TSK'nın Katar'da konuşlanmasına ilişkin uygulama anlaşması, Davutoğlu ile Katar Başbakanı ve İçişleri Bakanı Abdullah Nasır bin Halife el-Sani'nin hazır bulunduğu bir ortamda imzalanmıştır.⁹³ Bu ziyaretin ardından Abdullah bin Nasır el-Sani Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiştir. Başbakan Binali Yıldırım, Abdullah bin Nasır el-Sani ile Çankaya Köşkü'nde görüşmüştür. Başbakanlık'tan yapılan açıklamada Başbakan Yıldırım, "Katar'ın, 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Türkiye'nin yanında durmasından memnuniyet duyduğunu" ifade etmiştir. Bu vesileyle Katarlı yetkililerin Türkiye'de demokrasinin tarafında olduklarını defalarca vurgulamalarının Türkiye'de ne kadar olumlu karşılık gördüğü Başbakanlık düzeyinde ifade edilmiştir.⁹⁴

Türkiye ve Kuveyt arasındaki dostane ilişkiler 2016 yılında da devam etmiştir. Kuveyt Uluslararası Havalimanı yeni terminal binası inşaatı için açılan ihalenin 4,3 milyar dolarlık teklifle bir Türk şirketi olan Limak İnşaat tarafından kazanılması iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde önemli bir ilerlemenin göstergesi olmuştur. Projenin imzaları, Limak yöneticileri ile Kuveyt Bayındırlık Bakanı Ali el-Amir'in katıldığı törenle atılmıştır.⁹⁵ 15 Temmuz darbe girişimi hususunda Kuveyt yönetimi Türkiye'de demokrasiden yana tavır almıştır. Kuveyt Emiri Şeyh Sabah el-Ahmed el-Cabir es-Sabah, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a "meşru başarı, demokratik zafer ve Türk halkının iradesi" dolayısıyla tebrik telgrafi göndererek Türkiye'nin yanında yer almıştır.⁹⁶

Türkiye-Körfez ilişkilerinde en dikkat çeken konu Türkiye ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen yakınlaşma olmuştur. 2015 yılı Aralık ayının son günlerinde beraberrindeki üst düzey heyetle Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, Riyad'da Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz el-Suud'la bir araya gelmiştir.⁹⁷ Erdoğan'ın ziyaretinin, İran'ın bazı resmi yayın organlarında bu ülkede infaz edilen idam cezalarıyla ilişkilendirilmesi üzerine Dışişleri Bakanlığı, İran'ın Ankara Büyükelçisi'ne Türkiye'nin bu yayınlara son verilmesi yönündeki isteğini iletmiştir.⁹⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretinin ardından dönemin Başbakanı Davutoğlu, Ocak ayı sonunda Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Dönemin Başbakan Yardımcıları Lütfi Elvan ve Yalçın Akdoğan, İçişleri Bakanı Efkân Ala, Ekonomi Bakanı Mustafa Elitaş, Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Ba-

92. "Davutoğlu Katar Emiri'yle Görüştü", *Milliyet*, 28 Nisan 2016.

93. "Türk Askeri Resmen Katar'da", *Yeni Şafak*, 29 Nisan 2016.

94. "Katar Başbakanı Abdullah bin Nasır Al Sani, Çankaya Köşkü'nde", *Hürriyet*, 8 Eylül 2016.

95. "Kuveyt'in Havalimanı İhalesini Limak Kazandı", *Dünya*, 1 Haziran 2016.

96. "FETÖ'nün Darbe Girişimi'ne Dünyadan Tepki Yağıyor", *Anadolu Ajansı*, 17 Temmuz 2016.

97. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Suudi Arabistan'da", *Hürriyet*, 29 Aralık 2015.

98. "İran'ın Ankara Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na Çağrıldı", *Haber Türk*, 7 Ocak 2016.

kanı Binali Yıldırım'ın Davutoğlu'na eşlik ettiği heyet, Suudi Arabistan Kralı Selman ile görüşmüştür. Riyad Kraliyet Sarayı'nda gerçekleşen kabulde Kral Selman, Davutoğlu onuruna öğle yemeği vermiştir.⁹⁹ Bütün bu gelişmeler çerçevesinde 21 Şubat'ta, Türkiye'nin savunma sanayii alanında önde gelen şirketi ASELSAN ile Suudi Arabistan kamu şirketi TAQNIA Defense and Security Technologies (DST), Suudi Arabistan Savunma Elektronikđi Şirketi kurulmasına yönelik ortaklık anlaşmasını imzalamıőtir.¹⁰⁰

Nisan ayında ise Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdulaziz el-Suud, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın davetlisi olarak Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.¹⁰¹ Bu sıcak ilişkiler çerçevesinde Suudi Arabistan, 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Türkiye halkının ve meşru yönetiminin yanında yer almıőtir. Suudi Arabistan Dışışleri Bakanlığından yapılan açıklamada Türkiye'nin güvenliği, istikrarı ve halkın refahını hedef alan darbe girişiminin endiőyle takip edildiği belirtilmiştir. Açıklamada, "Suudi Arabistan, kardeş Türkiye'de gerçekleştirilmeye çalışılan darbe girişiminin püskürtülmesinden, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve seçilmiőt hükümet yönetiminde anayasal çerçevede iőlerin rayına oturmasından memnuniyet duyuyor" ifadelerine yer verilmiştir.¹⁰² Ayrıca Kral Selman telefon görüşmesiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ve onun şahsında tüm Türk halkına geçmiőt olsun dileklerini iletmiştir.¹⁰³

Suudi Arabistan Dışışleri Bakanı Adil el-Cübeyr, Eylül ayında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleőtirmiőt, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüşmüştür. Ziyaret çerçevesinde Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'nın (SETA) "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri" başlıklı özel oturumunda konuşan Cübeyr, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin on yıllar boyunca müttefik olduklarını vurgulamıőt, Suriye'deki ılımlı muhalefeti destekleme ile mezhepçilik ve aşırıcılıkla mücadele konusunda da ortak bakış açısına sahip olduklarını ve birlikte çalıőtıklarını anlatmıőtir. Türkiye ile ekonomi ve ortaklıklarının yanı sıra "halktan halka bağlar"ın bulunduğunu kaydeden Cübeyr, bu kapsamda iki ölke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi'nin kurulmasının kararlaőtırıldıđını hatırlatmıőtir. Cübeyr, bu çalışmanın güvenlik, askeri, politika, ekonomi, ticaret, finans ve yatırım alanlarını kapsayacağını dile getirmiştir.¹⁰⁴ Aynı ay içinde Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Nayif de Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleőtirmiőt, Erdoğan Suudi Arabistan Veliht Prensi Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etmiştir.¹⁰⁵ Ekim ayında Mevlüt Çavuşoğlu Suudi Arabistan'ı ziyaret ederek başkent Riyad'da mevkidaşı Adil el-Cübeyr ile görüşmüştür.¹⁰⁶

99. "Başbakan Davutoğlu'nun Suudi Arabistan Temasları", TRT Haber, 31 Ocak 2016.

100. "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri İyme Kazanıyor", Anadolu Ajansı, 30 Eylül 2016.

101. "Suudi Arabistan Kralı Selman Ankara'da", A Haber, 11 Nisan 2016.

102. "Suudi Arabistan Son Durumdan Memnun", *Yeni Akit*, 16 Temmuz 2016.

103. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Kralı Selman ile Telefonda Görüştü", *Sabah*, 17 Temmuz 2016.

104. "SETA'dan 'Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri Özel Oturumu'", Anadolu Ajansı, 9 Eylül 2016.

105. "Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed Bin Nayif Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda", *Hürriyet*, 30 Eylül 2016.

106. "Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu Suudi Arabistan'da", TRT Haber, 13 Ekim 2016.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

29 Ocak	Ahmet Davutoğlu Suudi Arabistan'ı ziyaret etti.
12 Şubat	Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamad el-Sani Türkiye'yi ziyaret etti.
11 Nisan	Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdulaziz Türkiye'yi ziyaret etti.
25 Nisan	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Katar'ı ziyaret etti.
28 Nisan	Başbakan Ahmet Davutoğlu Katar'ı ziyaret etti.
26 Ağustos	Bahreyn Kralı Hamad bin İsa el-Khalifa Türkiye'yi ziyaret etti.
8 Eylül	Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil el-Cübeyr Türkiye'yi ziyaret etti.
8 Eylül	Katar Başbakanı Abdullah bin Nasır el-Sani Türkiye'yi ziyaret etti.
30 Eylül	Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Nayif Türkiye'yi ziyaret etti.
12-13 Ekim	Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi Dışişleri Bakanları Toplantısına Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu katıldı.
16 Ekim	BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah bin Zayed el-Nahyan Türkiye'yi ziyaret etti.
23 Ekim	Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamad el-Sani Türkiye'yi ziyaret etti.

TÜRKİYE-KUZNEY AFRİKA İLİŞKİLERİ

Cezayir, Fas, Libya ve Tunus ile Türkiye arasındaki ilişkiler, 2016 yılında olağan seyrinde devam etmiş, taraflar arasında karşılıklı dostluk ilişkilerini geliştirmeye yönelik mesajlar verilmiş ve mevcut iş birliği çeşitli alanlarda sürdürülmüştür. Türkiye'nin Kuzey Afrika'da ticari ilişkilerinin bir hayli güçlü olduğu Cezayir ile ilişkiler artarak devam etmiştir. Türkiye-Fas ilişkileri karşılıklı dostluk çerçevesinde sürdürülmüştür. Türkiye, Libya'da tesis edilmek istenen ulusal mutabakata yerel, bölgesel ve uluslararası arenada destek vermiştir. Türkiye'nin Tunus ile olan dostane ilişkileri karşılıklı ziyaretlerle pekiştirilmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 31 Mart-1 Nisan tarihlerinde, Nükleer Güvenlik Zirvesi'ne katılmak için gittiği Washington'da Cezayir Başbakanı Abdelmalek Sellal ile ikili bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁰⁷ 10-15 Nisan tarihlerinde Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da düzenlenen İslam İş Birliği Teşkilatı 13. İslam Zirvesi'ne Cezayir Cumhurbaşkanı Buteflika'yı temsilen Millet Konseyi (Senato) Başkanı Abdelkader Bensalah başkanlığında, Dışişleri ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Ramtane Lamamra'nın da bulunduğu bir heyet katılmıştır. Mayıs ayında, Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da gerçekleştirilen Dünya İnsani Zirvesi'ne Cezayir Ulusal Dayanışma, Aile ve Kadının Statüsü Bakanı Muine Meslem Si Amur katılmıştır. Yine Mayıs ayı içinde, Türkiye'nin ev sahipliğinde Antalya'da düzenlenen En Az Gelişmiş Ülkelere (EAGÜ) Yönelik İstanbul Eylem Programı'nın Yüksek Düzeyli Kapsamlı Ara Dönem Gözden Geçirme Toplantısı'na, Cezayir Ulusal Halk Meclisi Başkanı Muhammed Larbi Halife ve Ulusal Dayanışma, Aile ve Kadının Statüsü Bakanı Muine Meslem Si Amur katılmıştır.¹⁰⁸ Eylül ayında, Birleşmiş Milletler 71. Genel Kurulu'na katılmak üzere ABD'yi ziyaret eden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Cezayir Dışişleri Bakanı'yla ikili görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁰⁹

107. "President Erdoğan Receives Algerian PM Sellal", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Nisan 2016.

108. "Türkiye-Cezayir Siyasi İlişkileri", Dışişleri Bakanlığı, (Mayıs 2016).

109. "Türkiye-Cezayir İlişkileri", Timetürk, 25 Eylül 2016.

Fas Kralı 6. Muhammed, Mart ayında Ankara'da gerçekleşen terör saldırılarına ilişkin olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a taziye telgrafi göndermiş, devlet ve halk olarak her zaman Türkiye'nin yanında olacaklarını ifade etmiştir.¹¹⁰ Haziran ayında, Atatürk Havalimanı'nda gerçekleştirilen terör saldırısından dolayı Fas Kralı 6. Muhammed, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a taziye telgrafi göndermiştir.¹¹¹ FETÖ'nün 15 Temmuz'daki darbe girişimi ve sonrasındaki gelişmelerle ilgili bilgi vermek üzere AK Parti Bolu Milletvekili Ali Ercoşkun, AK Parti Hatay Milletvekili Fevzi Şanverdi, AK Parti Aksaray Milletvekili Mustafa Serdengeçti ve HDP Diyarbakır Milletvekili Altan Tan Fas'a giderek resmi temaslarda bulunmuştur.¹¹²

Libya'da 2014 ortalarında Halife Haftar'ın darbe girişimi sonrasında ülkede şiddetin hakim olduğu bir döneme girilmiştir. 2014 yılı sonlarında BM öncülüğünde Libya'da çatışan taraflar arasındaki sorunları çözerek ulusal mutabakat sağlamak için başlatılan inisiyatif, Türkiye tarafından desteklenmiştir. 2015 yılı sonunda Fas'ın Suheyraat kentinde çatışan tarafların temsilcilerinin imza attığı Ulusal Mutabakat Metni (UMM) çerçevesinde teşkil edilen Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin (UMH) başarılı olması için Türkiye çaba göstermiştir. AK Parti Ankara Milletvekili Emrullah İşler'in Libya Özel Temsilciliği'nde Türkiye'nin Libya'ya yakın desteği 2016 yılında güçlü bir şekilde sürdürülmüştür. UMH'nin teşkil edilmesinden çok kısa bir süre sonra UMH Başbakanı Fayez Serrac Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirerek, dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu ile görüşmüştür. Davutoğlu bu görüşmede, Türkiye'nin bütün imkanlarıyla Libya'nın yanında olduğunu belirterek, "Libya'nın birliğini, beraberliğini sağlayacak her adım Türkiye tarafından desteklenecektir. İnşallah bu birlik sağlanır, Libya'da istikrar gerçekleşince de Türkiye, Libya'nın ekonomik kalkınması, yeniden inşası bağlamında her zaman yanınızda olacak" ifadelerini kullanmıştır.¹¹³ Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler, bu göreve tayin edildikten sonra Libya'ya çok sayıda ziyaret gerçekleştirdiği gibi birçok yetkiliyle Türkiye'de görüşmüştür. İşler başkanlığındaki heyetin 4-5 Nisan tarihlerinde Trablus'a gerçekleştirdiği ziyaret de bu kapsamda önemli bir ziyaret olmuştur. İşler başkanlığındaki heyet Serrac, Başkanlık Konseyi üyeleri ve Dışişleri Bakanı Muhammed Tahir Seyyale ile görüşmüştür. Bu ziyaretlerde Türkiye'nin, UMH'nin Trablus'ta göreve başlamasından duyduğu memnuniyet yinelenmiş ve ülkede istikrar tesisine yönelik çabalarına Türkiye'nin desteği teyit edilmiştir. Özellikle bu süreçte Libya'daki tüm kesimleri kucaklayan bir tutum izlenmesinin gereği vurgulanmıştır.¹¹⁴

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Mayıs ayında İstanbul'da gerçekleştirilen BM Dünya İnsani Zirvesi'ne katılım için Türkiye'ye gelen Serrac'ı kabul et-

110. "Ankara'daki Terör Saldırısına Dünyadan Tepkiler", Anadolu Ajansı, 15 Mart 2016.

111. "Fas Kralı 6. Muhammed'dan Erdoğan'a Taziye Telgrafi", *Haber Türk*, 30 Haziran 2016.

112. "Milletvekilleri Fas'a FETÖ Ziyareti", *Haber Türk*, 23 Ağustos 2016.

113. "Başbakan Ahmet Davutoğlu, Libya Ulusal Birlik Hükümeti Başbakanı Fayez Al-Sarraj ile Görüştü", *Haber Türk*, 11 Ocak 2016.

114. "Libya Özel Temsilcimiz Sayın Emrullah İşler'in Trablus Ziyareti Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 5 Nisan 2016.

miŐtır.¹¹⁵ Bu görüşmeyi müteakip Dışişleri Bakanı avuŐođlu, 30 Mayıs 2016 tarihinde, Trablus'u ziyaret ederek Serrac, Başkanlık Konseyi yeleri, Dışişleri Bakanı ve Trablus Belediye Başkanı ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Söz konusu görüşmelerde Libya'daki son gelişmeler ile ikili ilişkiler ve bölgesel konular ele alınmıştır. Dışişleri Bakanı avuŐođlu'nun bu ziyareti, Türkiye'nin mevcut geçiş sürecinde Libya halkı ve UMH'nin yanında olduğunu bir kez daha göstermesi bakımından önemli bir vesile teşkil etmiştir.¹¹⁶ 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, "Sadece FETÖ ile değil diğerleriyle olan mücadelemizi daha glŐ Şekilde sürdüreceğiz. Suriye'de, Irak'ta, Libya'da oynanan oyunu da bozacağız" ifadelerini kullanması¹¹⁷ Türkiye'nin Libya'da daha etkin rol oynayacağı yorumlarına neden olmuştur.

Türkiye-Libya arasındaki yakın ilişkilerin bir göstergesi olarak Libya Yerel Yönetim Bakanı Badad Kansu Mesut Abdülcelil ve beraberindeki heyet, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir TopbaŐ'ı ziyaret etmiştir. Belediye olarak genel müdür seviyesinde bilgi ve deneyim paylaŐımına hazır olduklarını ifade eden TopbaŐ, daha önce de bu konuda başarılı çalışmalar yaptıklarını anlatmıŐtır.¹¹⁸ Aynı heyet daha sonra Ankara'ya geçerek Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek'i ziyaret etmiştir. UMH'nin Trablus'ta göreve başlamasının ardından Türk Őirketlerinin Libya'ya dönmesinin mümkün olup olmadığı yönünde iş dünyasında gündeme gelen tartışmalara Ulaştırma Bakanı Milad Matuk, Libya'daki faaliyetlerine ara veren Türk Şirketlerini ülkeye dönmeye davet ederek karşılık vermiştir. Matuk konuya ilişkin değerlendirmesinde, "Türk Őirketleri Libya'daki durumu takip ediyor. lke'deki güvenlik durumu, Türk Şirketlerin durdurdukları projelerini tekrar baŐlatmalarına el verecek düzeyde iyileŐti" ifadelerini kullanmıştır.¹¹⁹ UMH'nin kendisine yüklenen misyonu tam olarak yerine getirmediği ve Libya'daki çeşitli kesimlerin eleştirilerini artırdığı bir dönemde Emrullah işler, bir kez daha Libya'yı ziyaret ederek UMH Başbakan Yardımcısı Muhammed el-Ammari ile bir araya gelmiştir.¹²⁰ Bu erevede UMH'nin başarılı olması için Türkiye'nin desteğini sürdürdüğünü yinelemiştir.

Tunus Nahda Hareketi Lideri Raşid Gannuşi, Şubat ayında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirerek AK Parti Genel Merkezi'nde dönemin Başbakanı Davutoğlu ile görüşmüştür.¹²¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mayıs ayında İstanbul'da gerçekleştirilen BM Dünya İnsani Zirvesi'ne katılmak üzere İstanbul'a gelen Tunus Başbakanı

115. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Başkanlık Konseyi Başkanı El Sarraj ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24 Mayıs 2016.

116. "Dışişleri Bakanı avuŐođlu'nun Libya Ziyareti", Dışişleri Bakanlığı, 30 Mayıs 2016.

117. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriye'de, Irak'ta, Libya'da Oynanan Oyunu da Bozacağız", Haber10, 30 Temmuz 2016, http://www.haber10.com/cumhurbaskani/cumhurbaskani_erdogan_suriye_de_irak_ta_libya_da_oynanan_oyunu_da_bozacağiz-645388, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

118. "Libyalı Bakandan Başkan TopbaŐ'a Ziyaret", İstanbulajansı, 27 Ağustos 2016, <http://www.istanbulajansi.ist/haber/libyalı-bakandan-baskan-topbasa-ziyaret/58605>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

119. "Libya'dan Türk Őirketlerine ağrı", Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2016.

120. "AK Parti Milletvekili ve Libya zel Temsilcisi işler, Libya'da", Haberler, 3 Kasım 2016, <http://www.haberler.com/ak-parti-milletvekili-ve-libya-ozel-temsilcisi-8923077-haber/>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

121. "Başbakan Davutoğlu Gannuşi ile Görüştü", TRT Haber, 2 Şubat 2016.

Habib Essid'i kabul etmiştir.¹²² Tunus Başbakanı Essid ve Nahda Hareketi Lideri Raşit Gannuşi, Başbakan Yıldırım'ı arayarak yeni görevinde başarılar dilemiştir. Tunus Eğitim Bakanlığı, 2012 yılında uygulamaya konulan, seçmeli yabancı dil olarak Türkçe derslerini, gerekli ilgiyi görmediği gerekçesiyle, müfredatından çıkarma kararı almıştır.¹²³ Kasım ayında Nahda Hareketi Lideri Gannuşi, Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiştir.¹²⁴ Başbakan Yardımcısı Nurettin Canikli ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 2020 Tunus'a Ekonomik Destek ve Yatırım Konferansı'na katılmak amacıyla Tunus'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve temaslarda bulunmuştur.¹²⁵

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-KUZAY AFRİKA İLİŞKİLERİ

11 Ocak	Libya Ulusal Birlik Hükümeti Başbakanı Fayez Serrac Türkiye'yi ziyaret etti.
2 Şubat	Nahda Lideri Raşit Gannuşi Türkiye'yi ziyaret etti.
1 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan Cezayir Başbakanı Abdelmalek Selal ile görüştü.
5 Nisan	AK Parti Ankara Milletvekili ve Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler Trablus'u ziyaret etti.
24 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan Tunus Başbakanı Habib Essid'i kabul etti.
24 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan Libya UMH Hükümeti Başbakanı Fayez Serrac'ı kabul etti.
23 Ağustos	Türk Milletvekilleri FETÖ'yü anlatmak üzere Fas'ı ziyaret etti.
22-23 Eylül	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Cezayir Dışişleri Bakanı Ramtane Lamamra ile görüştü.
3 Kasım	AK Parti Milletvekili ve Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler Libya'ya ziyaret etti.
26 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan Nahda Lideri Gannuşi'yi makamında kabul etti.

122. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tunus Başbakanı Essid'i Kabul Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24 Mayıs 2016.

123. "Tunus'ta Türkçe Dersleri Kaldırılıyor", Haberler, 12 Ekim 2016, <http://www.haberler.com/tunus-ta-turkce-dersleri-kaldiriliyor-8851482-haberi/>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

124. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Gannuşi'yi Kabul Etti", *Sabah*, 26 Kasım 2016.

125. "Canikli ve Çavuşoğlu Tunus'ta", Anadolu Ajansı, 29 Kasım 2016.

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ

Mısır ile Türkiye arasında 2013 yılından bu yana yaşanan siyasi kriz 2016'da da etkilerini göstermeye devam etti. Bu dönemde özellikle ikili ilişkilerde herhangi bir ilerleme kaydedilemezken krizin bölgesel ve uluslararası siyasete yansıyan etkileri de gözlemlendi. 2016'yı önceki yıllardan farklı kılan nokta ise zaman zaman taraflar arasında normalleşme yönünde irade beyan edilmesiydi. Bu çerçevede tarafların normalleşmenin sağlanabilmesi için bazı dolaylı girişimlerinden bahsedilebilecekse de bu anlamda somut bir adım atılmadı. İki ülke ilişkilerinde öne çıkan bir başka konu da 15 Temmuz'da Türkiye'de yaşanan darbe girişimi sürecinde Mısır yönetiminin olumsuz tutumu olmuştur. Sisi rejiminin Ankara'nın çağrılarına rağmen FETÖ faaliyetlerine göz yummaya devam etmesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu arka plan ışığında Mısır ile Türkiye arasındaki ilişkilerin 2016 yılında nasıl bir seyir izlediği ve hangi kriz alanlarının ön plana çıktığı kısaca anlatılacaktır.

Mısır ve Türkiye arasında 2013'ten bu yana en düşük seviyede olan diplomatik ilişkilerde 2016 yılında da herhangi bir ilerleme yaşanmazken taraflar arasında etkileşimlerin devam ettiği de görülmüştür. Bunlardan en önemlisi Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri'nin Nisan ayında İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) dönem başkanlığının devri için İstanbul'a gelişi olmuştur. Herhangi bir resmi görüşme yapmayan Şükri, devir töreninde bir konuşma yapmış ve sonrasında Türkiye'den ayrılmıştır.¹²⁶ İki ülke arasında bir başka üst düzey görüşme de D8 Ekonomik İşbirliği Örgütü toplantısında gerçekleşmiştir. Kahire'de düzenlenen zirveye Türkiye'den Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakan Yardımcısı Hasan Ali Çelik katılmıştır.¹²⁷ Bu anlamda bir başka üst düzey görüşme de Çin'de yapılan G20 Çalışma ve İstihdam Bakanları toplantısında gerçekleşmiştir. Dönemin Çalışma Bakanı Süleyman Soylu, Çin'deki temasları kapsamında Mısırlı mevkidaşı Muhammed Sagfan ile bir araya gelmiştir. Görüşmede Soylu, bölge sorunlarının çözümü için iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi-

126. "Mısır Dışişleri Bakanı Şükri İstanbul'da Konuştu", Mısır Bülteni, 14 Nisan 2016.

127. "Türkiye'den Mısır'daki D-8 Zirvesine Resmi Düzeyde Katılım", Mısır Bülteni, 11 Mayıs 2016.

nin gereğine vurgu yaparak, köklü medeniyetlere sahip iki ülke arasındaki ilişkilerin eskiden olduğu gibi güçlü olmasının gereğine işaret ederken Mısırlı bakan Sagfan ise ülkesindeki Türk yatırımlarını memnuniyetle karşıladıklarını ve bakanlık olarak Türkiye'nin Mısır'daki projeleri için iş gücü temin etmeye hazır olduklarını dile getirmiştir.¹²⁸

Siyasi düzeydeki temaslardan bir diğeri de ana muhalefet partisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Başkan Yardımcısı Öztürk Yılmaz'ın başkanlığında oluşturulan heyet Mart ayında Mısır'a giderek temaslarda bulunmuştur. CHP heyeti Mısır Parlamentosu, Mısır Dışişleri Bakanlığı ve Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanlığı yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirildiğini ve bu çerçevede ikili ilişkilerin ve bölgesel gelişmelerin ele alındığını açıklamıştır. Türkiye'ye dönüşünün ardından heyet adına açıklama yapan Öztürk Yılmaz, Mısır yönetiminin ilişkilerin bozuk olmasından Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti hükümetinin sorumlu olduğuna inandığını ifade etmiştir.¹²⁹ Yılmaz ayrıca hükümete Mısır'ın iç işlerine karışmaması ve Sisi rejimini tanıması çağrısı da yapmıştır.¹³⁰

Türkiye'deki ana muhalefet partisinin aksine Sisi yönetimini kabul etmeyeceğini vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti hükümeti, Mısır'daki insan hakları ihlallerini eleştirmeye devam etmiştir. Bu noktada özellikle Mısır yargısının Müslüman Kardeşler liderlerine yönelik aldığı kararlara tepki gösterilmiştir. Haziran ayında Muhammed Mursi'ye 40 yıl hapis cezası verilmesinin ardından Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan açıklamada kararın kınandığı belirtilmiştir.¹³¹ Kararla ilgili açıklama yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Mursi suçsuzdur. Mursi hakkında alınan kararları kabul etmiyoruz" diyerek Sisi rejimine tepki göstermiştir.¹³²

Sisi rejimi Ankara'nın bu tutumuna cevaben Türkiye aleyhine faaliyet gösteren terör örgütlerine destek politikası izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede öne çıkan konulardan birisi Mısır'ın PKK ve örgütün Suriye kolu olan PYD ile ilişkiler geliştirmesi olmuştur. Türk medyasında yer alan haberlere göre Türkiye istihbarat birimleri Mısır ile PKK arasında Aralık 2015'ten Haziran 2016'ya kadar üç kez görüşme gerçekleştirildiği bilgisine ulaşmıştır.¹³³ PKK/PYD ile Mısır yönetimi arasındaki resmi temaslar izleyen dönemde de devam etmiştir. Mısır'ın Paris büyükelçisi, PYD'nin Fransa temsilcisini Paris'te ağırlamış ve Mısır ile Rojova arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konularını görüşmüştür.¹³⁴ PYD Eş Başkanı Salih

128. "Bakan Soylu, Mısırlı Mevkidaşı Sagfan ile Görüştü", Sputnik, 15 Temmuz 2016.

129. "CHP Heyeti Mısır Temaslarını Tamamladı", Dünya Bülteni, 28 Mart 2016.

130. "Mısır'ı Anlattı: Türk Dizilerini Kaldırmışlar", *Hürriyet*, 31 Mart 2016.

131. "Türkiye, Mısır Mahkemesinin Mursi Hakkındaki Kararını Kınadı", Mısır Bülteni, 19 Haziran 2016.

132. "Erdoğan'dan Mısır Açıklaması: Mursi Hakkında Alınan Kararları Tasvip Etmiyoruz", Mısır Bülteni, 5 Temmuz 2016.

133. "PKK ile Temasta: Kahire'de 3 Görüşme", *Hürriyet*, 26 Haziran 2016; "Sisi Yönetiminden PKK'ya Yardım!", A Haber, 28 Haziran 2016.

134. "Mısır'ın Paris Büyükelçisinden PYD'nin Fransa Temsilcisine Özel Davet", Mısır Bülteni, 30 Haziran 2016.

Müslim de yaptığı açıklamada Mısır'la görüşmelere devam ettiklerini ve PYD'nin Kahire'de ofis açmayı planladığını ifade etmiştir.¹³⁵

Bir diğer dikkat çeken konu ise Mısır yönetiminin Türkiye'deki darbe girişimi sürecinde başrol oynayan FETÖ yapılanmasına olumlu yaklaşımıdır. Bu anlamda en açık gösterge, 15 Temmuz 2016'da FETÖ üyesi askerler tarafından gerçekleştirilen darbe girişiminin Mısır yönetimi tarafından kınanmamasıdır. Bunun da ötesinde BMGK tarafından darbe girişiminin kınanması yönünde hazırlanan tasarı konseye geçici üye olan Mısır'ın vetosu nedeniyle reddedilmiştir. Kahire'nin FETÖ'ye desteğinin bir başka uluslararası yansıması da Mısır yönetiminin İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT), 15 Temmuz kalkışması sonrası FETÖ'nün terör listesine dahil edilmesi yönündeki karar tasarısına çekimsiz kalmasıdır.¹³⁶ Öte yandan Türkiye'nin taleplerine rağmen FETÖ'nün Mısır'daki faaliyetlerine Sisi rejimince herhangi bir kısıtlama getirilmemesi dikkat çekmiştir. Anadolu Ajansı ve TRT Türk gibi Türkiye'nin Mısır'da faaliyet gösteren resmi kurumları kapatılmaya zorlanırken FETÖ'nün eğitim, kültür ve ticaret alanında faaliyet gösteren kuruluşlarının rejim tarafından korunması, Kahire'nin Ankara aleyhine yürüttüğü daha geniş bir politikanın parçası olarak okunabilir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi krizden en az etkilenen alanların başında ekonomi gelmektedir. Bu durum 2016 yılında da değişmemiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi hemen hemen önceki yıla oranla aynı seviyede gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Mısır'a ihracatında küçük bir azalma yaşanmış, buna karşın Mısır'ın Türkiye'ye ihracatında ise artış gözlemlenmiştir. Bunda hem siyasiler hem de iş adamları düzeyinde iki tarafın da siyasi krizden ekonomik ilişkilerin etkilenmemesi konusunda gösterdikleri ortak irade etkili olmuştur. Bu çerçevede TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu'nun yaptığı açıklama dikkat çekmiştir. Mısır'la olan ekonomik ilişkileri artırarak devam ettirmek istediklerini belirten Hisarcıklıoğlu, Kahire'yle "ekonomi diplomasisi" yürüteceklerini söylemiştir.¹³⁷

Ekonomik ilişkilerin devam etmesi adına bazı görüşmeler ve toplantılar da yapılmıştır. Bu çerçevede öne çıkan ilk buluşma Türk-Mısır İş Adamları Derneği'nin (TÜMİAD) yönetim kurulunun Kahire'deki toplantısıdır. 99'u Türkiye vatanı olmak üzere 700 üyesi bulunan TÜMİAD, Ocak ayında bir araya gelerek iki ülke arasındaki ticaretin siyasi krizden etkilenmemesi için görüş alışverişinde bulunmuşlardır.¹³⁸ Haziran ayında da iki ülkenin tekstil sektörünün önde gelen yatırımcıları bir araya gelerek iyi niyet protokolü imzalamışlardır.¹³⁹ Bunun ya-

135. "Salih Müslim: PYD'nin Kahire'de Ofis Açması İçin Görüşmelerimiz Sürüyor", Mısır Bülteni, 30 Haziran 2016.

136. "Türkiye İle Mısır Arasında Fethullah Gülen Gerginliği", Mısır Bülteni, 2 Ağustos 2016.

137. "TOBB Heyeti Mısır Yolcusu", *Haber Türk*, 15 Temmuz 2016.

138. "Türk-Mısır İşadamları Derneği Yönetim Kurulu Kahire'de Toplandı", Mısır Bülteni, 23 Ocak 2016.

139. "Mısır ve Türkiyeli Tekstilciler İşbirliği Protokolü İmzaladı", Mısır Bülteni, 18 Haziran 2016.

nında Mısır'ın üst düzey bürokratları ülkedeki bazı Türkiye menşeli yatırımları ziyaret ederek olumlu açıklamalarda bulunmuşlardır.¹⁴⁰ Bunun yanında BİM ve ORKA Holding gibi Türk firmaları Mısır'da yeni mağazalar açarak bu ülkedeki yatırımlarını artırma kararı almışlardır.¹⁴¹

Mısır ile Türkiye arasındaki ilişkilerde kriz halinin sürmesi iki ülke açısından da maliyeti yüksek bir durum olarak görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin dış politikasında manevra alanını genişletmek ve bölgesel politikalarda daha aktif rol oynamak amacıyla Mısır'la ilişkileri normalleştirmeyi istediği görülmektedir. Bu durum 2016 yılının ilk aylarından itibaren gündeme gelmiş ve yıl boyunca zaman zaman iki ülke yönetimleri tarafından dillendirilmiştir. Özellikle Türkiye'de üst düzey açıklamalar yapılmış ve Mısır'la ilişkilerin normalleşebileceği belirtilmiştir.

Normalleşme girişimlerinin ilk etapta bir aracı ile gerçekleştirilmesi gündeme gelmiş, bu çerçevede 2016'nın ilk aylarında Suudi Arabistan'ın Ankara ile Kahire arasında normalleşmenin sağlanabilmesi için girişimlerde bulunduğu kaydedilmiştir.¹⁴² Haziran ve Temmuz aylarında ise Türkiye'den Mısır'la normalleşme konusunda üst düzey açıklamalar yapılmıştır. Başbakan Binali Yıldırım, Mısır'la ekonomik ve kültürel ilişkilerin artmasına önem verildiğini belirterek ilişkileri normalleştirmeye hazır olduklarını açıklamıştır.¹⁴³ Benzer şekilde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da "Türkiye olarak güçlü ve istikrarlı bir Mısır istediklerini" ifade ederek iki ülke arasında bakanlar seviyesinde ilişki kurulabileceğini belirtmiştir.¹⁴⁴ Yine bu dönemde Mısır tarafından da resmi açıklamalar yapılmıştır. Mısır Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile ilişkilerin normalleşebileceğini ancak bunun için öncelikle Ankara'nın Muhammed Mursi'nin görevden alınışının meşruluğunu kabul etmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁴⁵

Her ne kadar normalleşme konusu iki ülke siyasetçileri tarafından gündeme getirilse de tarafların sundukları şartlar normalleşmenin ne kadar zor bir süreç olacağını göstermektedir. Mısır yönetiminin Türkiye'ye Sisi rejiminin meşruiyetini kabul etmeyi şart koşması Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Öte yandan Türkiye'nin Muhammed Mursi'ye ve diğer Müslüman Kardeşler üyelerine yapılan haksızlıkların giderilmesi şartının Mısır yönetimi tarafından ne derece karşılanabileceği belirsizliğini korumaktadır. Dolayısıyla gelinen noktada iki ülke arasındaki ilişkilerde normalleşme niyeti mevcut olsa da tarafların birbirlerinden talepleri bu ihtimalin 2016 içerisinde gerçekleşmesini mümkün kılmamıştır.

140. "Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanı'nda Türk Tekstil Fabrikasına Ziyaret", Mısır Bülteni, 6 Mart 2016.

141. "BİM'in Mısır'daki Büyümesi Sürüyor", Mısır Bülteni, 9 Mart 2016; "Orka Yurtdışında 11 Mağaza Açtı", *Hürriyet*, 22 Ağustos 2016.

142. "Kral Selman Mısır'ı Türkiye ile Barıştırmak İstiyor", Aljazeera Turk, 7 Nisan 2016.

143. "Mısır, Başbakan Yıldırım'ın Açıklamalarını Memnuniyetle Karşıladi", TRT Haber, 28 Haziran 2016.

144. "Mevlüt Çavuşoğlu: Mısır ile Bakanlar Seviyesinde İlişki Kurmaya Hazırız", Mısır Bülteni, 5 Temmuz 2016.

145. "Mısır: Türkiye ile İlişkileri Normalleştirmeye Hazırız", Sputnik, 28 Haziran 2016.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ

23 Ocak	Türk-Mısır İŞ Adamları Derneği (TÜMİAD), karşılıklı ticaretin iki ũlke arasındaki siyasi krizden etkilenmemesi amacıyla Kahire'de toplandı.
27-28 Mart	CHP'nin hazırladığı ũç kişilik heyet Mısır'da temaslarda bulundu. Mısır hũkũmeti ile gŕrũŐen heyet, medya ve sivil toplum kuruluşları ile de bir araya geldi.
14 Nisan	Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Őũkri, İŐllem İŞ Birliği Teşkilatı dŕnem başkanlığını Tũrkiye'ye devretmek ũzere İstanbul'a geldi. Devir teslim tŕrenine katılan Őũkri, herhangi bir resmi temas olmadan Tũrkiye'den ayrıldı.
11 Mayıs	Kahire'de dũzenlenen D8 Ekonomik İŞ Birliği Őrgũtũ toplantısına Tũrkiye'den Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakan Yardımcısı Hasan Ali Çelik katıldı.
26 Haziran	Mısır yŕnetiminin son altı ayda ũç kez PKK/PYD temsilcileri ile gŕrũŐtũđũ aÇıklandı.
30 Haziran	PYD lideri Salih Mũslim, Őrgũtũn Kahire'de ofis aÇma konusunda giriŐimlerini sũrdũrdũđũnũ aÇıkladı. Aynı gũn Mısır'ın Paris bũyũkelŐisi, PYD'nin Fransa temsilcisini elŐilik binasında ağırladı.
17 Temmuz	BMGK'nin Tũrkiye'deki darbe girişimini kınama kararı, Konsey'in geÇici ũyesi Mısır'ın vetosu nedeniyle kabul edilmedi.
28 Temmuz	Mısır hũkũmeti, FETÖ lideri Fetullah Gũlen'in iltica talep etmesi durumunda bunun değerlendirileceğini duyurdu.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Türkiye-Rusya ilişkileri 2016 yılına girmeden hemen önce patlak veren kriz ile farklı bir boyuta taşındı. 24 Kasım 2015 günü Türk hava sahasını ihlal eden bir Rus savaş uçağı Türk F-16'larınca düşürülmüş ve bunun üzerine Rusya Türkiye'ye bir dizi yaptırım uygulama kararı almıştı. Bu olayın ardından 2000'li yılların ortalarından itibaren ciddi bir gelişme göstererek özellikle turizm, ticaret ve enerji alanlarında iki ülkeye de kazanç sağlayan Türkiye- Rusya ilişkileri bir anda gerildi. Haziran ayının sonunda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya'ya gönderdiği mektup ile Türkiye-Rusya ilişkileri görece pozitif bir seyir yakalasa da halen tam olarak düzelebilmemiş değildir. Son olarak Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'un katıldığı bir program sırasında polisin içine sızmış bir terörist tarafından suikaste uğraması Rusya-Türkiye ilişkilerinin üzerinde bulunduğu zemine zarar verdi. 2016 yılı Türkiye-Rusya ilişkilerini Kasım 2015'teki jet krizinden Haziran sonuna kadar yaşanan gerileme ve Türkiye'nin attığı adım sonrasında ilişkilerde yakalanan pozitif ivme şeklinde iki kısımda incelemek yerinde olacaktır.

Jet krizinin ardından Putin'in yaptığı "sırtımızdan bıçaklandık" açıklaması, Rusya açısından durumun özeti niteliğindedir. Bu tavır, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini belirlerken Rusya Türkiye'ye birçok alanda bir dizi yaptırım uyguladı. Bu çerçevede ilk planda Türk vatandaşlarına Rusya'ya vizesiz seyahat imkanı sunan düzenleme iptal edildi. Türk ve Rus üniversiteleri arasındaki ilişkiler tamamen sonlandırıldı. Türkiye'nin Rusya'ya tarım ürünleri ihracatı ve Rus vatandaşlarının Türkiye'ye turizm amaçlı seyahatlerinin önüne zorlaştırmacı engeller kondu. Rus devlet televizyonları ve diğer basın yayın kuruluşları vasıtasıyla ulusal ve uluslararası alanda Türkiye aleyhine ciddi bir propaganda faaliyeti yürütülmeye başladı. Bunların yanı sıra Rusya'daki Türk iş adamları, öğrenciler ve turistler keyfi uygulamalarla karşılaştı. Türkiye ise bu süreçte itidal çağrısını yineleyerek Türkiye'nin uluslararası hukukun gereklerinden doğan haklarını kullandığı tezini yineledi.

Olayın ardından iki ülke yetkilileri arasında ilk temas Aralık 2015'te Lavrov ile Çavuşoğlu arasında AGİT toplantısı sırasında gerçekleşti. İki ülke dışişleri bakanları gö-

rüşmelerinde jet krizine yönelik pozisyonlarını koruyan bir görüntü çizdiler.¹⁴⁶ Türkiye aynı zamanda Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sonrası Kırım Tatarları'na yönelik siyaseti¹⁴⁷ ve Suriye'de gerçekleştirdiği hava saldırılarından¹⁴⁸ duyduğu rahatsızlığı dile getirdi.

Rusya, Suriye ve Kırım'daki politikalarında Türkiye'nin hassasiyetlerine önem vermeyen tutumunu sürdürürken Türkiye'ye yönelik uyguladığı yaptırımları da genişletti. Suriye'de bir başka Rus savaş uçağı 29 Ocak 2016 tarihinde Türk hava sahasını ihlal etti ve bu durum bir kez daha Türkiye'nin sert tepkisine sebep oldu.¹⁴⁹ Öte yandan Rusya'nın uyguladığı yaptırımlar Türkiye'nin özellikle turizm ve ticaret sektörüne önemli darbe vurdu. Rusya'nın Türk mallarına uyguladığı kısıtlamalar özellikle Türkiye'nin güney bölgelerindeki üreticileri olumsuz yönde etkiledi. Rusya hükümetince kendi vatandaşlarına getirilen kısıtlamalardan ötürü turistlerin Türkiye'ye gelememeleri, her yıl sayıları milyonları bulan Rus turistlere endeksli faaliyet gösteren turizm işletmelerine olumsuz yansdı. Rusya'nın Suriye'deki saha hakimiyetini giderek genişleterek adeta Türkiye'nin güney komşusu haline gelmesi de Rusya ile ilişkilerin kopmasının gerek iki taraf gerekse bölge için maliyetini artırdı. Batı dünyası tarafından uygulanan yaptırımlara ek olarak Türkiye ile de ekonomik bağlarını koparma yoluna giden Rusya'nın ekonomisi de bu karardan olumsuz etkilendi.

Türkiye'nin sembolik de olsa atacağı bir adımın Rusya ile ilişkilerin düzelmesi yolunda önemli bir katkı sağlayacağını farkına varan Türkiye hükümeti sorumlu davranarak Nisan-Mayıs aylarından itibaren Rusya ile ilişkileri düzeltmeyi hedefledi. Türkiye'nin bu çabası Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın imzasıyla Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e hitaben yazılan, Rus pilotunun ölümünden dolayı duyulan üzüntünün dile getirildiği mektup ile neticelendi. Mektuba Kremlin'in internet sitesinde yer verilirken Türk tarafının duyduğu üzüntüye vurgu yapıldı.¹⁵⁰ Mektupta kullanılan Rusça "izvinite" ifadesi, kelime anlamı itibarıyla bir özürden çok karşı tarafın durumuna duyulan üzüntüyü yansıtır olsa da Türkiye'nin bu çabası Rusya'da karşılık buldu. Fakat Rus uçağının düşürülmesinden Erdoğan'ın mektubuna kadar geçen sürede Türkiye-Rusya ilişkileri turizm, ticaret ve enerji alanlarındaki iş birliği ciddi hasara uğramış ayrıca Suriye meselesinde herhangi bir ortak adım atma ihtimali ortadan kalkmıştı. Erdoğan ile Putin, mektubun ardından telefon görüşmesi vasıtasıyla gerçekleştirdikleri ilk temasta Suriye meselesi ve muhtemel iş birliği alanlarını konuştu.¹⁵¹ Türkiye birçok konuda hasar gören iş birliği alanlarını onarmaya hazırken Rusya, ilk planda temkinli davranma taraftarıydı.

146. "Lavrov-Çavuşoğlu Görüşmesi Sona Erdi", NTV, 3 Aralık 2015.

147. "Kırım Tatar Millî Meclisi'nin Faaliyetlerinin Yasaklanması Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 27 Nisan 2016.

148. "RF'nin Hava Saldırılarında Sivilleri Hedef Alması Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 15 Şubat 2016.

149. "Hava Sahasının 29 Ocak 2016 Tarihinde Rusya Federasyonu'na ait bir Savaş Uçağı Tarafından İhlal Edilmesi Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 30 Ocak 2016.

150. "Vladimirom Putinom Poluçeno Poslanie Prezidenta Turtsii Recepa Tayyipı Erdogana", Prezident Rossii, 27 Temmuz 2016.

151. "Naçalsiya Telefonnjy Razgovor Putina i Erdogana", NTV.ru, 29 Haziran 2016.

15 Temmuz darbe girişimi sırasında Rusya'nın Türkiye hükümetine verdiği destek de iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelme eğilimine ciddi bir katkıda bulundu. Türkiye darbe girişimi sırasında ve sonrasında stratejik ittifak halinde olduğu birçok Batı ülkesinden yeterli desteği göremezken Rusya Devlet Başkanı Putin darbe girişimi sonrası Erdoğan'ı telefonla ilk arayan liderlerden biri oldu.¹⁵² Darbe girişiminden birkaç hafta sonra, 9 Ağustos'ta Erdoğan ile Putin St. Petersburg'da jet krizinin ardından ilk kez bir araya geldiler. Erdoğan'ın ziyareti 15 Temmuz darbe girişiminin ardından yaptığı ilk yurt dışı ziyaret olma niteliğini de taşıyordu. Görüşme sırasında iki ülke arasında ilişkilerin tekrar normalleşmesi için birçok adımın atılması kararlaştırıldı. Bu adımlar arasında iki ülke arasında charter uçuşlarının tekrar başlaması, Rusya'daki Türk öğrencilere yönelik engellemelerin kaldırılması, ekonomik ilişkilerin canlandırılması ve diğer iş birliği alanlarının geliştirilmesi gibi başlıklar bulunuyordu.¹⁵³ Atılan bu olumlu adımların yanında Rusya'nın Türkiye'ye yönelik uyguladığı vize rejimi gibi konular sonraya bırakıldı. Türkiye ile Rusya arasındaki bu olumlu atmosfere rağmen Suriye ve Kırım başta olmak üzere birçok alandaki görüş ayrılıkları devam etti.

Türkiye'nin 25 Ağustos'ta Suriye sınırının güvenliğini tehdit eden unsurlardan temizlenmesi amacıyla Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlatmasının ardından Rusya ile askeri ve istihbarat alanındaki ilişkiler büyük önem kazandı. 15 Eylül'de Rusya Genelkurmay Başkanı Valeriy Gerasimov, mevkidaşı Orgeneral Hulusi Akar ile görüşmek üzere Ankara'ya geldi. Görüşmede Suriye'deki mevcut durumla alakalı fikir alışverişi gerçekleştirildi.¹⁵⁴ Bu görüşmenin ardından Orgeneral Akar 1 Kasım'da Rusya'ya seyahat ederek Gerasimov ile yeniden görüştü. Rusya Savunma Bakanlığının internet sitesinden yapılan açıklamada görüşmede Suriye'deki çatışmaların sonlandırılması, DEAŞ'a karşı mücadele, insani yardım ve Nusra Cephesi'nin Halep'ten çekilmesi meseleleri konuşuldu.¹⁵⁵ Ziyaret sırasında MİT Müsteşarı Hakan Fidan da Hulusi Akar'a eşlik etti.¹⁵⁶ Özellikle Fırat Kalkanı Harekatı sonrası yoğunlaşan askeri görüşmeler Türkiye-Rusya ilişkilerinde jet krizinin ardından yakalanan ivmenin en önemli göstergelerinden biri oldu.

11 Ekim tarihinde Putin'in 23. Dünya Enerji Kongresi vesilesiyle İstanbul'da bulunduğu sırada gerçekleşen Erdoğan-Putin görüşmesiyle atılan adımlar ise iki ülke ilişkileri açısından adeta yeni bir milat niteliği taşımaktaydı. Bu görüşmede Akkuyu Nükleer Enerji Santrali'nin yapımı konusundaki çalışmalara devam edilmesi ve santral inşasına stratejik yatırım statüsü verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca iki ülke ekonomi bakanları tarafından Türk-Rus ortak iş forumu kurulması kararlaştırılırken savunma sanayii alanında da iş birliği öngörüldü.¹⁵⁷ Yapılan görüşmeler sırasında nihayete er-

152. "Telefonniy Razgovor s Prezidentom Turtsii Recepom Tayyipom Erdoganom", Prezident Rossii, 17 Temmuz 2016.

153. "9 Ağustos'taki Putin-Erdoğan Görüşmesi", Sputnik Türkiye, 9 Ağustos 2016.

154. "Rusya Genelkurmay Başkanı Gerasimov Ankara'da", İHA, 15 Eylül 2016.

155. "Genelkurmay Başkanı Orgeneral Akar'ın Rusya Ziyareti", TSK Genelkurmay Başkanlığı, 1 Kasım 2016.

156. "Fidan da Moskova'da", Aljazeera Türk, 1 Kasım 2016.

157. "5 Maddede yeni Türkiye-Rusya İlişkileri", NTV, 11 Ekim 2016.

dirilen bir başka önemli konu ise Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı anlaşmasının imzalanması oldu. 1 Aralık tarihinde TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe giren bu anlaşma ile birlikte Türkiye yeni bir enerji arz seçeneği kazanmış oldu. Rusya açısından ise Ukrayna'yı bypass ederek Avrupa'ya gaz ulaştırma fırsatı doğdu.

Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov 19 Aralık günü Türk polisi içine sızmış bir terörist tarafından suikaste uğraması sonucunda hayatını kaybetti. Olay yaşandığı sırada Mevlüt Çavuşoğlu Türkiye-Rusya-İran üçlü zirvesine katılmak üzere Moskova'ya hareket halindeydi. Bu olayın ardından iki ülke arasındaki ilişkiler 2015 sonunda jet krizine benzer bir sorunla karşı karşıya kaldı. Ancak suikastın ardından Erdoğan ve Putin, olayı Türk-Rus ilişkilerine yönelik bir sabotaj olarak değerlendiren iki ülke arasında, özellikle Suriye konusunda süren iş birliğinin bu olaydan etkilenmesine izin vermediler. Böylelikle üçlü zirve, üç ülkenin dışışleri bakanlarının katılımıyla gerçekleşti ve Suriye konusunda belli noktalarda mutabakat sağlandı.

Karadeniz, Kafkasya, Güney-Doğu Avrupa ve Orta Doğu'da ciddi askeri, siyasi ve ekonomik varlık gösteren iki devlet olan Rusya ve Türkiye'nin jet krizi sonrası yaşadığı gerilim yalnızca iki ülkeyi değil tüm bölgeyi olumsuz yönde etkilemişti. Bu krizin aşılmasıyla birlikte Rusya ile yapılan askeri iş birliği Türkiye'nin bölge politikalarında özellikle Fırat Kalkanı Harekati'nda elini rahatlatmıştır. Bunun yanında Rusya ile enerji alanında imzalanan anlaşmalar Türkiye'nin nükleer enerji sahasında bir başlangıç yapmasını sağlamıştır. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra Suriye konusunda Rusya'nın Esed yönetimi konusunda Türkiye'den ayrılan tavrı sebebiyle herhangi bir yakınlaşma şu noktada mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Türkiye, Kırım konusunda Rusya'nın ilhakını tanımamakta ve Kırım Tatarlarına yönelik Rusya'nın muamelelerini protesto etmeye devam etmektedir. Rusya ise Türk vatandaşlarına vize uygulamaya devam etmektedir. Jet krizi sonrası yaşanan gerilimler her iki tarafa da kaybettirmiş ve bu süreç son tahlilde iki ülkenin ilişkilerinin daha sağlam bir zemine oturmasına sebebiyet vermiştir. 2016 senesinde pozitif bir ivme kazanan Türkiye – Rusya ilişkilerinin önümüzdeki dönemde iki ülkenin atacağı adımlarla daha da gelişmesi muhtemel gözükmemektedir. Fakat bu olumlu trend bir yandan da iki ülkenin de tam olarak kontrolü altında olmayan Suriye iç savaşının gidişatının tehdidi altındadır. Son olarak Türkiye'nin Rusya Büyükelçisinin uğradığı suikast Türkiye-Rusya ilişkilerindeki bir dinamiğin de bu tip sabotajlar olduğunu göstermiştir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

29 Ocak	Türkiye'nin Suriye sınırı bir Rus savaş uçağı tarafından ihlal edildi.
27 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e bir mektup aracılığıyla Türk savaş uçakları tarafından düşürülen uçağın pilotunun ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü ilettili.
9 Ağustos	Erdoğan ile Putin uçak krizi sonrasında ilk kez bir araya geldi. Görüşmede uçak krizi sonrası gerilen iki ülke ilişkilerini onarma yönünde atılacak ilk adımlar konuşuldu.
15 Ağustos	Orgeneral Hulusi Akar mevkidaşı Valeriy Gerasimov ile Ankara'da görüştü.
11 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Putin ile İstanbul'da Dünya Enerji Kongresi sırasında görüştü.
1 Kasım	Orgeneral Hulusi Akar ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan Rusya'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
1 Aralık	Türk Akımı adı verilen Rusya ile imzalanan doğalgaz boru hattı projesi TBMM'de onaylanarak yürürlüğe girdi.
19 Aralık	Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov uğradığı silahlı suikast sonucunda hayatını kaybetti.
20 Aralık	Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi Moskova'da gerçekleşti.

TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

Bugün Ortadoğu 1. Dünya Savaşı sonrasında yaşananlara benzer bir şekilde tarihin çok hızlı aktığı bir dönemden geçmektedir. Tunus'ta başlayan ve domino etkisiyle Ortadoğu coğrafyasında yayılan halk isyanları, beş yıl gibi kısa bir süre içerisinde bölgenin 100 yıllık statükosunda önemli kırılmalara neden oldu. ABD işgalinin de yarattığı zeminde, Irak ve Suriye simbiyotik bir etkileşimle bu süreçten en fazla etkilenen ülkeler oldu. Bu iki ülke devlet otoritelerinin aşındığı ve devlet dışı aktörlerin yükseldiği melez bir dönem içerisine girdi. Bu kaotik dönemde yerel, bölgesel ve küresel aktörler ise bölgesel çıkarlarını maksimize edebilecek şekilde, Irak-Suriye hattında büyük bir mücadele içerisindedir. Başlangıcında sadece Suriye'nin yerel dinamikleriyle şekillenen Suriye krizi gittikçe önce bölgesel ardından küresel vekaletler savaşının zemini haline geldi. Aktör çeşitliliği ile gittikçe kompleks hale gelen meseleye dair Türkiye'nin aktif ve dinamik politikalar üretme zorunluluğu ortaya çıkarken Türkiye için 2016 yılı dış politika gelişmeleri açısından en büyük tehditler yine Suriye ve ilgili meseleler üzerinden şekillendi. Suriye'de yaşanmaya devam eden iç savaşta Türkiye, hem ulusal güvenliğini hem de bölgesel çıkarlarını tehdit eden önemli meydan okumalarla yüzleşmek durumunda kaldı.

2015 yılında Türkiye'nin Suriye politikasının temel parametrelerinde meşru Suriye muhalefetini desteklemek, Esed rejiminin yeniden uluslararası meşruiyet zemini elde etmesini önlemeye yönelik siyasi çabalarda bulunmak, artarak devam eden mülteci sorununu yönetebilmek, DEAŞ ve PKK/PYD'nin oluşturduğu yeni tehditlerle mücadele etmek önemli yer tutmaktaydı. Ancak 30 Eylül 2015'te Rusya'nın Esed rejimi lehine doğrudan savaşa müdahil olması ve ardından 24 Kasım 2015'te Türkmen Dağı'nda hava saldırıları düzenleyen bir Rus SU-24 uçağının Türk hava sahasını ihlal edince düşürülmesi¹⁵⁸ ve Rusya'nın buna yanıt vererek askeri açıdan Türkiye'ye yeni angajman kuralları uygulamaya başlaması 2016 yılının ilk ayları boyunca Ankara'nın Suriye'de elini zayıflatan bir süreci beraberinde getirdi.

158. "Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal Etti, Türk F-16'lar Düşürdü", NTV, 24 Kasım 2015.

Rusya'nın verdiği yoğun hava desteği sayesinde 15 Şubat'ta YPG, Afrin'in doğusunda Minnig Havalimanı ve Tel Rıfat'ın tamamını muhaliflerden aldı.¹⁵⁹ Bu kazanımla PYD'nin kantonları birleştirme hayali daha fazla realize olurken Türkiye; ABD, Rusya ve Esed rejimiyle aynı anda askeri ittifak geliştiren bir terör örgütüyle karşı karşıya kalmaktaydı. Türkiye'nin Suriye sınır hattı boyunca oluşabilecek bir terör koridoru tehdidinin belirginleşmesine paralel olarak PKK terör örgütünün Suriye uzantısı olan PYD'nin Kuzey Suriye'de bir kuşak oluşturmasını önlemeye yönelik siyasi ve askeri adımlar daha fazla önem kazandı. Suriye kaynaklı terör ihracının devam etmesi Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit etmeye devam etti. 2015 yılında iki terör örgütü DEAŞ ve PKK'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği eş zamanlı terör eylemleri sonucunda çok sayıda insan hayatını kaybederken Türkiye'deki fay hatlarını tetikle-meye yönelik terör eylemleri çok ağır sosyoekonomik bir maliyet de üretti.

Ocak ayı içerisinde İstanbul Sultanahmet'te bir turist kafilesine yönelik düzenlenen canlı bomba saldırısında 12 Alman turist hayatını kaybetti.¹⁶⁰ Hükümet olaydan DEAŞ'ı sorumlu tuttu. Şubat ayında ise Ankara Çankaya'da askeri servis aracının geçişi sırasında düzenlenen bombalı saldırıda 30 kişi öldü, 61 kişi yaralandı. Saldırıyı PKK'nın taşeron örgütlenmesi TAK üstlendi. Saldırı sonrası ortaya çıkan bulgular da PKK ve Suriye'deki kolu YPG'yi işaret etti. Mart ayında yine Ankara Kızılay'da (Güvenpark) bomba yüklü araçla düzenlenen saldırıda en az 38 kişi öldü, 125 kişi yaralandı.¹⁶¹ Saldırıyı PKK bağlantılı TAK üstlendi. Mart ayındaki diğer bir terör saldırısında İstanbul İstiklal Caddesi'nde bir canlı bombanın kendini patlatması sonucu 4 kişi öldü, 39 kişi yaralandı. Ölenlerden 3'ü İsrail, 1'i de İran uyruklu-ydu. Resmi makamlar saldırganın DEAŞ ile bağlantılı olduğunu belirtirken örgüt saldırıyı üstlenmedi. Nisan ayında Bursa Ulu Camii yakınında bir canlı bombanın kendini patlatması sonucu 13 kişi yaralandı. Saldırının TAK tarafından gerçekleştirildiği düşünülüyor. Bab'ın kuzeyinden Kilis'e DEAŞ tarafından ateşlendiği belirlenen çok namlulu Katyuşa roketatarına ait bir merminin Kazım Karabekir mahallesindeki bir yerleşim merkezine düşmesi sonucu biri çocuk iki kişi hayatını kaybetti, bir çocuk yaralandı. TSK anında karşılık vererek DEAŞ hedeflerini vurdu. Haziran ayında ise Türkiye tarihinin en büyük terör saldırılarından biriyle yüzleşti. DEAŞ mensubu olduğu belirlenen üç saldırgan, Atatürk havalimanı dış hatlar terminalinde önce uzun namlulu silahlarla etrafa ateş açtı, ardından da üzerlerindeki bombaları patlattı. Saldırı sonucu 45 kişi hayatını kaybetti, 236 kişi yaralandı.¹⁶²

Türkiye PKK ve DEAŞ'ın terör saldırılarına hedef olurken terör örgütleri Suriye'de aktif bir şekilde ilerleme çabasına girdi. Özellikle PKK'nın Suriye örgütlenmesi PYD-YPG, DEAŞ ile mücadele görüntüsü altında kontrolü altına aldığı toprakları

159. "YPG Tel Rıfat'ı Ele Geçirdi", Aljazeera Turk, 15 Şubat 2016.

160. "Sultanahmet'te Canlı Bomba Dehşeti", *Sabah*, 13 Ocak 2016.

161. "Ankara'da Terör Saldırısı", AA, 13 Mart 2016.

162. "İstanbul Atatürk Havalimanı'nda Terör Saldırısı", AA, 28 Haziran 2016.

genişleterek sahip olduğu kantonları birleştirme gayreti içerisinde oldu. ABD'nin hava desteği sayesinde Menbic DEAŞ'ın elinden alınırken bylelikle Suriye Demokratik Gleri (SDG) atısı altında PYD-YPG Fırat'ın batı yakasında önemli bir hattı eline geçirmiş oldu.¹⁶³

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

Batı ittifakı içerisinde yarı edilgen bir aktör olarak görülmeye alışılmış olan Türkiye'nin Irak-Suriye hattında bağımsız bir oyun kurucu olma çabası başta ABD olmak üzere Batılı muhatapları tarafından olumsuz karşılanırken 15 Temmuz'a giden süreci de tetikleyen bir etki yarattı. Irak'ta yaşanan gelişmeleri parantez içine aldığımızda son yıllarda Türkiye ile ABD arasında yaşanan çıkar çatışmalarının merkezinde Suriye krizi olduğu görülmekteydi. Suriye devriminin ilk yıllarında Türkiye ile ABD ve Batı lkelerinin vizyonları genel olarak örtüőse de Suriye muhalefetinin ABD'nin güdümüne girmemiş olması, askeri unsurların İslami karakteri ve DEAŞ'ın ortaya çıkışı gibi faktörler üzerinden ABD'nin pozisyon değiştirmesi, Türkiye'nin farklı bir eksende kalmasına yol açtı. Özellikle Suriye'de ayrışan çıkarlar, ABD'nin PYD-YPG ile kurduğu askeri angajman ile var edilmeye çalışılan terör kuşağı ipleri iyice gerdi. Nihayetinde 15 Temmuz darbe girişimi ile Türk siyasal karar alıcıları FETÖ eliyle tamamen denklem dışına itilmeye çalışıldı. Ancak darbe girişiminin başarısız olması hedeflenenin aksine bir tesir yaparak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasal liderliğini güçlendirip Türkiye'nin Suriye politikasındaki kararlılığını pekiştirdi. TSK zerindeki FETÖ vesayetinin temizlenmesi ve milli unsurlarla yeniden dizaynı Türkiye'nin elini daha da güçlendirdi. Türkiye ilan ettiği yeni güvenlik doktrini çerçevesinde Fırat Kalkanı Harekatı'nı hayata geçirerek bölgenin kaderinin kendi hilafına şekillendirilemeyeceğini tüm muhataplarına gösterdi.

FIRAT KALKANI HAREKATI

2016 yılında en çok kayıp yaşanan terör saldırılarından biri Gaziantep'te gerçekleştirildi. 21 Ağustos'ta Gaziantep'in merkez şahinbey ilçesindeki bir sokak düğününde kalabalığın arasına karışan bir terörist, üzerindeki patlayıcıyı infilak ettirdi. DEAŞ tarafından gerçekleştirilen saldırıda 51 kişi hayatını kaybetti. Saldırı Türkiye'nin yeni güvenlik doktrini kapsamında Suriye'ye yönelik önleyici bir askeri hareketi hızlandıran bir etki yaptı.

Türkiye 24 Ağustos'ta altı yıldır devam eden Suriye krizinde bir ilke imza atarak doğrudan askeri bir müdahale başlattı. İlk merhalesinde Suriye'nin Halep eyaletine bağlı Cerablus kentini DEAŞ unsurlarından arındırmak için başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı, TSK komutasında yürütülen, Suriyeli muhalif grupların da dahil olduğu askeri bir hareket olarak dizayn edildi. TSK'ya bağlı kara ve hava kuvvetlerinin yanı sıra zel

163. "YPG ve Arap Gler Menbic'i Ele Geçirdi", *Milliyet*, 13 Ağustos 2016.

Kuvvetler ile Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) çeşitli unsurlarından oluşan Müsterek Özel Görev Kuvveti teşkil edilerek 24 Ağustos'ta doğrudan Suriye'ye girildi.¹⁶⁴

Suriye Dışişlerinden yapılan açıklamada, "Türk tanklarının Suriye'ye girmesi egemenliğimizin ihlalidir" dendi. İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Bahram Kasimi ise yaptığı açıklamada, "Suriye topraklarındaki terörist gruplarla mücadele, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan o ülkenin toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına saygı gösterilerek merkezi yönetimle koordineli şekilde yapılmalıdır" ifadesinde bulundu. Türkiye ise uluslararası hukuktan ve BM sözleşmesinin 51. maddesinde yer alan Meşru Müdafaa Hakkı ile BM'nin DEAŞ'la mücadeleye yönelik almış olduğu kararları meşruiyet zemini olarak kullandı.¹⁶⁵

Fırat Kalkanı Harekatı ile temel olarak bölgenin terör örgütleri PKK ve DEAŞ'tan temizlenmesi ve hudut güvenliğinin sağlanması aynı zamanda Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi hedeflendi. Türkiye, içerisinde çeşitli merhaleler barındıran hareket kapsamında Azez, Cerablus, Bab ve Menbic kentlerinin kontrolünü sağlayarak bu bölgede yaklaşık 4 bin 500 kilometrekaRELİK bir alanda güvenli bir bölge oluşturmak istemektedir. Böylelikle terör örgütü PKK'nın Suriye örgütlenmesi olan PYD'nin Ayn el-Arab üzerinden Afrin'e doğru kantonları birleştirmesinin önüne geçebilecek, DEAŞ'ı bölgeden tamamen arındırarak terör saldırıları yapmasını engelleyecek ve aynı zamanda güvenli bölgeyi iskan ederek Suriyeli mültecilerin bir kısmını bu bölgelere yerleştirebilecektir.

Türkiye, uzun zamandır Azez-Cerablus arasındaki 90 kilometrelik hatta DEAŞ unsurlarını elimine edip, sınırını güvence altına alabilmek için çaba sarf etmekteyken Fırat Kalkanı Harekatı kapsamında DEAŞ unsurlarının bertaraf edilmesiyle Cerablus ve el-Rai (Çobanbey) arasındaki sınır hattının güvenliği sağlandı. TSK ve ona müzahir Suriyeli muhalif unsurlar sınır hattını güvenceye aldıktan sonra Dabık-Savran hattına yönelerek bu bölgeleri de DEAŞ'ın elinden almayı başardı¹⁶⁶ ve doğrudan Bab'a yöneldi. Bab'ı kuzeyden ve batıdan kuşatmayı başaran TSK ve muhalifler Menbic'den de PKK unsurlarını çıkarmayı hedefliyor.

164. Türkiye Fırat Kalkanı Harekatı için kendi askeri unsurlarının yanı sıra Sultan Murad Tugayı, Şamlılar Cephesi, Feylak eş-Şam, Ceş el-Nasr, Ceş el-Tahrir, Hamza Fırkası, Liva el-Mutasım, Nureddin Zengi Tugayı, 13. Tümen ve Liva Sukur el-Cebel'den oluşan Suriyeli muhalif unsurları uzun bir eğitim sürecinden geçirerek mobilize etti. Daha önce el-Rai'yi (Çobanbey) DEAŞ'tan temizlemek için oluşturulan Havar-Kilis Operasyon Odası'nda bulunan gruplarda hareketin akabinde dahil olmaya başladılar.

165. Can Acun ve Bünyamin Keskin, "5 Soru: Fırat Kalkanı Harekatı", SETA Yorum, 25 Ağustos 2016.

166. Gerek Yahudi ve Hristiyan eskatolojisinde gerekse İslami kaynaklarda adından bahsedilen Dabık, Halep'in kuzeyinde, Türkiye sınırına yaklaşık 10 km uzaklıkta, Kuveyk Ovası'nın ortasında yer alıyor. Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında bölgede yaşanacak ve "Armageddon" olarak adlandırılan büyük savaşa ev sahipliği yapacak bu alan, dünyanın sonunun geleceğinin habercisi. İslami kaynaklardaysa, "Melhame-i Kübra" olarak adlandırılan ve Amik Ovası (Türkiye sınırları içerisindeki Hatay ilinde yer alıyor) ve Dabık arasında yaşanacak bir savaşta Müslümanların galip gelerek İstanbul'u ve Roma'yı fethedeceği rivayet ediliyor. DEAŞ destekçileri için önemli bir motivasyon olan bu rivayetler, kendilerini seçilmiş ordu olarak kabul eden grubun, Dabık'ı savunmasında önemli bir neden teşkil ediyor. İngilizce yayın yapan ve örgüt tarafından yayınlanan *Dabiq* dergisinde de bu köye atıfta bulunuluyor.

HALEP KUŐATMASI

2012 yılının Temmuz ayından bu yana devam eden ve Suriye'deki savaşın en büyük cephesini oluşturan Halep'te Esed rejimi ile müttefikleri uluslararası konjonktürden de yararlanarak muhalifleri, 300 bine yakın siville beraber dar bir alana sıkıŐtırmayı başardı. Temmuz ayının sonlarına doğru Castello yolunun rejim tarafından ele geçi-rilmesiyle Halep'teki muhalif unsurlar tamamen kuşatma altında kalırken kuşatmayı kırmaya yönelik askeri çabalar ardı ardına başarısız oldu. Son olarak Fetih Ordusu ve Özgür Suriye Ordusu'na bağlı muhalif unsurların "Tüm Savaşların Anası" adıyla 28 Ekim'de başlattıkları saldırılar da etkisiz kalınca kuşatmanın kırılmasına yönelik tüm umutlar tükendi ve Doğu Halep'te çok zor Şartlar altında direnmeye çalışan muha-liflerin savunma hatları hızlı bir Şekilde düştü. Rejime bağlı askeri güçlerin yanı sıra İ-ran Devrim Muhafızları, Kudüs güçleri, Şii milisler ve Hizbullah da saldırılarda yer alırken Rusya'nın havadan ağır bombardımanları muhaliflerin savunma hatlarını çö-kertti. Şeyh Maksud bölgesinde PKK'ya bağlı YPG güçlerinin de muhaliflere saldırı düzenleyerek rejimle birlikte hareket ettikleri görüldü. Muhalifler ve sivil halk Doğu Halep'in güneyine doğru çekilmeye başladılar ve önce 30 kilometrekarelik bir alana sıkıŐtılar ardından adım adım bu bölgeleri de kaybetmeye başladılar.¹⁶⁷

Halep'i tamamen ele geçirecek muhaliflerin savaşı kazanma iradesini kırabilecekleri düŐüncesindeki rejim ve müttefikleri, Suriye'deki diğer cephelerden askerlerini çekerek tüm güçleriyle Halep'e yüklediler. Rejimin buradaki hedefi, sivil katliamları da göze alarak ne pahasına olursa olsun Halep'i ele geçirmek, ardından adım adım İ-dlib ve Gü-ney Suriye'de küçük adacıklara sıkıŐan muhalif unsurları askeri olarak elimine ederek muhalifleri teslim alma ya da rejimin Őartlarının kabul edileceği bir siyasal zemine zorla-maktır. Türkiye ise Halep'te yaşanan insanlık krizine sert tepki gösterirken başta BMGK olmak üzere uluslararası platformları harekete geçirecek insani krizi durdurma gayreti içerisine girdi. Ancak Rusya ve Çin'in vetosu yüzünden BMGK'dan bu yönde bir sonuç çıkmadı. Türkiye, Rusya ile ilişkilerinin normalleşmeye başlamasının getirdiği yeni ma-nevra alanını da kullanarak Halep'te sivilere çıkış koridorları açılmasına yönelik adımlar attı ve on binlerce sivil böylelikle Halep'teki kuşatma bölgesinden çıkartılmaya çalışıldı. Yine Ankara'da Suriye'nin silahlı muhalif grupları ile Rusya arasında görüşmeler yü-rütüldü. EŞ zamanlı olarak Suriyeli muhaliflerin siyasal geçiş müzakerelerini yürütmek için kurdukları Yüksek Müzakere Heyeti Genel Koordinatörü Riyad Hicab ile Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu arasında da bir görüşme gerçekteŐti.

Muhalifler ise Şehirde tek bir çatı altında birleşerek saldırılara yanıt verme çabasına girdilerse de Şehirde askeri anlamda savaşın kaderini deđiŐtirebilmek müm-kün olmadı. Halep'e ilişkin bundan sonra atılacak adımların Türkiye'nin çabalarında olduğu gibi siyasal zeminde yürütülmesi ve en azından sivillerin içinde bulunduğu insani krizi hafifletmeye yönelik olması daha olası gözükmemektedir.

167. Can Acun, "Halep Düşürse Ne Olur?", *Sabah*, 3 Aralık 2016.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

13 Şubat	TSK Suriye'nin kuzeyinde bulunan YPG mevziilerini bombaladı.
14 Şubat	Suriye rejimi TSK'nın, YPG mevziilerini bombalamasını "ulusal egemenliğin ihlali" olarak sayıp durdurması için BM Güvenlik Konseyi'ne başvurdu.
15 Şubat	YPG, Tel Rifat'ın tamamını ele geçirdi.
5 Mayıs	Kilis'e Suriye tarafından yedi roket atıldı, roketlerden biri apartmana isabet etti. Bir kişi öldü, 10 kişi yaralandı.
28 Haziran	Atatürk Havalimanı'nda DEAŞ'ın gerçekleştirdiği terör saldırısında 45 kişi hayatını kaybetti.
7 Temmuz	Rejim Doğu Halep'i kuşatma altına aldı.
13 Ağustos	SDG-YPG güçleri ABD'nin desteği ile Menbic'i DEAŞ'tan aldı.
21 Ağustos	Gaziantep'te bir sokak düğününde gerçekleşen canlı bombalı saldırıda 51 kişi hayatını kaybetti.
24 Ağustos	Fırat Kalkanı Harekatı başlatıldı.
16 Ekim	TSK, Dabık'ı DEAŞ'tan aldı.
22 Kasım	PYD Eş Başkanı Salih Müslim hakkında yakalama kararı çıkarıldı.
24 Kasım	Fırat Kalkanı Harekatı'nda yürütülen operasyonlar kapsamında üç asker şehit oldu.
29 Kasım	İki Türk askeri DEAŞ tarafından Bab civarında kaçırıldı.
1 Aralık	Türkiye'nin arabuluculuğu ile Rusya, Ankara'da Suriyeli silahlı muhalif gruplarla görüştü.
11 Aralık	Bab kenti TSK ve muhalifler tarafından kuşatma altına alındı.

SONUÇ

2016 Türkiye için güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı bir yıl oldu. Darbe girişimi ve terör eylemleri gibi ülkede barış ve huzuru temelden sarsan gelişmeler içeride OHAL ilan edilmesine ve bir dizi tedbire başvurulmasına yol açarken dış politikada da önemli etkiler meydana getirdi. Son yıllarda Suriye krizinden kaynaklanan birçok güvenlik tehdidiyle karşılaşan Türkiye, bunların en çabuk ve etkin biçimde ortadan kaldırılması için daha proaktif bir strateji izlemeye başladı. Irak ve Suriye'nin kuzeyindeki terör hedeflerine yönelik çok sayıda hava operasyonu gerçekleştirilirken buralardaki yerel unsurlara verilen destek artırıldı. Nihayet 24 Ağustos'ta sınır ötesindeki terör unsurlarına karşı başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı ile Türkiye ilk kez Suriye iç savaşına doğrudan müdahil oldu.

Gerek bölgede artan güvenlik riskleri gerekse potansiyel iş birliği imkanlarından yeterince istifade edilememesi Türkiye'yi bölge ülkeleriyle ilişkileri düzeltme konusunda harekete geçirdi. Rusya ile 2015 yılı sonlarında ortaya çıkan ve ciddi bir gerginlik içerisinde ilerleyen kriz ortamı fazla uzatılmayarak yaz aylarında gerçekleştirilen karşılıklı temaslarla ilişkiler hızla normalleştirildi. Bu sayede enerji ve ticaret alanlarında Türkiye ile Rusya arasındaki iş birliği kaldığı yerden devam ederken iki ülke arasındaki gerginliğin Suriye'de meydana getirebileceği olası bir çatışma önlenmiş oldu.

2016 yılının son ayında polisin içerisine sızmış FETÖ bağlantılı olduğu değerlendirilen bir teröristin Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'u bir suikastle öldürmesi, iki ülke yönetimi tarafından "iki ülke ilişkilerini hedef alan" bir saldırı olarak nitelendirilerek normalleşen ilişkilere zarar vermesine müsaade edilmedi. 2017 yılı başlarında Türk-Rus ilişkilerinde Karlov suikastinin aydınlatılması konusunun bir hayli önemli bir gündem maddesi teşkil edeceği ve Suriye sorunun çözümüne ilişkin görüşmelerin devam edeceği öngörülebilir.

Türkiye yıl içerisinde, 2013'ten beri diplomatik bakımdan sorunlar yaşadığı İsrail ile de ilişkilerin normalleştirilmesi üzerinde anlaştı. Anlaşmadan sonra Türkiye'nin İsrail'e yönelik tutumunun yine Filistin sorunu merkezli olmaya devam edeceği ama bunun yanında enerji ve ekonomi alanlarında ilerlemeler kaydedileceği tahmin edilebilir.

2016 yılında gerek Suriye ve Irak gerekse Körfez ve Yemen konularında görüldüğü üzere Ortadoğu'da farklı tercih ve angajmanları bulunan Türkiye ve İran, bu duru-

ma rağmen aralarındaki diplomatik kanalları hiçbir zaman kapatmadılar. İki ülkenin 2017 yılında da bu tutumlarını devam ettireceği tahmin edilebilir. Suriye krizinin çözümüne ilişkin Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılacak görüşmeler başta olmak üzere Türkiye ve İran'ın gerek bölgesel gerekse ikili ilişkilere yönelik gelişmelerde diplomatik süreçleri takip edeceği ifade edilebilir.

2016 Türkiye-AB ilişkileri açısından oldukça iyimser bir havayla başladı ve bu iyimserlik yıl ortalarına kadar devam etti. İki tarafın ortak problemi olan göçmen krizi konusunda beraber hareket etmeleri ve bunun karşılığında AB'nin birçok konuda Türkiye ile ilişkileri hızlandıracağını vaat etmesi bu iyimserliğin kaynağını oluştururken aynı dönemde Rusya'nın hem AB hem de Türkiye ile ilişkilerinin sorunlu olması tarafları birbirlerine yaklaştırmaktaydı. Ne var ki Türkiye'nin beklediği vize serbestliği konusunda AB'nin çekimser hareket etmesi ve daha sonra meydana gelen gelişmelerin bu süreci daha da zorlaştırması Türkiye'de AB'ye dair güvensizliği artırdı. Bu güvensizlik, AB'nin 15 Temmuz darbe girişimi ve PKK'nın Türkiye'deki faaliyetlerine yönelik net olmayan tutumu yüzünden daha da güçlendi.

Yılın ikinci yarısında Türkiye, Rusya ve İsrail gibi aktörlerle ilişkilerini hızla normalleştirirken AB'ye yönelik şüphelerini daha net biçimde dile getirmeye başladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın üç yıl kadar önce ilk kez ortaya attığı "AB yerine Şanghay" opsiyonunu yeniden gündeme getirmesi bu durumun bir göstergesidir. Reel anlamda düşünüldüğünde özellikle ekonomik ve stratejik alanlarda Türkiye ile Avrupa arasında bulunan güçlü karşılıklı bağımlılık Türkiye'nin kolayca eksen değiştirmesini mümkün kılmamaktadır. Bununla beraber tam üyelik perspektifi ve vize serbestliği şöyle dursun, AB'nin Türkiye'ye karşı sığınmacı mutabakatından kaynaklanan tahahütlerini dahi hakkıyla yerine getirememesi ve Avrupa çevrelerinden Türkiye'ye sürekli olarak eleştirel bir tutum sergilenmesi ilişkilerin sıhhatini fazlasıyla olumsuz etkilemektedir. Birleşik Krallık'ın aldığı AB'den ayrılma kararı ve sistem karşıtı partilerin güçlenmekte olduğu dikkate alındığı takdirde Türkiye ve AB'nin aralarındaki ilişkileri ve ortak gelecek vizyonunu yeniden değerlendirerek daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir ilişki zemini arayışına girmeleri faydalı olacaktır. Önümüzdeki dönemde üyelik müzakerelerinde açılacak yeni fasıllar ile vize serbestisi ve Gümrük Birliği'nin revizyonu gibi kritik konularda sağlanacak somut ilerlemeler, iki taraf arasındaki ilişki zeminini yeniden sağlamlaştıracaktır.

AB ile ilişkilerin bağlı olduğu bir başka kronik mesele olan Kıbrıs sorunu, Şubat 2014'te oluşan iyimser havaya rağmen 2016'da da çözüme kavuşturulamamıştır. Bununla beraber özellikle iki lider Akıncı ve Anastasiadis'in göstermiş oldukları yapıcı tutum, müzakerelerin rayında ilerlemesini sağlamıştır. Taraflar arasında mevcut görüş ayrılıkları devam etmekte olduğundan hala bir ortak çözüm metni üzerinde uzlaşmış değildir. Rum tarafı, statüko devam ettiği takdirde kaybedecek bir şeyinin bulunmaması ve Rumlar arasında "egemenliğin devredilmemesi" ve "Türkiye'nin işgalinin meşrulaştırılmaması" gibi sloganlaşmış yaklaşımların hala güçlü olmasından

dolayı masada maksimalist bir pozisyon benimsemektedir. Bu tutum karşısında çözüme fazlasıyla müzahir bir yaklaşımla hareket eden Akıncı dahi bazı noktalarda anlaşmakta güçlük çekmektedir. 2017 yılı başlarında garantör ülkelerin de katılacakları yeni müzakere süreçlerinde taraflar arasında bir orta noktanın bulunması ve çözümün referanduma götürülmesi, Kıbrıs'ta adil ve sürdürülebilir bir çözümü desteklediğini uluslararası platformlarda dile getiren Türkiye için olumlu bir gelişme olacaktır.

ABD'nin PYD ve FETÖ ile ilgili sergilediği tutumun Türkiye-Amerikan ilişkileri açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Türkiye tarafından ulusal güvenliğe tehdit olarak kabul edilen bu iki yapı hakkında ABD'den beklenen destek ve yardımın gelmemesi durumunda ikili ilişkiler önümüzdeki dönemde daha da içinden çıkılmaz bir hal alabilir. Ocak 2017'de Donald Trump başkanlığında oluşacak yeni yönetimin Türkiye ile ilişkiler konusunda alacağı pozisyonda özellikle bu iki meseleyle ilgili sergileyeceği tutum belirleyici olacaktır.

Türkiye'nin Kuzey Afrika ile ilişkilerinin 2016 yılında olağan seyrinde devam ettiği görülmektedir. İlişkilerde karşılıklı dostluk anlayışı dikkati çekerken ayrıca ticari ilişkilerin bir hayli güçlü olduğu ifade edilebilir. Dostane ilişkilerin gelecek dönemde de devam edeceği ve ticari ilişkilerin canlılığını koruyacağı öngörülebilir.

Türkiye-Körfez ilişkilerinde 2016 yılı Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri arasındaki buzların erimesine tanıklık etmiştir ve 2017'de ilişkilerin karşılıklı olarak gelişeceği tahmin edilebilir. İki ülke arasındaki ilişkilerin seyrinde bölgede yaşanan gelişmelere karşı takınılan tavırların belirleyici olacağı öngörülebilir. Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri de 2016 yılında ciddi gelişme göstermiştir ve 2017 yılında bu durumun devam edeceği ifade edilebilir. İki ülke arasındaki ilişkilerin niteliğinin, bölge sorunlarının çözümünde belirleyici bir etkisi olabilir.

2016'DA

GÜVENLİK VE

TERÖRLE MÜCADELE

MURAT YEŞİLTAŞ • SİBEL DÜZ • RIFAT ÖNCEL • BİLGEHAN ÖZTÜRK

GİRİŞ

2016 yılında Türkiye’de güvenlik alanındaki gelişmelerin yoğunluğu bir önceki yılla benzerlik göstermektedir. 2016’nın güvenlik gündemini 2015’teki gibi PKK (Partiya Karkeren Kurdistan–Kürdistan İşçi Partisi) ve DEAŞ (Devlet’ül Irak ve Şam–Irak ve Şam Devleti) merkezli iki tür ana tehditle mücadele oluşturmuştur. 2016 yılı içerisinde DEAŞ Türkiye’yi farklı şekillerde dokuz kere hedef alırken, ağırlığı Güneydoğu Anadolu bölgesinde olmak üzere Doğu Anadolu bölgesinde de PKK’nın kırsal ve şehirlerde güvenlik güçleri ile sivillere yönelik saldırıları devam etmiştir. PKK’nın Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki saldırılarına ek olarak örgütün bir parçası olan TAK (Teyrebazen Azadiya Kurdistan–Kürdistan Özgürlük Şahinleri) da güvenlik güçleri ile sivillere yönelik eylemlerini, Diyarbakır-Bağlar’daki saldırısı hariç batıdaki büyük şehirlerde gerçekleştirmiştir.

PKK’nın 2015 sonlarında başlattığı şehir merkezlerinde çatışmaları yaygınlaştırarak bölgesel düzeyde bir tür “halk ayaklanması”nı hayata geçirme stratejisi 2016 yılının ortalarına kadar sürmüştür. Bu strateji kapsamında PKK, Güneydoğu’da birçok şehirde mahalle aralarında hendekler kazarak “öz savunma” yapıları oluşturmak suretiyle saldırı pratiğini hayata geçirmeye çalışmış ve 300’den fazla güvenlik görevlisinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Bu süreçte 100’den fazla sivil hayatını kaybederken pek çokları da yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmıştır. Türkiye ise PKK’nın bu saldırılarına yönelik üç düzeyli terörle mücadele stratejisini hayata geçirmiştir. Bu bağlamda yerel ve mahalle ölçeklerinde hendeklerin kapatılması için şehir içinde teröre karşı operasyonlar, kırsal alanda örgüt unsurlarına yönelik askeri operasyonlar ve son olarak örgütün sınır ötesinde bulunan varlığını zayıflatmak amacıyla Kuzey Irak’taki PKK kamplarına yönelik operasyonlar yapılmıştır. 2016 yılının ortalarından itibaren PKK şehirlerde verdiği ağır kayıplar sebebiyle yukarıda bahsedilen stratejisinden vazgeçerek saldırı ve eylemlerini tekrar kırsal bölgelere kaydırmıştır. Bu çerçevede örgüt saldırılarını kırsalda bulunan askeri üs ve tesislere yoğunlaştırırken aynı zamanda silahlı radikal sol örgütlerle iş birliğine giderek başka bölgelerde de faaliyet alanını genişletmeyi hedeflemiştir.

2016 yılı itibarıyla DEAŞ'ın Türkiye içerisinde saldırdığı hedeflerde ise bir değişim gözlenmektedir. 2016 yılına kadarki DEAŞ saldırılarında toplumun belli bir etnik ve ideolojik kesimi hedef alınırken, bu yıl itibarıyla saldırılar yabancı ülke vatandaşlarını, rastgele sivilleri ve güvenlik güçlerini hedef almaya başlamıştır. DEAŞ'ın Türkiye için teşkil ettiği farklı seviyelerdeki tehditlere bağlı olarak Türkiye de örgütle mücadelesini dört ana düzeyde yürütmüştür. DEAŞ'a karşı yurt içinde alınan tedbirlerle gerçekleştirilen operasyonlar, sınır bölgelerinde alınan önlemler, Suriye ve Irak topraklarında örgütle mücadele ve Türkiye'nin uluslararası koalisyona verdiği destek bu dört ana düzeyi oluşturmaktadır. Türkiye'nin DEAŞ'la mücadelesinin en önemli ayaklarından biri olan yurt içindeki emniyet operasyonlarının yoğunluğu bir önceki yıldan başlamak üzere giderek artmış ve 2016 yılında zirveye ulaşmıştır. 2016 yılında DEAŞ'a karşı yapılan operasyonlar ölçek olarak çok genişlerken, baskınlara katılan emniyet mensuplarının sayısı da belirgin bir artış göstermiştir.

Öte yandan 2016'da örgütün sınır hattında Türkiye'ye yönelik tehditlerin başında Kilis'e düzenlediği roket saldırıları gelmiştir. Bu saldırılara karşı Türkiye üç boyuttan oluşan bir önlemler dizisini hayata geçirmiştir: Birincisi Türkiye'nin sınır hattından DEAŞ mevzilerine yönelik düzenli olarak yaptığı topçu atışlarıdır. İkincisi koalisyonun devreye sokulmasıyla ABD'ye ait Predatör İHA'lar ile örgüt hedeflerinin yok edilmesidir. Üçüncüsü ise olası füze saldırılarına karşı vatandaşları mümkün olduğunca kısa sürede haberdar etmek amacıyla Kilis'e kurulan hava alarm ikaz sistemidir. 2016 yılında Yabancı Terörist Savaşçılar'ın (YTS) seyahatlerinin önlenmesi ve fiziki sınır güvenliği sistemi kapsamında atılan adımlar da örgütle mücadelede sınır bölgelerinde alınan tedbirlere dahildir. Türkiye'nin DEAŞ'la mücadelesinin üçüncü düzeyini oluşturan Suriye ve Irak topraklarındaki askeri operasyonlar büyük oranda 2016 yılı içerisinde gerçekleşmiştir. Türkiye, Musul Operasyonu başlayana kadar 2016 yılının ilk on ayında Musul'daki DEAŞ unsurlarıyla kendi mücadelesini yürütmüş, operasyon başladıktan sonra da eğittiği "Haşdi Vatani"¹ güçlerinin mücadeleye katılmasını sağlamıştır. Türkiye 24 Ağustos'ta başlattığı Fırat Kalkanı Harekatı ile Suriye topraklarında DEAŞ'la mücadelesine hala devam etmektedir. Türkiye'nin DEAŞ'la mücadelesinin son düzeyi çerçevesinde 2016 yılı içinde Türkiye ile uluslararası koalisyon arasında 2015 yazında kurulan iş birliği mekanizmaları devam etmiş, Türkiye'deki üslerin DEAŞ ile mücadelede kullanımını sürmüştür.

Terörle mücadelede yaşanan bu yoğunluk temel olarak 2016 yılında ilan edilen yeni güvenlik konsepti ile de doğrudan ilgilidir. Bu yeni güvenlik konseptine göre Türkiye'nin, güvenliğini artık sadece kendi sınırlarında kurmayacağı, daha

1. Daha sonra isimleri "Ninova Muhafızları" olarak değiştirilen bu grup Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başka yakınlarındaki üssünde konuşlu personeli tarafından DEAŞ'la mücadele etmesi için eğitilmiştir. Sayılarının 3 bin civarında olduğu tahmin edilen gücün tamamına yakını Musullu Sünni Araplardan oluşmaktadır ve Musul'u kurtarma operasyonuna Irak ordusu çatısı altında katılmaktadır.

ileride tesis etmek için harekete geçeceği belirtilmektedir. Terör ve diğer tehditlerle mücadele esas olarak bu tehditlere kaynaklık eden bölgelerde verilecektir. Dolayısıyla Türkiye savunma pozisyonundan saldırı pozisyonuna geçmektedir. Yeni konseptte göre güvenlik kavramı daha geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Türkiye için güvenlik sadece bir asayiş meselesi olmaktan çıkmakta, vatandaşlarının hayatına zarar verebilecek her türlü ekonomik veya sosyal sorunlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir.²

2. Murat Yeşiltaş, "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Asabiyesi", *Sabah Perspektif*, 26 Kasım 2016; Burhanettin Duran, "Neden 'Yeni Güvenlik' Politikası?", *Sabah*, 21 Ekim 2016; Hasan Basri Yalçın, "Yeni Güvenlik Konsepti", *Takvim*, 24 Kasım 2016.

2016'DA PKK SALDIRILARI VE PKK TERÖRÜ İLE MÜCADELE

Bu kısımda 2016 yılında gerçekleşen PKK saldırıları ve terörle mücadele operasyonları incelenecektir. Saldırıların analizinde açık kaynaklardan derlenen SETA terör olayları veri tabanından istifade edilmiştir.

SALDIRILARIN BİR YILI VE YENİDEN KIRA DÖNÜŞ

PKK kaynaklı terörün son bir yılı mercek altına alındığında, Temmuz-Aralık 2015 döneminde kırsal alanlarda terör faaliyetlerinin hız kazandığı görülmektedir. Aralık 2015'in sonundan Mayıs 2016'nın başlarına kadar geçen dönemde çatışmaların başta Şırnak olmak üzere Diyarbakır, Mardin ve Hakkari şehir merkezlerine kaydırıldığı, “Kıra Dayalı Şehir Gerillacılığı” hamlesinin devreye sokulduğu gözlemlenmiştir. Güvenlik güçlerinin etkili mücadelesi ile bu hamle olgunlaşmadan belirli il ve ilçelerde sınırlı tutularak, PKK'nın faal olduğu coğrafyayı genişletme çabasının önüne geçilmiştir. 2016 yılının Nisan ayından itibaren ise PKK çatışma evrenini yeniden kırsal alana taşımaya başlamıştır. Bu hamlesini de askeri üs ve tesislere yönelik eylemlerle ve sol gruplarla aynı çatıda birleşerek farklı coğrafi alanlarda kendisine etkinlik alanı açarak pekiştirmeye çalışmıştır.

Diyarbakır-Sur, Şırnak-Cizre, Silopi ve İdil'de tamamlanan terör operasyonlarının ilk dalgasında etkili sonuçlar alınması ve terör örgütünün şehir yapılanması olan YPS/YDG-H'nin (Yekineyen Parastina Sivil-Sivil Savunma Birlikleri) ağır kayıplar vermesi şehirlerde yürütülen “öz savunma” stratejisine PKK'nın dağ kadrosu HPG'nin (Hezen Parastina Gel-Halk Savunma Güçleri) de müdahil olmasına neden

olmuştur.³ Bu bağlamda, “Kıra Dayalı Şehir Gerillacılığı” stratejisi kapsamındaki ilk saldırı 24 Mart'ta Diyarbakır Mermer Jandarma Karakolu'na bomba yüklü araç kullanılarak gerçekleştirilmiştir.⁴

Mardin-Nusaybin, Hakkari-Yüksekova ve Şırnak-Merkez'de 14 Mart'ta başlatılan ikinci dalga terör operasyonlarının akabinde YPS ve HPG'nin bölgeden geri çekilmesi sağlanmıştır.⁵ Fakat Cemil Bayık Ağustos ayında PKK'nın “daha dinamik bir askeri strateji” geliştirdiğini iddia ederek, şehir merkezleri ve kırsal alanda eş zamanlı eylemlerin yürütülmesi için çağrıda bulunmuştur.⁶ Bu nedenle Ağustos ayından itibaren şiddetin tırmandırılarak eylem yoğunluğu ve sıklığının artırıldığı gözlemlenmiştir. Fakat Nisan ayından itibaren eylemlerini yeniden kırsal alana taşımak zorunda kalan örgütün bu çağrısı halk tabanının hazırlanma süreci tamamlanamadığı için daha önceki girişimler kadar etkili olamamıştır. Öyle ki 1-4 Ağustos tarihlerinde gerçekleştirilen Kongra-Gel (Halk Kongresi) 10. Genel Kurul Toplantısında yeni kadroların teşvik edilmesi ve proaktif askeri stratejilerin benimsenmesine dair alınan kararlar örgütün metodolojik ve yapısal sorunlarla boğuştuğunu göstermektedir.⁷

Öte yandan Ağustos ayının sonunda TSK'nın Cerablus'a sınır ötesi operasyon düzenlemesi PKK tarafından Suriye'nin “demokratikleşmesinin önünde bir engel” olarak nitelendirilmiş, Türkiye'nin bu hamlesine karşı topyekun bir “direniş” stratejisi devreye sokulmaya çalışılmıştır.⁸ Öyle ki Fırat Kalkanı Harekatı'na yönelik 6-8 Ekim olayları benzeri tepkisel bir “direniş”in çağrıları da sıklıkla yapılmıştır. HDP Eş Genel Başkanı Figen Yüksekdağ'ın Menbic'e yönelik gerçekleştirilecek askeri bir hareketin, Kürt halkı tarafından 6-8 Ekim olaylarında olduğu gibi karşılık bulacağını beyan etmesi, bu “direniş” çağrılarında örnek niteliğindedir.⁹

Son olarak 2015'in Aralık ayından itibaren saldırılarını yoğunlaştıran TAK vasıtasıyla şiddeti batı illerinde de tırmandıran PKK, önümüzdeki dönemde Güneydoğu'da kent merkezlerinde saldırılarını artıracığının sinyallerini vermektedir.¹⁰ Bu bağlamda en kritik şehirlerden biri örgüt için sembolik değeri olan ve “Kobanileştirilme”ye çalışılan Şırnak'tır. Meskun mahal operasyonlarının en uzun sürdüğü şehirlerden biri olan Şırnak, terör operasyonlarında da PKK'nın kırsal alanda gücünü

3. Deniz Kendal, “Karayılan Gerillaya Seslendi: Tarihi Bahar Süreci Başladı”, ANF News, 29 Mart 2016, <http://anfturkce.net/kurdistan/karayilan-gerillaya-seslendi-tarihi-bahar-sureci-basladi>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

4. “Diyarbakır'da Mermer Jandarma Karakolu'na Bombalı Araçla Saldırı Düzenlendi”, *Haber Türk*, 24 Mart 2016.

5. “Bayık, Bir Yıllık Savaş ve Mücadele Sürecini Değerlendirdi”, ANF News, 7 Ağustos 2016, <http://anfturkce.net/kurdistan/bayik-bir-yillik-savas-ve-mucadele-surecini-degerlendirdi>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

6. “Terörist Cemil Bayık'tan Alçak Tehdit!”, *Sabah*, 8 Ağustos 2016.

7. “Bayık Önümüzdeki Sürecin Mücadele Stratejisini Açıkladı”, ANF News, 14 Ağustos 2016, <http://anfturkce.net/kurdistan/bayik-onumuzdeki-surecin-mucadele-stratejisini-acikladi>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

8. “Bayık'tan Çağrı: Herkes Türkiye İşgaline Karşı Durmalı”, ANF News, 2 Eylül 2016, <http://anfturkce.net/kurdistan/bayik-tan-cagiri-herkes-turkiye-issgaline-karsi-durmali>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

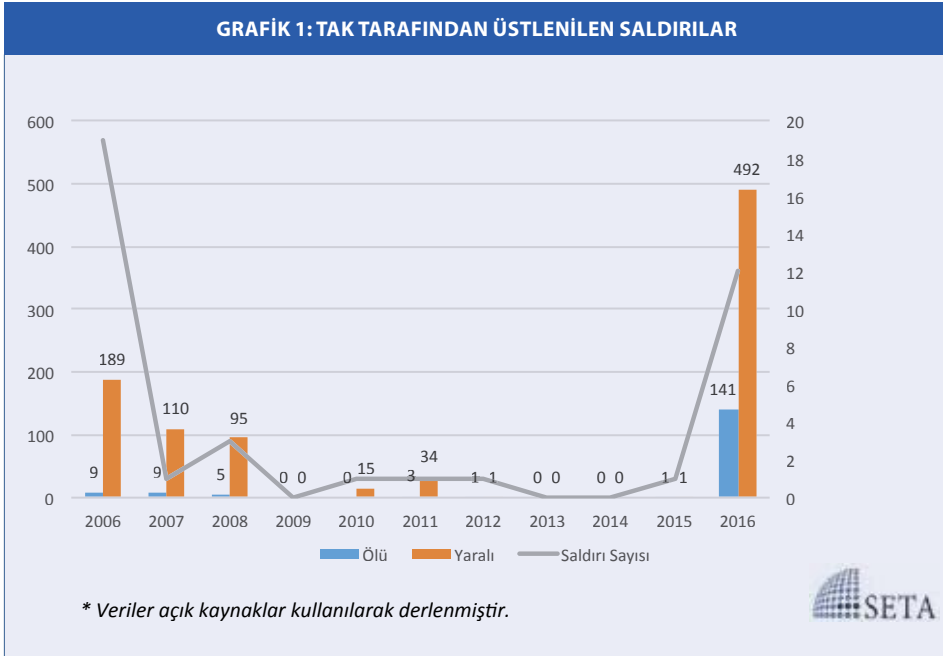
9. “Figen Yüksekdağ'dan Menbic Tehdidi”, *Sabah*, 30 Ağustos 2016.

10. “Karayılan: Faşist Saldırlara Gereken Cevap Verilecek”, ANF News, 4 Kasım 2016, <https://anfturkce.net/kurdistan/karayilan-fasist-saldirlara-gereken-cevap-verilecek>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

konsolide ettiği üslerden biri olması bakımından merkezi bir öneme sahiptir.¹¹ Dolayısıyla önümüzdeki dönemde bölgede meydana gelebilecek terör faaliyetlerinde artış yaşanacağı tahmin edilmektedir.

TAK (Kürdistan Özgürlük Şahinleri): Saldırı Evreninde Yeni Bir Aktör mü?

PKK'nın ideolojik, finansal ve lojistik desteğine rağmen TAK, eylem inisiyatifini PKK'nın hiyerarşik yapılanmasından bağımsız olarak kullandığını iddia etmektedir.¹² Ancak PKK ile organik bağını reddeden TAK'ın kuruluş sürecinde Duran Kalkan ve Cemil Bayık'ın yer aldığı öne sürülmektedir. PKK hiyerarşisinden bağımsız hareket etmesi, TAK'a eylemlerinde stratejik üstünlük kazandırmakla birlikte güvenlik güçleri ve istihbarat birimleri tarafından saldırılara yönelik önleyici öngörünün zayıf olmasına sebep olmaktadır. Öte yandan TAK saldırılarının zamanlamasının TSK'nın Güneydoğu'da operasyon yoğunluğunu artırdığı dolayısıyla PKK'nın alan hâkimiyetinin zayıfladığı dönemlere denk gelmesi PKK ve TAK ilişkisini gösteren bir unsurdur. Ayrıca PKK bu yapının kendisiyle olan organik bağını reddederek sivillerin hedef alınmasından ötürü yaşayacağı itibar kaybının önüne geçmektedir. Böylelikle TAK herhangi bir meşruiyet kaybı olmaksızın PKK'nın stratejik çıkarlarına hizmet etmeye devam edebilecektir.¹³

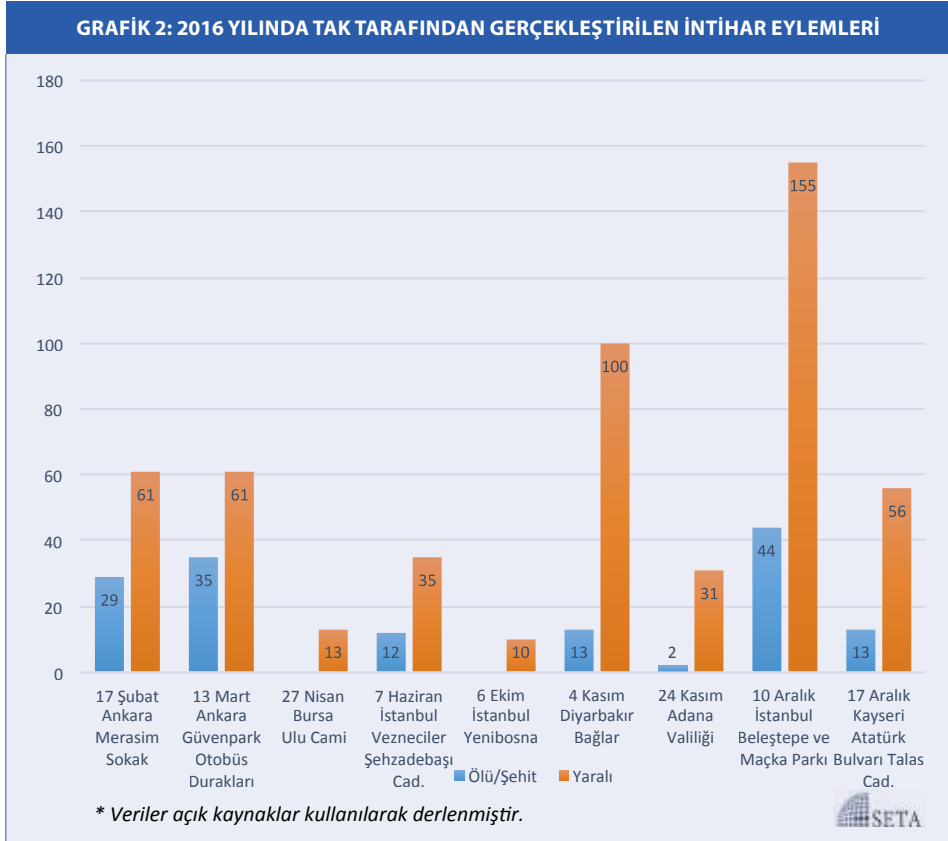

11. "Karayılan: Türk Devleti Bize Karşı En Zayıf Dönemini Yaşıyor", ANF News, 20 Ekim 2016, <http://anf.turkce.net/kurdistan/karayilan-turk-devleti-bize-karsi-en-zayif-donemini-yasiyor>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

12. "TAK: We aren't Dependent on PKK, Our Actions will Spread", ANF News, 31 Aralık 2015, <http://www.anfenglish.com/kurdistan/tak-we-aren-t-dependent-on-pkk-our-actions-will-spread>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2016).

13. 2004 yılında kuruluşunu ilan eden TAK, saldırı evreni olarak şehirleri seçen ve askeri hedefler yerine sivillere yönelik saldırılar yürüten nihilist bir örgütlenmedir.

TAK 2016 yılında 17 Şubat'ta Ankara Merasim Sokak, 13 Mart'ta Ankara Güvenpark, 27 Nisan'da Bursa Ulu Cami 7 Haziran'da İstanbul Vezneciler, 6 Ekim'de İstanbul Yenibosna, 4 Kasım'da Diyarbakır Bağlar, 10 Aralık'ta İstanbul Beleştepe ile Maçka Parkı ve 17 Aralık'ta Kayseri Atatürk Bulvarı'nda intihar saldırıları düzenlemiştir. Bu saldırılarda 148 kişi hayatını kaybetmiş, 522 kişi ise yaralanmıştır.

İstanbul Beşiktaş'ta çevik kuvvet birimine yönelik düzenlenen; 44 kişinin hayatını kaybettiği, 155 kişinin ise yaralandığı saldırıda ilk kez bomba yüklü araç ve canlı bomba eylemleri eş zamanlı kullanılmıştır. Saldırının failleri TAK'a 2014 yılında katıldığı iddia edilen 1989 Mardin Kızıltepe doğumlu Kadri Kılınç ve 1986 Urfa Suruç doğumlu Burak Yavuz olarak ilan edilmiştir.¹⁴ Eylem emrinin Kandil tarafından verildiği saldırıda faillerin Suriye'nin kuzeyindeki Rasulayn'da MLKP için kurulan "Şehit Serkan Taburu" isimli kamptan Türkiye'ye sızdıkları düşünülmektedir.¹⁵

14. "TAK 3 Üyesinin Kimliklerini Açıkladı", ANF News, 20 Aralık 2016, <http://anfmobileun.news/kurdistan/tak-3-uyesinin-kimliklerini-acikladi>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2016).

15. "İstanbul'da Alçak Saldırısı Yapan Teröristler Rasulayn'dan Geldi", *Milliyet*, 13 Aralık 2016.

17 Aralık'ta Kayseri Atatürk Bulvarı'nda 1. Komando Tugay Komutanlığından izne çıkan er ve erbaşları taşıyan özel halk otobüsüne yönelik gerçekleştirilen bomba yüklü araç eyleminde de 13 kişi şehit olmuş, 56 kişi de yaralanmıştır. 1. Komando Tugay Komutanlığının, Güneydoğu'daki operasyonlarda aktif olarak görev alan askeri birlikler arasında yer alması nedeniyle hedef alındığı düşünülmektedir. Saldırıyı gerçekleştiren failin TAK'a 2013 yılında katıldığı iddia edilen 1990 Van Özalp doğumlu Kasım Yıldırımçakar olduğu ilan edilmiştir.¹⁶ Teröristin Kobani üzerinden Türkiye'ye sızdığı ve saldırı emrini Diyarbakır Lice'deki PKK kampında aldığı ileri sürülmektedir.¹⁷

Bombalı araç ya da canlı bomba kullanılarak gerçekleştirilen bu eylemlerin ortak özelliği sivillerin de hedef alınmasıdır. Ayrıca saldırılarda rol alan teröristlerin Kuzey Suriye'deki PYD (Partiya Yekîtiya Demokrat–Demokratik Birlik Partisi) kamplarında askeri eğitim almış olmaları örgütün kontrolündeki Kuzey Suriye'nin terörist yapılanmalar için ne derece önemli bir sığınak/faaliyet alanı haline geldiğinin de göstergesidir.¹⁸

HBDH (Halkların Birleşik Devrim Hareketi):

PKK'nın Karadeniz'e Sızma Girişimi

Mayıs ayında istihbarat birimleri Ardahan bölgesinden 8-10 kişilik bir grubun Artvin'in Şavşat bölgesine, Karadeniz kırsalında bulunan gruplara takviye amaçlı geçiş yaptığı hususunda uyarıda bulunmuştur.¹⁹ 2016 yılının Haziran ayından sonra bu grupların Trabzon-Rize-Artvin ve Giresun-Ordu kırsalları olarak ikiye ayrıldıkları tespit edilmiştir. Tunceli Pülümür kırsalından Erzincan'a ulaşan teröristler, Şiran'a varduktan sonra burada iki gruba ayrılarak Ordu-Giresun kırsalı ve Gümüşhane-Trabzon kırsalına sızmaktadır. Üçüncü alternatif rota ise Kars ve Ardahan üzerinden Artvin'e ulaşarak gerçekleşmektedir.²⁰

Son bir yılda bölgede teröristlerce 18 eylem gerçekleştirilmiştir. Bu saldırılarda 6 asker ve 3 polis şehit olmuş, 1 işçi hayatını kaybetmiş; 8 polis, 6 asker ve 5 sivil de yaralanmıştır.²¹ Örgütün en çok ses getiren eylemlerinden biri ise 25 Temmuz'da gerçekleştirilen CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun Artvin'in Şavşat ilçesinden Ardanuç ilçesine gitmekte olan konvoyuna yönelik saldırıdır. Saldırıyı grubun Artvin kanadının gerçekleştirdiği düşünülmekle birlikte bölge genelindeki saldırılarda 12 Mart'ta kuruluşu ilan edilen HBDH'nin rolü de azımsanmamalıdır. PKK, TKP/ML (Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leni-

16. "TAK 3 Üyesinin Kimliklerini Açıkladı", ANF News, 20 Aralık 2016, <http://anfmobileun.news/kurdistan/tak-3-uyesinin-kimliklerini-acikladi>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2016).

17. "Kayseri Suicide Bomber Arrived from Kobane in Syria before Attack", *Hürriyet Daily News*, 19 Aralık 2016.

18. "İki Canlı Bombanın Yolu Nerede Kesişti?", *Yeni Şafak*, 17 Mart 2016.

19. "PKK Karadeniz'e Yiğınak Yapıyor", *Günebakış*, 16 Mayıs 2016.

20. "Karadeniz Açılım Grubu Kimdir? Bölgeye Nasıl Sızdı?", *Haber 61*, 27 Mayıs 2016.

21. "PKK, Karadeniz'de 3 Grupla Saldırıyor", *Haber Türk*, 1 Eylül 2016.

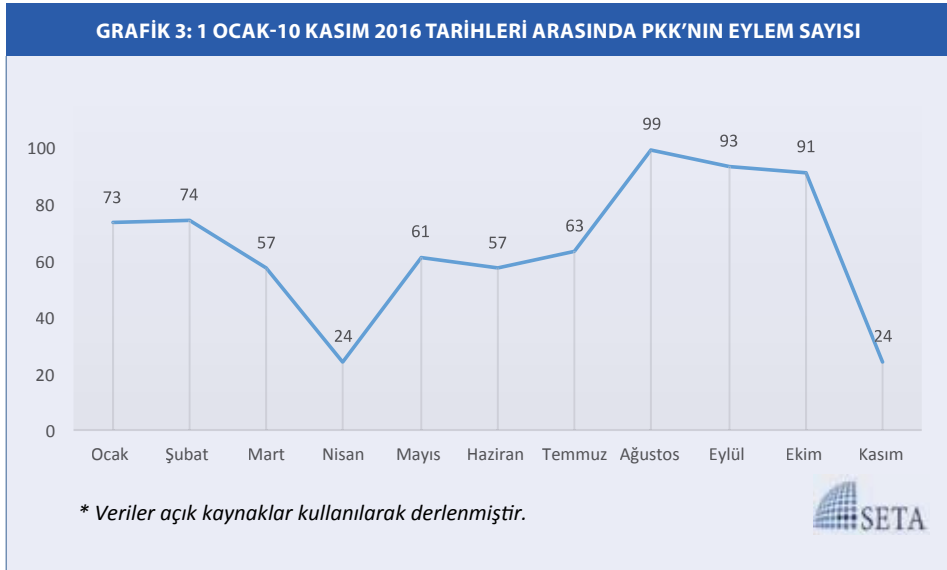
nist), THKP-C/MLSPB (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi), MKP (Maoist Komünist Partisi), TKEP-LENİNİST (Türkiye Komünist Emek Partisi), TİKB (Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği), DKP (Devrimci Komünarlar Partisi), Devrimci Karargah ve MLKP (Marksist Leninist Komünist Parti) terör örgütlerinin birleşmesiyle oluşan bu grup ilk eylemini 15 Mart günü sabaha karşı saat 03.30'da Hatay'ın Kırıkhan yolu üzerinde Cemse tipi zırhlı bir araca yönelik sabotaj saldırısı olarak gerçekleştirdiğini duyurmuştur.²² 19 Temmuz'da Trabzon Maçka'da 3 polisin şehit olmasıyla neticelenen saldırı da grubun ses getiren eylemlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır.²³

Bölgedeki terör saldırıları ile mücadele kapsamında Mesudiye-Koyulhisar sınır bölgesi, Gököy ve Erzincan kırsalında gerçekleştirilen operasyonlar neticesinde örgütün takviye kuvvetlerine önemli derecede zarar verilmiştir.²⁴

Özetle PKK'nın Doğu Karadeniz'e sızma girişimi çatışmayı başka bölgelere yayma çabalarının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Küçük "gerilla" grupları ve bazı sol örgüt ve hareketlerin desteği alınarak bölgenin ormanlık yapısının hızlı ve rahat hareket avantajına dönüştürülmesi hedeflenmektedir.

2016 YILINDAKİ PKK SALDIRILARI

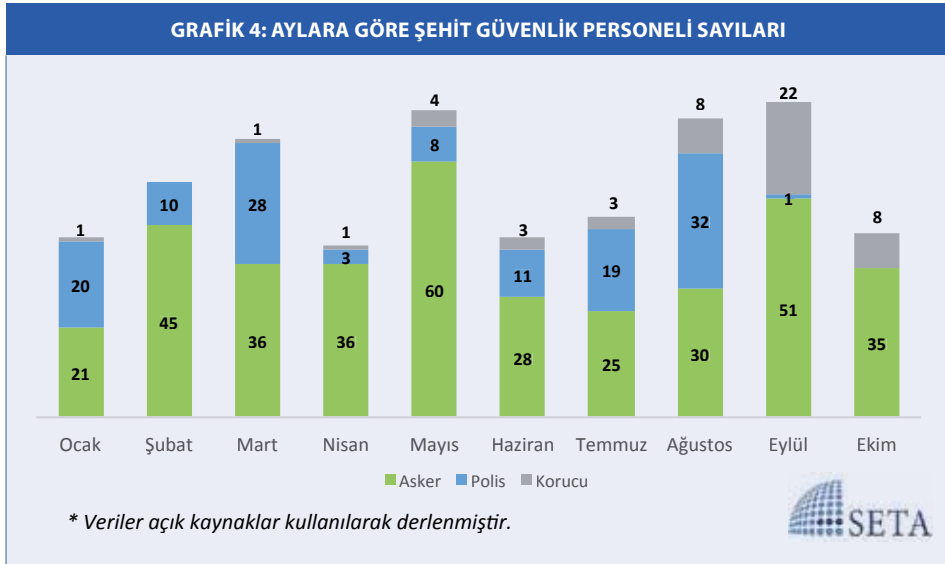
2016 yılında Ocak-Ekim ayları aralığında açık kaynaklardan derlenen SETA veri tabanına göre PKK ile ilişkili 716 eylem gerçekleştirilmiştir.

22. "HBDH İlk Askeri Eylemini Gerçekleştirdi", ETHA, 18 Mart 2016, <http://www.etha.com.tr/Haber/2016/03/18/guncel/hbdh-ilk-askeri-eylemini-gerceklestirdi>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

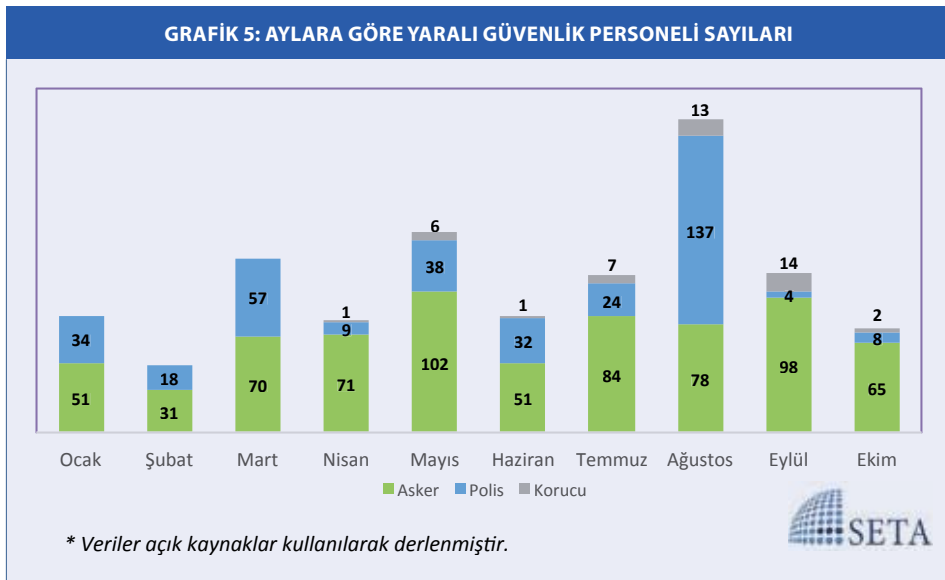
23. "Trabzon'da Polise Saldırı", *Haber Türk*, 19 Temmuz 2016.

24. "PKK'nın Karadeniz Yapılanmasına Büyük Darbe Vuruldu", *Sabah*, 21 Ekim 2016.

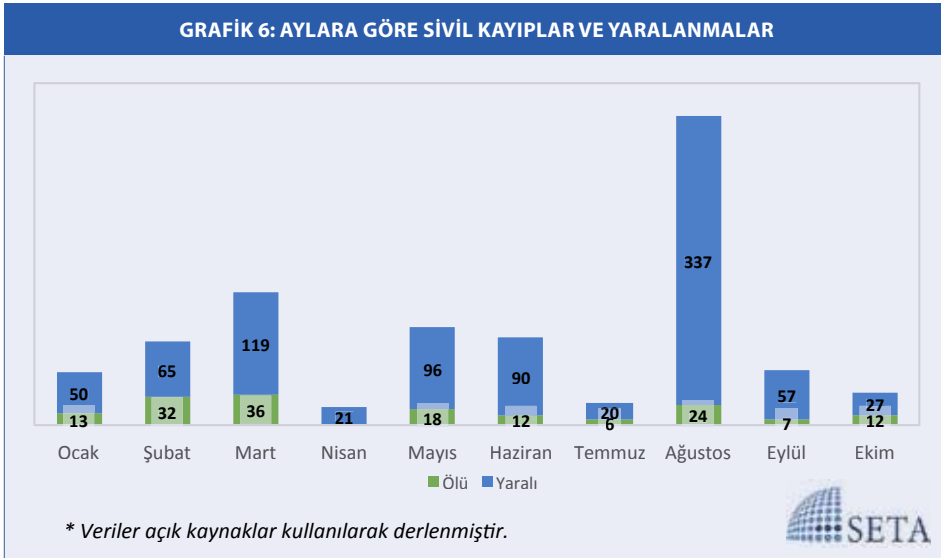
Bu eylemler sonucunda 550 güvenlik personeli şehit olmuş, 1.106 güvenlik personeli de yaralanmıştır. Şehit güvenlik personelinin yüzde 67'si Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) mensubu, yüzde 24'ü polis ve yüzde 9'u ise köy korucusudur. Yaralı güvenlik personelinin yüzde 63'ü TSK mensubu, yüzde 33'ü polis ve yüzde 4'ü köy korucusudur.

Başta kırsal alan olmak üzere TSK ve emniyet birimlerinin operasyon alanlarındaki etkinlikleri, şehit ve yaralanma oranlarını doğrudan etkilemektedir. Kırsal alandaki mücadelede askeri unsurlar başat aktör olmakla birlikte müşterek operasyonlarda da TSK kuvvetlerinin ağırlığı önemini korumaktadır. Bu nedenledir ki en çok kayıp askeri unsurlar tarafından verilmektedir. Türkiye genelinde en çok

şehit Mayıs ve Eylül aylarında verilmiştir. Mayıs ayı Şırnak, Hakkari, Mardin ve Diyarbakır'daki ana operasyonların tamamlanmasının ardından bölücü terör örgütünün hızlı bir toparlanma ve yerel unsurlarını yeniden aktive ettiği bir sürece işaret etmesi bakımından önemli bir tarih olarak ön plana çıkmaktadır. Eylül ayı ise Fırat Kalkanı Harekatı'nın 24 Ağustos 2016'da TSK tarafından ilan edilmesinin ardından, PKK'nın güvenlik güçlerinin ilgisini yeniden Türkiye sahasına çekme girişimine sahne olmuş, eylem yoğunluğu ve şiddeti bölgesel gelişmelerle doğrusal olarak artmıştır. Güvenlik güçlerinin en az şehit verdiği Ocak, Haziran ve Ekim ayları ise terör örgütüne yönelik şehirlerde sürdürülen operasyonların yoğunlaştığı, PKK'nın eylem hareketliliğini çatışma hareketliliğine devşirdiği bir döneme denk gelmektedir.

2016 Ocak ve Ekim ayları aralığında terör örgütü tarafından sivillere yönelik 103 eylem gerçekleştirilmiştir. Bu eylemlerde 160 sivil vatandaş hayatını kaybetmiş, 882 sivil de yaralanmıştır. Bu kayıplarda Ağustos ve Mart aylarında şehir merkezlerinde bombalı araç kullanılarak gerçekleştirilen sansasyonel eylemlerin rolü büyüktür.²⁵ Şehir merkezlerinde TSK ve Polis Özel Harekat tarafından gerçekleştirilen operasyonların terör örgütünün silahlı gücünü zayıflatması neticesinde, PKK'nın şehir yapılanmasını devreye sokması sivil kayıpların arttığı dönemlere denk gelmektedir.

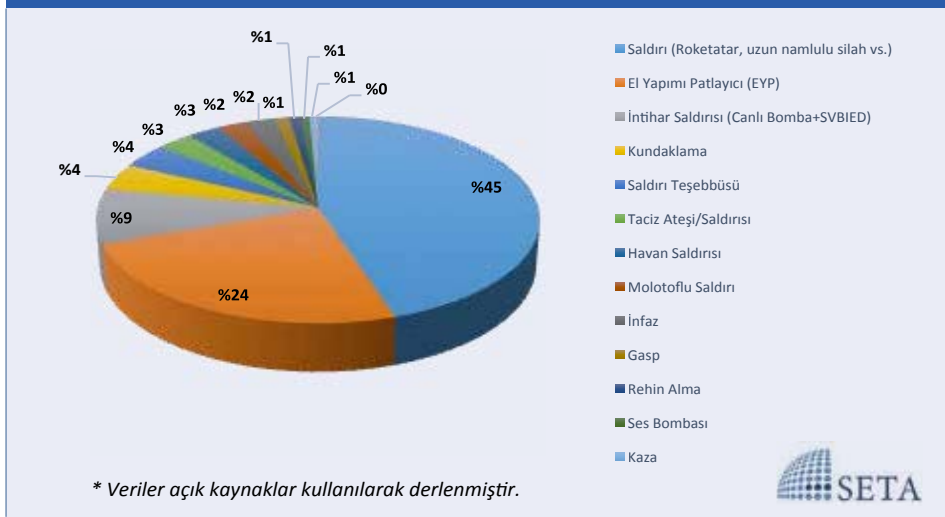

Saldırılarda Kullanılan Taktikler

2016 yılında meydana gelen PKK saldırıları türlerine göre incelendiğinde ilk sırada yüzde 45'lik bir oranla roketatar, uzun namlulu silah ve benzeri silahlar ile gerçekleştirilen saldırılar ön plana çıkmaktadır. Bu sıralamayı el yapımı patlayıcı (EYP) saldırıları yüzde 24 ve intihar saldırıları yüzde 9'luk bir oranla takip etmektedir.

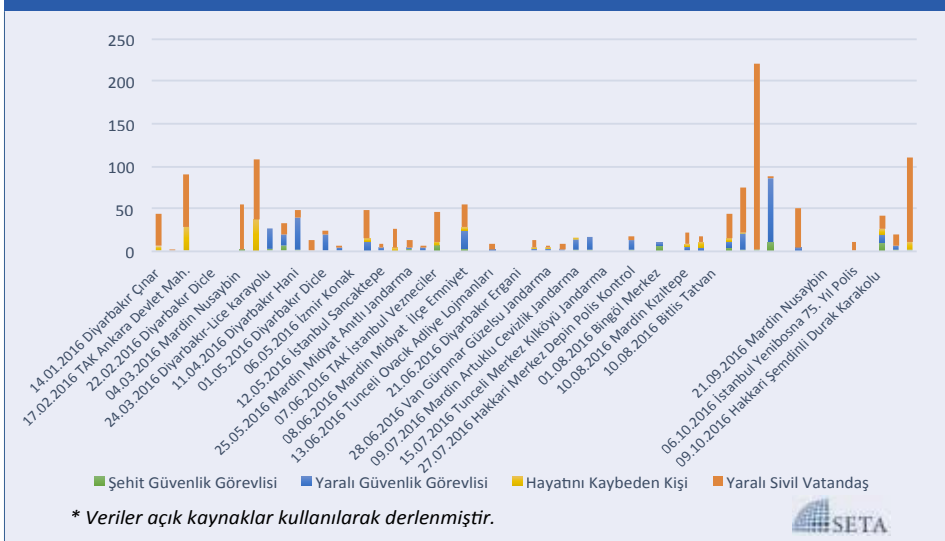
25. Detaylı bilgi için bkz. Necdet Özçelik, "PKK ve Bombalı Araç Saldırıları", *SETA Analiz*, Sayı: 170, (Ekim 2016).

GRAFİK 7: 1 OCAK-10 KASIM 2016 TARİHLERİ ARASINDA TÜRLERİNE GÖRE PKK SALDIRILARI

2016 yılında PKK ile TAK ölüm ve yaralanma ile sonuçlanan 37 bomba yüklü araç eylemi gerçekleştirmiştir. Karakol ve emniyet merkezleri bu eylemlerin sabit hedefleri olmakla birlikte, saldırıların önemli bir kısmı polis kontrol noktası ve hareket halindeki zırhlı araç gibi mobil hedeflere yöneliktir. Eylemlerde hafriyat kamyonundan lüks otomobile hatta motosiklete kadar geniş bir araç çeşitliliğinin kullanılması, saldırıların önlenmesinde istihbari bilginin önemini artırmıştır. Bomba yüklü araçlar kullanarak icra edilen eylemlerde en dikkat çeken unsur patlayıcı miktarının artırılması ve patlayıcıların modifiye edilmesidir. 12 Mayıs'ta Diyarbakır'ın Sur ilçesi Sarıkamış mahallesi Dürümlü mezarında ve 26 Ağustos'ta Şırnak Cizre İlçe Emniyet Müdürlüğü Çevik Kuvvet Grup Amirliğine yönelik gerçekleştirilen saldırılar, patlayıcı miktarının oldukça

GRAFİK 8: 2016 YILINDA PKK'NIN BOMBALI ARAÇ VE CANLI BOMBA EYLEMLERİ

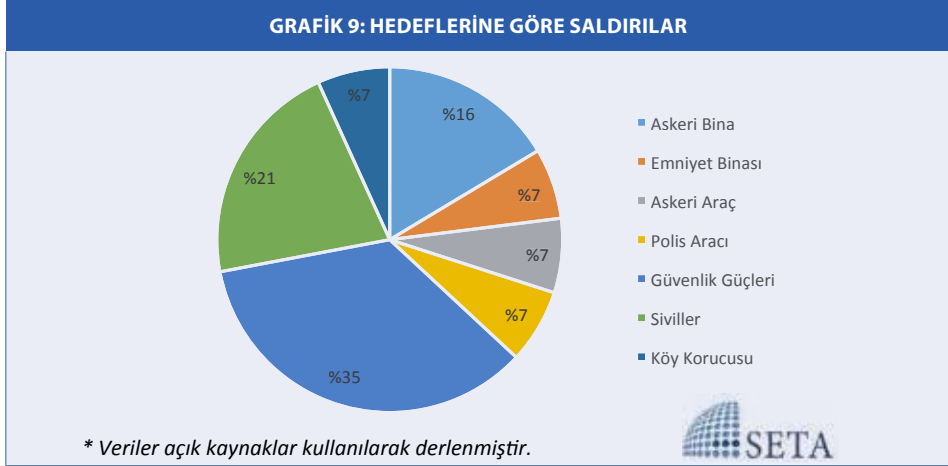

fazla olduğu eylemlere örnek verilebilir. Bu saldırılarda canlı bomba kullanılması ve TAK'ın aksine canlı bomba eylemlerini 1990'lı yılların ortasında benimseyen, sonraki süreçte ise yöntemsel olarak reddeden PKK'nın tekrar bu yönetime başvurması çatışmaların önümüzdeki dönemde de şiddetlenerek devam edeceğinin kanıtı niteliğindedir.

13 Mayıs'ta Hakkari Çukurca'da Çığlı üs bölgesinde 6 askerin şehit olduğu, 8 askerin de yaralandığı çatışma bölgesine destek kuvvet olarak gönderilen AH-1W tipi Süper Kobra'nın 9K38 Iгла (SA-18 Grouse) tipi karadan havaya füze ile vurulması, artan EYP saldırıları nedeniyle lojistik desteğini zorlu arazi koşullarında hava unsurlarıyla idame ettiren güvenlik güçlerini tehdit eden diğer bir önemli gelişme olarak kaydedilebilir. Süregelen Suriye iç savaşının bu tarz sofistike silahların mobilizasyonunda zengin bir kaynak teşkil etmesi, PKK tarafından gerçekleştirilebilecek bu tür saldırıların olasılığını da artırmaktadır.

Hedeflerine Göre Saldırılar

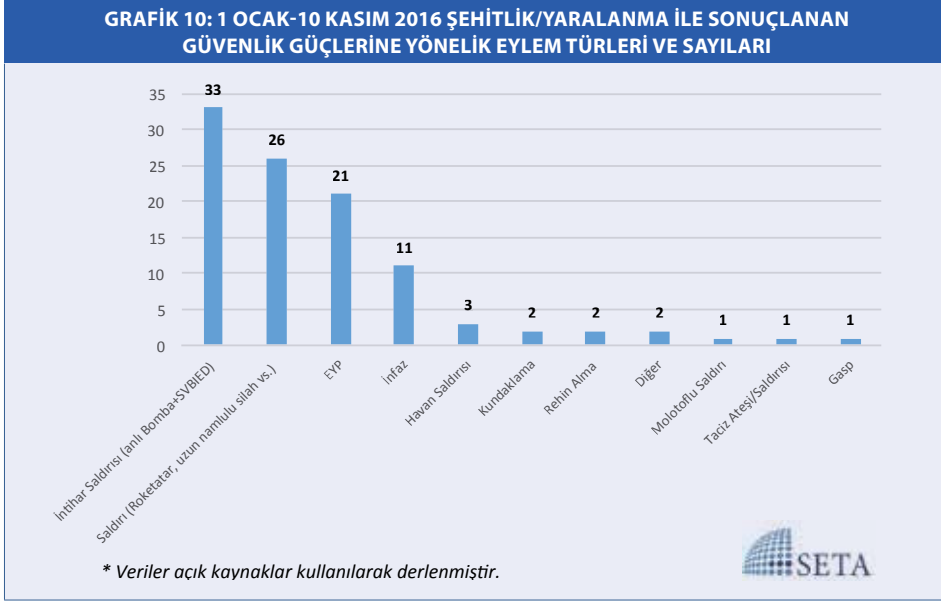
2016 yılında meydana gelen PKK saldırıları hedeflerine göre incelendiğinde eylemlerin yüzde 35'inin güvenlik güçleri, yüzde 21'inin siviller, yüzde 16'sının askeri tesis ve binalar, yüzde 7'sinin emniyet binaları ve lojmanları, yüzde 7'sinin köy korucuları ve yüzde 14'ünün ise Emniyet Teşkilatı ya da TSK'ya ait zırhlı araçlara yönelik olduğu tespit edilmiştir.

Karakol, askeri üs gibi tesis ve binalara yönelik gerçekleştirilen eylemler, çatışma alanının örgütün iddia ettiğinin aksine şehir merkezlerine genişletilemediği ve çatışmaların hala kırsal alanda yoğunluk gösterdiğinin en önemli delilidir. Son bir yılda PKK tarafından gerçekleştirilen saldırıların yüzde 2'si askeri üslere yönelik taciz ateşi türünde saldırılar olup 2016 yılının ikinci yarısında sıklık kazanmıştır.

2016 yılında güvenlik güçlerine yönelik saldırılar yöntemsel olarak incelendiğinde ilk sırayı roketatar ve uzun namlulu silahlarla gerçekleştirilen saldırılar, ikinci sırayı EYP kullanılarak yapılan saldırılar ve üçüncü sırayı da intihar saldırıları

almaktadır. 15 Temmuz'da gerçekleştirilen darbe girişimi akabinde aktif kara ve hava destekli operasyonların yürütülemediği olması bölgede yeniden tuzaklı EYP hazırlıklarının yapılmasına ve devam eden Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında EYP saldırılarının artmasına neden olmuştur.

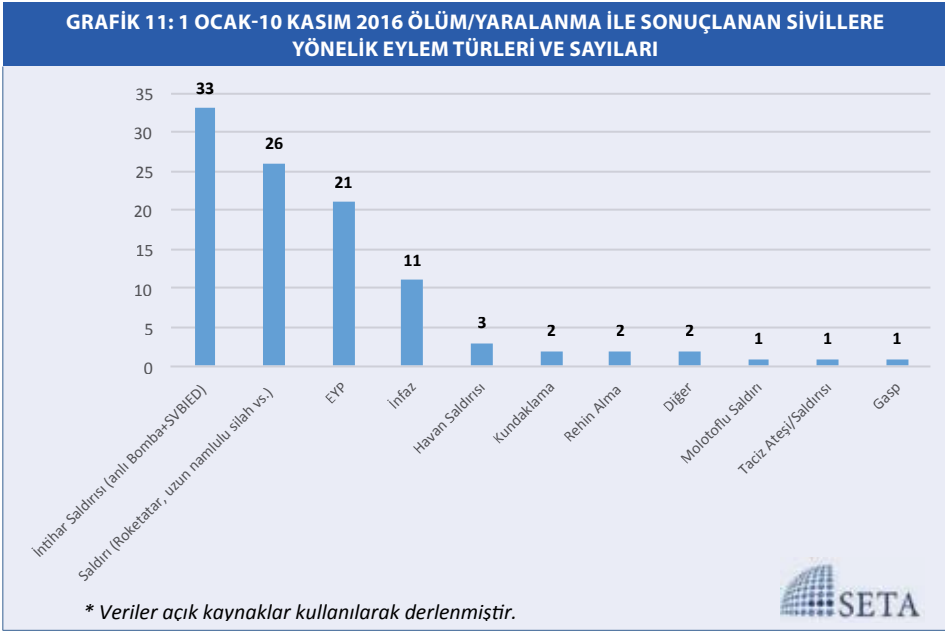

2016 yılında sivillere yönelik saldırılar yöntemsel olarak incelendiğinde ilk sırayı intihar saldırıları, ikinci sırayı roketatar ve uzun namlulu silahlarla gerçekleştirilen saldırılar, üçüncü sırayı ise EYP saldırıları almaktadır. Diyarbakır'ın Sur ilçesi Dürümlü mezrasında patlayıcı yüklü kamyonun infilak etmesi sonucu 16 kişinin yaşamını yitirdiği, 23 kişinin yaralandığı saldırı²⁶ ile kamuoyunda geniş yankı bulan PKK'nın sivillere yönelik saldırılar silsilesi bir ilk olmamakla birlikte örgütün saldırı geleneğine aykırı da değildir. İlk siyasi infazını 30 Temmuz 1979'da dönemin Şanlıurfa Milletvekili Mehmet Celal Bucak'a²⁷ yönelik gerçekleştiren örgüt, son dönemde de yerel yönetimde söz sahibi olan Jirki aşireti mensupları, AK Parti ilçe başkanlıkları, korucu derneği mensupları ve muhtarları hedef alan infaz eylemleri gerçekleştirmiştir. PKK söyleminde bu yöntemle gerçekleştirilen eylemler bir propaganda aracı olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca sivillere yönelik saldırıların sayısında meydana gelen artış PKK'nın şiddeti normalleştirme, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde sürdürülen operasyonlara karşılık olarak batı illerinde halk arasında korku ve panik dalgası oluşturarak güvenlik güçlerine yönelik tepkisel baskı yaratma stratejisinin bir ürünüdür.

26. "Diyarbakır Valiliği'nden Dürümlü Mezrası'nda Meydana Gelen Patlamayla İlgili Açıklama", *Haber Türk*, 13 Mayıs 2016.

27. "PKK'nın Kanlı Tarihi", *A Haber*, 25 Nisan 2016, <http://www.ahaber.com.tr/analiz/2016/04/25/pkknin-kanli-tarihi>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

TERÖRLE MÜCADELE

Operasyonların Coğrafi Dağılımı ve Sonuçları

Diyarbakır'ın Sur ilçesinde 28 Kasım 2015'te Diyarbakır Baro Başkanı Tahir Elçi'ye yönelik saldırının ardından başlatılan operasyon 9 Mart 2016'da tamamlanmıştır. Operasyon neticesinde 279 terörist etkisiz hale getirilmiş, 206 barikat kaldırılmış, 7 hendek kapatılmış ve 365 EYP imha edilmiştir. Operasyonda 504 adet silah ve bunlara ait 48.048 adet mühimmat, 10 telsiz ve EYP yapımında kullanılan 3.470 kilogram malzeme ele geçirilmiştir.²⁸

Öte yandan 14 Aralık 2015'te Şırnak-Cizre ve Silopi'de eş zamanlı operasyonlar başlatılmıştır. Şırnak-Silopi'de başlatılan operasyonun ilk dalgasında 518 barikat ve 270 hendeğin kaldırıldığı ve 800 EYP'nin bertaraf edildiği ifade edilmiştir. Fakat bölgedeki terör tehdidinin devam etmesi üzerine operasyonlar Mart ve Nisan aylarında kısa süreli olarak tekrar yürütülmüştür.²⁹

Cizre'de ise 11 Şubat 2016'da tamamlanan operasyonda güvenlik güçlerince 600'ü aşkın teröristin etkisiz hale getirildiği, el yapımı patlayıcılarla tuzaklanmış yaklaşık 700 barikatın kaldırıldığı ve 1.000'den fazla patlayıcının etkisiz hale getirildiği duyurulmuş; operasyon sırasında çıkan çatışmalarda ise 14'ü asker ve 10'u polis olmak üzere 24 güvenlik görevlisi şehit olmuştur.³⁰

28. TSK BA-67/16, 18 Aralık 2015-9 Mart 2016: Diyarbakır Sur-Bayrak-12 Sur Müşterek Özel Birlik Operasyonu.

29. 14 Aralık 2015-19 Ocak 2016, 2-28 Mart 2016, 5-24 Nisan 2016: Şırnak Silopi-Şehit Polis Muhammet Onur Operasyonu.

30. 14 Aralık 2015-11 Şubat 2016: Şırnak-Cizre, Şehit Jandarma Astsubay Kıdemli Çavuş Burak Demirci Operasyonu

Cizre ve Silopi'de tamamlanan operasyonların ardından Şırnak-İdil'de 16 Şubat'ta başlatılan operasyonda PKK'nın sözde ilçe yöneticileri ile dağ kadrosundan gelerek ilçedeki saldırılara katılan örgüt mensuplarının da aralarında bulunduğu 113 terörist etkisiz hale getirilmiş; 192 barikat kaldırılmış, 71 hendek kapatılmış ve 428 EYP imha edilmiştir. Operasyonda 249 adet silah ve bunlara ait 4.731 adet mühimmat, 16 telsiz ve EYP yapımında kullanılan 451 kilogram malzeme ele geçirilmiştir. Operasyon sırasında çıkan çatışmalarda ise 5'i asker ve 3'ü polis olmak üzere 8 güvenlik görevlisi şehit düşmüştür.³¹

Meskun mahal operasyonlarının ikinci dalgası 14 Mart'ta Hakkari-Yüksekova, Mardin-Nusaybin ve Şırnak-Merkez'de eş zamanlı başlatılmıştır. Şırnak-Merkez'de icra edilen operasyonda 505 terörist etkisiz hale getirilmiş, 238 barikat kaldırılmış, 39 hendek kapatılmış ve 1.566 el yapımı patlayıcı imha edilmiş, 280 adet çeşitli cins ve çapta silah ve bunlara ait 25.929 adet mühimmat, 9 telsiz ve EYP yapımında kullanılan 6.420 kilogram patlayıcı madde ele geçirilmiştir.³²

Hakkari-Yüksekova'da başlatılan operasyonda ise 196 terörist etkisiz hale getirilmiş, 214 barikat kaldırılmış, 135 hendek kapatılmış ve 286 EYP imha edilmiştir. Operasyonlarda 619 adet çeşitli cins ve çapta silah ve bunlara ait 46.669 adet mühimmat, 35 telsiz ve EYP yapımında kullanılan 2.220 kg patlayıcı madde ele geçirilmiştir.³³

Nusaybin'de gerçekleştirilen operasyonda 495 terörist etkisiz hale getirilmiş, 515 barikat kaldırılmış, 53 hendek kapatılmış ve 1.256 EYP imha edilmiş, 239 adet çeşitli cins ve çapta silah ve bunlara ait 11.041 adet mühimmat, 45 telsiz ve EYP yapımında kullanılan 40 kilogram patlayıcı madde ele geçirilmiştir.³⁴

Terörle mücadele operasyonlarının üçüncü dalgasında TSK, örgütün finans kaynaklarından biri olan uyuşturucu madde ekim alanlarını hedef alan operasyonlar gerçekleştirdiğini duyurmuştur. Diyarbakır'ın Lice, Hazro ve Kocaköy ilçelerinde, 7. Kolordu Komutanlığının idaresinde 7.500 güvenlik personelinin katılımı ile 22 Haziran-3 Temmuz 2016 tarihlerinde yapılan operasyon sonucunda 67 milyon 605 bin kök kenevir ve 15.414 kilogram esrar maddesi imha edilmiş; 14 terörist etkisiz hale getirilmiş, gözaltına alınan 305 iş birlikçiden 43'ü tutuklanmış; toplam 44 silah ve bunlara ait 1.786 mühimmat ele geçirilmiş, patlayıcı yapımında kullanılan 20 ton amonyum nitrat ile 64 EYP imha edilmiş; teröristler tarafından kullanılan 43 sığınak ve mağara kullanılmaz hale getirilmiş ve bombalı araç yapımında kullanılacağı belirlenen 22 araç ele geçirilmiştir. Operasyonlarda TSK mensubu 5 asker şehit olmuş, 7 asker de yaralanmıştır.³⁵

Terör operasyonlarının son dalgası olan 29 Ağustos-10 Ekim 2016 tarihlerinde tüm yurttaki gerçekleştirilen operasyonlar sonucunda ise 417'si ölü, 61'i yaralı, 41'i

31. TSK BA-66/16, 16 Şubat-8 Mart 2016: Şırnak-İdil, Şehit Özel Harekat Polisi Ersin Yıldırım Operasyonu

32. TSK BA-159/16, 14 Mart-3 Haziran 2016: Şırnak-Merkez, Şehit Jandarma Üsteğmen Mehmet Çifci Operasyonu

33. TSK BA-107/16, 14 Mart-20 Nisan 2016: Hakkari-Yüksekova, Şehit Jandarma Uzman Çavuş Ramazan Gülle

34. TSK BA-159/16, 14 Mart-3 Haziran 2016: Mardin-Nusaybin, Atmaca-7 Operasyonu

35. 22 Haziran-3 Temmuz 2016: Diyarbakır-Lice, Hazro, Kocaköy.

teslim alınarak ve 18'i yakalanarak toplam 537 teröristin ele geçirildiği ifade edilmiştir. Yapılan operasyonlarda 88 asker şehit olmuş, 152 asker de yaralanmıştır.

Yeni Terörle Mücadele Stratejisi

Başbakan Binali Yıldırım'ın Eylül ayında, "Savunmada değil taarruzda olacağız" sözleri yeni dönemin terörle mücadele stratejisi ile ilgili yapılan ilk açıklamalardan biri olarak önemini korumaktadır. Aslında Hakkari-Çukurca, Şırnak-Cudi ve Van-Tendürek dağında yürütülen operasyonlar değişen güvenlik paradigmasının sahaya ilk yansıması olarak ön plana çıkmaktadır. Bu operasyonlar vasıtasıyla güvenlik güçleri savunma yerine önleyici taarruzda bulunarak kritik noktalardaki terörist yapılanmalarını bertaraf etmektedir. İlk olarak sınır hattı ve sınır içinde kırsal alanlarda düzenlenen hava hareketleri ile terör gruplarının geçiş noktaları hedef alınmıştır. Böylelikle Van ve Beytüşşebap'a geçişler engellenmiştir. İkinci olarak terör gruplarının kış ayları boyunca gücünü tahkim edebileceği Tendürek ve İkiyaka dağları, Dağlıca ile Çukurca arasında kalan bölgeler terör gruplarından arındırılmaya çalışılmıştır. Güvenlik güçlerinin bu bölgelerde üstünlüğü ele geçirmesiyle kış aylarında örgütün bölgeden lojistik destek almasının da önüne geçilmiştir.³⁶

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da Ekim ayında yaptığı açıklamalarda Başbakan Binali Yıldırım'ın ifadelerini onaylamış ve ilk olarak 15 Ağustos'ta Şemdinli'de³⁷ daha sonra Çukurca ve Yüksekova'yı da kapsayarak Hakkari'de gerçekleştirilen operasyonların "taarruz ruhu" olarak nitelendirilen yeni güvenlik konsepti kapsamında yürütüldüğünü ifade etmiştir.³⁸ Sınır ötesi operasyonların ise "gir-çık taktiği" yerine daha kalıcı operasyonlar niteliğinde olacağını vurgulayan Erdoğan, Fırat Kalkanı Harekatı'nın da bu bağlamda geliştirilen bir operasyon olduğunu belirtmiştir.³⁹ Henüz kapsamı ve kavramsal çerçevesi tam olarak bilinmeyen yeni güvenlik konseptinin terörle mücadele ayağı savunmacı bir güvenlik anlayışından proaktif bir mücadele anlayışına geçişi yansıtmaktadır. Sınır ötesi tehditlere yönelik ise müdahaleci ve caydırıcı bir güvenlik kültürünün öne sürüldüğü bu yaklaşım, sınır ötesinde vekil aktörlerin etkili bir güç olarak kullanılması ve geleneksel olmayan tehditlere yönelik mücadele mekanizması geliştirilmesini elzem kılmaktadır.⁴⁰

36. "İşte Hükümetin Yeni Terörle Mücadele Stratejisi", *Haber Türk*, 6 Eylül 2016.

37. "Hakkari'de Bazı Alanlar "Özel Güvenlik Bölgesi" İlan Edildi", *Haber Türk*, 9 Ağustos 2016.

38. "Yeni Dönem "Taarruz Ruhü", *Takvim*, 21 Ekim 2016.

39. "Erdoğan Yeni Güvenlik Stratejisini Açıkladı: Sorunları Kapıya Dayanmadan Çözeceğiz", BBC Türkçe, 19 Ekim 2016, <http://www.bbc.com/turkce/37703106>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

40. Murat Yeşiltaş, "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Asabiyesi", *Sabah Perspektif*, 26 Kasım 2016.

KRONOLOJİ-PKK SALDIRILARI

14 Ocak	Diyarbakır-Çınar Diyarbakır'ın Çınar ilçesinde İlçe Emniyet Müdürlüğü binası ile yakınındaki lojmanlara saat 23.30 sıralarında bomba yüklü araç ile saldırı düzenlendi. 1'i polis olmak üzere 6 kişi hayatını kaybetti, 39 kişi de yaralandı.
17 Şubat	Ankara-Merasim Sokak Bomba yüklü araç Genelkurmay, TBMM ve kuvvet komutanlıklarının yakınında 5 askeri servis aracının geçişi sırasında patlatıldı. Saldırıda 29 kişi öldü, 61 kişi yaralandı.
13 Mart	Ankara-Güvenpark Güvenpark'ta otobüs duraklarının bulunduğu noktada bomba yüklü araçla düzenlenen saldırıda 2 saldırgan haricinde 36 kişi öldü, 125 kişi yaralandı.
27 Nisan	Bursa-Ulu Camii Bursa kent merkezinde Ulu Camii yakınında gerçekleştirilen canlı bomba saldırısında 13 kişi yaralandı.
12 Mayıs	Diyarbakır-Sur-Dürümlü Mezrası Dürümlü mezrasında PKK'nın 15 ton patlayıcı yüklü kamyonu infilak ettirmesiyle 16 kişi hayatını kaybetti.
13 Mayıs	Hakkari-Çukurca Çığlı Üs Bölgesi Hakkari Çukurca'da çıkan çatışmada 6 asker şehit düştü, 8 asker de yaralandı. Olay yerine sevk edilen Kobra helikopterin düşmesiyle 2 asker daha şehit oldu.
7 Haziran	İstanbul-Vezneciler İstanbul Vezneciler'de bomba yüklü araçla polis minibüsünün geçiş esnasında gerçekleştirilen saldırıda 7'si polis olmak üzere 11 kişi hayatını kaybetti, 36 kişi yaralandı.
19 Temmuz	Trabzon-Maçka Çatak Mevkii Trabzon'un Maçka ilçesi Çatak mevkiinde, polis kontrol noktasında çevik kuvvet minibüsüne yönelik silahlı saldırıda 3 polis şehit olurken 4'ü polis olmak üzere 5 kişi yaralandı.
31 Temmuz	Ordu-Mesudiye Topçam Bölgesi Ordu'nun Mesudiye ilçesine bağlı Topçam Jandarma Karakolu mevkiinde ihbar üzerine operasyon başlatan askerlere ormanlık alandan açılan ateş sonucu 3 asker şehit oldu, 2 asker de yaralandı.
18 Ağustos	Elazığ-Sürsürü Mahallesi Elazığ Emniyet Müdürlüğüne 5 ton patlayıcının kullanıldığı bomba yüklü araçla yapılan saldırıda 3 polis şehit oldu, 110'u polis olmak üzere 217 kişi yaralandı.
25 Ağustos	Artvin-Şavşat Artvin'in Şavşat ilçesinden Ardanuç ilçesine giden CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun konvoyuna Yanıklı köyü yakınlarında saldırı düzenlendi. Saldırıda 1 asker hayatını kaybederken 2 asker de yaralandı.
25 Ağustos	Şırnak-Cizre Cizre İlçe Emniyet Müdürlüğü Çevik Kuvvet Grup Amirliği yakınındaki polis noktasına patlayıcı yüklü hafriyat kamyonu ile saldırısı düzenlendi. Saldırıda 11 polis şehit oldu, 3'ü sivil 78 kişi de yaralandı.
2 Eylül	Van-Çaldıran Tendürek Dağı Van'ın Çaldıran ve Ağrı'nın Doğubayazıt ilçeleri arasındaki Tendürek dağı bölgesi Gülizar mevkiinde üs bölgesine dönen askerlere pusu kuran PKK'lı teröristlerle çatışma çıktı. Çatışmada 8 asker şehit oldu, 8 asker de yaralandı.

3 Eylül	<p>Hakkari-Çukurca Çağlayan Köyü</p> <p>Çukurca ilçesi Çağlayan köyü Seni Tepe, Kale Tepe ve Dağbaşıtepe bölgesinde 1. Komando Tugay Komutanlığı tarafından sürdürülen operasyonda çıkan çatışma neticesinde 7 asker şehit oldu, 20 asker de yaralandı.</p>
6 Ekim	<p>İstanbul-Yenibosna</p> <p>İstanbul Yenibosna'da 75. Yıl Polis Merkezi Amirliği yakınlarında bomba yüklü motosikletin patlatılması sonucu 10 kişi yaralandı.</p>
4 Kasım	<p>Diyarbakır-Bağlar</p> <p>Aydın Arslan Bulvarı'nda İl Emniyet Müdürlüğüne ait Terörle Mücadele ve Çevik Kuvvet şube müdürlüklerinin bulunduğu ek bina yakınlarında bomba yüklü aracın infilak ettirilmesi ile gerçekleştirilen saldırı sonucunda 2'si polis, 1'i teknisyen ve 8'i sivil olmak üzere 11 kişi yaşamını yitirdi, 98 kişi de yaralandı.</p>

2016'DA TÜRKİYE'NİN DEAŞ İLE MÜCADELESİ

Türkiye'nin 2016'da DEAŞ ile mücadelesi örgüt kaynaklı tehditlerin ani artışına paralel olarak yoğunlaşmış ve genişlemiştir. DEAŞ'a karşı yürütülen mücadelenin yapısı, örgütün doğup geliştiği çekirdek alanlar olan Irak ve Suriye'deki askeri ve topraksal egemenlik durumu ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla DEAŞ'ın bu alanlarda son bir yılda kaybettiği egemenlik ve savaşma kapasitesi, örgütü özellikle coğrafi yakın çevresinde ideolojik yayılma, istikrarsızlık yaratıcı unsurları körükleme ve daha fazla potansiyel yabancı savaşçıya ulaşma gayretine itmiştir. DEAŞ'ın genel stratejisi en başından beri bunları içerse de örgütün temel yaşam alanında zor duruma düşmesi nedeniyle bu tehditlerin derecesinin hiç olmadığı kadar artması beklenmelidir. Bu strateji doğrultusunda örgütün hedef aldığı ülkelerden birisi Türkiye'dir. Özellikle 2015'in ikinci yarısından itibaren örgütün Türkiye'yi düşman olarak belirlediği, yayınlarında Türkiye'nin siyasi liderleri ve kurumlarına karşı sert bir pozisyon aldığı görülmektedir. Daha da önemlisi söylem düzeyindeki bu düşmanlığın Türkiye'ye karşı intihar bombaları şeklinde fiili saldırılara dönüşmüş olmasıdır. Bu dönüşümün temelinde Türkiye'nin DEAŞ'ı 2013 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile terör örgütü ilan etmesi, sonrasında da örgüte karşı kriminal, hukuki ve finansal boyutlarda mücadeleye başlaması yatmaktadır.⁴¹ Türkiye'nin aldığı bu önlemlerin 2015'in ortasından sonra hız kazandığı, 2016'da ise zirve noktasına ulaştığı görülmektedir.

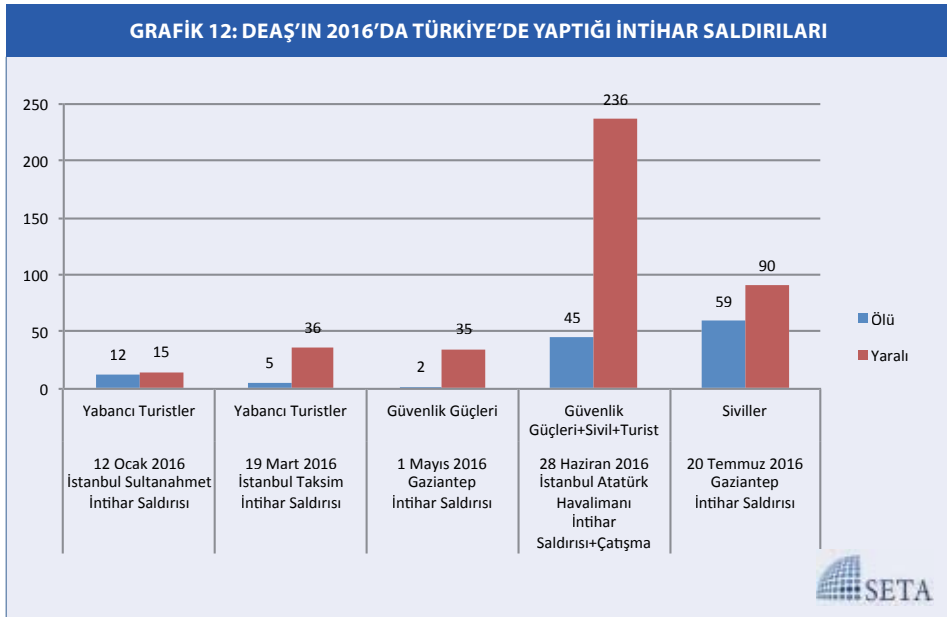
Türkiye'nin 2016'da DEAŞ ile mücadelesini dört ana boyutta incelemek mümkündür. Yurt içinde emniyet birimlerinin örgüt altyapısına yaptığı operasyonlar, kara ve hava sınırlarında fiziki sınır güvenlik sistemlerinin kurulmasının yanı sıra profesyonel kontrol ekiplerinin oluşturulmasının planlanması, örgütün Suriye'nin

⁴¹ Murat Yeşiltaş, Ömer Behram Özdemir, Rifat Öncel, Sibel Düz ve Bilgehan Öztürk, *Sınırdaki Düşman: Türkiye'nin DAIŞ ile Mücadelesi*, (SETA Rapor, İstanbul: 2016).

kuzeyinden temizlenmesi amacıyla alınan askeri tedbirler ve son olarak DEAŞ'a karşı kurulan küresel koalisyona verilen desteğin bu dört boyutu meydana getirdiği söylenebilir. Öte yandan Türkiye'nin yürürlüğe koyduğu tedbirleri anlamak için DEAŞ'ın Türkiye stratejisinin geçtiğimiz yıl içinde ne tür süreklilikler ve kırılmalara sahip olduğuna bakmak gerekmektedir.

DEAŞ'IN 2016'DAKİ TÜRKİYE STRATEJİSİ

İlk saldırılarına bakıldığında DEAŞ Türkiye'de belirli hedeflere yönelik eylemler yapıyordu. Bu eylemlerinin amacı 5 Haziran 2015 Diyarbakır, 20 Temmuz 2015 Suruç ve 10 Ekim 2015 Ulus patlamalarında görüldüğü gibi YPG/PKK ile Suriye ve Irak'ta olan çatışmasını Türkiye topraklarına taşımak, PKK veya HDP çizgisindeki kişileri bombalı saldırılarla hedef almaktı. Aynı zamanda bunu Türkiye'den militan devşirme stratejisinin kritik bir unsuru olarak işlevselleştiriyordu. Örgüt şiddetli bir PKK karşıtlığına oynayarak hem Türkiye nüfusunun sempatisini kazanmayı amaçladı hem de Türkiye'de hassasiyet arz eden etnik ve mezhepsel hususları öne çıkararak ülkeyi istikrarsızlaştırmayı amaçladı. Örgüt sonrasında 12 Ocak 2016 Sultanahmet saldırısıyla Türkiye topraklarında ilk kez yabancı ülke vatandaşlarını hedef aldı. 19 Mart 2016 İstiklal patlaması da aynı doğrultuda yabancılara karşı yapılmış bir eylemdi. DEAŞ bu şekilde koalisyon ülke vatandaşlarını cezalandırarak mevzubahis ülkelerden intikam alıyor ve yabancı düşmanlığını kullanarak Türkiye'den militan devşirme stratejisini güçlendiriyordu.

* Verilen rakamlar medya taramasına dayanmaktadır, resmi verilerle farklılık gösterebilir.

Kilis'in ilk kez füzelerle hedef alındığı tarih olan 18 Ocak 2016 DEAŞ'ın Türkiye'ye yönelik terör stratejisi bakımından ilkleri içeriyordu: Birincisi daha önceki

saldırılarında spesifik hedefler belirleyen örgüt bu saldırısıyla rastgele sivilleri hedefledi. İkincisi DEAŞ Türkiye topraklarına ilk kez füze ile saldırdı. 16 Aralık 2015'te Başika'da konuşlanmış TSK unsurlarına yapılan füze saldırısı belki de bunun habercisiydi. Bu aynı zamanda DEAŞ'ın Suriye'deki mevzilerinden Türkiye'ye saldırılar gerçekleştirmeye başladığı anlamına geliyordu. Daha önce yurt içi veya sınır karakol alanlarına araçlarla yaklaşarak saldıran örgüt artık Suriye'nin 15-25 kilometre içerisinden saldırmaya başladı.

DEAŞ'ın 1 Mayıs'ta Gaziantep Emniyet Müdürlüğüne yaptığı canlı bomba saldırısı da örgütün Türkiye'ye yönelik stratejisindeki değişimi pekiştirdi. DEAŞ bu saldırısıyla ilk kez yurt içinde güvenlik güçlerini hedef aldı. Dolayısıyla Kilis saldırıları ve Gaziantep patlaması birlikte değerlendirildiğinde örgütün Türkiye'ye karşı yürüttüğü muğlak savaşı artık somutlaştırdığı açık olarak görülmekteydi. Bu değişim çok boyutlu sebeplerden kaynaklanacağı gibi akla ilk gelen ihtimal ise Türkiye'nin yılın ilk aylarında Halep'in kuzeyinde DEAŞ'a karşı savaşılan ılımlı muhaliflere verdiği destekti.

28 Haziran'da gerçekleşen Atatürk Havalimanı saldırısı DEAŞ eylemleri içinde potansiyel olarak en yıkıcı ve karmaşık olanıydı. Özellikle saldırıyı gerçekleştirenlerin Kafkasya uyruklu savaş tecrübesi olan teröristler olmaları ve saldırının Atatürk Havalimanı gibi insan profili bakımından uluslararası bir karakter arz eden mekanda sofistike silahlarla yapılabilmesi DEAŞ tehdidinin Türkiye için uzun vadeli stratejik bir soruna dönüştüğünü açık olarak ortaya koydu. Son olarak 20 Temmuz'da Gaziantep'te yapılan bir kına gecesi sırasında intihar saldırısı gerçekleştiren DEAŞ tekrardan Türkiye'nin sosyal uyumunu hedef seçtiğini gösterdi.⁴²

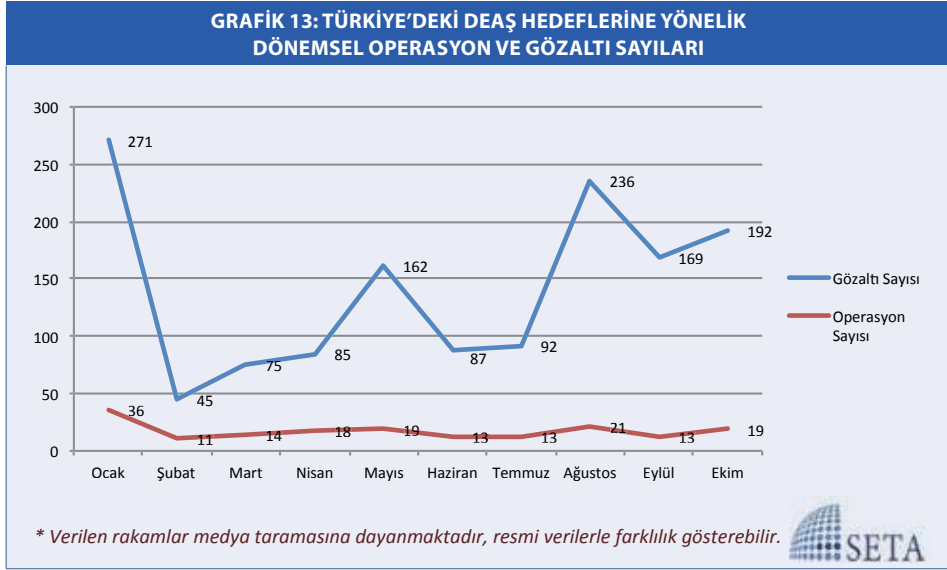
YURT İÇİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN EMNİYET OPERASYONLARI

Türkiye'nin DEAŞ ile mücadelesinin en önemli ve vazgeçilmez bileşeni yurt içinde örgüte karşı emniyet mensuplarınca gerçekleştirilen operasyonlar olagelmıştır. Türkiye ülkedeki muhtemel DEAŞ yapılanmalarına karşı verdiği mücadelenin yoğunluğunu 2015'in ortasından itibaren giderek artırmış, örgüt üye veya sempatanlarının üzerinde kurulan baskı 2016'da zirveye ulaşmıştır. Bu yıl DEAŞ'a karşı yapılan operasyonlar ölçek olarak çok genişlerken, baskınlara katılan emniyet mensuplarının sayısı da belirgin bir artış göstermiştir. Mesela 7 Ağustos 2016'da Adana'da örgüte ait 50 farklı adrese eş zamanlı düzenlenen operasyona 500 polis katılmıştır. Bu operasyon sonucunda aralarında bir canlı bombanın da olduğu 35 örgüt mensubu gözaltına alınmıştır.⁴³ Canlı bombanın çevresinde bu kadar kalabalık bir grubun olması aslında DEAŞ eylemcilerinin saldırı öncesinde azımsanmayacak sayıda kişiden destek aldığını göstermektedir. Aynı operasyonun diğer dikkat çekici özelliği gözaltına alınan kişilerden 20'sinin iki

42. Murat Yeşiltaş, Rifat Öncel ve Bilgehan Öztürk, "Turkey's Fight Against Daesh," *SETA Analiz*, Sayı: 23 (Kasım 2016).

43. "Adana'da 50 Adrese IŞİD Operasyonu", *Aljazeera Türk*, 7 Ağustos 2016.

gün önce de gözaltına alınıp serbest bırakılmış kişiler olmalarıdır. Yasal mevzuatın verdiği yetki çerçevesinde görev yapan emniyet, potansiyel DEAŞ mensuplarını sürekli baskı altında tutarak önleyici müdahale mekanizması oluşturmaktadır.

SALDIRILAR

DEAŞ 2016'da Türkiye'de beş intihar saldırısı düzenlemiştir. Bunlar 12 Ocak Sultanahmet, 19 Mart Taksim-İstiklal, 1 Mayıs Gaziantep, 28 Haziran İstanbul Atatürk Havalimanı ve 20 Temmuz Gaziantep saldırılarıdır. Bu saldırılar sonucunda 123 kişi hayatını kaybetmiş, 400'den fazla kişi yaralanmıştır. 2015'te DEAŞ kaynaklı bombalı saldırılar İstanbul (1), Ankara (1), Şanlıurfa (1) ve Diyarbakır'da (1) olmuştur. Bu yıl ise saldırıların 3'ü İstanbul'da, 2'si de Gaziantep'te gerçekleştirilmiştir. Öte yandan DEAŞ bu yıl da 2015'te olduğu gibi Türk güvenlik mensuplarına karşı silahlı saldırıları ve kendisine muhalif yayıncı yapan Suriyeli gazetecilere yönelik suikast eylemlerini sürdürmüştür. 10 Nisan'da Suriye'nin Halep kentinde gazetecilik yaptığı belirtilen Muhammed Zahir Şerkat Gaziantep'te sokakta yürürken başından ve elinden vurularak hayatını kaybetti.⁴⁴ 12 Haziran'da Şanlıurfa'da Suriyeli aktivist Ahmed Abdülkadir silahlı saldırıya uğradı ve yaralı olarak kurtuldu.⁴⁵ İki saldırıyı da DEAŞ üstlendi. 13 Temmuz'da ise Gaziantep'te polis memuru Hüseyin Gümüş takip ettiği DEAŞ'ın hücre evinden çıkan Suriyeli bir örgüt mensubu olan Hanifi Ç.'nin (16) silahlı saldırısı sonucunda ağır yaralandı ve tüm çabalara rağmen kurtarılamayarak şehit oldu.⁴⁶ Aynı gün içinde saldırgan Hatay'da yakalandı.

44. "Gaziantep'te Vurulan Suriyeli Gazeteci Öldü", BBC Türkçe, 12 Nisan 2016.

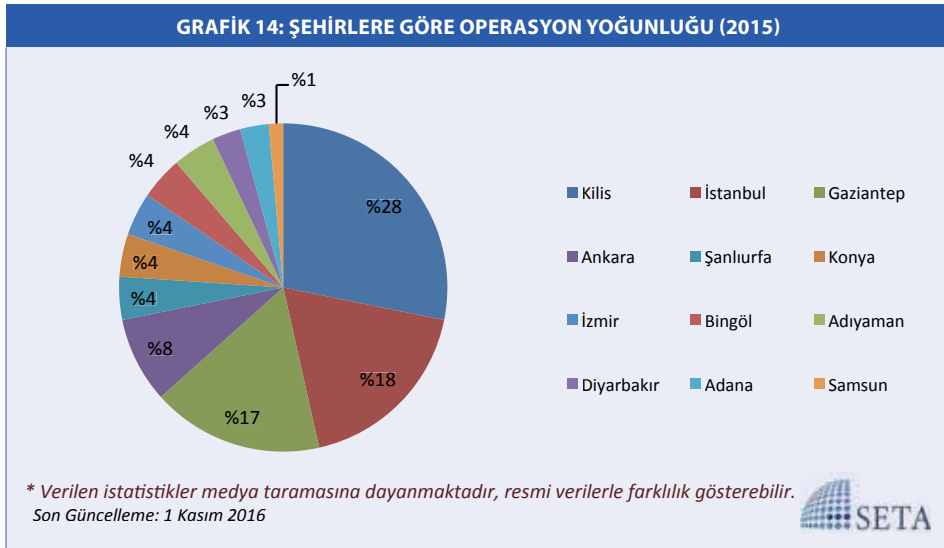
45. "Urfâ'da Suriyeli Gazeteciye Silahlı Saldırı", Ajans Urfa, 13 Haziran 2016, <http://www.ajansurfa.com/tr-tr/haberler/3126/urfada-suriyeli-gazeteciye-silahlı-saldırı>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

46. "İŞİD'li Terörist Tarafından Vurulan Polis Şehit Oldu", *Haber Türk*, 23 Temmuz 2016.

DEAŞ yıl içinde Başika'da konuşlu bulunan Türkiye'ye ait Gedu Üs Bölgesi'ne de çeşitli saldırılarda bulunmuştur. Bu saldırıların ilki 22 Mart'ta füze ve top atışlarıyla, sonuncusu da 9 Ekim'de top ateşle yapılmıştır. İki saldırıda da zayıt verilmemiştir. Ancak 26 Mart'ta DEAŞ tarafından üs bölgesine Katyuşa füzeleri ile gerçekleştirilen saldırıda bir üsteğmen şehit olmuş, bir asker de yaralanmıştır.⁴⁷ Tüm saldırılar değerlendirildiğinde DEAŞ'ın Türkiye'ye en büyük insani kaybı intihar eylemleri ile yaşattığı görülmektedir. Aşağıda DEAŞ'ın 2016'da gerçekleştirdiği intihar saldırıları verilmiştir.

12 Ocak'ta İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda DEAŞ militanı Nabil Fadli tarafından intihar saldırısı gerçekleştirilmiştir. Fadli 34 kişilik Alman turist kafilesinin arasına karışarak kendisini patlatmıştır.⁴⁸ Bu saldırıda 13 kişi hayatını kaybederken, 15 kişi de yaralandı. Yaşamını yitirenlerin tamamı Alman vatandaşı iken, yaralıların arasında ise yine çoğunluğu Alman olmak üzere Norveç, Peru ve Güney Kore vatandaşları da vardı.⁴⁹ Sultanahmet Meydanı bir sene önce 6 Ocak 2015'te de yine DEAŞ mensubu bir terörist olan Dağistanlı Diana Ramazova tarafından intihar saldırısı ile hedef alınmış, olayda bir polis şehit olurken bir polis de yaralanmıştır.

19 Mart'ta İstanbul Taksim Meydanı'nda Beyoğlu Hükümet Konağı'nın önünde DEAŞ militanı Mehmet Öztürk tarafından intihar saldırısı gerçekleştirildi. Saldırıda canlı bomba haricinde 4 kişi hayatını kaybederken, 36 kişi de yaralandı. Yaşamını yitirenlerin 3'ünün ABD-İsrail ve 1'inin de İran vatandaşı olduğu belirlendi.⁵⁰ Bazı iddialar bombacının korkudan telaşa kapılarak bombayı erken patlattığını dolayısıyla asıl hedefine ulaşamadığını, bazıları ise bir turist kafile-

47. "Başika'da İlk Şehit...", *Hürriyet*, 27 Mart 2016.

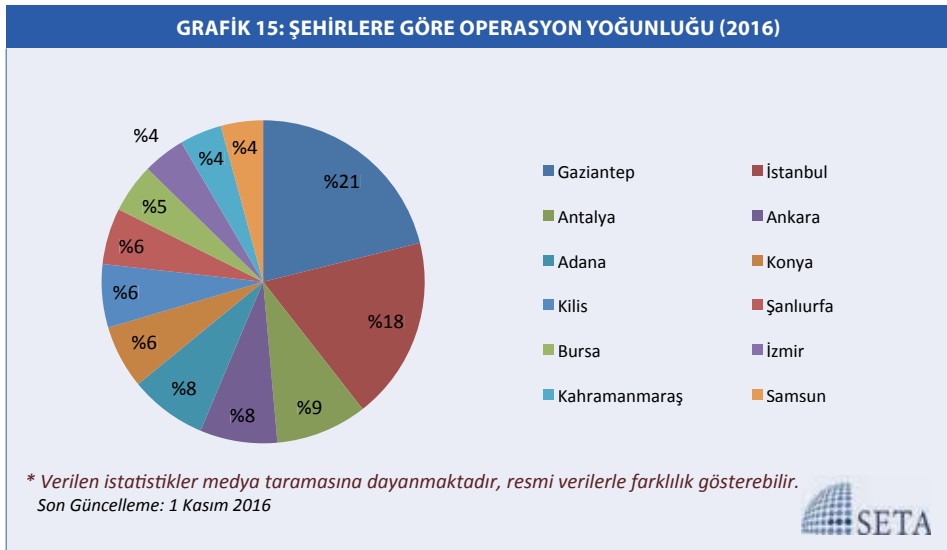
48. "Alçakça Saldırı", *Yeni Şafak*, 13 Ocak 2016.

49. "Alçakça Saldırı".

50. "İstanbul Shopping Area Hit by Suicide Bomber", BBC, 19 Mart 2016.

si geçerken özellikle bombanın patlatıldığını öne sürdü.⁵¹ Saldırıdan birkaç gün önce Almanya İstanbul'da saldırı olabileceği doğrultusunda vatandaşlarını uyarıyordu. 17 Mart'ta ise Almanya'nın Ankara ve İstanbul'daki diplomatik temsilcilikleri ve İstanbul Özel Alman Lisesi güvenlik gerekçesiyle tatil edildi. Saldırıdan bir gün sonra Süper Lig kapsamında Türk Telekom Arena'da yapılacak olan Galatasaray-Fenerbahçe maçı saldırı olacağı yönünde alınan bir istihbarattan dolayı iptal edilerek ileri bir tarihe ertelendi.⁵²

1 Mayıs sabahı Gaziantep'in Şehit Kamil ilçesinde bulunan İl Emniyet Müdürlüğüne 10 metre mesafede DEAŞ teröristi İsmail Güneş tarafından bomba yüklü araçla intihar saldırısı düzenlendi. Güneş'le beraber saldırıya iki DEAŞ mensubu daha katıldı. Patlamadan sonra uzun namlulu silahlarla emniyet binasına ateş açan teröristler daha sonra olay yerinden kaçtı.⁵³ Güneş'in ağabeyi ve babası da DEAŞ üyesi oldukları gerekçesiyle gözaltına alındılar. Saldırıda 3 polis şehit olurken, 19'u polis olmak üzere 23 kişi de yaralandı. Patlamanın ardından şehirdeki 1 Mayıs kutlamaları güvenlik endişesi dolayısıyla iptal edildi.⁵⁴

19 Mayıs'ta Gaziantep'te gerçekleştirilen operasyonda Türkiye'deki DEAŞ kaynaklı intihar saldırılarının planlayıcısı ve azmettiricisi olduğu bilinen örgütün sözde "Antep Emiri" Yunus Durmaz polis tarafından yakalanacağını anlayınca üzerindeki bombayı patlatarak intihar saldırısı düzenledi. Operasyonda Durmaz'ın eşi ve yine DEAŞ'ın önemli isimlerinden olduğu bilinen ve mavi listeden aranan kardeşi Hacı Ali Durmaz ise sağ olarak ele geçirildi.⁵⁵ Bunu müteakip bir hafta boyunca Gazian-

51. "Teröristle İlgili Yeni İddialar", *Hürriyet*, 19 Mart 2016.

52. "Galatasaray-Fenerbahçe Derbisi Ertelendi", *NTV*, 20 Mart 2016.

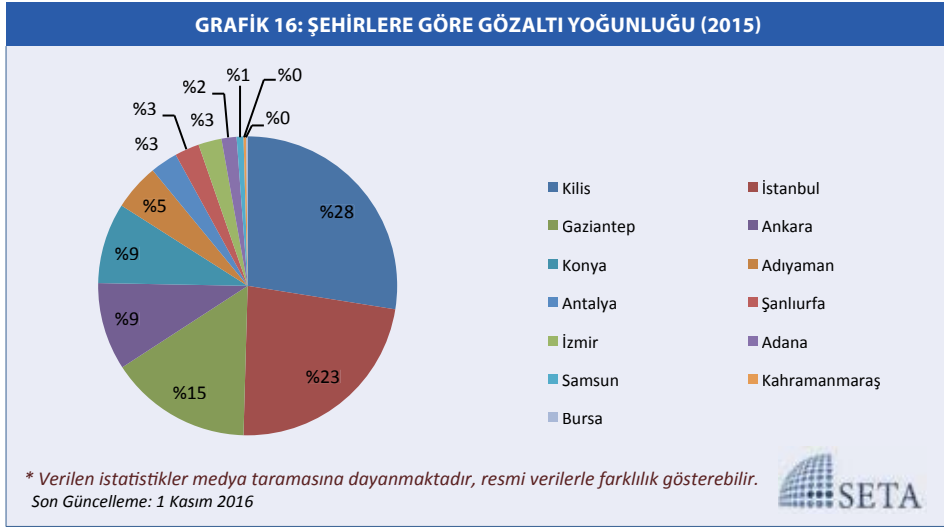
53. "Gaziantep Emniyet Müdürlüğü'ne DAEŞ Saldırdı", *Sabah*, 1 Mayıs 2016.

54. "Gaziantep Emniyet Müdürlüğü'ne Bombalı Saldırı", *Haber Türk*, 2 Mayıs 2016.

55. "Canlı Bomba, Yeleğiyle Uyuyormuş", *Sabah*, 21 Mayıs 2016.

tep'te devam eden operasyonlarda DEAŞ teröristlerine ait intihar yelekleri, kalaşnikof uzun namlulu silahlar, otomatik pompalı tüfekler, bomba düzenekleri, şarjör ve muhtelif mühimmat, makineli tabancalar ve birçok örgütsel doküman ele geçirildi.⁵⁶

28 Haziran akşamı İstanbul Atatürk Havalimanı'nda Rus vatandaşlıkları bulunan DEAŞ mensubu Özbek Rakim Bulgakov, ilk başta Dağıstanlı denilen ancak uyuşu tartışmalı olan Vadim Osmaneş ve Kırgız olduğu bilinen ancak adı tespit edilemeyen üçüncü militan intihar saldırısı düzenlediler.⁵⁷ Saldırıda 45 kişiyi hayatını yitirirken 236 kişiyi de yaralandı.⁵⁸ İlk belirlemelere göre hayatını kaybedenlerin 10'u yabancı uyruklu iken 3'ünün de çift vatandaşlığa sahip olduğu duyuruldu.⁵⁹ Üç saldırıdan dış hatlar terminalinin giriş, çıkış ve otopark kısımlarında önce uzun namlulu silahlarla etrafa ateş açtı ardından da üzerlerindeki bombaları patlattı. Saldırının ardından saat 22.00'da Atatürk Havalimanı tüm yurt içi ve yurt dışı uçuşlara kapatıldı ve yaklaşık 4 saat sonra gece yarısı saat 02.00'da tekrar uçuş trafiğine açıldı. Saldırının planlayıcısı ve azmettiricisinin 1980 Çeçenistan doğumlu Ahmet Recepoviç Çatayev olduğu tespit edildi.⁶⁰ Çatayev Çeçenistan'dan Suriye'ye radikal hareketlerde uzun süre bulunmuş savaş tecrübesi olan bir teröristti. Öte yandan bir iddiaya göre bu saldırı DEAŞ tarafından dikkatlice planlanmış, saldırının gerçekleştirilmesi için Rakka'dan gönderilen ilk iki DEAŞ timi yakalanmış ve son gelen üçüncü tim ise başarılı olmuştu. Bu teröristlerin Türkiye'ye 25 Mayıs'ta giriş yaptığı tahmin ediliyor.⁶¹

56. "DAEŞ Operasyonlarında Cephanelik Çıktı", *Sabah*, 23 Mayıs 2016.

57. "Atatürk Havalimanı Saldırısını Gerçekleştiren Teröristlerin Uyuşukları Tespit Edildi", NTV, 30 Haziran 2016.

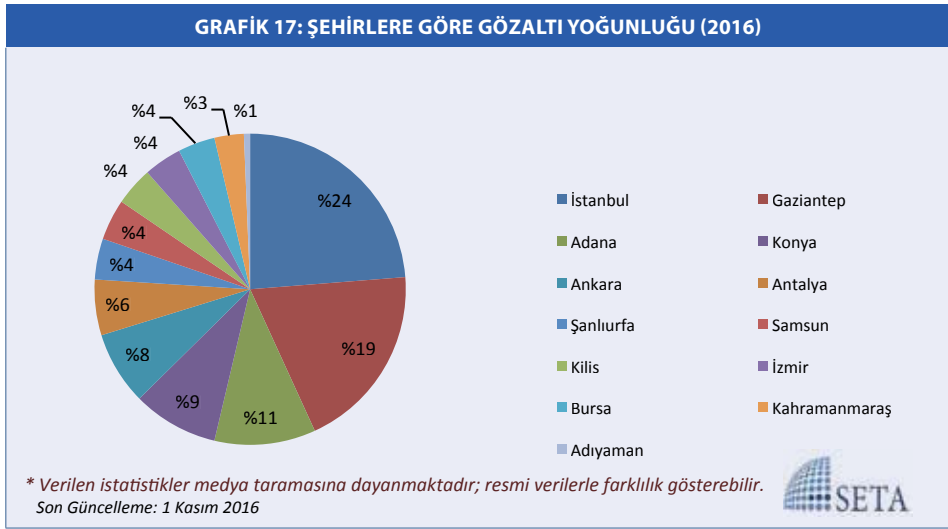
58. "Saldırıda Ölü Sayısı 45'e Yükseldi", *Yeni Şafak*, 2 Temmuz 2016.

59. Basın Duyurusu, T.C. İstanbul Valiliği, 29 Haziran 2016, <http://www.istanbul.gov.tr/tr/guncel/haberler/basin-duyurusu-29062016>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

60. "Terör Saldırısını Terörist Ahmet Çatayev Organize Etti", TR Euronews, 1 Temmuz 2016, <http://tr.euronews.com/2016/07/01/teror-saldirisi-terorist-ahmed-catayev-organize-etti>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

61. Nazif Karaman, "Deşet Planını Mont Bozdu", *Sabah*, 30 Haziran 2016.

20 Temmuz'da Gaziantep'te düzenlenen bir kına gecesi sırasında kimliği tam olarak belirlenemeyen DEAŞ mensubu bir terörist intihar saldırısı düzenledi. Saldırıda 59 kişi hayatını kaybederken, 90'ın üzerinde kişi de yaralandı. Olay yerinde bir adet parçalanmış canlı bomba yeleği bulundu. Cumhurbaşkanı Erdoğan saldırının 12-14 yaşlarında bir çocuk canlı bomba tarafından gerçekleştirildiğini belirtti.⁶² Öte yandan damadın annesi Muhbet Akdoğan ise patlamadan önce canlı bombayı gördüğünü, çocuk değil yetişkin biri olduğunu ifade etti.⁶³ Bazı görgü tanıkları ise canlı bombanın yanında 25 yaşlarında iki kişi ile geldiği ve patlamadan sonra bu kişilerin kaçtıklarını söyledi.⁶⁴ Daha sonra ise Başbakan Yıldırım canlı bombanın kimliğinin henüz tespit edilemediği beyanında bulundu.⁶⁵ Dolayısıyla saldırının kim tarafından yapıldığı henüz açığa kavuşmuş değildir.

24 Ağustos'ta başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı ile birlikte yurt içinde de operasyonlar yoğunlaştırıldı. DEAŞ'a karşı Ağustos'ta yurt genelinde gerçekleştirilen operasyonlarda 259 kişi gözaltına alınmış, bunların 50'si tutuklanmıştır.⁶⁶ Yine bu operasyonlarda Türkiye için DEAŞ kaynaklı en büyük tehditlerden birinin intihar saldırıları olduğu anlaşılmıştır. Mesela 19 Eylül'de Şanlıurfa'da yapılan operasyonda iki DEAŞ teröristi yanlarında 24 kg TNT, intihar yelekleri, el yapımı bombalar ve muhtelif mühimmat ile yakalanmışlardır.⁶⁷ Ekim ayında gerçekleştirilen operasyonlar sonucu da 306 kişi gözaltına alınmış ve bunların 45'i tutuklanmıştır.

62. "Gaziantep'te Bombalı Saldırı!", *Haber Türk*, 21 Ağustos 2016.

63. "Gaziantep'te Damadın Annesi Canlı Bombayı Görmüş", *CNN Türk*, 23 Ağustos 2016.

64. "Gaziantep'te Katliam!", *Hürriyet*, 21 Ağustos 2016.

65. "Başbakan Yıldırım'dan Gaziantep Saldırısına İlişkin Açıklama", *NTV*, 22 Ağustos 2016.

66. Tuba Karahan, "DAEŞ'e Yönelik Operasyonlar Fırat Kalkanı Harekatı'yla Taçlandı", *AA*, 1 Eylül 2016.

67. "2 DAEŞ'li Canlı Bomba Yakalandı", *Yeni Şafak*, 19 Eylül 2016.

8 Ekim'de Diyarbakır'dan gelen istihbarat üzerine Ankara'da Haymana yolu civarında yapılan operasyonda bombalı araçla eylem hazırlığındaki iki terörist, polisin "teslim ol" çağrısı üzerine kendilerini patlattı. Teröristlerin Ankara Gar Patlaması'nın yıl dönümü olan 10 Ekim tarihinde intikam eylemi gerçekleştirecekleri değerlendirildi. Olay yerinde bulunan kimlik Bingöl doğumlu Harun Arslan'a ait çıktı. Harun Arslan'ın bir süredir Diyarbakır'da görülmediği öğrenildi. İkinci bombacının ismi ise Mahide Ataş olarak medyaya yansdı.⁶⁸

16 Ekim'de Gaziantep Üniversitesi'nin karşısında bulunan 500 Evler Mahallesi'nde gerçekleştirilen operasyonlarda DEAŞ mensubu 2 canlı bomba kendini patlattı. Teröristlerin kendilerini patlatması sonucunda 3 polis şehit olurken 8 kişi de yaralandı.⁶⁹ Kendisini patlatan ilk canlı bomba Mehmet Kadir Cabael Gaziantep genelindeki faaliyetleri yöneten, örgüt mensuplarına lojistik destek sağlayan ve canlı bomba hücrelerini yönlendiren DEAŞ'ın önemli bir ismiydi ve İçişleri Bakanlığının turuncu listesinde yer alıyordu. Cabael'in hedefinin olay günü aşure etkinliği düzenleyen Alevi Kültür Derneği olduğu belirtildi. Yunus Durmaz'dan sonra Cabael'in de etkisiz hale getirilmesiyle DEAŞ'ın Türkiye'de Gaziantep'e yerleştiği iki kritik ismi ortadan kaldırılmış oldu.

19 Ekim'de Ankara'nın Etimesgut ilçesi Eryaman mahallesinde bulunan bir apartman dairesine gece yarısı yapılan polis baskınında, DEAŞ mensubu canlı bomba Ahmet Balık, "teslim ol" çağrısına ateş ile karşılık vermesi üzerine çıkan çatışma sonrasında ölü olarak ele geçirildi. Teröristin kaldığı evde yüksek miktarda bomba yapımında kullanılan malzeme bulundu. DEAŞ'ın Rakka'daki kamplarında eğitim aldığı belirlenen ve kamera kayıtlarından daha önce Anıtkabir ve Eski Meclis çevresinde keşif yaptığı tespit edilen teröristin 29 Ekim kutlamalarında Anıtkabir'de bir eylem gerçekleştirmeyi planladığı değerlendirildi.⁷⁰

4 Kasım'da Diyarbakır'ın Bağlar ilçesinde bulunan Emniyet Müdürlüğü'nün Terörle Mücadele ve Çevik Kuvvet şubelerinin yer aldığı ek binası yakınlarında bomba yüklü bir araçla saldırı düzenlendi. 2 polisin şehit olduğu saldırıda 9 kişi hayatını kaybetti, 100'den fazla kişi de yaralandı. Yetkililerin saldırıyı PKK'nın yaptığı yönündeki açıklamalarına rağmen DEAŞ kendisine bağlı Amaq haber ajansından eylemi üstlendiğini duyurdu. Bundan iki gün sonra ise TAK, saldırıyı kendisinin yaptığını duyurdu.

SINIR GÜVENLİĞİNİ ARTIRMAYA YÖNELİK ALINAN TEDBİRLER

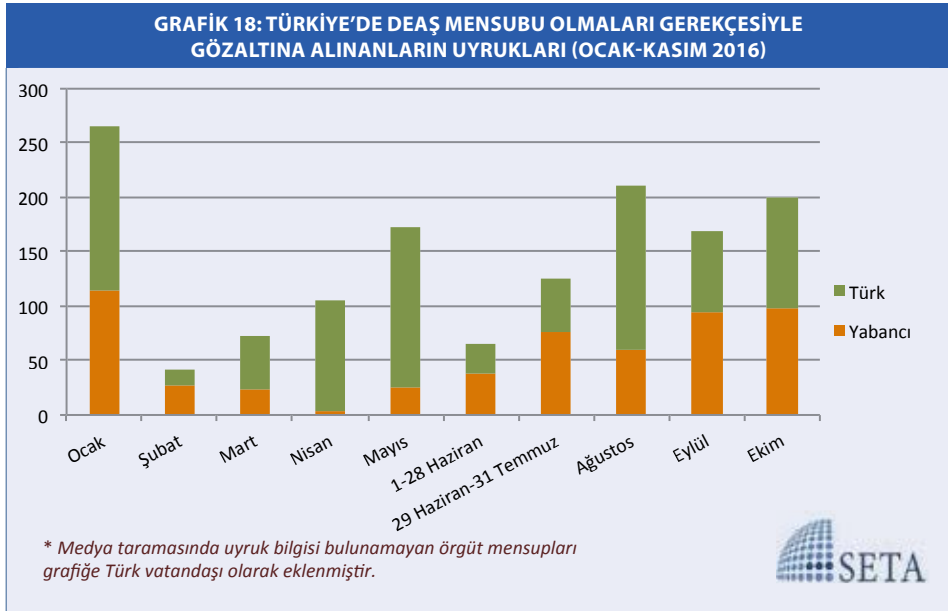
DEAŞ'ın tüm dünyada bir fenomen haline gelmesinin yarattığı küresel ölçekteki YTS mobilizasyonu, Suriye ve Irak'a ana geçiş güzergahı olması sebebiyle Türkiye'yi topraklarından seyahat edilecek bir hedef haline getirmiştir. Öte yandan Türkiye'nin

68. "2 Canlı Bomba Ankara'da Kendini Patlattı", NTV, 8 Ekim 2016.

69. Volkan Işık, "DEAŞ'a 'Üst Düzey' Darbe", AA, 1 Eylül 2016.

70. Yüksel Temel, "Ankara'yı Kana Bulayacaklardı", *Sabah*, 31 Ekim 2016; "Ankara'da DAESH'li Bir Canlı Bomba Öldürüldü", *Yeni Şafak*, 19 Ekim 2016.

Suriye ve Irak ile paylaştığı uzun sınır hattı, çatışma bölgelerinin bitişiğinde olması nedeniyle yasa dışı lojistik faaliyetlere militan, silah ve mühimmat akışlarına maruz kalan bir alana dönüşmüştür. Dolayısıyla Türkiye, güneyinde oluşan terör kuşağına karşı sert önlemler almak zorunda kalmıştır. Başlangıçta caydırıcılık temelinde tasarlanan ve misliyle karşılık ilkesi doğrultusunda uygulanan bu önlemler, zaman içinde yetersiz görülmelerinin ardından TSK unsurlarının desteklediği Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) birlikleriyle doğrudan bir askeri harekate dönüşmüştür.⁷¹

Sınır güvenliği konusunda Türkiye'nin risk ve tehditlere en çok maruz kalan bölgesi güneyindeki Kilis ve Gaziantep şehirleridir. DEAŞ bu şehirlerde çeşitlilik arz eden saldırılarının yanı sıra militan geçişi, depolama, propaganda ve patlayıcı imalatı gibi kritik işlevleri de icra etmeye çalışmıştır. 2016'da örgütün sınır hattında Türkiye'ye arz ettiği tehditlerin başında Kilis'e düzenlediği roket saldırıları gelmiştir. Yıl içinde DEAŞ ilk kez 18 Ocak'ta Kilis'e Katyüşa füzeleri ile saldırmıştır. Özellikle Nisan ortasından başlayarak Mayıs'ın ilk haftasına kadarki dönemde örgüt Kilis'e her gün defalarca füzelerle saldırı gerçekleştirmiştir. Örgüt 7 Nisan-7 Mayıs tarihleri arasında Kilis'e 40'tan fazla füze atmış ve son olarak 26 Ekim'de Kilis'e yine roket atmayı başarabilmiştir. Bu saldırıların büyük çoğunluğu Rus yapımı Katyüşa roketleri ile yapılmıştır. Bu roketlerin eski teknoloji ürünü olmalarının, kaynağında tespitlerinin yapıp hedefe ulaşmadan imha edilmelerini zorlaştırdığı değerlendirilmektedir.⁷² 18 Ocak'tan bu yana DEAŞ 80'den fazla kez

71. Murat Yeşiltaş, Rifat Öncel ve Bilgehan Öztürk, "Turkey's Fight Against DAESH", *SETA Analiz*, Sayı: 23, (Kasım 2016).

72. Arda Mevlütoğlu, "Katyüşa'lar, HIMARS'lar ve Ötesi", Siyah Gri Beyaz, 29 Nisan 2016, <http://www.siyahgribe-yaz.com/2016/04/katyusalar-himarslar-ve-otesi.html?pref=tw>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

roketle Kilis'e saldırmış, bu saldırıların sonucunda 20'nin üzerinde sivil yaşamını yitirirken, 80'den fazla kişi de yaralanmıştır.

Katyuşa tehdidine karşı Türkiye üç boyuttan oluşan önlemler dizisi hayata geçirmiştir: Birincisi Türkiye'nin sınır hattından DEAŞ mevzilerine yönelik düzenli olarak yaptığı topçu atışlarıdır. Fırtına obüslerinin bu görev için kullanımının devamının yanı sıra 40 kilometreden fazla menzili olan yerli üretim T-122 çok namlulu roketatar (ÇNRA)⁷³ sistemleri de sınır hattında konuşlandırılmıştır. Aynı zamanda yerli üretim İHA'lar sınır hattında sürekli gözetleme uçuşları gerçekleştirmiş ve faaliyet sayıları çoğalmıştır. Buna ek olarak sınır hattında görev yapan asker mevcudiyeti de artırılmıştır.

İkincisi koalisyonun devreye sokularak ABD'ye ait Predatör İHA'lar ile örgüt hedeflerinin yok edilmesidir. Cehennem ateşi (Hellfire) füzesi taşıyan bu İHA'lar tehdit oluşturan hareketli hedeflere karşı tehdidi kaynağında yok etme doğrultusunda etkili bir ateş gücü sağlamaktadır. Bu bağlamda mesela 1 Mayıs'ta İncirlik'te konuşlu bulunan 4 ABD MQ-1 silahlı İHA'sının Suriye'de 29 DEAŞ militanını öldürdüğü ve 5 örgüt mevzisini imha ettiği açıklanmıştır.

Üçüncüsü ise halkı bilgilendirme ve farkındalık yaratmaya yönelik tedbirlerden oluşan toplumsal boyuttur. Olası füze saldırılarına karşı vatandaşları mümkün olduğunca kısa sürede haberdar etmek amacıyla Kilis'e hava alarm ikaz sistemi kurulmuştur. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının (AFAD) tasarladığı proje ile şehre siren sistemi koyularak halkın önceden uyarılması; sosyal medya, hücrel mesajlar ve akıllı cihazların da bu doğrultuda etkin bir şekilde kullanılması planlanmıştır.⁷⁴ Öte yandan Kilis'teki sağlık personelinin artırılması ve ailelere psikolojik destek sağlanması, daha önce terör kaynaklı çatışmaların yaşandığı şehirlerde kullanılan zırhlı ambulansların şehre gönderilmesi gibi tedbirler uygulamaya konulmuştur. Bunun yanında maddi olarak zarar görenlere ödeme yapılması için Kilis'e iki etapta verilmek üzere 10 milyon TL tahsis edilmiştir.⁷⁵

Alınan önlemler ve uluslararası koalisyon ile artırılan iş birliğiyle beraber Mayıs sonundan itibaren Kilis'e atılan füzeler durduruldu ve bu tarihten sonra DEAŞ nadiren Kilis'i hedef alabildi. Uzun vadede Türkiye'nin hava savunma sistemi ihtiyacını karşılayacak araştırmalar ise bir süredir gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. DEAŞ tarafından Kilis'in sürekli füzelerle hedef alınması bu ihtiyacın aciliyetini açık olarak gözler önüne serdi. Bu bağlamda tamamen milli imkanlarla üretilen Serhat ve Korkut sistemleri Katyuşa ve benzeri füzeleri havada engelleyerek imha

73. "T-122 ÇNRA, 122 mm.lik Çok Namlulu Roketatar", Roketsan, <http://www.roketsan.com.tr/urunler-hizmetler/kara-sistemleri/satihtan-satiha-roket-sistemleri/t-122-cnra-122-mm-lik-cok-namlulu-roketatar>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

74. "AFAD Güvenli Hava Sahası Kuruyor", *Yeni Şafak*, 14 Mart 2016; "Hava Saldırılarına Karşı Sınırdaki Alarm Sistemi", *Milliyet*, 30 Mart 2016; Tolga Şardan, "Davutoğlu'ndan Kilis'e Master Plan Talimatı", *Milliyet*, 2 Mayıs 2016.

75. "Kilis İçin Ek Tedbirler", *Sabah*, 26 Nisan 2016; "Başbakan Davutoğlu Kilis İçin Alınan Önlemleri Açıkladı", CNN Türk, 26 Nisan 2016.

etmeyi amaçlıyor.⁷⁶ Milli Savunma Bakanı Fikri Işık, Ekim ayı başında Korkut'un laboratuvar testlerinin başarıyla tamamlandığını, sahada test aşamasına en kısa sürede geçileceğini belirtti.⁷⁷ ASELSAN tarafından 2010'da geliştirilmeye başlanan Korkut, 1 Aralık 2015'te Konya Karapınar'da bulunan Milli Savunma Bakanlığı Atış, Test ve Değerlendirme Grup Komutanlığında yapılan testlerde katapulttan atılan yüksek hızlı hedef uçağını ASELSAN'ın geliştirdiği yerli radar sistemiyle tespit edip başarılı bir şekilde vurarak düşürmüştü.⁷⁸

Sınır güvenliği açısından en önemli sorunlardan bir diğeri geleneksel olarak YTS seyahatlerinin önlenmesi olmuştur. Türkiye'nin YTS ile mücadelesi en başından beri birbirini destekleyen dört aşamalı bir mekanizmaya dayanmaktadır⁷⁹ ve 2016'da da bu mekanizma yürürlükte olmuştur: Bunlardan birincisi DEAŞ militanı olma potansiyeli taşıyan kişi veya grupların kaynak ülkeden çıkışının engellenmesidir. İkinci aşama bir şekilde kaynak ülkeden ayrılan YTS'nin havaalanlarında kurulan Risk Analiz Birimleri ekiplerince tespit edilmesidir. Türkiye'ye girmeyi başaran YTS'lerin ise emniyet birimlerinin yaptığı çalışmalarla etkisiz hale getirilmeleri amaçlanmıştır. Son aşamayı ise militanların Türkiye-Suriye sınır hatında giriş-çıkış yaparken yakalanmaları oluşturmaktadır. Bugüne değin YTS seyahatlerinin önlenmesi konusunda diğer devletlerin Türkiye ile yeterince iş birliği yapmadıkları ve uyarılara rağmen gerekli önlemleri almadıkları görülmüştür. Mesela Paris saldırılarını düzenleyen İbrahim Abdeslam Türkiye tarafından Fransa'ya iade edilen isimlerden biriydi. Paris saldırılarının diğer faili Ömer İsmail Mustafa konusunda da Fransa, Türkiye tarafından uyarılmıştı. Yine Brüksel'de yapılan intihar saldırılarının faili İbrahim Bakraoui'nin daha önce Türkiye'de yakalanıp sınır dışı edildiği ve muhatap ülkelere bilgi verildiği ancak bu ülkelerin yeterince önlem almadığı görülmüştür.⁸⁰

Öte yandan Türkiye'ye giriş yasağı konan kişi sayısı Eylül 2016 itibarıyla 145 ülkeden 52.075 kişiye ulaşmıştır. 98 ülkeden 3.790 kişi ise sınır dışı edilmiştir.⁸¹ Göç İdaresinin 8 Kasım'da yenilediği verilerine göre ise Türkiye'de 2016'da yakalanan düzensiz göçmen sayısı 156.733 olarak belirlenmiştir.⁸² Bunların 66.552'sinin Suriyeli, 28.339'unun da Iraklı olması yasa dışı insan mobilizasyonunun başlıca nedenlerinin bölgedeki iç savaş ortamı ve DEAŞ varlığı olduğunu göstermektedir.

Sınır güvenliği konusunda Türkiye'nin elini bağlayan en önemli hususlardan biri yetki çatışması ve bürokratik hantallığa sebebiyet veren çok başlı yapıya sahip

76. "Kilis, 'Serhat' ve 'Korkut'a Emanet", *Milliyet*, 22 Mayıs 2016.

77. "Sınır Güvenliği 'KORKUT' ve 'Serhat'a Emanet", *Sabah*, 3 Ekim 2016.

78. "KORKUT Testleri Başarıyla Geçti", *Vatan*, 13 Aralık 2015.

79. Yeşiltaş vd., *Sınırdaki Düşman*.

80. "Türkiye Yakalayıp İade Ediyor, Avrupa Serbest Bırakıyor", *Haber Türk*, 25 Mart 2016.

81. "Gereği Yapılmıştır", *Milliyet*, 1 Eylül 2016.

82. "Düzensiz Göç", T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

hudut muhafaza teşkilatıdır. Bu sorunu aşmak için halihazırda önemli bir süredir çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda hükümetin 2017 yılı programında İçişleri Bakanlığına bağlı silahla donatılmış bir sınır güvenliği teşkilatının kurulması öngörülerek bu görevin icrasının tek bir çatı altında toplanması hedeflenmektedir.⁸³

Türkiye'nin Suriye sınır hattında yürürlüğe koyduğu fiziki sınır güvenliği projesi 2016'da da devam etti. Bu projenin önemli bileşenlerinden olan sınıra duvar örme çalışmaları hızlandırıldı. Suriye'nin kuzeyinde yoğunlaşan asimetrik tehditlere karşı Hatay'ın Yayladağ ilçesinde başlatılan modüler duvarlar ve akıllı kuleler yerleştirme çalışmaları Ekim ayında Kilis'e kadar ulaştı. Bölgeye dikilen beton bloklar 3 metre uzunluk, 4 metre yükseklik ve 7 ton ağırlığa sahip. Kuleler ise 8 metre yüksekliğinde olup zırh ve akıllı silah sistemleriyle donatılıyor. Ayrıca yasa dışı geçiş ve diğer illegal faaliyetleri gözetlemek ve önlemek amacıyla otomatik anons sistemleri de bu kulelere yerleştirildi.⁸⁴ 2 Kasım'da Milli Savunma Bakanı Fikri Işık ile Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Salih Zeki Çolak birlikte hudut birliklerini ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Bu ziyaretinde Işık, Suriye sınırına 268 kilometre uzunluğunda duvar çekildiğini vurgulamıştır. Işık, 520 kilometre daha duvar çekileceğini ve bunun yaklaşık 200 kilometresinin ihalesinin yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca coğrafi olarak duvar örmeye engel olan yaklaşık 85 kilometre uzunluktaki arazide de farklı tedbirlerin alınacağını, önümüzdeki yılın birinci yarısında 911 kilometrelik Suriye sınırının tamamının bitirilmesini düşündüklerini ifade etmiştir.⁸⁵

Öte yandan duvar örülmesi mümkün olmayan dağlık, engebeli araziler, nehir geçişleri ve kanyonların bulunduğu yerlere arazi şartlarına uygun esnek çelik kafeslerin örülmesi planlanmaktadır. Suriye sınırında yaklaşık 85 kilometrelik hattın bu çelik kafeslerle kapatılması öngörülmüyor.⁸⁶ Türkiye Suriye sınırının yanı sıra 2016'da Irak sınırının da bazı noktalarında fiziki güvenlik önlemleri alınmaya başlanmıştır. PKK'nın önemli yurt dışı geçiş noktalarından olan Cizre ve Silopi bölgelerine de beton duvarlar örülmemektedir. Bu duvarların önlerine ayrıca hendekler kazılmaktadır. Bunun yanında hakim tepelere zırhlı ve mekanize birlikler konuşlandırılarak sınır güvenliği desteklenmektedir. Sıkı eğitim programıyla tanınan ve yurt dışında barış gücü operasyonlarına katılan 28. Mekanize Piyade Tugayı'nın Silopi'ye taşınmasının gerekçelerinden birinin de sınırdaki tehlikelere karşı ek önlem almak olduğu değerlendirilmektedir. Yine Suriye sınırında olduğu gibi Irak sınırında da akıllı kuleler, çelik kafesler, projektör aydınlatma sistemleri, termal kameralar ve hava gözetleme sistemleri yerleştirilecektir.⁸⁷

83. "Profesyonel Sınır Kolluğu Teşkilatı Kuruluyor", AA, 2 Kasım 2016.

84. "Suriye Sınırında Modüler Duvar Çalışmaları Sürüyor", AA, 19 Ekim 2016.

85. "Işık: Sınırın Sıfır Noktasındaki Hudut Birliklerinde Önemli Çalışmalar Yürütülüyor", AA, 2 Kasım 2016.

86. "Irak Sınırına Hendekli Duvar", *Haber Türk*, 6 Kasım 2016.

87. "Irak Sınırına Hendekli Duvar".

SURİYE VE IRAK'TA DEAŞ İLE MÜCADELE

Fırat Kalkanı Harekatı

Fırat Kalkanı Harekatı öncesinde Türkiye'nin güneyinde DEAŞ'a karşı mücadelesi caydırıcılık temelinde misliyle yanıt prensibine göre uygulanıyordu. Bu bağlamda Türk topçuları istikrarlı bir şekilde Suriye'nin kuzeyindeki örgüt mevzilerini vuruyordu. Mesela yalnızca Ocak-Mart 2016 arasında 487 DEAŞ hedefi vurulmuş ve en az 86 terörist etkisiz hale getirilmiştir.⁸⁸ Türkiye 24 Ağustos 2016'da başta DEAŞ olmak üzere çevresindeki terör örgütlerinin yarattığı her türden tehdidi bertaraf ederek Suriye sınırında güvenliği sağlamak ve uluslararası koalisyonla sahada savaşan etkili ve meşru bir kara gücü olarak destek vermek gayesiyle Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlatmıştır. Harekatın başladığı gün ilk hedef olan Cerablus DEAŞ'tan temizlenmiştir. Harekat Türk Silahlı Kuvvetleri Müşterek Özel Görev Kuvveti'nin desteklediği ÖSO güçleri tarafından yürütülmektedir. Fırat Kalkanı Harekatı'nı Türkiye'nin sınırlarını terör örgütlerinden temizlemek, uluslararası koalisyonla sahada destek vermek, Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak, bölgeyi terör örgütlerinden arındırarak daha fazla göçün önüne geçmek, Suriyelilerin insani yardımlara ulaşımını sağlamak ve kolaylaştırmak amaçlarıyla başlatılmıştır.

Harekatın ilk haftasında Cerablus ile beraber 38 köy kurtarılmış, Azez-Cerablus hattında 400 kilometre kareden fazla alan teröristlerden temizlenmiştir. Güneyde Fırat Nehri'nin kolu Sacu Çayı'na ulaşarak Türkiye sınırından 24 kilometre derinlik sağlanmıştır.⁸⁹ Harekatın birinci ayının sonunda 1.200 kilometre karelik alan teröristlerden temizlenmiş, 20 binden fazla Suriyeli Cerablus'a dönmüştür. Bu süre zarfında terör örgütlerine ait 900'den fazla hedef vurulmuştur.⁹⁰ 16 Ekim'de ise ÖSO güçleri DEAŞ'ın sembolik olarak büyük önem atfettiği Dabık kasabasını ele geçirmiştir.⁹¹ Harekatın ikinci ayı sonunda ÖSO 156 meskun mahalde kontrolü sağlamış, 31 mayın ve 1.299 EYP imha edilmiştir.⁹²

Türkiye harekat kapsamında son olarak 13 Kasım günü sabah ve akşam olmak üzere iki ayrı saat diliminde Suriye'de bulunan Bab bölgesine kendi savaş uçakları ile hava harekatları düzenlemiş ve 15 hedefe 16 hava saldırısı gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda DEAŞ'a ait 10 savunma mevzisi, 2 karargah binası, 2 komuta merkezi ve 1 cephanelik imha edilmiştir.⁹³ Bunun yanında patlayıcı tespit ve imha timleri de bölgede yerleştirilmiş bulunan 14 EYP'yi kontrollü bir şekilde patlatarak emniyeti sağlamıştır. 14 Kasım itibarıyla Fırat Kalkanı Harekatı'nın başından bugüne değin toplamda 1.520 EYP kontrollü olarak patlatılırken, çoğu tuzaklanmış 36 mayın da

88. "Türkiye'nin Yabancı Terörist Savaşçılarla Mücadelesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yabanci-terorist-savascilarla-mucadelesi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2016).

89. "İşte Fırat Kalkanı'nda İlk Haftanın Bilançosu", Haber 7, 30 Ağustos 2016.

90. Mehmet Yılmaz Güldaş, "Fırat Kalkanı Harekatı'nın Bir Aylık Bilançosu", AA, 23 Eylül 2016.

91. "ÖSO Suriye'de Dabık köyü ve Soran Beldesini DEAŞ'tan Aldı", AA, 16 Ekim 2016.

92. Twitter, <https://twitter.com/firatkalkani16>

93. "Türk Jetleri El-Bab'da 15 Hedefi Vurdu", AA, 14 Kasım 2016.

harekat süresince etkisiz hale getirilmiştir.⁹⁴ 21 Kasım'da operasyonun 90. günü sonunda da ÖSO tarafından 215 meskun mahalde kontrol sağlanmış, 40 mayın ve 1.673 EYP kontrollü olarak imha edilmiştir.⁹⁵

Fırat Kalkanı Harekatı kapsamında DEAŞ'tan temizlenen bölgelere Türkiye tarafından iç savaş ortamından kaçan Suriyeli aileler yerleştirilmekte, sağlık ve gıda yardımları ile savaşın yaraları sarılmaya çalışılmaktadır. Mesela Halep, Hama ve Rakka'daki çatışmalardan kaçan yaklaşık 200 aile terör örgütlerinden temizlenmiş Suriye-Türkiye sınırında 300-400 çadır kurmuşlardır. Türkiye sınır bölgesini güvenli gördüklerini ifade eden bu aileler halihazırda inşası devam eden çadır kentin tamamlanmasını beklemektedir.⁹⁶

Musul Operasyonu

Türkiye son bir yıldır Irak'ın kuzeyinde de DEAŞ ile mücadelesini sürdürmektedir. Özellikle Musul çevresinde gerçekleştirilen bu mücadele ile 17 Ekim gece yarısı Irak Başbakanı Haydar İbadi tarafından başlatıldığı duyurulan Musul Operasyonu öncesinde uygun askeri ve stratejik zeminin oluşmasına önemli bir katkıda bulunulmuştur. Türkiye Aralık 2015'ten Ekim 2016'ya kadar olan zaman diliminde Musul'daki DEAŞ hedeflerine Fırtına obüsleriyle 3.537, tanklarla 1.128, zırhlı muharebe araçlarıyla 870, havan ile 1.285 olmak üzere toplam 6.820 atış gerçekleştirmiştir. Bu atışlar sonucunda 690 DEAŞ militanının etkisiz hale getirilmesinin yanı sıra örgüte ait 555 bina ve barınak, 106 araç, 34 Katyüşa füzesi mevzisi, bir adet tank, 5 adet top, birçok namlulu roketatar ve 11 Doçka mevzisi imha edilmiştir.⁹⁷ Bunun yanında 1990'lardan beri bölgede bulunan Türk Özel Kuvvetleri Musul'un yerel unsurlarına askeri eğitim ve yardım sağlayarak şehrin kurtarılmasının orada yaşayan halk tarafından gerçekleştirilmesini amaçlamıştır. Bu kapsamda Türkiye Gedu Üs Bölgesi'nde Musullulardan oluşan 1.200'den fazla gönüllüyü eğitmiştir.⁹⁸ Bunun yanında Türkiye Musul çevresinde DEAŞ'a karşı hava saldırıları da düzenlemiştir. Dolayısıyla Türkiye 2016'da Musul'un kuzeyinde Suriye'de de olduğu gibi DEAŞ'a karşı tank, top, havan ve zırhlı muharebe araçlarının kullanımını içeren, sahada özel kuvvet unsurları ve havada ise uçaklarla desteklenen hibrit bir askeri mücadele stratejisi uygulamıştır.

ULUSLARARASI KOALİSYONA VERİLEN DESTEK

Türkiye'nin DEAŞ'a karşı kurulan uluslararası koalisyonla olan katkısı 2015'in başına dayanmaktadır. Türkiye Şubat 2015'te koalisyonla olan desteğini ifade etmiş,⁹⁹ Haziran'da ABD'nin silahsız İHA'larını üslerinde konuşlandırmasına izin vermiş, 24

94. "Türk Jetleri El-Bab'da 15 Hedefi Vurdu".

95. Twitter, <https://twitter.com/firatalkani16>

96. Yasin Dikme, "Allah Türkiye'den Razı Olsun, Burayı Terörden Temizledi", AA, 14 Kasım 2016.

97. "TSK'nın DAEŞ ile Mücadelesi", *Haber Türk*, 16 Ekim 2016.

98. Twitter, <https://twitter.com/firatalkani16>

99. "Türkiye'nin Yabancı Terörist Savaşçılarla Mücadelesi".

Temmuz'da askeri üslerini koalisyonun kullanımına açmış¹⁰⁰ ve 24 Ağustos 2015'te de resmi olarak Özgün Kararlılık Operasyonu'na katılmıştır.¹⁰¹ Türkiye'nin 2015'te koalisyona verdiği destek DEAŞ'ı geriletme ve yok etme (*degrade and destroy*) stratejisine bir katkı anlamına gelmiştir. 2016'da ise bu strateji DEAŞ'ı Türkiye sınırlarından tamamen uzaklaştıracak bir amaca dönüşmüştür. Dolayısıyla Türkiye'nin uluslararası koalisyona verdiği destek de daha üst bir seviyeye çıkmıştır.

2016 yılı içinde Türkiye ile uluslararası koalisyon arasında 2015 yazında kurulan iş birliği mekanizmaları devam etmiş, Türkiye'deki üslerin DEAŞ ile mücadelede kullanımı sürmüştür. 22 Ocak'ta dönemin ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden Türkiye'yi ziyaret etmiş, iki ülke arasında DEAŞ'a karşı mücadelede iş birliğinin geliştirilmesi ve Türkiye'nin sınır güvenliğini artıracak bazı teknolojilerin ABD tarafından paylaşımı konuları görüşülmüştür.¹⁰² 2 Şubat'ta ise uluslararası koalisyonu oluşturan ülkeler örgütle mücadelede gelinecek duruma konuşmak üzere Roma'da toplanmıştır.

Türkiye ile uluslararası koalisyonun başını çeken ABD arasında 2016'da da ciddi görüş farklılıkları devam etmiştir. Ortak bir zemine ulaşmak ve iş birliği olanaklarını artırmak için yapılan girişimlerin sonucusu ABD Genelkurmay Başkanı Joseph Dunford'un 6 Kasım 2016'da gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde tartışılmıştır. Burada varılan uzlaşmaya göre Türkiye ile ABD arasında başında tuğgenerallerin bulunacağı iki ayrı heyetten oluşacak bir "koordinasyon mekanizması" kurulması öngörülmüştür. Askeri uzmanların yanı sıra istihbarat servisleri ve dışişleri mensuplarının da içinde yer alacağı heyetlerin herhangi bir kriz anında toplanacağı belirtilmiştir.¹⁰³ Öte yandan Dunford'un basın mensuplarına Rakka Operasyonu için SDG'nin uygun olmadığı ve Türkiye ile uzun vadeli olarak beraber çalışacaklarını söylemesine rağmen bu operasyonun SDG güçleriyle başlatılması, ABD ile Türkiye arasındaki yöntem farklılıklarının devam ettiğini göstermiştir. Bunun öncesinde 21 Ekim 2016'da ABD Savunma Bakanı Ashton Carter Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur. Türkiye'nin Dabık şehrini örgütten kurtarmasından dolayı "bütün dünyanın müteşekkik olduğu"nu belirten Carter, ABD ile Türkiye arasında bazı görüş farklılıkları olmasına rağmen prensiplerin aynı olduğunu vurgulamış ve Türkiye'nin sınır güvenliğini sağlama almak için verdiği mücadeleyi desteklediklerini vurgulamıştır.¹⁰⁴ Ancak sonrasında yaşananlar ABD'nin yine söylem ile politikasının çeliştiğini göstermiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin önümüzdeki dönemde uluslararası koalisyonla ilişkisinin seyrini yeni ABD yönetiminin DEAŞ ile mücadeleye bakışı yakından etkileyecektir.

100. "No: 212, 24 Temmuz 2015, ABD ile DEAŞ'la Mücadele Konusunda Varılan Mutabakat Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Temmuz 2015, http://www.mfa.gov.tr/no_-212_-24-temmuz-2015_-abd-ile-deas_la-mucadele-konusunda-varilan-mutabakat-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

101. "No: 239, 29 Ağustos 2015, DEAŞ Hedeflerine Karşı Ortak Operasyon Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 29 Ağustos 2015, http://www.mfa.gov.tr/no_-239_-29-agustos-2015_-deas-hedeflerine-karsi-ortak-operasyon-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).

102. Carol E. Lee, Dion Nissenbaum, "Joe Biden Presses for Expansion of Turkey's Role in Fighting ISIS", *The Wall Street Journal*, 24 Ocak 2016; Ragıp Soylu, "Biden, Türkiye ile Dört Başlıkta Pazarlık Yaptı", *Sabah*, 24 Ocak 2016.

103. "DAEŞ ile Mücadelede İkili Mekanizma", NTV, 7 Kasım 2016.

104. "ABD Savunma Bakanı Carter: Türkiye'nin DAEŞ'e Karşı Operasyonlara Katılmasını İstiyoruz", NTV, 21 Ekim 2016.

KRONOLOJİ- DEAŞ SALDIRILARI

12 Ocak	İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda intihar saldırısı gerçekleştirildi. 13 kişi yaşamını yitirken, 15 kişi de yaralandı.
18 Ocak	DEAŞ'ın 2016'da Kilis'e yaptığı ilk füze saldırısı. Okula isabet eden roket mermisi bir kişinin hayatını kaybetmesine yol açtı.
19 Mart	İstanbul İstiklal Caddesi'nde intihar saldırısı gerçekleştirildi. 5 kişi hayatını kaybederken, 36 kişi de yaralandı.
22 Mart	DEAŞ'ın 2016 Başika'da bulunan Türkiye'ye ait Gedu Üs Bölgesi'ne ilk saldırısı. Füze ve top atışlarıyla gerçekleştirilen saldırı sonucunda zayıat verilmedi.
10 Nisan	Suriye'nin Halep kentinde gazetecilik yaptığı belirtilen Muhammed Zahir Şerkat Gaziantep'te sokakta yürürken başı ve elinden vurularak hayatını kaybetti. Saldırısı DEAŞ üstlendi.
1 Mayıs	Gaziantep İl Emniyet Müdürlüğüne bomba yüklü araçla intihar saldırısı gerçekleştirildi. 3 polis şehit oldu, çoğunluğu polis 23 kişi yaralandı.
19 Mayıs	Türkiye'deki DEAŞ kaynaklı intihar saldırılarının planlayıcısı ve azmettiricisi olduğu bilinen örgütün sözde "Antep Emiri" Yunus Durmaz yapılan polis operasyonu sırasında kendisini patlattı.
12 Haziran	Şanlıurfa'da Suriyeli aktivist Ahmed Abdülkadir silahlı saldırıya uğradı ve yaralı olarak kurtuldu. Saldırısı DEAŞ üstlendi.
28 Haziran	Atatürk Havalimanı'nda önce güvenlik güçleriyle çatışan üç terörist, sonrasında intihar saldırısı gerçekleştirdi. 45 kişi hayatını kaybetti, 236 kişi yaralandı.
13 Temmuz	Gaziantep'te polis memuru Hüseyin Gümüş, takip ettiği DEAŞ'ın hücre evinden çıkan Suriyeli bir örgüt mensubu olan Hanifi Ç.'nin (16) silahlı saldırısı sonucunda ağır yaralandı ve tüm çabalara rağmen kurtarılamayarak şehit oldu. Aynı gün içinde saldırgan Hatay'da yakalandı.
20 Temmuz	Gaziantep'te düzenlenen bir kına gecesi sırasında intihar saldırısı gerçekleştirildi. 32'si çocuk olmak üzere 59 kişi hayatını kaybetti, 90'ın üzerinde kişi de yaralandı.
24 Ağustos	Türk Silahlı Kuvvetleri Müsterek Özel Görev Kuvveti ve Özgür Suriye Ordusu birliklerince Suriye'nin kuzeyini terör örgütlerinden temizlemeyi amaçlayan Fırat Kalkanı Harekatı başlatıldı. Aynı gün Cerablus ele geçirildi.
25 Ağustos	Türkiye YPG'ye Fırat'ın doğusuna çekilme çağrısı yaptı. YPG bölgeden çekilerek yönetimi askeri konseylere teslim ettiğini açıkladı.
26 Ağustos	TSK Cerablus yönünde ilerleme girişiminde bulunan YPG'yi vurdu.
29 Ağustos	Kilis'te muhtelif yerlere peş peşe atışlanan 3 roket mermisi isabet etti. Olayda biri ağır 5 kişi yaralandı.
31 Ağustos	Yunus Durmaz'ın kardeşi Gamze Demir ile evli olan DEAŞ mensubu Abdülmuttalip Demir ve 1 Mayıs Gaziantep saldırısının faili İsmail Güneş'in amcasının oğlu DEAŞ mensubu Talha Güneş gerçekleştirilen operasyonla yakalandı.
8 Ekim	Ankara'da Haymana yolu civarında bombalı araçla eylem hazırlığındaki iki terörist, düzenlenen operasyonda polisin "teslim ol" çağrısı üzerine kendilerini patlattı. Teröristlerin Ankara Gar Patlaması'nın yıl dönümü olan 10 Ekim tarihinde intikam eylemi gerçekleştirecekleri değerlendirildi.
9 Ekim	DEAŞ'ın 2016'da Başika'da bulunan Türkiye'ye ait Gedu Üs Bölgesi'ne yaptığı son saldırı. Top ateşliyle yapılan saldırıda herhangi bir zayıat yaşanmadı.
16 Ekim	ÖSO, DEAŞ'ın sembolik olarak büyük önem atfettiği Dabık kasabasını ele geçirdi. Gaziantep'te, Gaziantep Üniversitesi karşısındaki 500 Evler Mahallesi'nde yapılan operasyon sırasında canlı bombanın kendisini patlatması üzerine 3 polis şehit olurken, 8 kişi de yaralandı. İkinci bir canlı bomba ise polisle çatıştıktan sonra kendisini patlattı.

19 Ekim	29 Ekim kutlamalarında Anıtkabir'de canlı bomba eylemi gerçekleştireceği değerlendirilen 1992 Adana doğumlu ve Diyarbakır nüfusuna kayıtlı DEAŞ militanı Ahmet Balık yapılan polis baskınında ölü olarak ele geçirildi.
26 Ekim	15 Kasım itibarıyla DEAŞ'ın Kilis'e yaptığı son roket saldırısı. Boş araziye düşen roketler bir kişinin hafif yaralanmasına neden oldu.
4 Kasım	Diyarbakır'ın Bağlar ilçesinde bulunan Emniyet Müdürlüğü'nün Terörle Mücadele ve Çevik Kuvvet şubelerinin yer aldığı ek binası yakınlarında bomba yüklü bir araçla saldırı düzenlendi. Saldırığı DEAŞ üstlendi.
6 Kasım	4 Kasım'da Diyarbakır'da gerçekleştirilen saldırıyı TAK üstlendi.

SONUÇ

2016 yılı Türkiye'nin güvenlik gündemi açısından son derece yoğun bir yıl olmuştur. Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden iki ana unsur olan PKK ve DEAŞ, bir önceki yıl olduğu gibi bu yıl da saldırılarını sürdürmüştür. PKK bir önceki yıl başlattığı, çatışmaları şehirlere yayarak bir "halk ayaklanması" çıkarma denemesini bu yılın ortalarında terk etmek zorunda kalmış ve saldırılarını bu tarihlerden itibaren tekrar kırsal bölgelere yöneltmiştir. Bu değişim çerçevesinde örgüt ayrıca çeşitli sol örgütlerle iş birliğine giderek geleneksel faaliyet alanlarının ötesine geçip ülkenin farklı bölgelerinde de varlık göstermeye çalışmıştır. Buna ek olarak PKK'nın bir alt örgütü olan TAK da intihar saldırıları düzenleyerek terör ve çatışma ortamını batıdaki büyük şehirlere taşıma planını uygulamak istemiştir.

Türkiye bu tehditlere karşılık yeni bir savunma ve güvenlik konseptini devreye sokarak terör tehdidine karşı "savunmadan taarruza" geçmiş, bu çerçevede yıllardır askeri operasyon yapılmayan bölgelere operasyonlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Öte yandan DEAŞ da Türkiye'ye teşkil ettiği farklı düzeylerdeki tehditleri sürdürmenin yanı sıra bu tehditlerin seviyesini daha üst noktalara taşımıştır. Bu duruma uygun olarak da Türkiye, örgüte yönelik aldığı tedbirleri ülke sınırlarının ötesine taşımış, örgütle mücadelesini önce Irak'ta başlatmış daha sonra da Fırat Kalkanı Harekatı ile Suriye'de devam ettirmiştir.

Sonuç olarak her iki terör örgütü de Türkiye'de hem sivilleri hem de güvenlik güçlerini hedef almaktadır. PKK ve DEAŞ'ın davranış, yöntem ve saldırı hedefleri açısından benzerliklerinin yanında farklılıkları da bulunmaktadır. PKK, el yapımı patlayıcı (EYP) kullanımını büyük oranda Suriye'de DEAŞ'la çatışmaları sırasında öğrenmişken, DEAŞ'ın bu yöntemi Türkiye içerisindeki saldırılarında görülmemektedir. PKK ise EYP'yi hem güvenlik güçlerinin ikmal yaptığı yollara döşemek hem de şehir çatışmalarında tuzak kurmak suretiyle yaygın bir şekilde kullanmaktadır.

Yine bu iki örgütün saldırı hedefleri de farklılık göstermektedir. DEAŞ'ın Gaziantep Emniyet Müdürlüğüne yaptığı bombalı saldırı dışarıda tutulacak olursa, Türkiye'deki eylemlerinin tamamının sivilleri hedef aldığı görülmektedir. Buna karşılık PKK ise sivillerin yanı sıra ağırlıklı bir biçimde asker, polis ve köy korucularına saldırmaktadır. Burada PKK'nın alt kolu TAK'ın sivilleri hedef alma noktasında

DEAŞ'la daha çok benzerlik gösterdiği belirtilmelidir. Sivilleri hedef alma noktasındaki TAK ve DEAŞ benzerliği, bu iki örgütün canlı bomba kullanımında da karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla PKK'nın ağırlıklı olarak sivilleri hedef aldığı ve canlı bomba kullandığı saldırıları TAK üzerinden gerçekleştirdiği sonucuna varılabilir.

TAK ve DEAŞ'ın canlı bomba saldırılarında kullandıkları saldırgan profili farklılık göstermektedir. DEAŞ canlı bomba saldırılarında erkek militanları kullanırken TAK ağırlıklı olarak kadın militanlar kullanmaktadır. Bu farklılığın yanı sıra hem TAK hem de DEAŞ saldırılarını gerçekleştiren militanların Türkiye'de doğup büyüyen ve fakat Suriye'de kendi örgütlerinin kamplarında eğitim alan kişiler olduğu anlaşılmıştır. Son olarak her iki örgütün de saldırılarıyla Türkiye'nin özelde turizm gelirleri genelde ise ülke ekonomisine darbe vurma amaçları göze çarpmaktadır.

2016'DA

EKONOMİ

SADIK ÜNAY • HATİCE KARAHAN • NURULLAH GÜR • ŞERİF DİLEK

GİRİŞ

Türkiye ekonomisi küresel ticaretteki zayıflık, 15 Temmuz başarısız darbe girişimi ve ciddi jeopolitik risklerin gölgesinde 2016 yılının ilk yarısında önemli bir büyüme performansı gösterirken, darbenin gerçekleştiği üçüncü çeyrekte kısmi bir daralma yaşamıştır. 15 Temmuz darbe girişimi sürecinde ciddi sistemik risklerle karşı karşıya kalan Türkiye ekonomisi bir ülkenin yaşayabileceği en büyük siyasi ve ekonomik krizlerden birisiyle karşı karşıya kalmıştır. Bertaraf edilen darbe girişimi sonrasında aktif bir kriz yönetimi performansı sergilenmiş, ekonomik aktivitelerde canlılığın devamlılığı için önemli adımlar atılmış, ulusal ve uluslararası yatırımcılara yönelik güven verici açıklamalarla pozitif ortamın istikrarı sağlanmıştır.

Türkiye ekonomisi 2016 yılında kendi iç dinamiklerinin yanında yaşanan kritik küresel çalkantıların ve gelişmelerin etkili olduğu bir süreç yaşamıştır. Küresel ekonomide yaşanan gelişmelere bakıldığında; Haziran ayında İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden (AB) ayrılma kararı (*Brexit*) sonrası süreçte yaşanan belirsizlikler ve Avrupa'nın geleceğine yönelik endişeler artış göstermiştir. AB'nin kendi içinde yaşanan muhtemel çıkış (exit) tartışmalarının tetiklediği belirsizlik küresel piyasalara taşınmıştır. Faiz artırımı sürecine gireceğine dair sinyaller veren Amerikan Merkez Bankası (FED) küresel piyasalar üzerinde etkisini bu yıl da sürdürürken Aralık ayında vereceği faiz kararı bekleşi, gelişmekte olan piyasalara yönelik belirsiz ve negatif bir algının devamına yol açmıştır. ABD Başkanlık seçimlerinde Donald Trump'ın seçilmesi sonrasında küresel piyasalarda baş gösteren panik ve belirsizlik, FED'den gelecek muhtemel faiz artırımını kararı beklentisiyle Amerikan dolarının diğer para birimlerine karşı aşırı değer kazanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda özellikle gelişmekte olan ülke para birimleri üzerinde ciddi bir baskı oluşmuştur.

Bu gelişmelerin gölgesinde Türkiye atlatılan 15 Temmuz darbe girişiminin öncesi ve sonrasında dış politikada izlenen normalleşme adımlarıyla bölgesel siyasi ve ekonomik riskleri elimine etme uğraşı vermiştir. Kasım 2015 tarihinde Rusya ile yaşanan jet krizi iki ülke arasında siyasi ve ekonomik tansiyonun yükselmesine neden olmuş, Türkiye ekonomisi turizm ve tarım ürünleri başta olmak üzere Rusya'ya ihracat ettiği ürünlere uygulanan ambargodan dolayı ciddi dış talep sıkıntısına maruz kalmıştır. Buna karşın Türkiye'nin Rus doğalgazına yönelik alternatif arayışlarına

başlaması ve kaynak çeşitliliğini sağlama girişimleri Moskova yönetimini tedirgin etmiştir. Özellikle Rusya'nın 15 Temmuz darbe girişimine karşı Türkiye'deki meşru hükümete ve Cumhurbaşkanlığı'na destek mahiyetindeki söylem ve eylemleri iki ülkeyi tekrardan hızlı bir normalleşmeye götürmüştür. Her iki taraf jeopolitik riskler ve küresel belirsizliklerin yoğun olduğu bu dönemde stratejik bir vizyonla davranarak karşılıklı ilişkileri tazeleme yoluna gitmişlerdir. Benzer şekilde Türkiye'nin Mavi Marmara saldırısı sonrası gerginleşen İsrail ile ilişkileri de normalleşmiş ve iki ülke enerji başta olmak üzere bazı alanlarda stratejik iş birliğini sürdürme kararı almışlardır. Mısır ile de normalleşme adımlarının atılması için altyapı çalışmaları başlamıştır.

2016 yılı küresel ekonomideki yavaşlama ve talep daralması ile ulusal bazlı faktörlerin bileşimi sonucunda Türkiye ekonomisini dış ticaretin olumsuz etkilerine maruz bırakan bir dönem olmuştur. Buna göre senenin ilk 10 ayında 2015 yılının aynı dönemine göre ihracat dolar bazında yüzde 2,8 ve ithalat ise yüzde 5,8 gerileme kaydetmiştir. Ocak-Ekim döneminde dış ticaret açığı yıllık bazda yüzde 12,5 gerileyerek 46,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise 2015 yılının aynı dönemindeki yüzde 69,5 seviyesinden yüzde 71,7'ye yükselmiştir.

Kamu maliyesi tarafından bakıldığında olumsuz küresel gelişmeler, bölgesel riskler ve içeride yaşanan başarısız darbe girişimine rağmen, Türkiye ekonomisinin 2016 yılında ılımlı bir büyüme performansı göstermesinde genişlemeci maliye politikasının önemli katkısı olmuştur. Hükümet kamu tarafından gerçekleştirilen tüketim ve yatırım harcamalarını artırarak ekonomik büyümeye ivme kazandırmaya çalışmış ve bunda bir ölçüde başarılı olmuştur. 2016'da özellikle kamu tüketim harcamaları uzun zamandır görülmeyen bir hızla artmıştır.

2016 yılında Türkiye'de para politikası ile ilgili en dikkat çeken konular ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) faiz oranlarını sadeleştirme politikasına geçmesi ve FED'in küresel piyasaları ilgilendiren faiz kararlarına dair beklentiler olmuştur. FED 2015'in son toplantısında beklentiler dahilinde kısa vadeli faiz oranında 0,25 puanlık artışa giderek faiz aralığını yüzde 0,25-0,50 bandına yükseltmiştir. FED'in 2016'da en az iki kere faiz artışına gideceği beklenmekteydi. Ancak küresel ekonomide yaşanan gelişmeler (Çin ekonomisiyle ilgili kaygılar ve *Brexit* sonrası yaşanan belirsizlik ortamı) ve ABD başkanlık seçimi sürecinin beklenenden farklı bir şekilde gerçekleşmesi FED'in Aralık 2016'ya kadar yeni bir faiz artışına gitmesinin önüne geçmiştir. FED 2016'da sadece Aralık ayındaki toplantısında kısa vadeli faizleri 0,25 puan artırarak faiz aralığını yüzde 0,50-0,75 bandına yükseltmiştir. Nitekim FED'in Aralık ayına kadar faiz artırmaması ile oluşan uygun ortamı değerlendiren TCMB yılın ilk dokuz ayında faizlerde sadeleştirme politikasını ısrarla uygulamaya devam etmiştir. Donald Trump'ın ABD başkanı seçilmesiyle birlikte artan belirsizlikler ve ABD'de faizlerin yükseleceğine dair beklentilerin yükselmesiyle birlikte dolar bütün dünya genelinde değer kazanmıştır. Dolar endeksi 102 seviyesini test ederek

ABD'nin Irak'ı işgal ettiği 2003 yılından bu yana en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Dolar yen ve avro karşısında yükselişe geçmekle birlikte en fazla gelişmekte olan ülke para birimlerine karşı değer kazanmıştır. Türk lirası da (TL) dünyadaki bu genel trend içerisinde görece değer kaybetmiş ve USD/TL kuru 3,60 seviyesine yaklaşarak tarihi zirveleri görmüştür. Ancak içeride yapay döviz talebi yaratılmasına dayanan spekülasyon işlemlere karşı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın başını çektiği dolar bozdurma kampanyası etkili olmuş ve gerek kamu kurumları gerekse hanehalkı tarafından yüksek montanlı dolar satışları yapılması sonucu kurdaki oynaklık azaltılmıştır.

EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM

Türkiye ekonomisi 2016 yılının ilk yarısında ılımlı büyüme performansını sürdürmekle birlikte, 3. çeyrekte yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi ve artan risklerin etkileriyle yılın ikinci yarısında görece zayıflayan bir performans sergilemiştir. Söz konusu tablonun detaylarını analiz eden bu değerlendirme, kaleme alındığı Aralık ayı itibarıyla mevcut olan ilk üç çeyreklik Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYH) verilerini baz almaktadır. Bu doğrultuda yılın 3. çeyreğine ilişkin açıklanan verilerle birlikte Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) GSYH hesaplamalarında bir metodoloji değişikliğine gittiğini belirtmekte fayda vardır. Nitekim Avrupa Hesaplar Sistemi'ne (ESA 2010) uygun bir yöntemi benimseyen GSYH hesapları, uluslararası uyumluluk ve güncellik çerçevesinde revize edilirken önceki döneme ilişkin verilerin de güncellenmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu bölümdeki değerlendirme TÜİK'in 12 Aralık 2016 itibarıyla geçiş yaptığı yeni veriler çerçevesinde şekillenecek ve yılın ilk yarısına dair veriler için söz konusu yeni serilerden yararlanılacaktır.

Buna göre 2016'da Türkiye ekonomisi ilk iki çeyreğin her birinde, bir önceki yılın aynı çeyreklerine göre yüzde 4,5 oranında büyüme kaydetmiştir. Yılın ilk yarısı bu bağlamda incelendiğinde büyüme performansının iç talep kanadından destek aldığı anlaşılmaktadır. İlk çeyrekte gayrisafi sabit sermaye oluşumu ile devletin tüketim harcamalarından önemli ölçüde katkı gören iç talep, özel tüketim harcamaları cephesinde ise görece zayıf destek görmüştür. Türkiye ekonomisi yılın ikinci çeyreğinde ise hanehalkı tüketiminin güçlenerek başrol oynadığı ve yine devletin tüketim harcamaları ile yatırımların da katkı verdiği bir büyüme performansı sergilemiştir. Bununla birlikte söz konusu her iki dönemde de küresel ekonomideki yavaşlama ile birlikte dış talebin büyümeye katkı vermediği ve özellikle 2. çeyrekte aşağı yönlü etkilerini artırdığı anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmeye temel teşkil eden gelişim hızları Tablo 1'de verilmektedir.

Öte yandan 3. çeyrekte söz konusu gelişim hızı yüzde -1,8 oranında gerçekleşerek ekonomide yıllık bazda görece bir daralmaya işaret etmiştir. Böylece Türkiye ekonomisi küresel krizin etkilerinin hissedildiği 2009 yılından sonra ilk kez bir GSYH düşüşü kaydetmiştir. Bu düşüşün uluslararası ve ulusal olumsuzlukların bir araya gelmesi sonucu oluşan konjonktürel bir düşüş olduğu ve geçici bir durumu yansıttığı düşünülmektedir. Dikkat çeken bu dönem kapsamındaki harcama detayları incelendiğinde ise GSYH içinde önemli bir ağırlığa sahip olan özel tüketimin yüzde 3,2 oranında bir düşüş kaydederek iç talebin gelişimini aşağı yönlü etkilediği göze çarpmaktadır (Tablo 1).

Buna ek olarak yatırımlardaki yüzde 0,6 oranındaki daralma da bu kanattan yılın ilk yarısında gelen desteğin 3. çeyrekte nispeten zayıfladığını göstermektedir. Bu dönemde GSYH gelişimine olumlu katkı veren bir unsur olarak ise genişlemeci maliye politikaları sonucu devletin nihai tüketim harcamalarından bahsetmek gerekir. Nitekim bu kalemden gerçekleşen yüzde 23,8 oranındaki büyüme, iç talepteki özel tüketim ve yatırım toplamından gelen negatif etkiyi önemli ölçüde kompanse etmeyi başarmıştır. Net ihracat kanadında ise küresel talep daralması sonucu ihracatın bu dönemde görece düşüş sergilemesi ve ithalatın artış kaydetmesi sonucunda GSYH gelişimini aşağı çeken bir etki oluşmuştur.

TABLO 1. HARCAMA KALEMLERİNİN GELİŞİM HIZI (YÜZDE, ÖNCEKİ YILIN AYNI ÇEYREĞİNE GÖRE)			
	2016 Ç1	2016 Ç2	2016 Ç3
Özel Tüketim	0,2	3,7	-3,2
Devlet Tüketimi	11,1	13,7	23,8
Yatırımlar	7,8	4,7	-0,6
Mal ve Hizmet İhracatı	3,5	0	-7
Mal ve Hizmet İthalatı	4,6	9,1	4,3
GSYH	4,5	4,5	-1,8

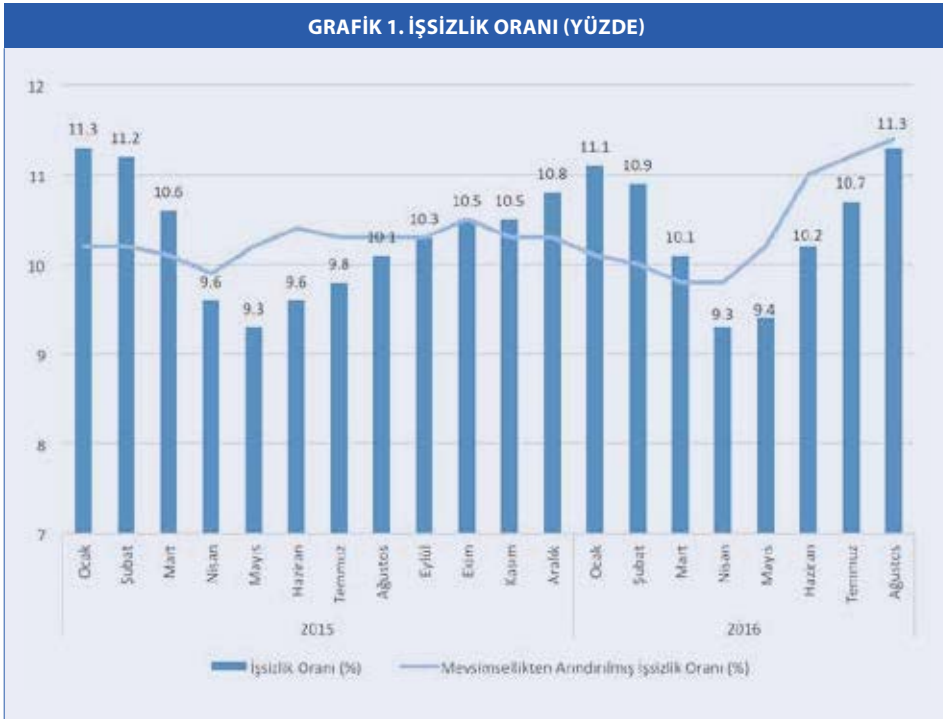
Kaynak: TÜİK

Yukarıda da ifade edildiği üzere yılın 3. çeyreğinde gerçekleşen görece ekonomik daralma, küresel talep daralması ile birlikte bu dönemin hemen başında yaşanan 15 Temmuz darbe girişiminin olumsuz etkilerini ve tırmanan jeopolitik riskler ile terörist saldırıların menfi yansımalarını taşımaktadır. Bu bağlamda artan terör saldırıları ve Rusya ile gerilen ilişkilere istinaden 2016'da belirgin biçimde zayıflayan turizm sektörünün büyüme üzerindeki olumsuz etkisi altı çizilmesi gereken bir gelişmedir. Rusya ile sağlanan normalleşme ortamı ile birlikte bu parametrenin 2017 yılı başından itibaren olumlu yönde katkı yapması beklenmektedir. Öte yandan 3. çeyreğe

ilişkin bir detay olarak takvimsel, bir diğer ifadeyle iş günü sayısındaki azalmadan kaynaklanan kısmi etkilerden de bahsetmek mümkündür.

Son olarak TÜİK tarafından güncellenen GSYH yöntemi ve buna bağlı baz etkileri nedeniyle 3. çeyrek gelişim hızında beklenenin ötesinde bir etkinin varlığını sorgulamak da mümkündür. Bu bağlamda yılın 2. çeyreğindeki büyüme hızının da yeni yöntemle birlikte yüzde 4,5 olarak yukarı yönlü revize edildiğini hatırlamak gerekir. Bunun da ötesinde söz konusu hesaplama revizyonuna göre 2016 öncesindeki yıllara dair gelişim hızlarında da yukarı yönlü güncellemelerin dikkat çektiğini not düşmekte fayda vardır.

2016 yılında ekonominin gelişimi bu şekilde özetlenmiş olmakla birlikte bunun kritik yansımalarından olan iş gücü piyasası ve bu kapsamda özellikle işsizlik oranına bakmak da önem taşımaktadır. Bu değerlendirme kaleme alındığında açıklanmış olan veriler kapsamında Ocak-Ağustos arasındaki döneme ait istatistikler mevcuttur. Söz konusu bu veriler ise Türkiye ekonomisinde işsizlik oranınının 2016 yılına yüzde 11,1 oranında giriş yaparken sonrasındaki dönemlerde öncelikle bir düşüş sergilediğini ve Nisan ayında da yüzde 9,3 seviyesine gerilediğini göstermektedir (Grafik 1). Mayıs döneminden itibaren ise işsizlik oranında ekonomideki yavaşlamaya koşut olarak yeniden bir yükselme eğilimi belirmiş ve bu eğilim 3. çeyrekte güçlenerek Ağustos döneminde yüzde 11,3 düzeyinde bir işsizlik oranına ulaşmıştır.

Kaynak: TÜİK

Ağustos istatistikleri bu dönemde toplam istihdamın bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık 323 bin artarken, tarım dışı istihdamda 579 bin artış ve tarım istihdamında ise 257 bin azalış yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Ağustos verileri işsizlik oranında bir önceki yılın aynı dönemine göre 1,2 puanlık bir yükselişe işaret ederken istihdamda yıllık bazda yüzde 1,2'lik yavaş bir artış dikkat çekmektedir. Aynı dönemde tarım dışı istihdamın temposunun ise yüzde 2,7 ile nispeten daha güçlü olduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte yılın önceki çeyreklerinde gerek toplam gerekse tarım dışı istihdamın gelişim oranlarının daha yüksek seviyelerde gerçekleştiğini vurgulamak gerekir.

Öte yandan 3. çeyrekteki veriler mevsimsellikten arındırılmış olarak incelendiğinde de işsizlik oranında görece bir yükselişe şahit olunmaktadır. Hükümetin açıkladığı ekonomik canlandırma paketi ile birlikte bu açıdan da önümüzdeki dönemde bir iyileşme sağlanacağı umulmaktadır. Nitekim mevsimsellikten arındırılmış seriye göre Temmuz döneminde işsizlik oranı Haziran'daki yüzde 11 seviyesinden yüzde 11,2'ye çıkarken Ağustos'ta da 0,2 puan artışla yüzde 11,4'e yükselmiştir. Tarım dışı verileri Temmuz ve Ağustos dönemlerinde sırasıyla 52 bin ve 23 bin kişilik istihdam düşüşü kaydederken söz konusu gelişmede sanayideki olumsuz gerilemenin başrolde olduğunu ve ayrıca hizmetler sektöründe de bir istihdam yavaşlaması yaşandığını göstermektedir. 2016 yılında istihdama dair öne çıkan bu gelişmelerin yanı sıra iş gücü arzının da artış seyrini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte iş gücüne katılım gelişiminin son çeyrekte bir yavaşlama sergilediği de not düşülmelidir. Bu doğrultuda yılın ilk çeyreklerinde yıllık bazda yüzde 3 civarı büyüme hızları sergileyen iş gücünün Ağustos döneminde yüzde 2,5 oranında bir artış kaydettiği gözlenmektedir.

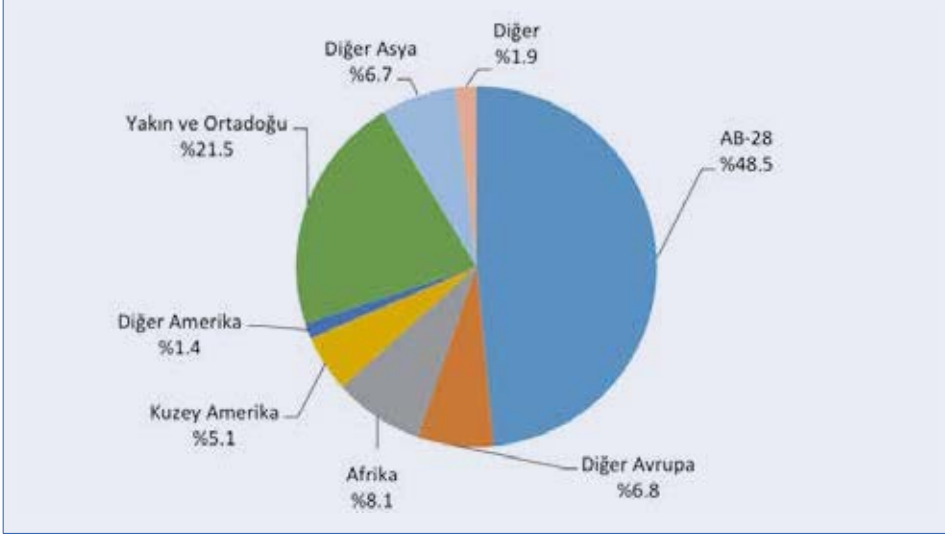
DIŞ TİCARET VE CARI AÇIK

2016 yılı küresel ekonomideki yavaşlama ile ulusal bazlı faktörlerin bileşimi sonucunda Türkiye ekonomisini dış ticaretin olumsuz etkilerine maruz bırakan bir dönem olmuştur. Bu değerlendirme kaleme alınırken mevcut olan nihai veriler 2016 Ocak-Ekim dönemindeki dış ticaret gelişimi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre senenin ilk 10 ayında 2015'in aynı dönemine göre ihracat dolar bazında yüzde 2,8 ve ithalat ise yüzde 5,8 gerileme kaydetmiştir. Gerek ihracatta gerekse ithalatta yaşanan bu gelişmelerin perde arkasını incelemek ise önem arz etmektedir.

Bu bağlamda öncelikle ihracat ele alınacak olursa; Rusya, Irak ve İsviçre pazarlarının Türkiye'nin 2016 ihracat performansını en olumsuz etkileyen pazarlar olduğu gözlenmektedir. Bunun yanı sıra Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Mısır, Suudi Arabistan ve Çin gibi pazarlarda da görece düşüşler göze çarpmaktadır. Olumlu tarafta ise yaptırımların kalkması sonrası İran'a yapılan ihracat, bu dönemde kaydettiği yıllık bazda yüzde 44,6'lık artış ile toplam gelişimi en güçlü etkileyen pazar olmuştur. Yılın ilk 10 ayında çeşitli Avrupa pazarlarında da pozitif ihracat gelişimleri kaydedilmiştir. 2016 yılında Türkiye'nin ihracatının bir miktar toparlanmakla birlikte pozitif bir gelişime geçememesinin ardında ise Rusya ve Irak gibi pazarları açıklayan jeopolitik yansımaların yanı sıra global talepteki yavaş seyrin de etkili olmayı sürdürdüğü bilinmektedir.

Ülke grupları bağlamında ise Türkiye'nin 2016 yılında ihracat portföyünde AB'nin payı artarak ilk on aylık dönemde 2015'teki yüzde 44'lük orandan yüzde 48,5'e yükselmiştir (Grafik 2). Kuzey Amerika bölgesinin pastadaki payı da 0,2 puan artarak yüzde 5,1 olmuştur. Buna mukabil diğer Avrupa ülkelerinin payı 3,6 puan düşüşle yüzde 6,8 olarak kaydedilmiş Afrika, Yakın Asya ve Ortadoğu ile diğer Asya ve diğer Amerika bölgelerinin payları ise gelişmekte olan piyasalardaki daralmaya koşut olarak küçülmüştür.

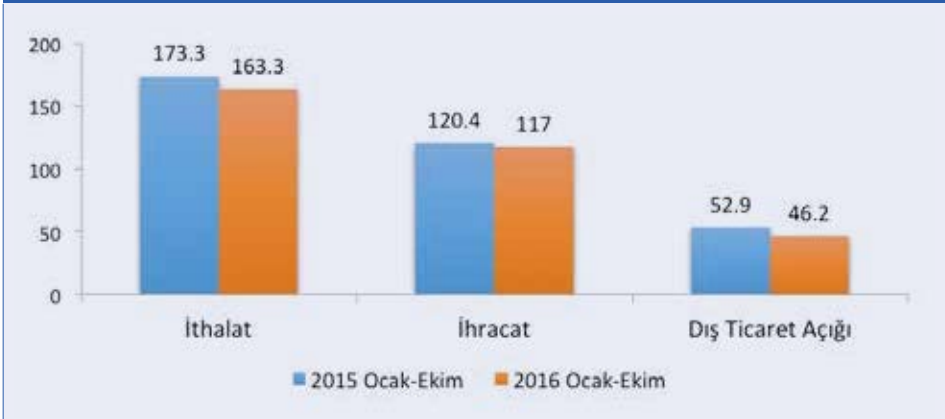
GRAFİK 2. ÜLKE GRUPLARININ İHRACATTAKİ PAYI (YÜZDE, OCAK-EKİM 2016)

Kaynak: TÜİK

İhracat verilerinde öne çıkan fasıllar incelendiğinde ise birçok ürün grubunda yıllık bazda daralmalar yaşandığı gözlenmektedir. Bununla birlikte ihracat gelişim hızına yukarı yönlü katkı veren bir fasıl olarak yüzde 11,5 oranında artış kaydeden motorlu kara taşıtları öne çıkmaktadır.

GRAFİK 3. DIŞ TİCARET (MİLYAR DOLAR)

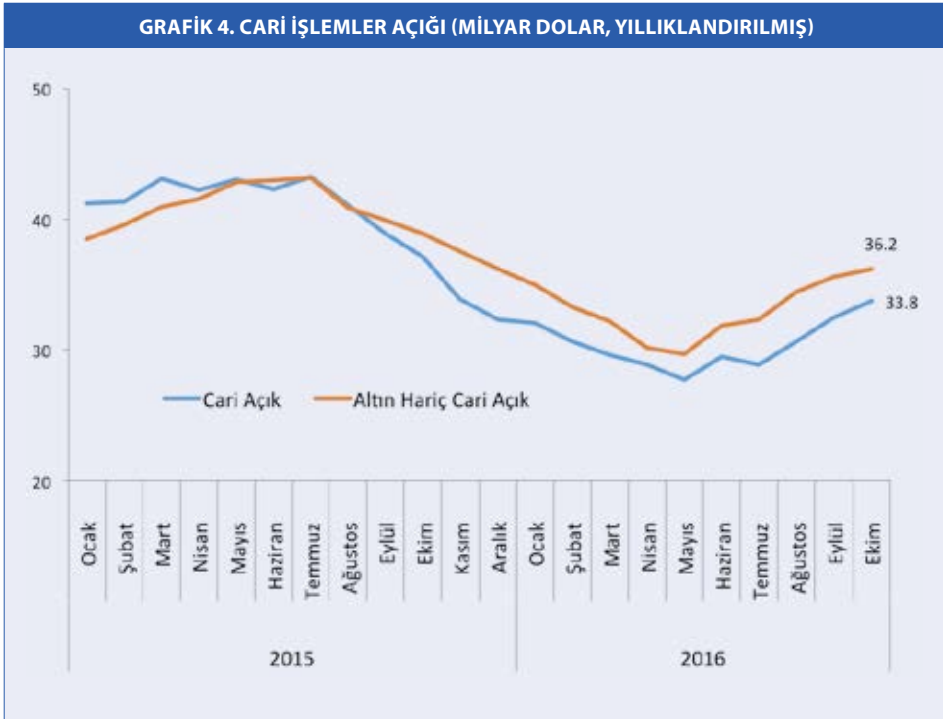
Kaynak: TÜİK

Fasıllar çerçevesinde ithalat verileri değerlendirildiğinde ise Ocak-Ekim ayları arasında toplam ithalat düşüşüne en güçlü katkıyı veren grubun yüzde 32,1 gerileme kaydeden mineral yakıtlar ve yağlar olduğu görülmektedir. Aşağı yönlü etki yapan fasıllar arasında enerjiyi demir-çelik izlerken birçok diğer ürün grubunda da düşüşler kaydedilmiştir. Bununla beraber elektrikli makine ve cihazlar, makineler ve kıymetli

metaller-taşlar fasılları, söz konusu dönemde ithalat gelişimini yukarı yönlü etkileyen fasıllar arasında öne çıkmıştır. İthalat yapılan ülkelere dair istatistikler de yılın ilk 10 ayında kaydedilen gerilemede Rusya ve İran pazarlarının yine başrolde olduğuna işaret ederken BAE, Japonya ve Çin, Türkiye'nin ithalatının gelişimini yukarı yönlü etkileyen pazarların başında gelmiştir.

Bu veriler çerçevesinde Ocak-Ekim döneminde dış ticaret açığı yıllık bazda yüzde 12,5 gerileyerek 46,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Grafik 3). Söz konusu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise 2015 yılının aynı dönemindeki yüzde 69,5 seviyesinden yüzde 71,7'ye yükselmiştir.

Bu gelişmelerin paralelinde cari işlemler açığı 2015 yılının 2. yarısında sergilediği düşme trendini 2016 yılının ilk dönemlerinde sürdürmüştür. TCMB tarafından açıklanan mevcut veriler dahilinde Ocak-Ekim döneminde cari açık önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 6 oranında bir artış kaydederek 26,5 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde cari işlemler hesabı mal ve birincil gelir dengelerindeki sırasıyla 33,8 ve 7,8 milyar dolarlık açıklarla aşağı yönlü hareket ederken hizmetler dengesindeki 13,7 milyar dolarlık fazladan olumlu etkilenmiştir. Cari işlemler dengesindeki gelişmelerde bu dönemde turizm net gelirlerinde kaydedilen zayıflamanın olumsuz etkileri göze çarpmaktadır. Yıllıklandırılmış cari açık ise Ekim sonu itibarıyla 33,8 milyar dolar seviyesinde gerçekleşerek yılın 2. yarısındaki tırmanış eğilimini sürdürmüştür (Grafik 4).

Kaynak: TCMB

KAMU MALİYESİ

Küresel ekonomideki zayıflık, 15 Temmuz darbe girişimi ve jeopolitik gelişmelere rağmen Türkiye ekonomisinin 2016'da ılımlı bir büyüme performansı göstermesinde genişlemeci maliye politikasının önemli katkısı olmuştur. Hükümet kamu tarafından gerçekleştirilen tüketim ve yatırım harcamalarını artırarak ekonomik büyümeye ivme kazandırmıştır. 2017-2019 dönemine ait Orta Vadeli Program'a (OVP) göre kamu tarafından gerçekleştirilen tüketim ve sabit sermaye yatırım harcamalarının artış hızının 2016 yıl sonu itibarıyla özel kesim tüketim harcamaları ve özel sektör yatırım harcamalarının artış hızının üzerinde gerçekleşmesi beklenmektedir (Tablo 2). 2016'da özellikle kamu tüketim harcamaları uzun zamandır görülmeyen bir hızla artmıştır. Bununla birlikte kamu tüketim harcamalarının 2017 yılında düşük, 2018 ve 2019 yıllarında ise mütevazı bir oranda büyümesi planlanmaktadır.

TABLO 2. TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER (OVP 2017-2019)					
	2015	2016 (GT)	2017 (P)	2018 (P)	2019 (P)
GSYH Büyümesi (1)	4	3,2	4,4	5	5
Toplam Tüketim (1)	5,1	5,8	3,8	4,5	4,4
Kamu	5,6	11,8	0,4	2,1	2
Özel	5	5	4,3	4,8	4,6
Toplam Sabit Sermaye Yatırımı (1)	3,9	0,1	5,1	5,2	5,5
Kamu	9,4	3,5	8,9	3,5	-2,7
Özel	2,4	-0,8	4	5,7	8
Toplam Yurtiçi Tasarruf /GSYH	14,3	13,5	14,6	15,5	16
Kamu	4,4	2,7	2,7	3	3,3
Özel	10	10,8	11,9	12,4	12,7
Toplam Tasarruf-Yatırım Farkı/GSYH (1)	-4	-4,3	-4,3	-3,9	-3,6
Kamu	-0,6	-2,2	-2,4	-2	-1,3
Özel	-3,4	-2,1	-1,9	-2	-2,2

Kaynak: OVP

Not: GT: Gerçekleşme Tahmini

P: Program

(1) : Sabit fiyatlarla yüzde değişim

2016 ekonomik teşvikler açısından hareketli bir yıl olmuştur. Hükümet bölgesel ve sektörel teşvikler yoluyla ekonomik büyümeye destek olmuştur. Rusya ile yaşanan jet krizi ve terör olaylarından dolayı turizmdeki durgunluğun etkilerini azaltmak için Şubat ayında “Turizm Acil Eylem Planı” açıklanmıştır.¹ Paket temel olarak turizm sektörünün krediye ulaşımını kolaylaştırma ve yeni yatırımların önünü açmayı hedeflemiştir.

Hükümet Temmuz ayının başında ise yatırım desteği ve teşviklere yönelik geniş kapsamlı yeni bir paket açıklamıştır. Bu paket kapsamında yer alan teşvik unsurlarının bazıları şunlardır:²

- Terör ve doğal afetlerden etkilenen KOBİ'lere 100 bin lira kadar kredi kullandırılacak. Ayrıca yerli makine alımında 300 bin liraya kadar faizsiz kredi sağlanacak.
- Orta ileri teknoloji üretim yatırımlarının tamamı 4. Bölge teşviklerine alınacak.
- Yatırımlarda proje bazlı destek sistemine geçilecek.
- Türkiye'de yatırım kararı alacak uluslararası şirketlere kurumlar vergisi muafiyeti sağlanacak.
- Doğal afetlerde ekonomik kayba uğrayan yatırımcıların sigorta borçları 1 yıl ertelenecek.
- Eximbank'ın kredi verme şartları kolaylaşacak. Teminat açığı olması halinde Kredi Garanti Fonu devreye girecek.
- Kredi kullanımında artık her türlü taşınabilir menkul değer teminat gösterilebilecek.
- Vergi ve prim borcuna yönelik vecibelerini yerine getiremeyenlere bir fırsat daha verilecek. Daha önce taksit ödemelerini ihlal ettikleri için sistemden çıkan mükellefe, geçmişteki taksitlerini de ödemesi şartıyla tekrar söz konusu borçları taksitle ödeme imkanı sağlanacak.
- Şirket/dükkan kuruluşu ve tasfiyesi kolaylaştırılacak.
- İhracatçıya hususi pasaport (yeşil pasaport) verilecek.
- Dış ticaret ile ilgili işlemleri Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tek elden yürütecek.
- Yatırım için kullanılan arazi için beş yıl emlak vergisi alınmayacak.
- Karşılıksız çek işlemine para cezası uygulanacak. Tekrar etmesi durumunda hürriyeti kısıtlayıcı ceza verilecek.
- İş Sağlığı ve İş Güvenliği Yasası'nın bazı hükümleri bir yıl ertelenecek.
- Damga vergisi teke düşürülecek. Yükte hafif pahada ağır işlerle uğraşanların tedarikçileri arasındaki sözleşmelere de damga vergisi istisnası getirilecek.
- Yurt dışındaki varlığını Türkiye'ye getireceklerine kolaylık sağlanacak.
- Taksi, şehir içi toplu taşıma yapan dolmuş, minibüs, belediye ve halk otobüsleri ile yük taşıma amacıyla kullanılan kamyon ve kamyonetler yılbaşına kadar ÖTV'siz araç yenileyebilecek.

1. “2016 Turizm Acil Eylem Planı açıklandı”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (Şubat 2016), <http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR,154801/2016-turizm-acil-eylem-planı-aciklandi.html>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2016).

2. “İşte Madde Madde Teşvik Paketi”, *Dünya*, 4 Temmuz 2016.

- Terörle mücadelede şehit olanın bir yakını ÖTV'siz araç alabilecek.
- Primlerini zamanında ödeyen Bağ-Kur'lulara beş puan indirim yapılacak. Primlerin zamanında ödenmemesi halinde bu imkan ortadan kalkacak.
- 2B arazileriyle ilgili imkandan yararlanmayan 70-80 bin kişiye tekrar fırsat tanınacak.
- Yurt dışında emeklilik hakkını kazananların Türkiye'de altı aydan az kalmaları durumunda araçlarını getirememesine yönelik sorun giderilecek.

Başbakan Binali Yıldırım tarafından Eylül ayında Diyarbakır'da açıklanan "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Cazibe Merkezleri Programı, Yatırım ve Destek Hamlesi" ile işsizlik, düşük gelişmişlik, düşük ihracat, yüksek göç oranı ve mülteci sorunlarına çözüm sağlayacak yatırımların bölgeye çekilmesi hedeflenmektedir. Bu teşvik hamlesinde 62 milyar TL'lik devlet yatırımının gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Söz konusu yatırımların önemli bir kısmının ulaşım ve tarım alanlarına kanalize edilmesi planlanmaktadır. Bu teşvik paketi hem bölgedeki önemli sosyoekonomik sorunları çözmeye hem de bölgenin Türkiye ekonomisine olan katkısını artırma potansiyeli açısından kritik bir hamledir.

Dolardaki yükselişi ve Türkiye ekonomisindeki son gelişmeleri masaya yatıran Ekonomi Koordinasyon Kurulu'nun (EKK) 2 Aralık'ta yapmış olduğu toplantı sonrasında üretim, istihdam ve ihracat alanlarında yaşanan sıkıntıları azaltmak için bir dizi tedbir alınmıştır. KOBİ'lere Kredi Garanti Fonu desteği ile 250 milyar TL'ye varan yeni kredi limitleri açılması, inşaat sektörüne KDV iadesi verilmesi, SGK primlerinin ertelenmesi ve Eximbank'ın sermaye yapısının güçlendirilmesi alınan önemli kararların başında gelmektedir. EKK toplantısında ayrıca dolara olan talebi düşürmek için kamu kuruluşlarının mecbur kalmadıkça döviz üzerinden sözleşme yapmaması kararlaştırılmıştır.

Kamu harcamaları ve teşvikler konusunda bunlar yaşanmışken, kamu gelirleri tarafında 2016'da yaşanan gelişmeler 2015 yılına paralel bir seyir izlemiştir. 2017-2019 OVP'sine göre 2015 yılında yüzde 21,4 olarak gerçekleşen vergi gelirlerinin GSYH'ye oranınının, 2016 sonu itibarıyla da aynı oranda gerçekleşmesi beklenmektedir (Tablo 3). Kamunun diğer gelir kalemlerinde de oransal olarak geçtiğimiz yıla kıyasla çok ciddi değişiklikler olmadığı görülmektedir.

2017-2019 OVP'ye göre kamu kesimi genel dengesinin 2016 yılında GSYH'ye oran olarak yüzde 1,9 açık vermesi öngörülmektedir. Buna ek olarak AB tanımlı genel devlet borç stokunun 2016'da yüzde 32,8 gelmesi hedeflenmektedir AB tanımlı kamu borç stokunun GSYH'ye oranı ile ilgili Maastricht Kriteri'nin yüzde 60 olduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin bu alanda çok iyi bir performans sergilediği görülmektedir (Grafik 5). 2002 yılında Maastricht Kriteri'nin üzerinde bir borç stokuna sahip olan Türkiye bu oranı hızla aşağıya çekerek dünya genelinde en düşük kamu borçluluk oranına sahip ülkelerden biri konumuna gelmiştir (Grafik 6).

TABLO 3. GENEL DEVLET DENGESİ (GSYH'YE ORAN, YÜZDE)

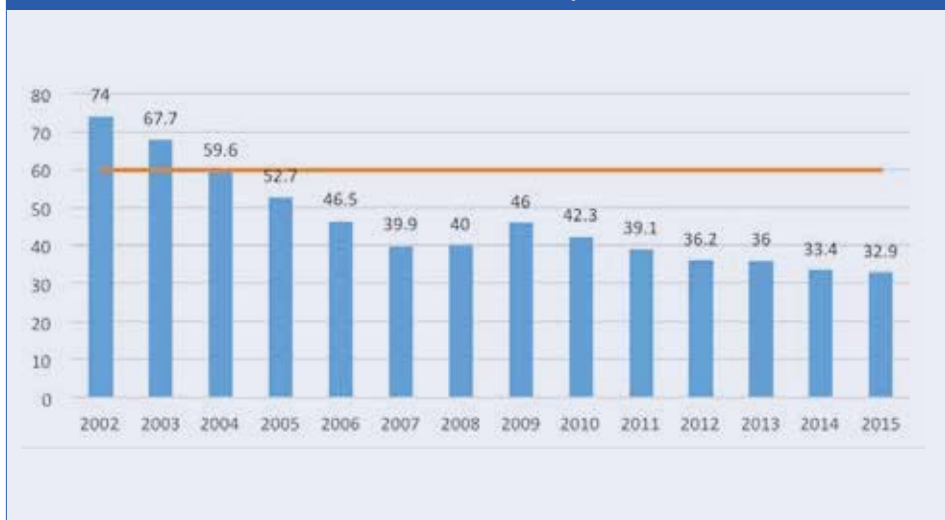
	2015	2016 (GT)	2017 (P)	2018 (P)	2019 (P)
Gelirler	40,9	41,9	41,4	40,3	39,7
Vergiler	21,4	21,5	21,9	21,8	21,6
Vergi Dışı Normal Gelirler	2,2	2,1	1,8	2	2
Faktör Gelirleri	5,8	6,1	5,4	5	4,8
Sosyal Fonlar	10,9	11,6	11,5	11,2	11,1
Özelleştirme Gelirleri	0,6	0,5	0,7	0,3	0,2
Harcamalar	41	43,7	43	42	40,6
Faiz Dışı Harcamalar	38,2	41,2	40,5	39,6	38,1
Cari Harcamalar	18,3	20	19,2	18,6	18
Yatırım Harcamaları	4,2	4,1	4,3	4,3	4
Transfer Harcamaları	18,6	19,7	19,6	19,1	18,7
Stok Değişim Fonu	0	0	0	0	0
Faiz Harcamaları	2,8	2,5	2,5	2,4	2,5
Genel Devlet Dengesi	-0,1	-1,9	-1,7	-1,6	-1
Faiz Giderleri Hariç Denge	2,7	0,6	0,8	0,8	1,6
Özelleştirme Gelirleri Hariç Denge	-0,7	-2,4	-2,4	-1,9	-1,2
Faiz Giderleri ve Özelleştirme Gelirleri Hariç Denge	2,1	0,1	0,1	0,5	1,3
AB Tanımlı Genel Devlet Borç Stoku	32,9	32,8	31,9	31,0	29,9

Kaynak: OVP

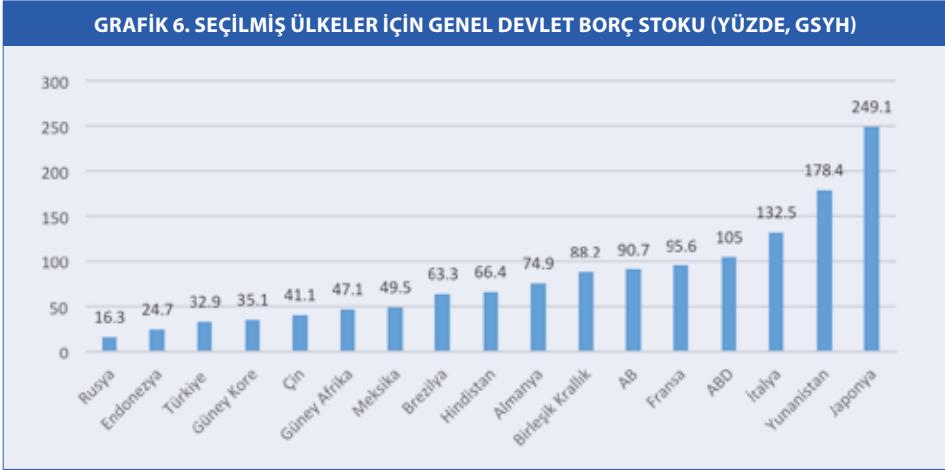
Not: GT: Gerçekleşme Tahmini

P: Program

GRAFİK 5. AB TANIMLI GENEL DEVLET BORÇ STOKU (YÜZDE, GSYH)

Kaynak: TÜİK

Kaynak: IMF

OVP'deki rakamlara bakıldığında kamunun önümüzdeki iki yıllık süreçte harcama ve yatırımlarını artırarak özel yatırımları teşvik etmeye ve ekonomik büyümeye ivme kazandırmaya çalışacağı anlaşılmaktadır. Hükümetin ayrıca ekonomik büyümeyi canlandırmaya yönelik genişleyici maliye politikasını bütçe disiplininin olabildiğince az taviz vererek uygulamaya çalıştığı görülmektedir.

Hükümet yurt dışındaki başarılı olan uygulamaları örnek alarak, Türkiye'nin ekonomik kalkınma hedeflerine daha hızlı ulaşmasına yardımcı olabilecek bir varlık fonu kurma kararı almıştır. Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin kurulmasına dair Kanun Ağustos ayı içerisinde *Resmî Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye Varlık Fonu'nun kurulmasıyla şu temel hedeflere ulaşılması amaçlanmaktadır:³

- Büyüme oranına gelecek on yıl içinde yıllık yüzde 1,5 oranında ilave artış sağlanması
- Sermaye piyasalarının büyüme ve derinleşmesinin hızlandırılması
- İslami finansman varlıklarının kullanımının yaygınlaştırılması
- Yapılacak yatırımlarla yaklaşık yüz binlerce kişilik ek istihdam sağlanması
- Savunma, havacılık ve yazılım gibi teknoloji yoğun stratejik sektörlerdeki yerli şirketlerin sermaye ve proje bazında desteklenmesi, küresel oyuncu olmalarının sağlanması
- Otoyollar, Kanal İstanbul, havalimanı ve nükleer santral gibi büyük altyapı projelerine kamu kesimi borcu artırılmadan finansman sağlanması
- Katılım finansmanı sektör payının artırılması
- Arz güvenliği sağlamak üzere Türkiye için önem taşıyan doğalgaz ve petrol gibi yurt dışındaki stratejik sektörlerle yasal ve bürokratik kısıtlamalara bağlı olmadan doğrudan yatırım yapılabilmesi

3. "Türkiye Varlık Fonu Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı", Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 1 Ağustos 2016, <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0750.pdf>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

PARA POLİTİKASI

2016 yılında Türkiye’de para politikası ile ilgili en dikkat çeken konular Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) sadeleştirme politikasına geçmesi ve ABD Merkez Bankası’nın (FED) küresel piyasaları ilgilendiren faiz kararları olmuştur. FED 2015’in son toplantısında beklentiler dahilinde kısa vadeli faiz oranında 0,25 puanlık artışa giderek faiz aralığını yüzde 0,25-0,50 bandına yükseltmiştir. FED’in 2016’da en az iki kere faiz artışına gideceği beklenmekteydi. Ancak küresel ekonomide yaşanan gelişmeler (Çin ekonomisiyle ilgili kaygılar ve *Brexit* sonrası yaşanan belirsizlik ortamı) ve ABD başkanlık seçimi sürecinin beklenenden farklı bir şekilde gerçekleşmesi FED’in Aralık 2016’ya kadar yeni bir faiz artışına gitmesinin önüne geçmiştir. FED 2016’da sadece Aralık ayındaki toplantısında kısa vadeli faizleri 0,25 puan artırarak faiz aralığını yüzde 0,50-0,75 bandına yükseltmiştir. Nitekim FED’in Aralık ayına kadar faiz artırmaması ile oluşan uygun ortamı değerlendiren TCMB, yılın ilk dokuz ayında faizlerde sadeleştirme politikasını ısrarla uygulamaya devam etmiştir. Mart ayındaki Para Politikası Kurulu (PPK) toplantısında faiz koridorunun üst bandı olan gecelik borç verme faizi yüzde 10,75’ten 10,5’e düşürülerek sadeleştirme için ilk adım atıldı. TCMB yedi aylık süreçte faiz koridorunun üst bandını aşağıya çekmeyi sürdürerek Eylül ayındaki PPK’da gecelik borç verme faizini yüzde 8,25’e çekti.

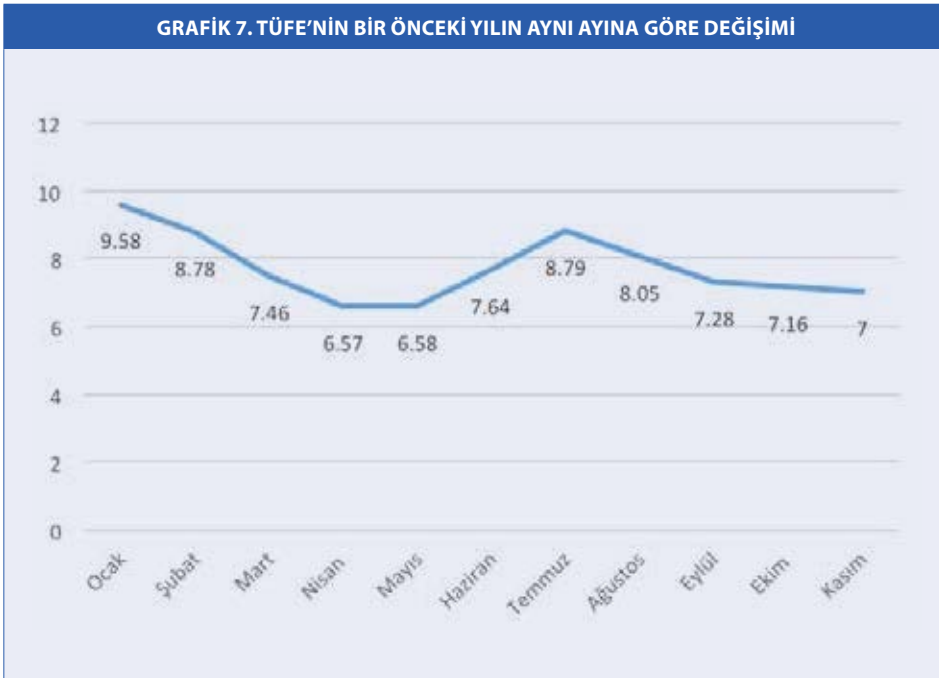
Donald Trump’ın ABD başkanı seçilmesiyle birlikte artan belirsizlikler ve ABD’de faizlerin artacağına dair beklentilerin yükselmesiyle birlikte dolar bütün dünya genelinde yükselmiştir. Dolar endeksi 102 seviyesini test ederek ABD’nin Irak’ı işgal ettiği 2003’ten bu yana en yüksek seviyesine ulaştı. Dolar; yen ve avro karşısında yükselse de en fazla gelişmekte olan ülke para birimlerine karşı değer kazandı. Türk Lirası da (TL) dünyadaki bu genel trend içerisinde görece değer kaybetti ve USD/TL kuru tarihi zirveleri gördü.

TCMB kurdaki yükselişi engellemek adına rezerv opsiyon mekanizmasının (ROM) katsayılarında belli değişiklikler yaptı. Bununla birlikte PPK’nın 24 Kasım’da yapmış olduğu toplantıda politika faizi yüzde 7,5’den yüzde 8’e, marjinal fonlama oranını yüzde 8,25’ten yüzde 8,50’ye yükseltildi.

Enflasyon cephesine bakıldığında 2016 yılının geçtiğimiz yıllara göre daha olumlu geçtiği görülmektedir. Enflasyonda yaşanan gelişmeler TCMB’nin sade-

leştirme politikasını yürütmesine yardımcı olmuştur. Yıllık enflasyon 2016'nın ilk dört ayını düşüş trendinde geçirerek Nisan ayında yüzde 6,57 olarak gerçekleşmiştir. Mayıs'ta yatay giden enflasyon oranı Haziran ve Temmuz aylarında görece yükselerek yüzde 8,79 seviyesini görmüştür. Temmuz'dan sonra tekrar düşüş trendine giren enflasyon oranı Ekim itibarıyla yüzde 7,00 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 7). Enflasyonun 2016 yılında makul bir seviyeye gerilemesinin temelinde gıda fiyatlarındaki gelişmeler yer almaktadır. Gıda fiyatları 2016 yılında geçtiğimiz yıllara kıyasla düşük oranlarda seyretti. Gıda fiyatlarındaki yavaşlamada; turizm sektörü talebindeki gerileme, Rusya'ya yapılan ihracatta kaydedilen düşüş ve kırmızı ette alınan tedbirlerin etkileri hissedilmiştir. Petrol fiyatları düşük seyretilmesine rağmen dolar kurunun yükselmesi benzinin pompa fiyatına ve dolayısıyla enflasyona yansımamasına sebep olmuştur.

TCMB Başkanı Murat Çetinkaya yılın son Enflasyon Raporu'nun açıklandığı toplantıda yaptığı konuşmasında enflasyonun 2016 yılında yüzde 7,5 olarak gerçekleşeceğinin, 2017 yılında ise yüzde 6,5'e geriledikten sonra 2018 yılında yüzde 5 düzeyinde istikrar kazanacağını öngörülmesini belirtmiştir. Kurdaki artışın enflasyona ne derece yansıtacağı TCMB'nin 2017'deki para politikasını şekillendirmesine etki edecek önemli faktörlerin başında gelmektedir. FED'den 2017'de kaç kez faiz arttıracağına dair gelecek sinyaller, TCMB'nin önümüzdeki yıl dikkatle takip edeceği bir diğer önemli faktördür.

Kaynak: TÜİK

15 TEMMUZ SONRASI TÜRKİYE EKONOMİSİ

15 Temmuz 2016 Cuma gecesi Türkiye, demokratik hayatı kesintiye uğratmak isteyen bir askeri darbe girişimine tanık oldu. Türkiye'nin demokratik normalleşmeyi birçok yönüyle sağladığı, siyasi istikrar ve makroekonomik yönetişimin güçlü biçimde sürdüğü bir ortamda gerçekleşen 15 Temmuz darbe girişiminin rasyonel bir temelden ne kadar yoksun olduğu görülmüştür. Ülkenin demokratik gelişimine karşı kalkışılan bu darbe girişimi hiçbir rasyonel ve sosyoekonomik zemine oturmadığı gibi toplumun herhangi bir kesiminden meşruiyet alamayacağını da öngörememiştir.

Türkiye'de son yıllarda sağlanan makroekonomik yönetim başarısı sayesinde oluşan güçlü finansal ve ekonomik yapı muhtemel bir ekonomik kriz tehdidini önlemiştir. Bu darbe girişiminin Türkiye ekonomisine kısa vadede negatif yansımaları olmuş ve piyasalarda yaşanan gelişmelere belli ölçüde tepki vermiştir. Demokrasilere yapılan darbeler bir ülke için yaşanabilecek en büyük siyasi risklerden birisidir. Bu tip konjonktürel dalgalanmalar ulusal ekonominin bir parçasıdır. Örneğin İngiltere'deki referandumdan *Brexit* kararı çıkmasından sonra İngiliz sterlini ABD doları karşısında tarihinin en düşük seviyesine inmiş ve Londra Borsası hızla yere çakılmıştır. Türkiye, İngiltere'nin yaşadığı durum ile karşılaştırılmayacak kadar büyük bir siyasi riski göğüslemesine rağmen ekonomik olarak daha sağlam durmuş ve ne kur ne de yatırımlar açısından büyük şoklar yaşamamıştır. Bu siyasi riskin hızlı bir şekilde ortadan kaldırılması sonucunda piyasalardaki tepkiler büyümeden ehlileştirilmiştir.⁴

15 Temmuz sonrası piyasaların verdiği tepkiyi anlamak için dört farklı göstere üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Gerçekleşen mezkur darbe teşebbüsü sonrası ülkenin finansal istikrarının gidişatı için BIST 100 Borsa Endeksi, dolar/TL, avro/TL ve ülkenin CDS priminin darbe girişiminden sonraki bir ay içerisindeki dal-

4. Nurullah Gür, "Türkiye Ekonomisi Darbe Teşebbüsünden Neden Etkilenmedi?", *SETA Perspektif*, Sayı: 140, (Temmuz 2016).

galanmaları incelenmiştir (Tablo 4). Başarısız darbe girişiminin 15 Temmuz Cuma gecesi gerçekleşmesi ve hafta sonu piyasaların kapalı olmasından dolayı, 18 Temmuz Pazartesi sabahı piyasaların vereceği tepki merakla beklenmekteydi. Darbe girişiminden sonraki iş günlerinde BIST 100 endeksinin değer kaybettiği, dolar ve avronun da TL karşısında değer kazandığı görülmüştür. Borsa İstanbul'da temel endeks olarak kullanılan, pazarlarında işlem gören, piyasa değeri ve işlem hacmi en yüksek 100 farklı hissenin ortak performansını ölçen BIST 100 endeksinde 15 Temmuz sonrası kısa süreli bir düşüş yaşanmıştır. 15 Temmuz'da 82,83 puan olan BIST 100 endeksi bir hafta içerisinde 71,59 seviyelerine kadar bir düşüş gerçekleştirmiş, sonraki günlerde Borsa'nın hafif yükselişe geçtiği ve Ağustos başında 79,00 puan seviyelerine geldiği gözlenmiştir. Benzer şekilde 15 Temmuz sonrası TL'nin dolar ve avroya karşı değer kaybettiği fakat bu düşüşün de kısa süreli olduğu görülmüştür.

TABLO 4. DARBE GİRİŞİMİ SONRASI BIST 100, DOLAR/TL, EURO/TL VE CDS PRİMİ ANALİZİ (15 TEMMUZ 2016-15 AĞUSTOS 2016)				
Tarih	BIST 100	Dolar/TL	Euro/TL	CDS Primi
15 Temmuz	82.83	2,89	3,21	224,76
18 Temmuz	81.11	3,01	3,33	249,46
19 Temmuz	78.338	3,05	3,36	271,71
20 Temmuz	74.903	3,09	3,40	289,80
21 Temmuz	74.197	3,09	3,41	280,86
22 Temmuz	72.802	3,08	3,39	281,61
25 Temmuz	74.362	3,08	3,39	275,56
26 Temmuz	74.832	3,05	3,35	277,61
27 Temmuz	75.076	3,05	3,35	277,10
28 Temmuz	75.924	3,04	3,36	276,77
29 Temmuz	75.615	3,02	3,35	278,50
1 Ağustos	76.765	2,99	3,34	277,64
2 Ağustos	76.838	2,99	3,36	269,78
3 Ağustos	75.819	3,02	3,38	273,63
4 Ağustos	76.126	3,02	3,37	272,29
5 Ağustos	76.745	3,02	3,35	270,00
8 Ağustos	77.934	3,01	3,34	260,80
9 Ağustos	78.825	2,98	3,31	249,85
10 Ağustos	77.936	2,97	3,30	246,60
11 Ağustos	79.034	2,95	3,29	242,10
12 Ağustos	78.229	2,95	3,30	244,15
15 Ağustos	78.473	2,94	3,29	239,99

Kaynak: Bloomberg HT

Böylece ilk hafta yaşanan bu gelişmelerin arka planında darbenin ilk şokunun yanı sıra aynı haftaya denk gelen TCMB faiz kararı ve daha da önemlisi olağanüstü hal (OHAL) durumuna ilişkin tedirginliğin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Buna ek olarak özellikle Standard and Poors' (S&P) tarafından aceleyle verilen not düşürme kararı başta olmak üzere kredi derecelendirme kuruluşlarından gelen haberler de gidişatta dikkat çeken olumsuz gelişmeler olmuştur.

Finansal piyasaların etkin işleyişinin sürdürülmesi amacıyla kriz yönetimi gerçekleştiren TCMB aşağıdaki tedbirleri aldığı kamuoyuna açıklamıştır:⁵

1. Merkez Bankası tarafından bankalara gerekli likidite limitsiz olarak sağlanacaktır.
2. Bankalara sağlanan gün içi likidite imkanının komisyon oranı sıfır olarak uygulanacaktır.
3. Türk lirası likidite sağlamak amacıyla, ihtiyaç duyulması halinde, bankalar tarafından limitsiz tutarda teminat döviz deposu getirilebilmesine imkan tanınacaktır.
4. Bankaların döviz deposu almak üzere de kullanabilecekleri yaklaşık 50 milyar ABD doları seviyesindeki mevcut limitleri gerektiğinde artırılabilir ve kullanım şartlarında (teminat ve maliyet) iyileştirmeye gidilebilecektir.
5. Merkez Bankası nezdindeki tüm piyasalar ve sistemler (Elektronik Fon Transfer ve Elektronik Menkul Kıymet Transfer) işlemler tamamlanuncaya kadar açık tutulacaktır.
6. Piyasa derinliği ve fiyat oluşumları yakından takip edilecektir.
7. Gerekli görülmesi halinde, finansal istikrarı korumaya yönelik ihtiyaç duyulacak tüm önlemler alınacaktır.

Darbe girişimine karşı piyasalardaki muhtemel panik havasını önlemek için Merkez Bankası'nın bankalara gerekli likiditenin komisyonsuz sağlanacağını açıklaması finansal istikrar için önemli olurken, piyasalar için de ilk saatlerde oluşan endişeyi hafifletmek açısından doğru bir karar olmuştur. Merkez Bankası açıkladığı tedbir paketi ile bankalar ve halkın tüm taleplerine anında cevap verebilecek bir pozisyon alarak, olası bir güvensizlik ortamında finansal piyasalarda yaşanabilecek kur artışları ve Borsada ortaya çıkabilecek muhtemel kayıpların önüne geçmiştir. Böylece darbe girişiminin hemen sonrasında Merkez Bankası'nın finans sektörüyle bir araya gelmesi ve yukarıdaki yedi maddelik tedbir paketini açıklaması piyasalar açısından rahatlatıcı bir önlemin yanında önemli bir adım olmuştur.

Bu önlemler neticesinde halkın ve piyasaların rahatlamasıyla darbe girişiminin ortaya çıkarabileceği ilk şok ortamı en az hasarla atlatılmış, halkın ekonomiye ve ekonomi yönetimine duyduğu güven bir kez daha görülmüştür.⁶ Ekonomi kurmayları ve kurumlarından gelen etkin ve pozitif mesajlar neticesinde endeks ve kurlardaki

5. "Finans Piyasalarına İlişkin Basın Duyurusu", TCMB, 17 Temmuz 2016.

6. Erdal T. Karagöl, "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Ekonomisi", *SETA Perspektif*, Sayı: 139, (Temmuz 2016).

yukarı yönlü ivme, yatay bir seyir almıştır. Bürokrasinin yanında, hiç şüphesiz yerli ve yabancı piyasa oyuncularından ekonomiyeye duyulan güven mesajlarının verilmesi yaşanabilecek kur artışları ve Borsada ortaya çıkabilecek muhtemel kayıpların önüne geçmiştir. Bu esnada yaşanan tüm bu finansal dalgalanmaların yanı sıra Türkiye toplumunda darbe kalkışması sonrası vatandaşların bozdurduğu döviz miktarının yaklaşık 10 milyar doları bulması, Türkiye ekonomisi için dikkat çeken önemli bir gelişmeydi.⁷ Toplumsal olarak verilen bedel, siyasi bir demokrasi zaferinin yanında ekonomik bakımdan da gereken bedeli ödemeye hazır olduğunun hem manevi hem de maddi yönden göstergesiydi.

7. "Vatandaşın Dolar Hamlesi 10 Milyarı Buldu", HT Ekonomi, 26 Temmuz 2016, <http://www.haberturk.com/ekonomi/doviz/haber/1272197-vatandasin-dolar-hamlesi-10-milyari-buldu>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2016).

KREDİ DERECELENDİRME KURULUŞLARININ KARARLARI

15 Temmuz darbe girişimi sonrası döviz kurlarında yaşanan artış ve borsada oluşan düşüş piyasalar nezdinde etkisi sınırlı bir şekilde görüldü. Darbe kalkışması sonrası aynı haftaya denk gelen TCMB faiz kararı ve daha da önemlisi OHAL'e ilişkin terdirginlik kredi derecelendirme kuruluşların verdiği mesajlarla olumsuz bir havanın oluşmasına sebebiyet verdi. Özellikle darbe girişimi bertaraf edildikten iki gün sonra kredi derecelendirme kuruluşu S&P ajandasında olmamasına rağmen hızlı bir şekilde reaksiyon vererek aceleyle not düşürme kararı vermiştir. Bu olumsuz not düşüşü başta olmak üzere kredi derecelendirme kuruluşlarından gelen haberler de gidişattaki olumsuz gelişmeleri tetiklemiştir.

Türkiye ekonomisinin maruz kaldığı darbe girişimi karşısında hızlıca verilen sübjektif karar ve açıklamalar kurumların aldıkları kararların ekonomik olmaktan çok siyasi olduğunu göstermektedir. Dünyada kredi derecelendirmenin üç oligopol kuruluşun hakimiyetinde olması ve uluslararası sermaye piyasalarında bunların genel kabul görmesi, bu kuruluşların bir ülkenin finansal anlamda havasını rahatlıkla değiştirebileceklerini göstermektedir. Dünya genelinde 80'e yakın kredi derecelendirme kuruluşu olmasına karşın "Büyük Üçlü" olarak bilinen S&P, Moody's ve Fitch Ratings sektörün yüzde 95'ine yakınına kontrol etmektedir.⁸ Türkiye ekonomisi 15 Temmuz darbe girişimi karşısında güçlü durmasına rağmen kredi derecelendirme kuruluşları Türkiye ile ilgili ekonomik rasyonaliteden uzak şekilde değerlendirmede bulunmuşlardır. Darbe girişiminin üzerinden henüz bir

8. "Derecelendirme Sektöründe Daha Fazla Rekabete İhtiyaç Var", AA, 4 Ağustos 2016; Erdal T. Karagöl, "Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Amacı Not mu Soygun mu?", *Yeni Şafak*, 25 Temmuz 2016.

hafta bile geçmemişken uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu S&P, Türkiye'nin BB+ olan notunu BB'ye düşürmüştü. Moody's de kısa bir süre sonrada benzer bir aceleci tavırla Türkiye'nin notu Baa3'ten Ba1'e düşürdü. Bu noktada ise S&P'nin, hükümetin söz konusu kararın açıklanmasından önce yaptığı görüşme teklifine dahi olumsuz cevap vererek ilerlemesi, süregelen subjektif tutumunun devamı niteliğindedir. Objektiflik konusundaki soruna bir örnek olarak verilen not çerçevesinde Türkiye'nin, ciddi ekonomik ve politik problemlerle mücadele eden Brezilya ile aynı seviyeye getirildiğini ve yine ekonomide gri bir tablo çizen Güney Afrika'dan ise iki kademe aşağıda konumlandırıldığını hatırlatmak yerinde olacaktır.⁹

Diğer taraftan Türkiye'ye yönelik not indiriminin gerekçelerine bakıldığında alınan kararın ekonomik rasyonaliteden uzak olduğu görülmektedir. Moody's tarafından yapılan açıklamaya göre alınan indirim kararının iki temel gerekçesi bulunmaktadır: Birincisi Türkiye'nin yüksek boyutlu dış finansman ihtiyacına bağlı risklerde yaşanan artış, ikincisi büyüme ve kurumsal sağlamlık başta olmak üzere kredi destekleyici temellerde yaşanan zayıflama. Moody's'in Türkiye'nin kredi notunu yükselttiği Mayıs 2013 tarihi ile bugün kıyaslandığında gerekçe olarak sunulan konularda ciddi bir farklılık bulunmadığı çok kolay bir şekilde anlaşılabilir. Türkiye'de kamu borcunun GSYH'ye oranı, 2013 yılındaki yüzde 36 seviyesinden 2015'te yüzde 32,9'a düşmüştür. Türkiye G20 ülkeleri arasında kamu borcunun GSYH'ye oranı en düşük olan ülkelerdendir. Borç yükü kamuya göre daha ağır olsa da özel kesim küresel kriz döneminde bile borçlarını döndürmeyi başarmıştır. Cari açık da 2013'ten bu yana düşmektedir. Cari açığın GSYH'ye oranı bu süreçte yüzde 7,5'lerden yüzde 4,5'e düşmüştür.

Mevcut uluslararası likidite koşulları ve Türkiye'deki göstergeleri göz önünde bulundurulduğunda dış finansman ihtiyacına bağlı risklerle ilgili endişe verici bir durum olmadığı ortadadır. Türkiye'nin kurumsal sağlamlıkla ilgili olarak bu süreçte Cumhuriyet tarihinin en çetrefilli dönemlerinden birini yaşamış olmasına rağmen, kurumsal yapının ciddi bir aksaklık yaşamadan çalışmaya devam ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Mevzubahis dönemde Gezi Parkı Şiddet Eylemleri, 17-25 Aralık operasyonları ve 15 Temmuz darbe girişimi gibi her ülkenin kaldıramayacağı büyüklükteki siyasi olayların bu kurumsal yapı ile bertaraf edildiği unutulmamalıdır. Hükümet kurumsal yapısının kalitesini daha da üst seviyelere çıkarmak için ciddi reformlara ihtiyaç duyduğunun farkındadır ve bu ekseninde çalışmalarını da sürdürmektedir. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası atılan adımlarla birlikte bugüne kadar Türkiye'nin aleyhine çalıştığı anlaşılan kişilerin tasfiyesi kurumsal yapının daha da güçlenmesini sağlayacaktır.¹⁰

9. Hatice Karahan "5 Soru: Darbe Girişiminin Ekonomik Yansımaları", SETA, 28 Temmuz 2016, <http://www.setav.org/5-soru-darbe-girisiminin-ekonomik-yansimalari>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2016).

10. Nurullah Gür, "Moody's'in Ekonomik Rasyonaliteden Uzak Not Kararı", *SETA Perspektif*, Sayı: 146, (Eylül 2016).

Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının önceki dönemlerde almış oldukları benzer kararlar sonrası farklı siyasi görüşlere sahip Türkiye'deki finans çevreleri de not düşürme kararının ekonomik değil siyasi olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının küresel kriz öncesi vermiş oldukları kararlarla çok iyi sınav vermedikleri ve bu kararların küresel ekonomiyi ne derece büyük bir girdaba götürdüğü gerçeği hafızalarda tazeliğini korumaktadır. Bu kurumların vermiş oldukları subjektif ve etik-dışı kararlar küresel krizden bu yana ciddi şekilde sorgulanmaktadır.

SONUÇ

Türkiye toplumu normalleşmenin birçok yönüyle sağlandığı, siyasi istikrar ve makroekonomik yönetişimin güçlü biçimde sürdüğü bir ortamda 15 Temmuz gecesi yaşanan ciddi darbe girişimini bertaraf etmeyi başarmıştır. Ülkenin demokratik gelişimine karşı kalkışılan bu darbe girişimi, hiçbir rasyonel sosyoekonomik zemine oturmadığı gibi toplumun herhangi bir kesiminden meşruiyet alamayacağını da öngörememiştir. Türkiye tecrübe ettiği dört askeri darbe, siyasi partilerin kapatılması ve siyasetçilere yasak getirilmesi, ekonomik ve finansal krizler, siyasi istikrarsızlıklar ve toplumsal çatışma gibi çok katmanlı sorunları aşmış bir ülke olarak kriz yönetiminde mesafe kat ettiğini göstermiştir.

Türkiye ekonomisi 2016 yılında dış politikada izlemeye çalıştığı normalleşme adımlarıyla bölgesel siyasi ve ekonomik riskleri elimine etme uğraşı vermiş, hükümet tarafından da ülke içinde ekonomik ortamın canlı tutulmasına yönelik adımlar atılmıştır. Bu kapsamda 2016 ekonomik teşvikler açısından hareketli bir yıl olmuş, hükümet bölgesel ve sektörel teşvikler yoluyla ekonomik büyümeye destek olmuştur. Rusya ile yaşanan jet krizi ve terör olaylarından dolayı turizmde yaşanan durgunluğun etkilerini azaltmak için Şubat ayında “Turizm Acil Eylem Planı” açıklanmıştır. Başbakan Binali Yıldırım tarafından Eylül ayında Diyarbakır’da açıklanan “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Cazibe Merkezleri Programı, Yatırım ve Destek Hamlesi” ile işsizlik, düşük gelişmişlik, düşük ihracat, yüksek göç oranı ve mülteci sorunlarına çözüm sağlayacak yatırımların bölgeye çekilmesi hedeflenmiştir. Dolardaki yükselişi ve Türkiye ekonomisindeki son gelişmeleri masaya yatırılan Ekonomi Koordinasyon Kurulu’nun (EKK) 2 Aralık’ta yapmış olduğu toplantı sonrasında üretim, istihdam ve ihracat alanlarında yaşanan sıkıntıları azaltmak için bir dizi tedbir alınmıştır.

2016 yılında Türkiye ihracatının bir miktar toparlanmakla birlikte pozitif bir gelişime geçememesinin ardında ise Rusya ve Irak gibi pazarları açıklayan jeopolitik yansımaların yanı sıra global talepteki yavaş seyrin de etkili olmayı sürdürdüğü bilinmektedir.

Diğer taraftan 2017-2019 OVP’deki rakamlara bakıldığında kamunun önümüzdeki iki yıllık süreçte harcama ve yatırımları artırarak özel yatırımları teşvik etmeye

ve ekonomik büyümeye ivme kazandırmaya çalışacağı anlaşılmaktadır. Hükümetin ayrıca ekonomik büyümeyi canlandırmaya yönelik genişleyici maliye politikasını bütçe disiplininin olabildiğince az taviz vererek uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Hükümet yurt dışındaki başarılı uygulamaları örnek alarak Türkiye'nin ekonomik kalkınma hedeflerine daha hızlı ulaşmasına yardımcı olabilecek bir varlık fonu kurma kararı almıştır. FED'in 2017 yılında vereceği faiz kararları bütün gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye ekonomisi üzerinde de bir miktar baskı oluşturabilir. Ancak Türkiye'nin hem ekonomik yönetim kapasitesi hem de özel sektörünün dinamizmi bu baskıları aşacak güçtedir.

2016 KRONOLOJİ- EKONOMİ

- 4 Ocak Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) Aralık'ta yüzde 0,21 artarken, Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE) yüzde 0,33 düşüş gösterdi. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 8,81 ve yurt içi üretici fiyatlarında ise yüzde 5,71 oldu.
- 11 Ocak 2016-2018 dönemine ilişkin yeni Orta Vadeli Program'a (OVP) göre büyüme tahmini 2015 için yüzde 3'ten yüzde 4'e, bu yıl için de yüzde 4'ten yüzde 4,5'e yükseltildi.
- Enflasyon beklentisi 2016 için yüzde 7,5, 2017 için yüzde 6 ve 2018 için yüzde 5 olurken, işsizlik oranı tahmini geçen yıl için yüzde 10,5'ten yüzde 10,2'ye, bu yıl için de yüzde 10,3'ten yüzde 10,2'ye çekildi.
- 15 Ocak TÜİK verilerine göre Ekim'de işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,2 puan artış gösterirken, geçen yılın aynı dönemine göre ise 0,1 puanlık artışla yüzde 10,5 seviyesinde gerçekleşti.
- 19 Ocak Merkez Bankası faiz oranlarının sabit tutulmasına karar verdi.
- 26 Ocak Merkez Bankası 2016 yılın ilk enflasyon raporunda yıl sonu enflasyon tahminlerini yüzde 7,5 olarak açıkladı.
- 26 Ocak Merkez Bankası, yüzde 5 olarak hedeflenen 2015 enflasyonunun yüzde 8,81 çıkması nedeniyle hükümete açık mektup gönderdi.
- 27 Ocak Amerikan Merkez Bankası (FED) 2016 yılının ilk Açık Piyasa Komitesi (FOMC) toplantısında faizleri sabit tuttu.
- 3 Şubat TÜFE Ocak'ta yüzde 1,82 ve Yİ-ÜFE yüzde 0,55 arttı. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 9,58 ve yurt içi üretici fiyatlarında ise yüzde 5,94 oldu.
- 4 Şubat AB Komisyonu'nun Kış Ekonomik Tahminler raporunda Türkiye için büyüme tahmini bir önceki rapora göre 2016 yılı için yüzde 3,2'den 3,4'e ve 2017 için yüzde 3,4'ten 3,6'ya yükseltildi.
- 15 Şubat TÜİK verilerine göre Kasım'da işsizlik oranı bir önceki aya göre değişim göstermedi, geçen yılın aynı dönemine göre ise 0,2 puanlık azalışla yüzde 10,5 seviyesinde gerçekleşti.
- 23 Şubat Merkez Bankası faiz oranlarının sabit tutulmasına karar verdi.
- 3 Mart TÜFE Şubat'ta yüzde 0,02 ve Yİ-ÜFE yüzde 0,2 düştü. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 8,78 ve yurt içi üretici fiyatlarında ise yüzde 4,47 oldu.
- 10 Mart Avrupa Merkez Bankası (ECB), dünya ekonomisi için çok kritik olan faiz kararını açıklayarak yüzde 0,05 olan politika faiz oranını 0'a indirdi.
- 15 Mart TÜİK verilerine göre Aralık'ta işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,3 puan artış gösterirken, geçen yılın aynı dönemine göre 0,1 puanlık azalışla yüzde 10,8 seviyesinde gerçekleşti.
- 16 Mart ABD Merkez Bankası (FED) yılın ikinci toplantısında faizleri değiştirmede.
- 24 Mart Merkez Bankası gecelik faiz oranlarında marjinal fonlama oranını yüzde 10,75'ten yüzde 10,50'ye indirdi ve borçlanma faiz oranını ise yüzde 7,25 düzeyinde sabit tuttu. Geç Likidite Penceresi uygulaması çerçevesinde borç verme faiz oranı ise yüzde 12,25'ten yüzde 12'ye indirildi.
- 23 Mart Türkiye'de işsizlik oranı 2015'te bir önceki yıla göre 0,4 puan artarak yüzde 10,3 oldu. İşsiz sayısı bir önceki yıla göre 204 bin kişi artarak 3 milyon 57 bin kişi olarak gerçekleşti. 2014'te işsizlik oranı yüzde 9,9 ve işsiz sayısı da 2 milyon 853 bin olarak açıklanmıştı.

31 Mart	TÜİK verilerine göre Türkiye'nin 2015 4. Çeyrek GSYH büyüme oranı yüzde 5,7 olurken, 2015 yılı tamamında ise büyüme oranı yüzde 4 olarak gerçekleşti.
4 Nisan	TÜFE Mart'ta yüzde 0,04 azalırken, Yİ-ÜFE yüzde 0,40 arttı. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 7,46 ve yurt içi üretici fiyatlarında yüzde ise 3,80 oldu.
15 Nisan	TÜİK verilerine göre Ocak'ta işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,3 puan artış gösterirken geçen yılın aynı dönemine göre 0,2 puanlık azalışla yüzde 11,1 seviyesinde gerçekleşti.
19 Nisan	Merkez Bankası Başkanlığı sona eren Erdem Başçı görevini Murat Çetinkaya'ya devretti.
20 Nisan	Merkez Bankası gecelik faiz oranlarında marjinal fonlama oranı yüzde 10,50'den yüzde 10'a ve borç verme faiz oranını ise yüzde 12'den yüzde 11,50'ye indirdi.
27 Nisan	Amerikan Merkez Bankası (FED) politika faizini değiştirmeyerek yüzde 0,25-0,50 aralığında tuttu.
3 Mayıs	TÜFE Nisan'da yüzde 0,78 ve Yİ-ÜFE yüzde 0,52 artış gösterdi. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 6,57 ve yurt içi üretici fiyatlarında ise yüzde 2,87 oldu. Böylece TÜFE ve Yİ-ÜFE, Mayıs 2013'ten beri en düşük seviyeye düştü.
3 Mayıs	Avrupa Birliği (AB), Türkiye ekonomisi için büyüme tahminini yukarı yönlü revize ederek bu yıl için yüzde 3,5 ve gelecek yıl için ise 3,7 olarak öngördü.
12 Mayıs	Merkez Bankası gecelik faiz oranlarında marjinal fonlama oranını yüzde 10'dan yüzde 9,50'ye ve borç verme faiz oranını ise yüzde 11,50'den yüzde 11'e indirdi.
16 Mayıs	TÜİK verilerine göre Şubat'ta işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,2 puan azalış gösterirken, geçen yılın aynı dönemine göre 0,3 puan azalarak yüzde 10,9 seviyesinde gerçekleşti.
24 Mayıs	Merkez Bankası gecelik faiz oranlarında marjinal fonlama oranı yüzde 10'dan yüzde 9,50'ye ve Geç Likidite Penceresi uygulaması çerçevesinde borç verme faiz oranını ise yüzde 11,50'den yüzde 11'e indirdi.
26 Mayıs	Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Standard&Poor's (S&P) artan tüketici talebinin Türkiye ekonomisinin büyümesini destekleyeceğini belirterek bu yıl ve gelecek yıl büyümenin yüzde 3,4 seviyesinde olmasının beklendiğini kaydetti.
3 Haziran	TÜFE Mayıs'ta yüzde 0,58 ve Yİ-ÜFE yüzde 1,48 artış gösterdi. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 6,58 ve yurt içi üretici fiyatlarında ise yüzde 3,25 oldu.
10 Haziran	TÜİK verilerine göre Türkiye ekonomisi 2016 1. Çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 4,8 büyüme kaydetti.
15 Haziran	Amerikan Merkez Bankası (FED) yaptığı açıklama ile yüzde 0,25 ile yüzde 0,50 aralığındaki faiz oranlarında değişiklik yapmadığını duyurdu.
15 Haziran	TÜİK verilerine göre Mart'ta işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,8 puan azalış gösterirken geçen yılın aynı dönemine göre 0,5 puanlık azalış ile yüzde 10,1 seviyesinde gerçekleşti.
21 Haziran	Merkez Bankası gecelik faiz oranlarında marjinal fonlama oranını yüzde 9,5'ten yüzde 9'a ve Geç Likidite Penceresi uygulaması çerçevesinde borç verme faiz oranını ise yüzde 11'den yüzde 10,5'e indirdi.
23 Haziran	Birleşik Krallık vatandaşları, AB üyesi olarak kalıp kalmamayı oyladı. Referandumdan AB'den ayrılma kararı (Brexit) çıktı.

4 Temmuz	TÜFE Haziran'da yüzde 0,47 ve Yİ-ÜFE yüzde 0,41 artış gösterdi. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 7,64 ve yurt içi üretici fiyatlarında yüzde ise 3,41 oldu.
15 Temmuz	TÜİK verilerine göre Nisan'da işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,8 puan azalış gösterirken geçen yılın aynı dönemine göre 0,3 puan azalışla yüzde 9,3 seviyesinde gerçekleşti.
15 Temmuz	OECD, Türkiye Ekonomik İnceleme Raporu'nda Türkiye için büyüme beklentisini 2016 için yüzde 3,9 ve 2017 için de yüzde 3,7 olarak açıkladı.
17 Temmuz	Merkez Bankası 15 Temmuz darbe girişiminin hemen ardından finansal piyasaların etkin işleyişinin sürdürülmesi, meydana gelebilecek dalgalanmaların önüne geçilmesi ve olası bir kriz ortamının doğmasının engellenmesi amacıyla aldığı yedi madelik tedbir paketini açıkladı.
19 Temmuz	Merkez Bankası, gecelik faiz oranlarını marjinal fonlama oranı yüzde 9'dan yüzde 8,75'e ve Geç Likidite Penceresi uygulaması çerçevesinde borç verme faiz oranını ise yüzde 10,5'ten yüzde 10,25'e indirdi.
20 Temmuz	Uluslararası kredi ve derecelendirme kuruluşu S&P, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası artan riskleri işaret ederek Türkiye'nin BB+ olan notunu BB'ye ve görünümünü ise "durağan"dan "negatif"e indirdi.
26 Temmuz	Merkez Bankası Başkanı Murat Çetinkaya, "Enflasyon Raporu 2016-III" raporunun tanıtım toplantısında, "Enflasyonun, 2016 sonunda orta noktası yüzde 7,5 olmak üzere yüzde 6,6 ile yüzde 8,4 aralığında gerçekleşeceğini tahmin ediyoruz" dedi.
27 Temmuz	FED, politika faizinde değişikliğe gitmedi.
3 Ağustos	TÜFE Temmuz'da yüzde 1,16 ve Yİ-ÜFE yüzde 0,21 artış gösterdi. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 8,79 ve yurt içi üretici fiyatlarında ise yüzde 3,96 oldu.
15 Ağustos	TÜİK verilerine göre Mayıs'ta işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,1 puan artış gösterirken, geçen yılın aynı dönemine göre 0,1 puan artarak yüzde 9,4 seviyesinde gerçekleşti.
19 Ağustos	Uluslararası kredi ve derecelendirme kuruluşu Fitch, Türkiye'nin "BBB-" ile "yatırım yapılabilir" seviyede bulunan kredi notunu teyit etti, not görünümünü ise "durağan"dan "negatif"e çevirdi.
23 Ağustos	Merkez Bankası gecelik faiz oranlarında marjinal fonlama oranını yüzde 8,75'ten yüzde 8,5'e ve Geç Likidite Penceresi uygulaması çerçevesinde borç verme faiz oranını ise yüzde 10,25'ten yüzde 10'a indirdi.
26 Ağustos	Türkiye Varlık Fonu ve bu fona bağlı alt fonları kurmak ve yönetmek üzere Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi kuruldu.
5 Eylül	TÜFE Ağustos'ta yüzde 0,29 azalırken Yİ-ÜFE yüzde 0,08 artış gösterdi. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 8,05 ve yurt içi üretici fiyatlarında yüzde ise 3,03 oldu.
9 Eylül	TÜİK verilerine göre Türkiye ekonomisi 2016 I. Çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 3,1 büyüme kaydetti.
19 Eylül	TÜİK verilerine göre Haziran'da işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,8 puan artarken, geçen yılın aynı dönemine göre 0,6 puan artarak yüzde 10,2 seviyesinde gerçekleşti.
21 Eylül	FED politika faizini değiştirmeyerek yüzde 0,25-0,50 aralığında sabit tuttu.
22 Eylül	Merkez Bankası gecelik faiz oranlarında marjinal fonlama oranını yüzde 8,5'ten yüzde 8,25'e ve Geç Likidite Penceresi uygulaması çerçevesinde borç verme faiz oranını ise yüzde 10'dan yüzde 9,75'e indirdi.

24 Eylül	Uluslararası kredi ve derecelendirme kuruluşu Moody's Türkiye'nin kredi notunu "Baa3"ten bir basamak aşağı düşürerek "Ba1" seviyesine düşürdü ve görünümünü de "durağan" olarak belirledi.
27 Eylül	Moody's'in not indirimi kararını değerlendiren Japon kredi derecelendirme kuruluşu Japan Credit Rating (JCR), Türkiye'nin "yatırım yapılabilir" bir ülke olduğunu belirtti.
29 Eylül	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak, doğalgaz fiyatlarına 1 Ekim'den itibaren geçerli olmak üzere yüzde 10 indirim uygulanacağını açıkladı.
20 Ekim	Merkez Bankası faiz oranlarının sabit tutulmasına karar verdi.
3 Ekim	TÜFE Eylül'de yüzde 0,18 ve Yİ-ÜFE yüzde 0,29 arttı. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 7,28 ve yurt içi üretici fiyatlarında ise yüzde 1,78 oldu.
4 Ekim	Uluslararası Para Fonu (IMF) Dünya Ekonomik Görünüm (DEG) Ekim 2016 raporunda Türkiye'nin büyüme tahminini 2016 için yüzde 3,8'den yüzde 3,3'e ve 2017 yılı için ise yüzde 3,2'den yüzde 3'e düşürdü.
4 Ekim	Başbakan Binali Yıldırım tarafından 2016-2019 Orta Vadeli Program (OVP) açıklandı. Yeni OVP çerçevesinde bu yılki büyüme oranı tahmini yüzde 4,5'ten yüzde 3,2'ye, gelecek yıl yüzde 4,4, 2018 ve 2019 yıllarında yüzde 5 olarak gerçekleşmesi bekleniyor. Program dönemi sonunda enflasyonun yüzde 5'e, işsizliğin ise yüzde 9,8'e düşeceği tahmin ediliyor.
7 Ekim	Japon kredi derecelendirme kuruluşu JCR, Türkiye'nin yabancı ve yerel para cinsinden uzun vadeli kredi notlarını "durağan" görünüm ile "BBB-" olarak teyit etti.
17 Ekim	TÜİK verilerine göre Temmuz'da işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,5 puan artarken, geçen yılın aynı dönemine göre 0,9 puan artışla yüzde 10,7 seviyesinde gerçekleşti.
27 Ekim	Merkez Bankası yılın dördüncü ve son enflasyon raporunda, 2016 yılı için enflasyon öngörüsünü yüzde 7,5'te tutarken, 2017 için ise yüzde 6'dan yüzde 6,5'e yükseltti.
31 Ekim	Merkez Bankası finansal sisteme ek döviz likiditesi imkanı sağlanması amacıyla rezerv opsiyonu katsayılarında değişiklik yaptı.
2 Kasım	Eylül ayında 100 milyar liralık büyüklüğe ulaşan İşsizlik Sigortası Fonu'nun, gelecek yıl her ay yaklaşık 1 milyar liranın eklenmesiyle 2017'de toplam 113 milyar liralık hacme kavuşması bekleniyor.
2 Kasım	FED politika faizinde değişikliğe gitmedi.
3 Kasım	TÜFE Ekim'de yüzde 1,44 ve Yİ-ÜFE yüzde 0,84 arttı. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 7,16 ve yurt içi üretici fiyatlarında yüzde 2,84 oldu.
4 Kasım	Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu S&P, Türkiye'nin kredi notunu "BB" ile sabit tutarken görünümünü "negatif"ten "durağan"a yukarı yönlü revize etti.
4 Kasım	Uluslararası Para Fonu (IMF) heyeti, Türkiye'nin bu yıl yüzde 2,9 büyümesini beklediğini açıkladı.
9 Kasım	AB, Türkiye'nin bu yıl yüzde 2,7, 2017'de yüzde 3 ve 2018'de yüzde 3,3 büyüyeceğini öngördü.
10 Kasım	Merkez Bankası 11 Kasım'dan itibaren teminat döviz depoları için limit uygulamasına yeniden başlayacağını, banka limitlerinin ise 17 Temmuz öncesi limitlerin dört katı olarak uygulanacağını açıkladı.

11 Kasım	Merkez Bankası verilerine göre geçen yılın Eylül ayında 167 milyon dolar fazla veren cari işlemler hesabı, 2016'nın aynı ayında 1,68 milyar dolar açık verdi. Böylece 12 aylık cari işlemler açığı 32,41 milyar dolara yükseldi.
12 Kasım	Merkez Bankası TL zorunlu karşılıklarına yapılan faiz ödemesi belirleme yöntemini değiştirdi.
12 Kasım	Merkez Bankası tarafından Türk lirası ve yabancı para cinsinden kredi kartı işlemlerinde uygulanacak azami faiz oranlarında indirim yapıldığı belirtildi.
15 Kasım	TÜİK verilerine göre Ağustos'ta işsizlik oranı bir önceki aya göre 0,6 puan artarken geçen yılın aynı dönemine göre 1,2 puan artarak yüzde 11,3 seviyesinde gerçekleşti.
17 Kasım	Merkez Bankası finansal sisteme ek döviz likiditesi imkanı sağlanması amacıyla rezerv opsiyonu katsayılarında değişiklik yapıldığını belirtti.
24 Kasım	Merkez Bankası marjinal fonlama oranını (faiz koridorunun üst bandı) yüzde 8,25'ten yüzde 8,50'ye, bir hafta vadeli repo ihale faiz oranını ise (politika faizi) yüzde 7,5'ten yüzde 8'e yükseltirken, borçlanma faiz oranını da (faiz koridorunun alt bandı) yüzde 7,25'te sabit tuttu.
5 Aralık	TÜFE Kasım'da yüzde 0,52 ve Yİ-ÜFE yüzde 2 arttı. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 7 ve yurt içi üretici fiyatlarında yüzde 6,41 oldu.
12 Aralık	TÜİK verilerine göre Türkiye ekonomisi 2016 3. Çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 1,8 daraldı.
14 Aralık	FED kısa vadeli faizde 25 baz puan artışa giderek faiz bandını yüzde 0,50-0,75 aralığına yükseltti.

2016'DA ENERJİ

ERDAL TANAS KARAGÖL • SALİHE KAYA • YUSUF EMRE KOÇ

GİRİŞ

2016 Türkiye'nin enerji görünümü açısından enerji ticaretinde merkez ülke olma hedefine yönelik yeni projeler ve iş birlikleri ile geçen bir yıl olmuştur. Enerji ihtiyacını dışardan karşılayan ve cari açığının önemli bir kısmına enerji ithalatının sebep olduğu Türkiye, kendi enerji arz güvenliğinin sağlanmasına yönelik Rusya, Katar ve Azerbaycan gibi ülkeler ile küresel enerji ticaretine yön verecek öncü adımlar atmıştır. Türkiye 2016 yılında enerji arz güvenliğini sağlama yönünde dış politikasına uyumlu olarak tek bir coğrafya ve bölge ile yakınlaşmaktan ziyade, kendisine yakın ve uzak olan tüm coğrafyalar ile temas sağlamıştır. Bu bağlamda enerji arz güvenliği ve kaynak çeşitlendirmesinde çabalarını artırmıştır.

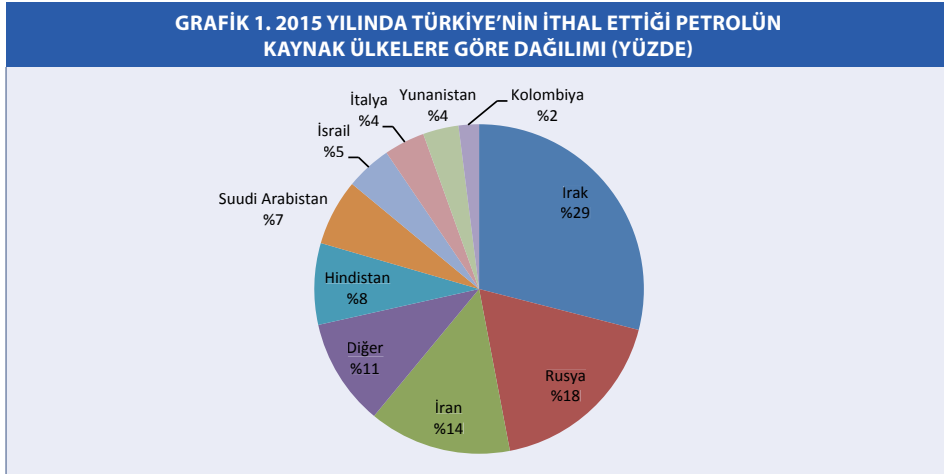
Türkiye'nin enerji tüketimi, büyüyen ekonomisi ile birlikte her geçen yıl artarak devam etmektedir. Bir yandan enerji talebini karşılamak adına ihtiyacının büyük bir kısmını dış pazarlardan karşılayan Türkiye diğer yandan yerli kaynaklarını kullanma yolunda çalışmalar yürütmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin enerji politikasında yerli kaynak kullanımını yaygınlaştırmak, doğalgazın elektrik üretimindeki payını azaltıp yenilenebilir enerjinin payını artırmak ve enerji arz güvenliğinin sağlanması yolunda belli bir nükleer enerji kurulu gücüne sahip olmak yer almaktadır.

Ekonomik büyümesinde istikrarını devam ettiren Türkiye, enerji arz güvenliğinin sağlanması yolunda artan enerji ihtiyacını farklı ülke ve kaynaklardan karşılama yoluna gitmiştir. Özellikle doğalgaz ithalatında Rusya'ya olan yüksek bağımlılık bu anlamda Türkiye'nin enerjide kaynak çeşitliliğine gitmesinde itici bir güç olarak durmaktadır. 2016 yılında yaşanan gelişmeler gözlemlendiğinde bu duruma örnek gösterilebilecek birçok gelişme yaşanmıştır. Son bir yılda enerji piyasasında yaşanan gelişmelere değinmeden önce Türkiye'nin enerji görünümüne bakmakta yarar vardır.

TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Gelişen ekonomisi ile birlikte enerji ihtiyacı her geçen yıl artan Türkiye, Ekonomik Kalkınma İş Birliği Örgütü (OECD) ülkeleri içerisinde enerjiye olan talebi en hızlı yükselen ülkeler arasında yer almaktadır. Çin'den sonra en fazla enerji talep artışına sahip olan Türkiye'nin enerji tüketiminde fosil kaynaklardan kömür, petrol ve doğalgazın oranı oldukça yüksektir. Enerji kaynaklarından yoksun olan Türkiye'nin 2015 yılında tükettiği kömür miktarı 34,4 milyon ton petrol eşdeğeri, petrol miktarı 38,8 milyon ton ve tükettiği doğalgaz miktarı ise 43,6 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir.

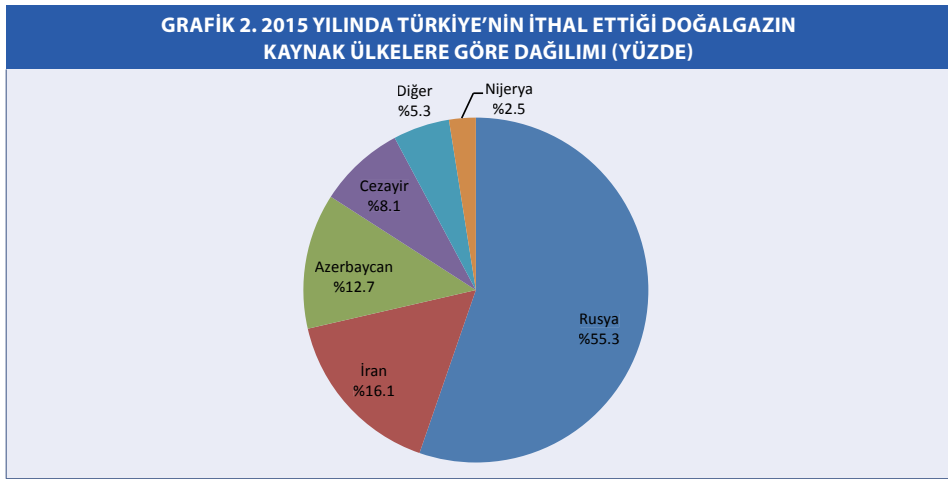
Genel olarak enerjide dışa bağımlı olmasına rağmen Türkiye'de 2015 yılında 27,8 milyon ton petrol üretimi gerçekleşmiştir. 2002 yılında 52 bin metre olan sondaj metrajı 2016 yılı Eylül ayı sonu itibarıyla 70 bin metre olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında toplamda 39,6 milyon ton petrol ithalatı gerçekleştiren Türkiye bunun 11,4 milyon tonunu Irak, 5,5 milyon tonunu Rusya ve 2,9 milyon tonunu ise İran'dan ithal etmiştir. Bir önceki yıla göre 2015 yılında Türkiye'nin ithal ettiği pet-

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK)

rolün kaynak ülkelere göre dağılımı değişiklik göstermiştir. Buna göre İran ve Suudi Arabistan'dan ithal edilen petrol oranında düşüş yaşanırken Rusya ve Hindistan'ın payının ise önemli oranda yükseldiği göze çarpmaktadır. 2015 yılında Türkiye açısından en çok dikkat çeken hususlardan birinin petrol ithal edilen ülke sayısında yaşanan artış olduğu söylenebilir¹ (Grafik 1).

Türkiye'nin doğalgaza olan bağımlılığı petrole göre daha yüksek seviyelerdedir. Türkiye doğalgaz ihtiyacının neredeyse tamamını dış pazarlardan karşılamaktadır. 2015 yılında 48,4 milyar metreküp doğalgaz ithal eden Türkiye, aldığı gazın yaklaşık yüzde 50'sini elektrik üretiminde kullanmıştır. 2016'nın ilk sekiz ayında ise 30,2 milyar metreküp doğalgaz tüketimi gerçekleşmiştir. 2015 yılında ithal edilen doğalgazın ülkelere dağılımına bakıldığında Rusya yüzde 55,3 ile (26,7 milyar metreküp) ilk sırada yer almaktadır. Açık ara farkla ilk sırada bulunan Rusya'yı yüzde 16,1 ile (7,8 milyar metreküp) İran takip etmektedir. Boru hatları ile ithal edilen doğalgazın yüzde 12,7'lik kısmı ise (6,1 milyar metreküp) Azerbaycan'dan karşılanmaktadır. Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını sıvılaştırılmış (LNG) halde tankerler ile ithal ettiği iki ülke ise yüzde 8,1 ile (3,9 milyar metreküp) Cezayir ve yüzde 2,5 ile (1,2 milyar metreküp) Nijerya'dır² (Grafik 2).

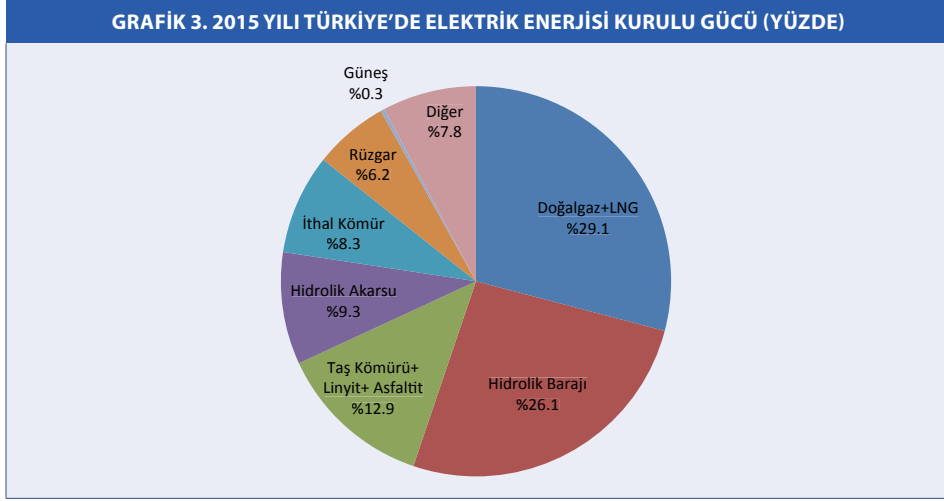
Kaynak: (EPDK)

Türkiye'nin enerji ithalatında önemli bir yer tutan doğalgaz birçok sektörde kullanılmaktadır. Bu alanlardan en önemlisi ise elektrik üretimidir. Türkiye'nin 2015 yılında doğalgazdan elde ettiği elektrik üretimi yüzde 29,1 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılı Eylül ayı elektrik üretiminin ise yüzde 32,4'ü doğalgazdan elde edilmiştir. Doğalgazdan sonra elektrik üretimine en çok katkıyı hidrolik barajları yapmaktadır. Türkiye'nin kaynak olarak en çok sahip olduğu fosil yakıtlardan olan taş kömürü, linyit ve asfaltitin katkısı ise 2015 yılında yüzde 12,9 olarak gerçekleşmiştir. Elektrik Üretim Anonim Şirketi (EÜAŞ) bünyesinde 2016 Eylül ayı itiba-

1. Petrol Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), (Ankara: 2016).

2. Doğalgaz Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), (Ankara: 2016).

rıyla 8,5 milyar ton linyit rezervi olduğu belirtilmiştir.³ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından son dönemde sık sık tekrarlanan yerli üretim yatırımlarına yoğunlaşılması gerektiği söylemi ileriki dönemlerde taş kömürü ve linyitin elektrik üretimindeki payının artacağını göstermektedir (Grafik 3).

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB)

Türkiye'nin elektrik tüketimi de ekonomik büyümeye bağlı olarak artış göstermektedir. 2002 yılında 132,6 milyar kWh olan elektrik tüketimi 2015 yılında yaklaşık iki katına çıkarak 264,1 milyar kWh'ye ulaşmıştır. Elektrik enerjisi tüketim hızı son 14 yıl içerisinde ortalama yüzde 5,4 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca 2016 yılı Eylül ayı sonu itibarıyla Türkiye'nin kurulu gücünün kaynaklara göre dağılımına bakıldığında yüzde 33,7'yi hidrolik, yüzde 29'u doğalgaz, yüzde 22,1'i kömür, yüzde 6,7'si rüzgar, yüzde 0,9'u jeotermal, yüzde 0,3' güneş ve yüzde 6,8'i ise diğer kaynaklardan oluşmaktadır.⁴

ENERJİ PROJELERİ

2016 yılında büyük enerji projeleri önemli bir yankı yapmıştır. Kasım 2015 tarihinde düşürülen Rus uçağının iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik gerilimlere sahne olması sonrasında Türk Akımı doğalgaz boru hattının geleceği belirsizlik kazanmıştı. Ancak doğalgaz ticaretinde birbirine bağımlı olan iki ülke arasında bu süre içerisinde enerji konusunda olumsuz bir gelişme yaşanmadı. Doğalgaz ihtiyacının yüzde 50'den fazlasını bu ülkeden karşılayan Türkiye, 2016 yılı boyunca Rusya'dan doğalgaz ithalatına devam etmiştir. Devam eden süreç içerisinde iki ülke arasındaki görüş ayrılıkları azalmaya ve Türk Akım projesi üzerinde görüş alışverişinde bulunulmaya başlanmıştır.

3. "2017 Yılı TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Sunuş Metni", Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (Kasım 2016), <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Butce-Konusmalari/Sn-Bakanin-Butce-Sunus-Konusmalari>, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2016).

4. "2017 Yılı TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Sunuş Metni".

Bu bağlamda Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 23. Dünya Enerji Kongresi için Türkiye'de bulunduğu 10 Ekim 2016 tarihinde Türk Akımı doğalgaz projesi kapsamında hükümetlerarası anlaşma imzalanmıştır. Rusya doğalgazının bir kısmını Türkiye'ye bir kısmını ise Avrupa'ya taşımayı öngören Türk Akımı projesinin Türkiye ayağının toplamda iki hattan oluşması planlanmaktadır. Toplamda 31,5 milyar metreküp doğalgaz taşıyacak olan bu projenin Avrupa ayağı ise henüz netlik kazanmamıştır.⁵

Türk Akımı projesinin yanında yine Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konumun avantajlarını ortaya koyan bir diğer proje olan TANAP'ın inşa çalışmaları da 2016 yılında son hızla devam etmiştir. Azerbaycan doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı planlayan Güney Gaz Koridoru'nun (GGK) en önemli ayağı olan TANAP'ın 2018 yılında faaliyete geçmesi ve ilk etapta Türkiye'ye 6 milyar metreküp doğalgaz iletilmesi beklenmektedir. 29 Şubat 2016 tarihinde Bakü'de Güney Gaz Koridoru Danışma Kurulu 2. Bakanlar toplantısında ilgili ülkelerin bakanları ve yetkilileri projedeki yükümlülüklerini teyit eden bildiriye imzalamışlardır.⁶

Enerji arz güvenliğinin sağlanmasında tedarik pazarlarının çeşitlenmesi yönünde önceki yıllarda olduğu gibi 2016 yılında da önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ve İsrail enerji bakanlarının görüşmesi ve sonrasında İsrail'in doğalgazını Türkiye üzerinden AB pazarlarına ulaştırabilmesi üzerine görüşmeler başlamıştır. İsrail'in doğalgazını ihraç etmede en az maliyetli güzergahın Türkiye olduğu gerçeği, bu görüşmelerin önümüzdeki dönemlerde yeni anlaşmaları beraberinde getireceğini açıkça ortaya koymaktadır.⁷ Ancak 8 Aralık 2016 tarihinde İsrail-Yunanistan-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında yapılan "Üçlü Zirve" görüşmelerinde İsrail doğalgazını GKRY ve Yunanistan üzerinden AB'ye taşıyacak olan Doğu Akdeniz Doğalgaz Boru Hattı (East Med Pipeline) projesi kapsamında görüşmeler yapılmıştır. Bu sebeple İsrail'in doğalgazını hangi hat üzerinden ihraç edeceği belirsizliğini korumaktadır.

Türkiye'nin enerji kaynak ve pazar çeşitlendirmesi politikasına destek verecek olan kaynaklardan biri de sıvılaştırılmış doğalgazdır (LNG). LNG piyasasındaki konumunu güçlendirmeye devam eden ve bu yönde yatırımlarına hız veren Türkiye 2015 yılı verilerine göre 7,5 milyar metreküp LNG ithal etmiştir. Dünya LNG ithal eden ülkeler sıralamasında ise Türkiye sekizinci sırada yer almıştır. Sahip olduğu iki gazlaştırma terminaline ek olarak yeni terminallere yatırım yapması gereken Türkiye'nin ayrıca son yıllarda düşen LNG fiyatlarından da faydalanması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin enerji politikasında önemli bir yer edinmeye başlayan LNG'nin toplam doğalgaz tüketimi içindeki payının önümüzdeki dönemlerde artması beklenmektedir.

5. "Türk Akımı Projesi İçin Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 10 Ekim 2016.

6. "Güney Gaz Koridoru Danışma Kurulu 2. Bakanlar Toplantısı 29 Şubat 2016'da Bakü'de Gerçekleşti", TANAP, <http://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/guney-gaz-koridoru-danisma-kurulu-2-bakanlar-toplantisi-29-subat-2016da-bakude-gerceklesti>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2016).

7. "Türkiye-İsrail Gaz Koridoru", *Sabah*, 14 Ekim 2016.

2016 yılı boyunca üzerinde durulan en kritik konulardan bir diğeri de doğalgaz depolama tesislerinin geleceği olmuştur. TANAP ve Türk Akımı projelerinin yanı sıra yeni projeler ile birlikte doğalgaz ithal ettiği pazarlara yenilerini katacak olan Türkiye'nin doğalgaz depolama tesislerine ihtiyacı artmıştır. Bu bağlamda 2,6 milyar metreküp kapasiteye sahip Silivri doğalgaz depolama tesisine ek olarak 1,1 milyar metreküp kapasiteli Tuz Gölü doğalgaz depolama tesisinin Ocak 2017 tarihine yetiştirilmesi yönünde çalışmalar hızlandırılmıştır.⁸

Tüm bunların yanında enerjide yerli üretime yönelik çalışmalara da 2016 yılı boyunca hız verilmiştir. Enerji arz güvenliğine katkı sunacak olan yerli üretimde son yıllarda kömüre yönelik çalışmalar ön plana çıkmıştır. 11 Kasım 2016 tarihinde düzenlenen "1. Kömür Eylem Planı Çalıştayı" kapsamında yerli kömür üretimine yönelik yatırımlara hız verileceği ifade edilmiştir. Artırılması planlanan yerli üretimin yanında çevre kriterlerine verilecek önem dahilinde kömüre olan yatırımın istihdam, gelişme ve strateji alanlarında önümüzdeki dönemlerde Türkiye ekonomisine ciddi katkılar sunması beklenmektedir.⁹

NÜKLEER GÜÇ SANTRALLERİ

Dünya elektrik enerjisi üretiminin yaklaşık yüzde 11'i nükleer enerjiden sağlanmaktadır. Çoğunluğu Fransa, ABD, Rusya ve Çin'de olmak üzere dünyada 450 nükleer güç santrali ünitesi (reaktör) faaliyet göstermektedir. Ayrıca 60 tane nükleer reaktör inşa halinde olup 164 reaktörün daha yapılması planlanmaktadır.¹⁰ Türkiye'nin nükleer santral projeleri de 2016 yılında öne çıkmaya devam etmiştir. Nükleer enerji yatırımlarına hız veren Türkiye'de henüz yapım aşamasında olan Akkuyu, proje çalışmaları devam eden Sinop ve henüz netleşmemiş olan üçüncü nükleer santral projelerinin geleceği konusu 2016 gündeminde ön sıralarda yer almıştır.

Türkiye'nin enerji arz güvenliğini sağlama ve orta/uzun vadede enerjide dışa bağımlılığını azaltmak için Akkuyu Nükleer Santrali'ne yoğunluk verilmiştir. Birçok ülke ile kıyaslandığında geç kalınmış bir yatırım gözü ile bakılan santralin inşaat izni alındıktan hemen sonra yedi yıl içerisinde ilk ünitesinin ve birer yıl arayla da kalan üç ünitesinin bitirilmesi kararlaştırılmıştır. İlk ünitenin 2023 yılına kadar devreye girmesi beklenen Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi tamamlandığında dört üniteden oluşan 4.800 MW güce sahip olacaktır. Santralin kullanım ömrü ise 60 yıl olacak şekilde planlanmıştır. Bu bağlamda 31 Mart-1 Nisan 2016 tarihleri

8. "Tuz Gölü Doğalgaz Depolama Tesisine Gaz Depolanmasına Ocak Ayında Başlanacak", Enerji Enstitüsü, 15 Kasım 2016, <http://enerjiinstitutusu.com/2016/11/15/tuz-golu-dogalgaz-depolama-tesisine-gaz-depolanmasına-ocak-ayinda-baslanacak>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2016).

9. "1. Kömür Eylem Planı Çalıştayı İstanbul'da Düzenlendi", T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 11 Kasım 2016, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/1Kömur-Eylem-Plani-Calistayi>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2016).

10. "2017 Yılı TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Sunuş Metni", T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (Kasım 2016), <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Butce-Konusmalari/Sn-Bakanin-Butce-Sunus-Konusmalari>, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2016).

arasında Washington'da düzenlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi'ne Türkiye de katılmış ve konu hakkındaki görüş ve hassasiyetlerini ortaya koymuştur.¹¹

YENİLENEBİLİR ENERJİ

Türkiye'nin enerji alanında dışa bağımlı bir ülke olması hesaba katıldığında halihazırda bulunan yenilenebilir enerji potansiyellerinin kullanıma kazandırılması son derece önemlidir. Bu doğrultuda 2016 yılında yenilenebilir enerji ile ilgili çok sayıda proje ve yatırım gerçekleştirilmiştir.

2015 yılında yenilenebilir enerji alanında yapılan toplam yatırımlar bir önceki yıla oranla yüzde 46 artırılarak 1,9 milyar dolar seviyelerine çıkartılmıştır. 2016 yılı için ise bu rakamın 3 milyar dolar bandını aşması öngörülmektedir. Türkiye'nin yenilenebilir enerji toplam kurulu gücü bir önceki yıla göre 1.742 MW artarak 2016 yılı Eylül ayı itibarıyla yaklaşık 33 bin 353 MW olarak gerçekleşmiştir. Bu artışın 725 MW'lık kısmı rüzgar, 455 MW'ı hidrolik, 101 MW'ı jeotermal, 411 MW'ı güneş ve 50 MW'ı diğer yenilenebilir enerji kaynaklı santrallerden elde edilmiştir. 2016 yılında gerçekleşen yaklaşık 5.000 MW'lık kurulu güç artışının yüzde 36'sı yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmiştir. Bu durum Türkiye'de gerçekleşen yenilenebilir enerji çalışmalarının olumlu bir seyir izlediğini gösterir niteliktedir.

Türkiye yenilenebilir enerji kaynaklarının hemen hemen hepsinden yararlanabilmesi açısından coğrafik olarak son derece uygun bir bölgede yer almaktadır. Diğer taraftan bu alandaki teknolojik ilerlemeler ve mali kısıtlar bir an önce ciddi bir biçimde ele alınmalıdır. Bu bakımdan hükümet sabit fiyat garantisi, yatırım teşvikleri, önemli uluslararası kuruluşlardan destek, yenilenebilir enerji projelerine finansal destekler, danışmanlık destekleri ve biyo-yakıtlar için vergi muafiyetleri gibi birtakım politikalar geliştirmektedir.

Önümüzdeki dönemde Türkiye'deki yenilenebilir enerji ile ilgili ana politika ve stratejiler; yenilenebilir enerji kaynakları ile olan üretim ve tüketimi teşvik ederek fosil yakıt kullanımı açısından dışa bağımlılık ve bu bağlamda oluşacak riskleri azaltmak üzerine kurulmaktadır. Bununla birlikte elektrik üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını en az yüzde 30 seviyelerine çıkartmak, tarım sektöründeki potansiyellerden daha fazla yararlanılarak biyo-yakıt kullanımını artırmak ve enerji üretim kapasitesini mevcut yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak genişletmek de ana politika ve stratejiler arasında gelmektedir.

Yenilenebilir enerjinin kullanılması noktasında diğer teşvik mekanizmaları arasında iklim ve çevre faktörleri gelmektedir. Öte yandan küresel enerji piyasalarının en büyük tehdit olarak gördüğü sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğine uyulması bağlamında 2015 yılı Aralık ayının ilk iki haftasında Paris'te Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) 21. Taraflar

11. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Nükleer Güvenlik Zirvesi'ne Katıldı", AA, 1 Nisan 2016.

Konferansı (COP21) gerçekleştirilmiştir. Zirveye katılan 195 ülkenin onayı ile kabul edilen metne göre küresel sıcaklık artışını sanayi devrimi öncesine kıyasla 2oC düzeyinin oldukça altında kalacak biçimde 1,5oC ile sınırlandırılması kararlaştırılmıştır.¹² Türkiye'nin de imza attığı bu anlaşmanın gerektirdiği uygulamaları ülkelerin yerine getirip getirmeyeceği zaman içinde netlik kazanacaktır. Türkiye belirlediği ulusal katkı beyanına göre (Intended Nationally Determined Contributions–INDC) alacağı önlemler sonucunda 2030 yılında doğaya 246 milyon ton daha az CO2 eşdeğeri sera gazı salacağını beyan etmiştir.¹³

PETROL FİYATLARINDA YAŞANAN GELİŞMELER

Küresel enerji piyasalarını son yıllarda olduğu gibi 2016 yılında da bir hayli meşgul eden konu petrol fiyatlarındaki düşüşün devam etmesi olmuştur. Bilindiği üzere OPEC ülkelerinin petrol arzını kısımda ortak bir karara varamaması Haziran 2014 tarihinde başlayan petrol fiyatları düşüşünü de beraberinde getirmiştir. Talepte yaşanan ivme kaybı ve arzda yaşanan artış petrol fiyatlarının iki yıla yakın süredir düşmesinin en temel nedenleri arasında gösterilmektedir. Kısa bir süre öncesine kadar dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz ithalatçısı olan ABD, kaya petrolü ve kaya gazı keşifleri ile birlikte enerji piyasasında net ihracatçı konuma gelmiş ve gerçekleştirdiği üretimle birlikte piyasada arz fazlasının oluşmasına neden olmuştur. Oluşan bu arz fazlası petrol fiyatlarında yaşanan düşüşte belirleyici bir etken olmuştur. Haziran 2014 tarihinde varil başına 113 dolar olan petrol fiyatı 2015 yılı ortalamasını 52,3 dolar olarak tamamlamış ve 2016 yılında da düşük seyirde kalmaya devam etmiştir.

Düşen petrol fiyatlarının önüne geçebilmek adına OPEC ülkeleri yaptığı toplantılarla üye ülkelere petrol üretimlerini kısma yönünde 2016 yılı boyunca çağrılar yapmıştır. Ancak kuruluşta etkin bir ağırlığı bulunan Suudi Arabistan'ın pazar payını kaybetmek istememesi, ambargolardan yeni kurtulan İran'ın ambargo öncesi üretim seviyesine ulaşmak istemesi,¹⁴ ekonomik anlamda kötü durumda olan Venezuela'nın petrol gelirine olan ihtiyacı, OPEC'in petrol üretimini kısıtlama ve fiyatları dengede tutma konusundaki görevini yerine getirememesine neden olmuştur. 28 Eylül 2016 tarihinde Cezayir'de resmi olmayan bir şekilde toplanan OPEC ülkeleri İran, Nijerya ve Libya'nın muaf tutulduğu bir anlaşma ile petrol üretiminin 33,2 milyon varilden 32,5 milyon varile düşürülmesi yönünde anlaşmaya varmışlardır.

12. Tanyeli Behiç Sabuncu, "COP 21 ve Paris Anlaşması'nın Sonuçları", TÜSİAD, 20 Ocak 2015.

13. Nedim Bülent Damar, "Paris İklim Değişikliği Anlaşması COP 21 ve Türkiye", TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, http://www.emo.org.tr/ekler/da03ea094d73850_ek.pdf?dergi=1021, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2016).

14. Bilindiği üzere uzun yıllardır Batı dünyası tarafından uygulanan ambargoların kalkmasıyla küresel ekonomiye entegre olmaya başlayan İran, sahip olduğu başta petrol ve doğalgaz rezervleri ile enerji piyasasına hızlı bir giriş yaptı. Birçok alanda yeniliklere açık olduğunu ifade eden İranlı yetkililerin 2016 yılı içerisinde petrol ihracatını artırmaya yönelik yeni projelere de imza attığı görülmektedir.

30 Kasım 2016 tarihinde Viyana'da yapılan 170. olağan resmi toplantıda ise üretimde azaltıma gidilmesi yönünde OPEC ülkeleri iş birliğine varmıştır. 2008 yılından bugüne ilk kez varılan anlaşmada günlük üretimin 33,6 milyon varilden 32,5 milyon varile indirilmesi kararlaştırılmıştır. Günlük petrol üretiminin 1,2 milyon varil azaltılmasına karar verilen anlaşmanın Ocak 2017 tarihinde yürürlüğe girmesi planlanmaktadır.¹⁵

15. "OPEC Üretimi Kısımak İçin Anlaştı", *Dünya*, 30 Kasım 2016.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bölgesinde bulunan enerji kaynaklarını ihraç ve ithal eden ülkelerin varlığı, sahip olduğu stratejik konumu itibarıyla Türkiye'ye önemli kazanımlar sunmaktadır. Enerji kaynaklarını arz ve talep eden Doğu ile Batı arasında doğal bir köprü konumunda olan Türkiye hem ulusal hem de uluslararası enerji arz güvenliğinin sağlanması konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Bu bağlamda Ortadoğu, Hazar Bölgesi ve Orta Asya'da bulunan hidrokarbon rezervleri ile en büyük tüketim pazarı olan Avrupa pazarını buluşturma potansiyeli bulunan Türkiye enerji piyasasını hem dışarıda hem de içeride yaşanan gelişmeler yakından ilgilendirmektedir.

Kasım 2015 tarihinde Rus jetinin Türkiye tarafından düşürülmesi sonrasında gerilen ilişkilerin enerji eksenli olmaması iki ülke adına enerjinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Enerjide birbirine bağımlı olan bu iki ülkenin yeniden görüşmeye başlamasının arkasında da yine enerji yer almaktadır. Bilindiği üzere 23. Dünya Enerji Kongresi'nde Türkiye'ye gelen Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 10 Ekim 2016 tarihinde Türk Akımı'nı imzalaması iki ülke ilişkilerinin normale dönmesinde kilit rol oynamıştır. Dünya enerji piyasalarını yakından ilgilendiren bir diğer konu ise 2015 yılı Aralık ayında yapılan Paris İklim Zirvesi 21. Taraflar Toplantısı (COP21) olmuştur. Katılım sağlayan 195 ülkenin onayı ile karbondioksit salınımının en fazla 2oC olması öngörülmüştür.

Öte yandan 16 Ocak 2016 tarihinde İran'a karşı uzun yıllardır uygulanan ambargoların kaldırılması da küresel enerji piyasasını yakından ilgilendiren bir konu olmuştur. Önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip İran'a ambargoların kaldırılmasıyla piyasaya dev bir oyuncunun dahil olması, önümüzdeki yıllarda enerjide yeni dengelerin oluşacağı anlamını taşımaktadır. Özellikle arz fazlasından dolayı düşmeye başlayan petrol fiyatlarının İran'ın etkisi ile önümüzdeki yıllarda da düşmeye devam edeceği beklenmektedir. Bu bağlamda üretici ülkelerin aleyhine işleyen bir durum olan düşük petrol fiyatları tüketici ülkeler açısından ise karlı olmuştur. Petrol ithal eden bir ülke olan Türkiye de bu durumdan

pozitif etkilenmiş ve bu durum kış ayı yaşanıyor olmasına rağmen doğalgazda indirimi beraberinde getirmiştir.¹⁶

Doğusundaki kaynakların batıya taşınmasında güvenli bir merkez konumunda olan Türkiye'nin enerjide belirlediği 2023 hedeflerine ulaşması için önünde atılması gereken önemli adımları bulunmaktadır.

KRONOLOJİ-2016 YILI ENERJİ PİYASASINDA YAŞANAN GELİŞMELER	
24 Kasım 2015	Türkiye, Suriye sınırında sınır ihlalinde bulunan Rus jetini düşürdü.
2 Aralık 2015	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Katar ziyaretinde iki ülke arasında sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) anlaşması imzalandı.
4 Aralık 2015	Gazprom, Türk Akımı projesi görüşmelerinin durdurulduğunu açıkladı.
8 Ocak 2016	Avrupa Birliği (AB) ile Enerji Fıslı'nın açılması için yapılan güncellemelerle tekrardan süreç başlatıldı.
16 Ocak 2016	ABD'nin İran'a 1979'dan beri sürdürdüğü ambargo resmen sona erdi.
28 Ocak 2016	Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Enerji Diyalogu'nun ikinci toplantısı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak ve Avrupa Komisyonu Enerji ve İklim Değişikliği Komiseri Miguel Arias Canete tarafından gerçekleştirildi.
23 Şubat 2016	Türkiye ile Somali arasında elektrik alanında iş birliği anlaşması imzalandı.
29 Şubat 2016	Bakü'de Güney Gaz Koridoru danışma kurulu 2. Bakanlar toplantısında ilgili ülkelerin bakanları ve yetkililer ülkelerinin projedeki yükümlülüklerini teyit eden bildiriye imzaladı.
16 Mart 2016	Ankara'da yapılan Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSK) 5. Toplantısı'nda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, TANAP projesinin iki yıl sonra açılacağını ifade etti.
31 Mart-1 Nisan 2016	Washington'da Türkiye'nin de katılımı ile Nükleer Güvenlik Zirvesi yapıldı.
17 Mayıs 2016	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak, Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) projesinin Selanik'te gerçekleştirilen temel atma törenine katıldı.
25 Mayıs 2016	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP) için finansman sağlamak üzere Azerbaycan ve Türkiye ile görüşmelere başladı.
1 Haziran 2016	"BP Statistical Review of World Energy 2016" raporu açıklandı.
2 Haziran 2016	Viyana'da OPEC 169. Olağan Toplantısı gerçekleştirildi.
28 Temmuz 2016	Avrupa Komisyonu'nun Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi'ne (TANAP), ticari işletim ve tesislerin bütünlüğü yönetim sistemleri aktivitesi için 3,5 milyon avroya kadar hibe desteği sağlayacağı bildirildi.
9 Ağustos 2016	Jet krizi sonrasında Rusya'ya yapılan ilk ziyarette Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak Cumhurbaşkanı Erdoğan'a eşlik etti.
10 Ağustos 2016	Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya ile Türkiye arasında gerçekleştirilecek olan Türk Akımı projesinin TANAP boru hattına bağlanacağını bildirdi.
26 Eylül 2016	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak, Avusturya'nın başkenti Viyana'da Birleşmiş Milletler (BM) Viyana Ofisi'nde düzenlenen Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) Genel Kurulu'na katıldı.
3 Eylül 2016	G20 Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne katılan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak, Çin Halk Cumhuriyeti ile nükleer, yenilenebilir enerji ve kömür alanında üç protokole imza attı.
29 Eylül 2016	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak ile Çin Ulusal Enerji İdaresi Direktörü Nur Bekri, iki ülke arasında nükleer enerji alanında iş birliğine dair mutabakat zaptını imzaladı.

16. "Elektrik Üretim Sektör Raporu", 2015, Elektrik Üretim Anonim Şirketi (EÜAŞ), (Mayıs 2016).

9-13 Ekim 2016	23. Dünya Enerji Kongresi sanayinin önde gelen liderleri, uluslararası örgütler, medya kuruluşları, üniversiteler ve enerji sanayii birliklerinden gelen 10 binden fazla enerji lideri ile İstanbul'da gerçekleştirildi.
10 Ekim 2016	Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin jet krizinden sonra ilk defa 23. Dünya Enerji Kongresi için İstanbul'a geldi.
10 Ekim 2016	Rusya ve Türkiye Türk Akımı Projesi için hükümetlerarası anlaşmayı imzaladı.
11 Ekim 2016	23. Dünya Enerji Kongresi kapsamında bir araya gelen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak ve KKTC Enerji ve Ekonomi Bakanı Sunat Atun, KKTC'ye deniz altından kabloyla elektrik temin edilmesini öngören anlaşmayı imzaladı.
1 Kasım 2016	Akfen Yenilenebilir Enerji tarafından Elazığ'da yatırımı yapılan Türkiye'nin ilk lisanslı güneş enerjisi santrali Solentegre GES enerji üretimine başladı.
2 Kasım 2016	Türkiye'de bu yıl Ocak-Eylül döneminde enerji ithalatı, geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 33 düşerek 19 milyar 538 milyon 216 bin dolar oldu.
2-3 Kasım 2016	5. Türkiye Rüzgar Enerjisi Kongresi Ankara'da gerçekleşti.
4 Kasım 2016	İran Enerji Bakan Yardımcısı Huşeng Felahetiyân, İran'ın Türkiye'ye yaptığı elektrik ihracatının borç nedeniyle durdurulduğunu açıkladı.
7-8 Kasım 2016	22. Dünya İklim Konferansı (COP 22) Fas'ın Marakeş kentinde düzenlendi.
8 Kasım 2016	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak Akkuyu Nükleer Santrali'nin ilk ünitesinin 2023 sonuna kadar işletilmesinin planlandığını duyurdu.
8 Kasım 2016	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak 1,1 milyar metreküp kapasiteli Tuz Gölü Doğalgaz Depolama Tesisinin Ocak 2017'de devreye gireceğini açıkladı.
7-11 Kasım 2016	Türkiye ile İsrail arasında inşa edilmesi öngörülen doğalgaz boru hattı projesini tartışmak üzere kurulan çalışma grubu, ilk toplantısını İstanbul'da yaptı.
11 Kasım 2016	Birinci Kömür Eylem Planı Çalıştayı İstanbul'da gerçekleşti.
16 Kasım 2016	Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) World Energy Outlook 2016'yı yayınladı.
23 Kasım 2016	Türkiye, Şangay Beşlisi'nde 2017 yılı Enerji Kulübü başkanı oldu.
23-26 Kasım 2016	7. Türkiye Enerji Zirvesi Adana'da gerçekleşti.
30 Kasım 2016	OPEC 170. Olağan Toplantısı Viyana'da gerçekleştirildi.

2016'DA

HUKUK VE

İNSAN HAKLARI

CEM DURAN UZUN • SÜMEYRA YILDIZ • MERT HÜSEYİN AKGÜN

GİRİŞ

2016 içte ve dışta yaşanan gelişmelerin etkisinin hukuk, yargı ve insan hakları alanlarında şiddetli bir şekilde kendisini gösterdiği bir yıl oldu. Bu yılı belirleyen gelişmelerin en önemlileri 15 Temmuz darbe girişimi, Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile mücadele ve artan terör saldırılarıyla oldu. Bu bölümde yasama, yargı ve insan hakları alanlarında Türkiye’de 2016 yılında yaşanan önemli gelişmelere değinildikten sonra 15 Temmuz darbe girişiminin ardından hukuk ve yargıya dair değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Yasama faaliyetleri açısından değerlendirildiğinde 2016 TBMM için yoğun bir yıl olmuştur. Milletvekili dokunulmazlıkları konusu bu yılda da tartışılmaya devam etmiş ve haklarında soruşturma ve kovuşturma başlatılan vekillerin yargılanabilmesi için 20 Mayıs’ta Anayasa’ya geçici 20. madde eklenmiştir. Bu değişiklikle 154 milletvekili için hazırlanmış çok sayıda dosyada dokunulmazlıklar kaldırılmıştır. Bu geçici değişiklikle birlikte yeni anayasa arayışının devam ettiği bu yılın sonlarında, AK Parti ve MHP’nin anlaşması ile Meclise somut bir öneri gelmiştir. İçinde bulunduğumuz ciddi güvenlik tehditlerini değerlendiren Meclis, olağanüstü hal (OHAL) ilanı ve sınır ötesi askeri harekatlarda hükümeti yetkilendiren kararlar almıştır.

Yargı alanında hem kapsamlı reformların hayata geçirildiği hem de ciddi yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir yıl geride bırakılmıştır. Türk yargısını üç dereceli yargılama sistemine (ilk derece yargılaması–istinaf–temyiz) geçiren istinaf mahkemelerinin faaliyete başlaması, bu doğrultuda Yargıtay ve Danıştay’ın daire sayılarının azaltılması yargıda yaşanan değişikliklerin başında gelmektedir. İstinaf mahkemelerinin faaliyete geçmesiyle dosya sayısı milyonları bulan yüksek yargının iş yükü büyük oranda azalacak ve asli fonksiyonu olan içtihat üretme işlevini yerine getirebilecektir.

Toplum tarafından yakından takip edilen yargılamalar arasında FETÖ hakkında açılmış davalar ön plana çıkmaktadır. Örgüt hakkında başlatılan soruşturmalar derinleştirilmiş ve birçok ilde örgüt yapılanmasına yönelik operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Selam Tevhid, Askeri Casusluk ve 17-25 Aralık soruşturmalarında yapılan usulsüzlük ve kumpaslara ilişkin açılan davalarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Devam eden yargılamalar incelendiğinde FETÖ’nün birçok hayali soruşturma kurgulayarak hem devletteki paralel yapılanmasını tahkim etmeyi hem de kendisine tehdit olarak gördüğü kişi veya toplulukları sindirmeyi amaçladığı görülmektedir. Örgütün

manipüle ettiği adli süreçlerde medyadan yargıya, kolluk görevlilerinden bilirkişilere kadar farklı pozisyonlarda görev yapan örgüt mensupları organize ve disiplinli bir şekilde yer almışlardır. Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması' nı (FETÖ/PDY) bir bütün halinde ele alarak örgüt hiyerarşisi ve işleyişi hakkında önemli tespitlerin yapıldığı FETÖ Çatı İddianamesi Ankara 4. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından kabul edilmiş ve yargılamalar 22 Kasım'da başlamıştır. 15 Temmuz darbe girişimine yönelik soruşturmalar ise Türkiye genelinde yürütülmeye devam etmektedir. Bazı soruşturmalar tamamlanmış ve hazırlanan iddianameler mahkemeler tarafından kabul edilmiştir. Darbe girişiminde yer alan terör örgütü üyeleri hakkındaki davaların 2017 yılı içinde başlaması beklenmektedir.

2015 yılı Haziran ayında PKK'nın "devrimci halk savaşı" başlattığını duyurmasıyla başlayan çatışma dönemi 2016 yılında da devam etmiştir. 2016 Suriye'deki savaşın Türkiye'nin güvenliğine etkisinin daha yoğun hissedildiği bir yıl olmuş, PKK ve DEAŞ'ın düzenlediği saldırılarda çok sayıda asker ve sivil kayıp verilmiştir. 15 Temmuz'da ise Türkiye 248 kişinin şehit olduğu ve 1.537 kişinin yaralandığı bir darbe girişimi yaşamıştır. Bu girişim sonrasında Türkiye'de içte ve dışta yaşanan olağanüstü şartlar sebebiyle, Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi üst normlarına dayanılarak OHAL ilan edilmiş ve insan haklarını koruma yükümlülükleri bu normlar çerçevesinde askıya alınmıştır. Anayasa m. 119-122 ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m. 15, olağanüstü dönemlerde insan hak ve hürriyetlerinin bir süre askıya alınmasına, bundan dolayı da kamu otoritesinin sorumlu tutulmamasına dayanak teşkil eder.

31 Ekim 2016 tarihi itibarıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde (AİHM) Türkiye aleyhine açılmış toplam 7.750 dosya bulunmaktadır ve bu rakam AİHM'de bekleyen dosya sayısının yüzde 10,4'ünü oluşturmaktadır. 2016 yılında Türkiye aleyhinde en çok dava açılan ülkeler listesinde dördüncü sıraya gerilemiştir. Anayasa Mahkemesi yıl içerisinde birçok önemli ve tartışmalı karara imza atmış, adil yargılanma hakkı en çok başvuru konusu olan hak olarak öne çıkmıştır. Mahkemenin insan hakları yönünün ağırlık kazandığı ve saygınlığının arttığını söylemek mümkündür. 15 Temmuz sonrasında yaşanan süreçte Anayasa Mahkemesine bireysel başvurularda rekor seviyede bir artış meydana gelmiştir. Yapılan başvuru sayısındaki bu artış yakın gelecekte AİHM önüne Türkiye aleyhine gelecek başvuru sayısında artış yaşanabileceğini göstermektedir.

Yakın dönemde kurulan insan hakları koruma mekanizmalarının etkinliği bu yıl da artarak devam etmiştir. 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun kabul edilmesiyle Türkiye İnsan Hakları Kurumu, "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu"na dönüştürülmüştür. Yeni yasa ile ayrımcılığa karşı para cezası verme gücüne kavuşan kurum aynı zamanda araştırmalarıyla ilgili bilgi ve belge isteme, ceza ve tevkif evlerine habersiz ziyaret yapabilme ve kötü muameleyle maruz kaldığı iddia edilen kişilerle görüşme yetkilerine de kavuşmuştur. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun (KDK) bu yılki performansında olumlu yönde gelişmeler

olurken, 2013 yılından beri gündemdeki yerini koruyan Kolluk Gözetim Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun 20 Mayıs 2016 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

2016 yılında kişi özgürlüğü ve güvenliği ile ilgili sorunlar temel gündem maddelerinden birini teşkil ederken, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında gerçekleşen çok sayıda gözaltı ve tutuklamalar sonucu zaten imkanlarının üzerinde mahpus barındıran cezaevlerinin kapasite sorunu büyük boyutlara ulaşmıştır. Cezaevlerinde işkence ve kötü muamele olduğuna dair iddialar geçen yıllara göre çok daha yoğun bir şekilde dile getirilmiş ancak bu iddiaların propaganda amaçlı asılsız haberler üzerine kurulu olduğu yer, zaman ve isim gibi somut bilgilere dayanmadığı Adalet Bakanlığı'nca yapılan bir dizi açıklamada kamuoyuna duyurulmuştur. 2016 yılında Türkiye dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke olmayı sürdürmüştü ve ülkenin 2016 yılındaki en önemli sosyal meselelerinden biri geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi mülteciler olmuştur. Ocak ayında mültecilere çalışma izni verilmesine ilişkin olarak "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" çıkarılmıştır. Din ve vicdan özgürlüğü alanında yaşanan olumlu gelişmelerden biri kamu çalışanlarının Cuma günü mesailerinin, Cuma namazı öncesi öğle tatiline girecek ve namazın bitiminden sonra tekrar mesaiye başlayacak şekilde düzenlenmesini öngören "Cuma İzni ile İlgili 2016/1 Sayılı Başbakanlık Genelgesi" olmuştur. Uzun süreden beri beklenen Roman vatandaşların yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan stratejik eylem planı belgesi de bu yıl kabul edilmiştir.

2016 yılında 15 Temmuz sonrası hukuk ve yargı sistemimizin en önemli başlıklarından birini FETÖ ile mücadelenin oluşturduğunu ve önümüzdeki dönemde de en önemli gündem maddelerinden birini teşkil edeceğini söylemek mümkündür. Yargı kurumları darbe öncesi yaşanan süreçte FETÖ yapılanmasını ve neler yapabileceğini yargı içinde bizzat yaşayarak görmüştü. Bu sebeple darbe girişimi ve FETÖ konusunda yargı kurumları çok hızlı ve etkili tepki gösterdi. 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye'nin milli güvenliği ve anayasal düzenine yönelik daha kapsamlı saldırıların parçası olarak algılanması ve yaşanan tehdidin niteliği doğrultusunda alınması gereken tedbirlerin de geniş kapsamlı olması zorunluluğu 20 Temmuz'da Bakanlar Kurulu'nun üç aylığına OHAL ilan etmesi sonucunu doğurmuştur. Üç aylık sürenin bitiminde OHAL üç aylık bir süre için tekrar uzatılmıştır. OHAL ilanından bu yazının hazırlandığı tarihe kadar OHAL'in gerektirdiği konularda toplam 12 KHK çıkarılmıştır.

22 Kasım 2016 tarihi itibarıyla pek çok meslek grubundan 92 bin 607 kişi hakkında yargısal işlem yapılmış bunların 36 bin 951'i tutuklanmıştır. 15 Temmuz girişimi sonrası FETÖ'nün yargı yapılanması HSYK'nın yoğun çabaları sonrası kesin ve hızlı bir şekilde temizlenmiştir. Bu süreçte Anayasa Mahkemesinin FETÖ üyesi oldukları gerekçesiyle iki üyesi hakkında verdiği ihraç kararı diğer yargı organları için yol gösterici olmuştur. Nitekim HSYK'nın hakim ve savcılar hakkında verdiği ihraç kararının gerekçesinde Anayasa Mahkemesinin bu kararına atıf yapılmıştır.

YASAMA FAALİYETLERİ

2016 önceki iki yılla karşılaştırıldığında Meclisin yasama faaliyetleri açısından daha yoğun bir yıl oldu. 2015 yılında kabul edilen kanun sayısı 82 iken geride bıraktığımız yılda TBMM tarafından 113 kanun kabul edildi. Bu farkın oluşmasının en önemli sebebi yaşanan iki genel seçim nedeniyle 2015 yılının büyük kısmında yasama faaliyetlerinin yapılamamış olmasıdır. 20 Mayıs'ta kabul edilen 6718 sayılı Kanun bu yasama yılının tek anayasa değişikliği olmuştur. Bu Kanun ile Anayasa'ya eklenen geçici 20. maddeyle milletvekili dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Bu dönemde Bakanlar Kurulu'na herhangi bir konuda kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarma yetkisi verilmemiştir. 2016 yılında TBMM tarafından OHAL ilanı ve sınır ötesi askeri hareketlerde hükümetin yetkilendirilmesi konuları başta olmak üzere toplam 27 Meclis kararı alınmıştır.

15 Temmuz darbe girişiminin ardından milli güvenliği tehdit eden yapılarla daha etkin mücadele için Bakanlar Kurulu'nca ülke genelinde 90 gün süreyle OHAL ilan edilmiş ve bu karar 21 Temmuz'da Anayasa'nın 121. maddesi uyarınca toplanan Meclis tarafından 346 evet oyuyla kabul edilmiştir. 11 Ekim tarihinde OHAL'in 3 ay uzatılmasına dair karar TBMM tarafından onaylanmıştır. Darbe girişimi sonrası Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan on iki OHAL KHK'sı Meclisin onayına sunulmuş bunlardan beşi genel kurulca kabul edilerek yasalasmıştır. Meclisin darbe girişimine yönelik aldığı bir başka karar FETÖ/PDY hakkında Meclis araştırma komisyonu kurulmasına ilişkindir. Komisyon 4 Ekim tarihi itibarıyla görevine başlamış olup yaşanan süreç hakkında ilgili kişileri dinleyerek kamuoyunu bilgilendirmektedir. Bu dönem kabul edilen kanunların önemli bir kısmı milletlerarası anlaşmaların onaylanmasının uygun bulunmasına ilişkindir. Özellikle yılın ilk yarısında çıkarılan yasalarda Avrupa Birliği (AB) ile yürütülen geri kabul ve vize serbestisi müzakereleri etkili olmuştur. İnsan hakları, demokratikleşme, yargı ve terörle mücadele konularına ilişkin önemli bazı kanunlar hakkında aşağıda kısa bilgiler verilmiştir.

KANUNLAR¹

AB ile Yürütülen Vize Muafiyeti Görüşmeleri Kapsamında Onaylanması Kanunla Uygun Bulunan Uluslararası Sözleşmeler

AB ile yürütülen vize muafiyeti süreci Meclisin bu yasama yılındaki önemli mesai başlıklarından birini oluşturmuştur. 2016 yılı boyunca Türk vatandaşlarının Schengen bölgesine dahil olan AB ülkelerinde vize serbestisinden yararlanmasını sağlamak amacıyla başta mültecilerin geri kabulü olmak üzere suçluların iadesi, adli yardım, kişisel verilerin korunması ve Avrupa İnsan Hakları mevzuatına uyum konusunda yirmiye yakın kanun kabul edilmiştir.

24.3.2016 tarih ve 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu

Kişisel verilerin korunması hakkında 2009 yılından beri gündemde olan yasa çalışması Mart ayında tamamlanmıştır. Kanun ile kişilerin etnik kökeni, siyasi düşüncesi, dini, mezhebi, kılık kıyafeti, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlığı ve cinsel hayatı gibi özel nitelikli bilgileri kişisel veri olarak kabul edilmiştir. Özel nitelikli kişisel veriler ilgili kişinin açık rızası olmaksızın işlenemeyecek, sağlık ve cinsel hayat dışındaki kişisel verilerin açık rıza olmaksızın işlenmesi ise ancak kanunda öngörülen hallerde mümkün olacaktır. İşlenmesini gerektiren sebeplerin ortadan kalkması halinde kişisel veriler silinecektir. Kanun özel ve nitelikli kişisel verilerin işlenebileceği istisnai halleri açık bir şekilde belirtmiş ve sınırlandırmıştır. Herkes kendisiyle ilgili verilerin işlenip işlenmediğini öğrenebilecektir. Ayrıca mevzuatın uygulanmasını denetleyecek idari ve mali özerkliğe sahip Kişisel Verileri Koruma Kurumu kurulmuştur.

6.4.2016 tarih ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu

Bu Kanun ile Türkiye İnsan Hakları Kurumu, "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu"na dönüştürülmüştür. Kurum temel olarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması ile görevli kılınmıştır. Bir ulusal önleme mekanizması niteliğine sahip olan bu kurum, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada yaşanan ayrımcılıkların yanı sıra işkence ve kötü muameleyle de mücadele edecektir. Kuruma ilişkin ayrıntılı bilgiler "Ulusal Koruma Mekanizmaları" başlığı altında ele alındığından burada kısaca değinilmiştir.

23.4.2016 tarih ve 6706 sayılı Cezai Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu

Suçluların iadesi, adli yardımlaşma, soruşturma ve kovuşturmanın devri, infazın devri ve hükümlülerin nakli konularını içeren 6706 sayılı Cezai Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nda suçluların iadesini düzenleyen

1. "6723 sayılı Danıştay Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ve "6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu" Yargı Reformu bölümünde incelenmiştir.

18. madde yürürlükten kaldırılmış, uluslararası adli iş birliği alanında kapsamlı bir düzenleme hayata geçirilmiştir. Yasayla yabancı makamların cezai konulardaki adli yardımlaşma taleplerinin Türk adli mercileri tarafından yerine getirilmesine ilişkin usul ve esaslar belirlenmiştir.

3.5.2016 tarih ve 6713 sayılı Kolluk Gözetim Komisyonunun Kurulması Hakkında Kanun

Kanun kolluk görevlilerinin işledikleri iddia edilen suçlardan veya disiplin cezasını gerektiren eylemlerinden dolayı gerektiğinde yetkili merciler tarafından haklarında disiplin soruşturması yapılmasını istemek, kolluk şikayet sisteminin daha etkili ve hızlı işlemlerini sağlamak ve bu hususta bakanlığa önerilerde bulunmak amacıyla İçişleri Bakanlığı bünyesinde sürekli kurul olarak görev yapacak “Kolluk Gözetim Komisyonu” kurulmasını öngörmektedir. Kolluk Gözetim Komisyonu kolluk görevlisi olarak nitelendirilen Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Sahil Güvenlik Komutanlığı personeline yönelik faaliyet gösterecektir.

20.5.2016 tarih ve 6718 sayılı Anayasa Değişikliğine Dair Kanun ve Milletvekili Dokunulmazlıklarının Kaldırılması

Yasama dokunulmazlığı 2016 yılının önemli tartışma başlıklarından birini oluşturmuştur. Anayasa'nın 83. maddesinin 2. fıkrasında milletvekili dokunulmazlıklarının Meclis kararı ile kaldırılabilmesi düzenlenmiştir. Anayasa'nın öngördüğü bu usule göre milletvekilleri hakkındaki ceza dosyalarının teker teker ele alınması gerekmektedir. Mecliste bulunan çok sayıda dokunulmazlık dosyası için Komisyon ve Genel Kurulda ayrı ayrı işlem ve oylama yapılmasının konuyu uzun süre gündemde tutacağı ve Meclis faaliyetlerini sekteye uğratacağını göz önüne alan AK Parti dokunulmazlıkların Anayasa değişikliği ile kaldırılması teklifinde bulunmuştur. Anayasa'ya geçici 20. madde eklenmesini öngören teklif 20 Mayıs'ta 376 evet oyuyla kabul edildi. Böylece 154 milletvekili hakkında ve toplam 810 dosyada yasama dokunulmazlığı kaldırılmış oldu. Söz konusu düzenlemenin yalnızca 20 Mayıs'tan önce Meclise intikal eden dosyaları kapsadığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla bu tarihten sonraki ceza soruşturmaları için yapılacak istemlerde Anayasa'nın 83. maddesi hükmü gereği yasama dokunulmazlığı uygulanmaya devam edecektir.

23.6.2016 tarih ve 6722 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

14 Temmuz'da yürürlüğe giren 6722 sayılı Kanun hem terörle mücadele hem de bu kapsamda görev yapan güvenlik güçlerine ilişkin önemli düzenlemeler getirdi. Yasayla birlikte Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) terörle mücadele kapsamında icra ettiği görevler açısından yeni bir yasal çerçeve öngörülmüştür. 6722 sayılı Kanun öncesinde TSK unsurlarının valilerin talebi ile yerleşim yerlerinde yürüttüğü operasyonlarda yetki ve görev tanımı yönünden daha kapsamlı bir hukuki altyapıya ihtiyaç duyul-

maktaydı. Mezkur yasa incelendiğinde TSK'nın iç güvenlik hareketinde Bakanlar Kurulu kararı ve sivil idarenin belirleyeceği sınırlamalar dahilinde görevlendirileceği görülmektedir. Bu görevlendirme (Jandarma ve Emniyet güçlerinden oluşan) genel kolluk kuvvetlerinin imkan ve kabiliyetlerini aşan durumlarda terörle mücadele için gerekli olması veya terör eylemlerinin kamu düzenini ciddi şekilde bozması halinde mümkün olacaktır. Bakanlar Kurulu görevin kapsamını ve süresini belirleme, kullanılacak silahlara yönelik sınırlamalar getirme ve operasyonlardaki koordinasyonun nasıl olacağını belirlemeye yetkili kılınmıştır.

Kanunla güvenlik güçlerinin cezai ve hukuki sorumluluğuna dair düzenlenmeler de kabul edilmiştir. TSK personelinin bu Kanun kapsamında yürüttüğü faaliyetler neticesinde işlediği suçlarda askeri mahkemeler görevli olacaktır. Görevin niteliği gereği veya ifası sebebiyle verilen zararlar devlet tarafından tazmin edilecek ve tazminat davaları ancak devlet aleyhine açılacaktır. Öte yandan terörle mücadele çerçevesinde yürüttüğü görevin niteliğinden doğan veya görevle ilgili olmak şartıyla görevin ifası sırasında işlendiği iddia olunan suçlardan dolayı, adli yargının görevine girdiğinden bahisle asker kişiler hakkında soruşturma yapılması Başbakan veya Milli Savunma Bakanı'nın, Jandarma ve Sahil Güvenlik personeli için ise İçişleri Bakanı'nın iznine bağlanmıştır. Terörle mücadelede görevli olan diğer kamu görevlileri hakkında da doğrudan soruşturma yapılması kişinin pozisyonuna göre İçişleri Bakanı, vali veya kaymakamın iznine bağlanmıştır. Terörle mücadelede hukuki sorumluluğu düzenleyen hükümlerin yürürlüğe girmesinden önce iç güvenlik operasyonlarında görev yapan TSK personeli ve diğer kamu görevlileri hakkında da bu Kanun'un uygulanacağı öngörülmüştür. Ayrıca terörle mücadelede görev alan TSK personeli, mülki idare amirleri, istihbarat ve kolluk görevlileri ile bu amaçla görevlendirilmiş diğer personelin, terörle mücadele görevlerinin ifasından dolayı bir davada taraf olması halinde seçeceği avukatın ücretinin devletçe ödenmesi imkanı getirilmiştir.

24.11.2016 tarih ve 6763 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun²

6763 sayılı Kanun ile askerler, TCK'nın "devletin güvenliğine karşı suçlar, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, milli savunmaya karşı suçlar, devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk suçları" ile Terörle Mücadele Kanunu kapsamına giren suçlardan dolayı yakalandıklarında adli kolluk görevlilerine teslim edilecek. Asker kişiler hakkında devletin güvenliği ve anayasal düzene karşı işlenmiş suçlar ile Terörle Mücadele Kanunu kapsamına giren suçlar sebebiyle verilen tutuklama kararlarının askeri tutukevleri dışındaki cezaevlerinde yerine getirilmesi ve yine aynı suçlar nedeniyle yakalanan asker kişinin askeri makamlar yerine adli kolluk yetkililerine teslim edileceği öngörülmüştür.

2. 6763 sayılı Kanun'un ceza yargılamasında uzlaştırıcılığın etkinleştirilmesine ilişkin hükümleri "Yargı Reformu Süreci" başlığı altında incelenecektir.

Kanun'un düzenlediği bir başka konu çocukların cinsel istismarı suçu olmuştur. Anayasa Mahkemesi 26 Mayıs 2016 tarihli kararında on beş yaşından küçük çocuklara karşı işlenen cinsel istismar suçunda fiilin ağırlığına göre artan oranda bir cezalandırma sisteminin benimsenmemiş olmasını hukuka aykırı bulmuş ve bu nedenle TCK'nın m. 103/1 hükmünü iptal etmiştir. AYM'nin suçta ve cezada orantılılık ilkesini gözeterek verdiği ve tamamen hukuk tekniğine ilişkin olan kararı özellikle uluslararası bazı çevrelerce çarpıtılmış ve Türkiye aleyhine yürütülen kampanyanın bir parçası haline getirilmiştir. Oysa Anayasa Mahkemesi söz konusu kararında hükmün iptalini 6 ay süreyle erteleyerek hem uygulamada bir boşluk doğmamasını sağlamış hem de Meclisin yeni bir düzenleme yapabilmesine olanak tanımıştır. 6763 sayılı Kanun'da yüksek mahkemenin verdiği bu karar doğrultusunda çocukların cinsel istismarı yeniden düzenlenmiştir. Buna göre verilecek cezaların alt sınırı çocuğun on beş ya da on iki yaşından küçük olması ve fiilin ağırlığına göre yeniden belirlenmiş, nitelikli cinsel istismar suçunda mağdurun on iki yaşını tamamlamamış olması halinde verilecek cezanın alt sınırı on sekiz yıl olarak hükme bağlanmıştır.

Aynı Kanun ile nitelikli dolandırıcılık, tehlikeli maddelerin izinsiz olarak bulundurulması veya el değiştirmesi ve trafik güvenliğini tehlikeye sokma başta olmak üzere birtakım suçlara verilecek cezalar da artırılmıştır. Basit yaralama fiilinde olduğu gibi vücut dokunulmazlığına karşı kasten işlenen suçlarda hapis cezası iki yıldan az olması halinde dahi failin tutuklanması önündeki engel kaldırılmıştır. Ayrıca iletişimin tespiti, dinlenmesi ve kayda alınmasına imkan tanıyan katalog suçlara organ ve doku ticareti, nitelikli dolandırıcılık ve tefecilik, suç işlemek amacıyla örgüt kurma suçları da eklenmiştir.

Kanunlaşan KHK'lar

20 Temmuz 2016 günü Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararı ile tüm Türkiye'de OHAL uygulamasına geçilmiştir. Sonrasında ise Anayasa'nın 121. maddesi ve Olağanüstü Hal Kanunu'nun 4. maddesinin tanıdığı yetki ile KHK'lar çıkarılmaya başlanmıştır. Bu kararnameler yine Anayasa'nın 121. maddesinin son fıkrasına uygun olarak Meclisin onayına sunulmuştur. Bu çerçevede çıkarılan 667, 668, 669, 671 ve 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler³ TBMM tarafından kabul edilerek yasalasmıştır. Bu kararnamelerin içeriği ileride ele alınacağından burada değinilmekle yetinilmiştir.

TBMM İNSAN HAKLARINI İNCELEME KOMİSYONU

İnsan Hakları İnceleme Komisyonu bir önceki yıldan farklı olarak daha yoğun bir yasama yılını geride bıraktı. Komisyon geçtiğimiz yıl sekiz kez toplandı. Bu toplanılarda mülteci hakları, 12 Eylül askeri darbesinden sonra oluşturulan Diyarbakır 5

3. Kanunlaşan veya henüz TBMM gündeminde olup kabul edilmemiş olan KHK'ların getirdiği düzenlemeler "15 Temmuz Sonrası Hukuk ve Yargı" bölümünde incelenmiştir.

No'lu Cezaevi, hükümlü ve tutuklu hakları, Batı ülkelerindeki İslam düşmanlığı, işçi sağlığı ve iş güvenliği, 28 Şubat sürecinde gerçekleşen hak ihlalleri ve mağduriyetlerin giderilmesi konularında çalışan altı alt komisyon kurulmuştur. 5 Ekim 2016 itibarıyla Komisyona, çoğunluğunu ceza ve tutukevlerindeki hükümlü ve tutukluların sorunları, yargı kararlarından memnuniyetsizlik şikayetleri ve yasal düzenleme taleplerinin oluşturduğu üç bini aşkın bireysel başvuruda bulunulmuş ve bu başvuruların önemli bir kısmı da neticelendirilmiştir.

12 Eylül sonrası kurulan Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi Alt Komisyonu 30 Eylül 2016 tarihine kadar gerçekleştirdiği 7 toplantıda, 13'ü cezaevinde tutuklu olarak kalmış, 2'si tutuklu yakını ve 1'i de görevli olmak üzere 16 kişinin tanıklığına başvurarak, askeri yönetim sırasında Diyarbakır cezaevinde yaşanan ağır insan hakkı ihlallerini kamuoyu gündemine taşımıştır. İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, 9 Haziran'da gerçekleştirdiği toplantısında ise Hükümlü ve Tutuklu Alt Komisyonu'nun Tekirdağ Ceza İnfaz Kurumları hakkında hazırlamış olduğu inceleme raporunu⁴ kabul etmiştir.

YENİ ANAYASA ÇALIŞMALARI

2011 Milletvekili Genel Seçimleri sonrası kurulan Uzlaşma Komisyonunun başlattığı yeni anayasa çalışmaları, 2013 yılının sonunda durmuş ve yaklaşık iki yıl boyunca bu yönde hiçbir adım atılamamıştı. Ancak 1 Kasım seçimi öncesi siyasi partilerin seçim beyannamelerinde yeni anayasaya geniş bir yer ayırmaları, bu konunun seçim sonrası tekrar yoğun bir şekilde gündeme gelmesi ve hükümet programında ilk başlığın “Demokratikleşme ve Yeni Anayasa” olması sivil anayasa yolundaki umutları tazelemiştir. Gerek seçim sonucu oluşan istikrarlı siyasi tablo ve Meclis aritmetiği gerekse AK Parti yöneticilerinin açıklamaları yeni anayasa konusunu tekrar ve hızlı bir şekilde gündeme soktu.

Bu umutlarla 2015 yılının son günlerinde siyasi partiler arasında yapılan görüşmeler neticesinde, TBMM'de temsil edilen dört parti –AK Parti, CHP, MHP ve HDP– tekrar yeni anayasa çalışmalarını başlatma kararı aldı.⁵ Ancak Anayasa Uzlaşma Komisyonu veya yeni adıyla Anayasa Mutabakat Komisyonu, 17 Şubat Çarşamba günü henüz üçüncü toplantısını yapmakta iken CHP'nin komisyonun görev alanı ve başkanlık sistemi tartışmalarını gerekçe göstererek komisyondan çekilmesi ile dağıldı. Meclis Başkanı ve Başbakan partileri masaya tekrar çağırsa da komisyonun çalışmalarına devam etmesinin önünde çok sayıda sorun olduğu görüldü. Komisyonun dağılması 2011 seçimleri sonrasında kurulan önceki komisyonun çalışma ilkelerini ve neden yeni bir anayasa hazırlamakta başarısız olduğunu bilenler için sürpriz

4. Raporun tam metni için bkz. “Tekirdağ Ceza İnfaz Kurumları İnceleme Raporu”, TBMM, (2016), https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2016/26donemrapor/26_donem_raporlari_2016_1.pdf, (Erişim tarihi: 8 Kasım 2016).

5. “İktidar-Ana Muhalefet Görüşmesinde 4 Başlıkta Uzlaşma”, BBC Türkçe, 30 Aralık 2015.

olmadı. Çünkü o komisyonu başarısızlığa götüren, aldığı oy oranı ve TBMM'deki sandalye sayısına bakılmaksızın partilerin eşit temsili ve kararların oy birliği ile alınmasıydı. Bu kuruluş ve çalışma ilkeleri yeni komisyon için de aynen benimsenmişti.

Yeni anayasa sürecinde yılbaşında Komisyonun dağılması sonucu, 15 Temmuz darbe girişimine kadar süren bir sessizlik yaşandı. Darbe girişimine karşı oluşan sonradan “Yenikapı ruhu” olarak adlandırılacak olan siyasi ve toplumsal uzlaşma ortamında, parti liderleri arasında görüşmeler ve ortak zirveler gerçekleştirilmiş, hem FETÖ ile mücadele hem de diğer gündem maddeleri ele alınmıştı. Bu çalışmalar sonucunda gündeme gelen ilk konulardan birisi de 2011 yılından beri kesintilerle sürdürülmeye çalışılan yeni anayasa sürecinin tekrar canlandırılmasıydı. Liderler arasında yapılan görüşmeler neticesinde sürecin öncelikle acil olan yargı ile ilgili düzenlemelerin yapılması ve sonrasında bütünüyle yeni bir anayasa hazırlanması şeklinde iki aşamalı olarak gerçekleştirilmesi planlanmıştı.⁶

Bu amaçla her partiden bir temsilcinin katıldığı bir komisyon⁷ kurulmuştu. Bu komisyon kısa süre içerisinde çalışmalarını tamamlayarak 23 Eylül 2016 tarihinde üzerinde uzlaşılan yedi maddeden oluşan bir mini paket hazırladı. Uzlaşılan maddeler kamuoyuna tam açıklanmamış ancak yargı ağırlıklı bir uzlaşma olduğu belirtilmişti.⁸ Kamuoyuna sızan bilgiler ve yapılan açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla askeri yargı hem ilk derece mahkemeleri hem de yüksek yargısı (Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi) dahil olmak üzere kaldırılacak, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığını düzenleyen maddelerde bazı ifade değişiklikleri olacak ve Jandarma Genel Komutanı Milli Güvenlik Kurulu üyeliğinden çıkarılacaktı. Ancak asıl beklentinin olduğu ve yargıyla ilgili hayati önemdeki HSYK'nın yapısı, üyelerinin seçimi, görev ve yetkileri konusunda partiler arasında bir uzlaşma sağlanamadı.

Bu mini paket sonrasında bütünüyle yeni bir anayasa yapım sürecinin başlatılması amaçlanıyordu. Ancak 15 Temmuz sonrası oluşan siyasi mutabakatın zamanla kaybolması yeni anayasa umudunu zayıflattı. Buna karşılık MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin hükümet sistemi konusunda yaşanan fiili duruma son verilmesi yolunda yaptığı açıklamalar ile başkanlık sistemi eksenli yeni bir tartışma başladı. Bahçeli mevcut durumun Anayasa'ya aykırı olduğu ve daha fazla sürdürülemeyeceğini ya klasik parlamenter sisteme dönüşmesi ya da bir anayasa değişikliği ile fiili durumun hukuki statüye kavuşturulması gerektiğini söyledi.⁹ Böylece MHP'nin de AK Parti'nin hazırlayacağı başkanlık ile ilgili metne destek vereceği ve teklifin Meclisten geçmesi için gerekli 330 sayısına ulaşılacağı beklentisi oluştu. Sonrasında AK Parti yoğun bir mesai harcayarak başkanlık sistemini içeren anayasa değişikliği önerisini hazırladı ve MHP ile görüş alışverişinde bulundu. Bahçeli ve MHP'den teklif ve gö-

6. Melda Çetiner “Anayasa Değişikliği Yeniden Gündemde”, Anadolu Ajansı, 10 Ağustos 2016.

7. Bu Komisyonunda AK Parti'den Genel Sekreter Abdülhamit Gül, CHP'den Genel Başkan Yardımcısı Bülent Tezcan ve MHP'den Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Parsak görev yaptı.

8. “Mini Anayasa Paketi... Komisyon 7 Maddede Uzlaşmaya Vardı”, *Star*, 23 Eylül 2016.

9. “Bahçeli'den Başkanlık Sistemi Açıklaması”, *Hürriyet*, 11 Ekim 2016.

rüşmeye ilişkin olumlu açıklamaların gelmesi bu yönde bir değişikliğin olabileceğini gösterdi. İki parti arasındaki müzakereler sonucu oluşturulan 22 maddelik anayasa değişiklik teklifi 10 Aralık günü TBMM Başkanlığına sunuldu.¹⁰ Başbakan anayasa değişiklik teklifinin Ocak 2017'de Mecliste görüşülmesi ve Mart ayında referandum yapılması ihtimalinin güçlü olduğunu belirtmişti.¹¹

Sunulan teklif başkanlık sisteminin temel unsurlarını taşımakla birlikte, devletin ve yürütmenin başı olarak “başkan” yerine “cumhurbaşkanı” tabirinin tercih edildiği görülmüştür. Yürütmenin tek başlı olduğu ve doğrudan halk tarafından seçildiği teklifte, cumhurbaşkanı ve TBMM'ye karşılıklı olarak birbirlerini görevden alma imkanı sağlanmıştır. Sistemdeki muhtemel tıkanmaları önlemek için cumhurbaşkanı ve TBMM seçimlerinin birlikte yapılması öngörülmüştür. Ayrıca cumhurbaşkanına kararname çıkarma yetkisi tanınmış ama bu yetkiye önemli sınırlamalar getirilmiştir.

Temel özellikleri bu şekilde özetlenebilecek hükümet sisteminin yanında teklifteki en önemli düzenlemelerin yargıya ilişkin olduğu görülmektedir. Yargının bağımsızlığı yanında tarafsızlığı vurgulanmış, partilerin önceki uzlaşması doğrultusunda askeri yargı kaldırılmış, HSYK'nın üye sayısı azaltılarak üyelerin seçim usulü değiştirilmiş, üye sayısı 12'ye indirilmiş ve beşini cumhurbaşkanının, altısını TBMM'nin seçmesi öngörülmüştür. Hakim ve savcıların HSYK üyelerinin bir kısmını kendilerinin seçmesi usulü, demokratik bir yöntem gibi görünse de tüm tarafların şikayetçi olduğu bir usul olduğundan metinden çıkarılmıştır. Gerçekten de seçim usulü adliyelere son bir yıl boyunca kilitliyor, hakim ve savcılarını asli görevlerinden alıyordu. Ayrıca adliyelere siyasallaştırıyor, hakim ve savcılarını kamplaştırıyordu. Seçim yarışı adayların liyakatleri, kariyerleri ya da projeleri üzerinden değil siyasal görüşleri, inançları, etnik ve mezhepsel kimlikleri üzerinden yürütülüyordu. Yargı için hiçbir şekilde kabul edilemeyecek değerlendirmelere şahit olunuyordu. Bütün bu sebeplere binaen eski yöntemden vazgeçilmesi yerinde olmuştur.

TBMM'nin seçeceği altı üye için Meclisin nitelikli çoğunlukla seçim yapacağı belirtilerek basit çoğunluklarla üyelerin seçilmesi önlenmek istenmiş ve uzlaşma aramaya zorlanmıştır. Örneğin şimdiki TBMM'de seçim olsa AK Parti tek başına HSYK üyelerini seçecek çoğunluğa (3/5) sahip değil. Ayrıca ilk turda 2/3, ikinci turda 3/5 çoğunluk ile karar alınacağı belirtilmiş ve en son 3/5 çoğunlukla seçilemezse kura yoluna gidileceği belirtilmiştir. Kura yolu uzun süredir MHP'nin talep ettiği bir yöntemdi. Son olarak adalet bakanı müsteşarının HSYK üyeliği kaldırılmış, bakanın kurulun başkanı olduğu ve bakanın katılmadığı toplantılara müsteşarının katılacağı belirtilmiş. Buna göre bakan ve müsteşarının birlikte HSYK üyeliği yapamayacakları anlaşılmaktadır.

10. Teklif metni için bkz. “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi”, TBMM, 10 Aralık 2016, <http://www.tbmm.gov.tr/d26/2/2-1504.pdf>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

11. “Başbakan Yıldırım Anayasa İçin Tarih Verdi”, NTV, 25 Kasım 2016.

YARGI

Yargı Reformu Süreci

2016 yargı için hem kapsamlı reformların hayata geçirildiği hem de ciddi yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir yıl oldu. Geride bıraktığımız yıl yargı alanında toplumsal hayatı da yakından ilgilendiren gelişmelere sahne olmuştur. Türk yargısını üç dereceli yargılama sistemine (ilk derece yargılaması–istinaf–temyiz) geçiren Bölge Adliye ve İdare Mahkemelerinin (istinaf mahkemelerinin) faaliyete başlaması, bu doğrultuda Yargıtay ve Danıştay’ın daire sayılarının azaltılması yargıda yaşanan değişikliklerin başında gelmektedir. Ayrıca yıllardır gündemde olan bilirkişilik kanun tasarısı Meclis Genel Kurulu’nda kabul edilerek yasalaşırken yargının önemli bileşenlerinden olan bilirkişilik kurumu da kapsamlı bir yasal çerçeveye kavuşmuş oldu.

Bireysel başvuru yolunun işlerlik kazanması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile uyumlu yargı paketlerinin kanunlaşması, mahkeme ve yargı mensubu sayısının artırılması gibi yargı reformu kapsamında atılan adımlar neticesinde Türkiye’den AİHM’ye yapılan başvurularda da ciddi bir düşüş gözlemlendi. 2012 yılında Türkiye aleyhine 422 başvuru yapılırken 2015’te 214 ve 2016 yılında ise (9 Eylül 2016 itibarıyla) 117 başvuru yapıldığı açıklandı. Basın özgürlüğü ve masumiyet karinesi çerçevesinde kamuoyuna yargısal faaliyetler hakkında güvenilir bilgi akışını sağlamak amacıyla başlatılan “Kitlesel Medya ve Yargı Arasındaki İlişkilerin Güçlendirilmesi” projesi kapsamında birçok adliyede medya iletişim ve basın sözcülüğü büroları kuruldu. Aralık 2015’te Adalet Bakanlığı bu müesseselerin çalışma usul ve esaslarını belirleyen bir genelge yayınladı. Ayrıca yargı kurumlarının personel alt yapısının güçlendirilmesine de devam edildi ve bu yıl yapılan atamalarla 2002’den bugüne hakim ve savcı sayısındaki artış oranı yüzde 68’e ulaştı.

Bilirkişilikte Yasal Reform (6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu)

Bilirkişi ceza ve hukuk yargılamalarında çözümü uzmanlığı, özel veya teknik bilgiyi gerektiren hallerde görüşüne başvurulmuş kişidir. Yargılamanın etkin ve hızlı bir şekilde sürdürülmesi ve nihayetinde hukuka uygun bir şekilde neticelenmesi, sürece dahil olan tüm aktörlerin iş birliğiyle mümkündür. Ancak bilirkişiliğin Türkiye’de uzun yıllar verimsiz ve yargılamayı uzatacak şekilde kullanılması, yargılamaya alternatif

ayrı bir adli sistem görüntüsü vermesi sonucu bilirkişilik kurumunun yargılama kalitesini artırmadığı yönünde haklı eleştiriler dile getirilmiştir.

Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu (European Commission for the Efficiency of Justice–CEPEJ) verilerine göre Türkiye'nin bilirkişi sayısı bakımından Avrupa ülkeleri arasında birinci sırada olması bilirkişilik kurumu açısından yapısal problemlere işaret etmektedir. Bu nedendir ki 2009 ve 2015 yılı yargı reformu stratejisi belgesinde yeni bir bilirkişilik yasının çıkarılacağı vurgulanmıştı. Nihayet 2016 Kasım ayında parlamento sürecini tamamlayan Kanun'da bilirkişiliğe yöneltilen eleştirilerin önemli oranda karşılık bulduğu görülmektedir. Yasa ile bilirkişiliğin temel ilkeleri saptanmış, bilirkişilik için gereken nitelikler ve faaliyetleri sırasında uymaları gereken standartlar belirlenmiş, bu koşullara ilişkin etkin bir denetim mekanizması öngörülmüştür. Bunların uygulanması için de bilirkişilik danışma kurulu, bölge kurulları ve daire başkanlığı kurularak etkin bir kurumsal yapı amaçlanmıştır.

Yüksek Yargı Düzenlemesi (6723 sayılı Danıştay Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun)

7 Kasım 2015 tarihli Adalet Bakanlığı Kararı ile istinaf mahkemelerinin 20 Temmuz'da faaliyete geçeceğinin açıklanması, yüksek yargıda düzenleme ihtiyacını da beraberinde getirdi. Bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla kabul edilen 6723 sayılı Danıştay Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 23 Temmuz'da yürürlüğe girmiş ve böylece Yargıtay'ın daire sayısı 46'dan 24'e, Danıştay'ın ise 17'den 10'a indirilmiştir.

Aynı kanunla terör suçları için açılacak davalarda ihtisaslaşmanın sağlanması amacıyla söz konusu davaların il merkezlerindeki ağır ceza mahkemelerinde görülmesi öngörülmüştür. PKK ve FETÖ'ye karşı yürütülen mücadele nedeniyle oluşan dava yoğunluğunu dikkate alan HSYK 1. dairesi, Ekim ayında yayımlanan kararıyla terör suçlarına ilişkin ilave ihtisas mahkemeleri oluşturmuştur. Halihazırda Ankara ve İstanbul'da 4, Diyarbakır'da ise 3 ağır ceza mahkemesi dairesi terör suçları ve anayasal düzene karşı suçlar dolayısıyla açılan davalarda görev yapmaktadır.

Ceza Yargılamalarında Uzlaştırmanın Etkinleştirilmesi

Uzlaştırma, suç nedeniyle mağdur olan veya zarar gören kişinin suç şüphelisi ile anlaşması sonucunda ceza yargılamasını sona erdiren bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Uzlaştırma, Türk hukukuna 2004 yılında kazandırılmış olsa da mevzuat ve uygulamadan kaynaklı yetersizlikler nedeniyle beklentileri karşılayamamıştır. 2015 Yargı Reformu Strateji Belgesinde hedeflenen mevzuat çalışması 24 Kasım 2016'da yasalaşan 6763 sayılı Kanun ile gerçekleştirilmiş ve uzlaştırma yapılabilecek suçların sayısı artırılmıştır. Adalet Bakanlığı bünyesinde Cezada Alternatif Çözümler Daire Başkanlığı kurulması ve uzlaştırma kapsamında tüm Cumhuriyet Başsavcılıkları bünyesinde uzlaştırma bürolarının ihdas edilmesi öngörülerek kurumsal yapı güçlendirilmiştir. Ayrıca uygulamayı yaygınlaştırmak için soruşturmanın davaya dö-

nüşmesi uzlaştırıcıya başvurulmuş olması koşuluna bağlanmıştır. Öte yandan soruşturulması ve kovuşturulması şikayete bağlı olmayan suçlar ile cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen suçlarda uzlaşma yoluna gidilemeyecektir. 6763 sayılı Kanun ile uzlaştırıcılığın daha etkin bir şekilde uygulanması ve böylelikle yılda 400 bin dosyanın¹² kamu davasına dönüşmeden çözüme kavuşturulması amaçlanmaktadır.

İstinaf Mahkemeleri

İstinaf, ilk derece mahkemelerinin kararlarına karşı başvuru ve bu kararların kaldırılmasına ya da gerekiyorsa yeniden esas hakkında karar verilmesine imkan veren bir kanun yoludur. İstinaf sistemi Türk hukukuna 2005 yılında bölge adliye mahkemelerinin kurulmasına dair 5235 sayılı Kanun'un kabul edilmesiyle girmiş ancak altyapı ve personel yetersizlikleri nedeniyle faaliyete geçmesi uzun yıllar ertelenmiştir. Yasal ve fiziki eksikliklerin büyük oranda giderilmesi ile bölge adliye ve bölge idare mahkemeleri istinaf mercileri olarak 20 Temmuz'da tüm yurttan göreve başlamıştır.¹³ 8 ilde bölge adliye ve bölge idare mahkemesi olarak adlandırılan toplam 14 istinaf mahkemesi "ikinci derece mahkeme" görevi yapmakta, bu mahkemeler ilk derece yargı mercilerinden gelen dosyaları yeniden incelemektedir. Türk yargısının üç dereceli yargı sistemine geçmesi ile adil yargılanma hakkının temin edilmesi kolaylaşmıştır. Zira davalar daha hızlı sonuçlanacak ve bunun yanında mahkemelerin verdiği kararların hukuka uygunluğu da iki kez denetlenecektir. İstinaf mahkemelerinin, yerel mahkemelerle temyiz mercileri arasında süzgeç vazifesi görmesi ve böylece Yargıtay ve Danıştay'ın Haziran 2016 itibarıyla 1 buçuk milyona yaklaşan dosya sayısının yüzde 90 oranında azalması öngörülmektedir. Bu sayede Yargıtay asli fonksiyonu olan ve ülkedeki hukuk birliğini sağlamada büyük önem taşıyan içtihat üretme işlevini yerine getirebilecektir.

KAMUOYUNDA YAKINDAN İZLENEN VE TARTIŞILAN YARGILAMALAR

Darbe ve Darbe Girişimlerine İlişkin Davalar

Darbe veya darbe girişimi iddialarına yönelik 2008 yılı ve sonrasında açılan davaların bir kısmında adli süreç tamamlanmışken bir kısmında da yargılamalar çeşitli aşamalarda devam etmektedir. 2012 yılında 12 Eylül askeri darbesi nedeniyle Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya hakkında açılan dava Yargıtay aşamasında iken sanıklar vefat etmiş, Yargıtay 16. Ceza Dairesi de Haziran ayında davanın düşürülmesine karar vermiştir.

Kamuoymunda Balyoz Davası olarak bilinen ve darbeye teşebbüs iddiasıyla açılan davada Anayasa Mahkemesinin sanıkların adil yargılanma haklarının ihlali kararının

12. Kemal Karadağ, "Yılda 400 Bin Dosyada Uzlaştırmaya Gidilecek", Anadolu Ajansı, 4 Aralık 2016.

13. Temmuz-Aralık dönemi boyunca istinaf mahkemelerine gelen dosya sayısı 11.062 olmuştur.

ardından yeniden yargılama yapılmış ve birlikişinin “Balyoz Harekat Planı”nın sahte olduğunu tespit etmesi üzerine 236 sanık hakkında beraat kararı verilmiş ancak altı sanık hakkında verilen beraat kararı savcılıkça temyiz edilmiştir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı da Ekim ayında altı sanık hakkında verilen beraat kararının bozulması yönünde görüş bildirirken bozma taleplerine ilişkin son karar Yargıtay 16. Ceza Dairesi tarafından verilecektir.

28 Şubat süreci olarak bilinen dönemde 54. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini cebren devirmeye iştirak suçlaması ile tutuksuz yargılanan 103 sanığın yargılanmasına 2016 yılında da devam edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuru sonucu sanıkların tamamının tahliye olduğu Ergenekon Davası'nda, Yargıtay 16. Ceza Dairesi temyiz incelemesini tamamlayarak Nisan ayında kararını açıkladı. Davada çok sayıda hukuka aykırılık olduğu tespitinde bulunan Yargıtay, yerel mahkemenin verdiği kararı usul ve esas yönünden bozdu. Daire ayrıca Genelkurmay eski Başkanı İlker Başbuğ yönünden görevli mahkemenin Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi olduğuna da karar verdi.

18 Nisan 2007'de Malatya'daki Zirve Yayınevi'ne gerçekleştirilen saldırıda biri Alman uyruklu üç kişi öldürülmüştü. Saldırıya ilişkin yargılamalar yaklaşık dokuz yıl sürmüş ve 2016 yılı Eylül ayında davadaki nihai karar açıklanmıştır. 1. Ağır Ceza Mahkemesi sanıkların “terör örgütü üyeliği” gibi suçlardan beraatına hükmederken beş sanığa kasten öldürme suçundan üçer kez ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verildi. Aralarında emekli Orgeneral Hurşit Tolon'un da bulunduğu 16 sanığın “terör örgütü üyeliği” ve benzer suçlardan beraatına hükmeden mahkeme heyeti, “haberleşmenin gizliliğini ihlal ve resmi belgede sahtecilik suçlarından” emekli albay Mehmet Ülger'e 13 yıl 9 ay, Binbaşı Haydar Yeşil'e de 14 yıl 10 ay 22 gün hapis cezası verilmesini kararlaştırdı.¹⁴

Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ/PDY) Hakkındaki Davalar

Selam Tevhid Soruşturmasında Kumpas Davası

FETÖ mensubu kişilerce manipüle edilen adli süreçleri ele alan ve kamuoyunda Kumpas davaları olarak bilinen soruşturma ve kovuşturmalarda bu yıl önemli ilerlemeler kaydedildi. 2010 yılında Terörle Mücadele Kanunu 10. maddesiyle görevli (özel yetkili olarak adlandırılan) savcılıkça herhangi bir delil olmadığı halde sözde Selam Tevhid adlı bir terör örgütünün kurulduğu iddiasıyla 251 kişi hakkında soruşturma başlatılmış, bu kapsamda ve üç yıl süreyle aralarında Cumhurbaşkanı Erdoğan, hükümet üyeleri, MİT müsteşarı, siyasi parti yetkilileri ve çok sayıda üst düzey bürokratin da olduğu toplam 2.280 kişi usulsüz olarak dinlenmiştir. Soruşturmanın adli bir amaçla değil FETÖ faaliyetleri doğrultusunda ve bir çeşit casusluk faaliyeti şeklinde yürütüldüğünün anlaşılması üzerine 2014 yılında kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verilmiştir.

14. “Zirve Yayınevi Katliamı Davasında 9 Yıl Sonra Karar”, NTV, 28 Eylül 2016.

Bu usulsüzlüklerin ortaya çıkması üzerine 22 Temmuz 2014–26 Ekim 2015 tarihleri arasında Selam Tevhid Kumpası olarak bilinen soruşturma yürütülmüş ve hazırlanan iddianame kabul edilerek dava 1 Şubat 2016'da görülmeye başlanmıştır. Yürütülen soruşturma sonucunda Adana ve Hatay'da Ocak 2014'te MİT'e ait tırların durdurulmasının da Selam Tevhid dosyası kapsamında yapıldığı tespit edilmiştir. İddianamede Fetullah Gülen'den aldıkları talimat doğrultusunda hareket eden FETÖ üyesi sanıkların soruşturmayı, Türkiye Cumhuriyeti devletinin 61. Hükümeti'ni de hedef alacak şekilde kurguladıkları ve TCK m. 312'de düzenlenen Türkiye Cumhuriyeti hükümetini ortadan kaldırmaya veya görevini yapmasını engellemeye teşebbüs suçunu işledikleri vurgulanmıştır. Sanıklardan FETÖ/PDY lideri Fetullah Gülen ile Emre Uslu, eski emniyet müdürleri Yurt Atayün ve Ömer Köse TCK m. 312'nin yanı sıra silahlı terör örgütü kurma veya yönetme; özel hayatın gizliliğini ihlal etme, hukuka aykırı kişisel verileri kaydetme, resmi belgede sahtecilik; suç uydurma, devletin güvenliğine ilişkin gizli kalması gereken bilgileri casusluk maksadıyla açıklama, suç delillerini yok etme, gizleme veya değiştirme ve hukuka aykırı olarak kişisel verileri kaydetmekle suçlanmaktadır. Davanın 18 Mart'taki duruşmasında aralarında Gülen, Uslu ve tutuklu yargılanan 23 muvazzaf askerin de bulunduğu 44 sanık hakkındaki dosya ayrılarak MİT'e ait tırların durdurulması olayına ilişkin Yargıtay 16. Ceza Dairesindeki dava dosyasıyla birleştirilmiştir.

17-25 Aralık Darbe Girişimi Davası

FETÖ/PDY tarafından gerçekleştirilen 17 ve 25 Aralık soruşturmaları hakkında ise hükümeti devirmek, silahlı terör örgütü kurmak ve yönetmek gibi suçlamalarla terör örgütü lideri Gülen ve eski emniyet müdürlerinin de aralarında olduğu 67 sanık hakkındaki iddianame kabul edilmiş ve yargılamalar başlamıştır.

Tahşiyecilere Kumpas Davası

FETÖ/PDY'nin 2009 yılı ve sonrasında gerçekleştirdiği hukuka aykırı soruşturmalarla Tahşiyeciler isimli gruba kumpas kurduğu iddiasıyla açılan dava 2015 yılında görülmeye başlanmıştır. Aralarında firari sanık Fetullah Gülen ile Samanyolu Yayın Grubu Başkanı Hidayet Karaca, eski emniyet müdürleri Ali Fuat Yılmaz, Yurt Atayün ve Ömer Köse'nin de bulunduğu 33 sanığın yargılanması İstanbul 14. Ağır Ceza Mahkemesinde devam etmektedir.

Balyoz'da Kumpas Davası

Yargılananların beraatıyla sonuçlanan Balyoz Darbe Planı davasında sanıklara kumpas kurulduğu suçlamasıyla 2016 yılında birden fazla dava açılmıştır. Biri firari, biri tutuklu beş sanık hakkında devletin güvenliğine ilişkin belgeleri tahrip etme, amacı dışında kullanma, hile ile çalma, terör örgütü (FETÖ) yöneticisi/üyesi olma, terör örgütü propagandası yapmak gibi suçlamalarla açılan dava Eylül ayında görülmeye başlanmıştır. Ayrıca Balyoz davasındaki bilirkişi için gerçeğe aykırı bilirkişilik yapmak suçlamasıyla dava açılmıştır.

Askeri Casusluk'ta Kumpas Davası

2011 yılında “askeri gizli bilgi ve belge bulundurmak” suçlamasıyla başlayan ve aralarında çok sayıda yüksek rütbeli silahlı kuvvetler mensubunun olduğu 356 sanıklı İzmir Askeri Casusluk Davası 26 Şubat 2016 tarihinde karara bağlanmış ve tüm sanıklar beraat etmişti. Askeri Casusluk soruşturma ve kovuşturmasında usulsüzlükler yapıldığı iddiasına yönelik İzmir Cumhuriyet Başsavcılığınca kapsamlı bir soruşturma yürütülmüştür. Aralarında Fetullah Gülen, eski emniyet mensupları ve bürokratların da olduğu 68 kişi hakkında hazırlanan iddianame Nisan ayında mahkeme tarafından kabul edilmiştir. İddianamede Askeri Casusluk Davası'nın FETÖ/PDY'nin TSK başta olmak üzere kamu kurumlarındaki yapılanmasını hızlandırmak amacıyla kurgulandığı ve sahte deliller üretildiği ifade edilmiştir. Sanıklara silahlı terör örgütü kurmak, yönetmek, terör örgütüne üye olmak, hukuka aykırı şekilde kişisel verileri kaydetmek ve resmi evrakta sahtecilik gibi suçlamalar yöneltilmiştir. Dava İzmir 2. Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye devam etmektedir.

Öte yandan İzmir Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 7 Temmuz'da askeri casusluk soruşturmasındaki usulsüzlükler ile bazı bilgilerin sızdırılmasına ilişkin FETÖ/PDY'nin TSK içindeki yapılanmasına yönelik soruşturma başlatılmıştır. Aralarında Fetullah Gülen, Tarık Toros ve FETÖ/PDY'nin üst düzey yöneticilerinin de yer aldığı 24 kişi hakkında gözaltı kararı verilmiş, ikisi amiral 6 muvazzaf askerin savcılığa getirilmesi için de Genelkurmay Başkanlığına talimat gönderilmiştir.¹⁵ 30 Temmuz ve 17 Kasım'da gerçekleştirilen operasyonlarda ise aralarında yüksek rütbeli subayların da olduğu 38 kişi tutuklanmıştır.

FETÖ/PDY Ana Davası

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nın FETÖ'yü bir bütün halinde ele alarak örgüt hiyerarşisi ve işleyişi hakkında önemli tespitlerde bulunduğu FETÖ Çatı İddianamesi 15 Temmuz darbe girişiminden bir gün önce mahkemeye sunulmuştu. Fetullah Gülen'in terör örgütünün kurucu lideri sıfatıyla bir numaralı olarak yer aldığı iddianamede sanıklar, “anayasayı ihlale teşebbüs etmek, silahlı terör örgütü kurmak ve yönetmek, hükümeti yıkmaya teşebbüs etmek, terör örgütü faaliyeti çerçevesinde siyasi ve askeri casusluk, hukuka aykırı olarak kişisel verileri ele geçirme ve kaydetme, nitelikli dolandırıcılık, kamu kurumuna karşı dolandırıcılık, nitelikli zimmet, resmi belgede sahtecilik ve suç gelirlerini aklama” ile suçlandı ve her sanık için ikişer kez müebbet ve 65'er yıl hapis cezası istendi.¹⁶

İddianamede FETÖ'nün anayasal düzeni yıkarak yerine totaliter bir “cemaat oligarşisi/zümre hakimiyetine dayanan devlet düzeni” kurmayı hedefleyen silahlı bir terör örgütü olduğu vurgulanmıştır. FETÖ'nün TSK içindeki yapılanması ise ayrı bir bölümde özel olarak ele alınmıştır. İddianame Temmuz ayında Ankara 4. Ağır

15. “Askeri Casuslukta Kumpas Davasında Eski Batman Emniyet Müdürü Gözaltında”, *Haber Türk*, 5 Aralık 2016.

16. “FETÖ Çatı Davasında İlk Duruşma”, NTV, 22Kasım 2016.

Ceza Mahkemesi tarafından kabul edilmiş ve kamuoyunda bilinen ismiyle FETÖ Ana Davası 22 Kasım'da görülmeye başlanmıştır.

Hrant Dink Davası

Agos gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'in 19 Ocak 2007'de öldürülmesinin ardından başlayan yargılama safhasında neredeyse 10 yıl geride kaldı. Olayla ilgili doğrudan suikastın ele alındığı dava neticelenirken sanıkların terör örgütü üyeliklerinin incelendiği dava ve kamu görevlilerinin olaydaki sorumluluğuna ilişkin soruşturmalar bir türlü sonuçlanamadı. 2016 aydınlığa kavuşamayan bu iki adli süreç için kayda değer gelişmelerin yaşandığı bir yıl oldu. Aralık 2015'te Dink'in öldürülmesinde sorumlulukları olduğu iddia edilen kamu görevlileri hakkında dava açılmış ve bu dava cinayetdeki terör örgütü iddiasına ilişkin devam eden ana davayla birleştirilmiştir. Aralarında FETÖ üyesi olduğu gerekçesiyle tutuklanmış olan üst düzey emniyet yetkililerinin de olduğu çok sayıda kamu görevlisi hakkındaki yargılamalar İstanbul 14. Ağır Ceza Mahkemesinde devam etmektedir. Sanıklara silahlı örgüt kurmak, tasarlayarak kasten öldürme, ihmali davranışla kasten ölüme sebebiyet verme, görevi kötüye kullanma, resmi belgede sahtecilik ve resmi belgeyi yok etme gibi suçlamalar yöneltilmiştir. Bununla birlikte Trabzon ve İstanbul jandarma görevlilerinin de suikastta rolü olabileceği şüphesiyle bir soruşturma daha yürütülmektedir. Soruşturma kapsamında elde edilen yeni deliller neticesinde bir kısmı FETÖ üyeliğinden olmak üzere toplam 14 jandarma personeli tutuklanmıştır.

İNSAN HAKLARI

Bu bölümde 2016 yılında Türkiye’de insan hakları alanında yaşanan gelişmeler ve sorunlar incelenecektir. 2015 yılı Haziran ayında PKK’nın “devrimci halk savaşı” başlattığını duyurmasıyla başlayan çatışma dönemi 2016 yılında da devam etti. 2016 yılı Suriye’deki savaşın Türkiye’nin güvenliğine etkisinin daha yoğun hissedildiği bir yıl oldu. PKK ve DEAŞ’ın düzenlediği saldırılarda çok sayıda sivil ve asker kayıp ve rildi. 15 Temmuz’da ise Türkiye 248 kişinin şehit olduğu ve 1.537 kişinin yaralandığı bir darbe girişimi yaşadı. Darbe girişiminin ardından kamu düzeninin tekrar sağlanması ve devletin FETÖ’den temizlenmesi yolunda atılan tüm adımlara rağmen, tehdidin giderilememesi ve 15 Temmuz darbe girişiminin milli güvenlik ve anayasal düzene yönelik daha kapsamlı saldırıların bir parçası olarak algılanması OHAL ilanına yol açtı. OHAL ilanı ile birlikte AİHS’nin sağladığı korumalar hem AİHS’in hem de 1982 Anayasası’nın 15. maddesi gereğince askıya alınmıştır.

2016 yılında Türkiye’de içte ve dışta yaşanan olağanüstü şartlar sebebiyle, Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi üst normlarına dayanılarak OHAL adlı istisnai yönetim türüne geçilmiş ve insan haklarını koruma yükümlülükleri bu normlar çerçevesinde askıya alınmıştır. Bu bölümde 2016 yılında Türkiye’de yaşanan temel insan hakları sorunları kişi özgürlüğü ve güvenliği, işkence ve kötü muamele, cezaevleri, mülteciler, din ve vicdan özgürlüğü temel başlıkları çerçevesinde incelenecektir.

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNA UYUM

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunun açılmasıyla birlikte AİHM’ye Türkiye’den yapılan başvuru sayısında düşüş yaşanmaktadır. 2012 yılında Türkiye aleyhine 422 başvuru yapılırken 2015’te 214, 2016 yılında ise (9 Eylül 2016 itibarıyla) 117 başvuru yapıldı. 31 Ekim 2016 tarihi itibarıyla AİHM’de Türkiye aleyhine açılmış toplam 7 bin 750 dosya bulunmaktadır ve bu rakam mahkemede bekleyen dosya sayısının yüzde 10,4’ünü oluşturmaktadır.¹⁷ 2013 ve 2014 yıllarında aleyhinde en çok dava açılan ülkeler listesinde dördüncü sırada bulunan Türkiye, 2015 yılında

17. “Pending Applications Allocated to a Judicial Formation”, ECHR, 31 Ekim 2016, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2016_BIL.pdf, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

İtalya aleyhine açılan davaların azalmasıyla üçüncü sıraya yükselmiştir. 2016 yılında ise Macaristan aleyhine açılan davaların bir önceki yıla göre yüzde 7,1'den yüzde 11,3'e yükselmesiyle beraber Türkiye tekrar dördüncü sıraya geriledi. Son beş yılda Türkiye'ye yönelik dava sayısındaki azalmada büyük payı bulunan Anayasa Mahkemesinin karşı karşıya geldiği iş yükü problemi ise daha verimli bir başvuru yolu olması yönünde çözülmesi gereken önemli bir meseledir.

2015 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de her 100 bin kişi başına düşen hakim sayısı 12,5 ve savcı sayısı 6,4 iken Mayıs 2016 itibarıyla bu sayılar 13 ve 6,5'e yükselmiştir. Ayrıca adalet hizmetlerinde görev yapan yardımcı personel sayısındaki artış bu yıl da devam etmiştir. Ancak FETÖ üyesi yargı mensuplarının ihraçları sebebiyle hakim ve savcılar dahil yargı çalışanlarının sayılarında önemli azalmalar olmuş, bunun üzerine Adalet Bakanlığı tüm pozisyonlar için personel alımları yapmaya başlamıştır. 2002 yılında adalet hizmetlerinde görev yapan yardımcı personel sayısı 26 bin civarında iken bu sayı Mayıs 2016 itibarıyla yaklaşık olarak 59 bine ulaşmıştır.

AİHM tarafından verilen ihlal kararlarına sebep olan sorunların ortadan kaldırılması amacıyla hazırlanan AİHS İhlallerinin Önlenmesine İlişkin Eylem Planı 1 Mart 2014'te Resmi Gazete'de yayınlanmıştı. Ancak 2016 yılında bu planın uygulanmasına ilişkin bir veri veya rapor yayınlanmamıştır.

Haziran 2015 yılında Adalet Bakanlığı 2015-2019 yıllarını kapsayan İkinci Stratejik Planı kamuoyuna duyurdu. Planda adalet hizmetlerinin güçlü yönleri arasında Adalet Bakanlığının gelişmiş teknolojik altyapısı, insan hakları alanında kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, alternatif ceza infaz yöntemlerinin gelişmesi yer alırken iş yükü fazlalığı, makul süreyi aşan yargılamalar, iç denetim sistemindeki aksaklıklar ve istinaf mahkemelerinin hayata geçirilememiş olması adalet hizmetlerinin zayıf yönleri arasında sayılmıştı. Stratejik Plan kapsamında 2016 yılında gerçekleşen önemli gelişmelerden biri istinaf mahkemelerinin hayata geçirilmesi oldu. 6723 sayılı Danıştay Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 23 Temmuz'da yürürlüğe girmesiyle Türkiye'de üç dereceli yargı sistemine geçilmiştir.

2016 yılında makul süreyi aşan yargılamalar sorunuyla ilgili de önemli aşama kat edildi. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 9 Kasım 2016'da gerçekleştirdiği toplantıda Türkiye'de uzun tutukluluktan kaynaklanan sorunların çözüldüğüne ve bu kapsamda Demirel grubu altında incelenen 196 kararın icra sürecinin sonlandırılmasına karar verdi. Adalet Bakanlığının, bu sorunları ortadan kaldırmaya yönelik attığı adımların yeterli olduğuna karar verildi. Terör ve ciddi suçlarda azami tutukluluk süresinin beş yıl ile sınırlandırılarak diğer suçlarda niteliğe göre azami sürenin bir ve iki yıl olarak düzenlenmesi; 2012 yılında çıkarılan Üçüncü Yargı Paketi ile tutuklama yerine adli kontrol şeklinde alternatif tedbirlerin uygulanması imkanının genişletilmesi bu kararın gerekçeleri arasında sayılmıştır. Nitekim 2015 yılında 104 bin 929 kişi hakkında tutuklama yerine alternatif tedbirler uygulanmasıyla tutukluluk sayı-

larında ciddi oranda bir düşüş yaşanmıştır. Yine aynı yıl tutukluların yüzde 90'ı iki yıldan az tutuklu kalmış ve tutuklu oranı yüzde 14'e düşmüştür.

OHAL'in yürürlüğe girmesinden sonra 667 sayılı KHK ile azami gözaltı süresi 30 güne çıkarıldı ve 667 sayılı KHK ile gözaltına alınan şüphelilerin avukatları ile görüşme hakkının beş gün süreyle kısıtlanabileceği düzenlendi. Bu kararları Avrupa Konseyi kaygı verici olarak niteledi. Konseye göre olağanüstü halden olağan hale geçiş tedbirleri olarak alınan bu kararların kişi özgürlüğüne keyfi müdahale ve işkenceye karşı şüphelilerin korunmasız bırakılması sonuçlarını vermemesi için ciddi, somut ve ölçülü nedenlere dayalı olarak uygulanması gerekmektedir.

19 Ocak 2013 tarihinde yürürlüğe giren İnsan Hakları Tazminat Komisyonu, AIHM tarafından çözüme kavuşturulması beklenen uzun yargılama süreleri mahkeme kararlarının geç ya da eksik icra edilmesi veya hiç icra edilmemesinden kaynaklanan başvurulara tazminat ödenmesi suretiyle çözüm bulan bir iç hukuk yolunun ihdas edilmesi amacıyla kurulmuştur. 9 Mart 2016 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun kararı ile İnsan Hakları Tazminat Komisyonu'nun görev alanı genişletilmiştir. 13 Eylül 2013 tarihinde imzalanan "İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya dair Sözleşmeye Değişiklik Getiren 15 No'lu Protokol" ise 29 Şubat 2016'da onaylanmıştır. Türkiye'nin 2016 yılında halen tarafı olmadığı, çekinceler koyduğu veya imzalamasının ardından onaylamadığı Avrupa Konseyi Sözleşmeleri ve BM sözleşme ve protokolleri bulunmaktadır.

ULUSAL KORUMA MEKANİZMALARI

Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Yolu

2010 Anayasa değişikliği ile kabul edilen ve 24 Eylül 2012 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu, Anayasa'nın 148. maddesi uyarınca Anayasa'da korunan temel haklarından birisi kamu gücü tarafından ihlal edilen kişilere bizzat başvuru olanağı sağlamaktadır. Anayasa Mahkemesi resmi internet sitesinde 2016 yılı için en son 4 Ağustos 2016 tarihine kadar olan bireysel başvuru istatistikleri¹⁸ yer almaktadır. İstatistiklerde yılın sadece yedi ayında yapılan başvuruların yer alması nedeniyle değerlendirmelerimiz de bu dönemle sınırlı olacaktır. Buna göre 2012'den itibaren Mahkemeye yapılan toplam başvuru sayısı 66 bin 195'dir. Söz konusu başvuruların 43 bin 201'i karara bağlanırken 22 bin 994'ü derdest durumundadır. Derdest başvurularının oranının bu denli fazla olması Anayasa Mahkemesinin önüne gelen başvuruların sonuçlandırılmasını hızlandıracak etkin çözümler ve kapsamlı stratejiler geliştirmesi gerektiğinin göstergesidir.

Anayasa Mahkemesinin resmi internet sitesinde 4 Ağustos tarihine kadar olan başvuruları içeren bu istatistiklere karşın, son üç ayda rakamlarda ciddi artışlar oldu-

18. "23 Eylül 2012-4 Ağustos 2016 Tarihleri Arası Bireysel Başvuru İstatistikleri", Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, <http://www.anayasa.gov.tr/files/bireyselbasvuru/istastik-04082016.pdf>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

ğunu tahmin etmek zor değil. Mahkeme Başkanı Zühtü Arslan'ın 17 Ekim 2016 tarihinde yaptığı açıklamaya göre 15 Temmuz sonrası bireysel başvurularda ciddi artışlar olmuş ve iki yıllık başvuru sayısına eşit düzeyde 40 bin civarında başvuru yapılmıştır.¹⁹ Başkan Arslan'ın açıklamasına göre 2012'den bugüne toplam başvuru sayısı 17 Ekim tarihi itibarıyla 112 bin 14 olarak gerçekleşti. Bunun yaklaşık 45 binini Anayasa Mahkemesi sonuçlandırmış durumda ve derdest olarak Mahkemenin önünde bekleyen bireysel başvuru sayısı ise 67 bin 434'tür. Anayasa Mahkemesi Başkanvekili Engin Yıldırım'ın daha yeni tarihli bir açıklamasına göre, bu yılki toplam başvuru sayısı 75 bini bulmuştur ve yıl sonunda 100 bin olması ihtimali söz konusudur.²⁰

Yayınlanan resmi istatistiklerle değerlendirmeye devam ederek önceki yılların verilerine baktığımızda 2012 yılında 1.342 olan başvuru sayısının 2013'te 9 bin 897, 2014'te 20 bin 578, 2015'te 20 bin 376 ve 2016 yılının 4 Ağustos tarihine kadar olan kısmında ise 11 bin 657 olduğu görülmektedir. Başvuru sayısı dikkate alındığında bu yılın sonunda 20 bin civarında başvuruya ulaşılacağı tahmini yapılabilirdi. Ancak 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yapılan başvurularla sayının 100 bini bulabileceği tahmin ediliyor. Bu veriler aynı zamanda ülkemizde Anayasa Mahkemesine yönelik bireysel başvuruların hızla artmaya devam ettiğini göstermektedir. Bunda Mahkemenin bazı önemli ve medyatik başvurularla ilgili verdiği kararların etkisi büyüktür. Söz konusu kararlar doğrudan Anayasa Mahkemesinin uyuşmazlıkları çözmesi beklentisini doğurmuştur. Ayrıca 15 Temmuz sonrası çıkarılan OHAL KHK'larına karşı yargı yolunun kapalı olması bireysel başvuruya olan ilgiyi artırmıştır. Bu durum Anayasa Mahkemesinin iş yükünün altında kalması ve sistemde aksaklık oluşması riskini doğurmaktadır. Anayasa Mahkemesinin görevi sadece bir hak ihlalinin varlığını ve mevcut ihlalin giderilmesi için gereken yolları tespit etmektir. Fakat günümüzdeki algı daha çok Anayasa Mahkemesinin mahkeme kararlarının hukuka uygunluğunu denetlediği yönündedir. Bu da hak ihlali varlığı aranmaksızın yüksek mahkemelerin kararından sonra Anayasa Mahkemesine başvuru yapılmasına zemin hazırlamaktadır.

Mahkemenin internet sitesinde yayımlanan resmi istatistiklere göre 23 Eylül 2012-4 Ağustos 2016 tarihleri arasında karara bağlanan 43 bin 201 toplam başvurunun sadece 1.339'unda ihlal kararı verilmiştir. Mahkemenin başvuruları komisyon ve kabul edilebilirlik aşamasında ciddi oranda elediği görülmektedir. İhlal kararı verilen dosya sayısına ilişkin bu oranın, bireysel başvuruyu başarıyla uygulayan Almanya gibi ülkelerdeki sonuçlarla paralel olduğu söylenebilir.

Haklara göre başvurular incelendiğinde adil yargılanma hakkının ezici bir çoğunlukla (56 bin 418) en çok başvuru konusu yapılan hak olduğu görülmektedir. Bu hakkı sırasıyla mülkiyet hakkı, ayrımcılık yasağı, kişi hürriyeti ve güvenliği, yaşama

19. "Anayasa Mahkemesi Başkanı: 15 Temmuz Sonrası 40 Binin Üzerinde Bireysel Başvuru Yapıldı", *Haber Türk*, 17 Ekim 2016.

20. "Engin Yıldırım: Yılsonuna Kadar 100 Bini Bulur", *Haber Türk*, 24 Kasım 2016.

hakkı, özel ve aile hayatına saygı hakkı, suç ve cezalara ilişkin haklar, ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, işkence ve kötü muamele yasağı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, eğitim hakkı, seçme ve seçilme hakkı, angarya yasağı ve bazı diğer haklar izlemektedir. Söz konusu başvurular üzerine Mahkeme tarafından verilen ihlal kararlarının da haklara paralel şekilde dağıldığı ve çoğunluğunun adil yargılanma hakkı ile ilgili olduğu görülmektedir. Adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine yönelik çıkan kararlarda ise adil yargılama hakkının unsurları arasında yüzde 75 civarında bir oranla “makul sürede yargılanma” hakkının ihlal edildiği yönünde karar verilmiştir.

Anayasa Mahkemesi 2016 yılı içerisinde bireysel başvuru yoluyla birtakım önemli ve tartışmalı kararlara imza atmıştır. Adil yargılanma hakkı, ifade ve düşüncüyü açıklama özgürlüğü, özel hayatın gizliliği, sendika hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkının ihlal edildiğine veya edilmediğine dair önemli kararlar vermiştir. Bu kararlar hak ve özgürlüklerin korunması ve özgürlük alanının genişletilmesi bakımından önem arz etmektedir. Anayasa Mahkemesi bazı kararları sebebiyle çeşitli eleştirilerin hedefi olmasına rağmen toplum tarafından güvence olarak görülmekte ve kabul edilmektedir. Bireysel başvurunun uygulanmaya konulmasından günümüze Anayasa Mahkemesinin insan hakları mahkemesi yönünün ağırlık kazandığı ve bu durumun Mahkemenin gücünü ve saygınlığını artırdığı açıktır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK) 6332 sayılı Kanun'la kuruldu ve Bakanlar Kurulu Kararı ile ulusal önleme mekanizması görevi Kuruma verildi. 6332 sayılı Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu'na göre Kurum şikayet ve başvuruları incelemek ve bunların sonuçlarını takip etmek ile görevli ve yetkilidir. Yarı yargısal görev olarak nitelendirilen bireysel başvuruların alınması ve incelenmesi TİHK'in temel görevlerinden birisidir.

TİHK çalışmalarına 23 Ocak 2013 tarihinde başladı. Sadece 2015 yılı içerisinde TİHK'e toplam 715 başvuru yapıldı. Ancak gerek finansal ve insan kaynakları yetersizlikleri gerekse kimi yapısal eksiklikler kurumun performansına olumsuz olarak yansımaktaydı. Kurumun CAT, OPCAT, Paris Prensipleri ve ilgili diğer uluslararası ilkelerle uyumlu kapsamlı bir yasal çerçeveye kavuşturulması gerekliliği 2015 yılı itibarıyla yüksek sesle dile getirildi. Nitekim 2015 yılı Mart ayında “TİHK Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Taslağı” kamuoyuna sunuldu. Ancak STK'lar tarafından da bekleneni karşılamaktan uzak olan kanun taslağı çerçevesinde kayda değer bir gelişme olmadı. 2016 yılı başında Türkiye ile AB liderleri arasında varılan anlaşma uyarınca Haziran sonuna kadar Türk vatandaşlarına vize serbestisi tanınması için Türk tarafının atması gereken yasal adımlar arasında İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu da vardı. Bu gereklilik sebebiyle 20 Nisan 2016 tarihli Resmi Gazete'de yer alan 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ile Türkiye İnsan Hakları Kurumu, “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu”na dönüştürüldü.

6701 sayılı Kanun cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hal, sağlık durumu, engellilik ve yaşa dayalı ayrımcılığı yasakladı ve ayrımcılığı yapana 15 bin liraya kadar idari para cezası verileceğini kararlaştırdı. Yeni yasa ile ayrımcılığa karşı para cezası verme gücüne kavuşan kurum aynı zamanda araştırmalarıyla ilgili bilgi ve belge isteme, ceza ve tevkif evlerine habersiz ziyaret yapabilme ve kötü muameleye maruz kaldığı iddia edilen kişilerle görüşme yetkilerine de kavuştu. Yeni yapılandırma sonrası KDK'dan daha geniş yetkiler elde eden kurum 2016 yılında ağırlıklı olarak dışarı çıkma yasakları, basın ve ifade özgürlüğü, cezaevindeki hak ihlalleri, kadın hakları ve mülteciler başlıklarında faaliyetlerini yürüttü.

Ocak 2016'da TİHK'in ev sahipliğinde Ulusal Yaşlılık Konseyi (UYAK) temsilcileri ile istişare toplantısı gerçekleştirildi. İnsan Hakları Kurullarının Desteklenmesi ve Kadın Hakları Projesi (İNKAP) 2016 yılında da devam etti. Kurum bu yıl da özel raporlar yayımlamaya devam etti. İstanbul Gaziosmanpaşa İlçe Emniyet Müdürlüğü önündeki Türk bayrağını indirmeye çalışırken polisler tarafından ayağından vurulan Ali Uçkun'un, tutuklanarak konulduğu Metris cezaevindeki odada asılı olarak bulunması ve bu ölüm olayının şüpheli olduğu yönündeki iddiaların araştırılması sonucunda yazılan 17 Aralık 2015 tarihli "Cezaevinde İntihar Olayları Bağlamında Ali Uçkun Vakasına İlişkin İnceleme Raporu" 2016 Ocak ayında yayımlandı.

Kamu Denetçiliği Kurumu

Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) 29 Haziran 2012'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile kuruldu. Şikayet üzerine idarenin her türlü eylemini hukuk ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevli olan kurum, 29 Mart 2013'te şikayet başvurularını almaya başladı. KDK'ya 2014 yılında 5 bin 619 başvuru iletilmiş, sonrasında başvuru sayısı artarak devam etmiştir. Kuruma yapılan başvurular da 2015 yılında ilk sırayı yüzde 26,16 ile "kamu personel rejimi"ne yönelik şikayetler almıştır. Ağustos 2015 sonuna kadar KDK'ya ulaşan başvuru sayısı 22 bin 648 olurken, bu başvuruların 21 bin 546'sı karara bağlanmıştır. 5 Aralık 2016 tarihinde Kamu Başdenetçisi Şeref Malkoç görevi Mehmet Nihat Ömeroğlu'ndan devraldı. (KDK'nın 2016 yıllık raporu bu yazının yazımı sırasında henüz yayımlanmamıştır.)

Uluslararası ilişkileri organize etmek ve gerekli protokol hizmetlerini yerine getirmekle sorumlu olan AB ve Dış İlişkiler Birimi 2016 yılında da proje imkanlarını araştırma ve uluslararası kurumlarla iş birliği olanaklarını artırmaya devam etti. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Nils Muiznieks ve beraberindeki heyet 30 Eylül'de KDK'yı ziyaret etti ve OHAL sürecinde yaşanan gelişmelere ilişkin olarak bir görüşme gerçekleştirdi. 21 Nisan 2016'da ise KDK 2. bölgesel konferansını Hatay'da, 3. bölgesel konferansını da 26 Mayıs'ta İzmir'de gerçekleştirdi. KDK özel raporlar hazırlamaya 2016 yılında da devam etti. Özel Rapor Komisyonu tarafından

hazırlanan “Adalet Sistemimizin Sorunları, İyileştirilmesi ve Güvenilirliğinin Artırılması Hakkındaki Özel Rapor” 27 Haziran 2016 tarihinde basın toplantısı ile kamuoyuna duyuruldu. Raporda adalet sisteminin işleyişi, bu alanda yaşanan sorunlar ve atılması gerekli adımlar anlatıldı.²¹ KDK'nın 2015 yılında yapılan başvuruların büyük oranının değerlendirilmesini tamamladığı ve kamu kurumlarının kararlarının kendilerince uygulanma oranının artmaya devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda mevcut performansın olumlu olduğunu söylemek mümkündür. Ancak kurumun soruşturma yürütme gibi yetkilerinin olmayışı ve elindeki gücün sınırlılığı insan hakları alanındaki katkısını da sınırlamaktadır.²²

Kolluk Gözetim Komisyonu

İlk defa 2013 yılında TBMM gündemine gelen Kolluk Gözetim Komisyonu kuruluş süreci, 2016 yılında AB ile vize serbestisi anlaşması için belirlenen kriterler arasında yer alması sonucu hızlandı. 6713 sayılı Kolluk Gözetim Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun 20 Mayıs 2016 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Kanun'a göre kolluk şikayet sisteminin daha etkili ve hızlı işlemlerini sağlamak, saydamlığı ve güvenilirliğini geliştirmek, kolluk görevlilerinin işledikleri iddia edilen suçlar veya disiplin cezasını gerektiren eylemlerden dolayı idari mercilerce yapılan ya da yapılması gereken işlemlerin merkezi bir sistemde kayıt altına alınması ve izlenmesini sağlamak amacıyla “Kolluk Gözetim Komisyonu” kurulacaktır. İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulacak olan Kolluk Gözetim Komisyonu Türkiye'de uzun bir süredir eksikliği vurgulanan kolluk birimlerine ilişkin etkili bir iç şikayet mekanizması sağlanması konusunda önemli bir adımdır.

İNSAN HAKLARI SORUNLARI

Bu bölümde 2016 yılında Türkiye'de insan hakları alanında yaşanan gelişme ve sorunlar incelenecektir. 2015 yılı Haziran ayında PKK'nın “devrimci halk savaşı” başlattığını duyurmasıyla başlayan çatışma dönemi 2016 yılında da devam etti. 2016 yılı Suriye'deki savaşın Türkiye'nin güvenliğine etkisinin daha yoğun hissedildiği bir yıl oldu. PKK ve DEAŞ'ın düzenlediği saldırılarda çok sayıda sivil ve asker kayıp verildi. 15 Temmuz'da ise Türkiye 248 kişinin şehit edildiği ve 1.537 kişinin yaralandığı bir darbe girişimi yaşadı. Darbe girişiminin ardından kamu düzeninin tekrar sağlanması ve devletin FETÖ'den temizlenmesi yolunda atılan tüm adımlara rağmen tehdidin giderilememesi ve 15 Temmuz darbe girişiminin milli güvenlik ve anayasal düzene yönelik daha kapsamlı saldırıların bir parçası olarak algılanması OHAL ilanına yol açtı. OHAL ilanı ile birlikte AİHS'in sağladığı korumalar ve ardından Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 13. maddesi askıya alınmıştır.

21. Raporun tam metni için bkz. “Adalet Sisteminin Sorunları, İyileştirilmesi ve Güvenliğinin Artırılması Hakkında Özel Rapor”, Kamu Denetçiliği Kurumu, (Haziran 2016).

22. “Turkey 2016 Report”, AB Bakanlığı, s. 12.

Anayasa m. 15, 119-122 ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi m. 15, olağanüstü dönemlerde insan hak ve hürriyetlerinin bir süre askıya alınmasına, bundan dolayı da kamu otoritesinin sorumlu tutulmamasına dayanak teşkil eder. Anayasa'nın "Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması" başlıklı 15. maddesine göre, "Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasa'da öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir." Yine 15. madde yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı, din, vicdan ve ifade özgürlükleri, suçta ve cezada kanunilik prensibi, kölelik yasağı ve suçsuzluk/masumiyet karinesinin askıya alınmasını mümkün kılmaz.

AİHS'in 15. maddesi de olağanüstü hallerde Sözleşme yükümlülüklerini askıya alma halini düzenler. Maddeye göre savaş veya ulusun varlığını tehdit eden bir genel tehlike halinde ülkeler durumun gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla Sözleşme'de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilmektedir. 15. madde Sözleşme'ye taraf devletlere belli hak ve özgürlükleri koruma yükümlülüğünü "geçici, kısıtlı ve denetimli" şekilde askıya alma hakkı tanımaktadır. AİHS'in yaşam hakkıyla ilgili ikinci, işkence ve kötü muamelenin önlenmesiyle ilgili üçüncü, kölelik ve zorla çalıştırılma yasağıyla ilgili dördüncü ve kanunsuz ceza olmayacağı kuralına ilişkin yedinci maddeleri askıya alınamamaktadır. Askıya alma durumu gözaltı sürelerinin uzunluğu ve adil yargılanma hakkı konularında ülkelere daha geniş bir alan bırakmakta ve ülkeler bu nedenle olağanüstü hallerde sözleşmeyi askıya almaktadır. Buna karşılık AİHS'i askıya almak bir devletin AİHM denetiminden çıktığı anlamına gelmemekte ve hak ihlaline kanaat getiren bireyler Mahkemeye başvurmaya devam edebilmektedir.

Bu bölümde 2016 yılında Türkiye'de yaşanan temel insan hakları sorunları kişi özgürlüğü ve güvenliği, işkence ve kötü muamele, cezaevleri, mülteciler, din ve vicdan özgürlüğü temel başlıkları çerçevesinde incelenecektir. 2016 yılında kişi özgürlüğü ve güvenliği ile ilgili sorunlar temel gündem maddelerinden birini teşkil etti. 2016 yılında DEAŞ ve PKK'nın saldırılarında pek çok sivil hayatını kaybetti. Şehir merkezlerinden başlayan bir "halk ayaklanması" gerçekleştirmeyi hedefleyen örgüte karşı yürütülen operasyonlarda sivil kayıplar da yaşandı. Terörle mücadele sırasında sivil halkın güvenliğini sağlamak için çatışmaların sürdüğü il ve ilçelerde sokağa çıkma yasakları ilan edildi. 26 Aralık 2015'te Anayasa Mahkemesi Diyarbakır'ın Sur ilçesinde uygulanan sokağa çıkma yasağına ilişkin tedbir talebini reddetti. Cizre ilçesindeki sokağa çıkma yasağı sebebiyle yaşama hakkı, işkence ve eziyet yasağı, özgürlük, güvenlik ve eğitim hakkının ihlal edildiğini ileri süren başvuru Anayasa Mahkemesinin ardından AİHM tarafından da reddedildi.

Ekim 2015 itibarıyla ceza ve tevkif evleri kapasitesi 167 bin 620 iken, kurumlardaki mahpus sayısı 172 bin 409 idi. Ekim 2016 verilerine göre cezaevleri ka-

pasitesi 189 bin 269 iken, cezaevlerindeki mevcut mahpus sayısı 213 bin 499'a ulaşmıştır. Ceza ve Tevkifleri Genel Müdürlüğünün verilerine göre Ekim 2016 itibarıyla Türkiye'de 290 kapalı ve 66 açık, kadınlar için 6 kapalı ve 4 açık ceza infaz kurumu, çocuklar için ise 4 kapalı infaz kurumu ve 2 çocuk eğitim evi olmak üzere toplam 372 ceza infaz kurumu bulunmaktadır. Ceza infaz kurumu ve tutukevi sayısının –işletim maliyetlerinin düşürülmesi, hizmette kalite ve çağdaş infaz anlayışı doğrultusunda– azaltılması gerekmektedir. Bu amaçla uluslararası normlara uymayan, fiziki şartları ve kapasiteleri itibarıyla eğitim ve iyileştirmenin kısıtlı olduğu ya da hiç yapılmadığı küçük ilçe ceza infaz kurumlarından 2015 yılında 15 ve 2016 yılında 3 adet olmak üzere 2006 yılından itibaren toplam 187 ceza infaz kurumu kapatılmıştır. 2016 yılında 17 yeni ceza infaz kurumu açılmıştır. Ceza infaz kurumlarının 2016 yılındaki personel sayısı 51 bin 109'dur. Cezaevlerinde rehabilitasyon için görevlendirilen psikolog, sosyolog ve sosyal hizmet görevlilerinin sayısı artmaya devam etse de ihtiyacı karşılamamaktadır.

Güncel istatistikler ceza ve infaz kurumlarında kapasitenin üzerinde mahpusun bulunduğunu göstermektedir. 2015 yılında kapasitenin üzerinde mahpus bulunan cezaevlerindeki tutuklu sayısı 2016 yılında 11 bin 649 kişi artmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yapılan gözaltı ve tutuklamalar zaten imkanlarının üzerinde mahkumun bulunduğu cezaevlerinin daha büyük bir kapasite sorunu yaşamasına sebep oldu. 17 Ağustos'ta yayımlanan 671 sayılı KHK ile denetimli serbestlik ve şartlı salıvermeye ilişkin düzenlemeler yapılmış, çok sayıda hükümlü cezaevlerinden tahliye edilmiştir. Buna rağmen cezaevlerinin doluluk oranı 2016 yılında büyük bir artış göstermiştir. Adalet Bakanı Bekir Bozdağ'ın açıklamalarına göre Türkiye genelinde FETÖ soruşturması kapsamında cezaevlerinde tutuklu bulunan kişi sayısı 36 binin üzerindedir. Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü Ekim 2016 verilerine göre cezaevlerinin kapasitesinin üzerindeki mahkum sayısı 24 bin 230'dur.

2016 yılında da çocuk mahpuslara yönelik kötü muamele iddiaları gündeme gelmiştir. 2016 yılında cezaevlerinde toplam 2 bin 537 çocuk tutuklu ve hükümlü bulunmaktadır. Muğla E Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu'nda tutuklu dört çocuğa işkence yapıldığı ve cinsel saldırıda bulunulduğuna ilişkin iddiaları araştıran TİHK konuya ilişkin bir rapor hazırlamıştır. Raporda cezaevinin kapasitesinin iki katından fazla mahpus barındırdığı, çocuklar üzerinde bir denetim ve gözetim bulunmadığından kolaylıkla şiddet olaylarını ileri noktalara taşıdıkları, önleyici bir mekanizma olmadığı, şiddet olaylarını tespit için sayımlarda çocuklardan kıyafetlerini sıyırmalarının istenerek vücutlarının kontrol edildiği, cezaevi idaresinin yaşananlara ilişkin yaklaşımının benzer hadiselerin engellenmesi ve ortaya çıkarılmasını sağlayacak nite-likte olmadığı tespitlerine yer verilmiştir.

TBMM'nin Tekirdağ Cezaevi ile ilgili raporunda kurumda kapasitenin üzerinde tutuklu ve hükümlü bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak rapora göre cezaevi yöneticileri tarafından keyfi davranışlar sergilenmekte ve bu davranışların denetimi

yapılmadığından söz konusu uygulamalar devam etmektedir. Hasta mahpuslara yeterli sağlık hizmeti sunulmaması ve sevkler konusunda yaşanan ihlaller tespit edilen şikayetler arasındadır. Genel olarak baktığımızda Türkiye'de cezaevlerindeki insan hakları ihlalleri konusu 2016 yılında da gündemde olan konulardandır. Cezaevlerinde bağımsız gözetleme, denetleme mekanizmalarının hayata geçirilmesi ve buralarda yaşanan keyfi davranışları, insan hakları ihlalleri, işkence ve kötü muameleleri kontrol altına alma konusunda yardımcı olacaktır.

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında gerek uluslararası gerekse yerel insan hakları örgütleri tarafından Türkiye'de gözaltında olan ve tutuklu bulunanlara yönelik işkence ve kötü muamele yapıldığı yönünde raporlar yayımlandı. Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi (CPT), cezaevlerinde dayak, işkence ve tecavüz iddialarını incelemek üzere Türkiye'ye geldi. İncelenme sonucu hazırlanan raporun Kasım 2016'da yayımlanması bekleniyor. Türkiye'nin BM'nin işkence konusundaki özel raportörününün 10-14 Ekim 2015 tarihleri arasında gerçekleştirmesi planlanan ziyaretini ertelenmesi de eleştirilere neden oldu. Adalet Bakanı Bekir Bozdağ, "İşkence veya kötü muamele iddiaları, Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması (FETÖ/PDY) mensuplarının oluşturmak istediği bir algı operasyonu paketidir, asılsızdır ve çarpıtmadır. Gözaltına alınmış hiçbir kişiye gözaltı sırasında veya sonrasında işkence veya kötü muamele yapılmamıştır" açıklamasında bulundu.²³

9 Aralık tarihinde Adalet Bakanlığında yapılan yazılı açıklamada ise, "Özellikle bir kısım basın yayın organları tarafından gündeme getirilen bu tür haberlerin ardından yapılan araştırma ve incelemelerde iddiaların tamamının yalan olduğu tespit edilmektedir. Fetullahçı Terör Örgütü başta olmak üzere terör örgütleri tarafından cezaevlerinde işkence ve kötü muamele yapıldığına yönelik asılsız iddiaların ve yalan haberlerin maksatlı olarak gündeme getirildiği bilinmektedir" ifadelerine yer verildi.

Türkiye'nin 2016 yılındaki en önemli problemlerinden biri de geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi mülteciler olmuştur. 2011 yılında Suriyeliler için "açık kapı politikası" ilan eden Türkiye, Suriyelilerin büyük bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır. 2011'den bugüne yaklaşık 3 milyonun üzerinde Suriyeliye ev sahipliği yapan Türkiye hiç şüphesiz bu akımdan en çok etkilenen ülke olmuştur. Suriyelilerin yaklaşık 260 bini AFAD'ın 10 ilde kurduğu ve yönettiği 26 barınma merkezinde yaşamaktadır. 2016 yılında barınma merkezlerinde 82 bin çocuk eğitime devam ederken, Milli Eğitim Bakanlığı iş birliğiyle atılan adımlar neticesinde 510 bin çocuk okula devam etmektedir.²⁴ Bu yıla kadar Türkiye'nin sığınmacılar için kayıtlı olarak harcadığı rakam 12 milyar doları aşmıştır. Sivil toplum kuruluşlarınca yapılan masraflarla birlik-

23. "İşkence ve Kötü Muamele İddiaları Asılsızdır, Çarpıtmadır", TRT Haber, 25 Temmuz 2016, <http://www.trt-haber.com/haber/turkiye/iskence-ve-kotu-muamele-iddialari-asilsizdir-carpitmadir-262845.html>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

24. "Giriş", T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, <https://www.afad.gov.tr/tr/2373/Giris>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2016).

te bu rakam 25 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Buna karşın tüm dünyadan alınan destek tutarı ise sadece 512 milyon dolar olmuştur.²⁵

Türkiye 2016 yılında dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke olmayı sürdürmüştür. 2015 yılının Kasım ayında Brüksel'de gerçekleştirilen AB zirvesinde, Avrupa'ya göç akınını düzenleyecek ve sınırlayacak bir ortak eylem planı üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Anlaşma kapsamında AB Türkiye'ye 3 milyar avroluk bir destek fonu vermeyi, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini hızlandırmayı ve Türk vatandaşlarına Schengen Bölgesi'nde serbest dolaşım hakkı verilmesi için girişimleri başlatmayı vaat etmiştir. Türkiye de bunun karşılığında Ege sahillerinde daha etkin güvenlik tedbirlerinin alınması, ülkedeki Suriyeli mültecilere çalışma izni verilmesi ve mültecilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi sözlerini vermiştir. Türkiye'nin 2016 yılındaki mülteci gündemi bu anlaşma üzerinden şekillenmiştir.

2016 yılında pek çok insan hakları örgütü AB'yi, mülteci yükünü Türkiye gibi birlik dışında yer alan ülkelere yüklemeye çalışmakla suçladı.²⁶ Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration-IOM) ve İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün açıklamalarına göre bu yılın ilk yedi ayında 4 bin 27 kişi denizde yaşamını yitirdi. 2015'in aynı dönemine göre yaşamını yitiren göçmen sayısında yüzde 35 artış gözlemlendi. IOM sözcüsü Joel Millman, hayatını kaybedenlerin dörtte üçü gibi çok büyük bir kısmının Avrupa'ya gitmek isterken Akdeniz'de boğularak can verdiğini belirtti. Kasım ayı itibarıyla bu sayı 4 bin 220'dir. Türkiye üzerinden Yunanistan'a geçen mülteci sayısı ise 821 bindir.

Türkiye 2009 yılında Suriye ile karşılıklı olarak vize serbestisi getirmiş fakat bu uygulamayı 17 Aralık 2015'te iptal etmiştir. 2016 yılında mültecilere yönelik olarak vize uygulaması hayata geçirilmiştir. Ocak ayında hayata geçirilen bu uygulama kapsamında hava ve deniz sınırlarından girecek Suriyeliler için vize gerekirken Türkiye'ye karadan girecek Suriyeliler için açık kapı politikası devam edecektir. Suriyeli mültecilere vatandaşlık hakkı verilmesine ilişkin Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıklama yapılmışsa da bu konuda henüz yasal bir girişimde bulunulmamıştır.

Mültecilere çalışma izni verilmesine ilişkin olarak öncelikle Ocak ayında "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" çıkarılmıştır.²⁷ Bu yönetmelik ile geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin çalışma izni almasına fırsat tanınmış ve bu anlamda somut bir adım atılmıştır. Yönetmeliğe göre geçici koruma sağlanan yabancılar geçici koruma kayıt tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için Bakanlığa başvuruda bulunabileceklerdir. Yönetmelik yerli iş gücünü korumak amacıyla bir işyerinde geçici koruma kapsamında çalışan sayısının, aynı iş-

25. "Giriş", T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

26. "Turkey Events of 2015", Human Rights Watch, 1 Ocak 2016, <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/turkey>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

27. "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik", *Resmî Gazete*, No: 6528, 15 Ocak 2016.

yerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının yüzde 10'unu geçmemesi şartını getirmiştir. Çalışma izni verilen Suriyeliler Türk vatandaşlarının sahip oldukları sosyal güvenlik haklarını da kullanabilecekler.

Din ve vicdan özgürlüğü alanında yaşanan olumlu gelişmelerden biri "Cuma İzni ile İlgili 2016/1 Sayılı Başbakanlık Genelgesi" oldu. Kamu çalışanlarının Cuma günü mesailerinin, Cuma namazı öncesi öğle tatiline girecek ve namazın bitiminden sonra tekrar mesaiye başlayacak şekilde düzenlenmesini öngören genelge 7 Ocak'ta Resmi Gazete'de yayınlandı.

Bu alanda yaşanan önemli gelişmelerden biri ise AİHM'in Aleviler ile ilgili 26 Nisan 2016 tarihinde verdiği İzzettin Doğan ve diğerleri ve Türkiye kararı oldu. AİHM devletin Alevileri resmen tanımaması ve onlara hukuksal statü sağlamaması sebebiyle AİHS'in din ve vicdan özgürlükleriyle ilgili 9. maddesi ve onunla bağlantılı olarak ayrımcılığı yasaklayan 14. maddeyi ihlal ettiği sonucuna vardı. Alevilerin hukuksal statülerinin olmaması nedeniyle din özgürlüğü hakkını fiilen kullanamadıklarının belirtildiği kararda AİHM ayrıca Alevilerin kamusal hizmetten faydalanamamalarını da "dini ayrımcılık" olarak tanımladı. AİHM, 2016 yılında ayrıca Yehova Şahitleri'nin ibadet mekanlarının kapatılması ve yeni yer belirlenmemesinin Sözleşme'nin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü garanti altına alan 9. maddesinin ihlali olduğuna karar verdi.

Uzun süreden beri beklenen Roman vatandaşların yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan stratejik eylem planı belgesi bu yıl kabul edildi. Belge Romanlara yönelik hak merkezli bir devlet politikası geliştirilmesi yönünde olumlu bir adım mahiyetinde. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinatörlüğünde ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri doğrultusunda son hali verilen Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021) ile I. Aşama Eylem Planı (2016-2018) Belgesi 30 Nisan 2016 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlandı. Belgede eğitim, istihdam, barınma, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal yardımlar şeklinde temel politika alanlarında Romanların sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sıralandı. Belgede Romanlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması için önlem alınması, Roman vatandaşların tamamının nüfus cüzdanı edinmesi ve okula devam etmeyen öğrencilerin belirlenerek okula devamlarının sağlanması gibi tespit ve öneriler sunuldu.

15 TEMMUZ SONRASI HUKUK VE YARGI

15 Temmuz darbe girişimi sadece TSK'nın içerisinde değil tüm devlet kurumlarında yapılmış bir örgüt tarafından gerçekleştirilmiş olması sebebiyle kendine özgü bir kalkışmaydı. Ayrıca ilk defa bu darbe girişiminde doğrudan sivil halk ve TBMM'nin hedef alındığı saldırılar yaşandı. Şimdiden şunu söyleyebiliriz ki artık bu yapının bir silahlı terör örgütü olduğu, sivil halka ve Meclise uçak ve tanklar ile saldırmaktan kaçınmayacak kadar pervasızlaşabildiği; komutanlarını emir subayları ve özel kalem müdürleri eliyle esir edecek kadar sinsi ve tehlikeli yöntemlerle çalıştığı inkar edilemez bir gerçek olarak ortaya çıktı. Bu sebeple idari ve yargısal süreçlerin bu gerçekler doğrultusunda işlediğini ve işlemeye devam edeceğini, bu yapıyla mücadelenin önümüzdeki dönemde hukuk ve yargı sistemimizin en önemli başlıklarından birisini oluşturacağını söyleyebiliriz.

FETÖ ve 15 Temmuz girişimi ile ilgili birçok şehirde çok sayıda soruşturma başlatılmış, iddianameler hazırlanmış ve davalar açılmıştır. FETÖ Çatı Davası ya da Ana Davası olarak isimlendirebileceğimiz davanın Ankara 4. Ağır Ceza Mahkemesindeki ilk duruşması 22 Kasım tarihinde yapılmıştır. Bu davada aralarında FETÖ lideri Gülen'in de bulunduğu 73 kişi "Anayasa'yı ihlale teşebbüs etmek, silahlı terör örgütü kurmak ve yönetmek, hükümeti yıkmaya teşebbüs etmek" gibi suçlamalarla yargılanmaktadır.²⁸ Adalet Bakanı Bekir Bozdağ'ın açıklamalarına göre 22 Kasım tarihi itibarıyla 92 bin 607 kişi hakkında yargısal işlem yapılmış ve bunların 36 bin 951'i tutuklanmıştır. Tutuklananlar içinde 6 bin 288 asker, 7 bin 516 polis, 19 vali, 75 vali yardımcısı, 57 kaymakam ve 22 bin 996 diğer mesleklerle mensup kişiler bulunmaktadır.²⁹

28. "FETÖ Çatı Davası Başladı", Anadolu Ajansı, 22 Kasım 2016.

29. "Bozdağ: 92 Bin 607 kişi hakkında...", *Gazete Vatan*, 22 Kasım 2016.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNE YARGININ TEPKİSİ

15 Temmuz darbe girişimine karşı toplumun tüm kesimleri, siyasi partilerin tamamı ve bütün kurumlarıyla devlet karşı durdu. Ancak burada Türk yargısının gösterdiği hızlı ve tereddütsüz tepkiyi özel olarak anmak gerekir. Mahkemeler ve savcılıkların darbe gecesi ve ertesi gün medya, sosyal medya ve resmi internet siteleri gibi araçlarla yaptıkları açıklamalara bakacak olursak tablo daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

DARBE GİRİŞİMİNE YÖNELİK İLK SORUŞTIRMALAR
<p>15.7.2016/23.20 Bakırköy Cumhuriyet Başsavcılığı 15 Temmuz günü saat 23.20'de darbe girişimine yönelik yakalama ve gözaltı kararlarını da içeren bir soruşturma başlattı.</p>
<p>16.7.2016/00.35 İstanbul Küçükçekmece Başsavcısı Ali Doğan, 16 Temmuz günü saat 00.35'te darbe girişimiyle ilgili Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Hükümeti ve anayasal düzeni bu şekilde yıkmaya teşebbüs suçlaması ve darbe girişiminde bulunanların yakalanması talimatıyla soruşturma başlattı.</p>
<p>16.7.2016/04.00 Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, darbe girişiminde bulunan terör örgütü FETÖ/PDY irtibatlı yargı görevlileri ve sözde "Yurtta Sulh Komitesi" mensubu general, amiral, subay, astsubay, er ve erbaşlar ve bazı HSYK, Yargıtay ve Danıştay üyeleri için gözaltı kararı verdi.</p>

* 15.7.2016/23.25³⁰

Adalet Bakanı Bekir Bozdağ darbe girişimine karşı milli iradeye sahip çıkacaklarını, Ankara ve İstanbul Başsavcılarının sorumlulara yönelik gerekli işlemlere başladığını açıkladı.

* 16.7.2016/02.40³¹

Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, anayasal düzene karşı her türlü demokrasi dışı girişiminin reddedildiği ve demokratik hukuk devletinin yanında olduğunu açıklamasını yaptı.

* 16.7.2016/05.53³²

Ankara Cumhuriyet Başsavcısı Harun Kodalak kişisel sosyal medya hesabından yaptığı açıklamada, "Darbe girişimi, kahraman güvenlik güçlerimizin ve kahraman milletimizin mukavemetiyle püskürtülmüştür" dedi.

* 16.7.2016/09.10³³

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu silahlı terör örgütü FETÖ üyesi hakim ve savcılar hakkında ağır tedbirler içeren kararlar almak üzere toplandı.

30. "Adalet Bakanı Bozdağ'dan İlk Açıklama", *Akşam*, 15 Temmuz 2016.

31. "Duyuru", Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/duyurular/detay/47.html>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

32. Harun Kodalak, Facebook, 16 Temmuz 2016, https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10208766123457837&id=1455101583, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

33. "HSYK, FETÖ Üyesi Hakim ve Savcılar İçin Toplandı", TRT Haber, 16 Temmuz 2016, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/hsyk-feto-uyesi-hakim-ve-savcilar-icin-toplandi-261262.html>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

* **16.7.2016/09.38**³⁴

İstanbul Anadolu Cumhuriyet Başsavcılığı darbe girişimine yönelik soruşturma başlatıldığını ve bu kapsamda 132 askeri personelin gözaltına alındığını belirtti.

* **16.7.2016/10.40**³⁵

Danıştay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada darbe girişimi kınanarak demokratik ve anayasal düzenin korunması vurgusu yapıldı.

* **16.7.2016/13.09**³⁶

Yargıtay Başkanı İsmail Rüştü Cirit darbe girişimi nedeniyle yayımladığı açıklamada kalkışma içinde yer alarak ihanet içinde olanların en kısa sürede yargı önünde hesap vereceklerini söyledi.

* **16.7.2016/13.30**³⁷

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı yaptığı açıklamada darbe girişimini lanetleyerek yürütülecek adli ve idari sürecin sonuna kadar takipçisi olacaklarını ifade etti.

* **16.7.2016/13.47**³⁸

Askeri Yargıtay Başkanlığının yaptığı açıklamada her türlü darbe teşebbüsüne karşı olunduğu belirtildi.

* **16.7.2016/14.41**³⁹

HSYK Genel Kurulu, FETÖ'nün darbe girişimiyle ilgili başlatılan soruşturma kapsamında hakkında gözaltı kararı çıkarılan beş HSYK mensubunun üyeliğinin düşürülmesine karar verdi. HSYK 2. Dairesi de 541'i ilk derece idari yargıda, 2 bin 204'ü ilk derece adli yargıda olmak üzere 2 bin 745 hakimi açığa aldı.

Yargı kurumlarının darbe girişimi ve FETÖ konusundaki bu etkili ve hızlı tepkisinin temel nedeni, toplum ve devletin diğer birçok kurumundan önce örgüt yapılanmasını ve bu yapılanmanın neler yapabileceğini yargı içerisinde bizzat yaşayarak görmüş olmalarıdır. Gerçekten de özellikle 2014 yılından önceki yedi, sekiz yıllık dönemde FETÖ yargı içerisinde etkin hale gelmiş, kilit noktaları ele geçirmiş, kendi yapılanması dışındaki hakim ve savcılara ciddi baskılar uygulamış, amaçlarına engel olacak kişileri çeşitli yöntemlerle tasfiye etmiş, yargıyı kendi örgütünün her türlü amacı için kullanılan bir araç haline getirmeye çalışmış ve bu yolda önemli oranda

34. "Basın Açıklaması", T.C. İstanbul Anadolu Cumhuriyet Başsavcılığı Medya İletişim Bürosu, 16 Temmuz 2017, <http://www.istanbulanadolu.adalet.gov.tr/haberler/16-07-2016-tarihli-basin-aciklamasi.php>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

35. "Basın Açıklaması", T.C. Danıştay Başkanlığı, 16 Temmuz 2016, <http://www.danistay.gov.tr/icerik-185-basin-aciklamasi.html>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

36. "Basın Açıklaması", T.C. Yargıtay Başkanlığı, 16 Temmuz 2016, <http://www.yargitay.gov.tr/sayfa/basin-aciklamasi/1003>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

37. "Basın Açıklaması", T.C. Cumhuriyet Başsavcılığı, 16 Temmuz 2016, <http://www.yargitaycb.gov.tr/sayfa/basin-aciklamasi/1220>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

38. "Askeri Yargıtay Başkanlığı: Her Türlü Darbe Teşebbüsüne Karşımız", *Star*, 16 Temmuz 2016.

39. "HSYK'da FETÖ Temizliği: 2 Bin 745 Hakim Açığa Alındı", *Anadolu Ajansı*, 16 Temmuz 2016.

başarıya ulaşmıştır. Bütün bu yaşananlara yargı içerisindeki hakim ve savcılar yakından tanıklık etmiş, FETÖ tehlikesini bizzat görmüş ve bu nedenle darbe girişimine hızlı ve etkili bir tepki vermiştir.

Yargının FETÖ/PDY'den Arındırılması

FETÖ kırk yıldan uzun bir süredir diğer önemli kamu kurumlarına olduğu gibi yargı organlarına da mensuplarını yerleştiriyordu. Daha önceleri yargıda varlığı ve etkinliği güçlü bir şekilde görülen FETÖ'nün, tam hakimiyet kurması 2010 yılından sonra mümkün olmuştur. Ancak önceki dönemde dahi özel yetkili mahkemelerdeki gücü sayesinde Türk yargı tarihi ve siyasi hayatının en önemli davaları arasında yer alan çok sayıda davanın, FETÖ tarafından ve kendi siyasi amaçları doğrultusunda açıldığını veya yönlendirildiğini gördük. 2010 Anayasa değişikliği ve bu değişikliğin sonuçları FETÖ için yargıda bir dönüm noktası oldu. Yargının yönetimine hakim olan FETÖ, bu dönemde kendi üyesi hakim ve savcılarını önemli ve kritik noktalara atamış, teftişlerde yüksek notlar almalarını sağlayarak önlerini açmış, terfilerini hızlandırmış, yurt dışı görevler ile ödüllendirmiş ve çeşitli şekillerde desteklemiştir. Son olarak Yargıtay ve Danıştay'a HSYK tarafından atanan yeni üyelerle FETÖ yüksek yargıda da etkin hale gelmiş, HSYK üzerinden yargının tümünü kontrol etme imkanına kavuşmuştur.

FETÖ'nün yapacağı operasyonları yargı eliyle yürütmesi, bu operasyonlara büyük bir kolaylık ve meşruiyet sağlamıştır. Gücünü konsolide ettiğini düşündüğü ilerleyen yıllarda, silahını hükümete ve AK Parti'ye yöneltmiş 17-25 Aralık girişimi ile tüm siyasi alanı ele geçirmeye çalışmıştı. Hükümet bu girişimden sonra FETÖ'ye karşı yoğun bir mücadele göstermiş ve 2014 yılının başında birtakım yasal ve idari düzenlemelerle FETÖ'nün yargı operasyonlarını engellemeyi başarmıştı. FETÖ'nün yargıda geriletilmesinin en önemli ayağı ise 2014 yılında yapılan HSYK seçimleri olmuştur. HSYK seçimleri ile bu yapının operasyonel gücü elinden alınsa da neredeyse yargının yarısına denk bir çoğunluğa sahip olduğu anlaşılmıştı.

Yargıdaki bu tehlike uzun süredir bilindiğinden 15 Temmuz darbe girişiminden hemen sonra yargıdaki FETÖ mensupları hakkında görevden alma ve soruşturmalar başlatıldı. Anayasa Mahkemesi, HSYK, Yargıtay ve Danıştay başta olmak üzere tüm yargıda 3 bin 500'ü aşan sayıda hakim ve savcı açığa alındı; bunların büyük kısmı hakkında meslekten çıkarma, gözaltı ve tutuklama işlemleri uygulandı. Adalet Bakanı Bekir Bozdağ'ın 22 Kasım tarihli açıklamasına göre 3 bin 781 hakim ve savcı hakkında işlem yapılmış, bunların 3 bin 698'i meslekten çıkarılmış, 198'i hakkındaki açığa alma işlemi kaldırılarak göreve iade edilmiş ve 14'ü hakkında ise halen incelemeler devam etmektedir.⁴⁰ Gözaltında bir tane idari yargı hakimi ve yakalama kararı verilip aranan ancak henüz bulunamamış 285 kişi vardır. Bu kişilerin 30'u Yargıtay, 7'si Danıştay, 248'i de adli ve idari yargı hakim

40. HSYK 24.8.2016 tarihinde 2847, 31.8.2016 tarihinde 543 ve 4.10.2016 tarihinde ise 66 hakim ve savcı hakkında ihraç kararı vermiştir.

ve savcısı. Bugüne kadar hakkında adli işlem yapılan 3 bin 698 hakim ve savcıdan 2 bin 410'u tutuklanmış durumdadır.⁴¹ Bütün bu işlemler sonrasında 15 Temmuz girişimi sonrası FETÖ'nün yargı yapılanması kesin ve hızlı bir şekilde temizlenmiştir.

Belirtmek gerekir ki bu kişiler bir gün içerisinde tespit edilmiş değildir. Anayasal görevi gereği HSYK, daha önceden bu kişilerle ilgili çalışmalar yapmış, mevcut mevzuat ve eldeki bilgilerin sağladığı imkanlar doğrultusunda görev yerlerini değiştirmiş, pasif görevlere atamış ve bazıları hakkında disiplin ya da ceza soruşturmaları başlatmıştı. Ayrıca yakın dönemde genel olarak yargı ve yüksek yargı ile ilgili yapılan birçok yasal düzenlemenin temel amacının, bu yapının tasfiyesi olduğu ve daha farklı hazırlıkların da yapıldığı herkes tarafından bilinmektedir.⁴²

Darbe girişimi sonrası yargıdaki tüm hakim ve savcıların yaklaşık dörtte birine tekabül eden 3 bin 698 hakim ve savcı meslekten ihraç edildi. Türkiye'de dava sayısının fazlalığı ve yargı mensuplarının iş yükü öteden beri dillendirilen bir sorundu. Ayrıca daha önceden yapılan planlamalar doğrultusunda 20 Temmuz tarihinde bölge adliye mahkemeleri (istinaf mahkemeleri) göreve başlamış ve hakim sayısı bu geçişte daha da önem kazanmıştı. Ancak Adalet Bakanlığı ve HSYK yargı hizmetlerinin zaafa uğraması amacıyla hızlı kararlar almış, sayıları 5 bin civarındaki hakim ve savcı adayının staj sürelerini tamamlama koşulu aranmaksızın atamalarını yapma kararı almıştır.⁴³ Bu kapsamda 3 bin 963 hakim ve savcı mesleğe kabul edilmiştir.⁴⁴ Ayrıca Adalet Bakanlığı kadrolardaki eksikleri gidermek amacıyla 2 bin 700'ü adli yargı, 300'ü idari yargı olmak üzere 3 bin hakim ve savcı adayı daha almak için 24 Aralık'ta sınav yapacaktır.⁴⁵ Alınan bu tedbirler ile yargıdaki kaybın hızla giderileceğini söylemek mümkündür. Ayrıca son yıllarda yapıldığı gibi bu alımlarda belli bir süre avukatlık mesleğini icra etmiş olanlara ağırlık verilmesi bu tecrübe eksikliğini giderecektir.

Olağanüstü Hal ve Kanun Hükmünde Kararnameler

Darbe girişimi sonrası süreçte öncelikle kamu düzeninin sağlanması ve darbeye kalkışanların etkisiz hale getirilmesi hedeflenmiş ve gecikilmeksizin FETÖ mensuplarının devletten temizlenmesine başlanmıştır. TSK'dan sonra başta yargı ve emniyet olmak üzere tüm kurumlardaki memurlar yürürlükteki mevzuat çerçevesinde öncelikle görevden uzaklaştırılmış (açığa alınmış), haklarında gerekli soruşturma ve diğer

41. "Bozdağ: 92 Bin 607 Kişi Hakkında...", *Gazete Vatan*, 22 Kasım 2016.

42. Bu düzenlemelerden özellikle Yüksek Yargıdaki yani Yargıtay ve Danıştay'daki FETÖ mensuplarını tasfiye sonucunu doğuracak düzenleme kritik önemdedi. 1 Temmuz'da TBMM'de kabul edilen bu Kanun ancak 15 Temmuz'dan sonra yürürlüğe girebilmiştir. "Danıştay Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", TBMM, Kanun No. 6723, 1 Temmuz 2016, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6723.html>, (Erişim tarihi: 25 Ekim 2016)

43. Atamalar 19.8.2016, 7.9.2016 ve en son 12.10.2016 tarihlerinde yapılmıştır. "12/10/2016 tarihli Adli ve İdari Yargı Hakim ve Cumhuriyet Savcı Adaylarına İlişkin Kura Töreni", HSYK, http://www.hsyk.gov.tr/EtkinlikOku/921_12102016-tarihli-adli-ve-idari-yargi-hakim-ve-cumhuriyet-savci-adaylarina-iliskin-kura-toreni.aspx, (Erişim tarihi: 25 Ekim 2016)

44. "Bozdağ: 92 Bin 607 Kişi Hakkında...", *Gazete Vatan*, 22 Kasım 2016.

45. "Ek İlan, Adalet Bakanlığında", T.C. Adalet Bakanlığı, http://www.pgm.adalet.gov.tr/duyuru/2016/agos/ek_ilan.htm, (Erişim tarihi: 25 Ekim 2016)

yasal süreçler işletilmiştir.⁴⁶ Ülkeden kaçmak isteyenlere karşı tedbirler alınmış, yurt dışı çıkışlara sınırlamalar getirilmiş ve izinler iptal edilmiştir. Alınan tüm bu tedbir-
lere rağmen karşılaşılan bu tehditle daha güçlü mücadele edebilmek için 20 Temmuz
günü yapılan Milli Güvenlik Kurulu'nun tavsiyesi doğrultusunda Cumhurbaşkanı
başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu yurdun tümünde üç aylığına OHAL ilan
etmiştir. Bu sürenin sonlarına doğru Bakanlar Kurulu'nun talebiyle TBMM 19 Ekim
tarihinden itibaren geçerli olmak üzere OHAL'i üç aylığına uzatmıştır. Buna göre
mevcut OHAL 19 Ocak 2017 tarihine kadar devam edecektir.

OHAL yönteminin tercih edilmesinin temel nedeni yaşanan tehdidin nite-
liği ve alınması gereken tedbirlerin kapsamı ile ilgilidir. Bu darbe girişimi sade-
ce TSK'da örgütlenmiş sınırlı bir askeri cunta tarafından değil devletin tüm ku-
rumlarına sızmış son derece gizli ve sinsî bir örgüt tarafından gerçekleştirilmiştir.
OHAL ilanının bir diğer nedeni 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye'nin milli
güvenliği ve anayasal düzenine yönelik daha kapsamlı saldırıların bir parçası ola-
rak algılanmasıdır. Gerçekten de Türkiye hem bölgesel gelişmelerden ciddi anlam-
da olumsuz etkilenmekte hem de PKK ve DEAŞ başta olmak üzere çeşitli terör
örgütlerinin saldırılarına maruz kalmaktadır.

1982 Anayasası'na göre Türkiye'de iki tür olağanüstü yönetim usulü vardır: Ola-
ğanüstü hal ve sıkıyönetim. OHAL için Anayasa'da iki farklı sebep düzenlenmiştir:
Birincisi 119. maddeye göre tabii afet, tehlikeli salgın hastalık veya ağır ekonomik
bunalım halleri. İkincisi 120. maddeye göre yaygın şiddet hareketleri ve kamu dü-
zeninin ciddi şekilde bozulması halleri. Şu anda ülkemizde ilan edilmiş olan OHAL
ikinci türdür. İkinci olağanüstü yönetim usulü olan sıkıyönetime, OHAL ilanını
gerekli kıldırından daha vahim şiddet hareketleri durumunda başvurulur.

OHAL'in gerektirdiği konularda Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanacak
Bakanlar Kurulu KHK'lar çıkarabilecektir. Bu kararnamelerin olağan dönemde çı-
karılan KHK'lardan bazı temel farkları vardır. Her şeyden önce bunlar Cumhur-
başkanı başkanlığındaki Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'nin kabul edeceği bir
yetki kanununa ihtiyaç olmaksızın çıkarılır. Ayrıca olağan dönem KHK'ları temel
hak ve özgürlüklerle ilgili çıkarılmazken OHAL KHK'ları temel hak ve özgürlük-
leri düzenleyebilir, sınırlandırabilir ve hatta Anayasa'nın 15. maddesinde öngörü-
len sınırlar dahilinde durdurabilir (AY. m. 91/1). Son olarak olağan dönemde çı-
karılan KHK'lar esas ve şekil yönünden Anayasa Mahkemesinin denetimine tabi
iken OHAL KHK'larının yargısal denetimi mümkün değildir. Bu kararnamelerin
TBMM'yi devre dışı bıraktığı iddia edilmektedir. Ancak Anayasa'ya göre bu kararna-
meler Resmi Gazete'de yayımlandığı gün TBMM'ye sunulmaktadır ve Meclis bunlar
üzerinde değiştirme, reddetme ve onaylama yetkisine sahiptir. (m. 121/son) Nitekim
Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen KHK'lar sırasıyla TBMM'de onaylanarak

46. Serdar Gülener, "Dünyada Arındırma Politikaları ve Devletin FETÖ'den Arındırılması", *SETA Perspektif*, Sayı: 142, (Eylül 2016).

kanunlaşmaktadır.⁴⁷ Ayrıca belirtmek gerekir ki 2002'den beri devam eden AK Parti iktidarları KHK'lara en az başvuru dönemleri olmuştur.

OHAL ilan edildikten sonra bu yayının hazırlandığı tarih itibarıyla toplamda on iki KHK çıkarıldı. Bu kararnamele incelendiğinde temel düzenlemelerin darbe girişimi ve sonrasında devam eden terör saldırıları ile mücadele devletinin FETÖ'den temizlenmesi ve silahlı kuvvetlerin demokratik iradeye tabi kılınmasına ilişkin olduğu görülmektedir.

OHAL KHK'LARI İLE YAPILAN DÜZENLEMELER	
667 sayılı KHK	<ul style="list-style-type: none"> - FETÖ ile ilişkili olduğu değerlendirilen özel eğitim ve sağlık kuruluşlarından vakıf ve sendikalara uzanan bir yelpazede 2 bin 300'den fazla özel kurum kapatılmıştır. - KHK listelerinde yer almayan benzer nitelikte kurum ve kuruluşların da ilgili bakanlıklarca kapatılabileceği hükme bağlanmıştır. - Başta yargı mensupları olmak üzere kamu kurumlarından ihraçların nasıl yapılacağı düzenlenmiştir. - OHAL'in devamı süresince belli suçlar bakımından; <ul style="list-style-type: none"> * Gözaltı süresinin üst sınırı otuz güne çıkarılmış, * Tutuklu kişilerin avukatları ile olan görüşmelerinin savcılık kararıyla kayıt altına alınabilmesi sağlanmış, * İfade alma ve sorgu sırasında veya duruşmada en çok üç avukatın hazır bulunabileceği kabul edilmiştir.
668 sayılı KHK	<ul style="list-style-type: none"> - FETÖ ilişkisi tespit edilen yaklaşık 1.600 TSK personeli meslekten çıkarılmıştır. - 131 basın yayını ve medya kuruluşu kapatılmış, bu kuruluşlara ait taşınır ve taşınmaz mallar hazineye devredilmiştir. - Arama, el koyma ve tutuklama gibi adli tedbirlerin daha hızlı ve etkin uygulanabilmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır.
669 sayılı KHK	<ul style="list-style-type: none"> - FETÖ aidiyet, iltisak veya irtibatı belirlenen 1.389 kişi askerlik mesleğinden ihraç edilmiştir. - Kuvvet komutanlıkları Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. - Cumhurbaşkanı ve başbakanın gerekli görmesi halinde kuvvet komutanları ve onlara bağlı kişilerden doğrudan bilgi isteyebilecekleri, komutanlara doğrudan emir verebilecekleri ve verilen emrin herhangi bir makamdan onay alınmaksızın derhal yerine getirileceği hükme bağlanmıştır. - Yüksek Askeri Şura'nın (YAŞ) oluşumunda sivil ağırlıkta üye dağılımına sahip olması sağlanmıştır. - Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde kurmay subay yetiştirmek maksatlı enstitülerden, kara, deniz ve hava harp okullarından, astsubay meslek yüksekokullarından oluşan Milli Savunma Üniversitesi adıyla yeni bir üniversite kurulmuştur. - Gülhane Askeri Tıp Akademisi ve askeri hastaneler Sağlık Bakanlığı ve Sağlık Bilimleri Üniversitesi'ne devredilmiştir.
670 sayılı KHK	<ul style="list-style-type: none"> - TSK ve Emniyet Teşkilatı başta olmak üzere çeşitli kamu kurumlarında görev yapan personelden FETÖ ile ilişkisi olduğu değerlendirilen 2 bin 692 kişi ihraç edilmiştir. - 2010 Kamu Personel Seçme Sınavı (KPSS) sorularını hukuka aykırı bir şekilde elde ettiği tespit edilen kişilerin atamalarının iptal edileceği belirtilmiştir.
671 sayılı KHK	<ul style="list-style-type: none"> - Genelkurmay Başkanı'nın yalnızca kara, deniz veya hava kuvvetleri komutanları arasından seçilmesi şartı kaldırılarak, cumhurbaşkanınca tüm orgeneral ve oramiraller arasından atanabilmesinin önü açılmıştır. - FETÖ'nün etkin olduğu kurumlardan Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB) kapatılmıştır. - İnfaz Kanunu'na geçici madde eklenerek salıverilme hükümlerinden yararlanabilmesi için infaz edilmesi gereken ceza oranı üçte ikiden yarısına düşürülmüş ve denetimli serbestlikten faydalanabilmek için de koşullu salıverilmeye kalan süre bir yıldan iki yıla çıkarılmıştır.

47. 667, 668, 669, 671 ve 674 sayılı KHK'lar kanunlaşmış ve diğer KHK'lar gündemde sırasını beklemektedir.

672 sayılı KHK	- Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlığı başta olmak üzere muhtelif kamu kurumlarında görev yapan yaklaşık 50 bin kamu personeli FETÖ bağlantısı sebebiyle meslekten ihraç edilmiştir.
673 sayılı KHK	- Önceki kararnamelerle kapatılan 54 özel öğretim kuruluğu yeniden açılmıştır. - Öğrenim görmesi için yurt dışına gönderilen ancak FETÖ ile bağlantısı tespit edilen 158 kişinin öğrencilikle ilişkisi kesilmiştir.
674 sayılı KHK	- Belediye başkanı ve yardımcısı ile meclis üyelerinin terör ve terör örgütüne yataklık suçlarından görevden uzaklaştırılması veya tutuklanması durumunda yerlerine İçişleri Bakanlığı ya da Valilikçe atama yapılmasının önu açılmıştır. - Bir diğer madde ile valilerin terör ve şiddet olaylarına destek olmak amacıyla kullanılan belediye araçlarına el koyması öngörölmüştür.
675 sayılı KHK	- Terör örgütleri ile bağlantılı olduğu değerlendirilen 10 bin 131 kamu personelinin görevine son verilmiştir. - Daha önce ihraç edilen 74 kamu görevlisi ise görevlerine iade edilmiştir. - Yurt dışında öğrenim gören öğrencilerden FETÖ/PDY terör örgütü ile irtibatı tespit edilen 68 kişinin öğrencilikle ilişkisi kesilirken önceki kararnameler ile ilişkisi kesilen 25 öğrenciye hakları iade edilmiştir. - 15 basın yayın organı kapatılmış ve daha önceki kararnamelerle kapatılan 9 basın yayın kurumu ise yeniden açılmıştır. - Üniversite rektörlerinin atanmasında seçim usulü kaldırılmıştır.
676 sayılı KHK	- Soruşturma ve kovuşturmaların etkinliğini sağlamak için yapılan yasal değişiklikler ile; * Örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen suçlar bakımından adli süreçlere dahil olan şüpheli ve sanıkların duruşmalarında en çok üç avukatın hazır bulunabileceği, * Gözaltındaki şüphelinin müdafisi ile görüşme hakkının, hakim kararıyla yirmi dört saat süreyle kısıtlanabileceği ve bu zaman zarfında ifade alınamayacağı hükmüne bağlanmıştır. - İlegal örgütlerin kamuda yeniden yapılanmasını engellemek için devlet memuru olmak isteyen kişi hakkında güvenlik soruşturması ve/veya arşiv araştırması yapılmış olması şartı getirilmiştir.
677 sayılı KHK	- Terör örgütleriyle ilişkili olduğu değerlendirilen TSK, Emniyet Teşkilatı, belediyeler ve üniversiteler başta olmak üzere çeşitli kurumlarda görevli 15 bin 726 kamu personeli meslekten çıkarılmış ve aynı gerekçe ile 375 dernek ve 9 basın yayın kuruluğu kapatılmıştır. - Önceki kararnamelerle kapatılan 193 vakıf ve dernek ile 1 özel sağlık kuruluğu yeniden açılmıştır. Ayrıca daha önce meslekten çıkarılan 155 kamu çalışanı görevlerine iade edilmiştir.
678 sayılı KHK	- Ceza soruşturması kapsamında kayyum atanan şirketlerde kayyumluk yetkisi Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilmiştir. - Milli savunma, eski adı köy korucusu olan güvenlik korucuları ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) personel ihtiyacını temin etmeye yönelik düzenlemeler yapılmış ayrıca görevli olmadığı halde 15 Temmuz darbe girişimine karşı mücadele ederken şehit olanların çocukları ve kardeşlerinin askerlik yükümlülüğünden muaf tutulması sağlanmıştır. - Daha önce kayyum ataması yapılmış mahalli idarelerde aksayan belediye hizmetinin başka bir belediye tarafından sağlanabileceği belirtilmiştir. - Öte yandan iş uyuşmazlığı sonucu başlayacak bir grev ya da lokavt uygulaması, Bakanlar Kurulu tarafından milli güvenlik, ulaşım hizmetleri, ekonomik veya finansal istikrarı bozucu olarak nitelendirilirse altmış gün süreyle ertelenebilecektir.
KHK'ların Sonuçları	- OHAL kapsamında çıkarılan 12 KHK kapsamında toplam 88 bin 336 kamu personeli ihraç edilmiştir. İhraç edilen kamu görevlileri arasında 6 bini aşkın TSK mensubu yer almaktadır. - Yurt dışında öğrenim gören 201 kişinin bursları kesilmiştir. - Eğitim, medya ve sağlık alanlarında faaliyet gösteren 2 bin 871 özel kuruluş kapatılmıştır. - Kapatılan 257 özel kuruluş ise yeniden açılmış, ihraç edilen 229 kamu personeli görevlerine iade edilmiştir.

1982 Anayasası'na göre OHAL döneminde çıkarılan KHK'ların Anayasa'ya uygunluğunun yargısal denetiminin mümkün olmadığını (AY, m. 148), bu kararnameler üzerindeki tek denetim yetkisinin TBMM'de olduğunu belirttik. Ancak Anayasa Mahkemesi 1991 yılında verdiği iki kararla bu yargısal denetim yasağını aşmıştı. CHP bu içtihatlarla dayanarak ilk kabul edilen 668 ve 669 sayılı KHK'ların iptali için Anayasa Mahkemesine dava açmış ancak bu başvuru 12 Ekim 2016 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmiştir.⁴⁸

OHAL'in en önemli sonucu devletin yetkilerinin genişlemesidir. Bu yetkilerin neler olduğu ve nasıl kullanılacağı 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu'nda düzenlemiştir. Mevzuatımızda yer alan ancak normal zamanlarda uygulanmayan bu Kanun OHAL ilanı ile uygulanmaya başlamaktadır. Kanun'da tanınan yetkilere rağmen Cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilileri, OHAL'in sağladığı imkanların vatandaşların günlük hayatını etkilemeyecek ya da zorlaştırmayacak şekilde; FETÖ ile mücadeleyi kolaylaştıracak ve hızlandıracak tedbirler şeklinde kullanılacağını açıkladı. Başbakan'ın ifadesiyle, "Devlet millete değil kendisine olağanüstü hal ilan etmiştir."

İki Önemli Karar: AYM ve HSYK Kararları

FETÖ ile ilgili 15 Temmuz öncesinde usulsüz dinlemelerden Hrant Dink Davası'na, MİT Tırları Davası'ndan KPSS Soruşturması'na kadar çok sayıda soruşturma yürütülmüş ve çeşitli yargısal işlemler yapılmıştır. Bunlardan en çok öne çıkanları Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının yürüttüğü soruşturmadır. Bu soruşturma bir iddianameye dönüştürülerek "Paralel Yapı Ana İddianamesi" adıyla 15 Temmuz öncesi Ankara Ağır Ceza Mahkemesine sunulmuştur.⁴⁹ İkincisi ise İzmir'de Askeri Casusluk Davası hakkında yürütülen soruşturmadır.⁵⁰ Bu iki iddianame uzun ve kapsamlı bir çalışmanın sonucunda hazırlanmış ve sonrasında davalar açılmıştır. Bu iddianameler FETÖ'nün kuruluşundan gelişimine, devlet içerisindeki örgütlenmesine ve bu yapılanma amacıyla başvurduğu yöntemlere kadar son derece ayrıntılı bilgiler içermektedir. Hatta İzmir'de yürütülen soruşturma çerçevesinde darbe girişiminden hemen önce 10 Temmuz tarihinde aralarında amiral düzeyinde yüksek rütbeli subayların da olduğu kişiler hakkında gözaltı kararları verilmiş ve bazı tutuklamalar yapılmıştır.⁵¹ Ancak bazı subayların bu işlemlerden haberdar olduğu, rapor olarak ifadeye gitmedikleri veya kaçtıkları görülmüştü. İzmir'de yürütülen bu soruşturma ile FETÖ'nün askeri örgütlenmesine operasyon yapılması ve bunun devamının geleceğinin anlaşılması 15 Temmuz girişiminin önemli bir sebebi olarak görülmüştür.⁵²

48. Esas Sayısı 2016/166, Karar Sayısı 2016/159, Karar Tarihi 12 Kasım 2016, *Resmî Gazete*, 4 Kasım 2016, Sayı: 29878.

49. İddianamenin içeriği hakkındaki kapsamlı iki haber için bkz. Selahattin Günday, "Paralel Yapı' Ana İddianamesi-I: Gülen Yarı Tanrı Gibi...", *Aljazeera Türk*, 15 Temmuz 2016 ve "Paralel Yapı' Ana İddianamesi-II: 28 Şubat Sonrası Güçlendiler", *Aljazeera Türk*, 15 Temmuz 2016.

50. "İzmir'deki 'Askeri Casusluk' İddianamesi Tamamlandı", *Haber Türk*, 15 Nisan 2016.

51. Fatih Şendil-Ceyhan Torlak, "FETÖ Operasyonu Amirallere Uzandı", *Sabah*, 10 Temmuz 2016.

52. Terör ve Örgütlü Suçlar Soruşturma Bürosundan sorumlu İzmir Cumhuriyet Başsavcivekili Okan Bato darbenin olduğu günün ertesindeki hafta sonu çok sayıda FETÖ mensubuna yönelik ikinci bir operasyon yapılacağını açıkladı. "Darbeciler Hafta Sonu Gözaltına Alınacak", *Sabah*, 20 Temmuz 2016.

15 Temmuz sonrası süreçte Anayasa Mahkemesinin iki üyesi hakkında verdiği ihraç kararı ile HSYK'nın hakim ve savcılarının ihracı yolunda verdiği kararlar, bundan sonraki yargılamalar için önemli bir yol haritası çizmektedir. Anayasa Mahkemesi verdiği kararda FETÖ'nün genel yapılanması, eğitim ve din alanındaki faaliyetleri, örgütlenme yapısı, gizliliği sağlamak için başvurduğu yöntemler, önemli kamu kurumlarını ele geçirme amaçları ve bu amaçla yaptığı hukuk dışı işlemleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Sonrasında FETÖ/PDY hakkında yürütülen soruşturmalar ve MGK'nın 26 Şubat 2014 tarihinden itibaren bu yapı hakkında verdiği tüm kararlar sıralanmıştır. FETÖ'nün yargı içerisinde uzun yıllardır örgütlendiği, özellikle kritik mahkemeler ve savcılıklar aracılığıyla örgütün amaçları doğrultusunda birçok davada hukuken son derece tartışmalı işlemler yaptıkları, FETÖ mensubu olmayan ya da örgütün amaçlarına engel olan kamu görevlilerini tasfiye amacıyla hareket ettikleri, bu davaların ilerleyen yıllarda çöktüğü, hakim ve savcılarının HSYK tarafından cezalandırıldığı ifade edilmiş ve 2014 HSYK seçimlerinin FETÖ'nün yargı içerisindeki gücünü ve varlığını teşhis ettiği vurgulanmıştır. Son olarak kararda FETÖ'nün TSK içerisindeki kadrolaşması ve 15 Temmuz darbe girişimindeki etkisi açıklanmıştır.⁵³

Anayasa Mahkemesinin bu kararı, kendisine yapılmış başvuru üzerine verilmiş bir yargısal karar değildir. 667 sayılı KHK çerçevesinde Anayasa Mahkemesi üyesi Alparslan Altan ve Erdal Tercan'ın meslekten ihracına ilişkin idari bir karardır. Bu açıdan Mahkemenin iptal/itiraz davası veya bireysel başvuru üzerine verdiği kararlar gibi diğer yargı organları için bağlayıcılığı olduğunu söylemek mümkün değil. Ancak Anayasa Mahkemesi gibi yargı örgütünün en üstünde bulunan bir mahkemenin böylesine kapsamlı bir kararının diğer yargı organları için de yol gösterici olacağını şimdiden söylemek gerekir. Nitekim HSYK hakim ve savcılar hakkında verdiği ihraç kararının gerekçesinde Anayasa Mahkemesi kararına atıf yaparak FETÖ/PDY'nin hem genel örgütlenmesini hem de yargı yapılanmasını çok daha ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.⁵⁴

53. Esas Sayısı 2016/6 (Değişik İşler), Karar Sayısı 2016/12, Karar Tarihi: 4 Ağustos 2016.

54. HSYK Genel Kurulu'nun 24 Ağustos 2016 tarih ve 2016/426 sayılı Kararı, <http://www.hsyk.gov.tr/Eklentiler/files/karar.pdf>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).

2016'DA

EĞİTİM VE SOSYAL

POLİTİKALAR

İPEK COŞKUN • NERGİS DAMA • MÜBERRA NUR EMİN
DİL RUBA TOKLUCU • MÜMİNE BARKÇİN

GİRİŞ

Türkiye için 2016 eğitimde yüzleşme ve hesaplaşma yılı olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyet tarihinin yarısından fazla bir süre örgütlenme geçmişi olan Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) temel stratejilerini eğitim üzerinden belirlemiş olması Türkiye'de eğitim tartışmalarının seyri açısından yeni bir sayfaya geçilmesini zorunlu kılmıştır. Şüphesiz yaşanan bu travma, yalnızca Milli Eğitim Bakanlığını (MEB) sorumlu tutan bir durum değildir. Zira örgüt bilhassa dini ve manevi eğitimde yaşanan boşluğu büyük bir manevra alanı olarak değerlendirmiş ve sosyolojik ikna mekanizmalarını eğitim misyonu üzerinden kurgulamıştır. Süreç içerisinde örgütün en büyük yardımcısı dini ve manevi değerlerin kullanılarak ailelerin ikna edilmesidir. Güçlü bir toplumsal destek alan örgüt eğitimin tüm araçlarını kullanarak kendi çıkarlarına hizmet edecek bir kadro oluşturmayı başarmıştır. Türkiye 15 Temmuz'da kendi deyimleriyle "altın nesil" diye ifade edilen bu gürhunun ihanetine tanıklık etmiştir.

Büyük bir dönüşümün başlangıcı olan 2016 yılında öğretmen seçim stratejileri ve yükseköğretim kurumlarının yönetiminde değişiklikler yapılmış ayrıca müfredat çalışmaları ve terör mağduru bölgelerde telafi eğitimleri gerçekleştirilmiştir. Milli eğitim ve yükseköğretimde gereken paradigma değişimini sağlamak için daha fazla yenileme çalışmasına ihtiyaç vardır. Paradigma değişiminde eğitim politikalarının tek başına uygulanması yeterli değildir.

15 Temmuz darbe girişimi örneğinde gördüğümüz gibi eğitim politikalarının sosyal politikalarla desteklenmeyişi, özellikle sosyoekonomik göstergeleri düşük olan bireylerin eğitim sürecine katılmalarında devlet dışı aktörlerin elini güçlendirmektedir. Bu nedenle fırsat eşitsizliği yaşayan, yoksul ve muhtaç her bireyin eğitim sürecine katılabilmesi için eğitim politikalarıyla birlikte sosyal politikaların da bütüncül bir şekilde uygulanması ve bu kesimin eğitimine devam edebilmesinde devlet mekanizmasının asıl aktör olması gerekmektedir. Devlet dışında farklı koruma sağlayacak yapıların boşluk alanı bularak güçlenmesinin sonuçlarının ne kadar ağır olduğunu 15 Temmuz açıkça ortaya koymuştur. Bu nedenle eğitim politikalarını yönlendirecek paradigma sosyal politikaların öncelendiği ilkelerle desteklenmelidir.

MİLLİ EĞİTİM

ÖĞRETMEN ATAMA VE YER DEĞİŞTİRME İLE ASIL ÖĞRETMENLİĞE GEÇİŞ DÜZENLEMESİ

MEB Ocak 2016'da yaptığı bir açıklamayla Şubat ayı içerisinde 30 bin öğretmen ataması yapacağını belirtmiştir.¹ 1 Kasım 2015 seçimlerinde seçim vaadi olarak dile getirilen ve 25 Kasım'daki hükümet programında da yer alan 30 bin öğretmenin ataması Şubat ayında gerçekleştirilmiştir.² Ancak önceki yıllardaki uygulamalardan farklı olarak bu atamayla göreve başlayan öğretmenlerin 2 Mart 2016 tarihli ve 2456947 sayılı Aday Öğretmen Yetiştirme Sürecine İlişkin Yönerge'ye dayanarak 6 aylık bir "Aday Öğretmen Yetiştirme Süreci"ne tabi tutulmaları kararlaştırılmıştır. Bu uygulama kapsamında Şubat'ta atanan öğretmenler Mart-Ağustos ayları süresince 774 saatlik bir görev öncesi eğitim almışlardır. Bu eğitimin içeriğini sınıf ve okul içi faaliyetler ve okul dışında gerçekleştirilen faaliyetler (kurumsal geziler vb.) oluşturmaktadır.

Bunlara ek olarak yaz aylarında temaları MEB tarafından belirlenip, içerikleri İl ve İlçe Millî Eğitim Müdürlükleri tarafından tasarlanan hizmet içi eğitimler gerçekleştirilmiştir. 17 Nisan 2015 tarihinde yayımlanan Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği'ne göre aday öğretmenlerin adaylıklarının kaldırılması için tamamladıkları 6 aylık eğitimin ardından³ takip eden dönemde ikinci ve üçüncü performans değerlendirmelerini başarıyla tamamlayıp Asli Öğretmenliğe Geçiş Yazılı Sınavı'na hak kazanmaları gerekmektedir. Yazılı sınavı başarıyla tamamlayan aday öğretmenler Bakanlık tarafından uygulanacak olan sözlü sınava katılabilecektir. Tüm bu süreçler sonunda aday öğretmenler asli öğretmenliğe geçiş yapabilmektedir. Bu kapsamda Şubat'ta atanan aday öğretmenler 2015-2016 eğitim yılı ikinci döneminde (Şubat-Haziran) birinci performans değerlendirmesine tabi tutulmuşlardır. Bu öğretmenler için ikinci değerlendirme 2016-2017 eğitim yılı birinci döneminde gerçek-

1. "Öğretmen Atamaları 11 Şubat'ta", *Hürriyet*, 20 Ocak 2016.

2. "1 Kasım Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", AK Parti, 4 Ekim 2015, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/iste-ak-partinin-secim-beyannamesi/78619#1>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

3. İlk performans değerlendirilmesi oryantasyon eğitimi sürecinde gerçekleştirilir.

leştirecek ve aynı eğitim yılının ikinci döneminde bu performans değerlendirmelerinde başarılı sayılan öğretmenler yazılı ve sözlü sınava girmeye hak kazanacaklardır.

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK

2016 yılında öğretmenlikle ilgili gündeme gelen bir başka husus 24 Mayıs'ta Milli Eğitim Bakanı olarak atanan İsmet Yılmaz'ın açıkladığı sözleşmeli öğretmenlik konusudur. Türkiye'nin süregelen bir sorunu olan Doğu ve Güneydoğu illerindeki öğretmen açığı sebebiyle, sözleşmeli öğretmenliğin hayata geçirilerek bu bölgelerdeki eksikliğin giderilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda Yılmaz, artık atamaların Şubat ayında ve yılda bir kez yapılacak olmasına ek olarak ilk defa 2017 yılı Şubat atama döneminde sözleşmeli öğretmen atayacaklarını açıklamıştır. Öğretmenlerin 5 yıl boyunca sözleşmeli, 3 yıl ise kadrolu olarak atandıkları ilde görev yapacakları ifade edilmiştir.⁴ Ek olarak bu dönemde atanan öğretmenler son 2 yıldır uygulanan Aday Öğretmen Performans Değerlendirmesine dahil olacaklardır.

15 Temmuz ve sonrasındaki süreç Türkiye'de pek çok politika alanı gibi öğretmen atama ve yetiştirme süreçlerini de etkilemiştir. Darbe girişimi öncesinde atama dönemini tek dönem olarak Şubat ayında gerçekleştireceğini açıklayan Bakanlık, darbe girişimi sonrası FETÖ ile bağlantısı bulunan çok sayıda öğretmenin ihraç edilmesi sonucu bu politikasında değişikliğe gitme kararı almıştır. Bakanlık 2016-2017 eğitim yılına başlamadan öğretmen açığını kapatmak için öğretmen atama sürecini öne almış ve Eylül ayında 15 bin öğretmenin atamasını gerçekleştirmiştir. Bu öğretmenler hayata geçirileceği daha önce açıklanan sözleşmeli öğretmen statüsünde atanmışlardır. MEB atama ölçütü olarak Kamu Personeli Seçme Sınavı'ndaki (KPSS) puan üstünlüğü ve mülakatta gösterilen başarıyı esas alacağını açıklamıştır. 5-8 Eylül tarihleri arasında başvuruları alınan sözleşmeli öğretmenlerin atama sonuçları 10 Ekim 2016 tarihinde MEB'in sitesinden duyurulmuş ve öğretmenler görevlerine başlamışlardır.⁵ Bu uygulamayla atama döneminin değişmesine ek olarak sözleşmeli öğretmenlerin sözleşme süresi de değişmiş ve 4 yıl sözleşmeli olarak, 2 yıl ise kadrolu olarak atandıkları bölgede görev yapma yükümlülükleri olduğu ifade edilmiştir.⁶

Ancak sözleşmeli öğretmenlik konusuna kamuoyu özellikle sendikalar tepki göstermiştir. Düzenleme özellikle öğretmen alım sürecinde mülakatın bir kıstas olarak kullanılmasının atamaların subjektif sonuçlar doğurmasına neden olduğu noktasında eleştirilmiştir. Ayrıca Türk Eğitim-Sen tarafından yürütmenin durdurulması ve devamında Yönetmeliğin iptali talebiyle Danıştay nezdinde açılan davada sözlü sınav komisyonunda herhangi bir sendika temsilcisine yer verilmemesi, öğretmenlerin kadroya ataması gerçekleşikten sonra da 2 yıl daha aynı yerde görev yapma yükümlülüğü ve mazerete bağlı yer değişikliğine yer verilmemesi gibi hususlar yargıya

4. "Sözleşmeli Öğretmen Sistemi' Yeniden Geliyor", Anadolu Ajansı, 20 Haziran 2016.

5. "Sözleşmeli Öğretmen Atama Sonuçları Açıklandı", *Haber Türk*, 10 Ekim 2016

6. "Sözleşmeli Öğretmen Şartları ve Kontenjanları Belli Oldu!", *Hürriyet*, 6 Ağustos 2016.

taşınmıştır.⁷ Diğer taraftan sözleşmeli öğretmenlik uygulaması sendikalar tarafından öğretmenlerin özlük haklarına yönelik bir kayıp şeklinde ifade edilse de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde öğretmenlerin ortalama çalışma süresinin çok düşük ve hatta Şırnak gibi illerde 1,8 yıl olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda⁸ bu uygulamanın olumlu bir adım olduğu görülecektir.

Bakan Yılmaz'ın 15 Temmuz öncesinde, atama dönemlerinin yılda bir kez Şubat döneminde gerçekleştirileceğine dair yaptığı açıklama düşünüldüğünde, 2016 yılı atama döneminde yapılan bu değişikliğin uzun vadede devam edip etmeyeceği ile ilgili soru işaretleri oluşmuştur. Ancak Bakan yardımcısı Orhan Erdem 20 Kasım'da yaptığı bir açıklamayla ara dönemde atama yapmanın eğitim sürecine olumsuz etkisinden bahsederek artık Bakanlık olarak Şubat ayında öğretmen ataması yapmayacaklarını ifade etmiştir.⁹ Atamaların Şubat'ta yapılacak olması ilk defa bu sene uygulanan "aday öğretmen yetiştirme süreci"nin devamı açısından önemlidir. MEB yetkilileriyle yapılan görüşmede aday öğretmenlik oryantasyon programının sözleşmeli aday öğretmenlerin görev yerlerinde, görev süreleriyle birlikte başlatılmasına dair karar alındığı ifade edilmiştir. Söz konusu sürecin görev öncesi bir eğitimden ziyade görev boyunca sürecek oryantasyon olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda bu yıl göreve başlayan sözleşmeli öğretmenler Şubat'ta atanan öğretmenlerden farklı olarak görev süresince verilecek eğitime dahil edilmiştir.¹⁰

Son olarak 2016 yılında gündeme gelen bir başka husus MEB'in sahte diploma ile görev yapan öğretmenler olduğunu tespit etmesi ve buna karşı geliştirdiği önlemlerdir. MEB Rehberlik ve Denetim Başkanı Atıf Ala'nın açıklamasına göre 2015 yılında alınan bir ihbar neticesinde Özel Eğitim Zihinsel Engelliler Öğretmenliği branşında görev yapan bütün öğretmenlerin diplomalarının acil sorgulanmasına başlanmıştır. Diplomasının sahte olduğu tespit edilen 76 öğretmen atamaları iptal edilerek Cumhuriyet Başsavcılıklarına suç duyurusunda bulunulmuştur.¹¹

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE EĞİTİM

Türkiye tarihinde bir dönüm noktası olan 15 Temmuz darbe girişiminin pek çok farklı alan ve kurumda olduğu gibi eğitim politikalarında da büyük bir etkisi olmuştur. FETÖ'nün örgütlenme sürecinde eğitim yapılanmasının merkezi bir konumda olduğu bilinmektedir. 15 Temmuz öncesinde gündemi eğitim ve öğrencilerin eğitime erişimi olan Bakanlık, darbe girişiminin ardından bu örgütün eğitim yapılanmasıyla hesaplaşmayı da gündemine almıştır. Bu kapsamda FETÖ'yle bağlantılı

7. "Sözleşmeli Öğretmen İstihdamına İlişkin Yönetmeliğe Dava Açtık", Türk Eğitim-Sen, 4 Ağustos 2016, http://www.turkegitimsen.org.tr/icerik_goster.php?Id=11041, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2016).

8. *Eğitime Bakış 2016: İzleme ve Değerlendirme Raporu*, (Eğitim-Bir-Sen, Ankara: 2016).

9. "Orhan Erdem: Şubat Döneminde Atama veya Tayin Yapmak İstiyoruz", *Hürriyet*, 20 Kasım 2016.

10. Bu bilgi, MEB yetkilileriyle yapılan görüşme sonucu edinilmiştir.

11. "Sahte Diplomalı 71 Öğretmenin Görevine Son Verildi", Anadolu Ajansı, 19 Ocak 2016; "Bakan Avcı: 76 Sahte Diplomalı Öğretmen Tespit Edildi", *Hürriyet*, 23 Ocak 2016.

okullar ve yurtların kapatılmasına ek olarak, resmi okullarda görev yapan 30 bin 351 öğretmenin görevden ihraç edilmesi¹² atılan önemli adımlardandır. Bu bağlamda MEB 20 Temmuz'da özel okul, yurt ve temel liselerle ilgili olarak 81 ile bu kurumlarla mücadelede izlenecek eylem planının açıklandığı bir yazı göndermiştir. Yazıda FETÖ/PDY terör örgütü bağlantılı olduğu tespit edilerek Cumhuriyet savcılıklarınca haklarında işlem başlatılan özel öğretim kurumları ile özel öğrenci yurtlarına arsalarıyla beraber el konulacağı, bu okulların “devlet okulu”na dönüştürüleceği ve tüm personelin de görevden alınarak yeni personelin istihdam edileceği ifade edilmiştir. Bu kapsamda 23 Temmuz'da yayımlanan 667 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 934, toplamda ise 1.060 özel eğitim kurumu kapatılmıştır.¹³ Aynı yazıda henüz kayyum atanmayan FETÖ okulları ve yurtlarının kurum açma izinlerinin iptal edileceği ve bu kurumların da kapatılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca henüz kayyum atanmayan tüm kurumların ilgililerinin MEB Bilişim Sistemleri (MEBBİS) üzerinden herhangi bir bilgiye erişimlerinin engelleneceği de ifade edilmiştir. Bu kurumların mühür ve evraklarının herhangi bir güvenlik zafiyetine yol açmayacak şekilde gerekli tedbirler alınarak milli eğitim müdürlüklerinde muhafaza altına alınacağı, bu konuda gerektiğinde Cumhuriyet savcılıklarına bilgi verileceği ve kolluk güçlerinden destek alınacağı da belirtilmiştir.¹⁴ Diğer taraftan 1 Eylül'de yayımlanan 673 sayılı KHK ile bu süreçte kapatılan 69 okula yeniden faaliyet izni verilmiştir.¹⁵

MEB Müsteşarı Yusuf Tekin'in katıldığı bir televizyon programında ifade ettiği üzere kapatılan okullarda öğrenim gören 138 bin öğrenci bulunmaktadır. İlgili okulların kapatılması ve devlete devredilmesinin ardından bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin kayıtlarını başka bir özel okula ya da devlet okuluna aldirabileceği belirtilmiştir.¹⁶ Ayrıca bu öğrenciler dilerse devlete devredilen okullarında da öğrenimlerine devam edebileceklerdir. Başka bir okula geçmek isteyen ilkokul ve ortaokul düzeyindeki öğrenciler için adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre MEB devlet okullarına alım yapacağını, lise öğrencilerinin 30 Eylül'e kadar e-okuldan nakillerini gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir.¹⁷ Başka bir deyişle kapatılan bu liselerde okuyan öğrencilere taban puan koşulunu yerine getirmek şartıyla kontenjan sınırlamasına bakılmaksızın nakil hakkı tanınacağı belirtilmiştir.

Örgütün eğitim yapılanmasıyla mücadele bağlamında öğretmen ve okul düzeyinde ihraç ve kapatmalar önemli olmakla birlikte FETÖ'nün “insan kaynağı devşir-

12. “Öğretmene Yeni Teşvik Modeli, Aljazeera Türk, 11 Kasım 2016.

13. “667 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'ye göre Kapatılan Özel Okul Listesi”, Milli Eğitim Bakanlığı, 3 Ekim 2016, <http://ookgm.meb.gov.tr/www/667-sayili-kanun-hukmunde-kararnameye-gore-kapatilan-ozel-okul-listesi/icerik/834>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016); “667 sayılı Kanun Hükmünde Kararname”, *Resmî Gazete*, 23 Temmuz 2016.

14. “Kapatılan Okullar Devletleştirilecek”, *Milliyet*, 23 Temmuz 2016.

15. “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması Hakkında 673 sayılı Kanun Hükmünde Kararname”, *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2016.

16. “138 Bin Öğrenci MEB Okullarına Nakledilecek”, *Milliyet*, 21 Temmuz 2016.

17. “Kapatılan Okullardaki Öğrencilerin Nakil Süreci”, Milli Eğitim Bakanlığı, 26 Temmuz 2016, <http://meb.gov.tr/m/haber/11603/tr>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

me” stratejilerinin de iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda örgüte kendilerini “adamış” ve bir şekilde bu örgütle “minnet” ya da “statü” üzerinden ilişki kurmuş insanların MEB müfredatıyla Milli Eğitim okullarında yetiştiği bilinmektedir. Bu noktada Türkiye’de eğitimin “milliliği”nin sorgulanması gerekmektedir. Başka bir husus örgütün eğitim sistemi içinde talep ihtiyaç dengesizliği bulunan alanlarda yuvalanmış olmasıdır. Örneğin örgütün sosyoekonomik olarak dezavantajlı durumdaki başarılı çocukları (dirençli öğrenciler) “karşılıksız görünen” burslarla kendi yapısı içine dahil ettiği bilinen bir husustur. Bakanlık, STK’lar ve diğer eğitim paydaşlarının bu devşirme metot ve araçlarının iyi bir şekilde tespit edilip buradaki ihtiyaca yönelik politikaların geliştirilmesi ve uygulanması önemlidir.

Örgüt tarafından kullanılan başka bir alan ise eğitim sisteminde talep edilen niteliğin karşılanamadığı din ve manevi eğitim meselesidir. Eğitim sistemi içinde talepleri tam anlamıyla karşılanamayan ebeveynlerin arayışı ve örgütün de bu boşluktan faydalanması söz konusu olmuştur.¹⁸ Bu kapsamda gerek MEB gerekse Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat Fakülteleri ve din eğitimi alanında çalışan STK’ların bu talebin etkili bir şekilde karşılanması adına programlar geliştirmeleri elzemdir.

Son olarak nitelikli insan kaynağının yetişmesi ve devlet karşıtı aktörler tarafından manipüle edilmesinin önüne geçilmesinde tek sorumlu elbette Bakanlık değildir. Nitekim bu amaçlara uygun eğitim yalnızca okul sıralarında müfredatla sağlanabilecek bir mesele değildir. Bu bağlamda medya, basın yayın kuruluşları, sivil toplum ve daha birçok toplumsal aktörün sorumluluk alıp buna uygun materyaller hazırlayarak çocuklar için kapsayıcı bir eğitim ortamı sağlanması sürecine dahil olmaları gerekmektedir. Şüphesiz FETÖ tecrübesi devlet dışından eğitim alanına dahil olacaklar üzerindeki devletin denetim ve gözetiminin hassas bir şekilde yürütülmesini zorunlu kılmaktadır.

DEVLET EĞİTİM KURUMLARINA YÖNETİCİ GÖREVLENDİRİLMESİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİK

Türkiye’de eğitim kurumu yöneticisi seçim ve atama süreçleri özellikle sık değişen yönetmeliklerle gündeme gelen bir konudur. Son on yılda pek çok yönetmelik yarıya taşınmış ve yönetmeliklerin yürütmesinin durdurulması ve kamuoyundan gelen eleştiriler sonucunda yeni yönetmelikler yayımlanmıştır. En son çıkan ve bazı değişikliklerle hala geçerliliğini koruyan yönetmelik 6 Ekim 2015 tarihinde yürürlüğe giren MEB Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmesine Dair Yönetmelik’tir. Yönetmeliğin bazı maddelerinde 27 Ocak’ta bazı değişiklikler yapılmıştır. Yönetmelik gereği müdür olarak atanabilmek için müdür başyardımcısı olarak en az 2 yıl veya kurucu müdür, müdür yardımcısı ve müdür yetkili öğretmen olarak ayrı ayrı veya müdür başyardımcılığı dahil toplam en az üç yıl görev yapmış olmak gerek-

18. İpek Coşkun, “Eğitimin Yeniden Yapılandırılması”, *Kriter*, Sayı: 5, (Eylül 2016).

tedir.¹⁹ Ancak yönetmelikte yapılan değişiklik gereği bu kıstaslara sahip aday bulunmaması durumunda talep edilen hizmet sürelerinin ihtiyaç karşılanana kadar birer yıl düşürülmesi kararlaştırılmıştır.²⁰ Ayrıca aynı yönetmeliğe, müdür yardımcılarını ve müdür yardımcılarının görev süreleri olan 4 yıla ek olarak eğitim kurumu müdürünün önerisi, il milli eğitim müdürünün teklifi ve valinin onayı ile görev sürelerinin 4 yıl daha uzatılabileceği maddesi eklenmiştir. Başka bir değişiklik kurucu müdür olarak görev yapılan eğitim kurumuna müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunan yöneticilere yöneliktir. Yönetmelikte bu yöneticilere diğer kıstaslar üzerinden alınan puan haricinde ekstra 5 puan daha verileceği belirtilmiştir. Ancak yönetmeliğin bu maddesinde yapılan değişiklikle söz konusu puan 8'e çıkarılmıştır.²¹

TERÖR OPERASYONLARI VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE EĞİTİM

2015-2016 eğitim öğretim yılının başından itibaren Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerde terör nedeniyle ortaya çıkan olumsuz durumdan şüphesiz en çok eğitim öğretim faaliyetleri etkilendi. PKK terör örgütünün gençlik yapılanması YDG-H özellikle okulları hedef almış ve saldırıları neticesinde boşalan okulları da karargah olarak kullanmıştı.

TABLO 1. TERÖR SALDIRILARI NEDENİYLE HASAR GÖREN OKULLAR VE HİZMET ALAMAYAN ÖĞRENCİ SAYILARI (HAZİRAN 2016)					
İL	İLÇE	TOPLAM ÖĞRENCİ SAYISI	NAKİL GİDEN ÖĞRENCİ SAYISI	TOPLAM OKUL SAYISI	HASARLI OKUL SAYISI
Şırnak	Silopi	37.062	5.434	100	19
	İdil	24.188	2.629	149	8
	Cizre	42.338	5.636	108	17
Mardin	Nusaybin	30.800	5.502	102	30
	Dargeçit	8.312	1.251	46	6
	Derik	17.312	2.095	26	5
Diyarbakır	Sur	28.141	6.480	137	7
Hakkari	Yüksekova	21.165	7.143	53	14
Toplam	-----	209.318	36.170	721	91

Kaynak: MEB

Tablo 1'de görüldüğü gibi Şırnak başta olmak üzere Hakkari, Mardin ve Diyarbakır'daki okullara yapılan saldırılar sonucunda halen yaklaşık 100 okul hasarlı

19. "Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmelerine Dair Yönetmelik", *Resmî Gazete*, 6 Ekim 2015.

20. "Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmelerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik", *Resmî Gazete*, 27 Ocak 2016.

21. "Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmelerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik".

durumdadır. Onarım çalışmaları tamamlananların yanı sıra halen tamiraty yapılan okullar da var. Okulların bir kısmı ise az hasarla eğitim faaliyetlerine devam etmektedir. Aynı dönemde okullara yapılan saldırılar neticesinde yaklaşık 35 bin öğrencinin eğitime erişiminde sorunlar yaşandı. Binlerce öğrenci güvenlik nedeniyle farklı yerleşim birimlerinde veya okulları dışında daha güvenli yerlerde eğitimini sürdürmek zorunda kaldı. Diyarbakır'ın Sur ve Yenişehir ilçelerindeki öğrencilere Diyarbakır'ın Yenişehir ilçesinde; Şırnak il merkezi, Cizre, İdil ve Silopi ilçelerindeki öğrencilere Batman il merkezinde; Mardin'in Nusaybin ilçesindeki öğrencilere Mardin il merkezinde; Hakkari'nin Yüksekova ilçesindeki öğrencilere Van ve Hakkari il merkezlerinde telafi eğitimleri verildi. Yerleşim birimi değiştirmek durumunda kalan öğrencilerin barınma ihtiyaçları için ailelerinin izni dahilinde Kredi ve Yurtlar Kurumuna (KYK) bağlı yurtlar kullanıldı.

Çatışmaların bittiği yerlerde ise özellikle bahar döneminde yoğunlaştırılmış programlarla güz döneminde yapılamayan eğitim faaliyetleri tamamlanmaya çalışıldı. Bakanlık bu dönemde terör saldırıları nedeniyle göç etmek durumunda kalan öğrencilerin gittikleri yerde eğitim mağduriyeti yaşamamaları için "misafir öğrenci butonu" uygulaması başlattı. E-okul üzerinden misafir öğrenci butonu sayesinde öğrencilere gittikleri yerlerde taban puan şartı aranmaksızın eğitimlerine devam edebilme hakkı tanındı. Bu hizmetten faydalanan öğrencilerin sayısı ve yaşanan iç göçün eğitime nasıl yansıdığı konusunda henüz Bakanlık tarafından açıklanmış bir veri yoktur.

Operasyonlar esnası ve sonrasında SETA Vakfı tarafından bölgedeki eğitim faaliyetlerini izleme amaçlı ziyaretler gerçekleştirildi. Bu ziyaretlerde özellikle geçiş sınavlarına (TEOG, YGS, LYS) hazırlanan 8. ve 12. sınıf öğrencileri için telafi programlarının yoğun bir şekilde uygulandığı gözlemlendi. Bununla birlikte ara sınıflar ve 1. sınıflarla ilgili yapılan zaman zaman hafta sonu da devam eden yoğunlaştırılmış telafi programları konusunda öğretmen ve öğrenci boyutunda bir bıkkınlığın söz konusu olduğu ifade edilebilir. Ayrıca daha çok bahar döneminde yapılan telafi eğitimleri ile müfredatın tamamlandığı ifade edilse de öğrencilerin birinci dönemde yaşadıkları eğitim kaybı ile ilgili telafi planlarının yapılması gerekmektedir. Örneğin bu yıl 2. sınıflara yönelik destekleyici uygulamalar yapılması elzemdir. Zira önceki yıl 1. sınıfta olan ve okuma yazma konusunda ilerleme kaydedemeyen öğrencilerle ilgili daha sistemli adımlara ihtiyaç söz konusudur. Eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra aylarca çatışmalara tanık olan çocuklar ve gençler için rehabilitasyon programlarına ihtiyaç vardır. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin bu yerleşim birimlerinde titizlikle çalışmalar yapması gerekmektedir. Bunu yaparken sadece psikolojik yaklaşımlardan ziyade çocuklar ve gençlerin sosyal, zihinsel ve bedensel gelişimlerini destekleyici etkinlikler de yerel yönetimlerle iş birliği yapılarak hayata geçirilmelidir.

2016'DA TEOG YERLEŞTİRME SİSTEMİ

2013-2014 eğitim yılında ilk kez uygulamaya konulan TEOG önceki sistemlere kıyasla sınav içeriği ve biçimi bakımından kamuoyunda takdirle karşılanırsa da halen en çok eleştiriyi yerleştirme sistemi üzerinden almaktadır. Sınavlar önceki sistemlerden farklı olarak her yılın veya 3 yılın sonunda yapılmaktadır. Tek sınav yerine her dönem okul derslerinin birer sınavını kapsayacak şekilde yapılması ve 2 ayrı dönemde gerçekleştirilmesi öğrencilerin stresini azaltması ve müfredatı merkeze alması açısından önemlidir.²²

TEOG daha çok yerleştirme sisteminde yaşanan sorun ve mağduriyetlerle gündeme gelmektedir. 2014 yılı yerleştirmelerinde özellikle A ve B grubu listeleri dolayısıyla ortaya çıkan pek çok öğrencinin yerleşememesi ya da istemediği bir okul türüne yerleşmesi durumları çok tartışılmıştır. 2015 yılı kılavuzunda ise Bakanlık bu listeleri kaldırarak 25 tercih hakkı veren tek bir liste ile tercih yapılacağını açıklamıştır. Ayrıca önceki yıl yaşanan “okulsuz kalma” durumunun yaşanmaması için hiçbir tercihinin yerleşemeyen öğrencilerin otomatik olarak açık liseye yerleştirilmeleri uygulaması getirilmiştir. Buna ek olarak 2014 yerleştirme yılında krize neden olan özel okul yerleştirme takvimiyle resmi okulların takviminin çakışması üzerine 2015 yılında özel okullarda öğrenim görmek isteyen öğrenciler, tercih sürecinde özel okulu tercih ederek merkezi yerleştirme sürecinin dışında bırakılmıştır. Sistemin iyileştirilmesi adına yapılan tüm bu düzenlemelere rağmen yine pek çok sorunla karşılaşmıştır. 2015 yerleştirmeleri sonucunda 71 bin öğrenci hiçbir tercihinin yerleşemeyerek açık liseye yerleştirilmiştir. Bakanlık açık liseye yerleşen öğrencilerin daha sonra tekrar örgün liselere nakil işlemleri ile meşgul olmuştur. Bakanlık tarafından yapılan açıklamada 2015 yılının Kasım ayının ortasında halen açık lise öğrencilerinin nakil işlemlerinin devam ettiği belirtilmiştir.²³

TEOG ile ilgili başka bir husus eski sistemlere kıyasla sınav içeriği ve biçimi dolayısıyla sınav birincilerinde yaşanan enflasyondur. Bu durum bir yandan daha dezavantajlı bölgelerdeki öğrencilere eğitim kalitesi yüksek prestijli okullarda eğitim alma imkanı tanırken diğer taraftan sınavın ölçücülüğü ile ilgili soru işaretlerine neden olmaktadır. Ayrıca pek çok tam puan alan öğrencinin olması, üst düzey okullarda sürekli bir nakil sirkülasyonunun yaşanmasına neden olmakta ve bu durum ders dönemi başladıktan sonra da devam etmekte ve hem okulları hem de velileri etkilemektedir. Bununla birlikte 2016 yılında önceki yıllara göre daha az sayıda öğrenci (980) tam puan alarak birinci olmuştur.²⁴ Ancak önceki yıllardan farklı olarak bu yıl Yerleştirmeye Esas Puanlar'ın (YEP) açıklanmasıyla birlikte birinci sayısı 59'a düşmüş ve bu birincilerin tümünü özel okul öğrencileri oluşturmuştur.²⁵ Bu durum

22. İpek Coşkun ve Müberra Görmez, “1. Yılında Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Reformunun Değerlendirilmesi”, *SETA Analiz*, Sayı: 114, (Ocak 2015).

23. “MEB Müsteşarı Tekin: Açıkta Kalan Öğrenciler Örgün Eğitime Yerleştiriliyor”, *Hürriyet*, 13 Kasım 2015.

24. “Ağustos Ayında Atama Yok, TEOG'da 980 Öğrenci Birinci Oldu”, *Hürriyet*, 15 Haziran 2016.

25. “Devlet Okulu İle Özel Okul Arasındaki Fark”, *Memurlar.net*, 5 Temmuz 2016, <http://www.memurlar.net/haber/594662>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

da okul notlarının YEP'e etki etmesinden dolayı daha başarılı görünen özel okul öğrencileriyle ilgili öğretmenler tarafından okul sınavlarının nesnel bir şekilde değerlendirilip değerlendirilmediğiyle ilgili soru işaretleri doğurmuştur.

Bu yıl da önceki yıla benzer şekilde özel okul tercihleri resmi okul tercihlerinden önce tamamlanmış ve böylece resmi okullarda boş kontenjan oluşmasının önüne geçilmiştir. Diğer taraftan özellikle prestijli özel okulların taban puanlarını yüksek belirlemeleri, buralarda eğitim almak isteyen pek çok öğrencinin kayıt yapamamasına sebep olmuş ve bu durum daha önce görülmemiş şekilde boş kontenjanların oluşmasına sebep olmuştur.²⁶

TEOG'la ilgili olarak ivedilikle yapılması gereken iki husus vardır: Öncelikle sınavın ölçücülüğü konusunda kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç vardır. İkinci olarak yerleştirme sisteminde ortaya çıkan kaosu Bakanlığa daha fazla yük oluşturmaması ve aileler için nakil süreçlerinin daha fazla çileye dönüşmemesi için sınavla öğrenci alan okul sayısının acilen azaltılması gerekmektedir. Zira dünyada bütün ortaöğretim kurumlarının öğrencilerini puan sıralamasına göre aldığı tek ülke Türkiye'dir.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞINDA BAYRAK DEĞİŞİMİ

22 Mayıs'ta gerçekleşen AK Parti Olağanüstü Kongresi'nde Binali Yıldırım partinin yeni genel başkanı olarak seçilince hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. İsmet Yılmaz kurulan 65. Hükümet'te Milli Eğitim Bakanı olarak göreve getirilmiştir. 24 Mayıs'ta görevine başlayan Yılmaz, bu tarihten itibaren sıklıkla eğitimde fırsat eşitliğine vurgu yapmış ve öğretmen kalitesinin önemine dikkat çekmiştir.²⁷

Bakan Yılmaz selefi Nabi Avcı'ya göre yönetim tarzıyla bir hayli farklılık sergilemektedir. Nispeten daha atak adımlar atan Bakan Yılmaz, son dönemde özellikle ikili eğitimin 2019 yılına kadar sonlandırılması, beşinci sınıfların hazırlık sınıfı yapılarak dil eğitimi verilmesi ve zorunlu okul öncesi eğitimin uygulamaya konulması gibi büyük dönüşümler vadeden açıklamalarıyla gündeme gelmiştir.²⁸ Bununla birlikte İsmet Yılmaz dönemi MEB'i bekleyen terör mağduru bölgelerdeki eğitim, Suriyeli çocukların eğitimi, mesleki ve teknik eğitim, öğretmen yetiştirme stratejisi gibi zorlu konu başlıkları vardır.

MAARİF VAKFI'NIN KURULMASI

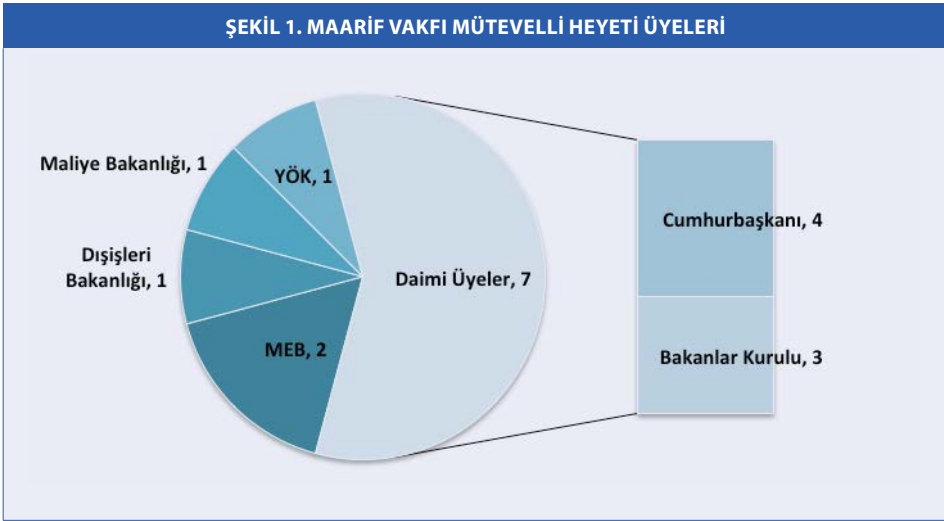
Türkiye halen 15 ülkede atmışın üzerinde okulla eğitim faaliyetleri sürdürmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bulunan bu okullara yerel halktan tevaccüh de yüksektir. Yurt dışındaki okullara eğitmen, yönetici, müfredat ve materyal hazırlama konusunda ise daha sistemli ve kurumsal bir tavra ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaca binaen

26. Pervin Kaplan, "Kolejde Yüksek Puan Boş Kontenjan Getirdi", *Haber Türk*, 4 Temmuz 2016.

27. "Bakan Yılmaz: Bir Nesil Yetiştirmek Bir Medeniyet İnşa Etmektir", Milli Eğitim Bakanlığı, 28 Mayıs 2016, <http://ookgm.meb.gov.tr/www/bakan-yilmaz-bir-nesil-yetistirmek-bir-medeniyet-insa-etmektir/icerik/794>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

28. "Prefabrik Eğitim", *Hürriyet*, 5 Ekim 2016.

28 Haziran'da yayımlanan *Resmi Gazete*²⁹ ile Maarif Vakfı kurulmuştur. “Merkezi İstanbul'da olan vakfın asıl amacı yurt dışındaki örgün ve yaygın eğitim süreçlerini okul öncesinden üniversiteye dek yürütmektir. Vakıf okul ve yurtlar açar; bu kurumlara eğitmen yetiştirir, bilimsel araştırmalar yapar ve faaliyette bulunduğu ülkenin mevzuatına uygun diğer eğitim faaliyetlerini yürütür. Öğrencilere burs ve nakdi yardım da veren vakıf, benzer faaliyette bulunan kurum ve kuruluşlarla da iş birliği yapabilir. Vakıf tarafından yurt dışında örgün ve yaygın eğitim kurumları açılan şehirlerde, diğer kamu kurum ve kuruluşları aynı amaçla başka birimler oluşturamaz.” Maarif Vakfı'nın mütevelli heyet şeması ise şöyledir:

Kaynak: ÖSYM

Maarif Vakfı'nı halihazırda özellikle FETÖ'ye ait okulların devralınması noktasında yoğun bir mesai beklemektedir. Dolayısıyla ilgili ülkelerde ikili ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla daha sık temasa ihtiyaç var. Bu temasların ilk somut sonucu Gine'de yaşandı ve Maarif Vakfı Gine'de bulunan FETÖ okullarını devraldı.³⁰ Geriye kalan yüzlerce FETÖ okulunun devralınması için vakfın kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi elzem görünmektedir. Aksi halde bu okullar Türkiye aleyhine faaliyetlerini Türk bayrağı altında sürdürmeye devam edecektir.

FETÖ okullarının büyük bir kısmı gelişmekte olan ülkelerde olduğundan, yerel okulların eğitim standartları göz önüne alındığında yerel halk nezdinde daha cazip görünebilmekte ve ülkelerin elitleri çocuklarını bu okullara gönderebilmektedir. Bu durum doğal olarak Maarif Vakfı'nın sorumluluğunu daha da artırmaktadır. Her ne kadar 15 Temmuz darbe girişimine tanık olan dünya ülkeleri FETÖ ile mücadelede kendi önlemlerini alsalar da³¹ Vakfın da okulları devralma sürecinde alternatif olarak

29.“Türkiye Maarif Vakfı Kanunu”, *Resmi Gazete*, No: 6721, 28 Haziran 2016.

30. “Türkiye Maarif Vakfı Gine'deki Tüm FETÖ Okullarını Devraldı”, Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2016.

31. “Şerif: Pakistan'daki Okullar Artık FETÖ Tarafından Yönetilmiyor”, Anadolu Ajansı, 27 Ağustos 2016.

ortaya konulacak modelin eskiyi aratmayacak nitelikte olması bu okulların hayatiyeti ve Türkiye'nin kamu diplomasisi açısından oldukça önemlidir.

MÜFREDAT ÇALIŞMALARI

2016'da eğitim alanında gerçekleşen bir başka önemli yenilik de müfredatın yeniden gözden geçirilmeye başlanmasıdır. MEB'in bir buçuk yıldır süren müfredat çalışmalarında bu yıl sona gelindi. İlk olarak müfredatı sadeleştirecek olan MEB, bunun ardından ders sayısını, sonrasında ise kitap sayısını azaltmayı planlamaktadır.³² Bu çalışmalar gerçekleştirildikten sonra 2018-2019 eğitim öğretim yılında yeni müfredatla eğitime başlanması düşünülmektedir.³³ Bu kapsamda 15 Temmuz'da gerçekleşen darbe girişiminin ardından Talim Terbiye Kurulu, bazı ders kitaplarının KHK ile kamu kurumlarından ihraç edilen FETÖ mensupları tarafından yazılmış olmasından dolayı bu kitapların yeniden yazılmasına karar vermiştir.³⁴ Konuya ilişkin açıklama yapan MEB Müsteşarı Yusuf Tekin, ders kitaplarının kapatılan yayınevleri ile bir ilgisinin olup olmadığı, ihraç edilen öğretmenler tarafından yazılıp yazılmadığı, FETÖ ve kapatılan kurumlara ilişkin görsellerin bulunup bulunmadığına yönelik incelediklerini ve 58 kitapta sorun tespit ettiklerini belirtmiştir.³⁵ Tespit edilen kitapların yeniden yazılmayacağını ve sorunlu kısımlarının belirlenip çıkarılmasının ardından yeniden basılacağını belirten Tekin, yeni kitapların okullar açıldıktan bir hafta sonra öğrencilere dağıtılacağını ifade etmiştir.³⁶ Müsteşar Tekin'in yaptığı bir açıklamaya göre FETÖ'den dolayı ihraç edilen öğretmenlerin yazdıkları kitaplarda açık olmayan ancak örgüte ait kavramları çağrıştıran ifadeler kullanıldığı görülmüştür. Bu sebeple FETÖ ile ilişkili yazarların yazdığı kitapların ayrıca incelemeye alınması doğru bir karardır.

Türkiye birçok ülkeye göre oldukça zorlayıcı ve yoğun bir müfredata sahiptir. Bundan dolayı MEB'in müfredatta düzenlemeye gitmesi oldukça olumlu bir gelişmedir. Müfredat düzenlenirken sınıf, yaş ve zihinsel gelişim gibi faktörlerin de bir yandan göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

DERSHANELER VE ÖZEL OKULLAR

Dershanelerin dönüşüm süreci 14 Mart 2014'te MEB tarafından hazırlanan 6528 sayılı Kanun'un *Resmî Gazete*'de yayımlanması ile başlamıştır.³⁷ Mart 2014'te faal olan dersane sayısı 3 bin 530 iken bu sayı Şubat 2016 itibarıyla 743'e düşmüş-

32. "Müfredat Hafifleyecek, Ders Saatleri Azalacak", *Haber Türk*, 8 Temmuz 2016.

33. "Müfredat Hafifleyecek, Ders Saatleri Azalacak".

34. "FETÖ'cülerin Yazdığı Ders Kitapları İmha Edilecek", *Haber Türk*, 8 Eylül 2016.

35. "Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Tekin: 58 Kitap Yeniden Basılıyor", *Anadolu Ajansı*, 16 Eylül 2016.

36. "Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Tekin: 58 Kitap Yeniden Basılıyor".

37. "2015'te Eğitim", *2015'te Türkiye*, (SETA, Ankara: 2016).

tür.³⁸ Dönemin Bakanı Nabi Avcı Mecliste yaptığı bir açıklamada 2014-2015 yılları arasında kapanan derslane sayısının 2 bin 698, açılan özel okul sayısının ise 3 bin 428 olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 1.636 dershanenin de özel öğretim kurumlarına dönüştüğünü açıklamıştır.³⁹

Dershaneler ve derslane dönüşümünde bir alternatif olan özel öğretim kurumları için 2016 yılı oldukça hareketli geçmiştir. İlk olarak 2015 yılında Anayasa Mahkemesi dershanelerin dönüşümü ile ilgili kanun hükmünü iptal etmiş⁴⁰ Danıştay da özel öğretim kurumlarında en fazla 3 bilim grubunda kurs açılabileceği düzenlemesinin yürütmesini durdurmuştur. MEB de bunun üzerine Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliği 12 Nisan'da *Resmi Gazete*'de yayımlayarak 5 bilim grubunda kurs açılabilmesini sağlamıştır.⁴¹ Ardından 5 Ağustos'ta aynı yönetmelikte tekrar değişiklik yapılarak yeni açılacak özel öğretim kurslarının yalnızca bir bilim grubunda eğitim sağlayabileceğine karar verilmiştir.⁴² Mevcut özel öğretim kurslarının da 1 Temmuz 2018'e kadar bir bilim grubuna hizmet edecek şekilde uygun hale getirileceği belirtilmiştir.⁴³ Bu düzenlemenin ardından 29 Ekim'de yayımlanan 676 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında KHK'da faaliyette olan özel öğretim kurslarının 2018'e kadar beklemeyeceği, 1 Ağustos 2017 tarihinden itibaren bir bilim grubunda hizmet vereceği belirlendi.⁴⁴

676 sayılı KHK ile STK'lar ve belediyelerin açacağı ücretsiz kurs ve eğitim merkezleri de kapatıldı. Ancak 22 Kasım'da yayımlanan 678 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında KHK ile bu karar, yalnızca STK'ların eğitim ve kurs açmalarını yasaklar hale geldi.⁴⁵ Bu kararın alınmasının nedeni belediyelerin açtığı kurslarda ücretsiz eğitim gören birçok öğrencinin olmasıdır. STK'ların herhangi bir eğitim hizmeti vermesinin yasaklanmasının ardında ise eğitimin merkezleştirilme çabası olduğu söylenebilir. Özellikle farklı cemaat ve tarikatların açacağı kurslara yönelik önlem almak amacıyla bu maddenin eklendiği düşünülebilir. Anlaşılacağı üzere derslane ve özel öğretim kursları ile ilgili birçok değişiklik oldu ve halen de olmaktadır. Bu değişikliklerin kısa aralıklarla gerçekleşmesi ise eğitim camiasındaki paydaşların her birini ayrı ayrı etkilemektedir.

7 Ağustos 2014 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayımlanan "2014-2015 Eğitim ve Öğretim Yılında Özel Okullarda Öğrenim Görecek Öğrenciler İçin Eğitim

38. "Korsan' Dershanelerin Ruhsatları İptal Edildi", Anadolu Ajansı, 10 Şubat 2016.

39. "Bin 636 Derslane Özel Öğretim Kurumuna Dönüştü", Anadolu Ajansı, 30 Nisan 2016.

40. "Dershanelerin Özel Öğretim Kurumlarına Dönüşmesinin Yürütmesinin Durdurulması İstemine Ret", Anadolu Ajansı, 23 Şubat 2016.

41. "Özel Öğretim Kursları 5 Bilim Grubunda Hizmet Verecek", Anadolu Ajansı, 12 Nisan 2016.

42. "Özel Öğretim Kursları Sadece Bir Bilim Grubunda Hizmet Verecek", Anadolu Ajansı, 5 Ağustos 2016.

43. "Özel Öğretim Kursları Sadece Bir Bilim Grubunda Hizmet Verecek".

44. "Özel Öğretim Kurslarına Yeni Düzenleme", *Hürriyet*, 30 Ekim 2016.

45. "Yeni KHK ile Belediye Dershanelerine İzin", *Hürriyet*, 22 Kasım 2016.

ve Öğretim Desteği Verilmesine İlişkin Tebliğ” ile birlikte MEB özel okullardaki öğrenci oranlarını artırmak amacıyla bu öğrencilere destek verme kararı almıştır.⁴⁶ Destek verilecek öğrenci belirlenirken ailenin gelir durumu, öğrencinin başarısı ve katıldığı yarışmalar gibi kriterler dikkate alınmaktadır. 3 Temmuz’da yayımlanan “MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” ile bu kriterlerden bazıları değiştirildi.⁴⁷ Buna göre Türkiye’yi uluslararası yarışmalarda temsil eden öğrencilerin puanı, ulusal yarışmalara katılan öğrenciye göre daha düşük olacak. Önceden ailesinin geliri bin TL’den düşük olan öğrencilere en yüksek puan verilirken artık geliri 5 bin TL’den düşük olan öğrencilere en yüksek puan verilecek. Ailenin veya öğrencinin engelli olması durumunda da öğrenci daha fazla puan alacak.⁴⁸ Önceki yönetmeliğe göre geliri örneğin 5 bin TL olan bir ailenin üyesi bir öğrenci ancak 250 puan alabilmekteydi.⁴⁹ Yeni yönetmelikle bu öğrenciler 350 puan alabilmektedir dolayısıyla eğitim öğretim desteği alma ihtimali de yükselmektedir. Aile gelirinin minimum değerinin 5 bin TL’ye yükseltilmiş olması ve engelli bireye daha yüksek puan verilmesi önemli gelişmelerdir. Türkiye’deki özel okul fiyatları da düşünüldüğünde bu uygulama sosyal devlet anlayışına son derece uygundur.

Bu teşviklerin etkili olduğu 2016 yılında en iyi şekilde gözlemlenmiştir. Mart ayı verilerine göre devletin verdiği teşviklerle özel okula giden toplam öğrenci sayısı geçen seneye göre rekor bir artışla yüzde 47’ye ulaşarak 1 milyon 150 bin olmuştur.⁵⁰ Bu sayıya temel liseye giden 192 bin 600 öğrenci de dahildir. Nisan-Mayıs aylarında yayınlanan MEB Örgün Eğitim istatistiklerine göre ise bu sayı 1 milyon 174 bindir.⁵¹ Bu hem sevindirici hem de düşündürücü bir gelişmedir. Özel okullardaki öğrenci sayısının yalnızca bir yılda yaklaşık yüzde 50 artması ebeveynlerin devlet okullarındaki eğitim kalitesi algısı hakkında düşündürmektedir. Öte yandan yeni yönetmeliğin yürürlüğe girmesiyle gelen puanlama değişikliklerinin de önümüzdeki senelerde özel okula gitme tercihini artıracakı düşünülebilir.

6 Ağustos’ta yayımlanan “2016-2017 Eğitim ve Öğretim Yılında Özel Okullarda Öğrenim Görecek Öğrenciler için Eğitim ve Öğretim Desteği Verilmesine İlişkin Tebliğ” de okul öncesi, ilkökul, ortaokul, lise ve temel lise için toplam 340 bin öğrenciye eğitim ve öğretim desteği verileceği belirtilmiştir.⁵² Destek miktarı ve ilk defa destek verilecek öğrenci sayısı Tablo 2’de görülmektedir.

46. “2015’te Eğitim”, *2015’te Türkiye*.

47. “Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, *Resmî Gazete*, 3 Temmuz 2016.

48. “İşte Özel Okula Teşvikte Değişen Şartlar”, *Haber Türk*, 4 Temmuz 2016.

49. “Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, *Resmî Gazete*, 23 Temmuz 2015.

50. “Özel Okul Öğrenci Sayısında Rekor Üstüne Rekor Kırıldı”, *Anadolu Ajansı*, 2 Mart 2016.

51. *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2015/16*, (MEB, Ankara: 2016).

52. “2016-2017 Eğitim ve Öğretim Yılında Özel Okullarda Öğrenim Görecek Öğrenciler İçin Eğitim ve Öğretim Desteği Verilmesine İlişkin Tebliğ”, *Resmî Gazete*, 6 Ağustos 2016.

TABLO 2: EĞİTİM ÖĞRETİM DESTEĞİ VERİLEN OKUL TÜRLERİ, DESTEK TUTARLARI VE ÖĞRENCİ SAYILARI			
S. No	Okul Türü	Destek Tutarı (TL)	İlk Defa Destek Verilecek Öğrenci Sayısı
1	Okul Öncesi Eğitim Kurumu	2.860	6.000
2	İlkokul	3.440	15.000
3	Ortaokul	4.000	15.000
4	Lise	4.000	15.000
5	Temel Lise	3.440	24.000
Toplam		17.740	75.000

Kaynak: Resmi Gazete

Bu destekler için MEB tarafından bu eğitim öğretim yılı sonuna kadar bütçeden 3 milyar 133 milyon 422 lira ödemede bulunulacaktır.⁵³ Yalnızca özel okullara gidecek öğrencilere verilecek destek miktarı düşünüldüğünde dahi MEB'in neden her sene bütçedeki en büyük payı aldığı anlaşılmaktadır. MEB'in 2015-2016 eğitim öğretim yılı verilerine göre Türkiye'deki özel okul sayısı 9 bin 581'dir.⁵⁴ Bu okullara giden öğrenci sayısı yaklaşık 1,7 milyon ve bütün öğrencilere oranı ise yüzde 7,5'tir.⁵⁵ Yapılması gereken özel okul desteklerinin belli bir orana kadar devam ettirilmesidir. Böylelikle uluslararası standartlar yakalanacaktır.

PROJE OKULLARI

Proje okulları 1 Eylül'de *Resmi Gazete*'de yayımlanan "MEB Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği" ile birlikte resmi bir statü kazandı. Yönetmelik ile yurt içi ve yurt dışında yerli veya yabancı kurum ve kuruluşlarla ya da başka ülkelerle iş birliği anlaşmaları çerçevesinde kurulan ve ulusal veya uluslararası proje yürüten okul ve kurumlar ile belirli eğitim reformu ve programları uygulayan okulların proje okulu olarak belirlenmesi, buralarda yapılacak öğrenci seçimi, öğretmen atamaları ve yönetici görevlendirmelerine ilişkin esaslar belirlenmiş oldu.⁵⁶ Yönetmelikte proje okulunu belirlemek üzere bakanlık müsteşarı ya da bir müsteşar yardımcısı başkanlığında bir komisyon kurulması ve bu komisyonda insan kaynakları genel müdürü, okul/kurumun bağlı bulunduğu ilgili genel müdür, okul/kurumun bağlı bulunduğu ilin milli eğitim müdürü ve projenin niteliğine göre davet edilecek uzmanların yer alması kararlaştırıldı. Yönetmelikte belirtildiği üzere bir okulun proje okulu statüsü kazanabilmesi için aşağıdaki şartlardan en az ikisini sağlaması istenecektir:

- "Uygulanacak projenin niteliğine uygun kendi türünde fiziki altyapı, donanım, insan kaynağına sahip olması; eğitsel ve sosyal faaliyetler bakımından

53. "MEB'in Özel Okul Teşvikleri 3 Milyar Lirayı Aştı", Anadolu Ajansı, 9 Kasım 2016.

54. *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2015/16*.

55. *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2015/16*.

56. "Milli Eğitim Bakanlığı Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği", *Resmi Gazete*, 1 Eylül 2016.

- bulunduğu yerleşim yerindeki diğer okullar arasında ön plana çıkması
- Bakanlıkça ulusal veya uluslararası düzeyde yeni ya da farklı bir program veya projeyi uygulayan veya uygulanması planlanan okul olması
- Kamu kurum/kuruluşları, organize sanayi bölgesi, serbest ticaret bölgesi, ilgili alanda büyük ölçekli işletme veya sivil toplum kuruluşları ile görev alanına uygun kendine has uygulamalar ve kapsamlı çalışmalar içeren konularda protokol yapması
- Alana ait bir dal programında eğitim yapan mesleki ve teknik ortaöğretim kurumu olması
- Bakanlığın kabul ettiği uluslararası yetkili kurum ve kuruluşlarca akredite edilmiş olması
- Merkezi sınavlarda kendi türünde başarı ortalamasına göre il genelinde ilk beş dereceye sahip olması
- Okulun açılış tarihi, yapısı veya yetiştirdiği devlet adamları itibarıyla tarihi nitelik taşıması⁵⁷

Böylece başvuru yapan okullar içerisinde il milli eğitim müdürlüğü ve proje belirleme komisyonunca uygun bulunanlar, okul/kurumun bağlı bulunduğu genel müdürlüğün teklifi ve bakanın onayı ile proje okulu statüsü alabilecek. Bir okulun resmi olarak proje okulu statüsü alabilmesi için standartlarının net bir şekilde belirlenmesi ve bu standartlara uygunluğunun denetlenebilmesi son derece önemlidir. Yönetmelikte yer alan şartlara bakıldığında proje okulu olan eğitim kurumunun bölgedeki diğer okullardan gerek akademik başarı gerekse sosyal ve eğitsel bakımdan fiziksel altyapı ve donanımının daha ön planda olması gibi isabetli şartlar yer almaktadır. Ayrıca okulun yetiştirdiği devlet adamları itibarıyla tarihi nitelikte olması gibi standardı belirsiz ve değerlendirmesi güç şartlar da yer almaktadır.

Proje okullarını diğer okullardan ayıran en önemli faktörler ise öğrenci seçimi, öğretmen ataması ve yönetici görevlendirmeleridir. Yönetmeliğe göre proje okullarına öğrenciler, gerekli görülmesi halinde okul yönetimince yapılacak yazılı veya hem yazılı hem sözlü sınav sonucuna göre seçilebilecektir.⁵⁸ Böylece merkezi sınavların yanı sıra okullar kendi sınavlarını yaparak öğrencilerini kendileri belirleyebilecektir. Proje okullarının yaptıkları sınavlar ile başarı yönünden daha seçkin öğrencileri almak istemesi beklenebilir ancak bu süreçte keyfi uygulama ve kayırmaların olmaması için izleme ve denetlemenin de sağlıklı bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Yönetmelikte proje okuluna görevlendirmesi yapılacak yöneticilerin belirlenmesinde okulun türüne uygun öğretmen olarak atanabilecek nitelikte olması ve okutabileceği ders bulunması gibi genel şartların yanı sıra bazı özel şartlar da aranmaktadır. Müdür olarak görevlendirileceklerin daha önce müdür olarak görev yapmış olması, müdür başyardımcısı olarak en az iki yıl görev yapmış olması, kurucu müdür, müdür

57. "Milli Eğitim Bakanlığı Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği".

58. "Milli Eğitim Bakanlığı Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği".

yardımcısı ve müdür yetkili öğretmen olarak ayrı ayrı veya müdür başyardımcılığı dahil toplam en az üç yıl görev yapmış olması ve bakanlığın şube müdürü veya daha üst unvanlı kadrolarında daha önce görev alması şartlarından en az birini taşıması beklenmektedir. Bu kriterlerden en az birini taşıyan adaylar arasından ise yüksek lisans veya doktora yapmış olanlara öncelik verileceği de yönetmelikte yer almaktadır.

Bunun yanı sıra öğrencilerinin tamamının kız olduğu okulların müdürleri ile müdür yardımcılardan en az birinin kadın adaylar arasından görevlendirilmesi kararlaştırıldı. Müdür yardımcısı sayısının üç olduğu karma okullarda ise yardımcılardan en az birinin kadın olması belirtildi. Ayrıca yönetmelikte, fen liselerinin müdürleri Matematik, Fizik, Kimya veya Biyoloji alan öğretmenleri arasından; güzel sanatlar liselerinin müdürleri Türk Dili ve Edebiyatı, Görsel Sanatlar/Resim veya Müzik alan öğretmenleri arasından; sosyal bilimler liselerinin müdürleri Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji veya Yabancı Dil öğretmenleri arasından; spor liselerinin müdürleri Beden Eğitimi öğretmenleri arasından; mesleki ve teknik eğitim kurumlarının müdürlerinin okulda uygulanan meslek alanları itibarıyla atanabilecek atölye ve laboratuvar öğretmenleri arasından görevlendirileceği bildirildi. Okul müdürünün okul türüyle aynı branştan olması ile yönetim başarısı arasında her zaman doğru orantı olmayabilir. Dolayısıyla okul müdüründen ziyade yardımcılardan birinde bu kriterin aranması daha yerinde olurdu.

Proje okullarında görev alacak öğretmenlerin atamasında adaylık süresi dahil en az 4 yıl öğretmenlik yapmış olması, zorunlu çalışma yükümlülüğünü tamamlamış ya da bu yükümlülükten muaf tutulmuş olması, son 4 yıl içinde adli veya idari soruşturma sonucu aylıktan kesme ya da daha üst ceza almamış olması veya soruşturma sonucu görev yerinin değiştirilmemiş olması ve son olarak atanacağı eğitim kurumunun bulunduğu ilde görev yapıyor olması⁵⁹ gibi şartlar aranmaktadır. Öğretmenlerin atamasında ise yöneticilerin görevlendirilmesindeki gibi diğer okullardan ayrıca özel şartların yer almadığı görülmektedir. Ayrıca bu okullara 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 38. maddesine göre öğretim elemanları ders vermek üzere görevlendirilebilecektir.⁶⁰ Bu okullardaki öğrencilerin akademisyenlerden ders almaları farklı alanlarda tecrübe kazanmaları adına önemlidir.

Son olarak yönetmelikte proje okullarının izleme ve değerlendirme kriterlerine bakıldığında, eğitim kurumu müdürlüğü tarafından projelerin izlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla gerekli bilgilerin toplandığı yer almaktadır. Ancak "gerekli bilgiler"den maksadın ne/neler olduğu açıkça belirtilmediği için muğlak kalmaktadır. Bununla birlikte yine okul müdürlüğü tarafından her ders yılı sonunda yıl boyunca yapılan eğitim öğretim faaliyetleri, özgün uygulamalar, elde edilen kazanımlar ve yeni uygulamalara ait önerilerin yer aldığı bir rapor hazırlanır. Hazırlanan bu raporun okulun bağlı olduğu genel müdürlük ile proje yürütücüsü olan genel müdürlük

59. Proje yürütücüsü genel müdürlük veya okulun bağlı bulunduğu genel müdürlükçe aksi ayrıca kararlaştırılmadıkça.

60. "Milli Eğitim Bakanlığı Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği".

tarafından analiz edileceği bildirilmiştir. Ancak burada da başarılı bir proje okulundan beklenen kazanımların neler olduğu, yapılacak olan analizin hangi kriterler ve hangi modellerle değerlendirilmesinin yapılacağı bildirilmemiştir. Ayrıca proje okulu belirleme komisyonunun okulların izleme ve değerlendirmesinde rol almadığı da görülmüştür. Bu nedenle yönetmeliğin eksik kalan kısımlarının yeniden düzenlenmesi; bunun için ilgili kişi, kurum ve uzmanlarla iş birliği yapılması gereklidir.

ZORUNLU OKUL ÖNCESİ EĞİTİM

Okul öncesi eğitime katılımın oranı giderek artış göstermektedir. Dönemin Bakanı Nabi Avcı Okul Öncesi Eğitim Zirvesi'nde yaptığı konuşmada “son iki yılda okul öncesi eğitime katılan çocuk sayısında 150 binlik bir artış” sağlandığını belirtmiştir.⁶¹ MEB tarafından bir süredir okul öncesi eğitimin önemine yönelik açıklamalar yapılmaktadır. Bunlar arasında okul öncesi eğitimin ileride suça karışma oranını düşürdüğü bulgusu da bulunmaktadır. Bu sebeple AK Parti hükümetleri de bir süredir okul öncesi eğitimin zorunlu hale getirilmesi ile ilgili çalışmalar gerçekleştirmektedir. Ancak okul öncesine giden öğrencinin örneğin ergenliğe geçtiğinde daha az suç işlemesinin tek sebebi aldığı eğitim değildir. Türkiye bazında da düşünülecek olursa yaşadığı ilçe/semt/mahallenin sosyoekonomik durumu, dezavantajlı bir bölge olup olmaması, ailesinin sosyoekonomik ve kültürel durumu da suç oranını etkilemektedir. Zaten okul öncesi eğitime katılan öğrencilerin büyük bir kısmı dezavantajlı bölgelerde yaşamayan ailelerin çocuklarıdır.

4 Ekim'de 2017-2019 dönemi Orta Vadeli Programı'nı (OVP) açıklayan Başbakan Binali Yıldırım, okul öncesi eğitimin zorunlu hale getirileceğini belirtmiştir.⁶² Bunun üzerine MEB hazırlıkları hızlandırmış ve 54-66 aylık çocukların zorunlu okul öncesi eğitime katılımı için akademisyen ve öğretmenlerden oluşan bir komisyon, materyal ve müfredat çalışmalarına başlamıştır.⁶³ Gelecek yıl eğitim bölgelerinden seçilecek okullarda pilot uygulamanın başlatılacağı, 2019 yılında ise zorunlu hale geleceği belirtilmiştir. Ayrıca derslik eksikliği olan ve zorunlu okul öncesi eğitimin gerekli olduğu bölgelerde 336 adet mobil sınıf planlaması da yapılmıştır.⁶⁴

Okul öncesi eğitimin zorunlu hale getirilmesi anlamlı değildir. Ancak derslik eksikliği olan dezavantajlı bölgelerde mobil sınıflar oluşturularak oradaki çocukların eğitime katılımını sağlamak son derece anlamlı ve gereklidir. Bu uygulamanın “zorunlu okul öncesi eğitim” şeklinde ülke geneline yayılmasındansa bölgesel ve yerel olarak zorunlu hale getirilmesi daha doğru olacaktır. Böylelikle dezavantajlı bölgeler belirlenip oradaki öğrencinin eğitime katılımını sağlamak bu çocukların ileriki hayatları için de avantaj sağlayacaktır.

61. “Bakan Nabi Avcı: Son İki Yılda 150 Bin Çocuk Daha Erken Eğitime Katıldı”, *Hürriyet*, 9 Nisan 2016.

62. “Başbakan Yıldırım: Okul Öncesi Eğitim Zorunlu Hale Gelecek”, *Hürriyet*, 4 Ekim 2016.

63. “MEB'de Zorunlu Okul Öncesi Eğitim İçin Müfredat' Mesaisi”, *Anadolu Ajansı*, 10 Kasım 2016.

64. “MEB'de Zorunlu Okul Öncesi Eğitim İçin Müfredat' Mesaisi”.

BEŞİNCİ SINIFIN HAZIRLIK SINIFI OLMASI TARTIŞMALARI

2016'da en önemli tartışmalardan biri beşinci sınıfın yabancı dil hazırlık sınıfı yapılması ile ilgilidir. Bakan Yılmaz 6 Ekim'de yaptığı açıklamada beşinci sınıflara hazırlık mahiyetini kazandıracak şekilde İngilizcenin ağırlığının artırılacağını belirtmiştir.⁶⁵ Buradaki amacı ana dillerini bilerek mezun olan öğrencilerin aynı zamanda İngilizceyi de okuyup anlayacak seviyeye gelmelerini sağlamak olduğunu ekledi. Bu uygulama için ise öğretmen sayısının yeterli olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶ Bu konuda çalışmalara başlayan Bakanlığın oluşturduğu muhtemel programlardan biri haftalık 16-20 saat yabancı dil içermektedir.⁶⁷ Öncelikle pilot uygulamanın başlatılacağı, ardından Türkiye genelinde uygulanacağı belirtilen programda, şu an beşinci sınıfta okutulan diğer derslerin dört, altı, yedi ve sekizinci sınıflarda okutulması ihtimaller arasında yer almaktadır.⁶⁸

Milli Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz'ın öğretmen sayısının yeterli olduğu açıklamasına karşın Eğitim-Bir-Sen'in çalışmasına göre halihazırda yaklaşık 12 bin 600 İngilizce öğretmeni açığı bulunmaktadır. Bu çalışmaya göre beşinci sınıflarda Yabancı Dil saatinin üçten altıya çıkarılması durumunda 20 bine yakın öğretmen ihtiyacı olacaktır. Ders sayısının 15 veya 18'e çıkması durumunda ise yaklaşık 40-46 bin Yabancı Dil öğretmenine ihtiyaç duyulacaktır. Buna göre atanmayı bekleyen Yabancı Dil öğretmenlerinin tamamı atansa dahi bu sayı Yabancı Dil ders sayısının altı olduğu model için bile yeterli olamamaktadır. Bir başka eleştiri ise henüz Türkçeye dair beceriler bile yeterince kazandırılmazken Yabancı Dil ağırlıklı bir beşinci sınıfın ne kadar başarılı olacağıdır. Ayrıca öğrenmeye en açık olan dönemde Yabancı Dile ağırlık verilerek diğer derslerin ihmal edileceği endişesi de bulunmaktadır. Beşinci sınıfta okutulan derslerin, diğer sınıflara aktarılmasının ileriki sınıflarda yoğun bir müfredata sebep olacağı veya kültür-sanat derslerinden bazılarının ders saatlerinin azaltılmasına da yol açabileceği üzerinde de durulmalıdır. Bununla beraber diğer yıllarda İngilizce eğitim verileceği gibi bir algı oluşturan "hazırlık" sınıfının, diğer dersler Türkçe işlendiği takdirde başarılı olamayacağı da yapılan eleştiriler arasındadır.⁶⁹

Bütün bunlar değerlendirildiğinde beşinci sınıfın hazırlık sınıfı yapılması için birçok düzenlemenin daha gerektiği görülmektedir. Öncelikle yapılması gereken zaten yeterince yüksek olan yabancı dil ders sayısının değil verilen eğitimin kalitesinin artırılmasına çalışılmasıdır. Bununla birlikte yalnızca beşinci sınıfın yabancı dil ağırlıklı olup ilerleyen sınıflarda verilecek eğitimin Türkçe olması "hazırlık" sınıfının

65. "Beşinci Sınıflara Yabancı Dil Ağırlıklı Eğitim", Anadolu Ajansı, 6 Ekim 2016.

66. "Beşinci Sınıflara Yabancı Dil Ağırlıklı Eğitim".

67. "MEB'de "Yabancı Dil Hazırlık Sınıfı" Mesaisi", Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2016.

68. "MEB'de "Yabancı Dil Hazırlık Sınıfı" Mesaisi".

69. Bekir S. Gür, Zafer Çelik ve Serkan Yurdakul, "Beşinci Sınıfın Yabancı Dil Dersi Ağırlıklı Hale Getirilmesi: Zorluklar, Riskler ve Alternatifler", Eğitim-Bir-Sen Araştırma Merkezi, (EBSAM: 2016).

amacına hizmet etmemiş olacaktır. Dolayısıyla bu konu üzerine bir süre daha çalışma yapılmalı, hazırlık sınıfı oluşturulacaksa dahi bu konuya dahil diğer bütün meseleler (öğretmen açığı, altyapı vb.) derinlemesine düşünülmelidir.

TÜRKİYE'DEKİ SURIYELİLERİN EĞİTİMİ

2011 yılından itibaren Suriye'de süren çatışmalar neticesinde milyonlarca Suriyeli ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Batılı ülkelerin aksine Türkiye uyguladığı açık kapı politikası sayesinde üç milyona yakın Suriyeliye ev sahipliği yaparak yaşanan büyük göç dalgasından en fazla etkilenen ülke olmuştur. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün (GİGM) güncel istatistiklerine göre halen Türkiye'de bulunan Suriyeli sayısı 2.769.991'dir. Bunların 255 bin 922'si Türkiye'nin 10 ilinde kurulan 26 Geçici Barınma Merkezinde, geri kalan 2 milyon 514 bin 69'u ise barınma merkezi dışında yaşamlarını sürdürmektedir.

Beş yılı aşkın süredir Türkiye'de bulunan Suriyelilerin adaptasyonlarının sağlanması için çeşitli sosyal politikalar geliştirilmektedir. Şüphesiz bu politikaların başında hayati önem taşıyan Suriyelilerin eğitimleri gelmektedir. Nitekim Türkiye'de bulunan Suriyeli nüfusun yaklaşık yarısını (1 milyon 312 bin 390) 0-18 yaş grubu oluşturmaktadır.⁷⁰ Okul çağında (5-18 yaş arası) bulunan Suriyelilerin toplam sayısı ise 925 bin 62'dir. Dahası 0-4 yaş arasında bulunan ve önümüzdeki yıllarda eğitim almaya başlaması beklenen çocuk nüfusu ise 387 bin 328'dir. Dolayısıyla bu istatistikler Suriyelilerin eğitiminde kısa, orta ve uzun vadeli planların yapılmasının önemiyetini göstermektedir.⁷¹

2012 yılından bu yana Suriyelilerin eğitimine dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunların başında STK'ların öncülük ettiği ve MEB'in desteklediği Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) gelmektedir. Kendi dilleri, kendi müfredatları ve kendi öğretmenleri ile eğitim gören Suriyeli öğrenciler için GEM'ler birincil alternatif olarak görülmektedir. Ancak Suriyelilerin uzun yıllar daha Türkiye'de kalacakları gerçeğinden hareketle GEM'lerin toplumsal uyumu sağlama noktasında yetersiz kalacağı söylenebilir.⁷² Bu nedenle ikinci ve daha kalıcı bir alternatif olarak MEB tarafından Suriyeli çocukların Türkiye'ye ve Türk toplumuna uyumlarını hızlandırmak ve sağlıklı bir uyum sürecinden geçmeleri için devlet okullarında eğitim görmeleri sağlanmıştır. MEB yetkilileri yaklaşık 300 bini GEM'lerde, 150 bini ise devlet okullarında olmak üzere toplam okullaşan Suriyeli çocuk sayısının yaklaşık 450 bin olduğunu açıklamıştır.⁷³ Yine MEB verilerine göre 2015-2016 eğitim-öğretim yılında okullaşan Suriyeli çocuk sayısının 290 bin civarında olduğu göz önüne alındığında bir yıl içerisinde

70. "Geçici Koruma", Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM), http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_%20icerik, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

71. Müberra N. Emin, "Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi", *SETA Analiz*, Sayı: 153, (Şubat 2016).

72. İpek Coşkun ve Müberra N. Emin, "Türkiye'deki Suriyelilerin Eğitiminde Yol Haritası: Fırsatlar ve Tehditler", *SETA Rapor*, Sayı: 69, (Ekim 2016).

73. "Türkiye'de öğrenim gören Suriyeli öğrenci sayısı 450 bini geçti", *Hürriyet*, 26 Ekim 2016.

sağlanan hızlı artış oldukça olumludur. Ancak henüz okullaşmayı bekleyen yaklaşık 475 bin Suriyeli çocuk olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu konuda halen uzun vadeli ve kalıcı politikalara ihtiyaç vardır.

SETA Vakfı olarak 2012 yılından itibaren Suriyelilerin eğitimleri konusunda yapılan saha gözlemleri, toplantı ve çalıştaylar neticesinde yayımlanan bir raporda Suriyelilerin eğitime erişimleri noktasında yaşanan sorunlar ele alınmış ve çözüm önerileri sunulmuştur. Raporda öne çıkan sorunların başında Suriyeli ailelerin yetersiz sosyoekonomik durumları gelmektedir. Maddi durumun yetersizliği Suriyeli kız çocuklarının erken yaşta evlenmesine, erkek çocukların ise vasıfsız işçi ve düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalmasına neden olmaktadır. Bilhassa ortaokul ve lise çağındaki okullaşma oranlarının bu gerekçelerle ilkokuldan daha düşük olduğu görülmektedir.⁷⁴ Raporda vurgulanan bir diğer önemli sorun alanı ise dildir. Dil engeli nedeni ile Suriyeli öğrenci ve veliler devlet okullarından ziyade GEM'leri tercih etmektedir. Türkiye'de yabancılara bilhassa okul çağındakilere yönelik nitelikli düzeyde Türkçe eğitimi verecek eğitici materyal ve metodoloji yoksunluğu ciddi bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu nedenle dil eğitimi hususunda bu alanda uzman kişi, kurum ve kuruluşlarla (TÖMER, Yunus Emre Enstitüsü vs.) daha aktif işbirlikleri gereklidir.⁷⁵

MEB Suriyelilerin eğitime erişimleri önündeki bu engelleri aşmak ve okullaşmayı artırmak adına bu yıl yeni bir yol haritası oluşturmuştur. Öncelikle MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğüne bağlı "Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı"nın oluşturulması⁷⁶ MEB bünyesinde Suriyelilerin eğitimi ile ilgili muhatap bir birimin kurulması, bu konunun daha yakından izlenmesi ve sorunların tespit edilip hızlı bir şekilde çözüm bulunması adına son derece önemlidir. Yine yol haritası kapsamında devlet okullarında öğrenim gören Suriyeli öğrencilere yönelik kendi dil ve kültürlerini yaşatmaları amacıyla ders saatleri dışında Arapça eğitim programları uygulanması planlanmıştır. Bununla birlikte toplumsal uyumu hızlandırmak için Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğüne bağlı Halk Eğitim Merkezlerinde hem Suriyeli öğrencilere hem de velilerine yönelik Türkçe dil kursları açılması kararlaştırılmıştır.⁷⁷

Ayrıca sosyoekonomik durumu yetersiz olan Suriyeli ailelerin çocuklarını okula göndermeleri şartı ile maddi destek sağlanması hedeflenmiştir. Suriyelilerin eğitimi konusunda farkındalığın artırılması amacıyla öğretmen, idareci ve diğer okul personellerine hizmet içi eğitim verilmiştir.⁷⁸ Yine 2016-2017 eğitim öğretim dönemi itibarıyla lise çağındaki Suriyeli çocukların meslek liseleri ve imam hatip liselerine

74. Coşkun ve Emin, "Türkiye'deki Suriyelilerin Eğitiminde Yol Haritası: Fırsatlar ve Tehditler".

75. Coşkun ve Emin, "Türkiye'deki Suriyelilerin Eğitiminde Yol Haritası: Fırsatlar ve Tehditler".

76. "Suriyeli Çocukların Eğitimi İçin Yol Haritası Belirlendi", Milli Eğitim Bakanlığı, 22 Ağustos 2016. <http://www.meb.gov.tr/suriyeli-cocuklarin-egitimi-icin-yol-haritasi-belirlendi/haber/11750/tr#>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

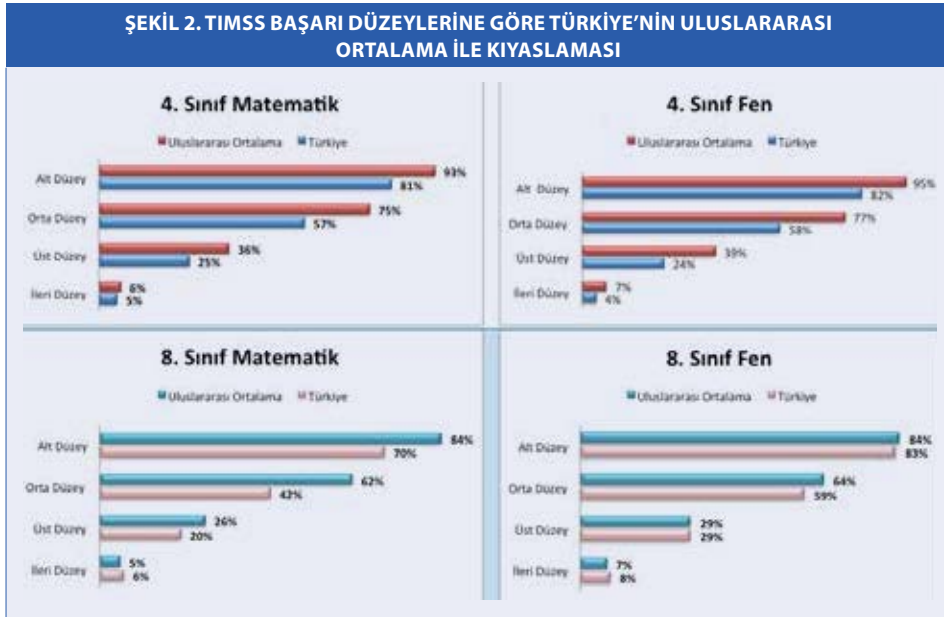
77. "Suriyeli Çocukların Eğitimi İçin Yol Haritası Belirlendi".

78. "Suriyeli Öğretmenlere Hizmet İçi Eğitim", *Hürriyet*, 30 Ağustos 2016.

geçişlerine olanak sağlanmıştır.⁷⁹ MEB'in Suriyelilerin eğitime erişimlerinin sağlanması noktasında aldığı bu kararlar son derece isabetlidir. Alınan bu kararlar kadar bu politikaların sağlıklı ve kalıcı bir şekilde hayata geçirilmesi de Suriyeli çocukların kayıp bir nesle dönüşmemesi adına önem arz etmektedir.

ULUSLARARASI SINAVLAR: TIMSS VE PISA SONUÇLARI

1995 yılından beri her dört yılda bir uygulanan müfredat temelli bir sınav yapan Uluslararası Fen ve Matematik Eğilimleri Araştırması (TIMSS), 29 Kasım'da 2015 yılı sonuçlarını açıkladı. Uluslararası Eğitim Başarılarını Derecelendirme Kuruluşu (IEA) ve Boston College iş birliğiyle yapılmakta olan TIMSS, dördüncü sınıf ve sekizinci sınıf düzeyindeki öğrencilerin Fen ve Matematik alanlarındaki becerilerini ölçmektedir. İlk kez katıldığı 1999'dan beri Türkiye'nin TIMSS skorlarında yükselme eğilimi vardır. TIMSS 2015 sonuçlarına bakıldığında Türkiye'nin önceki yıllara göre ülkeler arasındaki sıralamasında büyük bir değişim olmadığı görülmektedir.⁸⁰ Ancak TIMSS yetkilileri tarafından hem Matematik hem de Fende puanlarda görülen yükseliş eğiliminden övgüyle bahsedilmiştir.⁸¹

Kaynak: SETA

79. "Suriyeli Öğrenciler Meslek Lisesine Gidebilecek", Anadolu Ajansı, 12 Ağustos 2016.

80. SETA Eğitim ve Sosyal Politikalar Direktörlüğü, "TIMSS 2015'in Anlattıkları", *SETA Perspektif*, Sayı: 157, (Aralık 2016).

81. Michael O. Martin, vd. *TIMSS 2015 International Results in Mathematics*, (IEA TIMSS&PIRLS International Study Center&Lynch School of Education, Boston College: 2016).

2000 yılından beri her 3 yılda bir uygulanan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı'nın (PISA) 2015 sonuçları ise 6 Aralık'ta açıklandı. Beceri temelli bir sınav olan PISA, 15 yaş grubundaki öğrencileri Fen, Matematik ve okuma alanlarında ölçmektedir. 2015 yılında 72 ülkenin katıldığı PISA'da, önceki sınavlarda üstün başarı gösteren Finlandiya dahil pek çok ülkenin skorlarında düşüş yaşanmıştır. Türkiye için de benzer bir tablo söz konusudur.⁸² PISA 2015 sonuçlarıyla ilgili sık tartışılan bir husus Türkiye örneklemeyle ilgili olmuştur. Milli Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz Mecliste yaptığı açıklamada örnekleme dahil edilen öğrenci oranının Anadolu liseleri için yüzde 38, mesleki ve teknik liseler için yüzde 36, imam hatip liseleri için yüzde 14 ve fen liseleri için ise yüzde 2,1 olduğunu açıklamıştır. Bu durumun ise üst düzey becerilere sahip olan öğrencilerin temsil edilememesine ve dolayısıyla sonuçların olduğundan daha alt düzeyde görünmesine neden olduğunu ifade etmiştir.⁸³ Benzer husus PISA'nın "Eğitimde Üstün Başarı ve Eşitlik" raporunda da dile getirilmiş ve üst düzey becerilere sahip öğrencilerin (yüzde 30) düzeyinin sonuçlara yansıtılmadığı ifade edilmiştir.⁸⁴

PISA ve TIMSS gibi uluslararası sınavlarda elde edilen sonuçlar eğitimin mevcut durumunu değerlendirmek açısından önemlidir. TIMSS'in hem Türkiye hem de diğer ülkeler için önemi daha çok müfredata dayalı sorulara yer vermesidir. Bu anlamda eğitim sistemlerinin mevcut kalitesini ölçmek açısından da önemli bir araçtır. Ayrıca Türkiye'nin dünya eğitim liginde kendini kıyaslayabileceği bir platformdur. Benzer şekilde PISA da öğrencilerin bilgiyi kullanma becerisini ölçmekte olup Türkiye'nin uluslararası sahadaki düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Bu anlamda Türkiye'nin hem bu sınavlardan kendisi için gerekli sonuçları çıkartarak yaptığı iyileştirmelere devam etmesi hem de bu tür izleme sınavlarına katılmaya devam etmesi önemlidir. Ayrıca bu tür izleme sınavlarının ulusal ölçekte de gerçekleştirilmesi öğrenci başarısının gözlemlenmesi açısından elzemdir. Ortaya çıkan tabloda atılacak en önemli politik adım özellikle akademik olarak dezavantajlı öğrenciler için telafi mekanizmalarının daha güçlü bir şekilde ihdas edilmesidir.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI TEŞKİLAT KANUNU'NDA DEĞİŞİKLİK

"Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı" ilk olarak 24 Mayıs 2016 tarihinde Meclise sunulmuştu. Bu tasarının amacı görev, yetki ve teşkilata ilişkin değişiklikler yapılması; çıraklık eğitimi ve staj altyapısının güçlendirilmesi; YÖK ile ÖSYM Başkanlığına ilişkin düzenleme-

82. "PISA 2015 Results in Focus", OECD, <https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

83. "Bakan Yılmaz, TBMM Genel Kurulunda MEB'in 2017 Yılı Bütçesi Üzerinde Konuştu", MEB, 11 Aralık 2016, <http://meb.gov.tr/m/haber/12497/tr>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

84. *PISA 2015 Results-Excellence and Equity in Education Volume I*, (PISA, OECD, Paris: 2016), s. 116.

lerin yapılması ve yeni devlet üniversitelerinin kurulmasıdır. Tasarıda müsteşar yardımcılığı, mesleki teknik eğitim, özel öğretim, akademisyenlerin okul müdürlüğü, özel eğitim ve yurt dışına gönderilen öğrencilerle ilgili düzenlemeler yer almıştır.⁸⁵ Şu ana kadar kabul edilen maddeler arasında MEB'deki müsteşar yardımcılığı sayısının beşten yediye çıkarılması, akademisyenlerin proje okullarda müdürlük yapabilmesi, aday çırak, çırak kalfa vb. gibi genel ve mesleki eğitimlerin Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğünden alınarak Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğüne aktarılması ve mesleki eğitime yönelik birtakım düzenlemeler en önemli olanlarıdır.⁸⁶

Bunlar arasından en dikkat çekicisi ise kuşkusuz mesleki eğitime yönelik maddelerdir. 2016 yılını yoğun bir gündemle geçiren MEB'in en çok önem verdiği konulardan birisi mesleki eğitimin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi için yapılan çalışmalar olmuştur. Bu tasarının kanunlaşmasının, mesleki eğitimin imajının tazelenmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Buna göre çıraklık eğitimi zorunlu ortaöğretim kapsamına alınmıştır. Bununla meslek lisesinde okuyan öğrencilerin öğrendiklerini uygulamaları ve asıl önemlisi hiçbir öğrencinin geride kalmaması sağlanacaktır. Çıraklık eğitiminin zorunlu ortaöğretime dahil edilmesi denetiminin de artık daha sıkı yapılacağı anlamına gelmektedir. Bu kapsamda ayrıca on ve daha fazla personelin çalıştığı işletmelerde, personel sayısının yüzde 5'inden az olmamak şartıyla mesleki ve teknik eğitim okulu ve kurumlarındaki öğrencilere staj yaptırılabilir. On ve daha fazla öğrenci çalıştıracak işletmeler ise eğitim birimleri kurarak yapılacak eğitim alanında usta ve iş pedagojisi eğitimi almış eğitici personel görevlendirecektir. Bu düzenleme staj öğreniminin bir sisteme oturtulmasını sağlayacaktır.

En teşvik edici görünen düzenleme ise iş yerlerinde staj yapacak öğrencilerin ücret alacak olmasıdır. Tasarıya göre ödenecek ücret 20 ve üzerinde personel çalıştıran iş yerlerinde asgari ücretin yüzde 30'undan; 20'den az personel çalıştıran iş yerlerinde ise asgari ücretin yüzde 15'inden aşağı olamayacaktır. Buna ek olarak sigorta primleri de asgari ücretin yüzde 50'si üzerinden ödenecektir. Yani bu öğrencilerin yaklaşık 400 lira ücret alacağı söylenebilir. Bu düzenlemelerin son derece olumlu olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte mesleğe yönelik bir program uygulayan meslek lisesi mezunlarının YÖK tarafından belirlenecek aynı alandaki bir programa yerleşmelerinde ortaöğretim başarı puanları YÖK'ün belirleyeceği bir katsayıyla çarpılarak merkezi sınav puanlarına eklenecektir. Uzun yıllar meslek lisesi mezunlarının maruz kaldığı katsayı uygulaması bu sefer olumlu bir şekilde geri dönmüştür.

Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında meslek liselerinin itibarının artması, dolayısıyla artık "Anadolu lisesini kazanamayan, başarısı düşük öğrenci"nin gideceği bir eğitim kurumu olmaktan çıkması beklenmektedir. Daha çekici hale getirilmeye çalışılan meslek liselerinin, başarılı öğrencilerin de gitmek isteyeceği yerler olmasıyla mesleki eğitim kalitesinin artması da sağlanacaktır.

85. İlgili Kanun Tasarısı için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss405.pdf>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

86. "Eğitim Alanını Düzenleyen Tasarının 20 Maddesi Kabul Edildi", Anadolu Ajansı, 1 Aralık 2016.

KRONOLOJİ-TEMEL EĞİTİM	
19 Ocak	MEB Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
27 Ocak	MEB Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmelerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
12 Nisan	MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
24 Mayıs	İsmet Yılmaz, Milli Eğitim Bakanlığı görevine başladı.
16 Haziran	MEB Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
3 Temmuz	MEB Taşıma Yoluyla Eğitime Erişim Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
3 Temmuz	MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
3 Ağustos	Sözleşmeli Öğretmen İstihdamına İlişkin Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
5 Ağustos	MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
6 Ağustos	2016-2017 Eğitim ve Öğretim Yılında Özel Okullarda Öğrenim Görecek Öğrenciler İçin Eğitim ve Öğretim Desteği Verilmesine İlişkin Tebliğ <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
27 Ağustos	2016-2017 Eğitim ve Öğretim Yılında Organize Sanayi Bölgeleri Dışında Açılan/Açılacak Özel Mesleki ve Teknik Eğitim Okullarında Öğrenim Gören/Görecek Öğrenciler İçin Eğitim ve Öğretim Desteği Verilmesine İlişkin Tebliğ <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
27 Ağustos	2016-2017 Eğitim ve Öğretim Yılında Organize Sanayi Bölgelerindeki Özel Mesleki ve Teknik Eğitim Okullarında Öğrenim Görecek Öğrenciler İçin Eğitim ve Öğretim Desteği Verilmesine İlişkin Tebliğ <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
1 Eylül	MEB Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
8 Eylül	MEB Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
28 Eylül	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
28 Ekim	MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.

YÜKSEKÖĞRETİM

YÜKSEKÖĞRETİME ERİŞİM

2016 yılında Yükseköğretime Geçiş Sınavı'na (YGS) yaklaşık 2,2 milyon kişi başvurmuştur.⁸⁷ Geçmiş yıllara bakıldığında YGS'ye başvuran aday sayısının giderek arttığı ve 2016 yılında en yüksek düzeye ulaştığı gözlemlenmiştir. Zorunlu 12 yıllık eğitim uygulaması ile birlikte bu sayının önümüzdeki yıllarda da artmaya devam etmesi beklenmektedir.

2016 YGS'ye başvuran adayların yüzde 42,1'i (950 bin kişi) lise son sınıf öğrencisi, yüzde 28'i ise (633 bin kişi) herhangi bir programa yerleşmemiş lise mezunlarıdır. Başvuranların yaklaşık yüzde 28'i ise halen bir yükseköğretim programında öğrenim gören ya da mezun kişilerden oluşmaktadır.⁸⁸ Bir lisans programını bitirmiş veya halen bir lisans programında olan yaklaşık her üç kişiden birinin sınava tekrar girmesi, öğrencilerin tercihlerinden memnuniyetleri üzerinde düşündürmektedir.

Bu yıl kontenjanlar artmaya devam etmesine rağmen ilginç bir şekilde 2015 yılına göre çok daha fazlası boş kalmıştır. 2016'da devlet üniversitelerinde kontenjanların yüzde 5'i (34 bin 468), vakıf üniversitelerinde yüzde 12'si (18 bin 528) boş kalmıştır.⁸⁹ Kıbrıs ve diğer ülkelerdeki Türk üniversitelerinde kontenjan sayısı düşürülmüş dolayısıyla boş kontenjan oranı da yüzde 35'e (7 bin 151) gerilemiştir. Bu oranlar oldukça dikkat çekicidir. Özellikle devlet ve vakıf üniversitelerindeki doluluk oranının 2015 yılına göre düşüş göstermesi, adayların ya doğru bir şekilde tercih yapmadığını ya da sonuçlarına ve kendilerine uygun eğitim sunan üniversiteler bulunmadığını düşündüklerini göstermektedir.

667 sayılı KHK ile kapatılan vakıf yükseköğretim kurumlarında bulunan öğrenciler için 23-26 Ağustos tarihleri arasında ek yerleştirme yapılması plan-

87. "2016-YGS Sayısal Bilgiler", ÖSYM, http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2016/YGS/2016_YGS_Sayısal_Bilgiler.pdf, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

88. "2016-ÖSYS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler", ÖSYM, <http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2016/LYS/YerlestirmeSayısalBilgiler10082016.pdf>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

89. "2016 ÖSYS Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler".

lanmıştır.⁹⁰ Ancak daha sonra gelen taleplerden ötürü tercih süresi 29 Ağustos'a kadar uzatılmıştır.⁹¹ Bu öğrencilerin yerleştirme sonuçları 23 Eylül'de açıklanmış,⁹² kayıtları ise 29 Eylül'de tamamlanmıştır.⁹³ Buna göre olağanüstü bir durum olmasına rağmen bu süreç iyi yönetilebilmiş, üniversiteleri kapatılan öğrenciler derslerin başlama tarihinden kısa bir süre sonra yerleştirilebilmiş, böylelikle büyük ders kayıpları yaşamamışlardır.

ULUSLARARASI LAŞMA

Türkiye'de yükseköğretim alanında 1990'lı yılların başından itibaren uluslararasılaşma konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Atılan adımların etkinliği noktasında halen tartışmalar devam etmekle birlikte, Türkiye'de 100 bine yaklaşan sayısı ile uluslararası öğrenciler bu alanda büyümenin arttığını göstermektedir. 2016 yılında toplam uluslararası öğrenci sayının üçte ikisini oluşturan ülkeler aşağıda gösterilmiştir.

TABLO 2. TÜRKİYE'DE YÜKSEK ÖĞRENİM GÖREN ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER (İLK 10 ÜLKE, KASIM 2016)		
1.	Azerbaycan	12.504
2.	Türkmenistan	9.903
3.	Suriye	9.689
4.	İran	5.661
5.	Irak	4.414
6.	Afganistan	4.338
7.	Kırgızistan	1.994
8.	Yunanistan	1.993
9.	Kazakistan	1.986
10.	Libya	1.668

Kaynak: ÖSYM verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bununla birlikte Türkiye'ye yükseköğretim için gelen öğrencilerin cinsiyetlerine bakıldığında erkek öğrencilerin kız öğrencilerin iki katından fazla olduğu görülmektedir. Geçmiş yıllarda da benzer bir eğilimin söz konusu olduğu ifade edilebilir.

TABLO 3. CİNSİYETE GÖRE TÜRKİYE'DEKİ ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER		
Erkek	Kadın	Toplam
60.156	27.747	87.903

Kaynak: ÖSYM

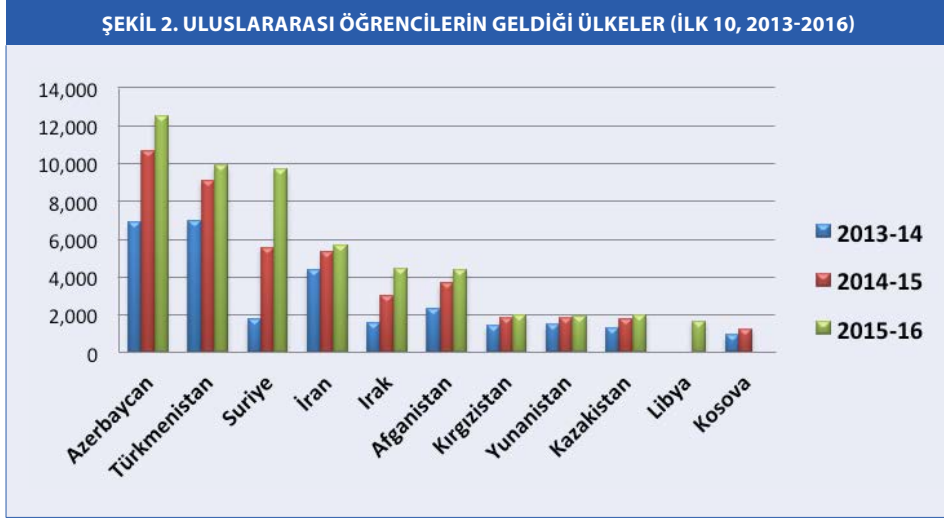
90. "Açıklama", ÖSYM, http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2016/KHK/667sayiliKHK_UsulveEsaslar23082016.pdf, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

91. "Açıklama", YÖK, 25 Ağustos 2016, <http://www.yok.gov.tr/documents/10279/26994545/kapatilan-vakif-universitelerindeki-ogrencilerin-tercih-basvuru-suresi-uzatildi.pdf>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

92. "Kapatılan Üniversitelerin Öğrencilerinin Yerleştirme Sonuçları Açıklandı", TRT Haber, 23 Eylül 2016.

93. "Açıklama," YÖK, 28 Eylül 2016.

2016'da geçtiğimiz yıla göre toplam uluslararası öğrenci sayısında yaklaşık 15 bin artış yaşanmıştır. Bu artışın önceki yıllardan daha fazla olmasındaki temel etkenlerden birinin Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerle ilgili olduğu söylenebilir. Zira Şekil 2'de görüldüğü gibi 2013'ten bu yana Suriyeli öğrencilerin sayısında dramatik bir artış yaşanmıştır. 2014 yılında üniversitelerde 1.785 öğrenci varken 2016 yılında bu sayı 9 bin 689 olmuştur.

Kaynak: ÖSYM

Uluslararası öğrencilerin aksine uluslararası akademisyenlerin sayısında önceki yıla göre bir düşüş söz konusudur. Geçtiğimiz yıl 2 bin 944 olan uluslararası akademisyen sayısı 2016'da 2 bin 829 olmuştur.

TABLO 4. TÜRKİYE'DEKİ ULUSLARARASI AKADEMİSYEN SAYISI (KASIM 2016)

Profesör	Doçent	Yardımcı Doçent	Öğretim Görevlisi	Okutman	Uzman	Araştırma Görevlisi	Öğretim Görevlisi Doktora	TOPLAM
202	202	632	840	670	75	108	100	2.829

Kaynak: YÖK

669 SAYILI KHK İLE KAPATILAN ASKERİ YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI

669 Sayılı KHK ile askeri yükseköğretim kurumları kapatılmış ve Milli Savunma Üniversitesi'nin kurulması kararı alınmıştır.⁹⁴ Bununla beraber 2015-2016 eğitim öğretim döneminde mezun olan öğrencilerin işlemleri için koordinatör üniversiteler atanmıştır (Tablo 3). Bu dönemden önce mezun olan öğrencilerin işlemleri

94. "Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname", *Resmî Gazete*, 31 Temmuz 2016.

ise Milli Savunma Üniversitesi'ne aktarılmıştır. Ancak bahsi geçen zamanda henüz kurulmadığı için Genelkurmay Başkanlığında geçici bir birimin oluşturulmasına karar verilmiştir.⁹⁵

TABLO 3. KAPATILAN ASKERİ YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINA ATANAN KOORDİNATÖR ÜNİVERSİTELER	
ASKERİ YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU	2015-2016 MEZUNLAR İÇİN KOORDİNATÖR ÜNİVERSİTE
Kara Harp Okulu	Gazi Üniversitesi
Hava Harp Okulu	İstanbul Teknik Üniversitesi
Deniz Harp Okulu	İstanbul Teknik Üniversitesi
GATA Tıp Fakültesi	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
GATA Hemşirelik Yüksekokulu	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
GATA Astsubay Sağlık Hizmetleri MYO	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Jandarma Astsubay MYO	Gazi Üniversitesi
Deniz Astsubay MYO	İstanbul Teknik Üniversitesi
Hava Astsubay MYO	İstanbul Teknik Üniversitesi
Kara Kuvvetleri Astsubay MYO	Gazi Üniversitesi
Bando Astsubay MYO	Hacettepe Üniversitesi

Kaynak: YÖK

Öğrenimlerine devam edebilmeleri için bu yükseköğretim kurumlarında eğitim gören öğrencilere tercih hakkı verilmiştir. Devlet veya vakıf üniversitelerini tercih edebilen bu öğrenciler, vakıf üniversitelerine yerleşmeleri durumunda program ücretini ödeyecekleri ve belge ve diploma gibi işlemlerinin yerleştikleri kurum tarafından yapılacağı belirtilmiştir.⁹⁶ Ayrıca askeri liselerden sınavsız olarak geçiş yapan öğrencilerin ortaöğretim diploma puanları dikkate alınarak uygun program ve kontenjanlara yerleştirilmesine ve ÖSYS sonucuna göre kayıt olan öğrencilerin ise askeri yükseköğretim kurumuna kayıt oldukları yılki yerleştirme puanları ve tercih edebilecekleri puan türüne göre program ve kontenjanlara yerleştirilmesine karar verilmiştir.⁹⁷

Kapatılan askeri yükseköğretim kurumları öğrencileri tercihlerini 22-27 Eylül tarihleri arasında yapmış, kayıtları ise 6-10 Ekim arasında gerçekleşmiştir. Yerleşemeyen öğrenciler için boş kalan kontenjanlara ek tercih alınmış, ek tercihte de yerleşemeyenler YÖK tarafından yerleştirilmiştir.⁹⁸ Bununla birlikte Hava Harp Okulu öğrencilerinden 422'sinin Yüksek Disiplin Kurulu kararıyla ilişkisi kesilmiş ve Hava Astsubay Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden ikisinin güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması sonucu olumsuz olduğundan okuldan çıkarılmıştır. Bu öğrencilerden

95. "Açıklama", YÖK, 31 Temmuz 2016, http://www.yok.gov.tr/documents/10279/27657791/askeri_okullardan_mezun_olanlarla_ilgili_aciklama.pdf, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

96. "Açıklama", YÖK, 31 Temmuz 2016, http://www.yok.gov.tr/documents/10279/27657791/kapatilan_harp_okullari_ogrencileri_yerlestirmelerine_iliskin_usul_ve_esaslar.pdf, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

97. "Açıklama", YÖK, 31 Temmuz 2016.

98. "Açıklama", YÖK, 4 Ekim 2016.

tercih alınmamıştır. Yüksek Disiplin Kurulu kararıyla çıkarılan öğrencilerin statüleri konusunda ise Başbakanlıktan görüş alınmasına karar verilmiş, bu kişilerin işlemleri beklemeye alınmıştır.⁹⁹ Ayrıca 669 Sayılı KHK'nın 105. maddesi uyarınca Harp Okulları bünyesindeki fakülte, yüksekokul ve Astsubay Meslek Yüksekokullarında kayıtlı öğrencilerden cezaevinde bulunması nedeniyle yerleştirme başvurusu yapamayan öğrencilerin cezaevinden çıktıktan sonra durumlarını belgeleyerek başvurmaları halinde YÖK tarafından yerleştirilecekleri açıklanmıştır.¹⁰⁰

31 Ağustos'ta Milli Savunma Üniversitesi bünyesinde bulunan Hava Harp Okulu'na; 671 Sayılı KHK'ya göre pilotaj eğitimi verenler öncelikli olmak üzere üniversitelerin tüm mühendislik bölümlerinin birinci ve diğer ilgili bölümlerinin ikinci ve üçüncü sınıflarından öğrenci alınacağı duyurusu yapılmıştır. Bu kapsamda birinci sınıflar eğitimlerine 2017-2018 eğitim öğretim yılı birinci yarısında ikinci sınıfta; diğer öğrencilerin ise 2016-2017 eğitim öğretim yılı ikinci yarısından başlamak üzere Hava Harp Okulunda buldukları sınıf ve dönem itibarıyla eğitime başlayacağı açıklanmıştır.¹⁰¹ Bir başka gelişme ise halihazırda kapalı bulunan harp okullarının 2017 yılında yeniden açılacağı ve Milli Savunma Üniversitesi'ne bağlanacak olmasıdır.¹⁰²

ÖYP VE 50D ARASINDA ÖĞRETİM ÜYESİ SORUNU

İlk olarak 2002 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde uygulanan Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP), 2010 yılında merkezi atama sistemiyle üniversitelerin akademik personel ihtiyacını karşılamak için kurgulanmıştır. Merkezi atama sisteminde yerleştirme için kullanılan not, lisans genel not ortalamasının yüzde 25'i, Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Girişi Sınavı'nda (ALES) ilgili alandaki puanın yüzde 60'ı alınarak hesaplanmaktadır. ÖYP adayının geçerli bir dil sınavında yabancı dil puanı varsa, bu puanın yüzde 15'i de toplam nota eklenmektedir. 2010-2016 yılları arasında uygulanan bu sistemle birlikte, hem akademisyen ihtiyacının karşılanması hem de akademik personelin eğitim kalitesinin artırılması amaçlanmıştır. Merkezi atama sistemiyle adayın üniversitede ilgili programlara yerleştirilmesi de araştırma görevliliği seçiminde çeşitlilik sağlamıştır.

Sistem, farklı beceri niteliklerini ölçmesi, merkezi atamayla adayların belirlenmesi, lisansüstü eğitimle birlikte öğretim üyesi ihtiyacının karşılanması, yurt içi ve yurt dışı dil eğitimi sağlaması ve eğitim süreleri boyunca yurt içi ve yurt dışı seyahat ödeneklerinin karşılanması gibi faktörlerden dolayı işlevselliği açısından olumlu bulunmuştur. ÖYP kapsamındaki araştırma görevlilerinin 33. maddenin (a) fıkrasına

99. "Açıklama", YÖK, 31 Temmuz.

100. "Açıklama", YÖK, 6 Ekim 2016.

101. "Açıklama", YÖK, 31 Ağustos 2016, http://www.yok.gov.tr/documents/10279/27821052/hava_harp_okulu-na_giris_kosullari_9916.pdf, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

102. "Harp Okulları Şubat 2017'de Yeniden Açılıyor", *Yeni Şafak*, 2 Kasım 2016.

göre atamaları yapılmıştır. Fakat ÖYP sistemiyle yapılan atamalarda farklı uygulama ve yükümlülükler olduğu için, ayrı bir düzenlemeyle usul ve esaslar belirlenmiştir. ÖYP kapsamındaki araştırma görevlileri, her yıl ÖYP değerlendirme formuyla danışman tarafından değerlendirilmektedir.

Ancak ÖYP kapsamında 33a kadrosu olarak tanımlanan kadroda bulunan araştırma görevlileri, 33. maddenin (a) fıkrasına göre ataması yapılan diğer araştırma görevlilerinin aksine her yıl iş sözleşmesi yenilememektedir. Bu ikircikli durum eşitsizlik oluşturduğu gibi araştırma görevliliği unvanında kadro çeşitlenmesine sebep olmaktadır. Araştırma görevlisi alımlarında ÖYP dışında, cari usul yöntemi de kullanılmaktadır. 33a ve 50d olarak yapılan cari usul atamalarında, 33a kadrosundaki araştırma görevlilerinin iş sözleşmesi, en çok 3 yılda bir yenilenmektedir. 50d kadrosunda bulunan lisansüstü öğrencilerin ise lisansüstü eğitimlerini tamamlamaları halinde görev süreleri bitmektedir. “Burslu öğrenci” olarak nitelendirilen bu uygulama, üniversitelerde akademik başarının devamlılığı ve takip edilmesi bakımından sıklıkla kullanılmaktadır.

Cari usul ve ÖYP usulü olmak üzere iki farklı yöntemle alınan araştırma görevlileri arasında, alımdan kaynaklanan iş sözleşmesi farklılığı bulunmaktadır. Aynı unvana sahip olmalarına rağmen, yükümlülüklerinin değişmesi ÖYP usulü ve cari usul kıyaslamasına sebep olmaktadır. Diğer yandan ÖYP kadrosunda bulunan araştırma görevlilerinin özellikle köklü üniversitelerde oda dahi bulamaması, akademik eğitim sürecinde asıl rollerden birisi olan danışman öğretim üyesiyle bir hoca-öğrenci ilişkisinin oluşturulamaması, ÖYP’li ve ÖYP’li olmayan araştırma görevlileri ayırımına yol açmaktadır.

Sistemin olumlu ve olumsuz birçok yönü bulunmasına rağmen, asıl sorun araştırma görevlileri arasında uygulama ve anlayış farklılığı oluşturmasıdır. Her yıl yenilenecek bir iş sözleşmesine karşılık üniversiteye devamlılığı beklenen araştırma görevlileri ve ÖYP’li olarak nitelendirilen araştırma görevlileri aynı akademik sistemde olmalarına rağmen farklılaşmaktadır. Ayrıca ÖYP sisteminin özellikle yeni mezun gençler arasında bir iş bulma platformuna dönüşmesi, sisteme yöneltilen başlıca eleştirilerden birisidir. ÖYP’de akademik yaşamın temel şartlarından birisi olan araştırma görevlisi ve danışman öğretim üyesi arasındaki iletişime yönelik eleştiriler de, ÖYP sisteminin üniversiteye aidiyet kurup kurmadığına dair soru işaretleri oluşturmaktadır.

Bu nedenle yalnızca ÖYP sisteminde değil 33a, 50d kadrosunda bulunan ve hatta yardımcı doçent kadrosunda bulunan öğretim üyeleri için akademik başarıyı artıracak, mevcut eşitsizlikleri ortadan kaldıracak, eğitim sürecinin lisansüstü öncesinde en son aşamasını oluşturan lisans öğrencilerini yönlendirebilecek ve yetiştirebilecek niteliğe sahip, işini kaybetme korkusunun üretim verimliliğini baskılamayacak ancak “garanti iş” mantığının sebep olduğu rehaveti de ortadan kaldıracak bir düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından 674 sayılı KHK ile yapılan ÖYP düzenlemesi ise bu ihtiyaca cevap vermekten uzaktır.

674 sayılı KHK ile tüm ÖYP kadrosunda yer alan araştırma görevlileri, 50. maddenin birinci fıkrasının (d) bendine göre statüleri değiştirilerek kamuoyunda 50d kadrosu olarak bilinen kadroya geçirilmişlerdir. Böylece ÖYP sistemiyle elde edilen lisansüstü eğitimini başarıyla tamamlamaları durumunda öğretim üyesi olma hakkını kaybederek, ilgili üniversiteler tarafından 33. maddenin (a) fıkrasına göre yeniden atamaları yapılmadığı takdirde akademik görevleri son bulacaktır. Aslında 50d kadrosunda bulunan diğer araştırma görevlileri için halihazırdaki uygulamanın kapsamı genişletilerek, ÖYP'li araştırma görevlileri de kapsam dahiline alınmıştır. Böylece aynı unvana sahip olan araştırma görevlilerinin vazifelerine devam etmesindeki farklı uygulama ortadan kaldırılmıştır.

15 Temmuz darbe girişimi ardından Türkiye'de devlet kurumlarına yerleşmiş FETÖ üyelerinin devlet mekanizmasından çıkarılmasını amaçlayan KHK'larda, ÖYP sisteminin dönüştürülmesi, lisansüstü eğitim ve öğretim üyesi yetiştirme programlarının ihtiyaç duyduğu düzenlemenin kapsamını daraltmıştır. Mevcut durumda ÖYP sistemi kaldırılarak araştırma görevlisi alımında cari usul olarak bilinen tek bir sistem uygulamasına geçilmiştir. ÖYP usulü ve cari açık usulü arasındaki fark ortadan kaldırılmış olsa bile, Türkiye'de eğitim sürecinin en üst seviyesi olan üniversite eğitiminde görev alacak öğretim üyelerinin yetiştirilmesi için daha kapsamlı bir çalışma gerekmektedir. Türkiye'de gelişen ve yaygınlaşan yükseköğretimde temel sorunlardan birisi olan öğretim üyesi açığını kapatmaya yönelik kurgulanan ÖYP'nin iş kapısı olarak görülmesi engellenmiştir. Fakat akademik kadroların yetiştirilmesi için mevcut düzenlemelerin gelişmiş ülke örnekleri göz önünde bulundurularak güncellenme ihtiyacı devam etmektedir. Araştırma görevlisi unvanı akademik yaşamda ilk basamak olduğu için bu sürecin iyi kurgulanması elzemdir.

Ayrıca 50d kadrosunda bulunan araştırma görevlileri lisansüstü eğitimlerini tamamlamaları ve ilgili üniversitelerin talepleri doğrultusunda akademik süreçlerine devam edebileceklerdir. ÖYP sistemiyle garanti olan bir süreç, yetkinlik ve ihtiyaç göre yeniden düzenlenmiştir. Fakat lisansüstü eğitimini tamamlayan öğretim üyesi adaylarının atanma şartları ve bunları belirleyecek kriterler konusundaki subjektif değerlendirmeler bu konuda ortak bir düzenleme ihtiyacını ortaya koymaktadır.

REKTÖR ATAMALARI

2016 yılı Boğaziçi Üniversitesi ve ODTÜ gibi rektörlük seçimleriyle sıkça gündeme gelen üniversiteler dahil pek çok üniversite için bir seçim yılı oldu. Yaz döneminde 37 üniversite rektörlüğüne 12-26 Temmuz tarihleri arasında atama yapılması YÖK tarafından planlanmıştı. Bu üniversitelerden 20 tanesinin rektörlük seçimleri 12 Temmuz'da gerçekleşirken, kalan 17'sinin seçimi 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında denk geldiğinden 24 Temmuz tarihli YÖK kararı ile ileri bir tarihe ertelenmiştir.

12 Temmuz'da rektörlük seçimleri gerçekleştirilen dokuz üniversiteye Cumhurbaşkanı tarafından 28 Temmuz 2016 tarihinde atama yapılmıştır. Bu tarih itibarıyla rektörlük seçimleri gerçekleştirilen ancak hala atama yapılmayan 11 üniversite (Boğaziçi, İstanbul Teknik, Ege, Dicle, Akdeniz, On Dokuz Mayıs, Dokuz Eylül, Adana Bilim ve Teknoloji, Gaziantep, Atatürk ve Fırat) bulunmaktaydı.¹⁰³ Bunlardan Gaziantep Üniversitesi'ne 1 Ağustos ve Akdeniz Üniversitesi'ne ise 4 Ağustos'ta rektör ataması gerçekleştirilmiştir. 8 üniversiteye de 12 Ağustos itibarıyla rektör atanmıştır.¹⁰⁴ Rektörlük seçimleri yapılmış olmasına rağmen rektör ataması gerçekleştirilmemiş olan tek üniversite Boğaziçi Üniversitesi'ydü.

Rektör seçim ve atama süreci ile ilgili 29 Ekim'de çıkarılan 675 sayılı KHK önemli değişiklikler getirmiştir. Bunlardan ilki bundan itibaren üniversitelerde rektörlük seçimlerinin yapılmayacak olması ve cumhurbaşkanının üniversite rektörlerini doğrudan YÖK'ün kendisine önerdiği üç isim arasından seçerek atayacak olmasıdır. Bu kapsamda aday adaylarının YÖK'ün açıkladığı takvimi dikkate alarak "Rektör Bilgi Formu" ile birlikte, akademik özgeçmiş ve yayın listelerini YÖK'e sunmaları beklenmektedir. Başvuruda bulunacak kişilerde "Profesör olarak en az üç yıl görev yapmış olması, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu hükümlerine göre devlet memuru olarak istihdam edilebilmek için engel bir halin bulunmaması, rektör olarak atama işleminin ikmal edildiği tarih itibarıyla 67 yaşını tamamlamamış olması" kriterleri aranmaktadır. Bu kapsamda 19 üniversiteye atama yapılacaktır.¹⁰⁵ Ayrıca YÖK Başkanı Yekta Saraç yaptığı bir açıklamada, rektör atama süreçlerinde YÖK'ün, cumhurbaşkanına önerilecek adayların seçimi için, rektör ataması gerçekleştirilecek üniversitenin bulunduğu ilin valisi, sanayi ve ticaret odası başkanları, kalkınma ajansı temsilcileri ile de görüşerek üniversitenin ihtiyaç duyduğu rektör profili ile ilgili bir rapor hazırlayacağını ifade etmiştir.¹⁰⁶

Yeni değişiklik baz alınarak ilk atama 13 Kasım tarihinde, uzun süredir atama bekleyen Boğaziçi Üniversitesi'ne yapılmıştır. Yeni düzenlemeye göre yapılan bu atamada, eski rektör ve aynı zamanda seçimlerde en yüksek oyu alan adayın atanması beklenirken, seçim sürecine dahil olmamış bir akademisyen atanmıştır. Bunu gerekçe gösteren öğrenciler zaten yüksek olan tansiyonu daha da yükseltmiş ve protestolar gerçekleştirmişlerdir.¹⁰⁷ Ancak bu yeni düzenleme üniversitelerde kamplaşmanın önüne geçmesi açısından olumlu bir adımdır. OHAL sürecine denk gelmesi ve Türkiye'de YÖK'ün halen Bakanlık düzeyine evrilememiş olması nedeniyle sancılı geçen bu sürecin ve uygulamanın ileriki zamanlarda oturması beklenmektedir. Uygulama ile ilgili

103. "OHAL Süreci ve Rektör Atamaları", Memurlar.net, 1 Ağustos 2016, <http://www.memurlar.net/haber/600572>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

104. "Cumhurbaşkanı Erdoğan 8 Üniversiteye Rektör Atadı", CNN Türk, 12 Ağustos 2016.

105. "Rektörlük Aday Adaylığı Başvuruları Başladı", *Haber Türk*, 21 Kasım 2016.

106. "YÖK Başkanı Prof. Dr. Saraç: YÖK Rektör Seçiminde Öğrencilerin de Fikrini Alacak", Anadolu Ajansı, 25 Kasım 2016.

107. "Boğaziçi Üniversitesi'nde Rektör Protestosu", NTV, 14 Kasım 2016.

en sık dile getirilen eleştirilerden biri böyle bir uygulamanın başka herhangi bir ülkede bulunmamasıdır. Ancak unutulmamalıdır ki başka herhangi bir ülkedeki üniversitelerde akademisyenlerin rektör seçmesi uygulaması da mevcut değildir. Öyle ki ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde rektörler mütevelli kurulları tarafından doğrudan atanmaktadır. Türkiye'de ise benzeri bir sistemin uygulanması için Anayasa değişikliği gerekmektedir.¹⁰⁸ Dolayısıyla bu dönemde ancak bir ara formül uygulamak mümkündür.

KRONOLOJİ: YÜKSEKÖĞRETİM	
20 Şubat	Yurt dışı Yükseköğretim Diplomaları Tanıma ve Denklik Yönetmeliği <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
18 Mart	Yükseköğretim Kurumlarında Ön Lisans ve Lisans Düzeyindeki Programlar Arasında Geçiş, Çift Anadal, Yan Dal ile Kurumlar Arası Kredi Transferi Yapılması Esaslarına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
23 Mart	Yükseköğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Yabancı Dille Öğretim Yapılmasında Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
1 Nisan	Meslek Yüksekokulları ve Açıköğretim Ön Lisans Programları Mezunlarının Lisans Öğrenimine Devamları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
10 Nisan	Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
20 Nisan	Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı
8 Haziran	Mesleki ve Teknik Eğitim Bölgesi İçindeki Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin İş Yerlerindeki Eğitim, Uygulama ve Stajlarına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmeliğin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
31 Temmuz	Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
6 Ekim	Yükseköğretim Kurumlarının Yurt Dışı Yükseköğretim Kurumlarıyla Ortak Eğitim Öğretim Programlarına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
8 Ekim	Yükseköğretim Kurumlarında Danışma Kurulu Oluşturulmasına İlişkin Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.

108. Bekir Gür, "Seçim Sistemi, Üniversiteleri Geri Bırakıyor", *Star*, 18 Eylül 2014.

SOSYAL POLİTİKALAR

2011 yılında kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığıyla birlikte kurumsal bir çatı altında temsil edilen sosyal politikalar, kapsamı ve önemini her yıl genişleterek siyasi, ekonomik ve sosyal gündemin ilk sıralarında yer almaktadır. 2016 yılında da yoğun bir ajandaya sahip olan sosyal politika alanında kadın, çocuk, engelli ve yaşlıların yanı sıra Suriyeliler ve 15 Temmuz şehit ve gazileri de öne çıkan hedef gruplar olmuştur. Suriyeliler için, Avrupa Birliği'nin Türkiye'de yaşayan mülteciler için ayırdığı kaynak kapsamında, Avrupa Acil Sosyal Güvenlik Ağı (ESSN)¹⁰⁹ kurulması adına "Sosyal Uyum Yardımı Programı" başlatılmıştır.¹¹⁰ Önceliğin kadın ve çocuklara verileceği bu programda sosyal yardım yararlanıcıları Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından belirlenmektedir. Sosyal yardım ihtiyacı olan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının tespit edilme sürecinde olduğu gibi, Suriyelilere yönelik Sosyal Uyum Yardım Programı'nda da başvurular her il ve ilçede bulunan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla yapılmaktadır. Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi'yle tüm sürecin izleneceği programdan hak sahipleri Suriyelilerin 2017 yılında yararlanması beklenmektedir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının yanı sıra programda iş birliği yapılacak Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM), Avrupa İnsani Yardım Fonu (ECHO), Dünya Gıda Programı (WFP), Türk Kızılayı, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) vb. kurumların olması, söz konusu programların yalnızca yardım boyutunu değil eğitim, sağlık, sosyal içerme ve güvenlik gibi konuları da kapsadığını göstermektedir. Ancak sosyal yardım programlarında hedefin Suriyeliler olması, sosyal yardım programlarına mesafeli ve eleştirel yaklaşımı

109. "Turkey: Refugee Crisis", European Commission, (Eylül 2016), http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/turkey_syrian_crisis_en.pdf, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

110. "European Commission Press Release Database", European Commission, 8 Eylül 2016, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-2989_en.htm, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

artırmaktadır. Bu nedenle uygulanacak Sosyal Uyum Yardım Programı'nın, her ay verilecek 100 TL'lik nakdi yardımın yanı sıra Suriyelilerin ekonomik ve sosyal yaşama uyumu konusunda bir etki oluşturması beklenmektedir.

Sosyal politikaların öncelikli hedef kitlelerinden birisi olan engellilerin ekonomik ve sosyal yaşamda adil ve eşit yer almaları için 2012 yılında başlatılan merkezi engelli memur sınavı, engellilerin kamuda çalışmasının önünü açmıştır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının verilerine göre Ekim 2016'da kamu kurumlarında çalışan engelli memur sayısı 48 bin 963 iken kamuda çalışan engelli işçi sayısı 8 bin 709'dur. Ayrıca İş Kanunu'nda yer alan 50 kişi üzerinde işçi çalıştıran işverenler için toplam çalışan sayısının yüzde 3'ü kadar engelli çalıştırma zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak uygulamada aksaklıkların olduğu, engellilerin form üzerinde kayıtlı olduğu ve aktif iş yaşamına katılmadığı, işverenlerin de engelli çalıştırma zorunluluğunu pasif istihdamla yerine getirdiği eleştirileri dikkate alınmalıdır. Kayıtlı olması, engelli bireyin ekonomik ve sosyal yaşama katılması anlamına gelmediği gibi sosyal yaşamdan tecridine yol açmaktadır. Engelli bireylerin eğitim, istihdam ve sosyal yaşam alanında karşılaştığı sorunların çözümü için hayata geçirilen uygulamaların takibi yapılarak etkinliği değerlendirilmelidir. Yalnızca ekonomik değil sosyal maliyet boyutundan dolayı, bu alanda etkinlik analizi yapılması önemlidir.

2016 yılında sosyal politikalar kapsamında en tartışmalı konulardan birisi kadınların toplumsal hayat ve aile yaşamında karşılaştığı sorunlar olmuştur. Basında yer alan şiddet haberlerinde mağdur olarak en sık görülen kadınların yüzde 25'i, OECD verilerine göre 2014 yılında eşinden şiddet görmüştür.¹¹¹ 2014 yılında "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması" sonuçlarına göre ise lise ve üzeri eğitim alan kadınların yüzde 8,7'si son 12 ay içerisinde eşinden şiddet görürken bu oran eğitimi olmayan veya ilköğretimi bitirememiş kadınlar için yüzde 11'dir.¹¹² Şiddetin yaygınlığından en çok etkilenen grup olan kadın ve çocukların yaşadığı mağduriyet ve eşitsizlik, Türkiye'de sosyal politika uygulamalarının en gerekli olduğu meseledir. Özellikle toplumda ciddi bir tepkiyle karşılanan ve "kadın cinayetleri" olarak ayrı bir kategoride yer alan toplumsal sorunun her geçen gün derinleşmesi, bu sorun için geliştirilen çözümlerin yetersiz kaldığını göstermektedir.

Ayrıca 17 Ağustos'ta *Resmî Gazete*'de¹¹³ yayımlanan Denetimli Serbestlik Düzenlemesinde en fazla tartışılan konu, cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen suçların denetimli serbestlik kapsamı dahilinde olup olmayacağıdır. Cinsel dokunulmazlığa karşı suçların denetimli serbestlik dışında bırakılacağına dair açık ve kesin bir ifade

111. "Violence Against Women", OECD, http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/violence-against-women/indicator/english_f1eb4876-en?isPartOf=/content/indicatorgroup/7f420b4b-en, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

112. TÜİK; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması 2008" ve "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması 2014".

113. "Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Kurum ve Kuruluşlara İlişkin Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", *Resmî Gazete*, 17 Ağustos 2016.

olmasına rağmen bu konudaki toplumsal duyarlılığın yüksek olmasından dolayı toplumda farklı bir algı oluşturulmasına yol açmaktadır. Özellikle “çocuk gelin, erken yaşta kız çocuklarının evliliği, tecavüz ve şiddet” gibi terimlerin uluslararası arenada haksız bir şekilde Türkiye’yle özdeşleştirilmesinin engellenmesi gerekmektedir. Bu nedenle yapılacak düzenlemelerde hem Türkiye’de kamu vicdanını rahatsız edecek hem de uluslararası mecrada Türkiye’nin prestijini negatif etkileyecek uygulamalardan kaçınılmalıdır.

2004 yılı öncesinde eski Türk Ceza Kanunu’nda mağdur halinde evliliklerde suçluluk kaldırılmaktaydı. 2004’te yapılan düzenlemeyle birlikte cinsel istismar mağduru çocukla evlenme durumunda ceza verilmemesi yolundaki hüküm kaldırıldı ve çocuk yaştaki evlilikleri önlemek için de cinsel istismar suçunun cezası 16 yıla çıkarıldı. Ancak Kasım 2016’da Ceza Muhakemesi Kanunu’na eklenen “cinsel istismar suçlarında mağdurla evlenen mahkum ve cezaların ertelenmesi ve hükümlülerin cezalarının infaz edilmemesi” içerikli geçici madde, Türkiye’nin sosyal politikalar alanında 2000’li yıllarda gösterdiği ilerlemeye gölge düşürmektedir. Özellikle eşleri hapisteye olan kadınların aile bütünlüğü için böyle bir taleplerinin olması, düzenlemenin haklılığını göstermemektedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve MEB kız çocuklarının eğitim/öğrenim devamlılığı, erken yaşta evliliklerinin ön geçilmesi ve cinsel/fiziksel/psikolojik şiddete yönelik cezaların etkinliğinin artırılması için kurumsal bir koordinasyonla hareket etmelidir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak temsil edilen kadın ve çocukların sosyal koruma sisteminde daha fazla güçlendirilmesi gerekmektedir.

Kadınların eğitim sürecine katılması ve istihdam edilmesi sorunun çözümünü oluşturmaktadır. Ancak Türkiye’de kadınların eğitim sürecine katılma ve istihdam edilebilirliği, erkeklere göre oldukça düşüktür. Mart 2016’da yayınlanan TÜİK verileri, Türkiye’de okuma yazma bilmeyen kadınların 2014’teki oranının yüzde 9,4 olduğunu gösterirken, bu oran erkeklere göre 5 kat fazladır. Eğitim düzeyi arttıkça erkek ve kadın arasındaki fark azalmasına rağmen, kadınların ekonomik ve sosyal yaşama katılımını gerçekleştiren başlıca faktör olan eğitim sürecinde ek önlem ve tedbirlere ihtiyaç bulunmaktadır.¹¹⁴ Diğer yandan Ağustos 2016 İşgücü İstatistiklerine göre kadınların işgücüne katılma oranı yüzde 37 iken, bu oran erkekler için yüzde 72,6’dır. Yaklaşık iki kat fark bulunan kadın-erkek işgücüne katılma oranlarında, kadınların eğitim sürecinin yanı sıra aile-iş yaşamının uyumsuzluğu, kadının annelik ve çalışan birey rollerinin çatışması, çalışma hayatında kanıksanmış toplumsal cinsiyet adaletsizliğinin yanı sıra toplumsal yaşamda yerleşik hale gelmiş inanışların da etkisi bulunmaktadır. Ayrıca Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı’nın (2012-2015) uygulama süresinin dolmasından dolayı, Eylem

114. “İstatistiklerle Kadın, 2015”, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 7 Mart 2016, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21519>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2016).

Planı'nda yer alan hedefler açısından bir değerlendirme yapılmalı, bu değerlendirme sonucunda ortaya çıkan sorun, görüş ve öneriler doğrultusunda 3 yıllık dönem için yeni bir eylem planı hazırlanmalıdır.

Sosyal politikalar kapsamında 2016'da öne çıkan başlıklardan birisi asgari gelir ücret artışı olmuştur. 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde, parti vaatleri arasında da yer bulan asgari gelirden artış talebi, 64. Hükümet'in kurulmasının ardından Ocak 2016'da yüzde 29,3 oranında artırılarak yıl boyunca geçerli olmak üzere brüt 1.647 TL'ye yükseltilmiştir. Sosyal güvenlik prim gelirleriyle doğrudan ilgili olan asgari gelirden yapılan değişimde aktüeryal dengeden daha fazla toplumsal talep belirleyici olmuştur. Bu durum 2002'den sonra Türkiye'de sosyal politikaların gelişimi açısından somut bir göstere sunmaktadır. Toplumsal talebin dikkate alınarak seçim vaatlerinden biri olan asgari gelir artışının gerçekleşmesi, sosyal politikaların siyasi mekanizma üzerindeki yönlendirici etkisini göstermektedir.

10 Şubat 2016 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanan 6663 sayılı Kanun ile lise veya üniversiteden mezun olduktan sonra gençlerin Genel Sağlık Sigortası (GSS) kapsamından iki yıl daha yararlanması sağlanmıştır. Lise veya üniversiteden mezun olmasıyla birlikte prim ödeme zorunluluğuyla karşılaşan gençlerin iş bulma süresi uzadıkça oluşan mağduriyet bu şekilde giderilmiştir. Ancak GSS ile görünür olan genç işsizliği sorununa kalıcı ve yapısal çözümler getirilmesi elzemdir. TÜİK verilerine göre Ağustos 2016'da genç (15-24 yaş) işsizlik oranı yüzde 19,9 iken, eğitim/öğrenim görmeyen veya hiçbir işte çalışmayan gençlerin oranı yüzde 27,2'ye yükselmiştir. Genç işsizliğinin yüksek olması ciddi bir sorunken, eğitim/öğrenim veya iş süreçlerinden hiçbirine katılmayan genç oranının yüzde 27,2'ye yükselmesi, bu konuda uygulanacak politikaların aciliyeti ve önemini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu genç nüfusun avantaj olarak değerlendirilmesi için eğitim/öğrenim veya iş sürecine katması gerekmektedir. Ekonomik üretim sürecinde yalnızca tüketici veya bağımlı olarak yer alan genç nüfus ülkenin ekonomik ve sosyal maliyetini ciddi oranda artıracaktır.

Sosyal yardım ve istihdam bağlantısı, sosyal yardımlar konusunda en tartışılabilir konulardan birisidir. Yararlanıcılarının sosyal yardımları bir gelir aracı olarak gördüğü ve kayıtlı olarak çalışmadığına dair eleştiriler, sosyal yardım-istihdam arasında negatif bir ilişki olduğuna kaynaklık etmektedir. 2016'da sosyal yardım yararlanıcılarının istihdam piyasasına çekilebilmesi için, işverenler sosyal yardım alan kişiyi istihdam ettikleri takdirde sigorta primlerinde işverene düşen tutar bir yıl süreyle kamu tarafından karşılanmaktadır. Sosyal yardım alan bireylerin kayıtsız kayıt dışı istihdamı artırdığı ve sosyal yardımların "hak" temelli prensibinden uzaklaşması sorunlarından yola çıkarak geliştirilen bu çözüm yeterli değildir. Sosyal yardımların, bireylerin sosyoekonomik özelliklerini güçlendirerek, mevcut ve muhtemel risklere karşı koruma amacını tam verimlilikle sağlayabilmesi için, sosyal yardım-istihdam ilişkisini zayıflatan tüm sorunların analiz edilerek çözülmesi gerekmektedir. Çünkü

sosyal politikalar alanının temel uygulama araçlarından olan sosyal yardımlara ayrılan kaynak, geçmiş yıllarda olduğu gibi 2016'da da artmaya devam etmektedir.

2015'te toplam sosyal yardım harcaması 24 milyon 66 bin 723 TL iken, bu kaynağın gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) içindeki payı yüzde 1,25 olmuştur. Türkiye ekonomisinin gelişmiş ekonomiler arasına girebilmesi için üretim sürecini teknolojik ve inovasyon endeksli bir yapıya kavuşturmasında temel faktör olan AR-GE harcamalarının toplam GSYH içindeki oranı ise 2015 yılı itibarıyla yüzde 1,06'dır. AR-GE harcamaları ve sosyal yardım harcamaları birbirine yakın bir seyir izlerken “verimsiz harcama” olarak nitelendirilen bu harcamaların nicelik artışının yanı sıra nasıl bir etki oluşturdukları da önemlidir. Diğer yandan sosyal yardım veren kurum ve kuruluşların çeşitliliği sosyal yardımların mükerrerliği konusunda da problem oluşturmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, MEB, YURTKUR, belediyeler ve farklı kurum ve kuruluşlar tarafından verilen sosyal yardımların bütüncül esas ve kriterlerle takip ve izlenmesi yapılmalıdır.

Sosyal politikaların hedef kitlesinin kadın, çocuk, engelli, yaşlı, yoksul, göçmen gibi toplumun farklı ve geniş kesimlerinden oluşması, sosyoekonomik göstergelerinin güçlendirilmesi için Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının yanı sıra MEB, İşçileri Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, YÖK gibi kurumlara ihtiyaç duyulmasını getirmektedir. Kurumsal koordinasyon, sosyal politikaların ekonomik ve sosyal refah artışını sağlarken, dezavantajlı grupların yaşadığı sorunların çözümünü de hızlandıracak ve kolaylaştıracaktır.

Ayrıca bütüncül bir sosyal politikanın gerekliliğini İnsani Gelişme Endeksi'nde (İGE) yer alan temel boyutlar ortaya koymaktadır. İGE'nin ölçümünde yer alan uzun ve sağlıklı yaşam, bilgiye erişim ve insana yakışır yaşam standardı, sosyal politikaların eğitim, sağlık, istihdam ve güvenlik politikalarıyla birlikte ele alınması zorunluluğunu da açıklamaktadır. Türkiye 2014 yılında 0,761 İGE değeriyle yüksek insani gelişme grubunda yer almıştır. 188 ülke arasında 72. sırada yer alan Türkiye'de, 2014 yılında ortalama okula gitme süresi 7,6 yıl iken, okula devam süresi beklentisi 14,5 yıl olarak hesaplanmıştır.¹¹⁵ Zorunlu eğitimin 12 yıl olduğu dikkate alındığında Türkiye'nin İGE değerinde bir artış gerçekleşmiş olmasına rağmen istenen ve hedeflenen noktada olmadığı açıktır. Henüz 5 yıllık bir kurumsal kimliğe sahip olan sosyal politikaların ekonomik ve sosyal refah artışında daha fazla katkı sunması için kurumsal koordinasyon sağlanarak sosyal politikaların bütüncül bir ilkeyle uygulanması esastır.

115. “İnsani Gelişme Raporu 2015”, Birleşmiş Milletler, 14 Aralık 2015.

SONUÇ

2016 yılının ilk yarısına kadar MEB'in en önemli gündemini eğitim ve eğitime erişim oluşturmaktaydı. Ancak 15 Temmuz darbe girişimi ve sonraki süreç Bakanlığın darbe girişimi ve örgütün eğitimdeki yapılanmasıyla mücadeleyi ana gündemine almasına neden olmuştur. Bu yönde atılan adımlara 30 bin öğretmenin ihraç edilmesi ve FETÖ ile ilişkili okulların kapatılması örnek olarak verilebilir. Ancak yaklaşık 50 yıllık bir tarihi olan bu örgütün eğitim yapılanmasıyla mücadelede dikkate alınması gereken bir başka husus, öğretmen ve okul faktörlerine ek olarak örgütün “kendi insan kaynağını yetiştirme” stratejisidir. Öyle ki FETÖ tarafından yetiştirilen ve kendileri tarafından “altın nesil” olarak ifade edilen bu grup; Türkiye Cumhuriyeti eğitim kurumlarında eğitim almış olmalarına rağmen örgüt tarafından kullanılabilmişlerdir. Bu kullanışlılığı yalnızca “manipülasyon” ile açıklamak yeterli olmayacaktır. Çünkü örgüt aslında sosyoekonomik olarak dezavantajlı olan ve ileride kritik pozisyonlarda değerlendirebileceği “parlak” çocuklara bu dezavantajlı durumlarından bir çıkış yolu sunma karşılığında onları “tetikçi” olarak kullanma imkanını elde etmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de eğitimin “milliliği” üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olup gelecekte muhtemel manipülasyon ihtimallerinin önüne geçmek adına bu dirençli öğrencilerin tespit edilebileceği uygulamaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Örneğin TEOG kapsamında sınav öncesinde uygulanacak bir durum anketi ile dezavantajlı durumdaki öğrencileri saptayıp buna uygun politikalar geliştirmek mümkündür.

Örgütün eğitim yapılanmasında yukarıda bahsedilen dirençli öğrenciler meselesine ek olarak velilerin de “ikna”sı söz konusudur. Örgütün, ebeveynler tarafından talep edilen ancak nitelik anlamında talebin karşılanamadığı dini ve manevi değerler eğitimindeki boşluğu dolduruyor olması bu ikna sürecinde etkili olan hususlardan biridir. Bu anlamda Diyanet İşleri Başkanlığı, ilahiyat fakülteleri, STK’lar ve MEB’in iş birliği içinde nitelik ve nicelik anlamında talebi karşılayacak politikalar geliştirmeleri önemlidir.¹¹⁶

Bu hususlara ek olarak MEB bir yandan örgütle hesaplaşmasını sürdürürken diğer yandan da politika alanlarındaki pozitif gündemlerine dair çalışmalarını devam ettirmektedir. Örneğin Ekim 2016 itibarıyla sözleşmeli öğretmenlik uygulamasına

116. İpek Coşkun, “Eğitimin Yeniden Yapılandırılması”, *Kriter*, Sayı: 5, (Eylül 2016).

başlanmıştır. Bu uygulamayla birlikte Bakanlık Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerindeki sürekli öğretmen sirkülasyonu sorununu çözmeyi hedeflemektedir. Ayrıca bu bölgelerde PKK terör örgütünün okullara yaptığı saldırılar ve verdiği ciddi zararlar sebebiyle bazı yerleşim yerlerinde eğitim faaliyetlerine ara vermek durumunda kalmıştır. Ancak MEB öğrencilerin aileleriyle birlikte geçici olarak göç ettikleri illerde sağladığı telafi eğitimleriyle bu öğrencilerin mağdur olmasının önüne geçmiştir. Öte yandan Bakanlık 2016'da yönetici atama yönetmeliğinde bazı değişikliklere gitmiş, müfredatın sadeleştirilmesiyle ilgili çalışmalara başlamış ve proje okullarını ilk defa resmi bir statüye kavuşturmuştur.

Türkiye'nin uluslararası eğitim gündemini meşgul eden tartışmalara da eğilmesi ülkede eğitimin niteliğinin artması ve uluslararası standartların yakalanması açısından önemlidir. Son yıllarda birçok ülkede ağırlık verilmeye başlanan STEAM (bilim, teknoloji, mühendislik, sanat ve matematik) eğitimi bağlamında adı geçen alanlar arasında iş birliği sağlanması gerekmektedir. Bu alanlarla doğrudan ilişkili ASELSAN ve TÜBİTAK gibi kurumlar ile MEB ve bu alanlarda uzmanlaşmış önde gelen sivil kuruluşlar iş birliği yaparak öğrencilere STEAM eğitimi verebilir. Temel basamakta verilecek bu eğitim daha sonra yükseköğretimde bu alanlarla ilişkili bölümlerin daha çok tercih edilmesini de sağlayacaktır. Böylelikle öğrencilere kazandırılan beceriler eğitimin güçlenmesini ve dolayısıyla yenilikçiliğin de önünü açacaktır. Öyle ki bazı ülkelerde bu durum bir adım ileri geçerek yalnızca STEAM alanlarındaki derslerin verilmesi olarak değil gerçek hayat senaryoları oluşturularak öğrencilerin girişimcilik becerisi kazanmalarını da sağlamaya yönelik olarak politikalar genişletilmiştir.¹¹⁷ Bu konudaki başarılı örnekler incelenerek tecrübelerinin Türkiye'de de uygulamaya başlanması gerekmektedir.

Bununla birlikte eğitimde niteliğin artması bağlamında Bakanlığın nitelikli öğretmen ve yönetici yetiştirme stratejileri belirlemesi ve bu stratejileri hayata geçirmesi elzemdir. Başarılı eğitim sistemlerinde nitelikli yöneticilerin okul, öğrenci ve öğretmen başarısı üzerindeki olumlu etkisini konu alan pek çok araştırma yapılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin kendi eğitim sosyolojisini de dikkate alarak uzun soluklu bir politika geliştirmesi eğitimde niteliğin artırılması anlamında önemli olacaktır.

2016 yılında eğitimde gerçekleşen bir başka olumlu adım ise Suriyeli çocukların MEB tarafından devlet okullarına geçirilmeye başlaması olmuştur. 2016-2017 eğitim öğretim yılı başlangıç kabul edilerek okul çağına gelmiş Suriyeliler artık devlet okullarına gitmektedir. MEB, halihazırda yaklaşık 311 bin Suriyeliyi eğitime dahil edebilmiştir.¹¹⁸ Hedef ise yıl sonuna kadar 500 bin çocuğu eğitime dahil etmektir.¹¹⁹ Ülkemizdeki Suriyelilerin uzun yıllar Türkiye'de kalacağı düşünüldüğünde önümüz-

117. "Strengthening Education for Innovation", OECD, <https://www.oecd.org/sti/outlook/e-outlook/stipolicyprofiles/humanresources/strengtheningeducationforinnovation.htm>, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2016).

118. İpek Coşkun ve Müberra Nur Emin, "Türkiye'deki Suriyelilerin Eğitiminde Yol Haritası: Fırsatlar ve Tehditler".

119. "500 Bin Mülteci Çocuğa Eğitim", *Hürriyet*, 22 Kasım 2016.

deki dönemde okul çağındaki tüm Suriyeli çocuklara erişilmesi, hem öğrencilere hem de velilere yeterli bilgilendirmenin yapılması ve Türk eğitim sistemine tamamen entegre olmaları sağlanmalıdır.

Türkiye'de eğitim gündemini ilgilendiren diğer bir önemli mesele de anayasa değişikliğinin gerçekleşmesi ve başkanlık sistemine geçilmesi ihtimalidir. Yeni sistemin uygulanmasında eğitimle ilgili meselelerin nasıl ele alınacağı önem kazanmaktadır. Yürürlükte olan 1982 Anayasası genel olarak eğitim ve din eğitimi gibi konularda oldukça kısıtlayıcıdır. Bu sebeple oluşturulacak yeni anayasada daha çoğulcu bir eğitim anlayışı ile yola çıkılmalıdır.

2016'da yapılanlar ve gelecekte yapılması gerekenlerin hepsi göz önüne alındığında gündemi çoğunlukla yoğun olan eğitimin bu seyrini devam ettireceği söylenebilir. Dikkat edilmesi gereken husus ise eğitimin belirli bir grubun eline geçmesine izin vermeden, gerekirse ağır ve temkinli ancak sağlam adımlar atılarak ileriye yönelik pozitif gündemlerin oluşturulmasıdır. Özellikle FETÖ örneğinde olduğu gibi eğitimin araç olarak kullanılmasının önüne geçebilecek, yoksul, yoksun veya muhtaç durumdaki çocukların eğitimlerinin her aşamasında bu tarz yapılanmalara mecbur bırakılmayacak şekilde bir eğitim politikası izlenmelidir.

2016'DA

MEDYA

İSMAİL ÇAĞLAR • ALİ ASLAN • NİGAR TUĞSUZ • İBRAHİM EFE • SERTAÇ TİMUR DEMİR
TACEDDİN KUTAY • TURGAY YERLİKAYA • METİN EROL

GİRİŞ

2016 birçok yönden Türkiye için bir dönüm noktası olmuş dolayısıyla medya gündeminin hızı hiç yavaşlamamıştır. İç politika, uluslararası ilişkiler ve toplumsal alanda ciddi değişimlerin olduğu 2016 yılının en önemli olayı kuşkusuz 15 Temmuz darbe girişimidir. 15 Temmuz darbe girişiminde dünya terörün yeni bir yüzüyle karşılaşmıştır. Menfur terör saldırıları, darbe girişimi sonrasında ilan edilen olağanüstü hal (OHAL) ve bu kapsamda başlatılan operasyonlar, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde yaşanan sıkıntılar yılın yoğun gündeminin diğer önemli başlıklarıdır.

Türkiye'nin 2016'da oldukça yoğun geçen iç ve dış politikayla bağlantılı gündemi, medyaya yansıyan çeşitli konu başlıkları üzerinden incelenecektir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'yi etkileyen ve yakından ilgilendiren önemli olaylar ve bunların medyada nasıl ele alındığı ve topluma nasıl yansıtıldığı gazete manşetleri üzerinden ele alınacaktır.

15 Temmuz darbe girişiminden sonra gündemde en fazla yer alan başlıklardan biri terör örgütü PKK'nın yurdun farklı noktalarında gerçekleştirdiği kanlı terör saldırılarıdır. Ülke genelinde farklı noktalarda gerçekleştirilen, asker ve sivilleri hedef alan menfur terör saldırılarında birçok vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. 2016 yılında Türkiye sadece PKK terörüne hedef olmamış, DEAŞ tarafından da saldırılar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda yaşanan terör saldırılarının medyaya ne şekilde taşındığı, saldırılar hakkında basın yayın organlarının kullandıkları söylemler çeşitli örnekleriyle birlikte çalışmada ele alınmıştır. PKK ve DEAŞ'ın terör saldırılarına karşı devletin başlattığı güvenlik operasyonları da 2016 yılının ilk yarısında yaşanan önemli gelişmeler arasındadır. Terör örgütlerine karşı gerçekleştirilen bu operasyonlar sonucu eşine az rastlanır olumsuz bir hadise gerçekleşmiştir. "Akademisyenler Bildirisi" başlığı altında terör örgütüne karşı yürütülen operasyonları kınayan bir bildiri yayımlanmıştır. Yayımlanan Akademisyenler Bildirisi ve bildiriye karşı tepkileri basın yayın organlarının nasıl yorumlayıp değerlendirdiği de detaylı şekilde incelenmiştir.

Binali Yıldırım'ın Başbakan koltuğuna oturması ve AK Parti'ye genel başkan olması da 2016 yılının ilk yarısında medyaya yansıyan önemli siyasi gelişmeler arasındadır.

Uluslararası ilişkiler bağlamında yaşanan bir diğer önemli gelişme de altı yıl aradan sonra İsrail ile ilişkilerin normalleşmesidir. Mavi Marmara saldırısı sonrası gerileyen Türkiye-İsrail ilişkileri, Tel Aviv'in özür ve tazminat şartını yerine getirmesiyle normalleşmeye başlamıştır. 2016 yılı içerisinde gerçekleşen bir diğer önemli gelişme ise 24 Kasım 2015'te sınır ihlali gerekçesiyle Rus jetinin düşürülmesi sonucu gerilen Türkiye-Rusya ilişkilerinin 2016 Haziran'ı itibarıyla düzelmeye başlamasıdır. Uluslararası ilişkiler zemininde yaşanan bu gelişmelerin farklı basın yayın organlarında ne şekilde karşılık bulduğu da çalışmada ele alınmıştır.

2016'nın kırılma noktası 15 Temmuz gecesi yaşanan darbe girişimidir. FETÖ tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi başta Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliği ve Türk toplumunun kararlılığı, cesareti ve basiretiyle atlatılmıştır. Terörün yeni bir yüzünün ortaya çıktığı 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında darbeyi gerçekleştiren FETÖ'cüler ve iş birlikçilerinin yakalanması ve adalet önünde hesap vermesi için başlatılan OHAL, ulusal ve uluslararası basın yayın organlarında uzun süre geniş yer bulmuştur. 15 Temmuz darbe girişimi hakkında medyanın ortaya koyduğu tutum çalışmada detaylı olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte darbe girişimi sonrası OHAL ilan edilmesine medya organlarının gösterdiği farklı refleksler de bu bölümde değerlendirilen konular arasındadır. Başarısız darbe girişiminin ardından medyaya yansıyan en önemli olaylardan biri de 7 Ağustos Yenikapı Demokrasi ve Şehitler Mitingi'dir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısı ile başlayan "Demokrasi Nöbetleri"nin en kapsamlısı olan tarihi miting tüm medya organlarında geniş yer bulmuştur.

Suriye iç savaşı nedeniyle Türkiye'nin sınırlarında oluşan terör tehdidine karşı 24 Ağustos'ta başlattığı Fırat Kalkanı Harekatı 2016'da güvenlik alanındaki önemli adımlardan biridir. Beş bin kilometre karelik alanda DEAŞ, YPG ve Suriye rejimi güçlerinden arındırılmış bir güvenli bölge oluşturmak ve PYD'nin bölgede kantonlarını birleştirerek otonom bir yapı kurma hedefine engel olmak amacıyla başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı'nın medya organlarında ne şekilde değerlendirildiği çalışmada ele alınan bir başka konudur.

2016 terör saldırıları ve kanlı darbe girişimi gibi birçok kötücül olaya sahne olsa da yeni ve güçlü Türkiye yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin farklı açılardan kalkınmasına öncülük edecek olan Osmangazi ve Yavuz Sultan Selim köprüleri açılmıştır. Bu yatırımların medyada bulunduğu karşılık da çalışmada yer almıştır.

Son olarak OHAL kapsamında FETÖ ve PKK terör örgütü ile bağlantılı bulunarak tutuklanan HDP'li vekiller ve *Cumhuriyet* gazetesi vakfi yöneticilerine

teröre destek olmak suçlaması ile açılan davanın medyadaki temsili de değeriendirilmiştir. Konuya dair medya organlarının vermiş olduğu tepkiler, gazete manşetleri ve haber içerikleri incelenmiştir.

FETÖ, MEDYA VE 15 TEMMUZ

Kendisini yıllarca dini bir “cemaat” olarak pazarlayan ve bu fikri güçlü bir medya yapılanması etrafında organize eden FETÖ 2016’ya 2016’yı da aşan boyutuyla Türk medya tarihine damga vurmuştur. Nitekim 15 Temmuz gecesi yaşanan kanlı darbe kalkışması siyasi ve toplumsal etkileri kadar, medyanın tanıklığı ve katılımı açısından da tarihi anlara neden olmuştur. Yakın tarihimizin tüm kırılma noktalarında aktif roller üstlenen medya hem bu kalkışmayı olumlayan hem de ona şiddetle karşı gelenler tarafından yoğun ve etkili bir şekilde kullanılmıştır. Kurumsal medya organlarından sokaklardaki güvenlik kameralarına, sosyal medyadan akıllı telefonlara tüm bilişim ve iletişim araç ve imkanlarını kapsayan bu kullanımlar medyanın dördüncü güç olmanın bir adım ilerisine geçerek söylemlerin algılanışı, gerçeğin yorumlanması ve hatta kitlesel olayların sonuçlanma biçimini doğrudan belirleyebildiğini göstermiştir.

Kamusaldan taşarak bireyselleşen, kurumlar ve evlerden taşınarak gündelik yaşama ve sokaklara inen medya bu açıdan 15 Temmuz’un da sonucuna büyük oranda tesir etmiştir. Kırk yılı aşkın bir medya geçmişine sahip olan FETÖ’nün Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) sızmış mensuplarınca kullanılan ağır silahlar, olan biteni kaydedip anında paylaşan iletişim teknolojilerinin harekete geçirdiği ortak vicdan ve direniş tarafından etkisiz kılınmıştır. Ne var ki kalkışmanın medya ayağı, 15 Temmuz 2016 tarihinden çok önce başlayan ve sonrasında da sürdürülen bir propaganda ve çatışma zeminine gönderme yapmıştır.

15 TEMMUZ ÖNCESİ MEDYA

15 Temmuz gecesi terör unsurlarının kanlı eylemleri bakımından yalnızca bir günü ifade etse de siyaset ve dolayısıyla medya açısından bir süreci işaret etmiştir. Dershanelerin kapatılması, MİT turları baskını ve 17-25 Aralık Darbe Girişimi gibi kritik dönemelerde medya en yüksek yoğunlukta kullanılmıştır. FETÖ’nün kuvvetli finans kaynaklarıyla beslediği medya gücünü yansıtan görsel, işitsel ve yazılı üstelik de çok dilli basın 2012 sonrası tüm kırılma noktalarında başta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve

AK Parti hükümetine karşı bir tür “diz çöktürme” stratejisine uyum sağlamıştır. Bu süreçte FETÖ medyasında beliren dil örgütün yıllarca kendisini tanımladığı “barışçıl” ve “yumuşak” üslubunu gölgede bırakarak tekrarlı bir öfke söylemine dönüşmüştür.

2016'nın 15 Temmuz öncesi FETÖ medyasının tehdit ve nefret içeriğini en radikal şekilde artırdığı dönem olmuştur. Beddua, iftira ve hakaretler döngüsü, esasında gerçekleşeceği çeşitli vesilelerle önceden ima edilen darbeyi meşrulaştırmanın altyapısını oluşturmayı hedeflemiştir. Kaynak Holding, Feza Gazetecilik, Samanyolu Yayın Grubu ve İpek Medya Grubu etrafında planlanan bu medya tüm yerel, ulusal ve uluslararası dinamikleri de arkasına alarak, Erdoğan'ın “düşüş”ünü haklı ve gerekli görecektir kolektif söylemi üretme ve yaymaya çalışmıştır. Bu süreçte örgüt lideri Fetullah Gülen'in argümanları ve ifadelerini örgüt tabanına servis eden FETÖ medyası, Erdoğan düşmanlığını ezberleyen ve tekrarlayan bir “papağan kitle” dizayn etmiştir. Bu tekrarcı yaklaşımın iki anahtar kelimesi olmuştur: “Diktatör” ve “hırsız”.

Kalkışma öncesi FETÖ'cü medyanın en karakteristik ve esasında paradoksal çıktılarında biri de birbiriyle ilişkisiz ve ideolojik bağlamda taban tabana zıt aktörlerin Cumhurbaşkanı ve AK Parti karşılığında ortak bir çatı kurmuş olmasıdır. Selahattin Demirtaş'tan Metin Feyzioğlu'na, Ömer Laçiner'den Enver Aysever'e, Ergun Babahan'dan Cengiz Çandar'a ve Ertuğrul Günay'dan Fikri Sağlar'a farklı medya figürünün aynı “proje” etrafında sistemli bir koalisyon oluşturması 15 Temmuz'a hazırlanan örgütün özgüvenini artırmıştır. Belki de bu sebeple FETÖ medyası kalkışmadan birkaç ay önce “darbe” kelimesinin açıkça kullanıldığı açık oturumlar ve dahası darbeyi çağrıştıran ve çağırın reklamlar, klipler yayımlamıştır. Örneğin “Sükutun Çılgılığı” adlı reklam dizisi içinde darbe imaları bulunan bilinçaltı görüntüler, sesler ve imgelerle verilmiştir.

Benzer mesajlar kalkışma öncesi süreçte en hararetli haber ve tartışmaların yapıldığı Can Erzincan TV'de de defalarca vurgulanmıştır. Örgütün önemli medya ikonlarından Ekrem Dumanlı'nın Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti'li Türkiye'den rahatsızlık duyarak ifade ettiği, “Gider abi gider. Ya adam gibi gider ya da gitmek zorunda kalır” sözü gibi Osman Özsoy'un, “Ben profesör olacağıma bir albay olsaymışım mesela, bu süreçte fazla katkım olurdu” cümlesi darbe planının hem faili hem de zamansal karşılığını işaretlemiştir. Twitter trolleri Fuat Avni ve Emre Uslu dışında Tuncay Opçin'in kalkışmadan yalnızca bir gün önce sosyal medya hesabından yaptığı paylaşım da aynı gerçeği daha detaylı bir şekilde göstermiştir: “Yatakta basıp, şafakta asacaklar.”

15 TEMMUZ'UN MEDYASI, MEDYANIN 15 TEMMUZ'U

Kalkışmanın ilk izlenimleri televizyon ekranlarına yansıyan tankların şehir trafiği içinde ironik bir şekilde görünmesiyle belirmiştir. Başlarda yalnızca bir “hare-

ketlilik” olarak tanımlanabilen olay, Başbakan Binali Yıldırım’ın bunun azınlıkçı bir kalkışma olduğunu belirten cümleleriyle tam da anlam verilemeyen ve analiz edilemeyen tereddütlü bir gerilime dönüşmüştür. Zamanla alçak uçuş yapan uçakların sesleriyle, sokaklarda sayısı her geçen dakika artan tanklar ve eli silahlı askerlerin ekranlarda daha çok “görünme”si gerilimi artırmıştır. Bu açıdan medya esasında Ankara ve İstanbul’da yükselen tansiyonun boyutunu tüm ülkeye hatta dünyaya genişletmiştir.

Bu arada en kritik noktalara saldırılar düzenleyen FETÖ mensupları öncelikli olarak güvenlik ve iletişim unsurlarını etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Özel Harekat Daire Başkanlığıyla birlikte TÜRKSAT da hedef seçilmiştir. Ayrıca CNN Türk’ün yayını Doğan Medya Merkezi’ne zorla giren FETÖ mensubu askerler tarafından kesilmiştir. Bu baskına dair görüntülerle birlikte CNN Türk stüdyosunun boşaltılmış haliyle dakikalarca gösterilmesi de yine Türk medya tarihi açısından çarpıcı bir sahne olmuştur. FETÖ’cü askerlerin iletişim kanallarını susturmaya dönük girişimleri söz konusu silahlı kalkışmanın büyük oranda medya temelli olduğunu göstermiştir. Nitekim 15 Temmuz’a giden yolda seçilmiş hükümete karşı savaş açan ve Erdoğan’a diz çöktürmeye çalışan FETÖ’nün bu mücadeleyi en fazla medya dinamikleriyle yürütmesi sebepsiz değildir. TRT’nin işgalinden sonra haber spikeri Tijen Kardeş’a okutulan korsan bildiri de benzer şekilde medya aracılığıyla kalkışmanın hem sistemli ve silsile yollu bir darbe olduğu izlenimi yaratmayı hem de toplumda bir direnç kaybı oluşturmayı hedeflemiştir. Kendisini “Yurtta Sulh Konseyi” olarak tanıtan FETÖ mensuplarının hazırladığı bildiri önceki darbelere göndermeler yaparak travmatik toplumsal hafızayı kışkırtmaya çalışmıştır.

Saldırı, bildiri ve demeçlerin arasında sürecin en can alıcı noktası, o ana dek görünmeyen Erdoğan’ın akıllı telefon uygulaması FaceTime üzerinden CNN Türk ve A Haber yayınlarına “canlı” bağlanması olmuştur. Cumhurbaşkanı ve Başkomutan sıfatıyla tüm milleti darbe kalkışması karşısında meydanlara davet eden Erdoğan’ın sözleri gerek kurumsal gerekse sosyal medyada kümülatif etkiyle paylaşılmıştır. Bunun sonucu olarak demokrasi ve özgürlük yanlısı millet özellikle Ankara ve İstanbul’un havalimanı, köprü ve meydanlarını zapt eden silahlı teröristleri ve kendilerini tatbikatta sanan askerleri engellemiştir. Kısa zaman içinde ülkenin her köşesinde topyekun protestolara dönüşen milletin direnişi, darbenin başarısız olmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Buna karşılık bir yandan darbeyi olumsuzlamış gibi yapan FETÖ’cü kalemler diğer yandan diktatörlüğün de kötü bir şey olduğunu söylemiştir. Cumhurbaşkanı’nın ekranlarda görüldüğü ana dek kendinden emin bir üslupla artık “diktatör”ün sonunun geldiğini ima eden FETÖ medyası, Erdoğan’ın milleti direnmeye çağırmasının ardından öfke ve endişeye kapılmıştır. Bu noktada FETÖ’ye bağlı kurumsal medya organları ve sosyal medya dinamikleri milleti olası bir “iç savaş” karşısında

evlerinde kalmaya ikna etmeye çalışmışlardır. Ayrıca milletin askerlerin başını kestiği şeklinde asılsız haberler yazıp başka ülke ve olaylardan alınmış ilgisiz görseller paylaşmışlardır. Öyle ki Trump'ın dahi darbeyi desteklediğine dair demeç verdiği öne sürülmüştür. Gece yarısından sonra kalkışmanın büyük oranda akamete uğratıldığının anlaşılmasıyla birlikte keskin bir tavır değişikliğine giden FETÖ medyası, Gülen'in "darbe karşıtı" demeçlerini öne sürmeye başlamıştır. Milletin demokrasiye sahip çıktığı şeklinde "medya takiyesi" yapan örgüt mensupları ayrıca eylemin faili olarak sık sık "Kemalistler"i işaret etmiştir.

Kalkışma sonrası sürecin ilk vurguları "cemaat" kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır. FETÖ'nün artık dini hassasiyetli sivil oluşum olarak görülemeyeceği genel kanısının karşısında Gazeteci ve Yazarlar Vakfı üzerinde somutlaşan örgütün medya ayakları "Hizmet Hareketi"nin darbe eyleminde rol almadığını öne sürmüştür. Örgüt hakkında toplumda beliren olumsuz imajın onarılması amacıyla örgüt medyasında yeniden "dini" aforizmalar, barışçıl söylemler ve iş birliği öneren alıntılar gündeme getirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte özellikle uluslararası kamuoyuna darbeyi Erdoğan tarafından yazılan bir tiyatro olarak lanse etme çabaları da dikkat çekmiştir. Bu bağlamda FETÖ medyasının tarih içinde değişmeyen belki de tek niteliği konjonktürel ve oportünist tavır alma konusunda gösterdiği ilkesizliktir. Bu aynı zamanda doğrudan ve dolaylı darbelerle yüklü yakın tarihimizin birçok hassas sürecine tanık olmasına rağmen örgütünü her türlü ceza ve yaptırımdan uzak tutabilen bir medya dili ve tavrıdır.

FETÖ medyası açısından 15 Temmuz darbe girişiminin ayırt edici bir özelliği de örgütün ilk kez bu denli uluslararası medya ilişkileri içinde hareket etmesidir. Özellikle Erdoğan'ı hem Hitler hem de DEAŞ'la ilişkilendiren Batı medyası kalkışma sürecinde Fetullah Gülen'in ve örgütün sözcüsü ve savunucusu gibi davranmıştır. Uluslararası boyutlu içerik etiketlerinde darbe girişimi, antidemokratik bir kalkışmadan ziyade Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın haklı sonu olarak değerlendirilmiştir. Yerel ve ulusal düzeyde medya gücü kırılan ve Türk toplumu tarafından reddedilen örgüt bu açıdan yıkıcı faaliyetlerini uluslararası basın üzerinden sürdürebilmiştir. Kalkışma sonrası sıcak günlerde global medyanın mikrofonlarını Gülen'e yönlendirmesi ise ilk bakışta FETÖ'nün meşrulaştırılması gibi gözükse de esasında darbenin ilk akla gelen failine işaret etmiştir.

Uluslararası basında çıkan haberlerde Gülen zararsız ve iade edilmesi güç hasta bir din adamı gibi gösterilmiş, darbeden çok sivil toplumla irtibatlıymış gibi tasvir edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından tartışılmaz verilere dayanılarak terör unsuru olarak tanımlanan bu örgüt ve lideri uluslararası zeminde mistisize edilmiş, son yıllarda popülerlik kazanan "ılımlı İslam" kapsamında değerlendirilmiştir. Buna karşılık kalkışma esnasında şehit edilen ya da yaralanan sivil vatandaşlar hakkında herhangi bir başlık açılmamış ve "insan hakları" değerleri bu bağlamda ele alınmamıştır. Dahası ülkenin tarihine kazınan kanlı ve organize

darbe girişiminin ardından alınan OHAL kararı, medya üzerinden “özgürlük” ve “demokrasi” kavramları altında tenkit edilmiştir.

SONUÇ: MEDYA KİMİN?

15 Temmuz kalkışmasının medya bağlamında verdiği ilk ve en net mesaj, medyanın özerkleşerek başlı başına bir güce dönüştüğüdür. Öyle ki medya gittikçe yükselen bir ivmeyle bireyselleşmekte ve kontrol dışlaşmaktadır. Manipüle etmeye ve edilmeye son derece açıktır. Kurumsal medyayı da gölgede bırakan bir kuşatılmışlıkla hanelere, odalara, ofislere, kafelere, kütüphanelere, sokaklara hatta ceplere giren ve bunu görünmez ağlarla gerçekleştiren sosyal medya, sıradan gündelik yaşam kadar devasa önemde küresel işleyişleri de yeniden formüle etmektedir. “Yaşamın medyalaşması” şeklinde de kavramsallaştırılabilecek bu işleyiş 15 Temmuz’un ana aktörlerinden biri olmuştur.

Yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü kuvvet olarak tanımlana gelen medya, 15 Temmuz gecesi bu üç kuvvetin dışında değil tam merkezinde bir yer tutmuş ve millet meşruiyetini desteklemiştir. Yıllarca topluma seçkin ve hegemonik bakma alışkanlığını da askıya almıştır. Bu durumun devamlılığı ve kalıcılığı, devlet politikalarıyla beraber istikameti önceden kestirilemeyen teknolojik yenilenmelerin sosyopsikolojik ve ahlaki etkilerine bağlı olabilir. Nitekim 15 Temmuz’da medya, değerleri ve inançları harekete geçirerek kitlelerin mücadele motivasyonunu derinden belirlemiştir. 4.5G bağlantıları ve Periscope gibi sanal ağlarla canlı paylaşım yapan insanlar yalnızca darbe girişiminin boyutunu tespit etmekle kalmamış aynı zamanda toplumsal katılımın hız ve çerçevesini de maksimize etmiştir.

Düşük kalitede de olsa her köşe başını kaydeden güvenlik kameraları da sıradan bir tanık olmanın ötesine geçerek medyayı besleyen en çıplak ve dramatik görüntüleri üretmiştir. İnsanlar ayrıca bu ve benzeri paylaşılan senaryosuz ama yüksek tesirli hikayeleri “izlemek” için televizyon ve bilgisayara bağlı ve bağımlı kalmamışlar aksine mobil iletişim araçları sayesinde kolektif katılımın öznesi olmuşlardır. Oluşturulan WhatsApp grupları yalnızca FETÖ mensubu askerlerin planlarını takip ve tahkik ettikleri platform olmamış aynı zamanda sokaklara çıksın ya da çıkmasın vatandaşların birbirlerini motive ettikleri buluşma zemini olarak işletilmiştir. Twitter başta olmak üzere tüm sosyal medya ağları darbe girişiminin seyrini belirleyen kararların alındığı ve duruşun sergilendiği bir tür “sanal karargah” gibi kullanılmıştır. Daha önce de bahsedilen kontrol dışılığı sebebiyle yanlış bilgilendirme ve yönlendirme girişimleri de gözlemlenmişse de 15 Temmuz gecesi sosyal medya tıpkı kurumsal medya organları gibi darbe karşıtlığını olumlayan ve bunun için çözüm üreten tavrın

geliştirilmesine imkan tanımıştır. Bu nedenle yaşanabilecek benzer kitle tesirli şiddet eylemlerinde uygulanması gereken tedbir ve stratejileri ihtiva eden bir “ulusal medya ve iletişim yönetimi”nin geliştirilmesi siyasi erkin önceliklerinden olmalıdır ki 15 Temmuz darbe girişiminin işaret ettiği en can alıcı boşluklardan biri tam da budur.

TÜRKİYE'DE BASIN-DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Basın ve demokrasi arasında kuvvetli bir bağ vardır. Yasama, yürütme ve yargı arasında dördüncü kuvvet olarak denetleyici bir işlev gören basın, demokratik bir düzenin tesisinde hayati önem taşımaktadır. İdeal açıdan bakıldığında basın bu yönüyle katılımcı demokrasi anlamında kilit bir rol oynamaktadır. Kamuoyunda tartışılan sosyal ve siyasi gelişmelere ilişkin görüşlerin müzakere edilmesi ve halkoyunun farklı formlarla kendisini hissettirmesi medyanın sağladığı imkanlar arasındadır. Bu perspektiften bakıldığında basın, demokratik bir düzen içerisinde özgür bir biçimde hareket etmeli ve denetleyici işlevini baskılardan uzak şekilde yerine getirmelidir. Bu anlamda hem dünya hem de Türkiye'de basın özgürlüğü, basın-demokrasi ilişkisi içerisinde en önemli tartışma başlığıdır.

Basın özgürlüğü sorunsalı her yıl yenilenen raporlarla gündeme gelen ve zaman zaman tartışılan bir konudur. 2016 yılı da basın-demokrasi ilişkisinin farklı yönleriyle tartışıldığı bir yıl olmuş, yaşanan sosyal ve siyasi gelişmeler konunun farklı boyutlarının yeniden masaya yatırılmasına zemin hazırlamıştır.

Alışıla geldiği üzere Türkiye'de basın özgürlüğü problematiğinden hareketle sorgulanan basın-demokrasi ilişkisi, salt özgürlükler ve demokratik gelişimle kayıtlı değildir. Bu nedenle Türkiye'de basın özgürlüğü hem kaynakları hem de etkileri itibarıyla siyasal alandan bağımsız bir süreç olarak değerlendirilmemelidir. Türkiye'de basın özgürlüğünün sağlanabilmesinin en temel koşulu, basının iktidar tarafından baskı altında tutulmaması olarak kabul edilmekte ve bu sınırlı biçimde siyasi iktidara eşitlenmektedir. Bu sorunlu yaklaşımla sektörün yaşadığı yapısal problemlerin yanı sıra demokratikleşme sürecinden tevarüs edilen bazı kümülatif sorun alanları göz ardı edilmekte ve bu durum problemin çok boyutluluğunu görmeyi zorlaştırmaktadır.

Basın-demokrasi ilişkisi bağlamında Türkiye'de dikkat çekilmesi gereken en önemli konuların başında medyanın teröre yaklaşım biçimi gelmektedir. İfade öz-

gürlüğünün bir türevi olarak garanti altına alınan basın özgürlüğü zaman zaman mutlak bir özgürlük olarak kabul edilmektedir. Söz konusu mutlak özgürlük anlayışı medyanın teröre yaklaşım tarzında da gözlemlenmekte ve özgürlükler güvenlik aleyhine işletilmektedir. Halbuki dikkat edilmesi gereken husus özgürlük-güvenlik denkleminde özgürlüklerin güvenliğin reddi olmadığı gerçeğidir.

2016 yılında artan PKK'nın terör eylemleri ve DEAŞ militanlarının Türkiye'de gerçekleştirdiği saldırılar sonrasında medyanın teröre yaklaşımı konusu yeniden gündeme geldi. 12 Ocak'ta İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda DEAŞ'lı bir canlı bombanın yaptığı saldırı, 14 Ocak'ta Diyarbakır Çınar ilçesinde PKK'lı teröristlerin Emniyet lojmanları ve İlçe Jandarma Komutanlığına yaptıkları terör saldırısı, yine DEAŞ'ın 17 Şubat'ta Ankara'da yaptığı kanlı terör saldırısı ve 13 Mart'ta bu saldırıların devamı niteliğinde olan Ankara Kızılay'daki PKK saldırısı ve son olarak 16 Mart'ta İstanbul Taksim'deki canlı bomba eylemi, medyanın terör olaylarında aldığı sorunlu pozisyonun görülmesinde önemli birer gösterge oldu.

12 Ocak 2016 günü İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda DEAŞ mensubu Suriye kökenli bir canlı bomba tarafından gerçekleştirilen intihar saldırısında 10 kişi hayatını kaybetti. Bölgedeki turist grubu hedef alan saldırı hem Türkiye hem de Batı medyasında yoğun biçimde tartışıldı. Fakat bazı medya organlarının olayı aktarış tarzı, güvenlik zaafından hareketle siyasi iradeyi yıpratmaya dönük bir hal almış ve dolaylı biçimde terör siyasi araç haline getirilmiştir. Bu yönüyle bakıldığında

Resim 1: BirGün, 13 Ocak 2016

medyanın terör olaylarında araç olma durumu hem iç hem de dış siyasetle yakından ilgilidir. Türkiye'nin uluslararası kamuoyunda teröre destek veren ülkeler içerisinde gösterilmek istenmesi DEAŞ'a destek verildiği iddialarıyla paralel seyretmiş ve bu söylem iç siyasette de önemli oranda karşılık bulmuştur. Patlamanın ardından *BirGün* gazetesinin DEAŞ'ın kanlı terör eylemini ikinci plana itmesi ve olayın siyasi iradenin katkılarıyla gerçekleştiği iddiasını savunması bu sorunlu pozisyona bir örnek niteliğindedir. Türkiye'de *sekteryen* bir pozisyonla yayın hayatını sürdüren *BirGün* gazetesinin patlamanın sonrasında okuyucularının karşısına "Katliamı Yapanlar Vekalet Verdikleriniz" manşetiyle çıkması medyanın terörün bertaraf edilmesi sürecinde alması gereken yola da işaret etmektedir.

Medyanın terör olaylarına yaklaşım biçiminin sorunlu bir diğer örneği de 13 Mart Ankara Kızılay saldırısı ve hemen sonrasında 19 Mart günü İstanbul Taksim'de gerçekleştirilen terör saldırılarıdır. Türkiye'nin istikrarını sarsmaya dönük kritik merkezlerde yapılan terör saldırıları sonrasında medyanın tutumu yeniden masaya yatırılmıştır.

Resim 2: Cumhuriyet, 20 Mart 2016

Resim 3: BirGün, 20 Mart 2016

İdeolojik kaygılarla haber yaparak niteliği gereği asimetrik olan terörün salt iktidar zaafı ile gerçekleştiğini söylemek inandırıcı olmaktan uzaktır. Aksi takdirde terör saldırılarının güvenlik standartları açısından azami hassasiyet gösteren Batı ülkelerinde görülmesi açıklanamaz bir durum olurdu. Nitekim Mart ayında Belçika'da yaşanan terör saldırısı sonucunda medyanın tutumu farklı olmuş, ülke yönetimi ve medyası bu konuda yüksek duyarlılık göstermiştir. Fakat konunun ele alınan medya organlarında temsil edilmiş biçimi Türkiye örneğiyle karşılaştırdığımızda oldukça farklı sonuçların ortaya çıkması anlamına gelmektedir.

22 Mart'ta Belçika'nın başkenti Brüksel'deki Zaventem Havalimanı ve Brüksel Metrosu'nda DEAŞ'ın üstlendiği üç patlama meydana gelmiş ve 32 kişi hayatını kaybederken 300'den fazla kişi de yaralanmıştır. Konuyla ilgili Türkiye'de yayın yapan bazı medya organlarının tutumuna bakıldığında medyanın terör olaylarında göstermesi gereken duyarlılığın varlığı görülebilmektedir. Fakat aynı medya organlarının konu Türkiye olduğunda terör saldırılarını basit bir güvenlik zafiyeti olarak açıklaması objektif haberciliğin ihlali anlamına gelmektedir.

Resim 4: *BirGün*, 23 Mart 2016Resim 5: *Cumhuriyet*, 23 Mart 2016

Brüksel'in AB ve NATO gibi uluslararası kurumların merkezi olması yapılan terör saldırılarının tüm dünyada yankılanmasına neden olmuştur. Türkiye'deki terör saldırılarını muhalefet imkanı olarak gören yayın organlarının Belçika'daki eylemler için birlik çağrısı yapması ironik bir tavır olarak karşımızda durmaktadır. Brüksel saldırısından günler önce Ankara ve Taksim'de yapılan saldırılarda devleti güvenlik zaafı gerekçesiyle suçlayan *BirGün* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerin Brüksel saldırılarını haberleştirme pratikleri birbirinden oldukça farklıdır. *BirGün* gazetesinin Brüksel saldırısı sonrasında "Acımız Ortak", *Cumhuriyet* gazetesinin ise "İŞİD AB'yi Vurdu" manşetleri ile Türkiye'deki saldırılar sonrasındaki manşetler karşılaştırıldığında sorunun sadece terör olmadığı da açığa çıkmaktadır.

2016 yılı boyunca sıkça gündeme gelen basın-demokrasi ilişkisine bu açıdan bakıldığında bu söz konusu ilişkinin salt iktidarla sınırlı bir konu olmaktan uzak olduğu görülmektedir. Modern Türkiye tarihinde bu yönüyle iktidarın temerküz ettiği alanlar siyasal partiler ve hükümetlerin olduğu alan değil bürokrasi, sermaye ve aydınlardan oluşan oligarşinin alanıdır. Nitekim Türkiye'de basının alanını kısıtlayan ve ona kırmızı çizgiler çizen iktidar sahipleri de bu yönüyle çoğunlukla demokratik yollarla millet tarafından seçilenler değil kendisini siyasetin üzerinde ve rejimin teminatı olarak gören bürokratik oligarşi veya "tarihi hegemonik

blok” olmuştur. Söz konusu blokun basın organları üzerindeki tahakkümü dikkate alındığında basının demokratik standartlar içerisinde yeniden yapılandırılmasının önemi de anlaşılmış olacaktır. Bu açıdan yapılacak kapsamlı demokratik düzenlemeler Türkiye’deki medyanın demokratikleşmesine katkı sağlayacak ve netameli bir alan olan medya-terör ilişkisinin de hangi boyutta ele alınması gerektiğine ışık tutacaktır.

ULUSLARARASI RAPORLARDA TÜRKİYE

Türkiye'nin iç siyasetindeki gelişmeler dış politikadaki gelişmelerden bağımsız düşünülemez. İç politikadaki sosyal ve siyasi gelişmeler, dış basında da yer bulmakta ve zaman zaman önemli bir baskı aracı haline gelmektedir. Söz konusu baskı araçlarından biri de uluslararası kurumların hazırladığı “basın özgürlüğü” raporlarıdır. Freedom House, Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü (RSF) ve Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI) gibi kurumların her yıl yayımladıkları basın özgürlüğü raporları hem dış hem de iç basında önemli bir yankı uyandırmaktadır.

Bu kurumların en popülerleri ABD merkezli Freedom House'dur. Her yıl periyodik olarak basın özgürlüğü raporları hazırlayan söz konusu kurum, zaman zaman ülkelere özgü rapor ve değerlendirmeler de kaleme almaktadır. Son yıllarda yayımlanan raporlara bakıldığında Türkiye ile ilgili yorum ve değerlendirmelerin negatif bir grafik çizdiği görülmektedir. 2014 yılında Türkiye'yi “kısmen özgür” kategorisinden “özgür değil” kategorisine gerileyen örgüt, 2015 yılında da bu tutumunu sürdürmüştür. 2016 yılında kamuoyuyla paylaşılan rapora bakıldığında ise Türkiye'nin internet klasmanında “kısmen özgür”, basın konusunda ise “özgür olmayan ülke” pozisyonunu sürdürdüğü görülmektedir.¹ Politik ve sivil haklar, örgütlenme özgürlüğü, hükümetin fonksiyonu gibi alt başlıklar altında çeşitli değerlendirmelerin yapıldığı raporda Türkiye'de basın özgürlüğü alanında önemli eksikliklerin olduğu ileri sürülmüştür. PKK terörü, DEAŞ tarafından yapılan saldırılar, muhalefet üyeleri ve medya organlarına yönelik AK Parti seçmenleri tarafından 1 Kasım seçimleri sonrasında yapıldığı söylenen taciz iddiaları genel görünüm içerisinde değinilen hususlar arasındadır. Bunun yanı sıra Terörle Mücadele Kanunu çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler, MİT turları olayı sonucunda Can

1. “Turkey | Freedom of the Press 2016”, Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2016/turkey>, (Erişim tarihi: 2 Kasım 2016).

Dündar ve Erdem Gül hakkında yapılan soruşturma ve alınan tutuklama kararları, Cumhurbaşkanı'na hakaret davaları, akreditasyon sisteminde yapılan değişiklikler, TRT'nin seçim dönemindeki yayın politikası, Kürtçe ve sol eğilimli internet sitesi ve sosyal medya hesaplarına erişimin TİB tarafından engellenmesi, *Azadiye Welat* ve DİHA ofislerine yapılan baskınlar, FETÖ'nün yayın organlarına yönelik müdahaleler ve Jake Hanrahan, Philip Pendlebury ile Frederik Geerdink'in sınır dışı edilmesi konuları raporda eleştirilen hususlar arasında yer almaktadır. Zaman zaman özel yayın ve raporların da kaleme alındığı ve ülke güncellemelerinin yapıldığı Freedom House'da 31 Ekim 2016'da *Cumhuriyet* gazetesine yapılan operasyonlar da eleştirilen konular arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda 0'dan 100'e doğru iyileşmeyi gösteren skorlarda Türkiye'nin 53 puanda kaldığı görülmektedir.

Uluslararası ölçekte basın özgürlüğü indeksi yayımlayan ve bu konuda çeşitli yayınlar hazırlayan bir diğer kurum da Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü'dür (Reporters Sans Frontières-RSF). Örgütün 2015 yılındaki dünya basın özgürlüğü indeksinde Türkiye'nin 180 ülke arasında 149. sırada olduğu görülmektedir. 180 ülkenin değerlendirmeye alındığı 2016 yılında ise bu sıralamada iki basamak gerileyen Türkiye 151. sırada gösterilmekte ve basın özgürlüğüne yönelik çeşitli eleştiriler yapılmaktadır.² 2016 yılında Türkiye ile ilgili dört rapora imza atan RSF, Türkiye'deki "basın özgürlüğü problemi"ni siyasi açıdan yorumlamakta ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı basın özgürlüğü açısından en büyük tehdit olarak göstermektedir. Suriye'de devam eden iç savaştan hareketle, PKK'lı Kürtler üzerinde saldırgan politikalar uygulandığı ve terörizm gerekçe gösterilerek medya organları üzerinde baskı kurulduğu, Cumhurbaşkanı'na hakarettten dolayı gazetecilere davalar açılarak yıldırılmaya çalışıldığı ve sistematik biçimde internete sansür uygulandığı iddiaları RSF'nin Türkiye hakkındaki değerlendirmeleridir. OHAL çerçevesinde yapılan uygulamalar, terörle mücadele kapsamında medya organları ve mensuplarına karşı gerçekleştirilen fiiller ve tutuklu gazeteciler konuları, Türkiye ile ilgili raporlarda en fazla değinilen konular arasında yer almaktadır.

Cumhurbaşkanı'nın kişiliği üzerinden yürütülen raporu gölgeleyen en önemli husus ise Erdoğan'ın aralarında Yemen, Rusya, İran, Kuzey Kore, Venezuela ve Küba'nın bulunduğu basın özgürlüğüne düşman 35 ülke liderinden birisi olarak gösterilmesidir. 15 Temmuz askeri darbe girişiminin en önemli hedeflerinden biri olan Erdoğan'ın, darbe girişimi sonrasındaki FETÖ'den arınma kararlılığı ve OHAL kapsamında Kanun Hükmünde Kararnamelerle (KHK) alınan kararların basın özgürlüğüne engel olarak gösterilmesi Türkiye'deki iç gelişmeleri anlamaktan uzak bir perspektif ortaya koymaktadır. Yapısal birtakım problemlere odaklanmak ve ülke içi sosyopolitik gelişmeler ekseninde basın özgürlüğü sorunsalını incelemek yerine küresel siyasette süregelen Erdoğan karşıtlığı üzerinden Türkiye'deki gelişmeleri okumak yapılan değerlendirmelerin objektif olmasını engellemektedir.

2. "Erdogan Against the Media", RSF, <https://rsf.org/en/turkey>, (Erişim tarihi: 2 Kasım 2016).

Yayımladıkları raporlarla ulusal ve uluslararası mecralarda adından söz ettiren bir diğer kurum da Gazetecileri Koruma Komitesi'dir (Committee to Protect Journalists-CPJ). CPJ, İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Arapça, Portekizce, Rusça ve Türkçe yayın yapmaktadır.³ Daha çok tutuklu gazeteciler, basına yönelik saldırı ve yıpratma girişimleri ile basına yönelik sansür uygulayan ülkelerin genel durumlarına ilişkin veriler yayımlayan örgüt, Türkiye'yi yakından takip etmektedir. Türkiye temsilcisi aracılığıyla Türkçe web sayfasından değerlendirmelerde bulunan örgüt, 2016 yılında genel olarak tutuklu gazeteciler, kapatılan basın yayın organları ve 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında medyaya yönelik uygulamalar üzerinden eleştirilerde bulunmuştur. 2015 yılındaki dünya genelinde tutuklu gazeteciler haritasına yer veren örgüt Türkiye'de 14 gazetecinin cezaevinde olduğu iddiasını dile getirmektedir.

Türkiye karşıtı argümanlarda karşımıza çıkan olayları yüzeysel ve bağlamından kopuk ele alma biçimi CPJ'nin değerlendirmelerinde de görülmektedir. "Failed Coup Speeds Turkey Crackdown" (Başarısız Darbe Türkiye'deki Kısıtlamaları Hızlandırdı) başlığıyla genel bir değerlendirme yapan örgüt, Türkiye'de 100'den fazla yayın organının hükümet tarafından kapatıldığı, yine aynı şekilde 100'ün üstünde gazetecinin gözaltına alındığı, en az 30 haber sitesinin sansürlendiği, bazı gazetecilerin lisanslarının iptal edildiği gibi iddiaları dile getirmektedir.⁴ Bunun yanı sıra dikkat çekilen bir husus da Can Dündar ile ilgilidir. CPJ'ye göre Dündar *Cumhuriyet* gazetesi editörlüğünden istifa etmiş ve sürgüne gitmiştir.⁵ Ayrıntılı incelendiğinde söz konusu iddiaların, bağlamından kopuk bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde verildiği görülmektedir. Gazetecilerin ne ile suçlandıklarının bir önemi yokmuşçasına değerlendirmelerde bulunan CPJ, gazetecilik mesleğini de imtiyazlı kılarak suçtan azade ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında sonuçlara dayalı değerlendirmelerin ağırlık kazandığı raporda ön yargılı ifadelerin varlığı açıkça görülmektedir.

Türkiye ile ilgili değerlendirmelerde küresel ve iç siyaset bağlamında ideolojik bir enstrüman olarak kullanılan basın özgürlüğü raporları önemli derecede sorunlar ihtiva etmektedir. Uluslararası kuruluşların hazırladıkları raporlarda Türkiye'deki basın özgürlüğü konusu, tarihsel ve siyasal kaynak ve bağlamlardan bağımsız bir biçimde ele alınmakta ve sadece "hükümete muhalefet" düzlemiyle sınırlandırılmaktadır. Sözü edilen raporların önemli bir kısmında Türkiye klasik birtakım şablonlarla analiz edilmekte, ülke içerisindeki gelişmeler göz ardı edilmekte ve tek boyutlu bir çerçeveye hapsedilmektedir.⁶ 2016 yılı rapor ve değerlendirmeleri incelendiğinde Türkiye'nin Suriye iç savaşı münasebetiyle DEAŞ

3. Committee to Protect Journalists CPJ, <https://cpj.org/tr>, (Erişim tarihi: 4 Kasım 2016).

4. "CPJ Honors Courageous Journalists", CPJ, <https://www.cpj.org/europe/turkey>, (Erişim tarihi: 5 Kasım 2016).

5. "International Press Freedom Awards", CPJ, <https://www.cpj.org/awards/2016/can-dundar-turkey.php>, (Erişim tarihi: 5 Kasım 2016).

6. Fahrettin Altun, İsmail Çağlar ve Turgay Yerlikaya, *Türkiye'de Basın Özgürlüğü: Mitler ve Gerçekler*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2016), s. 101-102.

ve bölgedeki bazı unsurların tehdidi altında olduğu, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında sarsılan kamu bürokrasisi ve siyasi sistemi tanzim etme arayışlarının bütün boyutlarıyla sürdüğü ve ülke içerisinde PKK saldırılarının artışa geçtiği görülmektedir. Fakat söz konusu raporlara bakıldığında bu gelişmelerin yeterince dikkate alınmadığı bilakis tersinden bir okuma ile bahse konu hadiselerin Türkiye'de otoriter bir yönetimi kolaylaştırdığı iddialarının dile getirildiği görülmektedir. Türkiye'deki gelişmeleri Erdoğan fobisi üzerinden okuma kolaycılığı raporları hem metodolojik hem de içerik açısından sorunlu kılmaktadır.

BATI MEDYASI VE TÜRKİYE

2016 Batı medyasında Türkiye'nin sürekli olarak konu edildiği ve adeta bir darbenin psikolojik meşruiyet altyapısının Batı kamuoyunda tesis edildiği bir yıl olarak tarihe geçti. 1 Kasım seçimlerinin yarattığı şok sonrası “demokratik olgunluktan uzak bir millet” olarak tarif edilen Türk milleti sürekli olarak “Erdoğan liderliğinde yolunu kaybetmiş”, “Bir diktatör yaratarak Batı değerlerinden uzaklaşan” bir toplum olarak lanse edildi. Elbette Batı medyasındaki bu eğilim özgür basının bir söylem geliştirilmesi olarak okunamayacak kadar devlet politikalarına eklenmiş bir biçimde gelişti. Bu bakımdan Batı medyası Türkiye karşıtı politikaların geliştirilmesi esnasında tam bir enstrümantalize oluşu ortaya koyar. Medya her şeyden önce Türkiye karşıtı argümanların üretildiği ve kamuoyu yaratılan bir mecra olarak dikkat çekmektedir. “2016 yılında Batı medyası Türkiye'yi nasıl gördü?” sorusu 15 Temmuz öncesi, sonrası ve sonrası olarak üç safhada değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı bizler için görüşte anlamsız zannedilen tutumları daha anlamlı hale getirecektir.

15 TEMMUZ ÖNCESİ

Mülteci Krizi ve Pazarlıkçı Türkiye

Mülteci kriziyle birlikte Batı basınındaki Türkiye destekçisi yorumlar genel olarak aynı mesajı taşımaktaydı: Güçlü ve istikrarlı bir Türkiye'ye ihtiyacımız var zira ancak güçlü bir Türkiye Avrupa'yı mülteci istilasından koruyabilir. Bununla birlikte Türkiye'nin geri kabul anlaşmasına karşılık olarak vize serbestisi kartını masaya koyması Batı medyasındaki Türkiye yorumlarının sertleşmesine sebep oldu. Neredeyse eş zamanlı olarak başlayan ve manşetten verilen haberlerde Türkiye “çaresiz insanlar üzerinden diplomatik kazanım elde etmeye çalışan çıkarıcı ve açığöz bir devlet” olarak lanse edilmek istendi. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesi 19 Mart 2016 tarihli “Fikir Birliği ve Bedeli” başlıklı haberde “sözde insani değerlerin ön planda tutulduğu bir pazarlık süreci”nin yürütüldüğü ve nihayetinde anlaşmanın Türkiye'nin AB'ye

girişine ve paraya odaklandığına atıfta bulundu. Özellikle Avrupa basını neredeyse dil birliği etmişçesine benzer bir söylem geliştirmiş ve kamuoyundaki “çaresiz insanlar üzerinden pazarlık yürüten zalim diktatör Erdoğan” imajını pekiştirmiştir.

Can Dündar davası süreci diktatör söylemini besleyen haber ve yorumların Avrupa basınında yer almasıyla dikkat çekmiş ve Dündar diktatöre karşı direnen onurlu bir muhalif olarak lanse edilmiştir.

15 TEMMUZ ESNASI

Batı Medyası 15 Temmuz’u Nasıl Gördü?

“Batı medyası 15 Temmuz’u nasıl gördü?” sorusu Batı medyasının 15 Temmuz’u “görmüş” olduğu algısını yaratan bir sorudur. Batı medyasının 15 Temmuz ihaneti sonrası takındığı tavır darbe girişimini görmezden gelmek ve Türkiye’de yaşananları başka bir kontekt üzerinden okumaya çalışmaktan ibaret kalmıştır. Darbe girişimi ilk baştan itibaren demokratik düzene ve rejime karşı bir kalkışma olarak görülmedi. Aksine Erdoğan’a karşı bir hareket olarak kamuoyuna sunuldu. Bununla birlikte darbe karşısında meydana gelen demokratik ve sivil tepki “İslamcıların cadı avı” şeklinde lanse edildi.

16 Temmuz günü yani darbenin sabahında Avusturya Dışişleri Bakanı Sebastian Kurz tarafından yapılan açıklamalar Alman ve Avusturya basınında en üst düzeyde görüldü. Kurz, “Otoriter yönetimi sebebiyle Erdoğan’a karşı içeride ve dışarıda bir takım reaksiyonların var olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte bir darbe girişiminin yaşanmasını beklemiyorduk. Sivillerin kanının aktığı bir darbe girişimi sebebi ne olursa olsun mazur görülemez. Bununla birlikte yaşanan darbe girişimi Erdoğan’ın otoriter stilini mazur gösterecek ve bundan sonra daha da sertleşmesine vesile olacak bir bahane olamaz.” Avusturya’nın 30 yaşındaki toy Dışişleri Bakanı’nın yapmış olduğu bu açıklamanın Batı basınının genel tutumunu yansıttığı bir gerçektir. Darbenin ertesi günü Alman N24 kanalında “Türkiye’de demokrasi kaybederken Erdoğan kazandı” başlığı ile verilen haber yorumda da, “Erdoğan Kürtler’e karşı güçlendirdiği ordu tarafından devrilmek istendi. Bu durumun en önemli sebebi Türkiye’de yaşanan kutuplaşmadır” yorumlarına yer verildi.

Batı medyası darbenin ilk saatlerinden itibaren açık bir bekle-gör siyaseti takip etmiştir. Alman siyaset bilimci Michael Lüders *Die Welt*’e verdiği mülakatta Batı medyasının 15 Temmuz sürecindeki tutumunu “profesyonelce” bir tutum olarak değerlendirmiş ve “Önce ne olduğunu görmemiz gerekti, kimin kazanacağını kestirmek zordu” diyerek bu tutumu rasyonelize etmeye çalışmıştır.

Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) gibi kurumlar ile ABD ve çeşitli Avrupa ülkelerinin yetkililerinin verdiği ilk tepkilerin zamanlaması da bu görüşü desteklemektedir. Batılı yetkililerden gelen demokrasi ve hukuk devleti vurgusu ile seçilmiş hükümete destek çağrıları zamanlama olarak darbenin sivil güçler tarafından

boşa çıkartıldığıının kuvvetli emarelerinin belirmeye başlamasına denk gelmektedir. Darbe girişimini son dakika olarak takipçilerine duyuran Batılı medya organları darbe karşıtı bir pozisyon almadan hadiseyi herhangi bir başka son dakika gelişmesini duyururken kullanılacak “serinkanlı” bir dil tercih etmiştir. Ancak bu tutumu gazeteciliğin “objektiflik” ilkesi ile açıklamak mümkün değildir. Çünkü antidemokratik bir müdahaleye karşı tavır alan bir dil kullanmak gazetecilik faaliyetinin dayandığı değerlere içkin bir davranıştır.

Bu anlamda *New York Post* tarafından darbenin yapıldığı gecenin sabahında okuyucu ile paylaşılan Michael Rubin’in yazısı oldukça dikkat çekicidir. “Türkiye’deki Darbe Nasıl Umut Olarak Okunabilir” başlıklı yazı yukarıda açıklanan türden bir “tarafsızlık” kusurunun çok ötesinde antidemokratik bir tutumu ortaya koymaktadır. Her darbenin “trajik” olduğu vurgulandıktan sonra sivil güçler tarafından boşa çıkarılmış olan 15 Temmuz darbe girişiminin faziletleri sıralanmıştır. Önceki darbelerin hiçbirisinde Türk ordusu hiçbir zaman iktidarı uzun süre elinde tutmak istememiş, sadece koruyucu rolünü üstlenmiş ve demokrasiyi tesis etmek için denge mekanizmalarını kurmuştur.

Batı medyasının darbeye karşı yaklaşımını analiz etmek istediğimizde dört tavır göze çarpmaktadır: odak dağıtma, marjinalleştirme, okuru güncelliğini yitirmiş söylemlere inandırma ve açık manipülasyonlar yürütme.

Darbenin millette herhangi bir tabanı olmadığıının belli olması ve bizzat millet tarafından bastırılması üzerine ihtilalcilerin marjinalleştirilmesi şöyle dursun demokrasi için sokaklara çıkan millet Batı basını tarafından yoğun bir biçimde marjinalleştirilmeye çalışılmıştır. Bu marjinalleştirme çabaları farklı şekillerde kendisini ortaya koydu ve değişik tavırların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Darbeye karşı direnen millet “Laiklik karşıtı, Erdoğan bağılı, radikal İslamcı” gibi söylemlerle marjinalize edilmek istenmiş, kitle üzerinden de marjinalize edilmiş Erdoğan imajı beslenmeye çalışılmıştır.

Söz konusu marjinalleştirme çabalarını güncelliğini yitirmiş söylem üzerine bina eden yayın organları “Laikliğin Ebedi Koruyucusu” ordu söylemini ön plana çıkararak darbenin “İslamcı hükümete karşı modern değerlerin anayasa tarafından görevlendirilmiş bekçisi ordunun bir kalkışması” olduğu şeklinde bir söylem kullanmayı tercih etmişlerdir. 16 Temmuz günü yayınlanan Almanca gazetelerin hemen hepsinde “Wächter des Laizismus” (Laikliğin Bekçisi) olan ordunun idareye laiklik karşıtı gidişat sebebiyle el koymaya çalıştığı başlıkları yer almıştır. *Neue Zürcher Zeitung* aynı gün “Die Wächter der Republik” (Cumhuriyet’in Bekçisi) başlığı ile verdiği haberde darbe karşıtı pozisyonu tartışılmaz olan Orgeneral Ümit Dündar’ın basın toplantısındaki resmini adeta darbeci imiş gibi vermiştir. Söz konusu tavır Batı basınının bir kısmı tarafından takınılmış ve bir diğer kısmı tarafından yadsınmış olmanın çok ötesinde bir yaygınlığa sahiptir. 15 Temmuz darbe girişimi söz konusu olduğunda hiçbir şekilde gündeme alınması mümkün olmayan bu eski söylem Avrupa kamuoyunu Erdoğan karşıtlığında

konumlandırma çabalarının bir parçası olarak kullanılmıştır. Kolayca görüleceği üzere eski söylemin kullanılması ile darbe karşıtı göstericilerin marjinalleştirilmesi çabasının aynı merkezde odaklandığı görülecektir. Bu merkezi kısaca “odak dağıtma” olarak adlandırabiliriz. Sanki Türkiye’de hiç darbe olmamış da “Erdoğan’a bağlı azgın bir kitle” laiklik karşıtı sokak gösterilerine başlamışçasına bir hava yaratılmıştır.

Kolayca okunabilecek olan gerçek uluslararası kamuoyunda şeytanlaştırılmak istenen Erdoğan’ın açıkça maruz bırakıldığı haksızlık sebebiyle bu pozisyonunu kaybetmesinden duyulan endişenin büyüklüğüdür. Darbeye maruz kalmış bir Erdoğan’ın uluslararası kamuoyunda destek görmesi ihtimali kabul edilemez görülmüştür. 18 Temmuz günü *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesinde Reinhard Müller tarafından kaleme alınan “Ist Putschen Erlaubt?” (Darbe Yapmak Meşru mudur?) başlıklı yazıda “İnsan hakları demokrasinin önünde gelir” ara başlığı altında insan haklarını ihlal eden Mursi ve Erdoğan gibi kişilere karşı antidemokratik tedbirler almanın mümkün olduğu vurgulanmıştır.

16 Temmuz günü Rus Sputnik haber ajansında yer alan haberde Taksim Meydanı'nda darbe karşıtı gösteri yapan vatandaşlara ait bir resmin “Halk Darbeyi Kutluyor” alt başlığı ile verilmesi açık manipülasyona bir örnek teşkil etmiştir.

Türkiye’ye Karşı Yekvücut Batı

Batı medyasının tutumunda ülkelere göre değişiklik görüldüğünü iddia etmek oldukça zor. Özellikle darbenin bastırılmasının ardından Batı basınında yürütülen algı çalışmaları istisnasız olarak “demokrasiyi tehlikeye atan millet” argümanı çevresinde odaklanmıştır. Ülkelere göre farklılık haberlerin yoğunluğu ve manipülasyon derecelerine göre karşımıza çıkmaktadır. 17 Temmuz günü İstanbul’a gelen Avusturya ORF televizyonu muhabiri Ruşen Timur Aksakal 15 Temmuz’da darbecilerin şehit ettiği Erol Olçok’un cenaze namazında yaptığı röportajlarda “Sokaklarda laiklik karşıtı gösteriler yapılmakta ve bu laik halkı tedirgin ediyor. Bu endişelere hak veriyor musunuz? Erdoğan toplumdaki ayrışmayı ortadan kaldırılabiliyor mu?” şeklinde sorular yöneltmiştir. Darbeden ziyade “toplumu ayrıştıran Erdoğan” figürü üzerine odaklanan bu yönlendirme Avrupa basınıının genel yayın politikasını belirgin bir şekilde ortaya koyan bir örnektir. Ancak ülkelerin demokrasi ve yayın politikası gelenekleri bu odaklanmayı farklı şekillerde ortaya koymaktadır. Alman ve Fransız basını darbe girişimini rasyonalize etmeyi tercih ederken, yukarıdaki örnekte olduğu gibi Rus basını daha çok çarpıtma ve yalan haber yapmayı tercih etmiştir.

Sağ-Sol Türkiye Karşıtlığında Birleşti

Avrupa basını sol eğilimli gazetelerden Hıristiyan demokrat eğilimli basın yayın organları ve devlet televizyonlarına kadar Türkiye karşıtlığında birleşti. Alman devlet televizyonu Deutsche Welle “Kontrol edilemez halkın taşkınlığı” ifadelerini haberlerinde kullanırken, Budapeşte’de yaşayan serbest muhabir Boris Kalnoky tarafından Hıristiyan demokrat eğilimli *Die Presse* gazetesinde kaleme alınan “Erdoğan ve Kitle-

lerin Gücü” başlıklı haberde “kafası halk tarafından kesilen ve köprüden aşağı atılan askerler”den bahsedilmekteydi. Terör örgütü lideri Fetullah Gülen genel olarak siyasi muhalif olarak sunulmakta ve Erdoğan’ın darbe girişimini fırsata çevirerek muhaliflerini bastırmayı amaçladığı iddiası dile getirilmekteydi.

Uzun süredir inşa edilen ve Avrupa kamuoyunun da büyük oranda ikna edildiği “demokrasi karşıtı diktatör Erdoğan” söylemini tehlikeye atan en önemli olay şüphesiz yaşanan darbe girişimiydi. Diktatörlerin tarih boyunca ordu tarafından millete karşı korunduğu ancak Türkiye’de milletin Erdoğan’ı cuntaya karşı sokaklarda koruduğu gerçeği bu imajı yerle bir eder nitelikteydi. Batı kamuoyunu “diktatör” imajı etrafında birleştirmenin en önemli yolu demokratik halk kitlelerini “vahşi Erdoğan sempatanları” olarak önermek ve marjinalleştirmekten geçiyordu. Bu sebeple ilk etapta antidemokratik darbe girişimi bir “darbe” olarak okundu ancak genel resim milletin marjinalleştirilmesine evrildi. Böylelikle “her seçimden galip çıkan Erdoğan” resmi “sırtını marjinal bir kitleye dayamış bir diktatör”e dönüştürüldü.

Bu çabaların en önemli hedeflerinden biri geri kabul ve vize serbestisi anlaşmaları sonrası Türkiye’nin AB karşısında edindiği yeni avantajlı pozisyonu eskisine hatta AK Parti öncesi döneme çevirme çabası olarak okunmalıdır. Türkiye’nin AB ile pazarlıkta elini zayıflatacak bu tarzda yayınlarla “AB değerleri, hukuk devleti ve demokrasi bağlamında olgun olmayan bir millet” imajını pekiştirmek Batı medyasının en önemli amaçlarından birisidir.

15 TEMMUZ SONRASI

"Darbenin Güçlendirdiği Diktatör"

Darbenin hemen ertesi günü yapılmaya başlanan yorumlar ve “darbe ile güçlenen diktatör” söylemi darbe sonrası süreçte nasıl bir algı çalışmasının yürütüleceğinin sinyallerini vermişti. FETÖ’cülerin gözaltına alınması ve OHAL ilanı gibi süreçler hep bu algı üzerinden “Erdoğan’ın muhaliflerini sindirme operasyonu” olarak okundu. Batı medyasına göre darbe girişimi Erdoğan tarafından enstrümantalize edilmiş ve diktatörlüğünü pekiştirmek yolunda kullanılmıştı. HDP’li vekillerin tutuklanma süreci ise Almanya başta olmak üzere Avrupa basınına adeta çıldırttı. Lüksemburg Dışişleri Bakanı Asselborn’un, “Erdoğan rejimi Nazi rejimi benzeri uygulamalar ortaya koyuyor” şeklindeki ifadeleri Alman basını tarafından manşetten okundu.

"Steinmeier Ziyareti ve Bir Ezberin Bozulması"

Alman Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier’in 15 Kasım 2016 tarihinde Ankara’ya gerçekleştirdiği ziyaret Alman basını tarafından ilginç bir alınganlıkla okundu. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Süddeutsche Zeitung* ve *Bild* gibi Almanya’nın çok okunan gazeteleri Çavuşoğlu-Steinmeier basın toplantısını

“ortalık yerde dalaşma” olarak lanse ederken Türklerin anlamsız alınganlığı ve öfkesine atıfta bulundu. Misafirperver bilinen Türklerin Steinmeier’e karşı son derece nezaketsiz bir tutum takındığını iddia eden *Bild*, “Steinmeier’in karşısında bir sultan edasıyla ve kendisinden daha yüksek bir koltukta oturan Erdoğan’ın konuşmaları bilindik cinstendi” diyerek bir Alman Dışişleri Bakanı’nın Türkiye’de maruz kaldığı muamelenin alışıla gelmişin dışında olduğu yorumunu yaptı.

AB Kartını Medya Üzerinden Oynamak

HDP’li vekillerin tutuklanması sonrası Türkiye’yi medya üzerinden sürekli olarak yaptırım ve AB adaylığının askıya alınmasıyla tehdit eden Avrupa, bu yorumun argümantasyonunu medya üzerinden yapmıştır. Fransız *Le Figaro* Türkiye’yi “hududu aşan ülke” olarak tanımlarken, Türkiye raportörü Kati Piri’nin, “Türkiye’ye vereceğimiz en güzel cevap görüşmeleri askıya almak olacaktır” sözlerini sürmanşete çekmiştir.

BATI MEDYASINDA SURIYELİ SIĞINMACILAR

Modern devlet sisteminde kitle iletişim araçlarının toplumların algılarını şekillendirme ve davranışlarını etkilemede rolü yadsınamaz bir gerçektir. Dördüncü kuvvet olarak da bilinen yazılı basından günümüzdeki çok çeşitli sosyal medya araçlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede ele alınabilecek olan medya gücünün incelenmesi bu anlamda önemlidir. Gelişen teknolojik imkanlar her ne kadar sıradan insanların iletişim araçlarına ulaşımını ve dolayısıyla bu bilgi üretimi alanına dahil olmasını kolaylaştırmış olsa da iletişim araçları ile güçlü gruplar arasındaki yakın ve karşılıklı ilişki güçsüz ve azınlık grupların aleyhine işlemeye devam etmektedir. Bu ilişki özellikle güçsüz grupların medyada yeterince ya da hiç yer almaması veya yer aldıklarında ise sosyal gerçekliği yansıtmayan, genellikle güçlü grupların lehine ve güçsüz gruplarına aleyhine olacak şekilde temsil edilmeleriyle sonuçlanmaktadır.

2011 yılında Suriye’de patlak veren iç savaşın ardından ülkelerini terk etmek zorunda kalan Suriyeliler öncelikle komşu ülkelere ve ardından da ekseriyetle Batı’ya göç ettiler ve etmeye devam ediyorlar. Bu süreçte Suriyeli sığınmacılar⁷ hedef ülkelerin özeld sığınmacılara yönelik tutumları genelde ise temel insan haklarına verdikleri ehemmiyet açısından bir turnusol kağıdı görevi görmektedir. Suriyeli sığınmacı krizi karşısında her ülkenin geliştirmiş olduğu tavır ve buna uygun politikalar birtakım “mülteci rejimleri”nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Genel olarak Suriye krizine açık kapı politikası ile cevap veren Türkiye, Lübnan ve Ürdün sığınmacıların ekseriyetine ev sahipliği yaparken bu krize sınırlı, şartlı ya da sıfır kabul arasında değişen cevaplar veren Batılı ve Avrupalı devletlerin tutumu hayal kırıklığına neden olmuştur. Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde 2007-2008’den sonra yaşanan ekonomik krizin

7. Mülteci ve sığınmacı kelimelerinin hukuki karşılıkları dikkate alınarak bu yazıda ülkelerinden göç etmek zorunda kalan Suriyeliler için “sığınmacı” kelimesi tercih edilmiştir. Hukuki olarak “sığınmacılık”, “mültecilik”ten önceki kategoriye işaret etmektedir.

etkileri ile birlikte, Suriyeli sığınmacılar hakkındaki tartışmalara sağ partilerin artan popülizmi ve beraberindeki “korku siyaseti” damgasını vurmuştur. Bu korku siyaseti özellikle DEAŞ'ın saldırıları sonrasında Avrupalı hükümetlerin daha sert sınır politikaları benimsemeleri ve dolayısıyla temel insan haklarının korunması anlamında geriye gitmelerine neden olmuştur. Örneğin Macaristan ve Sırbistan arasına çekilen dikenli tellere yapılan eleştiriler sonrasında Macar Başbakanı Viktor Orban bir Macar radyosundaki konuşmasında sığınmacıların Batı'ya göçü hakkında şunları söylemiştir:

“Eğer güzel kelimeler işe yaramazsa onları güç ile durdurmak zorunda kalacağız ve böyle de yapacağız.”

Suriyeli sığınmacı krizi sonrasında Avrupalı devletlerin mültecilik ve sığınmacılık konusunda giderek otoriterleşen tutumlarının meşrulaştırılması ve toplumsal kabulünde bu ülkelerdeki kitle iletişim araçları önemli roller oynamıştır. Eylül 2015'te Sırp sınırını kucağında çocuğu ile geçmeye çalışan Usame Muhsin'in Macar bir kameraman tarafından çelme takılarak düşürülmesiyle sembolleşen Batı medyasının bu tutumu hem gazetecilik ahlakı hem de temel insan hakları açısından bir geriye gidişin işaretidir. Batı'daki eleştirel yaklaşım ve sosyal medya belirli dönemlerde (örneğin 2014'te Aylan Kurdi'nin Bodrum sahillerine vuran naaşı ve son olarak 2015'te Halep'te bir hava saldırısı ardından kurtarılan Ümran'ın medyaya yansıyan fotoğrafları) bu tutumun daha insani bir çizgiye çekilmesini sağlamaktadır. Ancak nihai kertede Batı medyasının Suriyeli sığınmacı krizine yaklaşımı siyasi söylem tarafından belirlenmekte, mesele bir güvenlik sorunu ve ekonomik külfet olarak ya da en iyi ihtimalle bir entegrasyon ve kimlik tartışmasına indirgenmektedir. Nitekim 4 Nisan 2016'da Channel 4'e verdiği bir röportajda Slovac Zizek medyanın sığınmacılarla ilgili duygusal yaklaşımını eleştirirken şunları söylemiştir:

“Çok fazla entegrasyonun iyi olduğunu düşünmüyorum. Çok kültürlü karışık toplumumuzda bana göre ihtiyacımız olan şey bir derece mesafedir. Bugün benim idealim tüm ırklarla, kültürlerle beraber yaşaması, herkesin bir diğerini sevmesi değildir... Hayır... Bunu açıkça kabul ediyorum, onlar hakkında benim anlamadıklarım var ve muhtemelen benim yaptığım şeylerde onlara garip gelen pek çok şey vardır.”

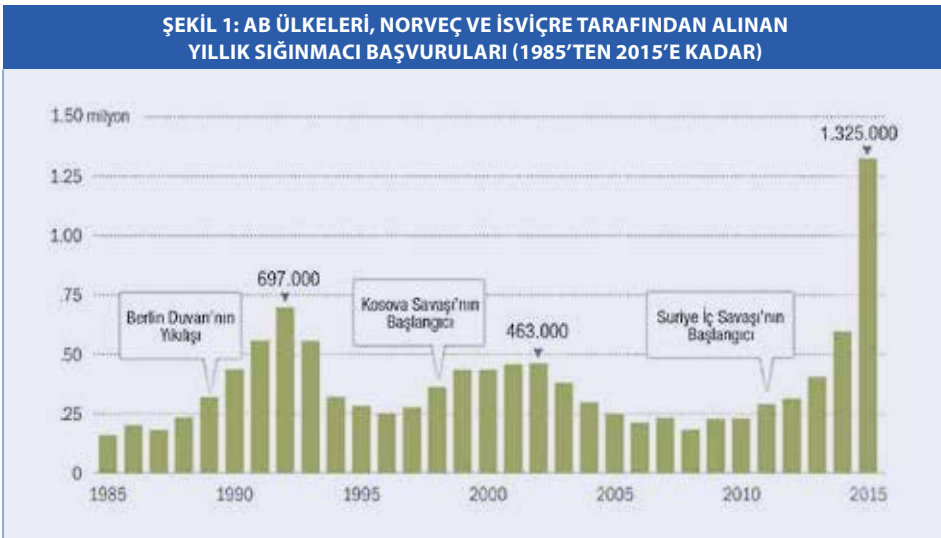
BATI MEDYASINDA SIĞINMACI SESLERİ

2001 yılında Oxfam tarafından desteklenen, İskoçya'da sığınmacılık meselesinin basın tarafından ele alınış şekli ve bunun ülkeye gelen sığınmacılar üzerindeki kötü etkisinin incelendiği bir çalışmada⁸ basının konuyu ele alış şeklinin düşmanlığa varan ölçüde olumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmanın sonucunda bu düşmanlık düzeyinin sığınmacı toplumunun maruz kaldığı tehdidi artırdığı, hükümetin sığınma talebinde bulunanları geri göndermesini meşrulaştırdığı ve nihai olarak hem yerel

8. Ceri Mollard, *Asylum: The Truth Behind the Headlines*, (Oxfam, İskoçya: 2001).

hem de mülteci toplulukları arasında insan mağduriyetini katladığı raporlanmaktadır. Şubat 2016'da yayımlanan bir rapor,⁹ Britanya basınının göçmenlere ve göçmenlerle ilgili sorunlara genellikle düşmanca yaklaştığı sonucuna varmaktadır. Aynı raporda göçmenlerle ilgili hikayelerin neredeyse yarısının (yüzde 46) göçmenleri “kötü insanlar” olarak konumlandırarak göçmenliği Britanya toplumu ve ekonomisine bir tehdit olarak çerçevelediği sonucuna varılmaktadır. Bu tür haberlerde göçmen sesleri ve tecrübelerinin susturulduğu; göçmenlerin olumlu olarak temsil edildiği haberlerde ise onların yardıma muhtaç ve mağdur kişiler olarak resmedildiği yine bu raporun önemli sonuçlarından biridir. Sığınmacılarla ilgili mağduriyet, travma, acı ve kişisel kayıpların yer aldığı haberler esasen olumsuz olmasa da bu tür haberler duygulara hitap ettiği, sorunun birçok boyutunu ihmal ettiği ve en önemlisi de sığınmacıları haklarında konuşulan objelere indirgediği için sorunludur. Ayrıca gazetecilerin bu tür haberleri çarpıcılık nedeniyle daha fazla seçmiş olmaları da bir gerçektir. 15 yıl ara ile yapılan bu iki çalışma göstermektedir ki basının sığınmacılık sorunu ve sığınmacılara yaklaşımı hem toplumsal algı ve tutumların şekillenmesinde hem de karar alıcıların politikalarında oldukça etkilidir. Aradan geçen sürede sığınmacılarla ilgili sorunlu yaklaşım değişmemiş aksine sığınmacı sorunu AB ve diğer Avrupa ülkelerine yönelik sığınma taleplerindeki artışın 2015 yılında rekor seviyeler ulaşmasıyla daha fazla şiddetlenmiştir.

ŞEKİL 1: AB ÜLKELERİ, NORVEÇ VE İSVİÇRE TARAFINDAN ALINAN YILLIK SIĞINMACI BAŞVURULARI (1985'TEN 2015'E KADAR)

Kaynak: "Number of Asylum Seekers in Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015", Pew Research Center, 1 Ağustos 2016, http://www.pewglobal.org/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015/pgm_2016-08-02_europe-asylum-01, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2016).

Suriye, Afganistan ve Irak'taki savaşların ardından yaşanan yoğun sığınmacı hareketliliği AB ve diğer Avrupa ülkelerinin yetersiz politikaları ve çoğu zaman da kayıt-sızlıkları bugün pek çok insanın göç yolunda hayatlarını kaybetmelerine ve diğer pek

9. Heaven Crawley, Simon McMahon ve Katherine Jones, "Victims and Villains: Migrant Voices in the British Media", Centre for Trust, Peace and Social Relations, (Şubat 2016).

çoğunun ev sahibi ülkelerde insanlık onuruna yakışmayan kamplarda yaşamalarına neden olmaktadır. Ayrıca ev sahibi toplumların huzursuzluklarının temelinde de bu yetersiz politikalar yatmaktadır.

Pew Research Center'in (PRC) yakın zamanda konuyla ilgili toplumsal görüşü anlamak üzere 10 Avrupa ülkesinde yaptığı bir anket çalışmasına göre Avrupalıların ekseriyeti AB'nin mülteci krizini ele alma konusunda yetersiz bir iş çıkardığına inanmaktadır. Ayrıca bu araştırmanın sonuçlarına göre Avrupalıların önemli bir bölümü (10 Avrupa ülkesinin ortalama yüzde 59'u) mülteci akınının terörizm ihtimalini ve ülkeleri üzerindeki ekonomik külfeti artıracığını düşünmektedir. Daha da önemlisi bu araştırma Müslümanlar hakkındaki negatif düşüncelerin mülteciler hakkındaki negatif düşüncelerle alakalı olduğu sonucuna ulaşmaktadır. İşte bu noktada özellikle toplumların sığınmacılarla ilgili algılarının oluşmasında medyanın yadsınamaz bir etkisi olmaktadır. Zira Türkiye'de ancak bir şehrin ev sahipliği yaptığı kadar sayıda bile (örneğin 93.266 nüfusluk¹⁰ Kilis şehrinde 123.654¹¹ Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır) sığınmacının barınamadığı Avrupa ülkelerindeki toplumsal algı büyük oranda medya aracılığı ile şekillenmektedir. Elbette Avrupa toplumları açısından sığınmacıların bir tehdit olarak görülmesi kültürel farklılıklar ve ekonomik nedenlerle de açıklanabilir. Ancak sığınmacıların farklılıkları ve ekonomik külfetine yapılan vurgu hem gerçeği doğru yansıtmamakta hem de Batı'nın savunduğu düşünülen çok kültürlü yaşam ve temel insan haklarının sürdürülmesine zarar vermektedir. Bu minvalde Batı medyasının sığınmacılığı ve sığınmacıları bir güvenlik sorunu, ekonomik bir külfet ve Batılı kimliğe bir tehdit olarak sunması sorunu daha da derinleştirmektedir.

Batı'daki eleştirel düşünce akımı ve son yıllarda etkili bir güç haline gelen sosyal medya bu olumsuz eğilimi durdurmada henüz yeterli olamamaktadır. İnsanlığın müşterek sorunu haline gelen sığınmacı krizi sadece "sığınmacı üreten" coğrafyalara yakın ülkelerin tek başına üstesinden gelebileceği bir sorun değildir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra mültecilik sorununun çözümü için geliştirilen sistemin yetersizliği artık kabul edilmeli ve öncelikle Batılı ülkeler "sığınmacı üreten" krizlerin kaynağına dönerek ve sığınmacılığa yönelik daha insani bir yaklaşım geliştirerek daha yaşanılabilir bir dünyaya katkıda bulunmalıdır. Batılı medya açısından ise sığınmacı temsillerinin bir uçta "botlarla Akdeniz'i geçmeye çalışan mağdur kitleler" diğer uçta ise "Batı ekonomisi ve kimliğini tehdit eden suçlular" arasında bir alana sıkıştırılmaması gerekmektedir. Sığınmacı seslerinin de yeterince duyulduğu ve gerçekliğin toplumlara olduğu gibi aktarıldığı bir temsil şekli hem Batı'nın savunduğu insani değerlerle çelişkiye düşmemesi hem de sığınmacıların zor hayatlarının daha da zorlaştırılmaması için elzemdir.

10. Kilis'in nüfusu 10 Kasım 2016 tarihinde "<http://www.kilis.gov.tr/nufus>" sayfasından alınmıştır.

11. Göç istatistikleri 10 Kasım 2016 tarihinde "http://www.goc.gov.tr/icerik3/temporary-protection_915_1024_4748" sayfasından alınmıştır.

2016'NIN ÖNEMLİ OLAYLARININ MEDYAYA YANSIMASI

AKADEMİSYENLER BİLDİRİSİ

11 Ocak'ta "Barış İçin Akademisyenler İnisiyatifi" adı altında bir araya gelen akademisyenler, Ankara ve İstanbul'da yaptıkları eş zamanlı açıklamayla "Bu Suça Ortak Olmuyoruz" başlıklı bir bildiri yayımladılar. Devleti katliam ve sürgün politikası uygulamakla suçlayan bildiriye 89 üniversitedeki 1.128 akademisyen imza attı. Terör örgütü PKK'yı kınamak yerine devleti suçlu ilan eden inisiyatif devlet görevlileri, siyasetçiler ve çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından sert bir dille eleştirildi. *Yeni Şafak* gazetesi bildiriye imzalayan akademisyenleri PKK'nın suç ortakları olarak manşetine taşıdı. *Sabah* gazetesi Türk milletinin bildiriye imza atan akademisyenlere karşı olan tepkisini manşetine taşıırken, *Cumhuriyet* gazetesi ise konuya ilişkin haberi "Barış isteyenlere hesap soruluyor" başlığıyla birinci sayfasından verdi.

Resim 6, Cumhuriyet, 15 Ocak 2016

Resim 7, Sabah, 16 Ocak 2016

Resim 8, Yeni Şafak, 15 Ocak 2016

SULTANAHMET MEYDANI'NDA PATLAMA

12 Ocak'ta İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda bir patlama oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'yi yasa boğan ve dünya basınında da son dakika haberi olarak geçilen patlamanın Suriye kökenli bir canlı bomba tarafından gerçekleştirildiğini açıkladı. Türkiye'yi sarsan terör saldırısında canlı bomba Alman Çeşmesi civarında bulunan Alman ve Perululardan oluşan turist grubunu hedef aldı. DEAŞ tarafından gerçekleştirilen hain saldırıda toplam 10 kişi hayatını kaybetti, 15 kişi de yaralandı. Saldırdan sonraki günlerde *BirGün* ve *Cumhuriyet* gibi gazeteler yaşananlardan hükümeti sorumlu tutan manşetler attılar. Aynı gazeteler olay sonrasında ülkenin güvensiz olduğuna ilişkin propaganda faaliyetlerini sürdürdüler.

Resim 9, *Posta*, 13 Ocak 2016

Resim 10, *Sabah*, 13 Ocak 2016

Resim 11, BirGün, 13 Ocak 2016

Resim 12, Cumhuriyet, 13 Ocak 2016

14 OCAK DİYARBAKIR SALDIRISI

14 Ocak'ta Diyarbakır Çınar ilçesinde PKK'lı teröristler, emniyet lojmanları ve ilçe jandarma komutanlığına saldırı düzenledi. Eş zamanlı saldırılarda tahrip gücü yüksek bomba yüklü kamyonet, roketatar ve otomatik silahlar kullanıldı. Patlamada emniyet binasında büyük hasar meydana geldi ve yakınlarında bulunan iki katlı bir ev çöktü. Olay sonucunda polis memuru Mehmet Şenol Çiftçi şehit oldu, 6 sivil hayatını kaybetti ve 43 kişi de yaralandı. Saldırının ardından Diyarbakır Valiliği Kriz Masası kuruldu. Ülkenin gündemi PKK katliamları ile sarsıldı ve saldırıları kınayanlar hem siyasetçiler hem de çeşitli toplumsal kesimler tarafından ağır bir dille eleştirildi. *Sabah* ve *Milliyet* gazeteleri manşetlerine PKK'nın çocukları öldürdüğünü taşırken, *Cumhuriyet* gazetesi Sultanahmet saldırısı sonrası attığı manşetin aynısını atarak yaşananlardan hükümeti sorumlu tuttu.

Resim 13, Cumhuriyet, 15 Ocak 2016

Resim 14, Sabah, 15 Ocak 2016

Resim 15, Haber Türk, 15 Ocak 2016

Resim 16, Milliyet, 15 Ocak 2016

TÜRKİYE PYD'Yİ VURDU

13 Şubat günü sınırdan Türk askerine ateş açılması üzerine TSK, Kilis'te konuşlandırılmış Fırtına obüsleriyle Suriye'deki PYD mevzilerini vurdu. Askeri kaynaklar PYD'nin üs bölgesine ateş açmasının ardından angajman kuralları gereği TSK tarafından karşılık verildiğini belirtti. Türkiye topraklarına karşı açık bir tehdit oluşturan PYD'nin bu hamlesine karşılık TSK'nın yaptığı hamleyi *Star* ve *Hürriyet* gazeteleri yerinde bulurken, *Cumhuriyet* ve *Sözcü* gazeteleri ise hükümeti ülkeyi savaş ve kaos ortamına sürüklemekle suçladı.

Resim 17, *Star*, 14 Şubat 2016

Resim 18, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 2016

Resim 19, Hürriyet, 14 Şubat 2016

Resim 20, Sözcü, 14 Şubat 2016

17 ŞUBAT PKK ANKARA SALDIRISI

17 Şubat'ta Ankara'nın Çankaya ilçesinde askeri servislerin geçişi sırasında PKK'lı teröristler bomba yüklü bir aracı infilak ettirdi. Hain saldırıda 29 kişi hayatını kaybetti ve 61 kişi yaralandı. *Hürriyet*, *Haber Türk*, *Milliyet* ve *Yeni Şafak* gazeteleri manşetlerinde saldırıyı kınarken, *Sözcü* gazetesi hükümeti güvenlik konusunda zafiyet gösterdiği iddiasıyla eleştirdi.

Resim 21, Sözcü, 18 Şubat 2016

Resim 22, Sabah, 18 Şubat 2016

Resim 23, Yeni Şafak, 18 Şubat 2016

Resim 24, Milliyet, 18 Şubat 2016

ANKARA KIZILAY SALDIRISI

13 Mart günü Ankara'nın merkezi Kızılay Güven Park'ta bomba yüklü aracın patlatılması sonucu 33 kişi hayatını kaybetti, 125 kişi yaralandı. Saldırıyı terör örgütü PKK'nın uzantısı TAK üstlendi. Sivil vatandaşların da yaralandığı saldırıyı birçok gazete manşetine "katliam" olarak taşıdı. *Sözcü* gazetesi ise patlamadan hükümeti sorumlu tutarak devleti güvenlik zafiyetinin önüne geçememekle suçladı.

Resim 25, Haber Türk, 14 Mart 2016

Resim 26, Yeni Şafak, 14 Mart 2016

Resim 27, BirGün, 14 Mart 2016

Resim 28, Sözcü, 14 Mart 2016

İSTİKLAL CADDESİ'NDE CANLI BOMBA SALDIRISI

19 Mart'ta İstanbul Taksim'de bir canlı bomba saldırısı gerçekleşti. Saldırının ardından 4 kişi hayatını kaybetti, 20 kişi yaralandı. Saldırığı gerçekleştiren örgütün DEAŞ olduğu ve ölenlerin 3'ünün İsrail, birinin de İran vatandaşı olduğu belirtildi. Turistik bir bölge olan İstiklal Caddesi'nde gerçekleştirilen bu saldırının ardından *Sözcü*, *Cumhuriyet* ve *BirGün* gazeteleri devleti güvenlik noktasında eleştirirken *Takvim*, *Milliyet* ve *Star* de gazeteleri milletçe birlik olma vurgusu yaptı.

Resim 29, Sözcü, 20 Mart 2016

Resim 30, Cumhuriyet, 20 Mart 2016

Resim 31, Takvim, 20 Mart 2016

Resim 32, Milliyet, 20 Mart 2016

Resim 33, Star, 20 Mart 2016

Resim 34, Sabah, 20 Mart 2016

BRÜKSEL HAVALİMANI'NDA PATLAMA

22 Mart günü Belçika'nın başkenti Brüksel'deki Zaventem Havalimanı ve Brüksel Metrosu'nda üç patlama meydana geldi. DEAŞ'ın üstlendiği saldırıda 32 kişi hayatını kaybederken, 300'den fazla kişi yaralandı. Peş peşe yaşanan terör saldırılarının ardından Belçika'da güvenlik önlemleri en üst düzeye çıkarılarak OHAL ilan edildi. Saldırının ardından tüm Avrupa'da geniş güvenlik önlemleri alındı. Belçika saldırısından önce Sultanahmet ve İstiklal Caddesi'nde gerçekleşen DEAŞ saldırılarının ardından devleti güvenlik zafiyetiyle suçlayan *BirGün*, *Cumhuriyet* ve *Sözcü* gazetelerinin Brüksel saldırılarıyla ilgili benzer suçlayıcı ifadeleri kullanmaktan kaçındıkları dikkat çekti.

Resim 35, BirGün, 23 Mart 2016

Resim 36, Cumhuriyet, 23 Mart 2016

Resim 37, Sözcü, 23 Mart 2016

Resim 38, Hürriyet, 23 Mart 2016

Resim 39, Haber Türk, 23 Mart 2016

İSLAM İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATI ZİRVESİ

14 Nisan'da İstanbul 13.sü gerçekleştirilen İslam İş Birliği Teşkilatı Zirvesi'ne ev sahipliği yaptı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdulaziz el-Suud'un İran'ı kastederek yaptıkları "mezhepçilik" eleştirileri ve Erdoğan'ın "Batı teröre karşı çifte standartlı tavrından vazgeçmeli" açıklaması güne damgasını vurdu. Ayrıca Erdoğan'ın İslam ülkelerinin İstanbul'da ortak bir polis merkezi kurmaları önerisi de kabul edildi. 56 ülkenin katılımıyla gerçekleşen ve Erdoğan'ın barış çağrısı yaptığı zirve hakkında çeşitli gazeteler "Diriliş Daveti", "İttifak Çağrısı" gibi olumlu manşetler atarken; *Cumhuriyet* gazetesi Erdoğan'ı eleştirerek "Batı'dan Kopuyor, Doğu'ya Koşuyor" manşetini attı.

Resim 40, Sabah, 15 Nisan 2016

Resim 41, Star, 15 Nisan 2016

Resim 42, Cumhuriyet, 15 Nisan 2016

AHMET DAVUTOĞLU'NUN İSTİFASI

AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Ahmet Davutoğlu, 5 Mayıs'taki MYK toplantısı sonrası "22 Mayıs'ta olağanüstü kongre yapılacağını ve kongrede aday olmayacağını" açıkladı. AK Parti'nin 3. Genel Başkanı'nın seçileceği olağanüstü kongre *Cumhuriyet* ve *BirGün* gazeteleri tarafından Erdoğan ile Davutoğlu arasında bir husumetin ortaya çıkışı olarak manşete taşındı. *Milliyet* gazetesi ise AK Parti'de yeni bir dönemin başladığına işaret etti.

Resim 43, Cumhuriyet, 5 Mayıs 2016

Resim 44, BirGün, 5 Mayıs 2016

Resim 45, Akit, 5 Mayıs 2016

Resim 46, Milliyet, 5 Mayıs 2016

DOKUNULMAZLIKLARIN KALDIRILMASI

20 Mayıs'ta haklarında fezleke hazırlanmış 27'si AK Parti, 51'i CHP, 9'u MHP ve 50'si HDP üyesi olmak üzere 148 milletvekilinin dokunulmazlıklarının bir kereliğine kaldırılmasına ilişkin anayasa değişikliği teklifi TBMM Genel Kurulu'nda 140 "hayır" oyuna karşı 376 oyla kabul edildi. Bu sonuçlara göre 550 olan üye tamsayısının üçte ikisi olan 367 barajı aşıldı ve referanduma gerek kalmadan 148 milletvekilinin dokunulmazlığı Meclis oylaması ile kaldırıldı. *BirGün* ve *Sözcü* gazeteleri milletin iradesiyle seçilmiş milletvekillerinin verdiği bu kararı demokratik olmadığı iddiasıyla görmezden gelirken, *Cumhuriyet* gazetesi kararı "kaos" olarak manşetine taşıdı. *Sabah* gazetesi ise referanduma gerek kalmadan dokunulmazlıkların kaldırılması kararını terör destekçilerini hesaba çekme konusunda sağlanan mutabakat olarak gördü.

Resim 47, BirGün, 21 Mayıs 2016

Resim 48, Cumhuriyet, 21 Mayıs 2016

Resim 49, Milliyet, 21 Mayıs 2016

Resim 50, Sabah, 21 Mayıs 2016

AK PARTİ'NİN 2. OLAĞANÜSTÜ BÜYÜK KONGRESİ

AK Parti'nin 22 Mayıs tarihli 2. Olağanüstü Büyük Kongresi'nde AK Parti Merkez Yürütme Kurulu'nun isteğiyle tek aday olan Binali Yıldırım, 1.411 delegeden 1.405 oy olarak AK Parti'nin yeni genel başkanı seçildi. *Sözcü* ve *Cumhuriyet* gazeteleri kongredekileri Cumhurbaşkanı'na koşulsuz itaat etmekle suçlayarak sonucu manşetlerine "Tayyip'in Partisi" ve "Tek Şef, Tek Parti" olarak taşırken, *Yeni Şafak* ve *Star* gibi gazeteler başkanlık yolunda yeni bir dönemin başladığı yönünde manşetler attılar.

Resim 51, Cumhuriyet, 23 Mayıs 2016

Resim 52, Sözcü, 23 Mayıs 2016

Resim 53, Star, 23 Mayıs 2016

Resim 54, Yeni Şafak, 23 Mayıs 2016

FATİH VEZNECİLER'DE BOMBALI SALDIRI

7 Haziran günü İstanbul'un Fatih ilçesinin Vezneciler semtinde çevik kuvvet araçlarına yönelik bombalı intihar saldırısı gerçekleştirildi. Sabah erken saatlerde gerçekleşen hain saldırıda 6'sı polis, 5'i sivil olmak üzere 11 kişi hayatını kaybederken, 36 kişi de yaralandı. Çevredeki iş yerleri ve araçlarda büyük hasar meydana geldi. Saldırı noktasına yakın olan İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt kampüsü ve tarihi Şehzadebaşı Camii'nde hasar oluştu. Saldırıyı terör örgütü PKK'nın uzantısı olan TAK üstlendi. *BirGün* gazetesi diğer terör saldırılarında olduğu gibi yaşanan acı olaydan hükümeti sorumlu tutan bir manşet attı.

Resim 55, Hürriyet, 8 Haziran 2016

Resim 56, Sabah, 8 Haziran 2016

Resim 57, BirGün, 8 Haziran 2016

Resim 58, Sözcü, 8 Haziran 2016

İSRAİL İLE İLİŞKİLERDE NORMALLEŞME

Türkiye ile İsrail, Mavi Marmara saldırısının ardından kopan ilişkilerin altı yıl sonra 27 Haziran 2016'da normalleştirilmesi için anlaştı. İsrail askerleri Gazze'ye yardım ulaştırmak amacıyla yola çıkan yardım gemisi Mavi Marmara'ya uluslararası sular-da saldırmış ve 10 kişiyi öldürmüştü. Olayın ardından Türkiye-İsrail ilişkileri gerilmiş ve kopma noktasına gelmişti. Ancak İsrail 27 Haziran 2016'da Türkiye'nin "özür ve tazminat" şartlarını yerine getirmeyi ve Gazze'ye yönelik ambargonun hafifletilmesini kabul etti. İsrail'in, Türkiye'nin şartlarını kabul etmesiyle birlikte Türkiye-İsrail ilişkilerinde normalleşme dönemi başladı. *Yeni Şafak* ve *Star* gazeteleri Gazze'nin bu mutabakat sonucu rahatlayacağını belirtirken *Cumhuriyet*, *Sözcü* ve *BirGün* gazeteleri olayı Türkiye'nin zayıflık göstermesi şeklinde manşetlerine taşıdı.

Resim 59, *Yeni Şafak*, 28 Haziran 2016Resim 60, *Milliyet*, 28 Haziran 2016

Resim 61, BirGün, 28 Haziran 2016

Resim 62, Sözcü, 28 Haziran 2016

İSTANBUL ATATÜRK HAVALİMANI'NA CANLI BOMBA SALDIRISI

28 Haziran 2016'da İstanbul Atatürk Havalimanı Dış Hatlar Terminali yolcu karşılama salonunda, DEAŞ mensubu 3 terörist tarafından silahlı ve bombalı saldırı gerçekleştirildi. Saldırıda 45 kişi hayatını kaybetti ve 236 kişi yaralandı. Hain terör saldırısının ardından Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) bir günlük ulusal yas ilan edildi. *Türkiye, Milliyet, Sabah, Sözcü* ve *Yeni Şafak* gazeteleri yaşanan olayı benzer ifadelerle lanetlerken *BirGün* gazetesi Belçika'da yaşanan benzer saldırıyı manşetine "Acımız Ortak" ifadeleriyle taşımaya rağmen kendi ülkesindeki bu hain saldırıya karşı tepkisiz kalmayı tercih etti.

Resim 63, Milliyet, 29 Haziran 2016

Resim 64, Sabah, 29 Haziran 2016

Resim 65, Yeni Şafak, 29 Haziran 2016

Resim 66, Akit, 30 Haziran 2016

Resim 67, Türkiye, 29 Haziran 2016

Resim 68, BirGün, 29 Haziran 2016

OSMANGAZİ KÖPRÜSÜ'NÜN AÇILMASI

30 Haziran günü Türkiye'nin 2023 hedefleri kapsamındaki dev projelerden biri olarak görülen Osmangazi Köprüsü Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katıldığı törenle hizmete açıldı. Osmangazi Köprüsü İstanbul ile İzmir arasındaki ulaşımı 9 saatten 3,5 saate indirecek Gebze-Orhangazi-İzmir Otoyolu Projesi'nin en büyük ayağını oluşturuyor. Köprü dünyanın en büyük 4. ve Avrupa'nın en büyük 2. asma köprüsü olma özelliğini taşıyor. Köprü'nün açılışını *Hürriyet*, *Star* ve *Türkiye* gazeteleri manşete taşıırken *Sözcü* ve *BirGün* gazeteleri ülkeye yapılan bu hizmeti görmezden gelmeyi tercih etti.

Resim 69, Türkiye, 1 Temmuz 2016

Resim 70, Hürriyet, 1 Temmuz 2016

Resim 71, Star, 1 Temmuz 2016

Resim 72, Sözcü, 1 Temmuz 2016

Resim 73, *BirGün*, 1 Temmuz 2016

15 TEMMUZ HAIN DARBE GİRİŞİMİ

15 Temmuz gecesi Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensupları tarafından bir darbe girişimi gerçekleştirildi. Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmet köprülerinin Anadolu'dan Avrupa'ya geçiş yönünün askerler tarafından trafiğe kapatılmasıyla İstanbul'da bir hareketlilik olduğu anlaşıldı. 22.00'te Ankara Genelkurmay Başkanlığında silah sesleri duyuldu. Ardından Meclis ile Genelkurmay Karargahının bulunduğu bölgede F-16'lar alçak uçuş yapmaya başladı. 23.05'te Binali Yıldırım bir kalkışma olduğunu kamuoyuna açıkladı. Darbeci askerler TRT binasında giriş ve çıkışları engellemekle görevli polis ekibini aşarak binayı işgal ettiler. Saat 00.13'de TRT'den darbe olduğuna dair korsan bildiri okutuldu ancak polis ve vatandaşlar tarafından kısa sürede darbecilerin binadan temizlenmesiyle yayın normal akışına döndü.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, A Haber ve CNN Türk canlı yayınına bağlanarak "milleti sokağa çıkma ve darbe girişimine karşı direnme çağrısında" bulundu. Yurdun tamamında vatandaşlar meydanlara akın etti. Meclis Başkanı'nın olağanüstü toplantı çağrısıyla Genel Kurul toplandı fakat darbeciler saldırılarına Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni bombalayarak devam etti. Türk milletinin topyekun direnişiyile darbe püskürtüldü. Çatışmalarda polis ve sivillerin içinde bulunduğu 248 kişi şehit edilirken 2.135 kişi de yaralandı. Darbenin ertesi günü *BirGün*, *Sözcü* ve *Cumhuriyet* gazeteleri saatler önce gerçekleşen kanlı darbe girişimine tepkisiz kalarak manşetlerine Fransadaki DEAŞ terörünü taşımayı tercih ettiler ve darbe girişimini ancak 17 Temmuz günü manşetlerine taşıdılar.

Resim 74, Sabah, 16 Temmuz 2016

Resim 75, Vatan, 16 Temmuz 2016

Resim 76, Yeni Şafak, 16 Temmuz 2016

Resim 77, Takvim, 16 Temmuz 2016

Resim 78, Akşam, 17 Temmuz 2016

Resim 79, Sözcü, 16 Temmuz 2016

Resim 80, BirGün, 16 Temmuz 2016

Resim 81, Cumhuriyet, 16 Temmuz 2016

Resim 82, BirGün, 17 Temmuz 2016

Resim 83, Sözcü, 17 Temmuz 2016

Resim 84, Türkiye, 17 Temmuz 2016

Resim 85, Star, 17 Temmuz 2016

Resim 86, *Yeni Şafak*, 17 Temmuz 2016

OLAĞANÜSTÜ HAL İLAN EDİLMESİ

Milli Güvenlik Kurulu ve Bakanlar Kurulu toplantılarının ardından 20 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan darbe girişiminin tüm unsurlarıyla bertaraf edilmesi için 3 aylık OHAL ilan edildiğini açıkladı. Erdoğan bu uygulamanın kesinlikle demokrasi, hukuk ve özgürlüklere aykırı olmadığını tam tersine demokratik değerleri koruma ve güçlendirme amacına yönelik olduğunu altını çizdi. *Yeni Şafak*, *Haber Türk* ve *Sabah* gazeteleri OHAL kararını manşetlerine taşıırken *Cumhuriyet* gazetesi ise Milli Güvenlik Kurulu toplantısına vurgu yaptı. Avrupa'da yaşanan terör olaylarının ardından OHAL'e geçen birçok Avrupa ülkesindeki durumu normal karşılayan *BirGün* gazetesi, 15 Temmuz sonrası Bakanlar Kurulu tarafından alınan OHAL kararının demokrasi ve hukuka tehdit olabileceğini belirterek Türkiye'ye karşı yaklaşımındaki çifte standardı bir kez daha göstermiş oldu.

Resim 87, Haber Türk, 21 Temmuz 2016

Resim 88, Posta, 21 Temmuz 2016

Resim 89, BirGün, 21 Temmuz 2016

Resim 90, Cumhuriyet, 21 Temmuz 2016

7 AĞUSTOS YENİKAPI DEMOKRASİ VE ŞEHİTLER MİTINGİ

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısıyla başlayan Demokrasi Nöbetleri'nin en kapsamlısı 7 Ağustos'ta Yenikapı'da "Demokrasi ve Şehitler Mitingi" adıyla düzenlendi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, AK Parti, CHP, MHP liderleri ve Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar başta olmak üzere 5 milyon vatandaş Yenikapı Mitingi'ne katıldı. 7 Ağustos Yenikapı Demokrasi ve Şehitler Mitingi darbe sonrası milli birlik ve beraberliğin sembolü haline geldi. Hükümet karşıtı görüşleriyle bilinen *Sözcü* gazetesi bile "Tek Millet, Tek Bayrak" manşetini attı. Ancak *Cumhuriyet* gazetesi HDP'nin mitinge katılmamasını "eksik demokrasi" olarak değerlendirdi.

Resim 91, *Milliyet*, 8 Ağustos 2016

Resim 92, *Daily Sabah*, 8 Ağustos 2016

Resim 93, Star, 8 Ağustos 2016

Resim 94, Sözcü, 8 Ağustos 2016

Resim 95, Sabah, 8 Ağustos 2016

Resim 96, Akit, 8 Ağustos 2016

Resim 97, Vatan, 8 Ağustos 2016

Resim 98, Cumhuriyet, 8 Ağustos 2016

FIRAT KALKANI HAREKATI

Suriye iç savaşı nedeniyle sınırlarında oluşan terör tehdidine karşı Türkiye 24 Ağustos'ta Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlattı. Suriye'nin Cerablus kentini DEAŞ'tan arındırmak için başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı, TSK komutasında yürütülen, Suriyeli muhalif grupların da dahil olduğu askeri bir harekattır. DEAŞ ile mücadele amacıyla oluşturulan Uluslararası Koalisyon da operasyona kısmen destek vermektedir. 5 bin kilometre karelik alanda DEAŞ, YPG ve Suriye rejimi güçlerinden arındırılmış bir güvenli bölge oluşturmak isteyen Türkiye'nin diğer bir amacı ise PYD'nin bölgede kantonları birleştirerek otonom bir yapı kurma hedefine engel olmaktır. Başlamasından kısa bir süre sonra Cerablus'un DEAŞ'ın elinden alındığı harekate *Sabah*, *Yeni Şafak*, *Star*, *Hürriyet*, *Sözcü*, *Cumhuriyet* ve *Haber Türk* gazeteleri tarafından destek gelirken *BirGün* gazetesi hükümeti cihatçı grupları başka cihatçı gruplarla temizlemeye çalışmakla suçlamıştır.

Resim 99, Sabah, 25 Ağustos 2016

Resim 100, Yeni Şafak, 25 Ağustos 2016

Resim 101, Hürriyet, 25 Ağustos 2016

Resim 102, BirGün, 25 Ağustos 2016

YAVUZ SULTAN SELİM KÖPRÜSÜ'NÜN AÇILMASI

26 Ağustos'ta Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve Kuzey Otoyolu açıldı. Üzerinde raylı sistem bulunan, dünyanın en uzun ve en yüksek asma köprüsü olma özelliğini taşıyan köprü İstanbul'un Sarıyer ilçesindeki Garipçe köyü ile Beykoz ilçesindeki Poyrazköy arasında bulunuyor. Açılış töreni Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yıldırım'ın yanı sıra Türkiye ve dünyanın dört bir yanından gelen birçok siyasetçinin katılımıyla gerçekleşti. *Hürriyet*, *Star*, *Milliyet*, *Haber Türk* ve *Yeni Şafak* gazeteleri köprü açılışını manşetlerine taşıırken *Cumhuriyet*, *Sözcü* ve *BirGün* gazeteleri bu büyük hizmetten kısaca bahsetmekle yetindi.

Resim 103, *Hürriyet*, 27 Ağustos 2016

Resim 104, *Sözcü*, 27 Ağustos 2016

Resim 105, *BirGün*, 27 Ağustos 2016Resim 106, *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 2016

28 BELEDİYEYE KAYYUM ATANDI

11 Eylül'de İçişleri Bakanlığı tarafından terör örgütleri PKK ve FETÖ'ye yardım ve destek verdikleri gerekçesi ile haklarında yürütülen soruşturmalar kapsamında 28 belediye başkanının yerine 674 sayılı OHAL KHK'sının verdiği yetki ile yeni görevlendirmeler yapıldı. Söz konusu belediyelere hendek kazmak, barikat kurmak, bombalı, silahlı ve roketatarlı saldırı için kullanılan mühimmatları temin etmek, teröristlere yardım etmek ve belediyeye ait araçlarla terör örgütü üyelerinin cenazelerini taşımak gerekçeleriyle kayyum atandı. Bu gerçekleri görmezden gelen *BirGün* ve *Cumhuriyet* gazeteleri kayyum atamalarını 12 Eylül askeri darbesinin katı müdahalelerine benzeterek hükümeti bu kararından dolayı antidemokratik olmakla suçladı.

Resim 107, Haber Türk, 12 Eylül 2016

Resim 108, Yeni Şafak, 12 Eylül 2016

Resim 109, Sabah, 12 Eylül 2016

Resim 110, BirGün, 12 Eylül 2016

Resim 111, Cumhuriyet, 12 Eylül 2016

Resim 112, Milliyet, 12 Eylül 2016

Resim 113, Hürriyet, 12 Eylül 2016

HAKKARI'DE KARAKOLA BOMBALI SALDIRI

9 Ekim'de Hakkari'nin Şemdinli ilçesi Durak Jandarma Karakolu yakınında yol kontrolü sırasında PKK'lı teröristlerin bombalı araçla yaptığı hain saldırı sonucu 10'u asker 18 kişi şehit oldu, 11 asker ile 16 sivil de yaralandı. Arama noktasına kontrolsüz bir şekilde yaklaştığı tespit edilen kamyonete "dur" ihtarına rağmen durmaması üzerine ateş açıldı. Kamyonet nizamiyeden giremeyince yaklaşık 5 ton olduğu düşünülen patlayıcılar infilak ettirildi. Yaşanan acı olayın ardından *Yeni Şafak*, *Hürriyet*, *Haber Türk*, *Sözcü* ve *Cumhuriyet* terör karşıtı manşetler atarken *BirGün* gazetesinin Türkiye'nin asayişinden sorumlu asker ve polisi teröristlerle aynı kefeye koyarcasına iki tarafa da "Öldürmeyin!" çağrısında bulundu.

Resim 114, *Yeni Şafak*, 10 Ekim 2016

Resim 115, *BirGün*, 10 Ekim 2016

Resim 116, Sözcü, 10 Ekim 2016

Resim 117, Cumhuriyet, 10 Ekim 2016

CUMHURİYET GAZETESİNE SORUŞTURMA

31 Ekim tarihinde “FETÖ/PDY ve KCK/PKK’ya destek vermek” gerekçesiyle, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığının talimatıyla *Cumhuriyet* gazetesi vakfi ve yöneticilerine gerçekleştirilen operasyonda 15 kişi gözaltına alındı. *Sabah* ve *Yeni Şafak* gazeteleri *Cumhuriyet*’e yapılan operasyonu yerinde bulurken *BirGün* ve *Cumhuriyet* gazeteleri “Teslim Olmayız” manşeti attılar.

Resim 118, BirGün, 1 Kasım 2016

Resim 119, Cumhuriyet, 1 Kasım 2016

Resim 120, Sabah, 1 Ekim 2016

Resim 121, Yeni Şafak, 1 Ekim 2016

DOKUNULMAZLIKLARI KALDIRILAN MİLLETVEKİLLERİNİN TUTUKLANMASI

Dokunulmazlıkları kaldırıldıktan sonra haklarında fezleke bulunan ve ifade vermeye gitmeyen HDP milletvekilleri 4 Kasım günü gözaltına alındı. Gözaltına alınan milletvekillerinin “terör örgütü PKK propagandası yapmak”, “suçu ve suçluyu övmek”, “halkı kin ve düşmanlığa tahrik”, “silahlı terör örgütüne üye olmak” ve “devletin birliğini ve bütünlüğünü bozmaya teşebbüs” gibi suçlardan fezlekesi bulunuyordu. Soruşturma kapsamında eş başkanlar Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ ile İdris Baluken'in aralarında bulunduğu dokuz milletvekili tutuklandı. Gözaltı kararı sonrası PKK terör örgütü Diyarbakır Bağlar'daki polis merkezine bomba yüklü araçla saldırı düzenledi. Saldırı sonucu 2 polis ile 7 sivil şehit olurken 100 kişi yaralandı. Birçok gazete HDP'li milletvekillerinin tutuklanmasını yerinde bulup bu menfur saldırının buna bir kanıt olduğuna işaret ederken *BirGün* gazetesi terör destekçisi milletvekillerin tutuklanmasını “Demokrasi tarihine bir kara leke daha eklendi” şeklinde yorumladı.

Resim 123, Haber Türk, 5 Kasım 2016

Resim 122, BirGün, 5 Kasım 2016

Resim 124, Türkiye, 5 Kasım 2016

Resim 125, Star, 5 Kasım 2016

Resim 126, Sözcü, 5 Kasım 2016

Resim 127, Yeni Şafak, 5 Kasım 2016

MARDİN DERİK'TE KAYMAKAMLIK BİNASINA SALDIRI

12 Kasım'da Mardin'in Derik ilçesindeki kaymakamlık binasına PKK'lı teröristler tarafından yerleştirilen el yapımı patlayıcının infilak ettirilmesi sonucu Derik Kaymakamı Muhammed Fatih Safitürk şehit oldu. Sakarya'da toprağa verilen Safitürk'ün cenaze törenine katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Bu topraklar için bu millet çok şehit verdi. Bu alçaklar, bu ahlaksızlar, bu adiler zannediyorlar ki Kandil'de, şurada burada alçakça yaptıkları bu suikastlarla bir yere varacaklar. Varamayacaklar. Biz Muhammed Fatih'lerimizin kanlarını yerde bırakmayacağız. Allah'ın izniyle bunların kökünü kazıyacağız. Eğer bunların kökünü biz kazıyamazsak bunun hesabını indi ilahide veremeyiz" açıklamasında bulundu.

Resim 128, Haber Türk, 13 Kasım 2016

Resim 129, Milliyet, 13 Kasım 2016

Resim 130, Sabah, 13 Kasım 2016

Resim 131, Yeni Şafak, 13 Kasım 2015

Resim 132, Sabah, 19 Kasım 2016

SIİRT'TE MADEN FACİASI

18 Kasım'da Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı Maden köyünde bulunan Ciner Grubu'na ait bakır madeninde heyelan meydana geldi. AFAD madende çalışan 16 işçinin göçük altında kaldığını açıkladı. Acı olayda son belirlemelere göre beş işçi hayatını kaybetti, 11 işçinin ise cesedine henüz ulaşamadı. Arama kurtarma çalışmaları devam ederken Ciner Grubu'na bağlı *Haber Türk* gazetesi meydana gelen kazayı Ciner Holding'in adını vermeden birinci sayfasına iki cümleyle taşıdı.

Resim 133, Cumhuriyet, 19 Kasım 2016

Resim 134, Milliyet, 19 Kasım 2016

Resim 135, Haber Türk, 18 Kasım 2016

AVRUPA PARLAMENTOSU'NUN TÜRKİYE KARARI

24 Kasım'da Avrupa Parlamentosu (AP), Türkiye ile müzakereleri geçici olarak dondurdurdu. Türkiye ile yeni fasıl açılmamasının istendiği tasarı Fransa'nın Strasburg kentindeki Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu'nda oylandı. Oylanan tasarı 37 oya karşı 479 oyla kabul edildi. 107 üye ise çekimser görüş bildirdi. Tasarıda üyelik müzakerelerinin geçici olarak dondurulmasına gerekçe olarak 15 Temmuz darbe girişimi sonrası uygulamaya konulan OHAL gösterildi. Üyelik müzakerelerinin yeniden başlayabilmesi için OHAL uygulamasının kaldırılması şartı öne sürüldü.

Resim 136, Sözcü, 25 Kasım 2016

Resim 137, BirGün, 25 Kasım 2016

Resim 138, Cumhuriyet, 25 Kasım 2016

Resim 139, Star, 25 Kasım 2016

Resim 140, Akit, 25 Kasım 2016

Resim 141, Milliyet, 25 Kasım 2016

KRONOLOJİ-MEDYA	
21 OCAK	Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB) 12 Ocak tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda gerçekleştirilen ve 10 Alman turistin hayatını kaybettiği terör saldırısı sonrası, saldırının görsel içeriklerinin sosyal medyadan kaldırılmasına ilişkin karar aldı.
24 OCAK	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu hakkında açtığı tazminat davası haberini "Diktatör Yargıda" alt başlığı ile veren CNN Türk televizyonu hakkında soruşturma başlatıldı.
27 OCAK	İstanbul Cumhuriyet Savcılığı, Can Dündar ve Erdem Gül'ü FETÖ iş birliği olarak nitelerek haklarında bir kez ağırlaştırılmış müebbet, bir kez müebbet ve 30 yıla kadar da hapis cezası istedi.
11 ŞUBAT	<i>Yeni Şafak</i> ve <i>Yeni Akit'e</i> molotoflu saldırı yapıldı.
21 ŞUBAT	Mardin'in Nusaybin ilçesinin Yenişehir mahallesinde, haber takibi için görevlendirilen Anadolu Ajansı muhabiri Rauf Maltaş, foto muhabiri Onur Çoban ve kameraman Kenan Yeşilyurt PKK'lı teröristler tarafından kaçırıldı. İlçede çekim yaptıkları gerekçesiyle fotoğraf makineleri ve kameralarına el konulan gazeteciler 48 saat sonra serbest bırakıldı.
25 ŞUBAT	Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu, MİT tırları haberi nedeniyle tutuklanan Can Dündar ve Erdem Gül'ün yaptığı bireysel başvuruyu karara bağladı. Anayasa Mahkemesinin hak ihlali kararı sonrası Dündar ve Gül yerel mahkeme tarafından tahliye edildi.
1 MART	Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının talebi üzerine FETÖ'ye finansal destek sağladığı gerekçesiyle kayyum atanan Koza İpek Holding'e bağlı Kanal Türk, Bugün TV, <i>Bugün</i> gazetesi, <i>Millet</i> gazetesi ve Kanal Türk Radyo medya organları kapatıldı.
4 MART	İstanbul 6. Sulh Ceza Hakimliği, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığının talebi üzerine <i>Zaman</i> gazetesine kayyum atanmasına karar verdi.
25 MART	Doğan Medya Grubu bünyesinde çıkan <i>Radikal</i> gazetesinin zarar ettiği gerekçesiyle Haziran 2014'te basılı yayına son vermesinin ardından yayına devam eden internet sitesi radikal.com.tr de kapandı.
19 NİSAN	Türkiye karşıtlığıyla bilinen Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF) 2016 Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde Türkiye'yi 151. sırada gösterdi.
14 MAYIS	<i>Yeni Yüzyıl</i> gazetesi yayın hayatına son vererek dijital olarak devam etme kararı aldı.
27 NİSAN	Freedom House, 2016 Basın Özgürlüğü Raporu'nu açıkladı. Rapora göre Türkiye 199 ülke arasında 156. sırada yer aldı.
15 TEMMUZ	FETÖ'nün TSK içerisinde yapılanan kadrosu 15 Temmuz'da darbe girişiminde bulundu. 22.05 sularında Ankara'da jetlerin alçak uçuş yapmaya başlaması ve yine aynı saatlerde İstanbul'da bir grup askerın Boğaz Köprüsü'nü tek yönlü olarak ulaşıma kapatması 1 Kasım 2015 seçimi sonucunda yüzde 49,41 oyla iktidara gelen hükümete yapılan darbe girişiminin ilk işaretleriydi. Gecenin ilerleyen saatlerinde birçok kamu binası önünde polis ve asker karşı karşıya gelmeye başladı. Ankara'da MİT binası ve Genelkurmay'a helikopterlerle ateş açılırken Gölbaşı'ndaki Özel Harekat Daire Başkanlığına bombalı saldırı düzenledi. 23.10'da Başbakan Binali Yıldırım olayları bir kalkışma olarak nitelendirdi. 00.02'de Ankara'daki TRT binası, kendilerini "Yurtta Sulh Konseyi" olarak tanıtan FETÖ mensubu bir grup asker tarafından işgal edildi ve TRT spikerine silah zoruyla bir korsan bildiri okutuldu. Bildirinin ardından Deniz Kuvvetleri Birinci Ordu Komutanı, Özel Kuvvetler Komutanı ve Jandarma Daire Başkanı, "Bildiriyi kabul etmiyoruz" açıklamasında bulundu. 00.37'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, FaceTime üzerinden A Haber ve CNN Türk'e verdiği demeçte darbe girişimini silahlı güçler içerisindeki küçük bir azınlığın kalkışması olarak nitelendirdi ve milleti hükümete destek için sokağa davet etti. Darbeciler TÜRKSAT uydusu istasyonunu vurarak milletin haber alma hürriyetini engellemek istedi. <i>Yeni Şafak</i> gazetesi muhabiri Mustafa Cambaz, Çengelköy'de darbeciler tarafından şehit edildi. TRT, A Haber, ATV, <i>Sabah</i> gazetesi, CNN Türk ve <i>Hürriyet</i> gazetesi darbecilerin saldırısına uğradı, yayınları engellenmeye çalışıldı. 06.26'da Cumhurbaşkanlığı Külliyesi F-16 savaş uçakları tarafından bombalandı. 06.42'de Boğaz Köprüsü'ndeki askerler, polis güçleri ve vatandaşların direnişine daha fazla karşı koyamayarak teslim oldu. Böylece FETÖ'nün kalkıştığı bu kanlı darbe girişimi engellenmiş oldu.

22 TEMMUZ	Ankara Cumhuriyet Başsavcılığınca FETÖ'nün darbe girişiminin ardından TRT'de açığa alınan 300 ve RTÜK'te açığa alınan 29 personel hakkında soruşturma başlatıldı.
27 TEMMUZ	668 sayılı OHAL Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile FETÖ ile bağlantılı olan 45 gazete, 16 televizyon kanalı, 23 radyo istasyonu, 15 dergi, 29 yayınevi ve 3 haber ajansı olmak üzere toplamda 131 medya kuruluşu FETÖ adına yayın yapma ve örgüte destek sağlama gerekçeleriyle kapatıldı.
30 TEMMUZ	15 Temmuz gecesi yaşanan darbe girişimi sonrasında FETÖ/PDY silahlı terör örgütünün medya yapılmasına yönelik soruşturma kapsamında birçok tanınmış ismin de aralarında bulunduğu 22 FETÖ'cünün silahlı terör örgütüne üyelik suçundan tutuklanmasına karar verildi.
18 AĞUSTOS	Suriye'nin Halep kentine Esed rejimi ve Rusya'nın düzenlediği hava saldırısının ardından enkaz altından çıkartılan beş yaşındaki Ümran bebeğin görüntüleri tüm dünyanın dikkatini Suriye'deki insanlık dramına çekti.
15 AĞUSTOS	Can Dündar "Veda Vakti" başlıklı yazısıyla Şubat 2015'te geldiği Cumhuriyet gazetesindeki genel yayın yönetmenliği görevinden istifa etti.
16 AĞUSTOS	Özgür Gündem gazetesi PKK propagandası yaptığı gerekçesiyle geçici olarak kapatıldı.
10 EYLÜL	Kapatılan Taraf gazetesinin eski genel yayın yönetmeni Ahmet Altan ile kardeşi gazeteci yazar Mehmet Altan, Terörle Mücadele Şube Müdürlüğü ekipleri tarafından FETÖ soruşturması kapsamında gözaltına alındı.
22 EYLÜL	FETÖ'nün 15 Temmuz darbe girişimine ilişkin yürütülen soruşturma kapsamında mahkemeye sevk edilen Mehmet Altan tutuklandı.
23 EYLÜL	FETÖ'nün darbe girişimi soruşturması kapsamında gözaltına alınan Ahmet Altan "silahlı terör örgütüne üye olmak ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetini ortadan kaldırmaya veya görevini yapmasını engellemeye teşebbüs" suçlarından tutuklandı.
5 KASIM	31 Ekim'de Cumhuriyet gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Murat Sabuncu'nun da aralarında bulunduğu 18 gazeteci ve yöneticinin gözaltına alınmasının ardından Sabuncu ile birlikte 9 kişi PDY, PKK ve KCK'ya üye olmamakla birlikte yardım etme suçuyla tutuklandı.
8 KASIM	CHP İstanbul Milletvekili Sezgin Tanrıkulu teröre destek oldukları gerekçesiyle tutuklanan HDP'li milletvekilleri hakkında terör örgütü PKK'nın yayın organı olan ANF'ye açıklamalarda bulundu. Tanrıkulu tutuklamalara karşı tepkisini tehditkar sözlerle ortaya koyarken tutuklamalar hakkında, "Türkiye için bedeli çok ağır olacak!" ifadelerini kullandı.
8 KASIM	Almanya Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier ile Mevlüt Çavuşoğlu arasında yaşanan gerilimin ardından Can Dündar da konuya dahil oldu. Can Dündar, Steinmeier ile çekilen fotoğrafını "Alman Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier, dün Türk mevkidaşı tarafından telefonda bekletildiği iddiasından çok etkilenmiş benzemiyordu" yorumuyla Twitter'dan paylaştı.
15 KASIM	Doğan medyası tarafından her yıl düzenlenen Altın Kelebek ödülleri 13 Kasım'da sahiplerini buldu. Ekranı geldiği günden beri izlenme rekorları kıran "Diriliş Ertuğrul" dizisi bu yıl ödüle layık görülebildi. Ödül töreninde dizi ekibine teşekkür konuşması için söz verilmemesi üzerine ödül dizi ekibi tarafından geri iade edildi. Yaşanan saygısızlığa izleyicilerden ciddi tepkiler geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan da diziyi sahip çıkarak, "Asıl önemli olan şu; milletin gönlünü kazanmış olmanız, işte asıl mükafat, asıl ödül bu" açıklamasını yaptı.
16 KASIM	Cumhurbaşkanı Erdoğan TRT World'ün tanıtım gecesinde medya ve yayın organlarının yayın çizgileri hakkında açıklamalarda bulundu. TRT'nin bugüne kadar gerçekleştirdiği başarılı projelere, ulusal ve uluslararası yayınlara dikkat çekerek TRT World'ün "Yeni bir dil ile hikayeyi yeniden anlatmak, mikrofonu konuşturulmayanlara uzatmak, kamerayı görülmeyenlere çevirmek" hedefini de kıymetli bulduğunu ifade etti.

19 KASIM	Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı maden köyünde bulunan Ciner Grubu'na ait bakır madenin- de meydana gelen heyelanda göçük altında kalan işçileri arama kurtarma çalışmaları devam ederken,Ciner Grubu'na bağlı <i>Haber Türk</i> gazetesi meydana gelen kaza haberini Ciner Holding'in adını anmadan iki cümleyle verdi.
21 KASIM	TRT tarafından 4. düzenlenen Uluslararası Medya Eğitim Programı, Antalya Sentido Zey- nep Otel'de gerçekleştirildi. Programa Asya, Afrika, Ortadoğu ve Balkanlar başta olmak üzere 44 ülkeden 130 medya mensubu katıldı. TRT Genel Müdürü Şenol Göka açılış ko- nuşmasında 15 Temmuz darbe girişimi gecesinde medyanın çok üstün bir rol oynadığını vurguladı.
21 KASIM	İstanbul 8. Sulh Ceza Hakimliği FETÖ'ye bağlı yayın politikası izleyerek örgüte hizmet et- tiği gerekçesiyle kayyum atanan Cihan Medya Dağıtım A.Ş'nin de aralarında bulunduğu 7 şirketin Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilmesine karar verdi.
22 KASIM	ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü John Kirby, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, ABD'nin CBS kanalında yayınlanan "60 Dakika" programındaki konuşmasına ilişkin yö- neltilen "Türkiye halkı neden ABD'nin darbe girişiminin arkasında olduğuna yönelik bir hisse kapıldı?" sorusuna karşılık Türk medyasının çoğu üyesinin bu düşünceyi engelle- mek adına için hiçbir şey yapmadığını öne sürdü.

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • KAHİRE

